

Za izdavača:
Prof. dr Mirjana Franceško

Recenzenti:
Prof. dr Duško Radosavljević, prof. dr Slobodan Marković, doc. dr Aleksandar Vasić, Doc.
dr Miroslav Milosavljević, doc. dr Tanja Milošević, mr Tatjana Glušac

Prevodioci:
Aleksandra Erić-Bukarica – koordinator prevođenja
Doc. dr Mirjana Radosavljević, doc. dr Jasmina Đorđević, mr Isidora Wattles, mr Tatjana
Glušac, Dubravka Vlahović, Davor Stanisavljević

Lektori:
Marijana Savatović
Marina Ratkov

Članovi programskog odbora:
Prof. dr Mirjana Franceško, predsednik
Prof. dr Đorđe Đurić, urednik Zbornika radova
Prof. dr Slobodan Marković
Prof. dr Duško Radosavljević
Doc. dr Sanja Đurđić
Doc. dr Aleksandar Vasić
Doc. dr Tanja Milošević
Mr Tatjana Glušac

Članovi organizacionog odbora:
Doc. dr Duška Franeta, doc. dr Miroslav Milosavljević,
Đorđe Knežević, Radivoje Jovović, tehnički sekretar

Naučni skup je podržao Pokrajinski sekretarijat
za nauku i tehnološki razvoj AP Vojvodine

CIP – Каталогizacija u publikaciji
Библиотека Матице српске, Нови Сад

341.217.02(4-672EU:497.11)(082)
339.923(4-672EU:497.11)(082)

Društveni izazovi evropskih integracija : Srbija i uporedna iskustva
= Social challenges of European integrations : Serbia and comparative
experiences. 2, Psihologija, filologija, bezbednost : zbornik radova sa
međunarodnog naučnog skupa / [članovi organizacionog odbora Duška
Franeta... [et al.] ; prevodioci Aleksandra Erić-Bukarica ... [et. al.]]. - Novi
Sad : Fakultet za pravne i poslovne studije ; Prometej, 2010 (Novi Sad :
Tampograf). - 535 str. : graf. prikazi, tabele ; 23 cm

Pojedini radovi na engl. jeziku. - Tiraž 200. - Bibliografija. Rezimeji na engl. jeziku.

ISBN 978-86-515-0557-0 (Prometej)

1) Франета, Душка

a. Европска унија - Придруживање - Србија - Зборници

COBISS.SR-ID 257888263

Izdavači:
Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad
Prometej, Novi Sad

DRUŠTVENI IZAZOVI
EVROPSKIH INTEGRACIJA

Srbija i uporedna iskustva

SOCIAL CHALLENGES OF
EUROPEAN INTEGRATIONS

Serbia and comparative experiences

2

PSIHOLOGIJA, FILOLOGIJA, BEZBEDNOST

ZBORNİK RADOVA
SA MEĐUNARODNOG NAUČNOG SKUPA

USEE – Unija fakulteta jugoistočne Evrope
Fakultet za pravne i poslovne studije
PROMETEJ, 2010

DRUŠTVENI IZAZOVI EVROPSKIH INTEGRACIJA

SRBIJA I UPOREDNA ISKUSTVA

Kraj XX i početak XXI veka obeležilo je ubrzavanje integrativnih procesa u Evropi, ali i skepticizam i otpore tim procesima. Povezivanje evropskih država u okviru Evropske unije (EU) ostvarivano je uporedo sa prijemom novih država u EU, čime je broj članica sredinom prve dekade ovog veka gotovo udvostručen. Države-aspiranti na članstvo prethodno su, svaka na svoj način, prošle kroz proces tranzicije koji je doveo do niza društvenih promena, kako u njihovim ekonomskim, pravnim i političkim sistemima, tako i u načinu života velikog broja njihovih građana koje se odražavaju i na ličnom planu. U kontekstu ovih procesa pojedina fundamentalna klasična shvatanja međunarodnog prava, prvenstveno ona koja se tiču državnog suvereniteta i odnosa između država, preispituju se i postepeno modifikuju. Nova pitanja se javljaju i u mnogim drugim oblastima društvenog života, i zahtevaju adekvatne odgovore kako državnih vlasti, tako i nauke. Pitanja u oblasti statusa građana i njihovih prava i sloboda, bezbednosti, zaštite životne okoline, mogućnosti kretanja i zapošljavanja građana i u drugim državama osim matičnih, komunikacije građana – kako uzajamne tako i sa nosiocima državne vlasti – i drugo, u novim okolnostima se ne ograničavaju samo na pojedine države već imaju širu, regionalnu, pa i globalnu dimenziju.

Promene koje nastaju zahtevaju uključenost širokih segmenata društva u tranzicione procese, kako u fazi donošenja odluka o promenama koje treba preduzeti tako i u pogledu njihovog inkorporisanja u društvo. To svakako zahteva povezano i koordinisano delovanje politike, društvene prakse i nauke u traganju za rešenjima.

Cilj naučnog skupa o društvenim izazovima evropskih integracija, sa posebnom usmerenošću na Srbiju na putu ka Evropskoj uniji, jeste da rasmotri multidisciplinarno, iz ugla različitih naučnih i primenjenih disciplina (prava, ekonomije, menadžmenta, bezbednosti, psihologije, filologije), osnovne postulate savremenih koncepcija koje u prvi plan stavljaju neophodnost integracija i globalizacije, mere koje se preduzimaju radi bržeg i kvalitetnijeg pristupanja društvenim promenama, kao i moguće posledice

koje one proizvode na opštem i ličnom planu. U tome od velike pomoći mogu da budu i iskustva drugih država koje su kroz proces tranzicije i uključivanje u EU i druge vidove integracija već prošle ili su u njemu daleko odmakle.

Fakultet za pravne i poslovne studije u Novom Sadu, kao inicijator i organizator ovog međunarodnog naučnog skupa, pružio je priliku da se razmotre različiti aspekti integracija u celini i izazovi pred kojima se nalazi Srbija u tim procesima. Dva toma Zbornika radova i veliki broj zainteresovanih istraživača svedoče o društvenoj i naučnoj opravdanosti da se ovaj naučni skup održi, da se sagledaju pojedini problemi evropskih integracija i da se ponude neka rešenja za njihovo prevazilaženje.

Programski odbor zahvaljuje svim učesnicima na doprinosu da ovaj skup ostvari postavljeni cilj i izražava očekivanje da će i ubuduće učestvovati u sličnim aktivnostima čiji domaćin bude Fakultet za pravne i poslovne studije u Novom Sadu.

U Novom Sadu, 12. novembra 2010. godine.

Programski odbor

SADRŽAJ

Christine Porter, Zorica Patel, Jean Woodall, David Chalcraft HRM TEACHING AND RESEARCH AT WESTMINSTER BUSINESS SCHOOL	13
NASTAVA I ISTRAŽIVANJA IZ OBLASTI UPRAVLJANJA LJUDSKIM RESURSIMA NA VISOKOJ POSLOVNOJ ŠKOLI VESTMINSTER	27
Ljiljana Krneta STUDENTSKA EVALUACIJA KVALITETA VISOKOG OBRAZOVANJA U VOJVODINI	28
STUDENTS' EVALUATION OF QUALITY OF HIGHER EDUCATION IN VOJVODINA	41
Dušana Šarčević UČENJE FRANCUSKOG JEZIKA I STEREOTIPI O FRANCUZIMA	42
LEARNING THE FRENCH LANGUAGE AND STEREOTYPES ABOUT THE FRENCH	52
Danica Vasiljević-Prodanović, Zagorka Markov, Miroslava Kojić OSOBE SA INVALIDITETOM U SRBIJI KROZ PRIZMU EVROPSKIH IZAZOVA I INTEGRACIJA	53
PERSONS WITH DISABILITIES IN SERBIA THROUGH THE PRISM OF EUROPEAN INTEGRATION AND CHALLENGES	69
Vesna Petrović STATUS PSIHOTERAPIJE U EVROPI I SRBIJI	70
THE STATUS OF PSYCHOTHERAPY IN EUROPE AND SERBIA	85
Весна Гојковић АНАТОМИЈА КРИМИНАЛНЕ ПСИХОПАТИЈЕ	86
THE ANATOMY OF CRIMINAL PSYCHOPATHY	102
Zoran Susanj RESULTS OF COMPARATIVE RESEARCH ON ORGANIZATIONAL CLIMATE: suggestions for the HRM development	103

Anja Mitić, Branko Velov i Veljko Đurić STAV PREMA UPADLJIVOJ POTROŠNJI I INTERPERSONALNE VREDNOSTI KOD MLADIH	105
ATTITUDE TOWARDS CONSPICUOUS CONSUMPTION AND INTERPERSONAL VALUES OF THE YOUTH	113
Leposava Vukičević i Veljko Đurić CIRKUMPLEKS MODEL INTERPERSONALNIH VREDNOSTI I STAV PREMA UPADLJIVOJ POTROŠNJI KOD MLADIH	114
CIRCUMPLEX MODEL OF INTERPERSONAL VALUES AND ATTITUDE TOWARDS CONSPICUOUS CONSUMPTION	125
Vanja Kondić, Veljko Đurić CONSPICUOUS CONSUMPTION, ACHIEVEMENT MOTIVATION AND SOCIOECONOMIC STATUS AMONG THE YOUTH	126
Anita Rakita, Delia Bosiok UTICAJ STILA ODEVANJA NA FORMIRANJE PRVE IMPRESIJE	127
THE EFFECT OF DRESSING STYLE ON THE FORMATION OF FIRST IMPRESSION	137
Filip Đorđević MOTIV POSTIGNUĆA I TENDENCIJA KA KONFORMIZMU MLADIH KAO PSIHOLOŠKA OSNOVA RAZVOJA DRUŠTVA U TRANZICIJI	138
ACHIEVEMENT MOTIVATION AND CONFORMITY TENDENCIES IN YOUTH AS PSYCHOLOGICAL GROUNDS FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIETY	148
Dobrila Vujić , Jelena Dostanić OKRUGLI STO: „PSIHOLOG U POSLOVNOM AMBIJENTU – UPOREDNA ISKUSTVA NA UNAPREĐENJU PROFESIONALNOG IDENTITETA“	149
ROUND TABLE: “BUSINESS PSYCHOLOGIST – COMPARING EXPERIENCES OF PROFESSIONAL IDENTITY ENHANCEMENT”	152
Tatjana Đurović, Nadežda Silaški TRASIRANJE PUTA SRBIJE U EVROPSKU UNIJU – KOGNITIVNI OKVIRI EVROPSKIH INTEGRACIJA	153
PAVING THE EUROPEAN ROAD OF SERBIA – COGNITIVE FRAMEWORKS OF EUROPEAN INTEGRATION	171
Слободан Д. Јовановић ИСТИНСКО ЗНАЊЕ КАО САВЕЗНИК НА ПУТУ ИНТЕГРАЦИЈЕ У МЕЂУНАРОДНУ ЗАЈЕДНИЦУ	172
DEEP KNOWLEDGE AS THE COUNTRY’S ALLY ON THE WAY OF GETTING INTEGRATED INTO THE INTERNATIONAL COMMUNITY	184

Ana Sentov, Tatjana Glušac EVROPSKE INTEGRACIJE I JEZIK	185
Isidora Wattles, Ivana Marić EVROPSKI TRENDOVI OCENJIVANJA U NASTAVI	196
Aleksandra Erić-Bukarica UPOTREBA ENGLSKIH REČI U TURISTIČKIM BROŠURAMA NA SRPSKOM	209
THE USE OF WORDS FROM ENGLISH IN TOURIST BROCHURES IN SERBIAN	218
Biljana Radić-Bojanić, Vesna Lazović, Jagoda Topalov USMENE PREZENTACIJE NA ENGLSKOM JEZIKU NA NIVOU B2 ZAJEDNIČKOG EVROPSKOG OKVIRA	219
ORAL PRESENTATIONS IN ENGLISH AT THE B2 LEVEL OF CEFR	229
Vladislava Gordić Petković KNJIŽEVNOST U KONTEKSTU NOVIH TEHNOLOGIJA: DODIR TRADICIJE I INOVACIJE U UNIVERZITETSKOJ NASTAVI	230
LITERATURE IN THE CONTEXT OF NEW TECHNOLOGIES: TRADITION AND INNOVATION IN UNIVERSITY TEACHING	235
Милан Даничић, Жарко Ђулибрк ПРОЦЕС ИЗГРАДЊЕ КОЛЕКТИВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ У ЗАПАДНОЈ ЕВРОПИ	236
Љубо Пејановић, Миодраг Комарчевић, Миле Ракић РАЗВОЈ БЕЗБЕДНОСНЕ И ОДБРАМБЕНЕ ПОЛИТИКЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ	247
Ljubo Pejanović SISTEMSKI KOORDINIRANA INTERGRACIJA SLUŽBI BEZBEDNOSTI U REGIONU	264
Slobodan I. Marković BEZBEDNOST EVROINTEGRACIJA IZMEĐU KONCEPCIJA I TAKTIKA	284
SECURITY OF EUROPEAN INTEGRATION BETWEEN THE CONCEPT AND TACTICS	300
Зоран Тодоровић СПОЉНА ПОЛИТИКА САД ПРЕМА БАЛКАНУ – БЕЗБЕДНОСНИ И ИНТЕГРАЦИОНИ АСПЕКТ	302

Стеван Стојановић, Слободан Вуколић ИНТЕГРИСАНО ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ФЕСТИВАЛА ПИВА, БЕОГРАД 2010.	485
INTEGRATED SECURITY BELGRADE BEER FESTIVAL 2010	496
Miroslav Milutinović, Dragoslav Marković MOTIVACIJA ZAPOSLENIH NA POSLOVIMA BEZBEDNOSTI КАО ФАКТОР МЕНАДЏМЕНТА ЛЈУДСКИХ РЕСУРСА	497
EMPLOYEE MOTIVATION IN SECURITY POSITIONS AS A HUMAN RESOURCES MANAGEMENT FACTOR	510
Tihomir Šujster, Goran Ribičić NOVI NAČIN KOMUNICIRANJA HRVATSKE POLICIJE S JAVNOŠĆU (POČETAK SURADNJE SA ZAJEDNICOM)	511
Aco Bobić MOGUĆNOST PRIMENE EVROPSKIH ZATVORSKIH PRAVILA U ZATVORIMA NA PODRUČJU REPUBLIKE SRBIJE	521

Christine Porter¹
HRM Department at Westminster Business School

Zorica Patel²
HRM Department at Westminster Business School

With special thanks to Professor Jean Woodall
Dean of Westminster Business School and

David Chalcraft
WBS Director of Learning Teaching and Quality Enhancement

HRM TEACHING AND RESEARCH AT WESTMINSTER BUSINESS SCHOOL

Summary: This main aim of this paper is to outline the ways of HRM teaching and research at Westminster Business School. It starts with a brief overview of Westminster Business School and its vision, mission and strategy on learning, teaching and research. It then introduces the HRM department and its response to the School Business Plan, in terms of under-graduate module development, post-graduate course development and further internationalisation of courses and research. It also gives a brief overview of other issues to be addressed in relation to the School Business Plan – how to increase student employability, increase management education and Continuous Professional Development for mid-career HR practitioners, as well as increase external and internal profile of the HRM Department.

Other issues the paper discusses are professional body involvement, accomplishment of the goals of the research strategy and the proposed workforce planning and development in the HRM Department.

This is concluded with a showcase of the HRM department publications: textbooks, journal articles and book chapters – published since 2008.

1 portercl@westminster.ac.uk

2 Z.Patel08@westminster.ac.uk

Westminster Business School

Westminster Business School is part of the University of Westminster, which was formerly the Polytechnic of Central London. The Polytechnic was founded in the late 19th Century, primarily to provide an education for working men. The foundations of the Polytechnic are important because of their continuing influence on the mission and ethos of the current institution. The University continues to place emphasis on giving an educational opening to people who might otherwise have not been able to achieve higher educational qualifications. It also seeks to give an education relevant to professional life of its graduands. The University is funded partly via the Higher Education Funding Council for England, and partly from student fees and research grants. The split between government and private funding varies from one School of the University to another. In the Business School it is roughly 40% government funding, 60% student fees (paid by employers or students themselves) and research grants.

Section 1 – Brief overview of Westminster Business School vision, mission and strategy on learning, teaching and research

Westminster Business School (WBS) is now among the ten largest University Business Schools in the UK (measured by staff and revenue). This integration has been achieved while bringing about substantial innovation in many areas of activity over the last year, especially in the undergraduate curriculum, as well as in engagement with enterprise and knowledge transfer activity, and in enhanced focus on research. The main aim is to become: London's leading professionally-focused, research-informed business school. This is based on our main strength – having qualified, committed, adaptable, and responsive academic staff and managers, many of whom are scholar-practitioners with former business experience or current consultancy interests. The School mission statement declares:

Westminster Business School seeks to create an educational experience informed by professional practice and relevant research that focuses upon student needs. In so doing it will contribute to shaping the agenda of business from our location at the heart of London to the wider UK and abroad.

This is underpinned by six strategic aims addressing learning and teaching, research and knowledge transfer, international partnerships, business and professional partnerships, the business school experience and culture, and governance and management of the School.

The main focus of the Learning, Teaching and Assessment strategy in Westminster Business School is on:

- Teaching informed and enhanced by research
- Student-centred active learning (to develop their skill-sets, particularly the skill of problem solving – problem based learning)
- Assessment improvements (issues of marking and moderation and the role of feedback in the learning process)
- Technology enhanced learning (such as WIMBA, a video conferencing tool)
- Retention, transition and progression of students (main focus is on student expectations, managing transition to HE, better induction, more inclusive tutorial support, redesigned curriculum with greater emphasis upon formative assessment)
- Employability, enterprise and work-related learning (developing a comprehensive provision to include placements, study abroad, team consultancy projects, junior enterprise opportunities, etc.)

The main targets are:

- Increase Student Entry Standards
- Enhance design and delivery to first year undergraduates
- Implement policy on E-submission, anonymous marking and examination feedback
- Support scholarship and research into Learning and Teaching
- Develop external links to support employability and career development
- Increase experience and satisfaction levels for both undergraduate (UG) and postgraduate (PG) students (At Level 4 – first year undergraduates, looking at new ways to deliver a more innovative curriculum involves bringing in new staff to join existing module teams, linking delivery to the skills agenda and integrating academic delivery with the tutoring function. At Level 5 – second year undergraduates, the guidance given to students at the time they are making their module choices has been strengthened. At Level 6 – third year undergraduates, attention has been focused on staff enhancing the feedback they give to students and making students more aware of the feedback they are receiving.)

Some new trends are:

- Creating a new degree on Entrepreneurship
- Improving international recruitment for the PG courses and further internationalisation of the curriculum
- Looking into Cross-subject teaching

The main focus of the research and knowledge transfer in Westminster Business School is to achieve:

- Increase in external research income

- Increase in the proportion of research active staff
- Increase in number of PhD students
- Increase percentage of students completing within 4 (FT) and 6 (PT) years
- Increase in knowledge transfer income

Westminster Business School is also identifying, building and maintaining effective partnerships with business by recently introducing the new role of Business Development Leader into each department to encourage the perception that business development, and working with practitioners, is a core academic task. The main rationale for the introduction of Knowledge Transfer Partnerships is to improve the reputation of the University within the marketplace, provide support to the departmental research agenda and improve staff knowledge through consultancy that will improve the student experience.

External challenges facing the WBS are competition and the need for differentiation and strategic focus in the offering of both UG and PG courses. Business and management education continues to comprise one of the largest groups of students within HE in the UK (13% UG, 21% PGT – ABS HESA data analysis). Business schools attract the largest proportion of both UG and PGT international students paying full cost fees. Currently the demand for full-time postgraduate business education from overseas and EU applicants is buoyant, as witnessed by the recruitment success in September 2009 and January 2010 when we exceeded our recruitment targets by over 20%. However, the steady decline in demand from home students continues, and has had a serious impact upon the numbers of students that we are able to recruit for part-time postgraduate study.

Also, WBS needs to be aware of the competition for suitably qualified academic staff and the need for scholar-practitioners who are employed on a fractional or visiting lecturer's (VL) basis. The close connection between scholarship and practice means that there is a need to recruit 'scholar-practitioners' to teach courses. Typically these 'scholar-practitioners' are mid-career, and often portfolio workers who wish to work on a fractional or VL basis, rather than as a full-time academic. Thus fractional and VL staff both enhance the relevance of what we teach and provide a much needed source of flexibility.

One of the major internal challenges WBS faces is to make each of our 900 new undergraduates and 700 new postgraduates each session feel valued and respected as an individual. This will be achieved in the new session by the cohorting of students to reduce the sense of anonymity, by more sophisticated induction programmes, by providing opportunities for all students to spend more high quality time with academic staff, and by the

provision of a physical environment that is at once both conducive to study and to engagement with student life.

Section 2 – Overview of HRM Department

The Department of Human Resource Management (HRM) is a Chartered Institute of Personnel and Development (CIPD) approved Centre of Excellence.

There is a strong combination of academic lecturing background and specialist experiences in industry suitable for delivering learning outcomes in applied aspects of human resource management.

The emphasis in teaching is on blending theory and practice. Attention is drawn to the importance of diagnosing the causes of problems when ascertaining the most appropriate managerial tools to implement in any given situation.

Many of the students are studying part-time and have experience in industry. Classes are therefore often run on a workshop basis, giving the opportunity to discuss the real-world application of theories. This also gives the opportunity for participants to feed in their expertise, thus creating a mutually-supportive learning environment.

Courses are run at both undergraduate and postgraduate level. The specialist areas covered by the Department include International Personnel Management, Reward Management, Employment Law, International Employee Relations, and Managing Culture and Change. We also contribute to generalist management programmes including MBA, MA Management and MA International Business and Management.

Section 3 – Response to School Business Plan

Under-graduate module development

There are new modules at Level 4 (first year undergraduates) in Professional Competences and at Level 5 (second year) in Business Research and Professional Practice, to which the department will contribute. Further to this, in order to achieve better retention, transition and progression of students, a Personal and Professional Development Tutoring (PPDT) integrated system has been created and linked with the core module Professional Competences with a pool of personal and professional tutors who will follow the same group of students for the whole academic year at Level 4.

The role of these tutors is to help students with their Personal Development Plans, job applications, CV workshops and writing the references

for them. This is an example of learning and teaching enhancement via the introduction of new initiatives aimed at helping student employability awareness and is related to later modules on career management and skills development.

In 2011/12 a new under-graduate pathway for Levels 5 and 6 will be launched to be delivered jointly with Department of Leadership and Development. Also, the HRM department will be jointly leading on the key-stone module at L6 (third year) in Strategic Business Perspectives to run in 2011/12.

Post-graduate Course Development – to broaden sources of revenue

Four new postgraduate courses were designed and validated in 2007/8 in order to lessen dependence on the CIPD programmes. A further master's programme, in Strategic HRM, has been redesigned and revalidated in 'burst' mode; the first 'burst' of the newly designed programme was delivered in June 2008. Short courses have been designed and marketed but this has not been successful. This confirms the view that the market is essentially the long course qualification one.

MAHRM was relaunched this year with the aim of attracting more students:

- by giving full CIPD accreditation
- by admitting students who wish to develop their career in HR although they do not have current HR experience
- by designing a block mode to ascertain market interest
- by exploring 'open learning' arrangements to cut down classroom contact (may prove to be more attractive than block mode)

Course fees vis a vis competitors have already been subject of an intensive research exercise and fees reduced accordingly.

We will be monitoring recruitment. It is unclear if there is a market for courses which do not offer professional body membership but we will be continuing to monitor the market and will respond accordingly if a new opportunity arises.

Added Value: In addition to the teaching, MAPD and MAHRM tutors and course leaders currently provide career guidance and support in a number of ways:

- * asking employers if they would be prepared to offer placements/internships to WBS students
- * posting placements and internship opportunities on the course Blackboard sites (Blackboard is the virtual learning environment used by WBS as a learning, teaching and internal communication system with the students)

- * providing career advice on an ad hoc basis as students request it
- * supporting students' continuing professional development throughout their course and providing advice on upgrading to Chartered Member of the CIPD

- * encouraging networking among course members who regularly inform their fellow students of job opportunities arising in their organisations

- * providing references for past and continuing students

We will seek to make these events more public so that the School can use them in any marketing activities.

Further Internationalisation of courses and research and links with overseas institutions

An MA International HRM was designed and validated as part of the aforementioned course development in 2007/8. Research is already being conducted with overseas partners. Westminster was the first CIPD centre to deliver the International Personnel Management standards, which we continue to deliver to approx 45 CIPD students per annum. Additionally the current full-time MA HRM recruits approximately 50 full-time students per annum, 80% of whom are from overseas. Interestingly, very few (less than 10%) of these overseas students sign up for international or comparative modules.

A version of the MA HRM was designed for delivery overseas via open learning delivery in Romania. Unfortunately, the course did not recruit well and the resources were needed to support teaching in the UK. However, this did give us some experience of delivering overseas and also of open learning delivery.

We have developed a relationship with the Sorbonne University in Paris and included an overseas trip into the International Personnel Management module. This involves a trip to a French company, and meetings with student HR practitioners at the Sorbonne. The Sorbonne students pay a return visit to London twice annually.

A senior member of the teaching team carried out a successful MBA teaching assignment with the Copenhagen Business School, and will be pursuing further links with that institution.

Other issues to be addressed in relation to the School Plan

- **Increase Student Employability – relevant to mature student up skilling as well as UGs**

The nature of the HRM subject area and the learning objectives set, mean that we are focussed on the importance of making students more employable and well placed to achieve that.

➤ **Increase Management Education and CPD (Continuous Professional Development) for mid-career HR practitioners**

The MA Strategic HRM (now delivered in burst mode) has been one particular response to broaden the appeal of HRM programmes.

➤ **Quality of students**

Academic colleagues consistently express concern about the issue of academic literacy particularly but not solely in respect of international students. In theory, all students have to achieve a certain level of English before entry to the programme. In practice it appears that with every intake there are a few students who do not appear to have achieved this. The School sponsors students to undertake the module English for Academic Purposes but the students do not always take advantage of this. We are seeking to devise departmental strategies to address these issues.

➤ **Increase external and internal profile of the HRM Department**

Various mechanisms used to achieve this including organising the Annual HRM Conference for our HRM students and members of staff (the past sponsored by Price Waterhouse and previously by another firm of consultants: Penta). We also for several years produced an HRM Newsletter and we are determined to explore other ways of increasing our external profile.

Section 4 – Professional body involvement – more and deeper links to be created with Professional Bodies

The main professional body associated with HRM is Chartered Institute of Personnel and Development (CIPD). Until 2011 we are one of 11 universities in the UK designated a CIPD Centre of Excellence. Since the CIPD has decided to dispense with these designations from 2011, we are exploring other ways of demonstrating our excellence status.

We have been deeply involved at CIPD Branch level for many years, for example the upgrading service is run by the current MA HRM course leader. In addition, University of Westminster (UoW) is a licensed upgrading centre for CIPD. Angela Wright has recently been invited to be a member of the CIPD Reward Advisory Board. We attend Professional Body conferences, have in the past hosted branch conferences and seminars and regu-

larly make applications to participate in research related to our areas of expertise.

We also have some links with British Psychological Society – the chair of sub-committee in Coaching & Mentoring is Angela Hetherington. Zorica Patel is the member of the International Liaison Strategy Group in the Division of Occupational Psychology, as well as member of the Events team in the Special Group in Coaching Psychology.

We host events for the British Universities Industrial Relations Association (BUIRA). Prof Linda Clarke is the chair of the BUIRA branch run at UoW and is also a member of the ESRC Peer Review College. We are also a host for the British and Eastern European Psychological Group annual meetings.

Section 5 – Research Strategy

Where we want to be:

- more renowned either as individuals or as a centre
- helping individual members of staff to develop and manage their careers, whilst contributing to the Research Evaluation Framework (a UK government exercise to evaluate research and allocate funding to particular research groups, mainly based in universities)
- reinforce the circle of research, consultancy and teaching
- promoting the department, by individuals speaking at conferences and liaising with employers
- attracting more students to do PhDs

How do we want to get there?

- set up a new research group to complement the highly successful format used by RED group – Research into Equality and Diversity
- staff mentoring and support e.g. via appraisal process but also using Visiting Professors
- more publications
- more celebration of successes (we held a poster conference at our latest Away Day which showcased departmental achievements in Research as well as other projects over the past 12 months)
- identify and make applications for small pots of money that other universities may not wish to bother with
- link up with Policy Studies Institute
- recruit new academic staff with strong research profiles
- set up writing groups

- seminars to showcase research
- contact student sponsors to identify groups of companies who may want to take part in research and use the areas they would like researched to drive the research agenda i.e. offer consultancy/research
- introduce research as a standing item on the agenda for departmental meetings – where are we with our research; celebrate achievements; identify need for additional support
- arrange research training for staff on a departmental basis e.g. SPSS

Current Researchers and Research areas

We have increased our support for individual researchers in the department by getting improved levels of support from the School for 2010/11. The key areas of research interest are: Diversity; Flexible Working; Changing roles in the HR function in the context of public sector agencies in the UK; Employees' Experience of Working within High Performance Work Systems in the Service Sector/ Culture and Reward; Culture and HRM in Central and Eastern Europe; HRM and Pedagogy in relation to International Students.

Section 6 – Workforce Planning

Staffing

Currently there are 24 individuals in the department. The HRM academic staff includes one Professor in European Employee Relations.

Establishment in Department of Human Resource Management

Name	Fraction	Grade	Teaching Areas
Andreescu	1.0	SL	HRM, Strategy & International
Armfield	0.6	Senior Academic	
Bingham	1.0	PL	Employee relations, Managing Diversity & OA
Clarke	1.0	Prof	International Personnel Mgt and IER
Dalton	0.8	SL	OA & Management Development
Dawson	1.0	L	Diversity; Employee Relations
Duran-Palma	1.0	SL	Employee Relations & OA
Hetherington	0.6	PL	Mgt & OB
Kennedy	0.4	SL	OA & General PM & D
Knowles	1.0	SL	OA & Management
Macklin	0.4	L	OA & Gen PM & D
McLoughlin	1.0	SL	Europe, Industrial Relations & Politics
Michielsens	1.0	PL	IHRM & Research Methods
O'Sullivan	1.0	SL	PM & D, Management

Patel, Z	0.7	L	HRM, OB
Porter, K	1.0	PL	PM & D, HRD
Price	1.0	AC5	Employment Law & OA
Pritchard	0.5	SL	Europe; Employment Law
Snijders	0.5	L	OA & Diversity
Spear	1.0	PL	Gen PM & D & Strategy
Wilkowska	1.0	SL	HRM & OA
Williams, K	1.0	SL	OA & HR Strategy
Wood	0.6	SL	HRM & OB
Wright	1.0	SL	PM & D, Reward, Diversity
Total (FTE)	20.1		

Staff Development

WBS has a commitment to encourage and support Staff Development in six key areas:

- supporting students and improving the student experience
- enhance technical, educational and subject-specific skills
- creative use of new technologies in delivering courses
- professional networking to achieve and support WBS strategic objectives
- developing academic management and leadership capability
- developing capacity for the anticipated growth in Business Development
- participation in Erasmus exchanges

The staff development needs in the HRM Department that we will be seeking to address over the coming months, include the following:

- Leadership development, particularly in relation to those who have recently taken over a leadership role but also others
- Integration of technology into modules as a support platform for learning
- Skills in designing blended learning
- Research skills
- Mentoring for career progression
- Peer observation – invaluable tool to share ideas and learn from each other
- Helping international students to achieve potential
- Personal tutoring
- Project supervision
- Briefing on current rules & regulations
- The Art of Marking

HRM DEPARTMENT: PUBLICATIONS SINCE 2008 INCLUDING FORTHCOMING

Textbooks edited by HRM/L&D staff members, with contributions from several members of staff in HRM

Matthewman, L, Rose, A and Hetherington, A (eds) (2009) *Work psychology*, Oxford University Press, 432 pages, 978-0-19-922751-8

Porter, C, Bingham, C and Simmonds, D (November 2007) *Exploring HRM*, McGraw Hill, p. 512 pages 978-0077111021

W David Rees and Christine Porter, (2008) *Skills of Management*, Cengage Learning 6th Edition. (This book has also been translated into Chinese, Spanish and Romanian)

Journal articles and other book chapters

1. Under Linda Clarke

2009: journal articles

Clarke L, van der Meer M., Bingham C., Michielsens E., Miller S, (2009) 'Enabling and disabling: disability in the British and Dutch construction sectors' *Construction Management and Economics*, 27, April-June, pp. 555-568, ISSN 0144-6193 (2*)

Brockmann M, Clarke L and Winch C (2009) 'Difficulties in Recognising Vocational Skills and Qualifications across Europe' *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 16, 1: 97-109, ISSN 0969-594X (not on ABS list)

Brockmann M, Clarke L and Winch C (2009) 'Competence and competency in the EQF and in competence-based VET systems: different conceptions and realities in England, France, the Netherlands and Germany' *Journal of European Industrial Training*, 33, 8/9: (1*)

book chapters:

Chan P., Clarke L. and Dainty A. (2010) 'The Dynamics of Migrant Employment in Construction: can supply of Skilled Labour ever match Demand?' in *Labour shortages, immigration and public policy*, ed. Ruhs M. and Anderson B., Oxford University Press

Brockmann M, Clarke L and Winch C (2010) 'The distinct nature of work-based VET in England: a reflection of employer interests?' in F. Rauner and E. Smith (eds) *Rediscovering Apprenticeship*, Dordrecht: Springer, 175p, ISBN 978-90-481-3115-0 (forthcoming)

Clarke Linda and Wall Christine (2009) 'Skilled versus Qualified Labour: the exclusion of women from the construction industry' in Davis M. (ed) *Class and Gender in British Labour History*, Merlin Press (forthcoming)

2008: journal articles

Brockmann M., Clarke L. and Winch C. (2008) 'Länderübergreifende Gleichwertigkeit beruflicher Fertigkeiten und Qualifikationen', *Berufsbildung in Wissen-*

schaft und Praxis, Zeitschrift des Bundesinstituts für Berufsbildung, 5. (not on ABS list)

Stuttard G. interviewed by Clarke L. and Gold M. (2008) 'Trade union education: some thoughts from the past' in *Post-16 Educator*, Issue 48, November-December 21-23 (not on ABS list)

Clarke L. and Janssen J. (2008) 'A historical context for theories underpinning the production of the built environment', *Building Research and Information*, 36(6), 659-662 ISSN 1466-4321 (not on ABS list)

Brockmann M., Clarke L., Méhaut P. and Winch C. (2008), 'Competence-Based Vocational Education and Training (VET) in Europe: the cases of England and France' *Vocations and Learning*, 1/3, 227-244 (not on ABS list)

Clarke L. and Gribbling M. (2008) 'Obstacles to diversity in construction: the example of Heathrow Terminal 5' in *Construction Management and Economics*, October, 26/10, pp 1055-1065 ISSN 0144-6193 (2*)

Brockmann M., Clarke L. and Winch C. (2008), 'Can performance-related learning outcomes have standards?' in *Journal of European Industrial Training*, 32, 2/3, 99-113, ISSN 0309-0590 (1*)

Brockmann, M., Clarke L. and Winch C. (2008) 'Knowledge, Skills, Competence: European divergences in vocational education and training – the English, German and Dutch cases', in *Oxford Review of Education* Vol. 34, No. 5, October, pp. 547-567, ISSN 0305-4985 (3*)

Research Reports:

Brockmann M., Clarke L. and Winch C. (2009) *Cross-National Equivalence of Vocational Qualifications: Final Report and Documentation*, Final Report to Nuffield Foundation, May

2. Michaela Brockman

Brockmann M (2009) 'Identity and Apprenticeship: the Case of English Motor Vehicle Maintenance Apprentices' *Journal of Vocational Education and Training* (forthcoming) (1*)

3. Fernando Duran-Palma

Durán-Palma, F. and López, D. (2009) 'Contract Labour Mobilisation in Chile's Copper Mining and Forestry Sectors', *Employee Relations*, 31, 3, 245-263. (2*)

Durán-Palma, F., Atzeni, M., and Ghigliani, P. (2010) Chile and Argentina, in Barry, M. and Wilkinson, A. (eds) *Handbook on Comparative Employment Relations*, Edward Elgar Press. (2*)

4. Angela Wright

Wright, A (2008) Flexible benefits: shaping the way ahead? in Corby, S, et al *Rethinking Reward*, Palgrave MacMillan, 240 pages, ISBN10: 0-230-53723-5

Wright, A (2010– forthcoming) *Culture and compensation – unpicking the intricate relationship between reward and organisational culture in Thunderbird International Business Review: Special Issue on European Reward Management* (May 2010) – TIBR-08-204.R1. (2*)

Wright, A (2008) *Benefits*, in White, G and Druker, J, eds (2008) *Reward management: critical text, 2nd edition*, Routledge, ISBN13:978-0-415-43188-0

Wright, A (2009) Hazard warning: finance sector bonuses ahead, *IDS Executive Compensation Review*, February 2009, pp 4-6

5. Deborah Knowles

Deborah Knowles (forthcoming 2010) Claiming the Streets: Feminist Implications of Psychogeography as a Business Research Method” in *Electronic Journal of Business Research Methods the Conference Journal*, publisher: Academic Conferences International Limited, England available at <http://www.ejbrm.com/index.htm>

6. Christine Porter

2010 (forthcoming): The impact of international student background on student achievement in postgraduate business and management programmes: a case study of students on MBA and MA International Business & Management programmes in Westminster Business School. Submitted to the Journal of International Management Education

2010 Management in Higher Education in the U.K. – challenges and responses published in the Journal of the Malaysian Academy of Higher Education

2009 Equal Pay – the time bomb under pay structures in Romania – published in *Romanian Economic Business Review*, March 2009. (This resulted from work down with ACAS during 2004-2006 helping the Romanian government to prepare for accession to EU)

Redundancy Handling – a key training need *Industrial and Commercial Training (with W. David Rees)*

2008 The re-branding of management as leadership *Industrial & Commercial Training (with W. David Rees)*

NASTAVA I ISTRAŽIVANJA IZ OBLASTI UPRAVLJANJA LJUDSKIM RESURSIMA NA VISOKOJ POSLOVNOJ ŠKOLI VESTMINSTER

Rezime: Cilj ovog rada je da predstavi osnovne metode nastave i istraživanja upravljanja ljudskim resursima na visokoj školi "Poslovne studje Vestminster". Na početku rada dat je pregled ove škole i njene vizije, misije, strategija učenja, nastave i istraživanja. Potom se upoznajemo sa Odeskom za upravljanje ljudskim resursima i njegovim prilagođavanjem poslovnom planu Škole u vezi sa razvojem osnovnih i diplomskih akademskih studija u ovoj oblasti, kao i u vezi sa međunarodnim razvojem programa i istraživanja. Ovaj rad takođe daje kratki pregled drugih pitanja koja proizilaze iz poslovnog plana škole, kao što su povećavanje šansi za zapošljavanje završenih studenata, jačanje menadžmenta u obrazovanju i Kontinualno profesionalno usavršavanje zaposlenih u ljudskim resursima, kao i poboljšanje eksternog i internog profila Odseka za upravljanje ljudskim resursima.

Osim toga, ovaj rad raspravlja o uključivanju organizacionih organa u procese poboljšanja, postignute ciljeve u istraživanjima, kao i politiku zapošljavanja i razvoja na Odseku za upravljanje ljudskim resursima.

U zaključku, rad prikazuje nekoliko publikacija Odseka za upravljanje ljudskim resursima: udžbenike, časopise i poglavlja u monografijama, objavljenim od 2008. godine.

Ljiljana Krneta¹
Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača, Kikinda

STUDENTSKA EVALUACIJA KVALITETA VISOKOG OBRAZOVANJA U VOJVODINI

Rezime: Ulaskom u evropski prostor visokog obrazovanja i usklađivanje sa Bolonjskim procesom, nametnulo se pitanje osiguranja kvaliteta kao bitnog faktora uporedivosti kvaliteta studijskih programa, mobilnosti profesora i studenata, i mobilnosti diplomaca prema globalnom tržištu rada. Ministarstvo prosvete odredilo je 2010/11. godinom kvaliteta u visokom obrazovanju. Polazeći od činjenice da je kvalitet visokog obrazovanja jedna dinamična kategorija koja se ogleda u stalnom unapređenjivanju svih procesa i ishoda, u radu je dat prikaz rezultata istraživanja na studentima u Vojvodini, o kvalitetu obrazovne usluge na njihovim fakultetima i visokoškolskim institucijama. Parametri kvaliteta bili su međunarodni standardi kvaliteta za visoko obrazovanje ISO (International Organisation for Standardisation) i model sistema kvaliteta TQM (Total Quality Management), po kojima se kvalitet visokog obrazovanja meri pre svega po zadovoljstvu korisnika ili kupca obrazovne usluge – studenata, poslodavca i drugih zainteresovanih strana – roditelja, države, društvene zajednice uopšte.

Ključne reči: *visoko obrazovanje, međunarodni standardi kvaliteta, kvalitet obrazovnih usluga, studentska evaluacija.*

Uvod

U svim razvijenim zemljama daje se prioritet visokom obrazovanju.

Kvalitet visokog obrazovanja ogleda se i u pravilnom planiranju potreba za diplomiranim kadrovima u odnosu na tržište rada i u odnosu na stalne promene, koje će od njega to tržište zahtevati kroz konstantno učenje i usavršavanje.

¹ ljiljanak@businter.net

Doktorska teza: *Uticao modela TQM na planiranje i funkcionisanje visokog obrazovanja u Vojvodini*, Fakultet za preduzetni menažment, Novi Sad, 2010.

Tržište rada danas, zahteva sposobnost rada (poslovanja, upravljanja, kontrole kvaliteta, očuvanja životne sredine, opštu bezbednost materijalnih i nematerijalnih resursa) i prilagođavanja u uslovima visokokonkurentne globalne ekonomije. Preduslov ovim zahtevima je kvalitetno i funkcionalno obrazovanje. Pošto zahtevi tržišta određuju kvalitet, kvalitetno visoko obrazovanje mora biti u funkciji rada (zapošljavanja), a rad u funkciji života (egzistencije).

U radu je dat prikaz dela istraživanja, obavljenog u funkciji unapređenja kvaliteta visokog obrazovanja u Vojvodini i izgradnje modela kvaliteta za planiranje i upravljanje visokim obrazovanjem u Vojvodini prema potrebama tržišta rada.

Istraživanje obavljeno na fakultetima u Vojvodini

Istraživanje je obavljeno u toku 2009/2010. u Vojvodini, veličina uzorka: 303 ispitanika.

Uzorak su činili studenti: Tehničkog fakulteta (FTN), Prirodno-matematičkog fakulteta (PMF), Medicinskog fakulteta, Filozofskog fakulteta, Pravnog fakulteta, Fakulteta za sport i turizam, Privredne akademije, Ekonomskog fakulteta iz Subotice, Tehničkog fakulteta u Zrenjaninu, Pedagoškog fakulteta u Somboru i Visoke škole strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi.

Merni instrument: anketa/upitnik sa 26 tvrdnji, sastavljenih na osnovu parametara za merenje kvaliteta prema međunarodnim standardima kvaliteta ISO (International Organisation for Standardisation), i sistema kvaliteta TQM (Total Quality Management).

Tvrdnje u upitniku su grupisane tako da mere zadovoljstvo studenata obrazovnom uslugom po pitanju: kvaliteta i organizacije nastave; kvaliteta usluge studentske službe; kvaliteta komunikacije nastavnog i nenastavnog osoblja sa studentima; kvaliteta usluge tehničke podrške; kvaliteta informisanja studenata; kvaliteta izbora i fonda stručne literature i usluge biblioteke uopšte; kvalitetom i veličinom prostora za odvijanje nastave, vežbi, prostora za slobodno vreme studenata na fakultetu.

Metode analize podataka: podaci dobijeni ovim istraživanjem obrađeni su u SPSS statističkom paketu. Od statističkih postupaka prilikom obrade podataka urađeni su sledeći: analizom glavnih komponenti (Principal Component Analysis) je izvršena redukcija početnog skupa varijabli i ispitana latentna struktura prostora merenja skale upitnika zadovoljstva u studiranju i kvaliteta obrazovne usluge; multiplom regresionom analizom utvrđene su relacije između uspeha studiranja i zadovoljstva u studiranju sa kvalitetom obrazovne usluge; deskriptivni statistički pokazatelji vari-

jabli (frekvencije, procenti, mere centralne tendencije i sl.); primenjen je Pirsonov koeficijent korelacije za utvrđivanje povezanosti varijabli; u svrhu utvrđivanja postojanja razlika među grupama ispitanika primenjeni su t-test i diskriminaciona analiza.

Prosečno postignuće ispitanika na stavkama upitnika

Prosečno postignuće ispitanika na stavkama upitnika izraženo je aritmetičkim sredinama i standardnim devijacijama na sumacionim skorovima za svako pitanje. Moguće vrednosti odgovora su se kretale na kontinuumu od jedan do pet, tako da se prosečne vrednosti kreću u istom opsegu.

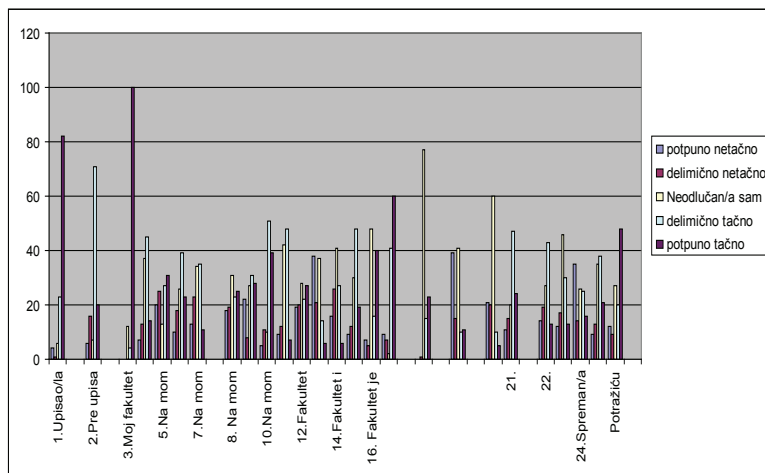
Tabela 1. Minimalne i maksimalne vrednosti odgovora, aritmetičke sredine i standardne devijacije

	Minimum	Maximum	Aritmetička sredina	Std. Devijacija
1. Upisao/la sam fakultet koji sam želeo/la.	1,00	5,00	4,1237	1,20461
2. Pre upisa sam bio/la potpuno informisan/a o mogućnostima zaposlenja posle diplomiranja.	1,00	5,00	3,4620	1,11182
3. Moj fakultet je akreditovan.	2,00	5,00	4,5286	,82611
4. Na mom fakultetu se vodi računa o kvalitetu nastave.	1,00	5,00	3,1137	1,03647
5. Na mom fakultetu se vodi računa o kvalitetu usluge studentske službe.	1,00	5,00	2,9670	1,34173
6. Na mom fakultetu se vodi računa o kvalitetu informisanja studenata (brzina, tačnost, sajt fakulteta se redovno ažurira).	1,00	5,00	2,8911	1,25994
7. Na mom fakultetu se vodi računa o kvalitetu komunikacija sa studentima (dijalog, tribine, internet).	1,00	5,00	2,7294	1,07625
8. Na mom fakultetu studenti ocenjuju proces nastave (organizaciju, sadržaje studijskih programa, rad profesora).	1,00	5,00	3,0099	1,24349
9. Na mom fakultetu biblioteka ima veliki fond stručne literature.	1,00	5,00	2,9703	1,28508
10. Na mom fakultetu nastava je organizovana po Bolonjskim principima.	1,00	5,00	3,5585	1,13771
11. Kvalitet nastave je na visokom nivou.	1,00	5,00	2,9336	1,01435
12. Fakultet redovno sprovodi anonimnu anketu u kojoj studenti ocenjuju kvalitet nastave i rad službi.	1,00	5,00	2,7993	1,32346
13. Fakultet brine o zadovoljstvu studenata tako što prihvata sugestije i primedbe iznete u anonimnim ispitivanjima.	1,00	5,00	2,3322	1,15486
14. Fakultet i na druge načine brine o zadovoljstvu studenata.	1,00	5,00	2,4816	1,03407
15. Tehnička opremljenost na fakultetu je na visokom nivou.	1,00	5,00	2,8605	1,20850

16.Fakultet je organizovao ECDL računarsku obuku za studente.	1,00	5,00	2,8328	1,28705
17.Na fakultetu imamo uvek dostupan internet.	1,00	5,00	3,6424	1,29576
18.Fakultet ima sertifikat ISO 9000 o potvrdi kvaliteta.	1,00	5,00	3,1786	,75981
19.Fakultet razvija svest studenata o značaju ekologije i zaštite životne sredine.	1,00	5,00	2,4343	1,11041
20.Fakultet prati diplomce posle diplomiranja (informiše se o zaposlenju, kvalitetu njihovog rada).	1,00	5,00	2,5686	1,03195
21.Informisan/a sam o potrebi za mojom strukom na tržištu rada.	1,00	5,00	3,1300	1,21299
22.Informisan/a sam i pre upisa na fakultet o potrebama za raznim strukama na tržištu rada.	1,00	5,00	2,8826	1,14134
23.Kada diplomiram, brzo ću naći posao u struci.	1,00	5,00	2,5581	1,09884
24.Spreman/a sam da se prekvalifikujem za drugu struku da bih našao/la posao.	1,00	5,00	2,9298	1,43251
25.Fakultet nam razvija svest o stalnom usavršavanju i učenju posle diplomiranja.	1,00	5,00	3,1906	1,10237
26.Potražiću posao u inostranstvu, ako ga ne nađem ovde.	1,00	5,00	3,2475	1,37778

Dobijeni rezultati pokazuju da u proseku ispitanici najveću saglasnost pokazuju sa tvrdnjama: Upisao/la sam fakultet koji sam želeo/la i Moj fakultet je akreditovan. Najmanju saglasnost ispitanici pokazuju sa sledećim tvrdnjama: Fakultet brine o zadovoljstvu studenata, tako što prihvata sugestije i primedbe iznete u anonimnim ispitivanjima; Fakultet i na druge načine brine o zadovoljstvu studenata; Fakultet razvija svest studenata o značaju ekologije i zaštite životne sredine; Fakultet prati diplomce posle diplomiranja (informiše se o zaposlenju, kvalitetu njihovog rada); Kada diplomiram, brzo ću naći posao u struci.

Tabela 2. Frekvencija odgovora po tvrdnjama

Povezanost obrazovnih usluga i zadovoljstva korisnika obrazovne usluge

U skladu sa jednom od hipoteza istraživanja proveravali smo povezanost obrazovnih usluga i zadovoljstva studenata. Ovu povezanost proveravali smo Pirsonovim koeficijentom linearne korelacije. Zadovoljstvo korisnika (studenata) je operacionalizovano kroz skor na pitanjima: Na mom fakultetu studenti ocenjuju proces nastave (organizaciju, sadžaje studijskih programa, rad profesora); Kvalitet nastave je na visokom nivou; Fakultet brine o zadovoljstvu studenata tako što prihvata sugestije i primedbe iznete u anonimnim ispitivanjima; Fakultet i na druge načine brine o zadovoljstvu studenata.

Tabela 3. Pirsonovi koeficijenti linearne korelacije

		Na mom fakultetu studenti ocenjuju proces nastave (organizaciju, sadžaje studijskih programa, rad profesora).	Kvalitet nastave je na visokom nivou.	Fakultet brine o zadovoljstvu studenata tako što prihvata sugestije i primedbe iznete u anonimnim ispitivanjima.	Fakultet i na druge načine brine o zadovoljstvu studenata
Upisao/la sam fakultet koji sam želeo/la.	Pearson Correlation	,669(**)	,841(**)	,583(**)	,771(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	299	299	298	299
Pre upisa sam bio/la potpuno informisan/a o mogućnostima zaposlenja posle diplomiranja.	Pearson Correlation	,833(**)	,863(**)	,719(**)	,815(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	303	301	298	299
Moj fakultet je akreditovan.	Pearson Correlation	,655(**)	,811(**)	,511(**)	,744(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	297	297	297	297
Na mom fakultetu se vodi računa o kvalitetu nastave.	Pearson Correlation	,867(**)	,925(**)	,828(**)	,885(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	299	299	298	299

Na mom fakultetu se vodi računa o kvalitetu usluge studentske službe.	Pearson Correlation	,929(**)	,859(**)	,907(**)	,897(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	303	301	298	299
Na mom fakultetu se vodi računa o kvalitetu informisanja studenata (brzina, tačnost, sajt fakulteta se redovno ažurira).	Pearson Correlation	,797(**)	,899(**)	,767(**)	,899(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	303	301	298	299
Na mom fakultetu se vodi računa o kvalitetu komunikacija sa studentima (dijalog, tribine, internet).	Pearson Correlation	,905(**)	,909(**)	,870(**)	,912(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	303	301	298	299
Na mom fakultetu biblioteka ima veliki fond stručne literature.	Pearson Correlation	,908(**)	,890(**)	,865(**)	,896(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	303	301	298	299
Na mom fakultetu nastava je organizovana po Bolonjskim principima.	Pearson Correlation	,844(**)	,906(**)	,714(**)	,886(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	299	299	298	299

Fakultet redovno sprovodi anonimnu anketu u kojoj studenti ocenjuju kvalitet nastave i rad službi.	Pearson Correlation	,948(**)	,877(**)	,892(**)	,936(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	299	299	298	299
Tehnička opremljenost na fakultetu je na visokom nivou.	Pearson Correlation	,711(**)	,879(**)	,646(**)	,863(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	301	301	298	299
Fakultet je organizovao ECDL računarsku obuku za studente.	Pearson Correlation	,609(**)	,800(**)	,562(**)	,789(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	299	299	298	299
Na fakultetu imamo uvek dostupan internet.	Pearson Correlation	,747(**)	,910(**)	,658(**)	,846(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	302	301	298	299
Fakultet ima sertifikat ISO 9000 o potvrdi kvaliteta.	Pearson Correlation	,532(**)	,668(**)	,461(**)	,603(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	280	280	280	280
Fakultet razvija svest studenata o značaju ekologije i zaštite životne sredine.	Pearson Correlation	,873(**)	,671(**)	,903(**)	,760(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	297	297	296	297
Fakultet prati diplomce posle diplomiranja (inormiše se o zaposlenju, kvalitetu njihovog rada).	Pearson Correlation	,893(**)	,858(**)	,887(**)	,871(**)

	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	299	299	298	299
Informisan/a sam o potrebi za mojom strukom na tržištu rada.	Pearson Correlation	,875(**)	,907(**)	,820(**)	,920(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	300	300	298	299
Informisan/a sam i pre upisa na fakultet o potrebama za raznim strukama na tržištu rada.	Pearson Correlation	,890(**)	,916(**)	,865(**)	,899(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	298	298	298	298
Kada diplomiram brzo ću naći posao u struci.	Pearson Correlation	,759(**)	,880(**)	,699(**)	,889(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	301	301	298	299
Spreman/a sam da se prekvalifikujem za drugu struku da bih našao/la posao.	Pearson Correlation	,875(**)	,633(**)	,892(**)	,693(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	299	299	298	299
Fakultet nam razvija svest o stalnom usavršavanju i učenju posle diplomiranja.	Pearson Correlation	,901(**)	,909(**)	,867(**)	,894(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	299	299	298	299
Potražiću posao u inostranstvu, ako ga ne nađem ovde.	Pearson Correlation	,862(**)	,932(**)	,788(**)	,905(**)
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	299	299	298	299

Dobijeni rezultati pokazuju da su sva pitanja u upitniku kojima smo proveravali obrazovne usluge, statistički značajno povezana sa pitanjima kojima smo operacionalizovali zadovoljstvo korisnika. Sve korelacije su pozitivnog predznaka i srednjeg do veoma visokog inteziteta.

Na kraju su studenti iznosili lične sugestije i zapažanja u pisanoj formi:

„Molimo Vas da napišete vaše sugestije kako bi fakultet trebalo da poboljša kvalitet nastavno-naučnog procesa i zadovoljstvo studenata uopšte.“

Predstavljene sugestije i zapažanja su grupisane po sličnosti, autentične su i odnose se na:

Nezadovoljstvo kvalitetom i organizacijom nastave:

- ako je program formiran po Bolonji, trebalo bi da funkcioniše u potpunosti, a ne delimično. Nastava nam nije obavezna, ne možemo preko kolokvijuma da dobijamo bodove i dajemo ispite. Imamo samo parcijalne ispite, ali to nije Bolonja! (Pravni fakultet, Novi Sad – četvrta godina);
- mislim da je problem u tome što mnoge stvari koje učimo na fakultetu (teorijski ili praktično) učimo samo površno i uopšte se ne ulazi u dubinu problema. Tako da na kraju, upućeni smo u mnoge stvari, ali samo površno i nedovoljno, da bi njima mogli profesionalno da se bavimo i da kažemo da smo u potpunosti upućeni u problematiku. (FTN, Novi Sad – četvrta godina);
- pre svega, trebalo bi omogućiti studentima bolji i lakši način studiranja, „Bolonja“ se delimično uvela, samo je nekolicina profesora u potpunosti prihvatila i omogućila dodatno „sakupljanje“ bodova koji su potrebni za „prolaz“. Kod ostalih (većine) profesora nije se ništa promenilo, tako da je način studiranja kao i pre deset godina. U nastavni plan i program bi trebalo uvesti dodatne vežbe, kako bi studenti što više otkrivali i podstakli se što kreativnijem razmišljanju i rezultati sigurno ne bi izostali. (FTN, Novi Sad);
- da više bude zastupljen program Bolonje, a ne delimično prihvaćen ili potpuno izbačen i radi se po starom, kako su stariji profesori navikli. (Pravni fakultet, Novi Sad, četvrta godina);
- Pravni fakultet u Novom Sadu je prihvatio Bolonjski princip rada, a uopšte ne postoji u praksi (ne vrede ove ankete i sugestije, kada se ništa neće promeniti);
- profesori moraju biti bolji pedagozi! (Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad);
- harmonizacija nastave sa Bolonjskim programom sa ciljem da se studentima omoguće lakše savladavanje materije i prelazak na evropske univerzitete. (Pravni fakultet, Novi Sad);
- više praktičnog rada sa studentima, više angažovanosti od strane profesora u svom radu, više praćenja savremenih tehnologija prilikom učenja studenata, a ne samo ponavljanje starih izvora i određenih tehnologija i programa. (FTN, Novi Sad);

- potrebno je više stručne prakse za neku vrstu projekata. (Ekonomski fakultet, Subotica);
- nastavnici bi trebalo da se više posvete komunikaciji sa studentima, da prate modernu tehnologiju (npr. upotreba P.Pointa), ali i sopstevnu nauku, da budu u toku sa njom;
- da se na nivou celog fakulteta organizuje nastava u manjim grupama, da je fakultet bolje opremljen, da studenti mogu da imaju pristup internetu 24 časa, više računara, čitaonica, biblioteka sa većim stručnim fondom, itd. (Ekonomski fakultet, Subotica);
- gradivo iz nekih predmeta je preobimno i zastarelo, to bi trebalo promeniti!;
- potrebno je čitavu organizaciju podići na viši nivo: od organizacije kolokvijuma i ispita do kvaliteta nastave!;
- loša organizacija uopšte!;
- svaki profesor bi trebalo da ima blog na kome bi obaveštavao studente o dešavanjima koja se tiču njegovog predmeta, kao i ostala obaveštenja, tako da studenti ne bi morali da idu kod njih na konsultacije, već bi im postavljali pitanja preko interneta. (Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad);
- više praktične nastave na računaru, a ne na papiru;
- uvođenje prakse (Ekonomski fakultet Subotica);
- više interaktivnosti na relaciji studenti-profesori (Ekonomski fakultet Subotica);
- kvalitet nastave na niskom nivou, iz metodičko-stručnih predmeta, bez praktičnih primera (Pedagoški fakultet Sombor);
- više ozbiljnosti u radu mnogih profesora i asistenata;
- mislim da fakultet prilično dobro obavlja svoj posao, ali da učenici shvataju pomalo neozbiljno nastavu i da su česta izbegavanja predavanja, jer su profesori dosta popustljivi i bez obzira na dolaženje ili ne daju potpise, a na taj način učenici su manje stimulisani za rad;
- nastavnici neozbiljno shvataju studente;
- uvođenje dodatnih ispitnih rokova;
- da se vežbe održavaju po rasporedu.

Nezadovoljstvo informisanošću i odnosu prema studentima:

- za studente je od ključnog značaja raspored ispita u ispitnom roku. Studentska služba treba da vodi računa o tome kako raspoređuje ispite, da bi fizički bilo moguće da studenti sve nauče i polažu u roku;
- malo više ljubaznosti i strpljenja sa studentima;
- rad studentske službe bi trebalo bolje organizovati, manje čekanja i više ljubaznosti; organizacija kolokvijuma treba biti bolja da se ne bi studenti gurali da bi ušli u amfiteatar;

- fakultet bi trebalo da omogući prijavu ispita i overu semestra preko interneta;
- da se prošire kapaciteti za slušanje nastave i da ocene ne zavise od raspoložena profesora na ispitu;
- više ljubaznosti i strpljenja prema studentima u studentskoj službi;
- da budu više informisani u studentskoj službi;

Nezadovoljstvo tehničkom podrškom, informaciono-komunikacionom podrškom, prostornim kapacitetom fakulteta, i druge usluge:

- više računara i organizacija nastave pomoću nove tehnologije (finansijska matematika, računovodstvo i statistika), veća ljubaznost studentske službe;
- obezbediti internet (wireless) u zgradi fakulteta;
- za „internet kafe“ da se poveća broj računara, ali da ti računari ne budu u rangu otpada kao sada;
- da se obezbedi mogućnost prijavljivanja ispita putem interneta;
- studentski forum u sklopu sajta;
- dostupna sva literatura na internetu za sve predmete;
- mnogi računari u kabinetima ne rade, ali niko ne vodi računa o tome, to bi moglo da se sredi za kratko vreme, ali to nikoga ne zanima;
- nedostatak prostora za studente za vreme pauze za užinu, čaj, kafu;
- loši kompjuteri u informatičkom kabinetu;
- da administratora dovedu u red, i malo poprave računare i omoguće lakši rad i studentima i profesorima;
- nemamo prostora za vežbe iz nas. predmeta Računarske grafike, nismo nijedan čas vežbi imali;
- da se na sajt stavi više informacija, ali tačnih!;
- profesori i asistenti poštuju samo svoje vreme, ali ne i vreme studenata;
- više računara u „internet cafeu“;
- redovna veza na internetu, kome je dovoljno 30 minuta dnevno?!;
- da se sajt ažurira;
- trebalo bi nas informisati kakve poslove možemo dobiti posle diplomiranja i šta ćemo tamo raditi;
- preskupa stručna literatura u skriptarnici, a kvalitet koričenja i kopija loši;
- plaćamo sve i svašta i ne znamo zašto to toliko košta!;
- prevelike školarine i bez uvida u troškovnik!;
- nedovoljan fond stručne literature u biblioteci.

Istraživanje o zadovoljstvu studenata kvalitetom obrazovne usluge, pokazalo je nezadovoljstvo studenata uslugom u svim procesima visokog obrazovanja.

ZAKLJUČAK

U radu je predstavljen segment istraživanja, čiji rezultati govore o potrebi šire aktivnosti na promociji značaja sistema kvaliteta, kako zbog konkurentnosti na domaćoj, tako i na međunarodnoj sceni obrazovnih usluga i tržišta rada.

Prema zvaničnim informacijama Privredne komore Srbije, u Republici Srbiji sertifikat o usaglašenosti sa zahtevima kvaliteta prema međunarodnim standardima ISO 9001:2008, poseduje samo sedam visokoškolskih ustanova, tj. pet fakulteta i dve visoke škole strukovnih studija. Od toga su pet u Vojvodini, a četiri nisu u vlasništvu države: Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment – Novi Sad, Fakultet tehničkih nauka – Novi Sad, Privredna akademija Pravni fakultet za privredu i pravosuđe – Novi Sad, Stomatološki fakultet – Beograd, Stomatološki fakultet – Pančevo, Visoka škola strukovnih studija – Beogradska politehnika, Visoka tehnička škola strukovnih studija – Novi Sad. Područja primene sistema su u oblasti: visokog obrazovanja i inženjering usluge 14%; obrazovanja, obuke, istraživanja, razvoja, projektovanja i konstaltinga 14%; visokog obrazovanja 29%; prosvetno-naučne delatnost 14%; projektovanja, razvoja i isporuke univerzitetskih obrazovnih kurseva i naučnih aktivnosti 29%. Sertifikaciju tri ustanove je obavilo domaće sertifikaciono telo, dva međunarodna sertifikaciona tela i dva domaća sertifikaciona tela sa međunarodnim članstvom.

U procesu reforme visokog obrazovanja pokazuje se opšte nerazumevanje cilja na kojima se ona bazira, tačnije, Bolonjska deklaracija se individualno tumači. Ovo nije neobično, jer ne postoje strategija i vizija visokog obrazovanja, kao dela strategije obrazovanja uopšte, a u samom sistemu postoje mnoge protivrečnosti: studenti ne znaju pod kojim uslovima će završiti upisane studije i gde će moći da se zaposle sa diplomom visokog obrazovanja, jer je tržište zbunjeno raznim diplomama i zvanjima.

LITERATURA

Arsovski, Z., (2005). *Kvalitet i bolonjski proces*, Festival kvaliteta, 32, Nacionalna konferencija o kvalitetu (str. F-3-F-11), Kragujevac: Asocijacija za kvalitet i standardizaciju Srbije, 2005.

Bologna Process,

<http://www.bologna-bergen2005.no/>,

Pristupljeno dana 31.10. 2009.

Glušica, Z., (2000). *Implementacija ISO 9000*, Mobes Quality, Novi Sad.

- Glušica, Z., (2004). *Implementacija TQM*, Mobes Quality, Novi Sad.
European Centre for Higher Education – CEPES
<http://www.cepes.org>
Pristupljeno dana 09.07. 2010.
- European Center for Strategic Management of Universities – ESMU
<http://www.esmu.be>
Pristupljeno dana 04.09. 2010.
- European Commission, Directorate for Education and Culture
http://ec.europa.eu/education/index_en.htm
Pristupljeno dana 18.12. 2009.
- Krneta, Lj., (2010). *Uticaj modela TQM na planiranje i funkcionisanje visokog obrazovanja u Vojvodini*, Doktorska disertacija. Fakultet za preduzetni menadžment, Novi Sad.
- The Tempus programme (ETF website)
<http://www.etf.eu.int/tempus>
Pristupljeno dana 25.12. 2009.
- Turajlić, S.,(2006). *Univerzitet i država – misija, autonomija, odgovornost*. XII Skup Trendovi razvoja: *Bolonjski proces i primena novog zakona* (str.9-13). Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka.

STUDENTS' EVALUATION OF QUALITY OF HIGHER EDUCATION IN VOJVODINA

Abstract: By joining the European higher education and being in compliance with the Bologna process, the issue of quality assurance was imposed as an important factor of comparability of the study programmes, mobility of professors, students and graduates towards the global labour market. Ministry of Education has set a year 2010/11 as a year of good quality in higher education. Having in mind that the quality of higher education is a dynamic category that is reflected in the constant improvement of processes and their outcomes, this paper presents the results of a research among students in Vojvodina on the quality of educational services at their universities and higher education institutions. Quality parameters were the international standards of quality for higher education, ISO (International Organization for Standardization) and the model of system quality -TQM (Total Quality Management), by which the quality of higher education is measured, primarily according to users' needs and their usage of an educational service. Those are students, employers and all other interested groups – parents, government, social community in general.

Key words: *Higher education/ international quality standards/quality of educational services/ students evaluation*

Dušana Šarčević
Fakultet za pravne i poslovne studije

UČENJE FRANCUSKOG JEZIKA I STEREOTIPI O FRANCUZIMA

Rezime: Tema ovog rada je učenje francuskog jezika kao izbornog stranog jezika i stereotipi o Francuzima. Problem istraživanja jeste efekat učenja stranog jezika kao izbornog stranog jezika u školi na stavove o Francuzima, na poznavanje opštih i specifičnih detalja o francuskoj kulturi. Utvrđivane su razlike između učenika koji uče ruski i onih koji uče francuski jezik. Za potrebe ovog rada korišćena su tri instrumenta, dva za utvrđivanje stereotipa o Francuzima i jedan test poznavanja francuske kulture, koji je prigodno sastavljen za potrebe ovog istraživanja. Istraživanje je izvršeno u jednoj osnovnoj školi u Novom Sadu. Ispitano je 82 učenika šestog razreda, od kojih 56% uče francuski, a 44% ruski jezik kao izborni strani jezik, 51% ispitanika i 49% ispitanica, među kojima je 62 odličnih, 19 vrlo dobrih i 1 dobar učenik. Osnovni nalazi dobijeni ovim istraživanjem mogu da se svedu na sledeće: učenici koji uče francuski jezik kao izborni strani jezik imaju pozitivnije stavove o Francuzima i bolje poznaju opštu kulturu vezanu za Francusku. Emocionalna komponenta stavova, merena rangom preferencije naroda, ukazuje da učenici koji uče ruski kao izborni jezik označavaju Špance kao sebi najbliži narod. Dobijen je nalaz da učenici koji uče francuski kao izborni strani jezik nemaju šire znanje o pojedinostima iz domena francuske kulture od učenika koji uče ruski kao izborni strani jezik. Dakle, učenje stranog jezika je uticalo na stavove učenika o naciji čiji jezik uče više nego što je uticalo na poznavanje kulture.

Ključne reči: *učenje, francuski jezik, etnički stereotipi.*

Istražujući fenomen učenja stranog jezika, dolazi se do osnovne dileme, a to je da li je učenje stranog jezika isto što i usvajanje. Prema jednoj od potpunijih definicija pojma učenja sledi: „Učenje je trajna i relativno specifična promena individue koja se pod određenim uslovima može manifestovati u njenom

doživljavanju ili aktivnosti i koja je rezultat njenog prethodnog doživljavanja ili aktivnosti“ (Radonjić, 1999: 34). Ovakvo definisanje pojma učenja naglašava doživljavanje i aktivnost individue i razlikuje se od bihejviorističkog shvatanja. Dok bihejviorističko shvatanje naglašava i promene u *ponašanju*, ova definicija naglašava promene u *njenom doživljavanju i aktivnosti*. Smisao *aktivnosti* je u tome što se podrazumeva spolja vidljiva aktivnost i čisto mentalna aktivnost, a *doživljavanje* podrazumeva pasivna, receptivna stanja svesti pri kojima ne postoji namera i cilju usmerena aktivnost (Radonjić, 1999). Međutim, postoje autori koji prave razliku između *usvajanja* i *učenja*. Po mišljenju Krašena razlika je u tome što je usvajanje jedan nesvestan proces: „Usvajanje jezika je nesvestan proces; oni koji usvajaju jezik nisu uobičajeno svesni da ga usvajaju, svesni su jedino činjenice da koriste taj jezik za komuniciranje“ (Krashen, 1982: 10).

Budući da je proces usvajanja jezika direktno vezan za komunikativnu funkciju, učenik je u centru komunikacije, a ne u centru interesovanja za forme poruke koju prima. Usvajanje gramatičkih pravila navodi na intuitivni osećaj šta je dobro, a šta nije, bez obaveznog prethodnog upoznavanja sa pravilima da bi potvrdili intuiciju (Dufeu, 1996). Sa druge strane, učenje jezika je ne samo svesna radnja, nego i dobrovoljna. To je aktivnost kojom se uče pravila funkcionisanja stranog jezika, a u stvari predstavlja sticanje formalnog i eksplicitnog znanja o stranom jeziku. „Uprkos razdvajanju ova dva pojma, svesno učenje se smatra neophodnim za učenike kako bi prihvatili neophodna lingvistička sredstva za vođenje komunikacije“ (Ibid: 97).

Usvajanje jezika se smatralo S → R reakcijom, po učenju bihejviorizma i njegovog predstavnika Skinnera, sve do učenja Noama Čomskog sa kojim je Skinner vodio žučne rasprave oko bioloških uticaja na sposobnost usvajanja jezika. Urođeno znanje (set urođenih zakona i prilagodljivih parametara koji su svojstveni svim ljudskim jezicima) je učenje Čomskog koje je on nazvao univerzalna gramatika.. Pedeset godina su Noam Čomski i kasnije Erik Lenberg zastupali stanovište da deca imaju urođene sposobnosti koje olakšavaju i omogućavaju učenje jezika. Oni zastupaju stav da deca brzo i relativno lako usvajaju strane jezike ukoliko imaju urođene sposobnosti. Slične korake pri učenju jezika preduzimaju deca širom sveta, a činjenica je da prave i karakteristične greške. Čomski je želeo da istakne da je jezik jedinstvena osobina ljudi, autonomna jezička sposobnost i da je usvajanje jezika urođena sposobnost duboko urezana u ljudski mozak, i sva deca nauče jezik kada se nađu u određenoj sredini (Chomsky, 1975).

U današnje vreme, kada su strani jezici veoma popularizovani, ne može se govoriti o stranom jeziku samo u kontekstu školskog predmeta koji se ocenjuje. Jezik je instrument sa kojim se ili od koga se živi, on je *modus vivendi*. Pošavši od činjenice da je učenje stranog jezika potreba svakog

pojedince, bez obzira na uzrast i obrazovanje, podučavanje u oblasti stranih jezika je postalo obaveza društvene administracije. Kako su se vremenom menjala saznanja o usvajanju prvog jezika, tako se menjao i pristup nastavi stranih jezika. Počevši sa tradicionalnom metodom, preko direktivne i audio-lingvalne metode, dolazi se do modernih metoda, koje su u skladu sa potrebama današnjeg društva i njegovih pojedinaca.

Audio-vizuelna globalno-strukturalna metoda je poznata po skraćenici **AVGS** u našoj literaturi, a u francuskoj **SGAV** metoda (*Structuro-global audio-visuelle*). **AVGS** metoda se zasniva na radovima Petra Guberine koji se u svojim radovima opredeljuje za geštalt teoriju. U kontekstu teorije od koje se pošlo, ova metoda podrazumeva globalno učenje jezika, jer učenje jezika za cilj ima komunikaciju na stranom jeziku (Točanac-Milivojev, 1997). Konstatovan je nedostatak **AVGS** metode u okviru ograničavanja kreativnih sposobnosti, komunikativne kompetencije i nezadovoljavajuća orijentacija ka drugim jezičkim registrima, sem opšteg. Bez obzira na navedene nedostatke, kojih su i sami tvorci metode bili svesni, ona se koristi u obrazovanju i danas.

Komunikativni pristup nastaje početkom sedamdesetih godina kao posledica društveno-ekonomske situacije uglavnom u Evropi. Jedinstven cilj ove metode jeste komunikativna kompetencija, *znati kako govoriti*, a ne *znati govoriti*. Ova metoda je bazirana na postulatima teorije kognitivizma i lingvističke teorije funkcionalizma, koja je usmerena ka psiholingvistici, sociolingvistici i pragmalingvistici (Točanac-Milivojev, 1997). Za razliku od **AVGS** metode, komunikativna metoda daje sadržaj za svaku grupu učenika po potrebama, dok prethodno opisana metoda za sve učenike daje jedinstven materijal. Ova metoda, u skladu sa kognitivističkom teorijom, ima pozitivan stav u odnosu na grešku. Štaviše, greška se smatra faktorom napretka, jer ukazuje na trenutno stanje znanja i teškoće, i stoga daje priliku da se pronađe rešenje za dijagnostikovani problem. Na taj način, dopuštajući grešku, učenik će se lakše upustiti u komunikaciju na stranom jeziku.

Aspekt metoda u nastavi i učenju stranog jezika je bitan za ovaj rad da bi dao okvir i podlogu istraživanju koje je vršeno u skladu sa pretpostavljenim pristupom nastavi stranog jezika. Na osnovu rezultata istraživanja je moguće dati određene predloge za poboljšanje ili unapređenje nastave ili pristupa učenicima, a sve to u cilju zadovoljenja potreba učenika, koje su na prvom mestu. U okviru projekta Evropskog saveta *Langues vivantes* (fr. živi jezici) sedamdesetih godina pojavljuje se verzija za učenje francuskog jezika *Un Niveau seuil* (fr. nivo prag) izrađena prema komunikativnom pristupu učenja stranog jezika. Na osnovu toga Evropski savet je pripremio pedagoške materijale, a u mnogim slučajevima razvio i metode za učenje jezika pomoću tih materijala, za skoro sve evropske jezike zemalja članica Evropskog saveta. Takva je metoda *Follow me* za engleski jezik i nova mul-

timedijalna, koja je u procesu izrade, *Hello!*. Iako postoje izrađene metode za učenje francuskog jezika po komunikativnom pristupu, nastava se uglavnom i dalje izvodi po pristupu audio-lingvalne ili AVGS metode.

Mnoga istraživanja koja se bave usvajanjem stranog jezika su uglavnom usmerena na obrazovne efekte. Problematika ovog rada počiva na vaspitnim efektima usvajanja stranog jezika, koji su registrovani preko stereotipa. Od Lipmana naovamo, stereotipi se shvataju kao tendencija ljudi da svet sagledavaju na uprošćen način da bi im izgledao pristupačniji i razumljiviji (Prema Havelka, 2001).

Prema shvatanju K. Gergena i M. Gergen (1984) *stereotipi su prava socijalna prokletstva, budući da imaju tendenciju da održavaju predrasude. Oni naglašavaju da postoje i pozitivni stereotipi koji razvijaju interakciju i kooperativnost među ljudima. Međutim, bez obzira na njihovu korisnost u nekim situacijama, stereotipi mogu da stvore veoma bitne socijalne probleme u društvu.*

Vršena su mnoga psihološka istraživanja o efektima, ulogama, funkcijama stereotipa. Tako su prvi izvršili istraživanje Kac i Brejli (1933) i utvrdili da prema svim nacijama o kojima je vršeno ispitivanje postoje stereotipi. Podaci takođe potvrđuju vezu između predrasuda i stereotipa. Zaključili su da su etničke stereotipije, makar delimično, izraz negativnih etničkih predrasuda (Prema: Havelka, 2001). Đurić (1980) je izvršio ispitivanje etničkih stereotipa kod učenika srpske i mađarske nacionalnosti. Dobijeni su rezultati da su autostereotipi (stereotipi prema svom narodu) mnogo izraženiji od heterostereotipa (stereotipi prema drugom narodu).

Dakle, u ovom istraživanju je obavljen pokušaj da se utvrde razlike u stavovima prema francuskom narodu između učenika koji uče francuski jezik kao izborni strani jezik i onih učenika koji uče ruski kao izborni strani jezik. Glavni problem istraživanja jeste efekat učenja stranog jezika kao izbornog stranog jezika u školi na stavove o Francuzima. U odnosu na pretpostavku da postoje razvijeni stavovi i da postoje razlike, problematika se širi i na utvrđivanje razlike u polu stavova prema francuskoj naciji. S obzirom na uverenja učenika i odabir stranog jezika, istraživanje je zahvatilo i sferu pozitivnih i negativnih stavova prema ovoj naciji. Osnovnoj problematici rada se pridodaje i faktor poznavanja francuske kulture, na osnovu kog se utvrđuje povezanost poznavanja francuske kulture i stavova o francuskoj naciji. Kao još jedna komponenta stava, ispitivana je i emocionalna preferencija prema evropskim narodima.

Na samom početku istraživanja postojala su određena očekivanja. Pretpostavljalo se da učenici osnovne škole imaju razvijene stavove prema francuskom narodu i imaju razvijene heterostereotipe o narodu čiji jezik uče kao izborni strani jezik. Očekivalo se da učenici koji uče francuski jezik imaju veći stepen preferencije prema francuskoj naciji nego učenici koji uče ruski kao

izborni strani jezik. Takođe se pretpostavljalo da će učenici koji uče francuski imati viši skor na testu poznavanja francuske kulture, kao i veći broj tačnih odgovora na testu znanja na pitanjima koja se tiču poznavanja činjenica koje su van okvira opšte kulture, od učenika koji uče ruski jezik.

METOD

Istraživanje je obavljeno na prigodnom uzorku ispitanika koji su činili šesti razred jedne osnovne škole u Novom Sadu. Ukupno, uzorak su činila 82 učenika. Od toga, 46 učenika (56%) je iz grupe 1 koju čine učenici koji uče francuski kao izborni jezik, a 36 (44%) iz grupe 2 učenika koji uče ruski kao izborni strani jezik. Muškog pola su 42 ispitanika (51%), a ženskog pola je 40 (49%). Po uspehu je bilo 62 odličnih učenika, 19 vrlo dobrih i 1 dobar.

Za procenu kognitivne komponente stavova korišćena je Kac-Brejlijeva tehnika pridavanja karakterističnih osobina pripadnicima nacije sa liste atributa, uz različite modifikacije osnovne liste atributa, a donekle i postupka, koji je preuzet iz istraživanja Đurića (1980). Korišćena je trostepena skala gde su ispitanici procenjivali francusku naciju na osnovu potpunog slaganja, potpunog neslaganja ili neodlučnosti u vezi sa osobinama navedenim u listi atributa. Glavne varijable, kojima su ispitivane razlike između onih koji pohađaju različite izborne strane jezike, čini grupa etničkih stereotipa za koje se pretpostavlja da su formirani kod ispitanika ovog istraživanja, a koji čine i kojim se i utvrđuju stereotipi-atributi pripisani francuskom narodu Kac-Brejlijevom skalom. Atributi su podeljeni u dve grupe. Za negativne attribute su obeleženi: podmukli, zaostali, nekulturni, grubi, kukavice, svađalice, sebični, bučni, nazadni, glupi, prljavi, borbeni, ne vole druge narode, agresivni, preosetljivi, negostoljubivi, nagli, vole da vladaju, zatvoreni, drski, pijanice, uobraženi, laktaši, hvalisavci, zavidni. Za pozitivne attribute su obeleženi: hrabri, ponosni, vredni, dobrodošli, gostoljubivi, mirni, složni, napredni, učtivi, samouvereni, druželjubivi, nesebični, razumni, otvoreni, slobodoljubivi, inteligentni, nežni, miroljubivi, čisti, iskreni, snalažljivi, temperamentni, kulturni, praktični. Za svaku grupu atributa su računati parametri centralne tendencije i disperzije.

Za merenje emocionalne komponente nacionalnog stava korišćena je tehnika rangovanja etničkih grupa na osnovu preferencije. Ponuđeno je pet evropskih naroda među kojima su bili i Francuzi. Zadatak je bio da učenici rangiraju od prvog do petog mesta narode po stepenu bliskosti. Izračunati su prosečni rangovi za varijable naroda, među kojima su bili ponuđeni Britanci, Francuzi, Italijani, Nemci i Španci.

Za proveru znanja o francuskoj kulturi je korišćen nestandardizovan test znanja sastavljen za ovo istraživanje. Sastoji se od dvadeset pitanja

među kojima je trinaest u domenu poznavanja opšte kulture vezane za Francusku, a preostalih sedam pitanja su u vezi sa stručnijim poznavanjem francuske kulture. Trinaest pitanja čine pitanja prisećanja, a sedam zadaci višestrukog izbora. Pitanja u testu su ograničena na polje opšte kulture, kao što su geografski položaj zemlje, državna obeležja, monetarna politika, gastronomija i na pitanja koja se tiču detaljnijeg poznavanja francuske kulture, gde spadaju pitanja iz domena istorije, književnosti, lingvistike, poznavanja važnih državnih praznika. Za ukupan skor na testu znanja, opštem poznavanju kulture i detaljnijem poznavanju francuske kulture računate su prosečne vrednosti.

Testirane su značajnosti razlika između aritmetičkih sredina grupe 1 i grupe 2 upotrebom t -testa za atribute, preferencije i test poznavanja francuske kulture. Isti postupak je izvršen i za testiranje značajnosti razlika između dve grupe ispitanika na varijablama izvedenim iz testa poznavanja francuske kulture i za pozitivne i negativne heterostereotipe.

Istraživanje je izvršeno u dva dana u svakom odeljenju zasebno. Učenici su popunjavali date upitnike u vremenskom ograničenju od jednog školskog časa, iako je većinom popunjavanje trajalo kraće. Učenici su bili relativno zainteresovani za sam sadržaj upitnika, koji im se činio dugačak, i primetno je opadala koncentracija kako se bližio kraj časa. Uprkos stalnom opominjanju za samostalan rad, učenici su se neretko konsultovali naglas oko pojedinih pitanja iz testa znanja. Prisutni su bili i raznovrsni komentari oko težine testa. Učenici iz grupe 2 su bili vidno razočarani zbog nedostatka ruske nacije na Upitniku za rang preferencije naroda i dopisivali su ovaj narod na test u skladu sa preferencijama.

REZULTATI

U Tabeli 1. su procene prosečnih rezultata i njihove disperzije po grupama atributa i grupama ispitanika, a u Tabeli 2. su rezultati testiranja statističke značajnosti aritmetičkih sredina na ovim varijablama između grupa ispitanika.

Tabela 1. Procene parametara centralne tendencije i disperzije po grupama

	JEZIK	N	AS	SD	SE
Pro_plus	1	46	1.531	.378	.056
	2	36	1.698	.418	.070
Pro_minus	1	46	2.186	.395	.058
	2	36	1.996	.412	.069

Tabela 2. Značajnost razlika aritmetičke sredine između učenika koji uče francuski i koji uče ruski kao izborni strani jezik.

	T	df	p(2-sm)	ASDif	SEDif
Pro_plus	-1.889	80	.062	-.166	.088
	-1.866	71.424	.066	-.166	.089
Pro_minus	2.131	80	.036	.191	.090
	2.120	73.744	.037	.191	.090

Razlika između dodeljivanja pozitivnih atributa francuskom narodu između učenika koji uče francuski i onih koji uče ruski kao izborni strani jezik nije statistički značajna. Od statističke značajnosti je razlika u dodeljivanju negativnih osobina. Rezultati ukazuju da ovi učenici imaju pozitivnije viđenje francuske nacije od onih koji ne uče francuski jezik i koji češće dodeljuju ove nabrojane negativne attribute francuskoj naciji. Kod učenika koji uče ruski kao izborni strani jezik, primećeno je da pretežno odgovaraju sa „ne znam“ na negativne attribute o Francuzima, što može biti dokaz njihove neupućenosti o ovom narodu, budući da ne uče francuski jezik.

U Tabeli 3. su prikazani rezultati testiranja značajnosti razlika u dodeljivanju atributa između dve grupe ispitanika.

Tabela 3. Značajnost razlika aritmetičkih sredina između učenika koji uče francuski jezik i koji uče ruski kao izborni jezik na atributima

	t	df	p(2-sm)	ASDif	SEDif
Vredni	1	46	1.500	.782	.115
	2	36	1.972	.910	.152
Zaostali	1	46	2.587	.652	.096
	2	36	2.250	.806	.134
Dobrodušni	1	46	1.543	.751	.111
	2	35	1.971	.707	.119
Mirni	1	45	1.644	.802	.120
	2	36	2.056	.893	.149
Bučni	1	46	2.152	.788	.116
	2	36	1.750	.841	.140
Lenji	1	45	2.444	.755	.113
	2	36	1.917	.806	.134
Vole da vladaju	1	46	1.587	.686	.101
	2	36	1.306	.525	.087
Nežni	1	46	1.543	.751	.111
	2	36	2.028	.774	.129
Miroljubivi	1	46	1.587	.748	.110
	2	36	2.000	.793	.132
Drski	1	46	2.261	.801	.118
	2	36	1.861	.762	.127
Kulturni	1	46	1.326	.634	.094
	2	36	1.667	.894	.149

Učenici koji uče francuski jezik smatraju Francuze vrednim, dobrodušnim, mirnim, nežnim, miroljubivim i kulturnim narodom, dok ih učenici iz druge grupe smatraju bučnim, lenjim, drskim i narodom koji voli da vlada.

U Tabeli 4. se mogu videti rezultati testiranja u rang u preferencije dve grupe ispitanika.

Tabela 4. Značajnost razlika aritmetičkih sredina između učenika koji uče francuski i koji uče ruski jezik na preferencijama.

	t	Df	p(2-sm)	ASDif	SEDif
Britanci	.608	80	.545	.198	.326
	.613	77.747	.541	.198	.323
Francuzi	-1.917	80	.059	-.499	.260
	-1.927	76.693	.058	-.499	.259
Italijani	-.140	80	.889	-.036	.259
	-.139	73.651	.890	-.036	.261
Nemci	-1.692	80	.095	-.550	.325
	-1.706	77.448	.092	-.550	.322
Španci	2.870	80	.005	.886	.309
	2.871	75.439	.005	.886	.309

Od značajnijih statističkih rezultata izdvaja se rezultat da učenici koji uče ruski kao izborni strani jezik najpozitivnije rangiraju Špance. Kada je u pitanju francuski narod, razlika u rangiranju kod učenika iz dve grupe nije od statističke vrednosti.

Što se tiče rezultata na testu znanja, razlike su posmatrane iz tri ugla – ukupan skor na testu, pitanja iz opšte kulture i pitanja koja podrazumevaju detaljnije poznavanje francuske kulture, što se može videti u Tabeli 5.

Tabela 5. Značajnost razlika aritmetičkih sredina između učenika koji uče francuski jezik i koji uče ruski na testu znanja.

	t	df	p(2-sm)	ASDif	SEDif
Ukupni uspeh	2.417	80	.018	1.542	.638
	2.449	78.440	.017	1.542	.630
Opšta kultura	2.581	80	.012	1.196	.463
	2.605	77.659	.011	1.196	.459
Detaljnije poznavanje kulture	.995	80	.323	.347	.348
	1.003	77.361	.319	.347	.346

Razlike koje su značajne su u ukupnom broju ostvarenih poena na testu, gde su učenici koji uče francuski jezik postigli veći uspeh od onih koji uče ruski kao izborni strani jezik. U domenu opšte kulture, učenici koji uče

francuski jezik pokazuju veće znanje i informisanost od onih koji uče ruski jezik. Razlike u detaljnom, dubljem poznavanju francuske kulture nema.

DISKUSIJA I ZAKLJUČCI

Dobijeni rezultati ukazuju na postojanje određenih heterostereotipa prema Francuzima kod obe grupe ispitanika. Učenici koji pohađaju časove francuskog jezika imaju pozitivnije stavove prema narodu čiji jezik uče od učenika koji su izabrali ruski jezik. Očekivanje od kojeg se pošlo, da će učenici koji su više u dodiru sa francuskim jezikom imati i pozitivniji odnos prema naciji jezika koji uče, donekle je potvrđeno. S obzirom na neposredni kontakt sa informacijama o francuskoj naciji, može se, a u skladu sa dobijenim rezultatima, zaključiti da se učenici na određeni način identifikuju sa nacijom čiji su jezik izabrali. Potrebno je naglasiti da izbor jezika za uzrast od 12 godina nije nimalo jednostavan. Koji će jezik učenik izabrati, zavisi od mnogih faktora, kao što su pritisak okoline, roditelja, želja za socijalnim pripadanjem, uklapanjem u društvo. Izbor jezika odražava i ispoljavanja različitih, manje ili više specifičnih sposobnosti i interesovanja, što podrazumeva i povezivanje sa nacijom. Jedan od brojnih eksternih faktora jeste i uticaj medija i prisustva medijskih sadržaja na datom jeziku na našim prostorima.

Rezultat koji ukazuje na viši opšti uspeh učenika koji uče francuski jezik na testu znanja, ali ne i na pitanjima koja se odnose na detalje vezane za Francusku, može biti prouzrokovan relativno kratkim učenjem jezika. Naime, ispitanici su učenici šestog razreda, što znači da uče jezik svega godinu dana. Svakako, može se razmatrati i pitanje samih metoda nastave i da li one uključuju upoznavanje sa kulturom i običajima naroda čiji se jezik uči. Pitanje motivacije učenika može mnogo da utiče i na sam ishod efekata nastave. U skladu sa ovim zaključkom se dovodi u vezu i to što kod učenika koji uče francuski jezik, ne postoji emocionalna preferencije prema Francuzima. Učenici ne razvijaju prisnost i dimenzije sviđanje-nesviđanje prema Francuzima. S obzirom da preferencije učenika koji uče ruski jezik teže ka Špancima, a čiji su medijski sadržaji i sport u velikoj meri rasprostranjeni u našoj zemlji, može se zaključiti da je i jedan od faktora nemanja prisnosti prema francuskom narodu i njegova nevelika prisutnost.

Ideja za nastavak ovog rada jeste upoređivanje efektivnosti nastave stranog jezika različitih metoda, motivacije učenika za učenje stranih jezika, kao i upoređivanje stereotipa na drugim narodima na većem uzorku ispitanika.

LITERATURA

- Chomsky, N. (1975). *Reflections on Language*. New York: Pantheon Books.
- Dufeu, B. (1996). *Les approches non conventionnelles des langues étrangères*. Vanves: Hachette F.L.E.
- Đurić, Đ. (2008). *Psihologija i obrazovanje*. Novi Sad: USEE i Prometej.
- Gergen, K.J., Gergen, M. (1984). *Psychologie sociale*. Montréal: Éditions Études Vivantes.
- Havelka, N. (2001). *Socijalna percepcija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Krashen, S. (1982). *Principle and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon Institute of English.
- Radonjić, S. (1999). *Psihologija učenja* (3. izdanje). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, vol. 1.
- Točanac-Milivojev, D. (1997). *Metode u nastavi i učenju stranog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

LEARNING THE FRENCH LANGUAGE AND STEREOTYPES ABOUT THE FRENCH

Abstract: This paper deals with theoretical and practical questions of learning a foreign language, in this case the French language. The basis for this research is how learning the French language affects stereotypes about the French people. The problem was to discover the effects of learning a foreign language in schools on attitudes towards French on the one hand, and effects on the level of knowledge about basic and specific details about French culture, on the other hand. The research has been conducted on the sample of 82 students in sixth grade from Novi Sad in one primary school, of whom 42 were males and 40 females. The method consisted of three instruments, two for determining stereotypes about French people and one test of knowledge about French culture constructed for this research. Basic results show that students who learn French language in schools have more positive attitudes about French and know more facts about French culture. Emotional component that was measured by the range of preference showed that students who learn Russian language consider Spanish people as the closest nation. The results also show that people who learn French language do not have greater knowledge about more specialized questions from French culture than those students who learn Russian language. The results have shown that learning a foreign language influences attitudes about the nation whose language students learn, while there is little or no influence on knowledge about the culture.

Key words: *learning, French language, stereotypes.*

Danica Vasiljević-Prodanović¹
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd

Zagorka Markov²
Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača, Kikinda

Miroslava Kojić
Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača, Kikinda

OSOBE SA INVALIDITETOM U SRBIJI KROZ PRIZMU EVROPSKIH IZAZOVA I INTEGRACIJA

Rezime: U ovom radu autorke su pokušale da ukažu na značaj unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u našoj zemlji u kontekstu evropskih integracija. Dat je pregled najnovijih zakonskih rešenja kojima se reguliše oblast obrazovanja i vaspitanja dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. Autorke promovišu razvijanje pedagoškog modela podrške deci sa smetnjama u razvoju zasnovanom na inkluzivnim principima. Prikazan je primer dobre prakse inkluzivnog vaspitanja koje se sprovodi u Predškolskoj ustanovi „Dragoljub Udicki“ u Kikindi. Senzibilizacija šire javnosti za probleme osoba sa smetnjama u razvoju, donošenje novih zakonskih propisa, edukacija stručnjaka i sl., doprineli bi socijalnoj inkluziji i prihvatanju različitosti u Srbiji.

Ključne reči: *osobe sa invaliditetom, inkluzija, obrazovanje i vaspitanje, evropske integracije*

UVOD

Mnogobrojni primeri iz prakse pokazuju da se osobe sa invaliditetom u svakodnevnom životu suočavaju sa stigmatizacijom koja je najčešće posledica predrasuda prisutnih vekovima, ne samo na našim prostorima. Predrasude o osobama sa invaliditetom počivaju, pre svega, na neznanju i

1 danica.v@sezampro.rs

2 zaga60@beotel.rs

nepoznavanju takvih osoba, koje su marginalizovane u svim bitnim sferama života. Primetno je da čak i visokoobrazovani imaju prepreke da prihvate nekoga ko je različit. Takav negativan stav prema licu sa invaliditetom, nezavisno od toga čime je motivisan, može da izazove opresivno i diskriminatorno ponašanje. Međutim, evropske integracije neminovno obuhvataju i težnju ka konkretizaciji rešavanja problema osoba sa invaliditetom u zemljama koje nisu dovoljno brinule o ovom delu populacije. Poslednjih deset godina u našoj zemlji je pojačano interesovanje za temu inkluzije, odnosno inkluzivnog obrazovanja. Pažnja je usmerena ka identifikaciji i minimalizaciji prepreka u obrazovanju i stvaranju preduslova da se sva deca, bez obzira na postojanje invaliditeta ili smetnje u razvoju, edukuju zajedno sa vršnjacima tipičnog razvoja.

Inkluzija je prema Aldersonu i Gudiju (1999) elementarno ljudsko pravo, čija realizacija treba da prevaziđe sve probleme i pitanja o mogućim edukativnim i socijalnim postignućima. Mnogi autori smatraju da polarizacija dece sa smetnjama u razvoju inhibira mogućnost da ona svoje biološke dispozicije dovedu do maksimuma. Suštinski cilj inkluzije jeste da se deca sa smetnjama uključe u društvo, što nije moguće bez vaspitanja i obrazovanja. U našoj zemlji, međutim, još uvek postoje dijametralno različiti stavovi u vezi sa inkluzivnim obrazovanjem. Vaspitanje i obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju u redovnim vrtićima i školama izaziva otpor kod zagovornika specijalnog vaspitanja i obrazovanja. Vreme će pokazati da li je moguće pomiriti antagonističke strane ova dva pristupa.

Brojni su dobri primeri iz naše svakodnevne prakse koji potvrđuju opravdanost inkluzije (Radivojević i sar., 2007). Činjenica je da se sve veći broj dece sa smetnjama u razvoju edukuje sa svojim vršnjacima u okviru redovnih vrtića i škola. Deca predškolskog uzrasta mnogo lakše prihvataju različitost deteta nego što je to slučaj kod odraslih osoba, koje već *apriori* imaju predrasudu o osobi sa invaliditetom. Razvijanje empatije, prosocijalnosti, altruizma i tolerancije kod dece tipičnog razvoja prema vršnjacima sa smetnjama u razvoju treba da podstiču edukatori u vrtiću i školi. Primetno je da sve veći broj naučnih radnika, vaspitača, učitelja, nastavnika i roditelja prihvata najsavremeniji i najhumaniji vid implementacije inkluzivnog obrazovanja u praksi.

ODREDNICE INKLUZIJE

But (2000) smatra da inkluzivno obrazovanje ne može da napreduje bez razvijanja kapaciteta vaspitno-obrazovnih ustanova u kvalitativnom i kvantitativnom smislu. Naime, potrebno je usaglasiti različite razvojne smetnje i kadrovske i tehničke uslove u vrtićima i školama. Autor dalje ističe da

mnoge zemlje zahtevaju transformaciju tradicionalnog pristupa učenju i predavanju i na inkluziju gledaju kao na potrebu bez koje nema prosperiteta u razvoju obrazovanja uopšte.

Kod nas se u literaturi i praksi termini integracija i inkluzija koriste sinonimno. Međutim, između ova dva pojma postoje suštinske razlike. Prema Stanković-Đorđević (2002), najkompleksniji oblik socijalizacije je integracija koja podrazumeva osposobljavanje osobe za potpuno samostalan život i rad. Postojeće oštećenje ne predstavlja bitnije opterećenje ni porodici, ni samoj osobi.

Inkluzivno obrazovanje (Radivojević i sar., 2007) podrazumeva mogućnost škole da obezbedi dobro obrazovanje svoj deci nezavisno od njihovih razlika. Inkluzija se povezuje i sa demokratskim procesima u društvu i onda se u tom kontekstu govori o socijalnoj inkluziji.

Za pojedine autore (Daniels, Stafford, 2001), inkluzija predstavlja proces u kome se dete sa teškoćama u razvoju obrazuje zajedno sa decom tipičnog razvoja. U isto vreme detetu sa smetnjom u razvoju pruža se ravnopravna mogućnost da bude priznato na osnovu svojih zasluga i truda.

Istraživanja su pokazala da nije dovoljno da deca sa posebnim potrebama budu u istoj grupi sa decom masovne populacije da bi automatski počela da ih imitiraju. (Jenkins, Spelty, Odom, 1985; McLean, Hanline, 1990). Do pete godine neka deca već su stekla negativan stav prema deci sa posebnim potrebama (Jonson, Jonson, 1980). Deca koja nisu stekla negativne stavove mogu da steknu pozitivne, ukoliko im se da pozitivan model – postupci, reči, neverbalno ponašanje i objašnjenje odraslih (Kostelnik, Stein, Whiren, Sdoreman, 1993).

Inkluzivno vaspitanje i obrazovanje u predškolskim ustanovama i vrtićima podrazumevaju menjanje sistema koji se prilagođava kako bi odgovarao svakom detetu, nezavisno od njegove različitosti. Problemi koji se javljaju u ovom procesu mogu se sagledati kroz rezultate jednog istraživanja (Nikolić i sar., 2004), u kome autori na osnovu ispitivanja stavova vaspitača navode moguće prepreke za realizaciju inkluzivnog vaspitanja i obrazovanja:

- 50 odsto vaspitača i dalje ima strah da ne bi umeli da rade sa decom sa smetnjama u razvoju, i smatraju da je takvoj deci potreban isključivo individualni stručni rad (preovladava medicinski model posmatranja i pružanja pomoći);
- arhitektonske neprilagođenosti ustanova;
- velike grupe dece sa po jednim vaspitačem;
- nepostojanje kontinuirane podrške, odnosno tima koji bi se bavio praćenjem potreba deteta i pružanjem neophodne podrške (program asistencije i sl.);
- nedostatak stalnih edukacija vaspitača i stručnog tima i sl.

Kao rezultat ovakvih stavova vaspitača, posledice po decu sa smetnjama u razvoju su takve da je veliki broj mališana ostao izvan sistema predškolskog obrazovanja i, što je još bitnije, izvan prirodnog, vršnjačkog okruženja.

U našoj zemlji i u zemljama bivše Jugoslavije sprovode se različiti programi inkluzivnog procesa u predškolskim ustanovama. Jedan od programa koji je dao pozitivne rezultate je sproveden u Crnoj Gori pod rukovodstvom profesora Hrnjice. Prema Hrnjici (2001), osnovno obeležje obrazovnih sistema za pojedine uzraste, pa i za predškolski uzrast na kom počinju programi inkluzivnog tipa, jesu konceptijski i programi razvijani po meri deteta. To znači da inkluzivni program predškolskog obrazovanja treba da bude konceptijski i programski zasnovan i realizovan tako da podstakne sve bitne aspekte razvoja, kako dece sa, tako i dece bez razvojnih teškoća. Navedeno podrazumeva ne samo organizacione i programske norme u radu vrtića, već i promene u načinu pripreme kadrova.

Ovaj autor navodi najbitnije karakteristike predškolskih ustanova koje su konceptijski i programski zasnovane na inkluzivnom modelu i podrazumevaju sledeće:

1. potrebe deteta i stepen očuvanosti njegovih funkcionalnih sposobnosti su osnovni kriterijum za izbor programa namenjenih detetu sa teškoćama u razvoju;
2. princip dostupnosti predškolskog obrazovanja za svako dete podrazumeva da je moguće uključiti i dete sa razvojnim teškoćama u redovne vaspitne grupe;
3. kriterijum za izbor vaspitača koji vode inkluzivne grupe su sledeći: da su dodatno osposobljeni za realizaciju inkluzivnih programa, da su motivisani i da, po mogućnosti, imaju prethodno iskustvo u radu sa decom sa posebnim potrebama;
4. roditelji su partneri u donošenju svih bitnih odluka od značaja za uspešan razvoj deteta. U predškolskom periodu to obuhvata: planiranje i izvođenje relevantnih programa za dete, praćenje efekata predškolskog obrazovanja i učešće u donošenju odluke o nastavku obrazovanja (redovna škola, specijalna škola, dnevni boravak...);
5. inkluzivni program planira se tako da deca masovne populacije ni na koji način ne budu zanemarena u svom razvoju zbog dodatnih obaveza vaspitača prema deci sa razvojnim teškoćama;
6. terminologiju treba prilagoditi vrednosnom sistemu sredine. U principu, tokom edukativnih seminara za učesnike u programu, predložen je sledeći princip pri upotrebi pojedinih termina: izraz dete se koristi kada nema posebnog razloga da se navodi razvojna teškoća; izraz dete sa posebnim potrebama koristi se onda kada se dete uključuje u posebne obrazovne, medicinske ili psihosocijalne podrške; izraz

dete sa razvojnim teškoćama (uz oznaku dijagnoze i detaljan opis razvojne teškoće) koristi se onda kada se detetu pruža terapijski tretman medicinskog tipa.

Inkluzivni model predškolskog vaspitanja i obrazovanja predstavlja samo jednu komponentu sistema rehabilitacije. On kao proces podrazumeva i izradu individualnih vaspitno-obrazovnih planova za dete sa posebnim potrebama. Ovaj plan je pedagoški dokument kojim se obezbeđuje prilagođavanje vaspitno-obrazovnog procesa, namenjenog deci određenog uzrasta, detetu sa posebnim potrebama i njegovim mogućnostima.

PROCES EVROPSKIH INTEGRACIJA

Kada se govori o evropskim integracijama, pre svega se misli na ujedinjenje Evrope u ekonomskom, obrazovnom i političkom smislu. Međutim, obrazovanje kao društveni proces dobija globalni karakter odvijajući se na svetskom nivou. U tom smislu i obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju i inkluzija dobijaju svoje mesto u našem društvu. Savremena Evropa diktira određene standarde koje moramo ispoštovati kako bismo stekli punopravni status, jer sama geografska pripadnost ovom kontinentu nije dovoljan uslov za integracijske procese.

Rezultati istraživanja sprovedenog na 2853 ispitanika iz Srbije i Crne Gore (Franceško, Kodžopeljić, Mihić, 2005) ukazuju na izdvajanje tri grupacije ispitanika različitog profila socijalnog identiteta: 1. višeslojni identitet (evropski i nacionalni), 2. nacionalna isključivost i 3. neizdiferencirani socijalni identitet. Kao faktori diferencijacije ispitanika u pogledu evropskog i nacionalnog identiteta, izdvojeni su regionalna pripadnost, starost i obrazovni nivo. Rezultati istraživanja ukazuju da je nivo obrazovanja najbitniji faktor u formiranju ovog vida socijalnog identiteta.

U osnovi stvaranja evropskih integracija nalaze se ekonomski, obrazovni i politički interesi. Ekonomsko jedinstvo zasniva se na jedinstvenom tržištu i monetarnom zajedništvu. Obrazovne integracije obeležene su zajedničkim institucijama i programima za unapređenje stručnosti studenata, nastavnika i istraživača. Kada su u pitanju evropske ekonomske i obrazovne integracije, onda je njihova suština jasna. Međutim, kada se govori o političkom ujedinjenju, težnja za stvaranjem Evropske unije suprotstavljena je formiranju atlantskih, odnosno evro-američkih organizacija. Uspeh stvaranja evropske nacije zasnovane na građanskom i teritorijalnom principu zavisi od ekonomskih, obrazovnih i političkih integracija koje proizlaze iz opštenarodnog interesa i izraza. (Ribić, 2006).

Istraživanje sprovedeno u Mađarskoj, gde je nacionalni identitet pre ulaska u Evropsku uniju bio najsnažniji, pokazuje da je na mestu pretpostavka

da bi jačanje evropskog identiteta predstavljalo dugoročan preduslov evropskih integracija. Pretpostavljeno je da su klasne pozicije, raspoloživost materijalnih, kulturnih i socijalnih potencijala direktno uticale na evropski identitet Mađara. Ispitivanje je vršeno da bi se došlo do rezultata kojima bi se istražili mogući razlozi nedoslednosti u izražavanju identiteta sa simboličkog i pragmatičkog aspekta. (Lengyel, [Göncz](#), 2006).

Istraživanje u većim gradovima na teritoriji Vojvodine (Mihić, 2009) sprovedeno je da bi se utvrdio odnos nacionalnog i evropskog identiteta i njihovih uzajamnih odnosa. Uzorak se sastojao od 451 ispitanika različite etničke pripadnosti - Srba i Mađara. Istraživanje je pokazalo da je veza između nacionalnog i evropskog identiteta nejasna i da kod ispitanika ovog uzorka predstavlja dve vrste identiteta. Nacionalnost ispitanika pokazuje orijentaciju ka socijalnoj dominaciji, kolektivnom samopoštovanju i stav prema evropskim integracijama. Evropski identitet manje je izražen kada su u pitanju nacionalnost, stav prema evropskim integracijama i orijentacija ka socijalnoj dominaciji.

Kada je reč o zemljama u neposrednom okruženju, možemo primetiti da evrointegracioni procesi utiču na uvođenje značajnih promena u obrazovne sisteme, kao što je npr. slučaj u Hrvatskoj od 2005. Promene se odnose na obim, kvalitet, primerenost i povezanost u obrazovnom sistemu. Hrvatski nacionalni obrazovni sustav je uveo novi pristup podučavanja u osnovnoj školi. Ovaj pristup fokusiran je prvenstveno na učenike, umesto na sadržaj, što bi trebalo da utiče na poboljšanje obrazovnog sistema u celini. Upravo ovo dovodi do pozitivnog uticaja na rad sa decom sa smetnjama u razvoju, jer novi pristup u nastavi posebno je usmeren na ove učenike.

DOMAĆA ZAKONSKA REGULATIVA

Tokom prethodnih nekoliko godina naša država je učinila značajne korake u približavanju domaćeg zakonodavstva standardima Evropske unije. Doneti su brojni zakoni koji regulišu oblast zaštite prava osoba sa invaliditetom i stvaraju preduslove za unapređenje njihovog položaja u društvu. Kada je reč o obrazovanju i vaspitanju dece sa smetnjama u razvoju ili sa invaliditetom, treba se osvrnuti na odredbe tri zakona koji su relevantni za ovu oblast: Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju (Sl. glasnik RS, 18/10), Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (Sl. glasnik RS, 72/09) i Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom (Sl. glasnik RS, 33/06).

Prvi od principa predškolskog vaspitanja i obrazovanja garantuje jednako pravo i dostupnost svih oblika predškolskog vaspitanja i obrazovanja, bez diskriminacije i izdvajanja po osnovu pola, socijalne, kulturne, etničke,

religijske ili druge pripadnosti, mestu boravka, odnosno prebivališta, materijalnog ili zdravstvenog stanja, teškoća i smetnji u razvoju i invaliditeta, kao i po drugim osnovama, u skladu sa zakonom (ZPVO, čl. 4, st. 2).

Kada je reč o predškolskim programima, zakonom je propisano da se razrađuju i načini razvijanja individualizovanog pristupa u ostvarivanju vaspitno-obrazovnog rada, radi pružanja dodatne podrške deci, posebno deci sa smetnjama u razvoju, deci na bolničkom lečenju, deci iz socioekonomski ili iz drugih razloga ugroženih sredina u vaspitnoj grupi, uz uvažavanje razvojnih, obrazovnih, zdravstvenih i sociokulturnih potreba dece (ZPVO, čl. 16, st. 4).

Vaspitno-obrazovna ustanova organizuje rad sa decom u vaspitnim grupama čija veličina zavisi od uzrasta dece. U cilju ostvarivanja što kvalitetnijeg rada sa decom koja imaju smetnje u razvoju, zakonodavac je propisao da broj dece koja se upisuju u razvojnu grupu bude od četiri do šest (ZPVO, čl. 30, st. 5).

Članom 34 Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju reguliše se organizacija rada sa decom sa smetnjama u razvoju.

Deca sa smetnjama u razvoju ostvaruju pravo na predškolsko vaspitanje i obrazovanje u vaspitnoj grupi, u vaspitnoj grupi uz dodatnu podršku i individualni vaspitno-obrazovni plan i u razvojnoj grupi, na osnovu individualnog vaspitno-obrazovnog plana, u skladu sa zakonom.

Predškolska ustanova koja je upisala dete sa smetnjama u razvoju može da utvrdi potrebu za pružanjem dodatne obrazovne, zdravstvene ili socijalne podrške i u tom slučaju upućuje zahtev izabranom lekaru nadležnog doma zdravlja, odnosno interesornoj komisiji za procenu tih potreba i za pružanjem dodatne obrazovne, zdravstvene ili socijalne podrške, koju utvrđuje interesorna komisija.

U jednoj vaspitnoj grupi ne mogu biti više od dva deteta sa smetnjama u razvoju.

Broj dece u vaspitnoj grupi, u koju je upisano jedno dete sa smetnjama u razvoju, umanjuje se za tri deteta u odnosu na broj dece utvrđen ovim zakonom.

Deca sa smetnjama u razvoju mogu da se uključe u vaspitnu grupu prilikom upisa. U toku pohađanja predškolskog programa prati se razvoj deteta i na osnovu predloga pedagoškog kolegijuma i stručnog tima za inkluzivno obrazovanje, dete sa smetnjama u razvoju može se prebaciti iz razvojne u vaspitnu grupu, u skladu sa zakonom.

Bliže uslove za procenu potreba za pružanjem dodatne obrazovne, zdravstvene ili socijalne podrške detetu, sastav i način rada interesorne komisije, propisuju sporazumno ministar nadležan za poslove zdravlja, ministar nadležan za poslove socijalne politike i ministar (ZPVO, čl. 34).

Jedan od osnovnih principa sistema obrazovanja i vaspitanja garantuje jednako pravo i dostupnost obrazovanja i vaspitanja bez diskriminacije i izdvajanja po osnovu pola, socijalne, kulturne, etničke, religijske ili druge pripadnosti, mestu boravka, odnosno prebivališta, materijalnog ili zdravstvenog stanja, teškoća i smetnji u razvoju i invaliditeta, kao i po drugim osnovama (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja – ZOSOV, čl. 3, st. 1). U ostvarivanju principa, posebna pažnja posvećuje se, pored ostalog, mogućnosti da deca, učenici i odrasli sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, bez obzira na sopstvene materijalne uslove, imaju pristup svim nivoima obrazovanja u ustanovama, a lica smeštena u ustanove socijalne zaštite, bolesna deca i učenici – ostvaruju pravo na obrazovanje za vreme smeštaja u ustanovi i tokom bolničkog i kućnog lečenja (čl. 3, st. 3).

Odredbe kojima se garantuje pravo na inkluzivno obrazovanje i vaspitanje sadržane su u članu 6 Zakona. U njemu se navodi da lica sa smetnjama u razvoju i sa invaliditetom imaju pravo na obrazovanje i vaspitanje koje uvažava njihove obrazovne i vaspitne potrebe u redovnom sistemu obrazovanja i vaspitanja, u redovnom sistemu uz pojedinačnu, odnosno grupnu dodatnu podršku ili u posebnoj predškolskoj grupi ili školi, u skladu sa ovim i posebnim zakonom. Član 9 Zakona omogućava da obrazovno-vaspitni rad za lica koja koriste znakovni jezik, odnosno posebno pismo ili druga tehnička rešenja, može da se izvodi na znakovnom jeziku i pomoću sredstava tog jezika. U školi u kojoj stiču obrazovanje učenici sa smetnjama u razvoju, direktor obrazuje stručni tim za inkluzivno obrazovanje (ZOSOV, čl. 66).

Kada je reč o obrazovnom programu, Zakon propisuje da osnovne i srednje škole mogu (što znači da nisu u obavezi) da ostvaruju i individualni obrazovni plan za učenike i odrasle sa smetnjama u razvoju (ZOSOV, čl. 69). Nastavni programi osnovnog i srednjeg obrazovanja i vaspitanja sadrže i preporuke za pripremu individualnog obrazovnog plana za učenike kojima je potrebna dodatna obrazovna podrška (ZOSOV, čl. 74). Za dete i učenike kojima je usled socijalne uskraćenosti, smetnji u razvoju, invaliditeta i drugih razloga, potrebna dodatna podrška u obrazovanju i vaspitanju, ustanova obezbeđuje otklanjanje fizičkih i komunikacijskih prepreka i donosi individualni obrazovni plan (ZOSOV, čl. 77).

Članovi 82–85 Zakona sadrže odredbe kojima se reguliše način polaganja završnog ispita u osnovnim i srednjim školama. Učenik sa smetnjama u razvoju i invaliditetom polaže završni ispit u skladu sa svojim motoričkim i čulnim mogućnostima, odnosno uslovima koje zahteva određena vrsta invaliditeta, pri čemu može biti oslobođen polaganja dela maturalnog ispita iz predmeta za koje su mu tokom obrazovanja prilagođavani standardi postignuća.

Zakonodavac je propisao da se u ostvarivanju obrazovno-vaspitnog rada za učenike sa smetnjama u razvoju i invaliditetom, izdaju udžbenici, u skladu sa njihovim potrebama (ZOSOV, čl. 102).

Obrazovno-vaspitna ustanova može omogućiti da, izuzetno, radi pružanja pomoći detetu, odnosno učeniku sa smetnjama u razvoju, obrazovno-vaspitnom radu može da prisustvuje pratilac deteta, odnosno učenika (ZOSOV, čl. 117).

Zakonom o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, koji se primenjuje od 1. januara 2007, uređuju se: opšti režim zabrane diskriminacije po osnovu invalidnosti, posebni slučajevi diskriminacije osoba sa invaliditetom, postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji i mere koje se preduzimaju radi podsticanja ravnopravnosti i socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom, sprečavanje diskriminacije po osnovu invalidnosti.

Diskriminacija zbog invalidnosti je zabranjena na svim nivoima vaspitanja i obrazovanja. Pod diskriminacijom su obuhvaćena sledeća postupanja:

1. uskraćivanje prijema deteta predškolskog uzrasta, učenika, odnosno studenta sa invaliditetom u vaspitnu odnosno obrazovnu ustanovu koja odgovara njegovom prethodno stečenom znanju, odnosno obrazovnim mogućnostima;
2. isključenje iz vaspitne odnosno obrazovne ustanove koju već pohađa dete predškolskog uzrasta, učenik, odnosno student sa invaliditetom iz razloga vezanih za njegovu invalidnost;
3. postavljanje neinvalidnosti kao posebnog uslova za prijem u vaspitnu odnosno obrazovnu ustanovu, uključujući podnošenje uverenja o zdravstvenom stanju i prethodnu proveru psihofizičkih sposobnosti, osim ako je taj uslov utvrđen u skladu sa propisima kojima se uređuje oblast obrazovanja. (čl. 18, st. 2)

Diskriminacijom u obrazovanju zbog invalidnosti se ne smatra:

1. provera posebnih sklonosti dece predškolskog uzrasta, učenika i studenata, odnosno kandidata za upis u vaspitnu odnosno obrazovnu ustanovu prema određenom nastavnom predmetu ili grupi predmeta, njihovih umetničkih sklonosti ili oblika posebne darovitosti;
2. organizacija posebnih oblika nastave, odnosno vaspitanja za učenike, odnosno decu predškolskog uzrasta, koji zbog nedovoljnih intelektualnih sposobnosti ne mogu da prate redovne nastavne sadržaje, kao i upućivanje učenika, odnosno dece predškolskog uzrasta u te oblike nastave odnosno vaspitanja, ako se upisivanje vrši na osnovu akta nadležnog organa kojim je utvrđena potreba za takvim oblikom obrazovanja učenika, odnosno deteta predškolskog uzrasta (čl. 19).

Posebno težak oblik diskriminacije zbog invalidnosti jeste uznemiravanje, vređanje i omalovažavanje invalidnog deteta predškolskog uzrasta, učenika, odnosno studenta zbog njegove invalidnosti, kada te radnje vrši vaspitač, nastavnik ili drugo lice zaposleno u vaspitnoj, odnosno obrazovnoj ustanovi (čl. 20).

PRIMER DOBRE PRAKSE INKLUZIVNOG VASPITANJA I OBRAZOVANJA

Predškolska ustanova „Dragoljub Udicki“ u Kikindi poslednjih tridesetak godina, i pored svih prepreka, prvenstveno nepostojanja zakonske regulative, sprovodi praksu uključivanja velikog broja dece sa smetnjama u razvoju u program vaspitanja i obrazovanja u redovnim vrtićima. Ova ustanova već dugi niz godina održava uspešnu saradnju sa Visokom školom strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi. Vrtići ove ustanove bili su vežbaonice za usmerene aktivnosti iz predmeta Metodika likovnog vaspitanja. U tom kontekstu profesori Metodike likovnog vaspitanja su razvijali individualni pristup i program podrške deci sa smetnjama u razvoju. Njihov stav je bio da razvijanje likovnog izražavanja pozitivno utiče na psihosomatski razvoj dece sa smetnjama u razvoju. U tom smislu, svako uskraćivanje vezano za likovno izražavanje dece loše bi se odrazilo na celokupni razvoj. Likovno vaspitanje postalo je u to vreme terapijski, a ponekad i dijagnostički postupak. Razvijanje individualnog pristupa svakom detetu profesora likovnog vaspitanja, a posebno onom sa smetnjama u razvoju, reflektovalo se na taj način da su vaspitači počeli da menjaju svoje stavove prema deci koja nisu bila tipičnog razvoja. Većina vaspitača je bila prosocijalno orijentisana, ali je, podstaknuta podrškom profesora likovnog vaspitanja, kvalitetnije mogla da usmeri svoje profesionalno iskustvo u rehabilitaciji deteta sa smetnjama u razvoju, a u kontekstu razvijanja pedagoškog modela podrške.

Dete nije bilo samo formalni pripadnik grupe, već su vaspitači ovoj deci posvećivali posebnu pažnju. Deca sa teškoćama u razvoju su mogla da rastu i razvijaju se u društvu svojih vršnjaka. Vaspitači su se oslanjali na svoje iskustvo i cilj im je bio da se ova deca socijalizuju. Ovo bi predstavljalo jednu od najranijih faza u razvoju spontanog inkluzivnog vaspitanja i obrazovanja u pojedinim kikindskim vrtićima.

Teško je tačno utvrditi u kom trenutku je započelo usavršavanje spontanog inkluzivnog procesa u ovoj ustanovi, jer se ovaj proces nije ravnomerno razvijao u svim vrtićima i nisu ga podjednako prihvatili svi vaspitači. Vremenom su deca sa posebnim potrebama postala profesionalni i ljudski izazov za vaspitače. U početku su pokazivali zaštitnički stav u odnosu na

decu sa posebnim potrebama. Ovakav model ponašanja vaspitača je uticao na to da ostala deca prihvate svoje vršnjake sa teškoćama u razvoju. Međutim, dug vremenski period proveden sa decom sa razvojnim smetnjama je učinio da empatija i ljubav prema ovakvoj deci prerastu u ozbiljan profesionalni izazov. Vaspitači su pratili i beležili ponašanje, navike, porodičnu situaciju, razvoj, i sve ostalo što je predstavljalo relevantne faktore vezane za ovu decu. Takođe su, u skladu sa mogućnostima, a u zavisnosti od vrsta razvojnih smetnji, stupali u kontakt sa stručnjacima koji su se bavili određenim razvojnim poremećajima. Cilj ovih kontakata, a kasnije i saradnje sa stručnjacima, bio je sadržan u istrajnosti vaspitača da posebnim pristupom učini boravak deteta u vrtiću što korisnijim i prijatnijim. Ovo je bila nešto složenija faza u razvoju spontanog inkluzivnog procesa u predškolskoj ustanovi.

Vaspitač se u međuvremenu i samoedukovao putem savremene literature, a takođe je i pohađao seminare posvećene deci sa invaliditetom. Nove generacije dece su predstavljale izazove, jer su se pojedini poremećaji generacijski ponavljali, pa je vaspitač u nekim slučajevima mogao da, u praksi već potvrđen tretman, primeni u vaspitno-obrazovnom procesu. Bilo je i situacija kada za isti razvojni poremećaj kod različite dece vaspitač nije mogao da primeni tretman koji je u praksi bio potvrđen. Razlike u bio-psiho-socijalnom statusu koje su postojale među decom masovne populacije, bile su evidentne i među njihovim vršnjacima sa posebnim potrebama. Baš su te razlike iziskivale od vaspitača da svakom detetu u grupi pristupa individualno. Budući da je predškolski uzrast period najburnijeg razvoja individue, vaspitači su shvatili da moraju da se oslone na sopstveno empirijsko i teorijsko znanje i da pomognu deci sa razvojnim teškoćama. Ovaj segment vaspitanja i obrazovanja nije bio regulisan zakonskim normama.

Poznato je da socijalne, prosocijalne i emocionalne deprivacije deteta u periodu predškolskog uzrasta kasnije mogu negativno da se odraze na čitav život pojedinca. Zbog toga je vaspitač, iniciran savešću i profesionalnošću, volonterski prihvatio da edukuje i decu sa razvojnim teškoćama. U predškolskom periodu počinje osnovna socijalizacija, učenje, odnosno sakupljanje kognitivnih iskustava, u kome se stvaraju uslovi za razvoj viših mentalnih funkcija. Neadekvatan pristup roditelja, vaspitača i šire društvene zajednice bi mogao da dovede do drastičnih posledica na psihosomatski razvoj i potpuno zdravog deteta predškolskog uzrasta. Nije potrebno naglašavati kakve bi tek posledice ovakav pristup ostavio na dete sa invaliditetom istog starosnog doba. Vaspitači su blagovremeno shvatili suštinu problema i preuzeli su odgovornost za edukaciju i rehabilitaciju dece sa posebnim potrebama. Shvatili su da puki fizički boravak deteta sa posebnim potrebama u uglu radne sobe, bez minimuma socijalnih kon-

takata sa drugom decom i uključivanja u aktivnosti, za ovu decu predstavlja razvojnu inhibiciju, a za same vaspitače profesionalni i moralni neuspeh. Smeštanje deteta u redovni vrtić bez odgovarajućeg tretmana može da pogorša stanje deteta. Zbog toga su odlučili da pokušaju da osposobe dete da doživljava sebe kao kvalitetnu osobu i da razvije svoje potencijale do maksimuma. Vaspitač je pre svega podsticao, motivisao i stvarao istinski osećaj da je dete sa posebnim potrebama željeno u vaspitnoj grupi. Takođe je kod ostale dece stimulisao prosocijalno ponašanje. U zavisnosti od vrste i stepena posebnih potreba, vaspitači su postizali različite rezultate. Uglavnom se višegodišnji rad vaspitača sa decom sa posebnim potrebama reflektovao vrlo pozitivno na bio-psiho-socijalni razvoj dece. Ovaj period predstavlja već sasvim ozbiljan pristup inkluzivnom procesu, ali i dalje nije imao podršku šire društvene zajednice, već je zavisio isključivo od stava vaspitača i pedagoško-psihološke službe ustanove.

Školske 2005/06. Predškolska ustanova u Kikindi bila je obuhvaćena Projektom „Inkluzivno obrazovanje – od prakse ka politici“. Uprava i pedagoško-psihološka služba Ustanove započinju snažnu politiku davanja podrške inkluzivnom obrazovanju i postaju glavni oslonac vaspitačima u inkluzivnom procesu. Vaspitači dobijaju mogućnost da pohađaju najkvalitetnije seminare, da iznose sopstvena iskustva, da se uključuju u interdisciplinarne, multidisciplinarne i transdisciplinarne timove stručnjaka. U praksi se obično kombinuju ova tri vida timskog rada.

Vaspitači sa već stečenim praktičnim i teorijskim znanjem prihvatili su proces inkluzije, a ovaj projekat za veći broj vaspitača nije predstavljao inovaciju, već zvanični nastavak procesa koji se razvijao decenijama. Ovakav pristup deci sa razvojnim smetnjama je doprineo da PU „Dragoljub Udicki“ postane sinonim za vrtić po meri deteta. Roditelji su u sve većem broju svoju decu sa invaliditetom upisivali u ovu ustanovu. Vaspitači se u ovom periodu, a nakon sopstvenog iskustva i edukativnih seminara, opredeljuju da:

- bez rezerve prihvate dete sa posebnim potrebama u svoju grupu;
- prihvataju i cene različitost dece sa posebnim potrebama;
- da im u skladu sa svojim stručnim znanjem i tehničkim mogućnostima pruže što kvalitetniju edukaciju;
- decu sa posebnim potrebama, u skladu sa njihovim mogućnostima, uključuju u sve vidove vaspitno-obrazovnog procesa;
- decu sa posebnim potrebama ravnopravno, a u skladu sa njihovim mogućnostima, uključuju u priredbe povodom obeležavanja praznika;
- da im pruže podršku koja bi im omogućila da svoje potencijale razviju do maksimuma;
- ostvaruju što kvalitetniju saradnju sa roditeljima;

- pokušaju da razbiju predrasude kod roditelja dece masovne populacije kada su u pitanju deca sa posebnim potrebama;
- da kod ostale dece razvijaju empatiju prema deci sa posebnim potrebama.

Teorijska znanja stečena na edukativnim seminarima vaspitači danas sigurnije i smelije primenjuju u praksi. Vaspitač pored pedagoško-psihološke službe traži podršku i saradnju od roditelja i šire društvene zajednice. Jedan u početku simplifikovan proces postaje kompleksan. Sve je više stručnjaka i članova šire društvene zajednice koji su prihvatili činjenicu da nije dovoljno dete dovesti u redovni vrtić i pustiti ga da osluškuje i posmatra decu oko sebe. Prihvaćeno je da bez podrške, edukacije i rehabilitacije dece sa posebnim potrebama od strane vaspitača, uprave, pedagoško-psihološke službe, stručnjaka iz oblasti medicine, roditelja ove dece, roditelja vršnjaka i šire društvene sredine, nije moguće u potpunosti ostvariti ciljeve inkluzivnog procesa.

Na primeru PU „Dragoljub Udicki“ je utvrđeno da je pre više decenija volja vaspitača da prihvati dete sa invaliditetom u svoju grupu, iz humanih razloga prerasla u jednu složenu, stručno usmerenu akciju sa ciljem da omogući detetu da razvije svoje potencijale do maksimuma. Teško je utvrditi tačno vreme kada je ovaj proces započeo, ali je sigurno da će biti potrebno još mnogo vremena da inkluzivni proces bude u potpunosti prihvaćen u našem društvu. U Predškolskoj ustanovi „Dragoljub Udicki“ proces inkluzije traje decenijama. Najrelevantniji faktor iniciranja ovog procesa je bio vaspitač. Nisu postojale zakonske norme koje su obavezivale vaspitača da edukuje invalidno dete u svojoj grupi. Međutim, postoji moralni kodeks koji je doprineo da vaspitači ove ustanove postanu preteče jednog dugotrajnog procesa.

Brojni su primeri dece sa graničnim intelektualnim sposobnostima, dece sa lakom mentalnom retardacijom, dece sa umerenom mentalnom retardacijom i dece sa telesnim i čulnim oštećenjima koja su pohađala vrtiće PU „Dragoljub Udicki“. Inkluzivnim vaspitno-obrazovnim procesom u ovoj Ustanovi su obuhvaćena i zlostavljana deca, deca iz marginalizovane populacije, deca koja boluju od šećerne bolesti, epilepsije, enureze, neuromišićnih bolesti i dr. Ne postoji tačna evidencija o tome koliko je ove dece nastavilo da pohađa redovnu školu, a koliko je upućeno u specijalne škole. Pojedini vaspitači imaju podatke o tome da je jedan broj ove dece sasvim uspešno nastavio redovnu školu. Neka od njih uspešno studiraju, a neka su se iskazala u svojoj struci.

Početkom zvaničnog uvođenja inkluzivnog procesa u ovu Ustanovu smatramo školsku 2005/06. godinu, kada se organizuju najsavremeniji seminari iz oblasti inkluzije. Podrška i aktivno učešće uprave i pedagoško-

psihološke službe, i zvanično uvođenje inkluzivnog procesa u ustanovu, doprineli su da vaspitač i zvanično postane nosilac inkluzivnog obrazovanja u kome postoje jasni i realni ciljevi, motivisanost za njegovu realizaciju, međusobna odgovornost i dr.

ZAKLJUČAK

Svako od nas ima pravo na lično mišljenje o samoj ideji evropskih integracija i, u tom kontekstu, inkluzivnog obrazovanja. Mišljenja smo da evropske integracije idu u prilog osobama sa invaliditetom i da ubrzavaju demokratske procese u Srbiji. Takođe, konstatujemo da su ideje evropskih integracija počele da se realizuju na našim prostorima i pre zvaničnog stava države. Takav primer, koji se ogleda prema parametru obrazovanja, možemo videti i u slučaju jedne male sredine kao što je Kikinda. Kada je reč o inkluzivnom obrazovanju u našoj sredini, možda je najdelotvorniji društveni lek bila konstatacija da je moral najefikasnija društvena norma, jer sa najmanje utroška energije postiže da život teče normalno (Dupreel, 1932).

Anticipacija mogućih posledica lišavanja dece predškolskog uzrasta je doprinela da mnoga deca mnogo ranije osete blagodeti inkluzivnog obrazovanja, i pre donošenja zakona. Inkluzija počinje od prihvatanja različitosti među decom. Stvaranje inkluzivnog okruženja stimuliše poštovanje i uvažavanje različitosti. Najveći broj dece se prvi put u životu uključuje u vaspitno-obrazovni proces u predškolskoj ustanovi. Negativna iskustva iz ovog perioda se loše reflektuju na razvoj deteta. Inkluzivni vaspitno-obrazovni proces u vrtiću je prva karika u lancu osposobljavanja deteta sa posebnim potrebama da prihvati svoju različitost kao normalnu. S druge strane, ovaj proces omogućuje detetu iz opšte populacije da od malih nogu oseti dobrobiti humanosti, tolerancije, empatije i sl. Dete tipičnog razvoja koje je odrastalo u vrtiću gde postoji inkluzivni pristup, za svoje najbolje drugove i drugarice ne bira decu na osnovu pripadnosti određenoj grupi, nego samo na osnovu ličnog afiniteta. Inkluzija znači biti prihvaćen i uvažen zbog onog što jesi. Savremena društva, u kojima je inkluzija prihvaćena kao model života, oslobađaju međuljudske odnose od predrasuda, opresije i diskriminacije.

Vaspitač često aktivno provodi najviše vremena sa detetom u toku dana. Zbog toga su njegova uloga i uticaj na razvoj deteta veoma značajni. Navedeno podrazumeva da vaspitaču treba obezbediti najoptimalnije uslove za rad. Vaspitači, pedagoško-psihološka služba, uprava PU „Dragoljub Udicki“ i ostali zaposleni su prihvatili ideju inkluzije i spovode je u praksi. Oni ne

čekaju da im nadležni državni organi obezbede solidne uslove za rad, već sopstvenim resursima sprovode ovaj složeni proces.

Pretpostavljamo da će donošenje zakona koji regulišu oblast vaspitanja i obrazovanja dece doprineti da najokorelije pristalice specijalnog obrazovanja uvide da polarizacija dece sa smetnjama u razvoju nije u skladu sa prirodnim zakonima, jer prihvatanje različitosti doprinosi prevazilaženju predrasuda, anulira nedovoljnu ili lošu komunikaciju među ljudima, pokreće svet ka prosperitetu. Stiče se utisak da ovi zakoni proizlaze direktno iz prakse i da predstavljaju neminovnost u razvoju jednog društva koje je otvoreno za sve svoje članove, a ne samo puki formalizam u nastojanju da se uhvati priključak u evrointegrativnim procesima. Stoga smatramo da, za razliku od mnogih zakona koji tretiraju različite oblasti, imaju perspektivu neprikosnovene primene na celoj teritoriji Srbije, bez potrebe za traženjem „rupa u zakonu“.

Usvajanje i primena ovih zakona trebalo bi doprinesu kontinuitetu inkluzivnog obrazovanja započetog u našoj zemlji, razrešavanju mnogih nedoumica i ubrzanju ulaska naše zemlje u Evropsku uniju. Stav opšte populacije prema osobama sa invaliditetom je svakako odraz (ne)demokratičnosti jednog društva. Put u Evropsku uniju mogu očekivati samo one države koje se podjednako staraju o svim svojim građanima.

LITERATURA

- Alderson, P., Goodey, C. (1999). *Autism in Special and Inclusive Schools: there has to be a point to their being there*. *Disability & Society*, 14(2), str. 249-261.
- Booth, T. (2000). *Conceptions of inclusion and exclusion from North to South*. Unpublished manuscript.
- Daniels R., Stafford K. (2001). *Integracija dece sa posebnim potrebama*. Beograd: Centar za interaktivnu pedagogiju.
- Dupreel, E. (1932). *Traite de morale, I-II*. Bruxelles.
- Francečko, M., Kodžopeljić, J., Mihić, V. (2005). Evropski identitet u Srbiji i Crnoj Gori. *Psihologija*, 48(2), 149-165.
- Jenkins, J.R., Spelty, M.I., Odom, S.L. (1985). Integrating normal and handicapped preschoolers: effects on child development and social interaction. *Exceptional Children*, 52.
- Jonson, D.W., Jonson, R.T. (1980). Integrating Handicapped students into the mainstream. *Exceptional Children*, 47(2).
- Kostelnik, M.J., Stein, L.C. Whiren, A.P., Sdoreman, A.K. (1993). *Guiding children's social development (2nd ed.)*. Albany: NY Delmar Publishers, Inc

- Lengyel, G., Göncz, B. (2006). „Simbolički i pragmatički aspekti evropskog identiteta“. *Sociologija*, 48(1), str. 1-17.
- Mihić, V. (2009). „Da li smo i mi Evropljani? – povezanost i korelati evropskog i nacionalnog identiteta“. *Psihologija*, 42(2), 203-220.
- McLean, M., Hanline, M.F. (1990). Poviding early intervention services integrated environments: challenges and opportunities in the future. *Topic in early childhood special Education*, 10.
- Nikolić, D. i sar. (2004). *Pravni vodič za roditelje dece sa smetnjama u razvoju*. Pančevo: Nosilac projekta: ISPOD: Veliki i mali.
- Hrnjica, S. (2001). *Program integracije djece sa smetnjama u razvoju u redovne grupe predškolskih ustanova u Crnoj Gori*. Podgorica: Završni izveštaj za period septembar 2000. – jun 2001.
- Radivojević, D. i sar. (2007). *Vodič za unapređivanje inkluzivne prakse*. Beograd: Fond za otvoreno društvo.
- Ribić, V. (2006). Ujedinjena Evropa – ekonomske, obrazovne i političke integracije. *Etnoantropološki problemi*, 1(1), str. 61-79.
- Službeni glasnik Republike Srbije – Beograd
- Stanković-Đorđević M., (2001). *Deca sa posebnim potrebama*. Pirot: Viša škola za obrazovanje vaspitača.
- Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, “Službenom glasniku RS”, 18/10 od 26.3.2010. godine.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, “Sl. glasnik RS”, 72/09, od 31.08.2009.
- Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, “Sl. glasnik RS”, 33/06, od 17.04.2006.

PERSONS WITH DISABILITIES IN SERBIA THROUGH THE PRISM OF EUROPEAN INTEGRATION AND CHALLENGES

Abstract: In this paper, the authors have tried to emphasize the importance of improving the status of persons with disabilities in our country in the context of European integration. The review of the latest legal provisions governing the field of education of children with special needs and disabilities has been presented. The authors promote the development of the pedagogical model of support for children with disabilities based on inclusive principles. Example of good practice of inclusive education which is implemented in pre-school “Dragoljub Udicki” in Kikinda has also been presented. Sensitization of the general public to the problems of people with disabilities, the adoption of new legislation, experts education and the like, are to contribute to social inclusion and acceptance of diversity in Serbia.

Key words: *persons with disabilities / inclusion / teaching and education / European integration*

STATUS PSIHOTERAPIJE U EVROPI I SRBIJI

Rezime: U radu je dat prikaz stanja profesije psihoterapije u poslednjih dvadeset godina u Evropi i u Srbiji. Prikazana su iskustva i najnoviji podaci iz Austrije, Italije, Nemačke i Srbije o razvoju psihoterapije i zakonskoj regulativi u ovoj oblasti.

Predstavljeni su podaci iz istraživanja o sličnostima i razlikama u zemljama Evrope u odnosu na sistem edukacije, profesije koje mogu da se edukuju za psihoterapeute i postojanje zakona o psihoterapiji. Takođe, prikazani su rezultati koji govore o tome da je potrebno još dosta usaglašavanja u Evropi kako bi se postigla zajednička platforma za psihoterapiju. Istovremeno, potrebno je i u Srbiji, koja prati pomenute evropske trendove, investirati još usaglašenog i sistematizovanog rada kako bi se promovisala psihoterapija kao profesija.

Ključne reči: *psihoterapija, psihoterapijsko obrazovanje, profesija psihoterapija*

Uvod

U poslednjih dvadeset godina veoma je mnogo urađeno na stvaranju i razvijanju psihoterapije kao istraživačke discipline i samostalne profesije, kako u Evropi, tako i u svetu. Ovakvom razvoju svakako su mnogo doprineli stvaranje i postojanje Evropske asocijacije za psihoterapiju (EAP) i dokument poznat pod nazivom Strazburška deklaracija o psihoterapiji iz 1990, koju je doneo Savet Evrope. U ovom dokumentu se navodi sledeće:

1. Psihoterapija je nezavisna naučna disciplina, praksa koja predstavlja nezavisnu i slobodnu profesiju.
2. Trening u psihoterapiji je na naprednom, kvalifikovanom i naučnom nivou.

1 vesnapet@eunet.rs

3. Multiplicitet psihoterapijskih metoda je siguran i garantovan.
4. Potpun psihoterapijski trening pokriva teoriju, lične radove i praksu pod supervizijom. Potrebno je adekvatno znanje iz više grana psihoterapije.
5. Pristup treningu se vrši putem različitih preliminarnih provera kvalifikacija, pogotovo u humanističkim i socijalnim naukama.

U tekstu će biti dat prikaz progressa i teškoća u praktičnoj realizaciji sadržaja iz Strazburške deklaracije za psihoterapiju, kako u Evropi tako i u našoj zemlji.

Prikaz stanja psihoterapije u Evropi

U okviru progressa u pravcu razvoja gore pomenutog dokumenta Saveta Evrope, svakako treba istaći i prvo pomenuti značajne doprinose koji dolaze iz Austrije. Naime, austrijski parlament je još 1990. doneo prvi Zakon o psihoterapiji. Ovaj zakon je zasnovao psihoterapiju kao nezavisnu profesiju sa svojim sopstvenim pravima i regulisao standardizovan, naučno zasnovan psihoterapijski trening. Ono što je od 1990. do 2004. nedostajalo jeste uvođenje psihoterapije u akademski okvir, kako u terminima treninga tako i u terminima istraživanja.

Šta se to desilo 2004. i popunilo ovaj nedostatak?

Pomenute godine u Beču je otvoren i akreditovan Univerzitet „Sigmund Frojd“, koji predstavlja pionirsku instituciju na akademskom nivou za psihoterapijsku nauku. Program koji nudi, spaja teorijsku osnovu sa praktičnim treningom, treningom u samospoznaji i istraživanju. Univerzitet trenutno pruža psihoterapijskom metodu specifičan trening u okviru osam različitih terapijskih škola (www.sfu.ac.at/english).

Šta je to što predviđa austrijski psihoterapijski?

Austrijski psihoterapijski zakon predviđa aplikantu status psihoterapeuta pod uslovom ekvivalentnog treninga i uz prateće mišljenje psihoterapijskog Savetodavnog tela austrijskog federalnog Ministarstva za zdravlje i pitanja žena. Ovo je i bio sadržaj pisma koje je Ministarstvo poslalo austrijskom Akreditacionom savetu i austrijskoj federalnoj Asocijaciji za psihoterapiju u junu 2004. Prethodno, još avgusta 2003, Ministarstvo je zvanično potvrdilo austrijskom Akreditacionom savetu da će studijski kursevi specifikovani u pomenutom zakonu, koji su položeni na drugim univerzitetima, biti priznati i uključeni u studentov dosije na Univerzitetu „Sigmund Frojd“.

Program kurseva na Univerzitetu „Sigmund Frojd“ je okrenut praksi. Ono što Univerzitet ističe jeste da se student upoznaje sa principima psihologije i biologije, sa nalazima u istraživanju mozga, principima psihijatrije i psihologije, klasifikacionim modelima, komparativnim psihoterapijskim

istraživanjima, principima naučne prakse, važnim pravnim aspektima i dijagnostičkim procenama.

Šta se dešavalo u ostalim evropskim zemljama za to vreme i kakav je status psihoterapije u Italiji, Nemačkoj, Engleskoj, na Malti, itd.? I naravno, za nas veoma značajno, šta se događalo i kakav je status psihoterapije u Srbiji?

Pre toga, biće prikazani stav i procesi u okviru Evropske asocijacije za psihoterapiju (EAP), strukovne organizacije koja je i inicirala ove promene i progres po pitanju uređenja statusa psihoterapije u celoj Evropi.

Evropska asocijacija za psihoterapiju, (u daljem tekstu EAP), započela je istraživanja u vezi sa uslovima da se uspostavi *zajednička platforma* za psihoterapeutsku profesiju širom Evrope.

Radna grupa predstavnika evropskih zemalja u okviru EAP-a, čiji je zadatak izučavanje osnovnog teorijskog polja psihoterapije kao nezavisne oblasti nauke, pošla je od pretpostavke da je po sadržaju, metodologiji, tehničkim resursima i nameni, psihoterapija trenutno na putu do sticanja statusa nezavisne naučne discipline (Filtz, 2009).

Međutim, među laicima postoji nejasna granica između psihijatrije, psihologije i psihoterapije. Takođe, delimično postoji i profesionalna neodređenost oko preklapanja ove tri profesije. U cilju pojašnjenja razlika među pomenutim naukama, navešćemo njihova jasnija određenja (prema Filtz, 2009).

A. Psihijatrija

Osnovna teorijska osnova na kojoj počiva psihijatrija je bazirana na opštoj psihopatologiji. Psihijatrija predstavlja specijalizaciju u medicinskoj profesiji, koja se bavi izučavanjem, lečenjem i prevencijom mentalnih poremećaja. To uključuje fenomenološke interakcije, ispitivanje mentalnog statusa, kao i uzimanje istorije bolesti. Sa određenim pravnim odredbama lečenje ponekad može da bude sprovedeno i protiv volje pacijenta. Psihijatri su primarno lekari koji su studirali mentalne bolesti i imali praksu na psihijatriji u okviru specijalizacije. Neki, takođe, imaju i trening u oblasti psihoterapije.

B. Psihologija

Osnovna teorijska osnova na kojoj je fundirana psihologija je da je ona i akademska i primenjena disciplina koja uključuje naučna istraživanja ljudskog psihološkog funkcionisanja i ponašanja. Psiholozi izučavaju fenomene kao što su percepcija, kognicija, emocije, ličnost, ponašanje i interpersonalne veze. Psihološko saznanje se primenjuje na različite sfere ljudske aktivnosti, uključujući i pitanja iz svakodnevnog života, kao što je to npr.

psihologija porodice, pedagoška, organizaciona i socijalna psihologija. Neki psiholozi izučavaju i nesvesno. Psiholozi pokušavaju da razumeju ulogu psihičkih funkcija u individualnom ponašanju i ponašanju u socijalnom kontekstu, istražujući neurološke i psihološke procese koji mogu biti uzročnici. Psihologija se, takođe, zanima i za ljudski razvoj, sport, zdravlje, medije i pravo. Ova nauka inkorporira istraživanja iz prirodnih, socijalnih i humanističkih nauka.

Klinička psihologija primenjuje znanje iz psihologije na lečenje psihičkih problema. Moglo bi se reći da klinički psiholozi sprovode psihoterapiju većim delom svoje profesionalne prakse.

C. Psihoterapija

Zasniva se na formi *govorne terapije* koja se fokusira na komunikaciju i vezu između profesionalnog psihoterapeuta i osobe/a sa teškoćama (klijent/pacijent) u individualnom ili grupnom kontekstu. Koriste se i verbalne i neverbalne metode razumevanja i intervencija. Ponekad su procena, dijagnostikovanje i odgovarajuće *lečenje* relevantni za ljude sa ozbiljnim ili dugotrajnim mentalnim i zdravstvenim problemima. Međutim, psihoterapeut se često sreće i sa ljudima koji prolaze kroz normalne životne promene, koji su pod stresom zbog svakodnevnih problema, traumatizovanim ljudima i onima koji žele da istraže bolji način života ili dublje aspekte sebe samih.

Psihoterapija pokriva širok spektar profesionalnih procedura. Koristi naučnovalidne metode. Bavi se tretmanom klijenata koji pate od bolesti, stresa ili dizbalansa (psihičkih, psihosomatskih ili psihosocijalnih) do tretmana sa ciljem poboljšavanja kvaliteta života ljudi. Osnova za *lečenje* je smanjenje ili uklanjanje simptoma, korišćenje vežbi, kognicije, strategija i intervencija i često ispitivanje veza među prisutnim ljudima, što uključuje i vezu koju imaju sa sobom samim. Često su teme ispitivanja prošlost i iskustvo osobe, kao i trenutne teškoće u svakodnevnom funkcionisanju.

Psihoterapija koristi različite oblike znanja, tehnika i veština za pomoć ljudima, koje se baziraju na širokom shvatanju psihičkog zdravlja, kao i patologije. Cilj je promena oblika ideja, stavova, uverenja i ponašanja u bilo kojoj oblasti personalnog i socijalnog života koja je problematična. Psihoterapija može da pomogne u smanjenju stanja patnje, modifikuje restriktivne šablone ličnosti ili ponašanja povezanih sa nesrećom ili stresom, ohrabri novu unutrašnju organizaciju iskustva i izražavanja, poboljša integraciju, prevaziđe disfunkcionalne stavove i zavisničke šablone ponašanja i poboljša kvalitet klijentovog unutrašnjeg iskustva, svesti i ličnih kontakata. Može se koristiti i preventivno.

Psihoterapeuti rade u bolnicama, klinikama, socijalnim organizacijama, kao i privatno. Rade u zajednici sa srodnim profesijama. Neki drugi profesionalci (npr. psiholozi i psihijatri) takođe se školuju u oblasti psihoterapije.

U daljem tekstu ćemo dati prikaz preklapanja između psihoterapije i srodnih disciplina. Takođe, fokusiraćemo se na teškoće koje se javljaju prilikom stvaranja mesta za psihoterapiju, kao nezavisnu profesiju, u okviru skupa drugih disciplina koje primenjuju psihoterapiju u sklopu svoje profesije i gde je psihoterapija shvaćena kao praksa koju obavljaju drugi profesionalci. Ovde mislimo pre svega na odnos sa psihijatrijom i psihologijom.

D. Psihoterapija i psihijatrija

Smatra se je da je psihoterapija prvenstveno skup metoda lečenja koji ponekad koriste psihijatrijsku simptomatologiju i *medicinski* model osobe koja ima psihičke, zdravstvene *probleme* i kojoj je potrebno *lečenje*. Dok postoji slaganje oko validnosti ovog modela za neka polja psihoterapije, ona u celini, kao zasebna oblast, doseže mnogo šire nego što je to samo čist *medicinski* model i zasigurno nije ograničena na ovakvu perspektivu. U celini psihoterapija ne prihvata dominaciju *medicinskog* modela. Ovakav *medicinski* model često stavlja status *profesionalca* iznad *pacijenta*, što *patologizuje* normalne reakcije na svakodnevne probleme i događaje, ignoriše dobit od psihoterapije kada se radi o ljudskom rastu i razvoju, u širokom krugu zaobilazi pitanja *odnosa* (koja su se pokazala kao centralna tema u studijama efikasnosti psihoterapije). Uz to postavlja i ograničenja na kurikulum psihoterapijskog treninga, tako što smatra da oni koji se obučavaju ne treba lično da iskuse psihoterapiju, na temelju argumenta da oni nisu bolesni, i tako što pokušava da ograniči praktikovanje psihoterapije na *pomagačke* profesije, ignorišući postojanje velikog broja veoma profesionalnih *licenciranih* psihoterapeuta, odnosno onih koji su prošli potrebnu edukaciju i položili ispit za zvanje psihoterapeuta. Postoji još nekoliko nedostataka ovog modela kao što je oduzimanje moći ili onesposobljavanje korisnika tako što *pacijent* postaje *bolestan* i neophodno mu je da ga u cilju ozdravljenja *leči profesionalac*.

Moglo bi se reći da je dobro da se put razvoja psihoterapije odredi kao put dalje od medicinskog modela ka novoj profesiji. Tačnije, traženje okrilja za psihoterapiju u okviru zdravstvene zaštite i Ministarstva zdravlja potencijalno smešta novu profesiju na pogrešan kolosek. Jer, savremena definicija psihoterapije je sledeća: „**Psihoterapija je sistematska primena određenih metoda u tretmanu psihičke patnje i psihosomatskih tegoba kao i životnih kriza različitog porekla. Osnova tretmana je odnos psihoterapeuta prema pacijentu ili, u nekliničkim uslovima, prema klijentu. Ciljnu grupu za psihoterapiju predstavljaju osobe sa emocio-**

nalnim problemima, ali takođe, i osobe koje bi želele da prošire svoje mogućnosti za društvene i ‘unutrašnje’ aktivnosti. Psihoterapija je, prema tome, u mnogim slučajevima i preventivna” (Pritz, 2002: 13). Drugim rečima, čovek ne mora biti psihički bolestan da bi bio psihoterapijski pacijent/klijent. Psihoterapiju ljudi sve češće koriste za lični rast i razvoj.

E. Psihoterapija i psihologija

Dok je akademsko obrazovanje za psihologiju veoma važno u treningu psihoterapeuta, u nekim zemljama i sredinama je smatrano skoro ili sasvim dovoljnim. Većina psihoterapijskih treninga i svi treninzi iz kliničke psihologije dostupni su na master nivou i mogu da se sprovede na univerzitetima, sa jakom akademskom i istraživačkom bazom. Ipak, širom Evrope većina treninga iz psihoterapije mnogo više je iskustveno orijentisana i često se sprovodi u nezavisnim trenerskim centrima, koji se sve češće akredituju od strane nekog univerziteta. Pozajmljena terminologija iz psihologije je često neadekvatan opis fenomena sa kojima se psihoterapija neretko susreće, iako su neke oblasti rada (posebno kognicija, motivacija i ponašanja) dobro predstavljene u jednoj efikasnoj grani psihoterapije. Ona se većinom i praktikuje u okviru Departmana za kliničku psihologiju, a naziva se kognitivno-bihejvioralna terapija (KBT). Međutim, postoje još mnoge druge grane psihoterapije, klasifikovane u EAP-u kao pravci ili modaliteti, koje su se u praksi pokazale jednako efikasnim, a i teoretski su otišle dalje od tradicionalne psihologije. Takve su psihoanaliza i, kao kontrast, transpersonalna psihoterapija.

Postoje i druge značajne razlike. Psihologija i psihijatrija tradicionalno grade svoju terminologiju i koncepte zasnovane na kartezijanskoj tradiciji i upotrebljavaju naučne koncepte povezane sa osnovnim pojmovima fiksnih odrednica, kao što su uzrok i posledica, ponovljivost istraživanja i kontrola, predikcija i verovatnoća. Za razliku od njih, psihoterapija, pogotovo ona koju praktikuju neki od novijih modaliteta, bavi se pojmovima razvoja i rasta i interaktivnom dinamikom terapijske relacije. Bavi se i razvojem koncepata zasnovanih na pojmu vremena, različitim nivoima percepcije i, stoga, širim konceptom smisla stvarnosti, promenama uslova i isprepletenim procesima.

Obrazovanje za psihoterapiju

U poslednjih petnaestak godina EAP je ustanovila zajedničku osnovu za trening iz psihoterapije na evropskom nivou koji traje sedam godina, od kojih prve tri godine odgovaraju relevantnoj diplomu prvog nivoa studija na univerzitetu, a sledeće četiri specijalističkom psihoterapijskom treningu,

uz prisutnost neophodne iskustvene komponente, značajne supervizirane prakse. Ovakav model je sada već počeo da se koristi i u nekim drugim zemljama van Evrope, kao npr. u Japanu.

U okviru EAP-a ustanovljena su i pravila Etičkog kodeksa za celu profesiju. Neke od nacionalnih organizacija unutar EAP-a prihvaćene su od strane vlade u svojim zemljama kao profesionalna tela za psihoterapiju. Međutim, psihoterapija je još uvek u nekim evropskim zemljama viđena kao aktivnost koju bi trebalo da obavljaju samo psihijatri i psiholozi.

EAP je prihvatila veliki broj različitih modaliteta u psihoterapiji. U evropskim zemljama u kojima je psihoterapija priznata unutar zemlje kao nezavisna profesija, obično su samo neki, i to *glavni* ili *vodeći* modaliteti, prihvaćeni. Glavni psihoterapeutske modaliteti koji se smatraju nukleusima većih grupa su:

1. psihoanalitički/psihodinamski modaliteti;
2. bihejvioralni psihoterapijski modaliteti;
3. sistemski/porodični psihoterapijski modaliteti;
4. humanistički psihoterapijski modaliteti;
5. integrativni psihoterapijski modaliteti.

Međutim, ovakvo grupisanje nije isključivo. Postoji mnogo listi tipova psihoterapije, i to sistematizovanih prema različitim kriterijumima. Primer za to je priznavanje određenih modaliteta ili grupisanja u nekim evropskim zemljama, ali ne i u ostalim, i slično.

Spisak modaliteta koje priznaje Evropska asocijacija za psihoterapiju (EAP) se nalazi na sledećem sajtu: <http://www.europsyche.org/eap/modalities.asp>

Nisu svi od evropskih širokih ili *glavnih* nabrojanih modaliteta, koji su prihvaćeni u EAP-u kao naučno validni istovremeno i prihvaćeni u evropskim zemljama. Trebalo bi da postoji mnogo više usaglašenosti i sklada unutar evropskih granica po pitanju statusa psihoterapije. Neki od zakona o psihoterapiji koji postoje u pojedinim evropskim zemljama, sada se menjaju, zato što su protiv principa slobodnog tržišta širom Evrope i imaju restriktivnu praksu. Istovremeno, trebalo bi da se uspostavi rigorozniji proces za prihvatanje novih metoda i modaliteta.

EAP je započela istraživanja u vezi sa uslovima za uspostavljanje *zajedničke platforme* za psihoterapeutsku profesiju širom Evrope. U izradi je štampanje osnove, prototipnog oblika ili šablona za buduće nacionalne zakone za psihoterapiju. Pun psihoterapijski trening (osnovni i napredni, 3200 sati u okviru minimuma od sedam godina) i prateća praksa psihoterapeuta, postavljeni su tako da su usaglašeni sa vrednostima i zahtevima Evropskog saveta slobodnih profesija (CEPLIS), Direktivom 2005/36/EC Evropskog parlamenta i Saveta (od 7. septembra 2005) za prepoznavanje

profesionalnih kvalifikacija kao i drugim relevantnim evropskim standardima i regulativama za profesionalce.

EAP počinje da se angažuje na projektu uspostavljanja *funkcionalnih kompetencija* za profesiju psihoterapije, odnosno na utvrđivanju šta je tačno ono što psihoterapeut treba da bude sposoban da radi. Funkcionalne kompetencije profesije su metod kojim Evropska zajednica određuje cilj, usmerenje i zahteve treninga različitih profesija. Time se tačno određuju kompetencije koje bi član te profesije trebalo da poseduje, zatim se definiše profesija i postavljaju standardi koje bi član trebalo da bude sposoban uspešno da dostigne. Određen broj dobro ustanovljenih profesija već je uspostavio funkcionalne kompetencije, tako da se mogu koristiti kao primer.

Postavljanje funkcionalnih kompetencija za evropskog psihoterapeuta pomoći će da se odrede granice profesije i aktuelno preklapanje profesije sa psihologijom i psihijatrijom, ali i sa savetovanjem. Može, takođe, da doprinese i razumevanju da je ono što neke od drugih profesija (psihologija i psihijatrija) rade, ili ne rade, drugačije od onoga što rade psihoterapeuti. Ovaj proces će dalje pomoći uspostavljanju *zajedničke platforme* za psihoterapiju u Evropi. Procenjeno je da će ovaj projekat trajati minimum od tri do pet godina.

Postoji i određen broj univerziteta u raznim zemljama koji nude psihoterapijske treninge u različitim psihoterapijskim modalitetima, kao i u opštoj psihoterapiji, a istovremeno se bave i istraživanjima u psihoterapiji. Takođe, postoji širok spektar evropskih i internacionalnih profesionalnih časopisa za psihoterapiju.

Sve ovo što je do sada prevashodno pokrenula i uradila EAP, a psihoterapeuti u raznim evropskim zemljama sprovedi, omogućili i dopunili, jeste potrebna osnova za izgradnju nove psihoterapijske profesije. Međutim, dosadašnji napori EAP-a, nacionalnih organizacija za psihoterapiju (NAO), pojedinačnih psihoterapijskih udruženja po modalitetima u evropskim zemljama i mnogih pojedinaca, nisu sami po sebi dovoljni da ustanove psihoterapiju kao nezavisnu profesiju, različitu od psihijatrije i psihologije. Jedan od zaključaka, koji daje Alexander Filtz, sa Univerziteta u Ukrajini, zajedno sa Courtney Youngom (2009: 10) je sledeći:

„Jedan od pravaca razvoja jeste stvaranje sopstvene terminologije, sopstvenih definicija i parametara odgovarajućih za nauku i istraživanja, psihoterapiju, kao i jasnu celinu funkcionalnih kompetencija koje definišu psihoterapeutsku praksu, gde god da se vrši.“

Svakako da je ovo veoma značajno i verujemo da će se ostvariti u budućnosti. Istraživanja u psihoterapiji su sigurna pomoć na takvom putu. Istovremeno je veoma važno i gde se, a i kakva se edukacija iz psihoterapije sprovodi. Opomenu za ovakav stav, ali i argument, predstavlja primer iz Sr-

bije. Na godišnju skupštinu Saveza društava psihoterapeuta Srbije, još 2005, pozvali smo zamenika ministra za zdravlje da ga upoznamo sa postojanjem takvog udruženja, njegovim ciljevima, vezom sa Evropom i naporima da se napravi predlog zakona o psihoterapiji u našoj zemlji. Zamenik ministra je bio vrlo ljubazan, zainteresovan za udruženje i psihoterapiju, voljan da nam pomogne i oko pomenutog zakona, ali je postavio jedno, čini se osnovno, pitanje: „A gde se školuju psihoterapeuti?“

Status psihoterapije u Srbiji

Zaista, gde se školuju psihoterapeuti u Srbiji?

Školuju se u okviru privatnih škola za psihoterapiju, koje pripadaju nekom od 20 udruženja koja su prihvaćena od strane Saveza društava psihoterapeuta Srbije (u daljem tekstu SDPS). Na osnovu toga polaznici škola stiču pravo da apliciraju za dobijanje nacionalnog sertifikata za psihoterapiju. Neke od ovih privatnih škola su akreditovane od strane EAP-a i svojih evropskih instituta zaduženih za određeni psihoterapijski modalitet kome škola pripada. U tom smislu je moguće da polaznik, nakon završenog propisanog treninga, direktno aplicira za dobijanje evropskog sertifikata za psihoterapiju. Međutim, stav SDPS-a je da je nacionalni sertifikat relevantniji u okviru Srbije i da neko ko dobije direktno evropski sertifikat, za regulisanje svog statusa kod nas, treba da ga nostrifikuje.

Kakve su ovo privatne škole i koliko traje obuka? Sam termin obuka upućuje na to da su ovo škole koje su okrenute praktičnom treningu za sticanje profesionalnih veština za psihoterapiju. Tačnije, obuka iz psihoterapije je veoma obimna i ozbiljna i uključuje dosta investiranog vremena i novca. To su po pravilu četvorogodišnje škole, bar one prihvaćene od SDPS-a, a uključuju trening koji je bliže određen uslovima za dobijanje nacionalnog sertifikata, pobrojanih na sajtu SDPS-a (www.serbianpsyche.com).

Evo šta se može naći na pomenutom sajtu, pod naslovom „Sticanje nacionalnog sertifikata za psihoterapiju“.

Pravo na nacionalni sertifikat za psihoterapiju (NSP) imaju svi koji su završili edukaciju i stekli sertifikat u nekom priznatom psihoterapijskom modalitetu i koji ispunjavaju druge uslove propisane od strane Saveza društava psihoterapeuta Srbije (SDPS).

Stav Saveza društava psihoterapeuta Srbije je da tek dobijanjem nacionalnog sertifikata za psihoterapiju osoba može sebe predstavljati kao psihoterapeuta.

1. Uslovi za dobijanje NSP:

A. Posedovanje sertifikata u nekom od priznatih psihoterapijskih modaliteta. (Spisak modaliteta koje priznaje Evropska asocijacija za psihoterapiju (EAP) možete pročitati na <http://www.europsyche.org/eap/modalities.asp>)

B. Trening koji je doveo do sertifikacije u datom modalitetu mora biti akreditovan od strane Saveza društava psihoterapeuta Srbije, odnosno da je u skladu sa uslovima koje je propisala Evropska asocijacija za psihoterapiju (EAP), a SDPS prihvatio. Ukratko, uslovi su:

- da je psihoterapijska edukacija u određenom modalitetu trajala najmanje četiri godine;
- da je obrađena teorija iznosila 500-800 sati;
- da je kandidat prošao kroz lično iskustvo rada na sebi, individualno ili u grupi, u trajanju od minimalno 250 sati;
- da je kandidat imao minimalno 150 sati supervizija kod priznatog supervizora;
- da je tokom trajanja supervizija imao 300-600 sati direktnog rada sa klijentima.

Dokumentacija mora sadržavati eksplicitnu izjavu i potvrdu da su ovi uslovi ispunjeni.

C. Kandidata treba da preporučuje relevantno nacionalno udruženje za dati modalitet (ukoliko postoji) čime potvrđuje da je kandidat kolega koji se svojim profesionalnim ponašanjem uklapa u profesionalne i etičke uzanse struke. Ukoliko takvo udruženje ne postoji kod nas, odlučuje predsedništvo SDPS-a.

D. Završen neki humanistički fakultet (ili drugi fakultet uz odgovarajuće dodatno obrazovanje).

Dakle, iz prethodno navedenog je jasno da je u okviru ovog dokumenta izjednačeno zvanje psihoterapeuta sa posedovanjem nacionalnog sertifikata. To znači razlikovanje akademskog i profesionalnog zvanja. Privatne škole, pa i one akreditovane i prihvaćene od strane nekog od evropskih instituta za psihoterapiju, daju sertifikate koji ne omogućavaju akademsko

prepoznavanje. Instituti za psihoterapiju nemaju značenje instituta koji postoje u našoj zemlji i koji kod nas predstavljaju naučne institucije. Tamo su takve institucije trening instituti.

U kontekstu ovakvog razlikovanja, treba napomenuti da u Evropi postoji mogućnost profesionalnog doktorata, koji kod nas nije prepoznat.

Takođe, stav D. iz dokumenta o uslovima za sticanje nacionalnog sertifikata, ukazuje da psihoterapeut može biti osoba koja je završila fakultet, ali ne nužno psihologiju ili medicinu.

Iz svega prethodnog, kao siže, nameće se nekoliko zaključaka:

1. Edukacija iz psihoterapije bi trebalo da se uspostavi na akademskom nivou i to pre svega kao master nivo studija. I do sada su kod nas postojale i postoje mogućnosti da se radi master diplomski rad iz psihoterapije na nekim od fakulteta, ali postojanje posebnih akreditovanih master studija iz psihoterapije je nešto što bi bilo značajno. Po svetu i Evropi postoje filijale već pominjanog Univerziteta „Sigmund Frojd“ iz Beča. Tako i u Srbiji postoje ovakve studije na privatnom Univerzitetu „Singidunum“.
2. U perspektivi, važno bi bilo da se napravi mogućnost utvrđivanja ekvivalencije treninga iz psihoterapije na akademskom nivou, za kolege koje su završile edukaciju iz psihoterapije u okviru neke privatne škole, priznate od strane SDPS-a. To bi značilo, na primer, da se privatne škole akredituju kod nadležnog ministarstva, (u ovom slučaju Ministarstva prosvete) i da dobiju određen broj kredita koji bi se mogli priznati kao npr. jedna godina na master studijama. Drugu godinu bi mogli da nastave na akademskim studijama na fakultetu. Istovremeno, to nikako ne bi automatski značilo da neko ko je stekao akademsko zvanje master nivoa za psihoterapiju, ima i nacionalni sertifikat za psihoterapiju, niti da svako mora da ima i akademsko i profesionalno zvanje. Naravno, moguća je i neka druga opcija koja bi približila profesionalni i akademski nivo, što bi dalje omogućilo da psihoterapijski trening ima jasnu prepoznatljivost u sistemu u kome postoji. Tu bismo imali i jasne odgovore na pitanje: „A gde se vi školujete?“
3. Još jedan važan zadatak u prepoznavanju jasnog statusa psihoterapije kod nas predstavlja donošenje zakona o psihoterapiji. SDPS je uložilo dosta napora u izradi predloga ovakvog zakona, ali je to ostao i dalje zadatak na kome treba raditi. Mislim da bi bilo jednostavnije dovršiti posao oko donošenja ovakvog zakona, ako bi bilo jasno u sistemu gde se školuju oni čija se prava i obaveze, između ostalog, zakonom regulišu.
4. Stav D. iz dokumenta o uslovima za sticanje nacionalnog sertifikata upućuje na stav SDPS-a da je psihoterapija zasebna disciplina. Na os-

novu Strazburške deklaracije iz 1990, odluke Evropskog parlamenta iz 2004, kao i na osnovu kriterija EAP-a i Svetske zdravstvene organizacije iz Ženeve (WHO), Savez društava psihoterapeuta Srbije (ranije Jugoslavije) radi na donošenju zakona o psihoterapiji. U prvom planu Nacrta ovog zakona psihoterapija je određena kao „nezavisna naučna disciplina, praksa koja predstavlja nezavisnu i slobodnu profesiju”.

5. Ovo jeste stav SDPS-a, ali treba još dosta udruženih napora, zastupanja psihoterapije na političkom nivou, otvaranja ka društvu, razgovora na različitim nivoima, kongresa i što je najvažnije, stvaranja jedne *zajedničke platforme za psihoterapiju*.

Zajednička platforma za psihoterapijsku profesiju širom Evrope?

Svetska psihoterapijska scena danas broji preko 400 različitih modaliteta (Garfield, Bergin, 1994; Wilkinson, 1996; Najavits, 1997; Erić, 2006), i negde oko 700 000 psihoterapeuta, od čega ih je samo u Evropi oko 300 000 (Pritz, 2002). Mnoštvo psihoterapijskih modaliteta podrazumeva pluralizam teorija, metoda rada i sazajnih vrednosti, a ujedno i ogroman korpus stečenog iskustva (Šakotić, Kurbalija, 2008).

Imajući u vidu brojnost modaliteta koji insistiraju na sopstvenoj različitosti i još mnogo veći broj psihoterapeuta, njihovih pripadnika, sasvim je razumljivo da ne postoji jedno jedinstveno, opšteprihvaćeno određenje psihoterapije.

U Beču je februara 2010. održana Konferencija o političkom i legalnom statusu psihoterapije u Evropskoj uniji. Učesnici, predstavnici evropskih zemalja, izvestili su o statusu psihoterapije u svojim zemljama.

U Italiji, na primer, od ukupno 73 000 psihologa njih 30 000 su istovremeno i psihoterapeuti, a to važi i za 10 000 od 236 000 lekara, dakle, ukupno ima 40 000 psihoterapeuta. Još od 1989. psihoterapija je u Italiji regulisana zakonom po kome samo psiholozi i lekari koji imaju minimum četvorogodišnji postdiplomski trening mogu da praktikuju psihoterapiju. Postdiplomski trening iz psihoterapije se nudi na univerzitetima i privatnim psihoterapijskim školama koje su prepoznate od Ministarstva prosvete. Diploma o postdiplomskom treningu u psihoterapiji odobrena od privatnih škola i licencirana od strane Ministarstva prosvete, ekvivalentna je po zakonu univerzitetskoj diplomi i validna za zapošljavanje u okviru zdravstvenog sistema. U Italiji se smatra da bi nastao problem ukoliko bi psihoterapija bila prepoznata kao nezavisna profesija, tako što bi neko mogao da radi kao psiholog ili lekar, ali ne i kao psihoterapeut i vice versa. U 2009. je broj akreditovanih privatnih škola za psihoterapiju porastao na

343 koje pripadaju empirijski validinim paradigmama (Zucconi, A., 2010, EAP Conference on the political and legal status of psychotherapists from a professional and clients protection point of view in the European Union, Wien 18-19 February, 2010).

U Nemačkoj pravna regulativa za psihoterapiju postoji još od 1989, a prisutne su i medicinska i psihološka psihoterapija. Naime, lekari se školuju za psihoterapeute u okviru medicinske specijalizacije, a psiholozi u okviru svog postdiplomskog treninga. Postoji i razlika između psihoterapeuta i dečjeg/adolescentnog psihoterapeuta. Obuka za psihoterapeuta traje između tri i pet godina postdiplomskog treninga. Kognitivno-bihevioralni i psihodinamski pristup, uključujući i psihoanalizu, pristupi su koji su uključeni u javno zdravstveno osiguranje koje omogućava država, a postoji na osnovu preporuke Nacionalne komisije za psihoterapiju, navodi prof. dr Bernhard Strauss sa Univerzitetske klinike u Jeni. Dodatno, na klijenta centrirana i sistemska terapija, prihvaćene su kao treninzi prema zakonskoj regulativi. Sve u svemu, neke psihoterapijske orijentacije država je prihvatila, a neke nije.

Istraživanje koje je imalo za cilj da utvrdi koje profesije imaju pristup psihoterapijskom treningu u okviru 21 evropske zemlje je pokazalo sledeće rezultate: psiholozi i lekari mogu da pristupe psihoterapijskom treningu u 21 zemlji, socijalni radnici u 15 zemalja, pedagozi u 11, medicinske sestre u 12, specijalni pedagozi u pet, nastavnici u tri, teolozi u tri i druge profesije u osam evropskih zemalja (Strauss, 2010.). Evo još nekih razlika: u okviru 23 evropske zemlje, pravna regulativa za psihoterapiju postoji u 11 zemalja; razlikovanje dečje i psihoterapije odraslih postoji u sedam; različiti ulazni kriterijumi za dečju i psihoterapiju odraslih samo u Nemačkoj; Bachelor (osnovni) nivo dovoljan je kao trening u četiri zemlje i u procesu je razmatranja još u dodatne tri; sa univerzitetom povezani trening programi postoje u 12 zemalja. Što se tiče prihvaćenosti pojedinih psihoterapijskih orijentacija, od pomenute 23 evropske zemlje, u devet ne postoji javna sertifikacija pojedinačnih orijentacija, u Nemačkoj su prihvaćene KBT, psihodinamska plus jedna ili dve orijentacije, što je slučaj i u još pet zemalja; a više od četiri pa sve do 22 prihvaćene orijentacije mogu se naći u još devet evropskih zemalja. U dvema zemljama postoji trend da se uspostave integrativni trening programi i u procesu razmatranja ovakve prakse je još jedna evropska zemlja. Ni u jednoj evropskoj zemlji nije dozvoljeno da psihoterapeuti koji nisu završili medicinu prepisuju lekove.

Na sve ovo treba dodati i stav Evropske federacije psiholoških asocijacija (EFPA) povodom uspostavljanja zajedničke platforme za psihoterapiju koji je EAP pokrenula u Evropskoj komisiji. Evropska federacija psiholoških asocijacija (EFPA) je formirala stav zajedno sa Evropskim psihijatrijskim

udruženjem Evropske unije medicinskih specijalnosti (UEMS) i prosledila ga Evropskoj komisiji u Briselu, januara 2010. (www.efpa.eu). Zajednički stav EFPA i UEMS-a je da je psihoterapija profesionalna aktivnost koju praktikuju psiholozi, psihijatri i u nekim evropskim zemljama, takođe i osoba sa drugim profesionalni osnovnim obrazovanjem. U tom smislu, EFPA je ponudila Evropskoj komisiji da kontaktira baš EFPA za pregovore oko regulacije psihoterapije kao profesionalne aktivnosti.

Sa druge strane, nedavno, septembra 2010, EAP je registrovana na sajtu Evropske komisije (http://ec.europa.eu/internal_market/qualifications/links_en.htm#proforganisations) kao profesionala organizacija, na istoj listi zajedno sa EFPA i UEMS-om. Takođe, skorašnji pojedinačni, ali ne i jedini slučaj, a u isto vreme i značajan podatak, jeste da je registrovani psihoterapeut u Austriji, koleginya koja je završila master studije psihoterapije na Univerzitetu „Sigmund Frojd” u Beču, nosilac evropskog sertifikata za psihoterapiju koji izdaje EAP, sada registrovani psihoterapeut u Nemačkoj. To je jedan od znakova da su granice Evrope prohodne za psihoterapeute i da *zajednička platforma* ipak postoji. Očigledno, ne svuda i ne bez otpora, ali ipak se kreće.

LITERATURA

- Erić, L.J. (2006). *Psihoterapija kao metod lečenja u psihijatriji i medicini*. U: Erić, L.J. (ur.). *Psihoterapija*. Beograd, Medicinski fakultet, Univerzitet u Beogradu, str. 1-20
- Filz, A. (2009). *The Core Principles of Psychotherapy*. International Journal of Psychotherapy: 3, 5-10.
- Garfield, S.L., Bergin, A.E. (1994). *Introduction and historical overview*. In: A.E: Bergin, S.L. Garfield (Eds.), *Handbook of Psychotherapy and Behavior Change* (4th ed.). New York, John Wiley and Sons, Inc., 3-18
- http://ec.europa.eu/internal_market/qualifications/links_en.htm#proforganisations
- <http://www.europsyche.org/eap/modalities.asp>
- Najavits, L.M. (1997). *Therapists' implicit theories of psychotherapy*. Journal of Psychotherapy Integration, 7, 1-16.
- Pritz, A. (2002). *Globalized psychotherapy*, Viena, Facultas Universitätsverlag, str. 13
- Strauss, B. (2010). *Development of psychotherapy education in Germany and in Europe* –Presentation of the research results for the German Health Ministry and perspectives for the future, rad prezentovan na **EAP Conference on the political and legal status of psychotherapists from a professional and clients protection point of view in the European Union**, Beč, 18-19 Februar, 2010.

Šakotić-Kurbalija, J. (2008). *Psihoterapeuti– ličnost i profesionalni razvoj*, Beograd, Zadužbina Andrejević

Zucconi, A. (2010). *Italian Psychotherapy Today*, rad prezentovan na **EAP Conference on the political and legal status of psychotherapists from a professional and clients protection point of view in the European Union**, Beč, 18-19 Februar, 2010.

Wilkinson, H. (1996). *Psychotherapy at the crossroads*, International Journal of Psychotherapy, 1, 5-15

www.efpa.eu

www.serbianpsyche.com

www.sfu.ac.at/english

THE STATUS OF PSYCHOTHERAPY IN EUROPE AND SERBIA

Abstract: The paper presents the status of psychotherapy as a profession in Europe and Serbia in the last twenty years. It also describes different experiences and provides the latest data for Austria, Italy, Germany and Serbia on the development of psychotherapy and the legal regulations in the field of psychotherapy.

This paper examines the data obtained in a research on similarities and differences between European countries regarding their education system, different professions that can train their members as psychotherapists and the regulation of psychotherapy. The paper also provides research results showing that it takes a lot of coordination and cooperation among European countries to develop a common platform for psychotherapy. At the same time, following the aforementioned European trends, Serbia needs to take action in a much more coordinated and systematic manner in order to promote psychotherapy as a profession.

Key words: *psychotherapy/ psychotherapy training/ psychotherapy profession*

АНАТОМИЈА КРИМИНАЛНЕ ПСИХОПАТИЈЕ

Резиме: Истраживачке студије етиопатогенезе насилничког криминалног понашања указују на постојање специфичних форми агресивности, чији је малигнитет додатно оптерећен терапијском резистентношћу. Насиље које има за циљ постизање личног задовољства дехуманизацијом жртве и одузимањем живота, јесте одлика криминалних психопата. Изучавањем особина личности опасних, насилних делинквената, утврђено је да се ради о посебном дијагностичком таксону, поремећају личности – криминалној психопатији, која подразумева антисоцијално понашање и агресивни нарцизам.

У раду су наведени налази студија које се баве утврђивањем неурофизиолошке основе криминалне психопатије, при чему су посебно изучаване релације између орбитофронталног кортекса и когнитивно-афективног дефицита насилника.

Закључак истраживача је био да постоје структуралне неурофизиолошке разлике између кортекса психопата и непсихопата, што би требало да има значајне импликације у пракси како психолошкој, тако и пенолошкој.

Кључне речи: *психопатија, префронтални синдром, афективно-когнитивни дефицит*

Увод

Током седамдесетих година прошлог века јавност у САД је била згрожена серијом убистава и силовања које је починио Тед Банди¹. Жртве су биле скоро искључиво бринете, студенткиње из средњег слоја. Осим јасно профилисаног типа жртве, имао је специфичан начин

¹ Назив "серијски убица" је скован и први пут употребљен да би се описао Бандијев карактер.

извршења злочина (*modus operandi*): да би придобio поверење често је користио униформу, или би глумио повређеног и немоћног човека са гипсом, а када би жртве ушле у ауто, ударао их је бејзбол палицом. Након тога би их премлаћивао, силовао, мучио, одсецао делове тела, содомизовао, палио... На свакој жртви остављао је и свој специфичан потпис (*signature*) – угриз (*Love-bite Killer*). Тела би понекад остављао у кревету жртве, али их је чешће одвлачио у забачене, руралне крајеве. Понекад се враћао на то место и дуго лежао поред леша, шминкао га и поново полно општио са већ распаднутим телом. Узимао је сувенире, као што су фотографије тела или делови гардеробе. Такође, јављао се истражним органима и нудио помоћ.

Признао је 35 убистава, али се сумња да их је било више од 100. Осуђен је на смрт и убијен је на електричној столици 1989.

Споља гледајући, Тед Банди је био привлачан и образован младић,² који је дипломирао психологију и студирао права и антропологију. Био је ангажован у локалним политичким кампањама, волонтирао је у центру за интервенције у кризи, а био је и "херој дана", јер је спасао једно дете од утапања. Познаници су га описивали као изузетно шармантног и пријатног човека. Био је ожењен девојком која је сведочила у процесу против њега (из тог брака је имао ћерку). Међутим, „изнутра“ осећао је страховиту емоционалну празнину, усамљеност коју је једино могло да попуни задовољство и узбуђење настајало изазивањем страха код других људи; страсно је волео експлицитну порнографију која је „давала облик његовим делима“. На суђењима је бранио сам себе и позната је његова изјава „I don't feel guilty for anything. I feel sorry for people who feel guilty.“ (Не осећам се кривим ни због чега и жао ми је људи који осећају кривицу). Себе је сматрао да је „тихи усамљеник“ коме никако није било јасно зашто и како људи остварују социјалне релације – „I didn't know what made people want to be friends. I didn't know what made people attractive to one another. I didn't know what underlay social interactions.“³

У некадашњем Совјетском Савезу, више од 20 година је Андреј Романович Чикатило убијао, силовао и канибализовао непознати број деце, девојака и младића. Осуђен је за 53 пронађена тела, али се као и у претходном случају претпоставља да је прави број далеко већи, јер су многе жртве припадале маргинализованом слоју друштва.

2 Имао је IQ око 124

3 Речи из интервјуа који је дао непосредно пред извршење смртне казне: „Нисам знао зашто људи желе да буду пријатељи. Нисам знао шта људе привлачи једне другима. Нисам знао шта се то подразумева под социјалном интеракцијом“. Индикативно је да користи речи *нисам знао*, а не *нисам разумео*, јер знати подразумева рационалну стратегију, док разумевање подразумева емоционално вредновање, емпатију.

Чикатило је дуго био мистерија за истражне органе, не само из политичких разлога⁴, него и због недоследности у избору жртве, начину извршења и потпису. У почетку су жртве биле девојчице (прва је имала девет година) и девојке, а затим дечази и тинејџери. Углавном је силовао ножем јер је био сексуално дисфункционалан (импотентан), затим би секао делове тела жртава, гризао их, а временом је почео да кува делове тела (тестисе и брадавице) и да их једе. У почетку је имао свој потпис – вађење очију (веровао је да се у њима може препознати одраз убице кога је жртва последњег видела), а касније је то било одсецање прстију. Углавном је бирао и места извршења (близина железничке станице или шуме), као и време – злочин је чинио средином недеље (уторак – четвртак).

Сведоци су га описивали као углађеног и уредног, солидно обученог човека и пријатне нарави. Имао је породицу и двоје деце. Касније се испоставило да је био „добар“ муж (упркос сексуалној индиспонираности) и нежан отац. Завршио је руску књижевност и радио као наставник руског језика и књижевности⁵ у Ростову, Касније је био запослен у локалном индустријском комплексу. Три пута је хапшен и на крају је пресуђено, након мучног процеса, за сваку жртву појединачно. Стрељан је 1994.

У његовој анамнези налазе се подаци да је дуго мокрио у кревет, да је уживао у звуку бомби које су падале на околне куће у време Другог светског рата и мирису изгорелих људских тела, да је уживао у мучењу животиња...

Након извршења смртне пресуде његова породица се преселила из Ростова и настанила у новом крају са девојачким презименом супруге. Међутим, син „касапина из Ростова“ или „Црвеног силоватеља“ данас има 44 године и већ други пут је пресуђен за насилничке деликте.

И један и други злочинац су починили кривична дела на монструозан и свиреп начин са крајњим циљем да се сопствено задовољство постигне потпуном дехуманизацијом и одузимањем живота друге особе. Оба починиоца су имала „двоструку личност“, маску окренуту заједници и сопствени живот, заједничке анамнестичке елементе: интелигенцију, образовање, солидан социјални статус, брак и породицу, манипулативност, апсолутну безосећајност, недостатак осећања кривице и емпатије, шарм, криминалну каријеру...

Ова два примера злочиначког и садистичког насилничког понашања издвојена су у циљу илустрације и бољег разумевања нашег

4 Подразумевало се да у комунизму СССР нема таквих девијација и да су оне део трулог капитализма, па се сходно таквој дирекцији нису предузимале адекватне истражне радње

5 Дао је отказ, када су стигле тужбе родитеља за сексуално узнемиравање деце

рада у коме дискутујемо тип личности којој су овакава аберантна понашања својствена. Током 20. века услед непостојања адекватне класификационе категорије и инструмента класификације, овај тип аберација је називан „болест ума“ (*disease of the mind*) или „потпуно лудило“ (*total insanity*). Поред дефинисања симптома који чине синдром лудила ума, научници су трагали и за пореклом девијације.

У савременој литератури психологије криминалног понашања, починиоци насилничких злочина се дијагностификују као криминалне психопате, а термин се везује за Роберта Хејра (Hare, 1998). Овај аутор је истраживао насилну делинквенцију применом свог инструмента PCL-R и након факторизације добијених резултата апстраховао је два фактора који су објашњавали највећи део варијансе, а које је он сматрао половима димензије криминалне психопатије. То су фактор „антисоцијално понашање“ (бихевиорална компонента) и фактор „агресивни нарцизам“ (емоционална компонента). Антисоцијално понашање корелира са дијагностичком категоријама *антисоцијални поремећај личности (DZM IV)* или *дисоцијални поремећај личности (ICD X)*, док агресивни нарцизам корелира са дијагностичким категоријама *нарцистички и хистрионични поремећај личности*. Истраживања која су спроведена у циљу потврде ових налаза, показала су високу предиктивност у односу на рецидивизам и склоност ка садистичком насиљу.

Интересантно је да је Хејр полазећи од премисе да се ради о структурираном понашању које се као такво може рано дијагностификовати урадио тестирање и на узорку деце од 6 до 13 година (PCL-YV, верзија PCL модификована за овај узраст) и утврдио идентичну двофакторску структуру: изоловао је факторе које је дефинисао као „проблеми понашања“ и „емоционална безосећајност“. Први пол димензије је описан ајтемима који мере понашања као што су импулсивност и бихевиорални поремећаји, док је други пол димензије описан ајтемима који мере недостатак осећања кривице и одсуство емпатије.

Хејр је сматрао да је неопходна ревизија стандардне нозолошке (*DSM IV; ICD X*) дијагностике осуђеника, из практичних и теоријских разлога. Практични разлози су били исходовани потребом пенитерцијарних установа за смањењем насиља између осуђеника, као и другачијем систему класификације и третмана. У односу на теорије психопатије, Хејрово становиште подразумева другачије сагледавање **етиолошких фактора психопатије**.

„Нису све психопате криминалци, али сви насилни криминалци јесу психопате“, каже Хејр.

Дакле, најпре ћемо приказати особине личности опасних криминалаца⁶, а потом продискутовати неурофизиолошку основу.

Индикатори криминалне психопатије

1. *Слаткоречивост и површински шарм*: шарм се одликује одсуством стида, или страха од било чега и било кога. Такви се не устручавају да воде главну реч у друштву, наметљиви су и речити, милозвучни су и углађени – никада им не застаје реч у грлу, јер су ослобођени друштвених правила. Себи увек дају за право да говоре, не водећи рачуна о саговорницима. Криминалне психопате, захваљујући овој особини, лако задобијају поверење жртве.
2. *Грандиозност*: претерано самопоуздање и тврдоглавост које проистиче из самоуверења да су они изнад других људи. Они су арогантни, верују да су супериорни, увек говоре у првом лицу јединине. Код некриминалних психопата, ова особина је препознатљива као наметљивост и вербална агресија. Код криминалних психопата препознаје се приликом потребе да се потпишу и дају „траг“ истражитељима и тако докажу колико су супериорни (контактирају истрагу, обраћају се медијима).
3. *Потреба за сталном стимулацијом*: то је стална потрага за новим и необичним искуствима, најчешће ризичним, а потом се брзо навикавају на постојећи ниво стимулације и одмах траже нове изворе. Из тог разлога нису у стању да дуго остају на једном послу, имају више извора активности и зараде, али ретко рутински посао одраде до краја. Код некриминалних психопата ово понашање се препознаје у честом мењању запослења или преференцији ризичних занимања. Код криминалних психопата, индикује се већи степен садизма приликом сваког следећег извршења деликта (стално додају нове облике мучења, јер више не уживају толико у постојећем обрасцу).
4. *Патолошко лагање*: лукави су, препредени, играју „игре“. Криминалне психопате су бескрупулозне, манипулативне, превејане варалице – захваљујући овој особини живе као „*Dr Jekyll and Mr Hyde*“ (двострука личност).

6 Подсетићемо да неки индикатори припадају заједничкој варијанти, тј. чине садржај некриминалне психопатије, антисоцијалних и дисоцијалних поремећаја личности, нарцистичких и хистерионичних поремећаја, док су неки индикатори специфични и односе се само на криминалне психопате.

5. *Варање и манипулација*: склони су свакој врсти преваре како би стекли личну корист. За разлику од претходне одлике (патолошко лагање), присутна је немилосрдност према жртви. Криминалне психопате, захваљујући овој особини, претварају се да су жртве (сломљена рука) или особе од угледа (официр), како би стекле поверење жртве. FBI је наводећи карактеристичан профил серијског убице истакао да је једно од обележја ових починилаца „љубав“ према униформи, те се у анамнези могу наћи подаци да су конкурисали са радно место у полицији или војсци, али су били одбијени. Када крену „у лов“ често облаче униформу и тако придобијају поверење.
6. *Недостатак кајања или осећања кривице*: безосећајни су и равнодушни према патњама жртве, хладнокрвни су и прорачунати. Криминалне психопате су свесне последица свог чина, разликују добро од зла, али немају осећаје кривице због бола који наносе жртви и њеној породици. Хејр је сматрао да се управо према овој особини разликују примарне и секундарне психопате, јер секундарне психопате могу развити осећање кривице, док су примарне за тако нешто неспособне.
7. *Плитка осећања*: психопате су емоционални инвалиди, па су тако њихова осећања површна, ригидна, ограничена. Криминалне психопате могу имати врло богат друштвени живот, многи имају брак и породицу, али су њихова осећања део „маске“ коју преузимају ради лакше манипулације и сопствене користи – да би лакше дошли до жртве.
8. *Неосетљивост и недостатак емпатије*: у складу са претходним, они не могу да разумеју патњу и бол других људи, јер нису способни да се ставе у њихов положај, нити их то интересује. Криминалне психопате током извршења злочина врло рационално и прорачунато користе одређене методе мучења.
9. *Паразитски животни стил*: користећи свој шарм и манипулативност маскимално експлоатишу друге људе.
10. *Слаба контрола понашања*: нису у стању да одложе или когнитивно прераде информације, они реагују импулсивно и нестрпљиво, уз вербалну и/или физичку агресију. Криминалне психопате одликује патолошки и продужени афекат, што значи да на стимулус реагују неадекватном врстом и количином агресије.
11. *Промискуитетност*: једна од пратећих одлика инвалидности емоционалног живота јесте и склоност ка честим променама

партнера који се често насумично бирају. Такве особе истовремено имају две или више емоционалних веза. При том, често воле да се хвале својим сексуалним успесима. Криминалне психопате промискуитетност остварују кроз избор и сексуално општење са жртвама.

12. *Рани проблеми у понашању*: укључени су сви типови девијантног и делинквентног понашања, с тим да се код криминалних психопата налазе елементи подметања пожара и мучења животиња. Ова да симптома заједно са енурезом (продужено мокрење у кревет) чине, иначе, карактеристичан психопатски тријас.
13. *Непостојање реалних дугорочних циљева*: недостатак животног смера и нереално постављени циљеви којима се стреми. Код криминалних психопата сви животни циљеви су подређени нагонским циљевима и континуираном вршењу злочина.
14. *Импулсивност*: слично индикатору непостојања контроле, овде је нагласак на недостатку планирања и рефлексивности уз неспособност одлагања задовољења потребе. Према Хејру, један од кључних разлога неуспеха третмана опасних делинквената – садиста, јесте то што се ради о нагонском поремећају који функционише по принципу тензија – редукција тензије, сада, одмах и без одлагања.
15. *Неодговорност*: не базиру се на постојеће обавезе или захтеве које средина поставља. Они су имуни на моралне и легалне прописе, иако умеју да разликују добро од зла, односно разумеју које су друштвене консеквенце њиховог чина.
16. *Неспособност преузимања одговорности за сопствене поступке*: услед непостојања савести и склоности манипулације другима, они никада не прихватају последице за извршено кривично дело као сопствене. Криминалне психопате ће често у свом исказу навести да су „жртве саме тражиле то што су и добиле“.
17. *Многобројни и краткотрајни бракови*: настају као резултат неспособности да воле и да преузму одговорност за своје поступке, или су у служби манипулације и одржања „маске“.
18. *Малолетничка делинквенција*: проблеми у понашању у периоду између 13. и 18. године живота, а укључени су не само деликти, него и бруталност и садизам који испољавају приликом њиховог извршења – посебно уживање у изазивању страха и патње код других особа.

19. *Опозив условног пуштања на слободу*: често не извршавају обавезе које су прописане приликом условног отпуста.
20. *Криминална каријера*: код криминалних психопата се индикују рани почеци бављења криминалом и „ликовање“ због тога што нису били „ухваћени“.

Други истраживачи су применом различитих инструмената дошли до сличних резултата. Тако на пример, Ајзенк (Eysenck, 1998) након критика и резултата истраживања који нису били подударни са његовим налазима врши ревизију EPQ скале и посебно се бави димензијом психотицизма (P скала), која је имала високу предиктивну вредност у односу на криминално понашање, али врло ниске метричке коефицијенте.

Као што је познато, психотицизам је Ајзенк одредио као општу склоност (диспозицију) ка психози, која се може манифестовати у психопатском и криминогеном понашању, као и у манично депресивним и шизофреним симптомима⁷. Наравно, високи скорови на P димензији не укључују основне маркере шизофреније – дереализацију и деперсонализацију, они пре означавају антисоцијално понашање, аморалност и агресивност. У том смислу, индикатори психотицизма су: склоност ка ризику, импулсивност, неодговорност, манипулативност, потреба за повећаном стимулацијом, безосећајност и практичност.

Једна од најчешћих критика упућених Ајзенку на рачун ове димензије била је да се не зна њен прави садржај. Дискутујући овај проблем, Ајзенк износи аргументе да шизоидност и параноидност које су укључене у садржај P димензије садрже особине антисоцијалности и дисоцијалности. У том смислу ревидира ову скалу и укључује ајтеме⁸ који додатно описују понашања као што су манипулативност, неосетљивост на туђа осећања, непоштовање регулатива, потреба за сталним узбуђењима и ризицима.

Провером ревидиране P скале утврђени су нешто већи коефицијенти поузданости, валидности и релијабилности, док је предикција криминалног понашања остала у оквиру постојећих коефицијената.

Ендрјус и Бонта (Andrews, 2003) су упоређујући резултате истраживања насилних преступника применом различитих инструмената за мерење агресивности и психопатије, утврдили да највеће коефицијенте корелације имају криминалне варијабле. Ови аутори потврђују мишљење Хејра о криминалној психопатији, указујући на

7 Указујемо на теоријске и практичне разлике између шизоидности, параноидности и душевних обољења која се дијагностификују као шизофренија или параноја.

8 Нпр: Да ли придајете значење туђем мишљењу? Да ли до краја спроводите ваша дела иако су она у супротности са правилима? Да ли уживате у сарадњи са другим људима? Да ли се бринете да можете направити неку грешку док радите?

непримереност стандардних индикатора психопатије: већина менаџера и успешних бизнисмена би имала високе скорове на Р димензији, јер да би били успешни, они морају бити манипулативни, безосећајни, склони ризику итд.

Такође, исти аутори су једном обимном студијом којом су упоређивали предиктивност варијабли у односу на криминално понашање утврдили да најслабије вредности имају такозване „клиничке“ варијабле, које се иначе врло често износе као примарни криминогени фактори: конфликти и трауме у формативном периоду, дисфункционалне породичне средине и сл.

Дакле, оно што одликује ум насилних криминалаца, серијских убица и силоватеља, попут примера с почетка овог текста, није само аморалност или морално лудило (*moral insanity*), њихова личност је дезорганизована на посебно девијантан начин. Користећи савремену научну технологију истраживачи су покушали да утврде **психобиолошке (неурофизиолошке) узроке** оваквих поремећаја, полазећи од следећих премиса: основна полазна хипотеза била је да су извори личносних одступања базирани на ендогеним чиниоцима (резултати истраживања на близанцима и деци криминалаца која су рано адоптирана у „нормалне“ породице); остале премисе биле су:

- а. бруталност и насилност су структурирани,
- б. утицаји социјалних чинилаца чине мањи део варијансе етиологије,
- ц. етиопатолошки фактори су примарно одређени *дисфункцијом одређених делова мозга или можданих центара*,
- д. будући да је дисфункционалност психопата везана за емоционалну инвалидност и висок степен посебне форме нарцизма и аморала, сматра се да су значајни *центри задужени за вербалну комуникацију (придавање емоционалног значаја речима)*.

Етиопатологија

Најпре, неколико речи о *латерализацији можданих функција*. Све донедавно сматрало се да је свака хемисфера мозга задужена за посебне функције које се само у њима обављају. Данас се подразумева да у извршавању задатака учествују обе хемисфере, само је за неке од њих доминантнија једна половина мозга. Међутим, постоји разлика у начину на који оне функционишу – лева хемисфера податке обрађује секвенцијално, а десна симултано. Такође, разликују се у специјализацији одређених функција. Као што наводи Хедрих (Хедрих, Нешић, 2006), постоје експериментални докази који потвр-

ђују да асиметрична генетска експресија условљава асиметрију у морфологији која може сама за себе или заједно са асиметричном генетском експресијом узроковати функционалну асиметрију.

Функционална асиметрија хемисфера постоји у обради визуелних, аудитивних, језичких, емоционалних (вербалних и невербалних), олфактивних и ноцицептивних информација.

Латерализација можданих функција у левој хемисфери:

1. говор и вербалне способности,
2. секвенцијална обрада информација,
3. логичка, аналитичка,
4. рационална, научна,
5. опажање детаља.

Латерализација можданих функција у десној хемисфери:

1. невербалне, визуелно просторне (спацијалне) способности,
2. симултана обрада информација,
3. музика, уметничке способности,
4. опажање целине (гешталт),
5. емоционална,
6. опажање ликова.

Дакле, развој говора и језика а самим тим и мишљења, везан је за латерализацију леве хемисфере. Многобројна истраживања осуђеничке популације, која су тестирала релације између интелигенције (компонента мишљења) и криминалног понашања, дала су две категорије налаза: први је тај да су резултати били често контрадикторни (некада је памет значајно корелирала, а некада не), што је најчешће објашњавано неадекватно одређеним узорком тестирања (занемарена је хетерогеност осуђеничке популације према типу кривичних дела); други конзистентан налаз је био да су утврђене значајне разлике између манипулативне и вербалне интелигенције и то тако да су осуђеници били вербално дефицитарни. Ово је првенствено објашњавано одсуством едукације. Међутим, новија истраживања углавном демантују парадигму о утицају образовања и позивају се на експерименталне провере о латерализацији (вербалних) функција и релација са насиљем.

У том смислу, посебно се истиче улога префронталне коре⁹ (ПФК) у контроли и регулацији понашања. Ова зона обухвата значајне емоционалне, когнитивне и мотивационе сфере понашања. О утицају

9 У префронталном коректксу условно се могу издвојити три функционално дистинктивне области: дорзолатерални ПФК који заузима спољне стране префронталних области, латералне и горње, затим орбитални ПФК заузима предњи пол фронталног режња, као и медијална област која заузима anteriорни део цингуларног појаса који окружује corpus callosum, те се назива и предња цингуларна.

префронталне коре на типове понашања које индикујемо код насилних психопата, говоре експерименти (на животињама), али и несретни догађаји у којима је дошло до лезија ове регије код људи.

У литератури се често наводи случај „фронталног синдрома“ који је описао амерички лекар Харлоу средином 19. века. Млади радник на железници је доживео несрећу у којој је приликом експлозије метална шипка прошла кроз предњи део његове главе. Човек се релативно брзо опоравио физички, али су околина, породица и пријатељи били запрепашћени променама у његовом понашању и особинама. Они су га познавали као врло паметног, енергичног и упорног човека, који је био пажљив, нежан и одговоран. Након несреће постао је неодговоран, неспособан да се уклопи у средину, нарочито када су се захтеви средине разликовали од његових личних аспирација. Према најближима је био изразито груб, прост, често је имао нападе беса и проблеме са контролом понашања.

Током другог рата, настао је низ извештаја о променама у понашању код људи којима је била оштећена фронтална зона кортекса. Лекари описују склоност ка бизарним шалама (*morium*), емоционалну равнодушност, *афективне поремећаје* који варирају од потпуне равнодушности до еуфорије, јављају се паратимије и парамимије. Евидентиран је и *интелектуални парадокс*: и поред испада у расуђивању у свакодневном животу на тестовима интелигенције су такви људи остваривали скор који је означавао нормалну и натпросечну интелигенцију. Дакле, конативна дезорганизација је битно изменила когнитивно функционисање, не у квантитативном, него у квалитативном смислу.

Познати амерички неуролог Антонио Дамасио (Damasio, према Големан, 2002), описао је случај пацијента коме је одстрањен тумор у близини чеоне кости, који је и поред интелектуалне успешности и логичког расуђивања исказивао потпуно безосећајно понашање. Мишљење овог пацијента било је попут компјутерског, он је функционално доносио одлуке, али није био способан да их емоционално вреднује. Идентично ранијим примерима, у свом опхођењу према најближима постаје хладан, равнодушан и неконтролисан.

Још 1907. чувени руски научник Бехтјерев је сумирајући налазе добијене експериментима на животињама којима је повређена зона ПФК рекао да „губитак сукцесивних трагова и немогућност процене њиховог значаја“ доводе до поремећаја психорегулаторне активности, па се претпоставља да је основна улога префронталних функција омогућавање евалуације спољних догађаја и сврсисходан избор

адекватног (моторног) одговора у складу са резултатима евалуације (према Лурија, 1980)

Истраживачи су имали у виду да су зоне ПФК реципрочно везане за све сензорне системе са кортикалним и субкортикалним структурама моторног система, али и са структурама лимбичког система и мезенцефалона релевантним за памћење и емоције.

Робер Хејр (Hare, 1984) је проверавајући хипотезу о емоционално-когнитивној дезорганизацији психопата извео експеримент у коме је указао на везе између ОФК (орбитофронтални кортекс) и лимбичког система: испитаницима су сублиминално (десетина секунде) излагали речи које су по свом значењу биле неутралне или емоционално значајне. Током експозиције стимулуса и емоционалне реакције, пратили су мождану активност испитаника. Већина људи је на речи које су емоционално обојене реаговала појачаном можданом активношћу. Мозак психопата, међутим, није показивао такве промене па су Хејр и сарадници закључили да постоји прекид веза између вербалног дела кортекса који препознаје реч и лимбичког система који је емоционално „боји“.

У другом делу експеримента, испитаницима је речено да ће добијати електрошокове одређене јачине и потом им је мерена мождана активност. Као и у претходном случају, код психопата нису индиковани било какви знаци анксиозности (страха) што је иначе уобичајена реакција приликом антиципације болног надражаја. Изостанак анксиозности, кажу аутори, значи да психопате не могу да осете ни страх од казне, као што не могу да буду ни емпатични у односу на своју жртву и бол који јој наносе. Бездушност криминалних психопата, хладнокрвност и манипулативност последица су неуропсихолошке дисфункције. Овај неуролошки дефект је првенствено емоционално верификован, те се не сме узети у обзир као ослобађајући елемент у кривично-правном смислу (постоји рационално мишљење).

Савремени истраживачи когнитивне неурологије указују на последице лезија орбитофронталног подручја мозга у односу на различите психолошке функције. Симптоми ових лезија могу бити врло различити (нема функција које нису погођене) и индивидуални и називају се *префронтални синдром*. Заједничко порекло ПФ лезије¹⁰ су у суштини идентичне сметње когнитивне обраде, само манифестоване у различитим доменима. Губитак инхибиције може бити афективне природе (напади беса, патолошки и продужени афекат), социјалне,

10 Постоји уверење да су лезије орбиталног дела ПФ узроци поремећаја афективитета, а дорзалног ПФ поремећаја когнитивне процене и расуђивања.

односно антисоцијалне природе (делинквентност), когнитивне природе (погрешно расуђивање у виду импулсивних одговора).

Поремећаји афективитета код (орбиталног) ПФ синдрома су емоционална индиферентност, неадекватно испољавање емоција (на застрашујућу причу реагују смехом) и немогућност контроле беса. Ови симптоми су толико изражени да се афективна аберантност сматрала језгром префронталног поремећаја. Општа бихевиорална дезинхибиција, склоност ка ризику и болесним тражењем сензација, кршење норми и вредносних система с једне стране, и истовремено очувана когнитивна способност¹¹ с друге стране, чине суштину криминалне психопатије. Вероватноћа је да је управо упадљивост феномена антисоцијалног понашања била пресудан фактор у дијагностификовању процене личности делинквената, који су најчешће нозолошки квалификовани у категорију антисоцијалног или дисоцијалног поремећаја личности.

Новије студије етиопатологије криминалне психопатије, међутим, уносе још један значајан елемент у разматрање овог проблема. Тако су на пример, Марфи, Крејг и Катанија (Murphy, Craig, Catania, 2009) са Института за психијатрију Краљевског колеџа у Лондону истраживали разлике у мозгу између психопата и осталих криминалаца, сматрајући да осим везе између орбитофронталног кортекса и амигдале¹² (лимбичког система) треба изучити и улогу беле масе (*uncinate fasciculus* – UF) која је веза између ова два подсистема. Они су користили савремени научни инструмент као што је DT-MRI техника приликом снимања мозга психопата и непсихопата (исте старости и интелигенције) и утврдили да код психопата постоје структурални недостаци у грађи UF везе¹³.

Група истраживача у Бразилу (De Oliveira-Souza et al, 2008) упоређивала је однос између сиве мождане масе¹⁴ (хелије које инервишу центре за доношење моралних одлука) и факторе криминалне психопатије дефинисане према Хејру, користећи технику VBM (*voxel-based morphometry*).

Они су тестирали хипотезе да психопатија корелира са редукацијом сиве масе у регијама које контролишу морално понашање (одлучивање) и да

11 У смислу да они савршено могу да перципирају моралне и друштвене легалне норме и вредности и саопште које су валидне форме понашања (очувана свест).

12 Експериментима на пацовима утврђено је да је амигдала центар за страх дорзални хипокампус је само „одашиљач“ већ створених емоција страха.

13 Ови научници тврде да би у будућности чак могли направити и адекватан лек за овај тип поремећаја.

14 Нервне хелије се код виших кичмењака налазе у површинском слоју сиве масе – моджданој кори, док наставци нервних хелија граде унутрашњост мозга – белу масу.

насилност психопата корелира са степеном структуралне абнормалности. Испитано је 15 криминалних психопата (дијагностификовани Хејровим инструментом PCL-R) и 15 непсихопата.

Контролисана је укупност сиве масе, беле масе и цереброспиналне течности. Утврдили су да је степен структуралне абнормалности значајно корелирао са интерперсонално-афективном димензијом психопатије и да је образац редукције сиве масе код психопата одговарао дистрибуцији фронтално темпоралне мреже која има критичну улогу у осетљивости за морално понашање.

ЗАКЉУЧАК

Наведени резултати истраживања о повезаности латерализације фунција, односно утицаја префронталног кортекса и особина психопатије, указују на следеће психолошке одлике психопата:

1. *Когнитивни дефицит психопата*: може се назвати и интелектуалним парадоксом који настаје услед поремећаја у раду интегративних функција, а које су задужене за синхронизацију когнитивних процеса и когниције и афеката. Постоји рационално мишљење и логичко закључивање, али се аберација индикује када процена подразумева сематничко вредновање.

Клеклеј (Cleckley, 1982) ову појаву назива **сематичком афазијом**. Људи са сематичком афазијом су у стању да перфектно спелују, формирају реченицу и то граматички потпуно тачно, али њихов језик је лишен емоционалног значења и нема експресивну и личну конотацију. Психопатски начин говора је препознатљив – састоји се од набрајања чињеничких стања. Психопате најсуровије злочине које су починили описују прецизно и тачно до детаља, али савршено хладнокрвно, без промене у фацијалној или телесној експресији, као и без промена у раду аутономног нервног система. Клеклеј је сматрао да је смањена способност афективног изражавања (услед афективне дисоцираности), маскирана њиховим очуваним интелектуалним способностима.

Харт и сарадници (Hart et al, 1990) указују да постоје посебно структуриране когнитивне шеме које доприносе другачијем сагледавању циљева у реалности, при чему нема поремећаја мишљења или свести као код менталних поремећаја. Могуће је да ове шеме чине референтни оквир који омогућава доношење одлуке о спровођењу насиља без осећања одговорности. У складу

- са психопатолошком теоријом етиологије менталних поремећаја, Харт ове симптоме сматра позитивним симптомима.
2. *Афективни дефицит* – одликује се емоционалном равнодушношћу или безосећајношћу, недостатком кривице и емпатије, које се у психопатологији сматрају негативним симптомима. Парадокс психопатије јесте **истовремено** постојање позитивних и негативних симптома.
 3. *Неспособност интеграције когнитивног и афективног доживљаја* одиграва се кроз бихевиоралну димензију психопатије, а то је антисоцијално понашање.
 4. *Практичне импликације*: ако имамо у виду описани неуролошки дефицит криминалних психопата, да ли се онда починиоци најтежих кривичних дела могу ослободити кривичне одговорности? Одговор је прилично једноставан – не, зато што они умеју да разликују добро од зла. Ако истраживања показују да постоји висок степен рецидивизма и висока стопа ризика криминалних психопата, који је облик друштвене реакције и легалног система адекватан? На ово питање покушали су да дају одговор истраживачи са Simon Fraser University (Dempster et al, 1996), указујући на неопходност паралелног и усаглашеног деловања између легалних, клиничких (психолошко криминолошких) и прагматичних принципа. Они наводе читав низ налаза у којима се презентује висока предиктивна валидност Хејрвог инструмента PCL-R и PCL-YV (психопатска чек листа за младе) са криминалним, насилним понашањем, па изводе закључак да је могуће рано дијагностификовати психопате и тако направити систем заштите од њих. Деловањем на позитивне симптоме и бихевиоралне показатеље, могуће је држати аберантност под контролом. С друге стране, кривични систем подразумева адекватно изрицање (дугих временских или смртних) казни, чиме се психопате изолују од друштва.

ЛИТЕРАТУРА

- American Psychiatric Association (1994) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 4th edn (DSM – IV) Washington, D.C. APA
- Andrews, D. A., & Bonta, J. (2003) *The Psychology of criminal conduct*. Cincinnati. Anderson
- Cleckley, H. (1982) *The Mask of sanity*. St Louis: C.V. Mosby

- Craig, M. C., Catani, M., Deeley, Q., Latham, R., Daly, E., R Kanaan, R., M Picchioni, M., McGuire, P.K., Fahy, T., Murphy, D.G.M. (2009) Virtual dissection of the major association pathways connecting to the amygdala and orbitofrontal cortex. *Molecular Psychiatry*, 14, 907.
- Dempster, R. J., Lyon, D. R., Sullivan, L. E., Hart, S. D., Smiley, W. C., and Mulloy R. (1996) *Psychopathy and instrumental aggression in violent offenders*. Paper presented at the Annual Meeting of The American Psychological Association, Toronto, Ontario
- De Oliviera-Souza, R., Hare, R. D., Bramati, I. E., Garrido, G. J., Ignacio, F. A., Tovar –Moll, F. and Mol, J. (2008). Psychopathy as a disorder of the moral brain.: Fronto-temporo limbic grey matter reductions demonstrated by Voxel-based morphometry, *Neuroimage*, 40(3), 1202-1213.
- Eysenck, H. J. (1998) Personality and Crime. In: Millon, T., Simonsen, E., Briket-Smith, M. and R.Davis. *Psychopathy: antisocial, criminal and violent behavior*, 40-50, New York and London: Guilford Press.
- Goleman, D. (2002) *Емоционална интелигенција*, Београд, Геопоетика
- Hare, R. D. (1984) Performance of psychopaths on cognitive tasks related to frontal lobe function. *Journal of Abnormal Psychology*, 43, 133-140
- Hare, R. D. (1998) Psychopathy and Their Nature: Implications for Mental Health and Criminal Justice Systems. In: Millon, T., Simonsen, E., Briket-Smith, m. and R.Davis. *Psychopathy: antisocial, criminal and violent behavior*, 40-50, New York and London: Guilford Press.
- Hart, S. D., Forth, A. H. and Hare, R. D. (1990) Performance criminal psychopaths on selected neuropsychological test. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56, 227-232.
- Hedrih, A., Нешић, М. (2006) Функционална асиметрија хемисфера – бихевиорални аспекти, Ниш, *Годишњак за психологију*, бр. 4-5, стр 19-40
- Luria, A. R. (1983) *Основи неурофизиологије*, Београд, Нолит.

THE ANATOMY OF CRIMINAL PSYCHOPATHY

Abstract: Etiopathogenesis research studies of violent criminal behavior point to the existence of distinct forms of aggressiveness, whose malignity is considerably burdened by resistance in therapy. Violence that aspires to achieve personal satisfaction by dehumanizing the victims and taking lives, is a characteristic of a criminal psychopath. Studies of violent criminals' aspects of personality have determined that it is a distinct diagnostic taxon, a specific personality disorder, i.e. *criminal psychopathy*, that manifests itself in antisocial behavior and aggressive narcissism.

The research cites the results of other studies that are concerned with determining neurophysiologic ground of criminal psychopathy, with a particular attention to relations between orbitofrontal cortex and cognitive-affective deficit among violent criminals.

The researcher's conclusion was that there are significant structural neurophysiologic differences in the cortex of a psychopath and a non-psychopath, all of which could bring important implications in practice – both psychological and penal.

Key words: *psychopathy, prefrontal syndrome, affective-cognitive deficit*

Zoran Susanj
Psychology Department, Faculty of Philosophy, University of Rijeka

**RESULTS OF COMPARATIVE RESEARCH
ON ORGANIZATIONAL CLIMATE:
suggestions for the HRM development**

Abstract: Organizational climate is usually defined as a summative perception of all aspects of working environment (events, procedures, rules, relationships) that are psychologically meaningful to the employees, i.e. relevant to them. Since the organizational climate directly reflects employment policies and procedures, by assessing the climate, it is possible to ascertain the efficacy of human resources management within an organization, as well as the effects of the introduced organizational changes. The aim of this paper is to discuss the consequences that perception of an organization may have on employee motivation, and also to suggest changes within human resources management in different organizations, based on the empirical data gathered for the organizational climate in the region.

During the last decade in Croatia and Slovenia have been conducting a comparative research on the organizational climate and job satisfaction using an established method. The project so far included 422 organizations of different business and services, 848 measurements were conducted and 200 000 questionnaires collected. The data were subjected to appropriate descriptive and multi-variable statistical analysis at the level of organizational analysis, demonstrating the following results:

- similarities in organizational climate in different organizations in the region were observed

- the used instrument has demonstrated internal consistency, and measures general affective attitude towards the organization, and has the expected multi-factorial latent structure consisting of the perception of 1) organization system, 2) management, 3) attitude towards work and quality and 4) development policies of the organization;

- position of the priority facets of the organizational climate in the semantic space can account for two orthogonal dimensions: “individual-organization” and “employee attitudes – employer attitudes”.

These results directly lead to the following conclusions concerning the improvements within the process of human resources management in the region:

- greatest challenges of HRM are within the field of awards and promotions, as well as information flow and communication within the organization;
- the development of HRM must incorporate differing employee perceptions of the organization
- central role and responsibility for connection the different elements of the HRM processes must be on the management staff at all levels of management.

Key words: *organizational climate, human resources management*

Anja Mitić, Branko Velov i Veljko Đurić
Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad

STAV PREMA UPADLJIVOJ POTROŠNJI I INTERPERSONALNE VREDNOSTI KOD MLADIH

Rezime: Upadljiva ili razmetljiva potrošnja je onaj vid potrošnje kojom saopštavamo želju da drugi uoče našu kupovnu snagu. Na taj način okruženju šaljemo skupe signale (skupe zbog toga jer ih je teško oponašati) o mogućnosti pristupa ograničenim resursima, što je u istoriji ljudskog društva oduvek bio znak moći i prestiža. U ovom istraživanju ispitivan je odnos mladih prema upadljivoj potrošnji u zavisnosti od njihovih interpersonalnih vrednosti i njihovog materijalnog statusa. Ispitivanje je izvršeno na uzorku od 154 ispitanika, učenika trećeg razreda odabranih srednjih škola u Nišu i Novom Sadu. Otkrivena je statistički značajna linearna povezanost između ukupnog skora na skali za merenje stava prema upadljivoj potrošnji i interpersonalne vrednosti „vlast“. Ispitanici koji pridaju veću važnost vlasti i rukovodećim položajima, izražavaju pozitivniji odnos prema upadljivoj potrošnji. Ovim nalazom je proširena teorijska osnova pojma upadljiva potrošnja. Nije utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika u izraženosti dimenzija skale upadljive potrošnje u zavisnosti od materijalnog statusa ispitanika.

Ključne reči: *upadljiva potrošnja, interpersonalne vrednosti, materijalni status*

Uvod

Upadljiva potrošnja (engleski *conspicuous consumption* – razmetljiva potrošnja, isticanje potrošnje, vidljiva potrošnja) se definiše kao „potrošnja koja ima za cilj da pred drugima pokaže bogatstvo i status onoga ko troši“ (Veblen, 2008 : 45). Drugim rečima, ovo je oblik ponašanja koji karakterišu kupovina i akumulacija luksuznih dobara kao dokaz materijalnog blagostanja i pripadnosti privilegovanim društvenim položajima. Javlja se u svim

poznatim kulturama i istorijskim razdobljima, a ukazuje na uslovljenost ponašanja potrošača društvenim očekivanjima i usvojenim interpersonalnim vrednostima. U knjizi „Teorija dokoličarske klase“ (1899/2008), Torsten Veblen je istakao da je u svakoj visokoorganizovanoj ljudskoj zajednici novčana moć osnova na kojoj počiva dobar ugled, a da su dokolica i upadljiva potrošnja česta sredstva za saopštavanje te moći. Prema Veblenovim rečima, ovo snažno i dinamično sredstvo svoje uporište traži u vrednosnim kanonima takozvane „dokoličarske klase“ – referentne grupe koja „stoji na čelu društvene strukture, a njen način života i njeni standardi vrednosti, prema tome, pružaju normu ugleda celoj zajednici“ (2008 : 136).

Upadljiva potrošnja nikako nije odlika samo dokoličarske klase. Brojni su primeri u kojima upravo najsiromašniji društveni slojevi razmetljivom potrošnjom teže da u povoljnom svetlu prikažu svoju kupovnu moć i time navodno bolji socijalno-materijalni status. Želeći da zadrže „dostojanstvo“, „čast“ i „dobar ugled“, ljudi kupuju robu koju sebi ne mogu da priušte – luksuzne stvari zbog kojih se često odriču i zadovoljenja svojih egzistencijalnih potreba. Dakle, u primeru upadljive potrošnje, čini se da neki socijalni motivi imaju prednost u odnosu na biološke potrebe, što je, bar naoko, u suprotnosti sa široko prihvaćenom hijerarhijom ljudskih motiva (Maslov, 1982). Transkulturalna opštost i učestalost fenomena upadljive potrošnje nam govore o tome da je saopštavanje društvenog statusa kroz upadljivu potrošnju verovatno povezano sa osnovnim reproduktivnim strategijama i, samim tim, dosta nisko u hijerarhiji motiva. Saopštavanjem statusa, kontrole nad materijalnim resursima, sopstvene ili srodničke društvene moći, ljudi saopštavaju i svoju sposobnost da se uspešno nose sa izazovima investicija u potomstvo. Na ovaj način se podiže i seksualna privlačnost u očima suprotnog pola.

Malo je empirijskih istraživanja koja su se iz psihološke perspektive bavila upadljivom potrošnjom, tako da se slobodno može reći da psihološka aktuelizacija ovog pojma tek predstoji. Branko Velov i saradnici (2010) su ispitivali odnos studenata prema upadljivoj potrošnji. Jedan od glavnih nalaza ovog istraživanja jeste potvrđena pozitivna korelacija između odnosa prema upadljivoj potrošnji, osetljivosti na interpersonalni uticaj pri kupovini i konformizma. To znači da osobe koje lakše usvajaju ponašanje i stavove drugih ljudi (naročito većine), pokazuju pozitivniji odnos prema upadljivoj potrošnji. Ipak, konformizam, kao način prihvatanja ponašanja i mišljenja, ne može u potpunosti da objasni fenomen upadljive potrošnje. Postoji mnogo ličnih vrednosti koje oblikuju ponašanje pojedinaca, pa i potrošačko ponašanje.

Osnovni cilj ovog istraživanja bio je da ispita povezanost između latentnih dimenzija upadljive potrošnje i odabranih interpersonalnih vrednosti: podrške, konformizma, priznanja, nezavisnosti, čovekoljublja i vlasti (Majstorović, 1996). Pošto je fenomen upadljive potrošnje određen željom da se drugima prikaže imovno bogatstvo, materijalni status ispitanika je ispitivan kao potencijalna prediktorska varijabla. Naše prethodno istraživanje upadljive potrošnje (Velov, 2010) nije potvrdilo postojanje statistički značajne povezanosti između odnosa prema upadljivoj potrošnji i samosaopštenog materijalnog statusa ispitanika. U nacrtu ovog istraživanja posli smo od pretpostavke da učenici gimnazija iz Niša i Novog Sada potiču iz bogatijih porodica nego učenici srednjih stručnih škola iz ovih gradova. Na taj način želeli smo da izbegnemo bar neke metodološke nedostatke koji dolaze od procene materijalnog statusa preko ličnog saopštavanja ispitanika. Stav prema upadljivoj potrošnji ispitivan je preko stava prema firmiranoj garderobi tj. prema onoj manifestaciji upadljive potrošnje za koju se sa dosta izvesnosti može tvrditi da je poznata i neupitna našim ispitanicima.

Metod

Uzorak

Terenski deo istraživanja je sproveden tokom maja i juna 2009. u dva grada - Novom Sadu i Nišu. Uzorak je sačinjavalo 154 ispitanika - 77 muškog i 77 ženskog pola, učenika trećeg razreda odabranih škola. Istraživanjem su obuhvaćene dve gimnazije i dve srednje stručne škole (iz svakog grada po jedna). Ovakav odabir škola vršen je na osnovu pretpostavke da postoje značajne razlike između materijalnog statusa i odabranog obrazovnog profila. Naime, mladi iz bogatijih porodica češće upisuju gimnazije i planiraju nastavak školovanja, dok se mladi iz siromašnijih porodica radije okreću stručnim srednjim školama.

Nacrt

U istraživanju je korišćen faktorski nacrt tipa 2 x 2 x 2 kojim su ispitivani aditivni i neaditivni efekti tri demografske varijable (pol, grad i materijalno stanje) na ispoljavanje latentnih dimenzija skale, kojom je meren stav prema upadljivoj potrošnji (skala CC) i skale kojom su merene interpersonalne vrednosti ispitanika (INPV-G).

Instrumenti

Odnos prema upadljivoj potrošnji meren je skalom CC (Marcoux, Filatrault, Cheron, 1997; Velov, 2010), koja je modifikovana za potrebe ovog

istraživanja u vidu petostepene skale Likertovog tipa. Svih 55 stavki skale CC bile su formulisane tako da u trećem licu (posredno) izražavaju odnos prema kupovini i nošenju firmirane odeće. Za ispitivanje interpersonalnih vrednosti korišćena je skala INPV-G (Majstorović, 1996), prevedena i modifikovana verzija Gordonovog upitnika SIV - *Survey of Interpersonal Values* (Gordon, 1960). Skala INPV-G sadrži 90 stavki razvrstanih u šest supskala: podrška, konformizam, priznanje, nezavisnost, čovekoljublje i vlast.

Statistička analiza

Pouzdanost skala je proverena primenom Kronbahovog α koeficijenta. Latentna struktura korišćenih instrumenata ispitivana je faktorskom analizom: metodom glavnih komponenti i Varimax rotacijom sa Kajzerovom normalizacijom. Povezanost između faktora izdvojenih iz upitnika CC i INPV-G ispitivana je bivarijantnom korelacionom analizom, upotrebom Pirsonovog koeficijenta linearne korelacije. Trofaktorska univarijantna analiza varijanse ($2 \times 2 \times 2$) je korišćena za utvrđivanje razlika između grupa definisanih demografskim varijablama (pol, grad i materijalno stanje). Nivo statističke značajnosti bio je određen na nivou $\alpha = 0,05$.

Rezultati

Obe skale korišćene u ovom istraživanju imale su veoma visoku pouzdanost: $\alpha = 0,93$ za skalu CC i $\alpha = 0,95$ za skalu INPV-G. Isto tako, pokazalo se da obe skale poseduju smislenu faktorsku strukturu.

Faktorskom analizom odgovora na skali upadljive potrošnje izdvojeno je pet faktora, koji objašnjavaju 45,29% ukupne varijanse (Tabela 1).

Tabela 1. Faktori skale upadljive potrošnje – CC

Faktori skale CC	Objašnjena varijansa (%)	Karakteristični koren	Sadržaj karakterističnih tvrdnji
Pripadnost grupi	23,21	12,77	Nošenje firmirane odeće da bi se izbeglo odbacivanje i podsmeh referentne grupe.
Privlačnost	8,86	4,87	Firmirana odeća je sredstvo za povećanje fizičke privlačnosti i doprinos lepšem izgledu.
Poštovanje	5,06	2,78	Firmirana odeća je sredstvo za izazivanje ugleda, poštovanja, uspešnijeg izgleda.
Prestiž	4,30	2,36	Firmirana odeća je sredstvo za izražavanje boljeg materijalnog statusa, bogatstva, imovnog prestiža.
Samoafirmacija	3,87	2,13	Firmirana odeća ima za cilj lično isticanje, samopotvrdu, promociju.

Tabela 2. Faktori skale interpersonalnih vrednosti – INPV-G

Faktori skale INPV-G	Objašnjena varijansa (%)	Karakteristični koren	Sadržaj karakterističnih tvrdnji
Vlast	20,03	18,02	Pojedincu je važno da je iznad drugih, da ima vlast nad drugima, moć i rukovodeći položaj, da donosi odluke za grupu.
Sloboda	10,79	9,7	Vrednost slobodnog načina života, nezavisnosti i samostalnosti u odlučivanju i radu.
Moralnost	5,23	4,71	Važno je da osoba čini ono što je moralno i društveno ispravno, da bude u skladu sa najvišim moralnim normama. ¹
Humanost	3,26	2,93	Važno je da osoba izražava velikodušnost prema drugima, da radi za dobrobit drugih, da pomaže nesretnima.

Faktorskom analizom odgovora na skali INPV-G izdvojeno je četiri faktora, koji objašnjavaju 49,31% ukupne varijanse (Tabela 2).

Prediktivni linearni odnos između latentnih dimenzija dveju skala prikazan je u Tabeli 3. Uočljivo je da su sve dimenzije skale CC u pozitivnoj korelaciji sa dimenzijom „Vlast“ skale INPV-G, i da su ove povezanosti statistički značajne na nivou od 0,01. Dimenzija „Vlast“ skale INPV-G najviše korelira sa celom skalom CC ($r_{152} = 0,53$; $p < 0,01$). Pored toga, otkrivene su i statistički značajne korelacije između dimenzije „Vlast“ skale INPV-G i svih latentnih dimenzija upitnika CC. Možemo zaključiti da ispitanici koji procenjuju vlast kao važnu interpersonalu vrednost, istovremeno izražavaju pozitivan odnos prema upadljivoj potrošnji (i obrnuto). Kod ovih ispitanika je firmirana odeća sredstvo za sticanje ugleda, poštovanja, privlačnijeg izgleda, a moć, uticaj i rukovodeći položaji se smatraju važnim. U odnosu na ostale dimenzije skale CC, „Poštovanje“ najviše korelira sa varijablom „Vlast“ ($r_{152} = 0,50$; $p < 0,01$). Ovaj nalaz ukazuje da ispitanici koji procenjuju vlast kao važnu interpersonalu vrednost, izražavaju pozitivan odnos prema upadljivoj potrošnji.

Tabela 3. Korelacije faktora skale CC sa faktorima skale INPV-G

Faktori skale interpersonalnih vrednosti INPV-G	Faktori skale upadljive potrošnje – CC						
		Pripadnost grupi	Privlačnost	Poštovanje	Prestiž	Samoafirmacija	Skala CC
Vlast	r	0,35	0,44	0,50	0,29	0,40	0,54
	p	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Sloboda	r	0,10	0,17	0,14	0,18	0,10	0,19
	p	0,20	0,03	0,09	0,02	0,21	0,02

r – Pirsonov koeficijent linearne korelacije

p – nivo statističke značajnosti

Nije utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika u izraženosti dimenzija skale upadljive potrošnje u zavisnosti od materijalnog statusa ispitanika. Dakle, ni na jednoj od dimenzija skale CC nije utvrđena značajna razlika između grupa ispitanika, ni u zavisnosti od škole koju pohađaju, niti u zavisnosti od grada iz koga potiču.

Analizom varijanse otkrivena je statistički značajna interakcija sva tri demografska faktora (pol, grad i materijalno stanje) na dimenziji „Poštovanje“ upitnika INPV-G ($F_{1,146} = 4,44$; $p < 0,05$). U ovom trenutku teško je adekvatno interpretirati ovaj nalaz, budući da nam nedostaje još podataka kojima bismo utvrdili i sistematizovali izvore dobijenih razlika na ovoj dimenziji. Iako nisu predviđeni hipotezama istraživanja, dobijeni su zanimljivi nalazi koji se tiču razlika između grupa definisanih demografskim varijablama, na dimenzijama skale INPV-G. Pre svega, dobijena je statistički značajna razlika između ispitanika iz Novog Sada i Niša u pogledu odnosa prema vrednosti „Vlast“ ($F_{1,146} = 19,49$; $p < 0,01$). Mladi iz Niša procenjuju vlast važnijom interpersonalnom vrednošću u odnosu na mlade iz Novog Sada. Bilo bi zanimljivo ispitati dodatne izvore ovih razlika, kojima se u ovom istraživanju nismo bavili. Na interpersonalnoj vrednosti „Humanost“, utvrđene su dve statistički značajne razlike između podgrupa ispitanika: u zavisnosti od pola ($F_{1,146} = 7,38$; $p < 0,01$) i u interakciji pola i grada ($F_{1,146} = 5,12$; $p < 0,05$). Ispitivane devojke su pridavale veću važnost „humanim vrednostima“ u odnosu na mladiće, što je bar donekle u skladu sa preovlađujućim stereotipom ($F_{1,146} = 7,38$; $p < 0,01$). Ipak, da bi nalazi bili opšti, a zaključci validni, ovakvom istraživanju nedostaje obimniji i kompleksniji uzorak ispitanika. Iako su podgrupe u našem uzorku prilično ujednačene, za složenu analizu varijanse bi bilo bolje da su one brojnije i sasvim ujednačene.

Diskusija

Ovim istraživanjem je psihometrijski usavršen instrument za merenje stava prema upadljivoj potrošnji CC. Prvobitna skala je proširena, što je doprinelo povećanju njene pouzadnosti. Sa druge strane, proverom na našem uzorku, potvrđena je pouzdanost skale INPV-G i njenih supskala. Za obe skale je dobijena smisljena faktorska struktura.

Analizom deskriptivno-statističkih podataka, uočili smo da mladi ispitanici smatraju da je upadljiva potrošnja u vidu kupovine firmirane odeće, prisutna u njihovom okruženju, da je dominantan način za isticanje ličnog statusa, uspeha i imovnog stanja. Oni smatraju da će ih vršnjaci drugačije opažati i ceniti u zavisnosti od vrste odeće koju nose. Istovremeno, ispitanici procenjuju da oni lično ne sude o ljudima na osnovu ovog kriteri-

juma. Od interpersonalnih vrednosti, ispitanici su isticali važnost slobode i nezavisnosti, što je veoma karakteristično za adolescentski razvojni period. Osim toga, procenjivali su vrlo važnom i podršku drugih, naročito prihvatanje vršnjaka, o čemu govore visoki prosečni skorovi na pojedinačnim stavkama ovakvog sadržaja. Nije utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika u izraženosti dimenzija skale upadljive potrošnje u zavisnosti od materijalnog statusa ispitanika.

Korelacionom analizom je utvrđena statistički značajna pozitivna povezanost između interpersonalne vrednosti „Vlast“ i svih dimenzija skale upadljive potrošnje. Ispitanici koji procenjuju vlast kao važnu interpersonalnu vrednost, izražavaju pozitivan odnos prema upadljivoj potrošnji. U osnovi ispoljavanja ponašanja upadljive potrošnje, leži potreba pojedinca da bude bolji od drugih, da dominira, da ima moć da upravlja drugim ljudima. Ovo je bitan nalaz istraživanja, kojim je potvrđena početna hipoteza. Stav prema upadljivoj potrošnji je doveden u prediktivnu vezu sa još jednim psihološkim konstruktom čime je proširena teorijska osnova ovog pojma.

Kod skale interpersonalnih vrednosti (INPV-G) ponovljen je kompletan postupak koji je primenio i Majstorović (1998) prilikom faktorske analize ovog instrumenta. U ovom slučaju, zadržana su četiri faktora koja objašnjavaju 39.3% ukupne varijanse: „Vlast“, „Sloboda“, „Moralnost“ i „Humanost“. Njihov sadržaj se poklapa sa četiri od šest izvornih skala, koje je konstruisao Leonard Gordon. Ovim je potvrđen i Majstorovićev nalaz da ovaj instrument na našim prostorima meri četiri interpersonalne vrednosti, sa razlikom što je on u svom istraživanju umesto dimenzije „Sloboda“ izdvojio dimenziju „Podrška“.

Znamo da osobe koje su sklone konformizmu i lakom prihvatanju tuđeg mišljenja, kupuju luksuznu odeću da se ne bi razlikovale od svoje referentne grupe (Velov, 2010). Sa druge strane, osobe koje teže vlasti i nadređenim položajima, a time i individualnoj različitosti, iskazivaće razmetljivost upravo da bi istakle svoju superiornost. Iako se čini da ove dve vrednosti leže na suprotnim krajevima, obe se odnose na način na koji nas percipiraju drugi ljudi, posebno referentne grupe. Možemo zaključiti da manifestovanjem upadljive potrošnje ljudi teže da se približe nekom poželjnom položaju u društvu, odnosno, da ih drugi percipiraju na određen način. Ostaje otvoreno pitanje da li prestižnom odećom izražavamo svoju seksualnost i dopunjujemo svoje reproduktivne strategije, kao što je to slučaj u životinjskom svetu. Da li je isticanje potrošnje, u stvari, „šareno perje“ ljudi? Da li njome želimo da nadoknadimo svoje fizičke nedostatke ili da saopštimo svoju sposobnost da se uspešno nosimo sa zahtevima savremenog društva?

Kupovina i nošenje firmirane odeće su samo jedan od oblika ispoljavanja upadljive potrošnje, koji je karakterističan za supkulturu urbanih mladih

ljudi. Kao što je već opisano, upadljiva potrošnja se ogleda i u kupovini drugih luksuznih proizvoda, u razmetljivom trošenju dobara, upadljivo dokolici, isticanju potrošnje prilikom proslava i obrednih manifestacija, i u mnogim drugim situacijama. Stoga bi bilo zanimljivo upotpuniti sliku o ovoj pojavi ispitivanjem različitih vidova njenog ispoljavanja u društvu. Prilikom ovog istraživanja, otvorili smo brojna pitanja o konativnim izvorima ponašanja upadljive potrošnje. Pokušali smo da interpretiramo motive i potrebe koji ga pokreću. Dovedi smo u pitanje da li je isticanje potrošnje uslovljeno nižim, biološkim, motivima i da li ima izvore u reproduktivnim potrebama ljudi. Ipak, pitanje motivacione strukture razmetljivog ponašanja ostaje izazov za neka buduća srodna istraživanja.

LITERATURA

- Majstorović, N. (1996). *Nivo potreba i interpersonalne vrednosti*. Magistarski rad. Beograd: Filozofski fakultet u Beogradu;
- Majstorović, N. (1998). Interpersonalne vrednosti i socijalni status. *Psihologija* 31 (1-2): 67-78.
- Marcoux, J.S., Filiatrault, P. & Cheron, E. (1997). The attitudes underlying preferences of young urban educated Polish consumers towards products made in western countries. *Journal of International Consumer Marketing* 9: 5-29.
- Maslov, A. (1982). *Motivacija i ličnost*. Nolit, Beograd.
- Veblen, T. (2008). *Teorija dokoličarske klase*. Mediterran, Novi Sad
- Velov, B. (2010). Upadljiva potrošnja, osetljivost na interpersonalni uticaj i konformizam kod mladih. *Zbornik radova: XVI naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji* 80-81. Institut za psihologiju i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski Fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd.

ATTITUDE TOWARDS CONSPICUOUS CONSUMPTION AND INTERPERSONAL VALUES OF THE YOUTH

Abstract: Conspicuous or invidious consumption is a type of spending on goods and services by which we wish to call attention to our purchasing power. In this way, we send expensive signals (expensive because they are very hard to imitate) of our ability to access limited resources, which had always been perceived as an indication of power and prestige in the history of human society. The aim of this research was to examine the attitude of the youth towards conspicuous consumption depending on their interpersonal values and their economic circumstances. The research population included 154 respondents, all third-year high school students from Nis and Novi Sad. Research results pointed to the statistically significant linear connection between the total score on the scale that measures attitude towards conspicuous consumption and „power“ as an interpersonal value. Respondents who attribute greater importance to the authority and management have a more positive attitude towards conspicuous consumption. These findings extend the theoretical basis of the term conspicuous consumption. There were no findings of statistically significant differences in attitudes towards conspicuous consumption depending on respondents' economic circumstances.

Key words: *conspicuous consumption/ interpersonal values/ economic circumstances*

Leposava Vukičević i Veljko Đurić
Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad

CIRKUMPLEKS MODEL INTERPERSONALNIH VREDNOSTI I STAV PREMA UPADLJIVOJ POTROŠNJI KOD MLADIH

Rezime: U ovom istraživanju ispitivana je povezanost između dimenzija skale upadljive potrošnje i izdvojenih interpersonalnih vrednosti cirkumpleks modela u zavisnosti od materijalnog statusa i pola. Ispitivanje je izvršeno na uzorku od 116 ispitanika, učenika trećeg i četvrtog razreda beogradskih srednjih škola. Potvrđena je pouzdanost korišćenih mernih instrumenata, skale za ispitivanje stava prema upadljivoj potrošnji (CC) i skale za ispitivanje interpersonalnih vrednosti (IPQ-S). Rezultati su pokazali da postoji statistički značajna pozitivna povezanost sledećih dimenzija skale CC: „pripadnost grupi“, „privlačnost“, „samoafirmacija“ i „poštovanje“, i interpersonalnih vrednosti „distanciranost“, „vlastoljubivost“ i „bezosećajnost“. Ispitanici koji pridaju veću važnost distanciranom, vlastoljubivom i bezosećajnom ponašanju pokazuju pozitivniji odnos prema upadljivoj potrošnji. Nije utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika u izraženosti dimenzija skale upadljive potrošnje u zavisnosti od materijalnog statusa i pola ispitanika. Na taj način, proširena je empirijska osnova psihološkog pristupa fenomenu upadljive potrošnje.

Ključne reči: *upadljiva potrošnja, interpersonalne vrednosti, materijalni status.*

Bogatstvo i moć neke osobe moraju biti jasno vidljivi da bi mogli da se saopšte drugim članovima društva. Veblenova (2008) teorija upadljive potrošnje sugerise da će društvene grupe koje žive u obilju upotrebiti svoju kupovnu moć da bi zadobile društveni status kroz vidljivo izlaganje roba koje označavaju visoki društveni položaj. Zadovoljstvo ne dolazi samo od sticanja i posedovanja skupocenih predmeta, nego i od prestiža koji

se postiže u procesu demonstriranja sopstvenog poseda drugima. Da bi se steklo i sačuvalo poštovanje drugih ljudi, nije dovoljno samo posedovati bogatstvo i moć, već se i bogatstvo i moć moraju javno pokazati, jer se poštovanje stiče samo na osnovu dokaza. A dokaz bogatstva ne služi samo da se drugima pokaže svoja važnost i da se ta predstava o svojoj važnosti održi, već je gotovo isto toliko potrebna za izgrađivanje i čuvanje vlastitog samopoštovanja. Funkcija odeće jeste da posluži kao dokaz platežne sposobnosti i istakne da nosilac troši novac na vrednu robu u većoj meri nego što je to neophodno za fizičku udobnost. Detaljno ispitivanje onoga što se prema popularnom shvatanju smatra elegantnom odećom pokazaće da je „ona tako zamišljena da u svakom pogledu ostavi utisak“ (Veblen, 2008: 205). Etiketiranje je otpočelo time što je etiketa „bila simbol i pantomima, a imala je samo vrednost pokazivača činjenice i kvaliteta koje je simbolizovala“ (ibid: 108). Pri tome Veblen takođe uočava da je moda odevanja tipičan oblik upadljive potrošnje, gde vlada princip koji naziva „novčana lepota“, što zapravo znači da ono što je skupo, to je i lepo.

Završni rad Branka Velova *Upadljiva potrošnja, osetljivost na interpersonalni uticaj i konformizam kod mladih* (2009) ispitivao je odnos studenata prema upadljivoj potrošnji. Tom prilikom je prvi put korišćen upitnik upadljive potrošnje (Marcoux, Filiatrault, Cheron, 1995) preveden na srpski jezik i prilagođen za potrebe istraživanja. Velov je utvrdio da je skala upadljive potrošnje tj. skala CC pouzdana i da se može koristiti na našem jeziku. Istraživanje je ukazalo i na otklonive psihometrijske nedostatke ove skale. Jedan od glavnih nalaza istraživanja koje je sproveo Velov, jeste potvrđena pozitivna povezanost između odnosa prema upadljivoj potrošnji, osetljivosti na interpersonalni uticaj pri kupovini i konformizma kod mladih. Ovo znači da osobe koje lakše usvajaju ponašanje i stavove drugih ljudi (naročito većine), pokazuju pozitivniji stav prema upadljivoj potrošnji. Ipak, konformizam, kao način prihvatanja ponašanja i mišljenja, ne može u potpunosti da objasni fenomen upadljive potrošnje. Mnogo je ličnih vrednosti koje oblikuju ponašanje pojedinaca, pa i potrošačko ponašanje. Sve ove vrednosti deo su društvenog konteksta kome pripadamo. One utiču na naše motive, stavove, odluke i kupovne navike. Jedan od ciljeva istraživanja Anje Mitić (2009) bio je da doprinese psihometrijskom poboljšanju skale CC kroz modifikaciju i obogaćivanje njene postojeće strukture. Zbog toga je ovim istraživanjem ispitivana povezanost između latentnih dimenzija skale CC i odabranih interpersonalnih vrednosti: *podrške, konformizma, priznanja, nezavisnosti, čovekoljublja i vlasti*. Ove vrednosti je izvorno odabrao i definisao Leonard Gordon 1960, kada je stvorio upitnik SIV (Survey of interpersonal values). Upitnik je preveo na srpski jezik (kao INPV-G) i modifikovao profesor Nebojša Majstorović 1996, pri čemu je ova verzija upitnika

i korišćena u istraživanju (Majstorović, 1996). Rezultati ovog istraživanja su pokazali da postoji statistički značajna pozitivna povezanost između svih dimenzija skale upadljive potrošnje i interpersonalne vrednosti *vlast*. Ispitanici koji pridaju veću važnost vlasti i rukovodećim položajima izražavaju pozitivan odnos prema razmetljivoj potrošnji. Takođe, nije utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika u izraženosti dimenzija skale upadljive potrošnje u zavisnosti od materijalnog statusa ispitanika. Ovo istraživanje razmatra i odnos upadljive potrošnje i interpersonalnih vrednosti kod ispitanika. Kako se pojmovi u psihologiji kao nauci operacionalno definišu, što znači da jedan isti pojam meri i procenjuje više mernih instrumenata, postavlja se pitanje hoće li pozitivna povezanost između svih dimenzija skale upadljive potrošnje i interpersonalne vrednosti *vlast* biti ustanovljena, iako se interpersonalna vrednost *vlast* (interpersonalne vrednosti uopšte) budu operacionalno definisale na drugačiji način tj. drugačijim mernim instrumentom, što je u našem istraživanju konkretno skala IPQ-S.

Referentni okvir za nastanak Cirkumpleks modela interpersonalnih vrednosti jeste *Teorija interpersonalnih odnosa* čiji je autor Hari Stek Saliven (1953). Ova teorija podrazumeva da se čovekov razvoj odvija u interpersonalnom kontekstu i njime je u najvećoj meri i uslovljen. Za Salivena je čovekova ličnost hipotetički entitet tj. *iluzija*, koju je nemoguće posmatrati i proučavati odvojeno od međuljudskih odnosa. Jedinica proučavanja bi trebalo da bude interpersonalna situacija, a ne osoba, jer se ličnost jedino manifestuje u odnosu sa drugim osobama. Cirkumpleks model interpersonalnih vrednosti kao interpersonalne vrednosti sadrži: asertivnost, vlastoljubivost, manipulativnost, bezosećajnost, distanciranost, introverziju, stidljivost, miroljubivost, pravičnost, empatiju, afilijativnost, ekstraverziju. Definicija vrednosti prema Dragomiru Pantiću podrazumeva da su vrednosti „relativno stabilne, opšte i hijerarhijski organizovane karakteristike pojedinaca (dispozicije) i grupa (elementi društvene svesti), formirane međusobnim delovanjem istorijskih, aktuelno-socijalnih i individualnih činilaca, koje zbog tako pripisane poželjnosti, usmeravaju ponašanje svojih nosilaca ka određenim ciljevima“ (Pantić, 1981: str. 29). U ovoj definiciji ističe se kulturna uslovljenost vrednosti, njihovo učešće u strukturi ličnosti i njihova dispozicija da oblikuju kognitivne i konativne aspekte individue. Interpersonalne vrednosti možemo shvatiti kao deo individualnog sistema vrednosti koji je uključen u odnose pojedinca prema drugima i drugih prema njemu. Kako uočavamo da i kod odnosa prema upadljivoj potrošnji i kod interpersonalnih vrednosti postoje uticaji okruženja tj. društva na njihovo formiranje, namera ovog istraživanja jeste da ustanovi u kom domenu se ovi psihološki konstrukti kao takvi susreću, a u kom domenu se, shodno tome, udaljavaju jedni od drugih i kakva je priroda njihove povezanosti.

METOD

Uzorak

Terenski deo istraživanje je sproveden tokom aprila i maja 2010. Ispitivanje je izvršeno na uzorku od 116 ispitanika, učenika trećeg i četvrtog razreda srednje škole. Istraživanjem su obuhvaćene četiri stručne srednje škole u Beogradu: Druga ekonomska škola, Elektrotehnička škola „Nikola Tesla“, Tehnička škola za dizajn kože i Škola za negu lepote. Uzorak je činilo 50 ispitanika muškog pola i 66 ispitanika ženskog pola. Ovakav odabir škola vršen je na osnovu pretpostavke da postoje značajne razlike između materijalnog stanja učenika u zavisnosti od odabranog obrazovnog profila, kao i da određene interpersonalne vrednosti, koje ispitanik poseduje, mogu uticati na odabir obrazovnog profila kao takvog i, shodno tome, na stav prema upadljivoj potrošnji.

Instrumenti

Za potrebe svog istraživanja Anja Mitić (2009) je skalu CC (Marcoux, Filiatrault, Cheron, 1997; Velov, 2010) obogatila novim stavkama pri čemu su dodate 22 tvrdnje. Skala tako sada sadrži ukupno 55 stavki. Pri tome je prvobitna stavka „Bolje se osećam kada nosim firmiranu odeću“ izmenjena, tako da glasi: „Firmirana odeća pomaže ljudima da se bolje osećaju u svojoj koži“ (c38). Ovo je urađeno zato što su ostale tvrdnje iz skale formulisane uglavnom u trećem licu, kao opšte tvrdnje, tako da posredno ispituju stav o upadljivoj potrošnji. Na taj način je izbegnut niz društveno-poželjnih odgovora. Formulacija drugih zadržanih stavki nije menjana. Skala je zadržala formu petostepene skale Likertovog tipa, u kojoj zaokruživanje broja „1“ označava stav *Uopšte se ne slažem*, a „5“ stav *Potpuno se slažem*. Za ispitivanje interpersonalnih vrednosti koristili smo Cirkumpleks model interpersonalnih vrednosti tj. skalu IPQ-S (Smederevac, 1999). Ovo je prevedena i modifikovana verzija Viginsonovog upitnika IPQ-S (*The Interpersonal Questionnaire*), (Wiggins, 1996; 2003). Skala sadrži 76 stavki razvrstanih u dvanaest supskala: asertivnost, vlastoljubivost, manipulativnost, bezosećajnost, distanciranost, introverzija, stidljivost, miroljubivost, pravičnost, empatija, afilijativnost, ekstraverzija. Ispitujući pouzdanost ovog instrumenta, Vignin je dobio visoke koeficijente pouzdanosti i homogenosti za svaku od navedenih supskala. Cirkumpleks model interpersonalnih vrednosti tj. skala IPQ-S konstruisana je u vidu petostepene skale Likertovog tipa, što znači da ispitanici zaokruživanjem broja od „1“ do „5“, iskazuju u kom stepenu jesu ili nisu saglasni sa datom stavkom.

Statistička analiza

Pouzdanost skala je proverena primenom Kronbahovog α koeficijenta. Latentna struktura korišćenih instrumenata ispitivana je faktorskom analizom: metodom glavnih komponenti i Varimax rotacijom sa Kajzerovom normalizacijom. Povezanost između faktora izdvojenih iz upitnika skale CC i skale IPQ-S ispitivana je bivarijantnom korelacionom analizom, upotrebom Pirsonovog koeficijenta linearne korelacije. Primenom t-testa ispitivana je razlika između grupa definisanih demografskom varijablom pol. Radi poređenja prosečnih rezultata između škola dobijenih na dimenzijama skala CC i IPQ-S, korišćena je primena jednofaktorske analize varijanse. Škola kojoj učenici pripadaju posmatrana je kao nezavisna varijabla, dok su prosečni rezultati dobijeni na dimenzijama skala CC i IPQ-S posmatrani kao zavisna varijabla. Nivo statističke značajnosti bio je određen na nivou $\alpha = 0.05$.

REZULTATI

Obe skale korišćene u ovom istraživanju imale su visoku pouzdanost skala CC ($\alpha = 0.896$) i skala IPQ-S ($\alpha = 0.744$). Kronbahovi alfa koeficijenti za svaki faktor skala CC i IPQ-S pojedinačno prikazani su u Tabeli 1.

Tabela 1. Pouzdanost faktora skala CC i IPQ-S

Naziv faktora skale CC	Kronbahov alfa koeficijent	Naziv faktora skale IPQ-S	Kronbahov alfa koeficijent	Naziv faktora skale IPQ-S	Kronbahov alfa koeficijent
Pripadnost grupi	0.847	Pravičnost	0.652	Bezosećajnost	0.407
		Vlastoljubivost	0.665	Stidljivost	0.731
Privlačnost	0.846	Distanciranost	0.774	Ekstraverzija	0.674
Prestiž	0.871	Empatija	0.576	Manipulativnost	0.783
Samoafirmacija	0.714	Introverzija	0.616	Miroljubivost	0.694
Poštovanje	0.706	Afilijativnost	0.724	Asertivnost	0.705

Pokazalo se da obe skale poseduju smislenu faktorsku strukturu. Faktorskom analizom odgovora na skali upadljive potrošnje izdvojeno je pet faktora koji imaju karakteristični koren veći od 2 i objašnjava 42.748% ukupne varijanse (Tabela 2).

Tabela 2. Latentna struktura skale upadljive potrošnje (CC)

Faktori skale CC	Objašnjena varijansa (%)	Karakteristični koren	Sadržaj karakterističnih tvrdnji
Pripadnost grupi	16.909	9.300	Objedinjuje stavke čiji sadržaj opisuje nošenje firmirane odeće da bi se istakla sopstvena vrednost i privlačnost u očima drugih pripadnika grupe i izbeglo odbacivanje grupe.
Privlačnost	12.598	6.929	Stavke opisuju firmiranu odeću kao sredstvo za povećanje fizičke privlačnosti i doprinos lepšem izgledu.
Prestiž	5.193	2.856	Objedinjuje tvrdnje koje opisuju firmiranu odeću kao sredstvo za izražavanje boljeg materijalnog statusa, bogatstva, imovnog prestiža.
Samoafirmacija	4.306	2.368	Opisuje firmiranu odeću kao sredstvo za lično isticanje, samopotvrdu, samopromociju.
Poštovanje	3.742	2.058	Opisuje odnos prema firmiranoj odeći koja ima za cilj da posluži kao sredstvo za izazivanje ugleda, poštovanja, popularnosti, utiska uspešnosti.

Latentna struktura skale IPQ-S ispitivana je primenom faktorske analize. Korišćene su Analiza glavnih komponenti i Varimax rotacija sa Kajzerovom normalizacijom. Izdvojila su se 22 faktora, čiji je karakteristični koren veći od jedan i koji zajedno objašnjavaju 74.403% ukupne varijanse. Među njima, neki faktori potpuno odgovaraju izvornim konstruktima (supskalama), dok se neki javljaju u kombinaciji ili razdvojeni. Prvih dvanaest faktora objašnjavaju 57.626% ukupne varijanse. Njih smo izdvojili i u daljoj analizi koristili kao nove promenljive (Tabela 3).

Tabela 3. Latentna struktura skale IPQ-S

Faktori skale IPQ-S	Objašnjena varijansa (%)	Karakteristični koren	Sadržaj karakterističnih tvrdnji
Pravičnost	14.686	11.161	Karakteristika ponašanja onih individua koje teže poštenom i moralnom ponašanju. Takođe teže ostvarenju sopstvenih ciljeva pravednim putem u skladu sa sopstvenim zaslugama.
Vlastoljubivost	11.291	8.581	Ličnost koja je po svojoj strukturi sklona rukovođenju, komandovanju i dominaciji u međuljudskim odnosima. Prepoznaje se po samouverenosti, sugestivnosti, upornosti, zapovedničkom ponašanju.

Distanciranost	6.017	4.573	Odlika ponašanja onih pojedinaca koji poseduju tendenciju ka jasnom utvrđivanju odstojanja u odnosu na druge, ka nepoverenju u druge ljude. Imaju rezervisan stav i ravnodušno ponašanje prema drugima.
Empatija	3.981	3.026	Empatija ili saosećajnost je sposobnost saživljavanja posmatrača sa psihičkim svetom druge osobe. Pojedinici koji poseduju ovu osobinu su sposobni za proces neposrednog uživanja u emocionalna stanja drugih ljudi.
Introverzija	3.313	2.518	Introverzija se ogleda u težnji ka razmišljanju, povučeniosti, oklevanju, rezervisanosti prema stvarima, odbrambenim stavovima, kao i u teškoćama prilagodavanja sredini. To je odlika povučenog i nedruštvenog ponašanja.
Afilijativnost	3.167	2.407	Odlika ponašanja ispoljena kao potreba pojedinca da bude ne samo u društvu drugih, nego i da uspostavi sa njima socijalni kontakt i da se emocionalno i psihički poveže, udruži.
Bezosećajnost	2.792	2.122	Odlika onih pojedinaca koji su nezainteresovani za tuđi emotivni život, ističu primat sopstvenih potreba, emocija i doživljaja u odnosu na tuđe i ne osećaju potrebu za empatijom.
Stidljivost	2.707	2.057	Odlika ponašanja pojedinaca koji ne vole da budu u centru pažnje, ustručavaju se da budu vode, ne uspeva im da ostvare naročiti uticaj na druge i skloni su ćutljivom ponašanju u društvu.
Ekstraverzija	2.562	1.947	Ekstraverzija se definiše kao dimenzija na kojoj se ljudi razlikuju u odnosu na broj međuljudskih odnosa sa kojima se osećaju lagodno.
Manipulativnost	2.506	1.904	Manipulativnost je socijalna veština upravljanja pojedincima ili grupama ljudi, tako da oni, a da toga i ne moraju biti svesni, rade u korist manipulanta, verujući da rade za sebe i sopstvene interese.
Miroljubivost	2.310	1.756	Odlika ponašanja pojedinaca koji izbegavaju sukobe, lako se predaju u situacijama sukoba i pokazuju tendenciju da se svi sporovi reše mirnim tj. nenasilnim putem.
Asertivnost	2.296	1.745	Asertivnost je odlika samopotvrđnog, prodornog i borbenog ponašanja. Ispoljava su u odvažnom, aktivnom stremnjenju ka cilju.

Prikaz statistički značajnih korelacija faktora skale CC sa faktorima skale IPQ-S dat je u Tabeli 4. Skala CC stoji u pozitivnoj korelaciji sa dimenzijom *Distanciranost* skale IPQ-S pri čemu Pirsonov koeficijent linearne korelacije iznosi $r = 0.230$, $p = 0.013$ i sa dimenzijom *Vlastoljubivost* ($r = 0.184$, $p = 0.048$). Od drugih statistički značajnih korelacija izdvaja se veza između faktora *Privlačnost* kao dimenzije skale CC stoji sa dimenzijom *Distanciranost* skale IPQ-S ($r = 0.332$, $p = 0.001$) kao i sa dimenzijom *Vlastoljubivost* skale IPQ-S ($r = 0.238$, $p = 0.010$). Dok *Pripadnost grupi* kao dimenzija skale CC stoji u pozitivnoj korelaciji sa dimenzijom *Bezosećajnost* skale IPQ-S ($r = 0.231$, $p = 0.012$) kao i sa dimenzijom *Introverzija* skale IPQ-S ($r = 0.228$, $p = 0.014$). Osim toga *Samoafirmacija* kao dimenzija skale CC stoji u pozitivnoj korelaciji sa dimenzijom *Vlastoljubivost* ($r = 0.253$, $p = 0.006$). Možemo zaključiti da ispitanici koji procenjuju vlastoljubivost, distanciranost, bezosećajnost, introverziju, afilijativnost i asertivnost kao važne interpersonalne vrednosti, izražavaju pozitivan odnos prema upadljivoj potrošnji. To znači da u osnovi ispoljavanja ponašanja upadljive potrošnje, leži potreba pojedinca da bude bolji od drugih, da dominira, da ima moć, da upravlja drugim ljudima, a da pri tome istovremeno bude i distanciran, udaljen od drugih, i bezosećajan u odnosu na njih.

Tabela 4. Linaerana povezanost faktora skale CC sa faktorima skale IPQ-S

Faktori skale IPQ-S		Faktori skale CC					
		Pripadnost grupi	Privlačnost	Prestiž	Samoafirmacija	Poštovanje	Skala CC
Asertivnost	r	0.143	0.072	.084	0.194	0.010	0.171
	p	0.125	0.443	.369	0.037	0.916	0.067
Vlastoljubivost	r	0.055	0.238	.037	0.253	0.020	0.184
	p	0.558	0.010	.690	0.006	0.828	0.048
Bezosećajnost	r	0.231	-0.055	-.140	-0.127	0.210	0.038
	p	0.012	0.556	.134	0.173	0.024	0.683
Distanciranost	r	0.069	0.332	.054	0.169	0.123	0.230
	p	0.459	0.001	.568	0.069	0.190	0.013
Introverzija	r	0.228	0.131	-.015	-0.096	0.237	0.141
	p	0.014	0.160	.872	0.304	0.010	0.132
Pravičnost	r	-0.116	0.208	.118	0.215	-0.042	0.124
	p	0.216	0.025	.206	0.020	0.655	0.184
Empatija	r	0.044	0.224	.044	-0.014	0.119	0.119
	p	0.639	0.016	.641	0.883	0.204	0.202

Afilijativnost	r	0.172	-0.026	-.019	-0.122	0.255	0.063
	p	0.065	0.779	.839	0.190	0.006	0.505

r – Pirsonov koeficijent linearne korelacije

p – nivo statističke značajnosti

Nije utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika u izraženosti dimenzija skale upadljive potrošnje u zavisnosti od materijalnog statusa ispitanika i njihovog pola. Isto važi i za dimenzije skale IPQ-S, osim kada je reč o jednom faktoru a to je *Miroljubivost*. Razlika je statistički značajna na nivou 0.01 i na tom nivou odbacujemo nultu hipotezu. Kada je reč o ovom faktoru, vidimo da ispitanici ženskog pola više izražavaju sklonost ka miroljubivosti kao vrsti interpersonalne vrednosti, za razliku od ispitanika muškog pola. Radi poređenja prosečnih rezultata između škola dobijenih na dimenzijama skala CC i IPQ-S korišćena je primena jednofaktorske analize varijanse. Škola kojoj učenici pripadaju je posmatrana kao nezavisna varijabla dok su prosečni rezultati dobijeni na dimenzijama skala CC i IPQ-S posmatrani kao zavisna varijabla. Uočeno je da se učenici koji pripadaju jednoj školi razlikuju od učenika druge škole, kada je u pitanju izražavanje i odnosa prema upadljivoj potrošnji i prema interpersonalnim vrednostima, i to na statistički značajnom nivou. Rezultati su pokazali da učenici Ekonomske škole izražavaju najpozitivniji stav prema upadljivoj potrošnji u vidu firmirane garderobe u odnosu na učenike ostale tri škole, a to su Elektrotehnička škola „Nikola Tesla“, Tehnička škola za dizajn kože i Škola za negu lepote. To je posebno izraženo kada je reč o sledećim dimenzijama skale CC: *Prestiz* i *Samoafirmacija*. Učenici Ekonomske škole izražavaju najpozitivniji stav prema firmiranoj garderobi kao sredstvu za iskazivanje prestiža, i u tom slučaju se statistički značajno razlikuju u odnosu na učenike Škole za negu lepote i Elektrotehničke škole „Nikola Tesla“, koji u tom slučaju imaju najmanje pozitivan stav. Osim toga učenici Ekonomske škole izražavaju i najpozitivniji stav prema firmiranoj garderobi kao sredstvu samoafirmacije, i u tom slučaju se statistički značajno razlikuju u odnosu na učenike Škole za negu lepote koji u tom slučaju imaju najmanje pozitivan stav. Kada je reč o interpersonalnim vrednostima, takođe postoje statistički značajne razlike i uočeno je da se učenici škola razlikuju na sledeći način:

1. Učenici Škole za negu lepote kao veoma važne interpersonalne vrednosti ističu asertivnost, manipulativnost, stidljivost, miroljubivost, pravičnost i ekstraverziju. U isto vreme za učenike Škole za negu lepote najmanje su važne interpersonalne vrednosti vlastoljubivost, bezosećajnost, distanciranost, introverzija i empatija.

2. *Učenici Elektrotehničke škole „Nikola Tesla“* kao veoma važne interpersonalne vrednosti ističu vlastoljubivost, distanciranost i afilijativnost. U isto vreme za učenike Elektrotehničke škole „Nikola Tesla“ najmanje su važne interpersonalne vrednosti asertivnost, manipulativnost, stidljivost, miroljubivost i ekstraverzija.
3. *Učenici Tehničke škole za dizajn kože* kao veoma važne interpersonalne vrednosti ističu bezosećajnost, introverziju, stidljivost, empatiju i afilijativnost. U isto vreme za učenike Tehničke škole za dizajn kože najmanje su važne interpersonalne vrednosti pravičnost i ekstraverzija.
4. *Učenici Ekonomske škole* kao veoma važne interpersonalne vrednosti ističu pravičnost i vlastoljubivost. U isto vreme za učenike Ekonomske škole najmanje su važne interpersonalne vrednosti manipulativnost, bezosećajnost i ekstraverzija.

DISKUSIJA

Veoma bitan nalaz istraživanja jeste dobijena statistički značajna veza između dimenzija skale upadljive potrošnje i interpersonalne vrednosti *Vlastoljubivost*. Ovim su na neki način potvrđeni i rezultati dobijeni istraživanjem Anje Mitić (2009) koja je dokazala statistički značajnu povezanost između svih dimenzija skale upadljive potrošnje i interpersonalne vrednosti *vlast*. U okviru istraživanja Anje Mitić (2009), kao merni instrument za interpersonalne vrednosti korišćena je skala INPV-G, čijom je primenom ispitivana veza interpersonalnih vrednosti: *vlast, podrška, konformizam, priznanje, nezavisnost i čovekoljublje*. U okviru ovog istraživanja kao interpersonalne vrednosti nisu bile korišćene distanciranost i bezosećajnost, a uočeno je da upravo one ostvaruju pozitivnu korelaciju sa dimenzijama skale upadljive potrošnje. Time je potvrđeno da postoji statistički značajna veza između interpersonalne vrednosti *vlast* i dimenzija skale upadljive potrošnje, ali je ova veza i proširena na interpersonalne vrednosti *Distanciranost* i *Bezosećajnost*. Korelacionom analizom uvideli smo da postoji pozitivna, ne posebno visoka, ali statistički značajna pozitivna povezanost između sledećih dimenzija skale CC: *Pripadnost grupi, Privlačnost, Samoafirmacija* i sledećih dimenzija skale IPQ-S: *Vlastoljubivost, Distanciranost, Bezosećajnost, Introverzija, Afilijativnost* i *Asertivnost*. Branko Velov (2009) je ukazao da je i „osetljivost na interpersonalni uticaj“, odnosno povodljivost pri kupovini, u prediktivnom odnosu sa skalom CC. Dakle, prema dosadašnjim saznanjima, tri konstrukta su se pokazala značajnim prediktorima upadljive potrošnje: *vlast* kao interpersonalna vrednost, konformizam, osetljivost na interpersonalni uticaj pri

kupovini, a na osnovu ovog istraživanja i distanciranost i bezosećajnost kao interpersonalne vrednosti. Dolazak na neki rukovodeći položaj vrlo često je povezan sa bezosećajnim ponašanjem, kako bi se ostvario cilj, a kasnije i sa distanciranim ponašanjem, kako bi se održao dominantan uticaj na podređene. Na osnovu ovoga možemo zaključiti da manifestovanjem upadljive potrošnje ljudi teže da se približe nekom poželjnom društvenom položaju i da tamo što duže ostanu, a da ih pri tome drugi ljudi percipiraju na određen način. Obimniji i heterogeniji uzorak ispitanika koji bi obuhvatio drugačije obrazovne profile i starosne kategorije bi mogao da pruži opštiju sliku o rasprostranjenosti i nekim drugim karakteristikama upadljive potrošnje. Pošto je utvrđeno da težnja ka vlašću, distanciranom i bezosećajnom ponašanju, stoji u prediktivnoj vezi sa odnosom prema upadljivoj potrošnji, naredni istraživački koraci bi mogli da se bave ispitivanjem povezanosti skale CC sa motivom postignuća i elementima emotivnog života pojedinca.

LITERATURA

- Majstorović, N. (1996). *Nivo potreba i interpersonalne vrednosti*. Magistarski rad. Filozofski fakultet u Beogradu, Beograd.
- Marcoux, J.S., Filiatrault, P. & Cheron, E. (1997). *The attitudes underlying preferences of young urban educated Polish consumers towards products made in western countries*. Journal of International Consumer Marketing 9: 5-29.
- Mitić, A. (2009). *Upadljiva potrošnja, interpersonalne vrednosti i materijalni status kod mladih*. Završni rad. Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad.
- Pantić, D. (1980). *Interesovanja mladih*. Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Beograd.
- Smederevac S., Mitrović D. (2006). *Ličnost metodi i modeli*. Centar za primenjenu psihologiju, Beograd.
- Sullivan, H.S. (1953). *The Interpersonal Theory of Psychiatry*. W.W.Norton, New York.
- Veblen, T. (2008). *Teorija dokoličarske klase*. Mediterran, Novi Sad.
- Velov, B. (2009). *Upadljiva potrošnja, osetljivost na interpersonalni uticaj i konformizam kod mladih*. Završni rad. Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad.
- Wiggins, J.S. (1996). *An informal history of the Interpersonal Circumplex tradition*. Journal of Personality Assessment 66: 217-233.
- Wiggins, J.S. (2003). *Paradigms of personality assessment*. The Guilford Press, New York.

CIRCUMPLEX MODEL OF INTERPERSONAL VALUES AND ATTITUDE TOWARDS CONSPICUOUS CONSUMPTION

Abstract: Conspicuous consumption (CC) is usually defined as excessive spending for the purpose of displaying status and wealth. Although this phenomenon spans over all epochs and strata of human society, little is known about its psychological underpinnings. The main objective of this study was to establish possible predictive relationship between attitude towards CC and interpersonal values, as defined by the circumplex model. For this purpose, 116 junior and senior grade high school students from Belgrade, Serbia were administered a specially constructed psychometric scale assessing the attitude towards CC and the IPQ-S scale assessing interpersonal values, within the framework of the circumplex model. The data demonstrated high reliability of both psychometric scales that were used in this study; and a statistically significant positive correlation between individual latent dimensions of the CC scale (“group belongingness” “attractiveness”, “self-affirmation” and “respect”) and certain individual interpersonal values (“distance”, “power” and “insensitivity”). Subjects that place greater significance on the distant, power-driven and insensitive behavior have demonstrated a more positive attitude towards CC. There were no statistically significant gender- and socioeconomic status-related differences with respect to the attitude towards CC. Taken together, the data replicate and extend or earlier findings on the psychological foundations of CC.

Key words: *conspicuous consumption, circumplex model, interpersonal values*

Vanja Kondić and Veljko Đurić
Faculty of Legal and Business Studies, Novi Sad

CONSPICUOUS CONSUMPTION, ACHIEVEMENT MOTIVATION AND SOCIOECONOMIC STATUS AMONG THE YOUTH

Abstract: Not much is known about motivational forces of conspicuous consumption (CC) and its relation to other psychological constructs. Our previous studies reported predictive relationship between the attitude towards CC and psychological constructs such as conformism, sensation seeking and the interpersonal value of power. This study, encompassing 359 junior and senior grade high school students, examined possible connection between the attitude towards CC and achievement motivation. The data indicated statistically significant positive correlation between the total scores on the two standardized psychometric scales assessing the two constructs ($r = 0.199$, $p < 0.001$). Several statistically significant correlations between latent dimensions of the two scales were also revealed thus giving further evidence of predictive relationship between the attitude towards CC and achievement motivation. There was no socioeconomic status-related difference in the attitude towards CC among our respondents. Young people with stronger achievement motivation are also prone to have a more positive attitude towards CC, while there is still no evidence that the attitude towards CC can be predicted from the socioeconomic status.

Key words: *conspicuous consumption, achievement motivation, socioeconomic statu*

Anita Rakita¹ i Delia Bosiok²
Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad

UTICAJ STILA ODEVANJA NA FORMIRANJE PRVE IMPRESIJE

Rezime: Ljudi su u svakodnevnom životu neprestano izloženi velikom broju informacija iz socijalne sredine. Formiranje utisaka o drugim ljudima i socijalnim situacijama predstavlja uobičajenu, svakodnevnu aktivnost u koju se svaki pojedinac upušta. Iako prvi utisci i nisu uvek u potpunosti tačni, te se često razlikuje i menja izgrađeno mišljenje o nekoj osobi, poznato je koliko prvi utisak ima udela u interakciji.

Cilj ovog istraživanja bio je da se utvrdi da li postoji uticaj stila odevanja na formiranje prve impresije i da li se javljaju razlike među populacijom istraživanja. Ispitanici su procenjivali sedam fotografija jedne osobe u različitim odevnim kombinacijama. Procene su vršene na bipolarnoj skali od pet nivoa, koja predstavlja modifikovanu skalu semantičkog diferencijala, a konstruisana je za potrebe ovog istraživanja. Zavisna varijabla bila je procena odgovarajuće odevne kombinacije procenjivane osobe (osobe na fotografiji). Prigodan uzorak istraživanja obuhvata 163 ispitanika, studentske populacije različitog uzrasta. Uzorak je bio relativno polno ujednačen, a studenti su različitih studijskih usmerenja, većinom Poslovne psihologije i Prava. U analizi podataka razmotrena je povezanost demografskih podataka sa formiranjem prve impresije.

Rezultati ukazuju na značajan uticaj formiranja prve impresije kod obuhvaćenog uzorka, a evidentne su i razlike u odnosu na pol i studijsko usmerenje. Dobijeni nalazi govore o tome da su ispitanici skloni da na osnovu nečijeg stila, same odevne kombinacije, pa čak i na osnovu njene kolorističke uklopljenosti, formiraju prvi utisak.

Ključne reči: *stila odevanja, formiranje prve impresije, semantički diferencijal*

1 anita.rakita@gmail.com

2 delia87_ns@hotmail.com

UVOD

U svom okruženju ljudi su konstantno izloženi stalnom protoku informacija. Formiranje utisaka o drugim ljudima i socijalnim situacijama predstavlja uobičajenu, svakodnevnu aktivnost u koju se svaki pojedinac upušta. Iako naši prvi utisci i nisu uvek u potpunosti tačni, pa vremenom menjamo stvoreno mišljenje o nekoj osobi, svi znamo iz sopstvenog iskustva koliko su nam prvi utisci važni. O tome govori i poznata narodna izreka: „Nikad nećeš imati drugu priliku da ostaviš prvi utisak!“

Od impresija koje smo stvorili o nekoj osobi zavisi i naše ponašanje prema njoj, pa će tako loš prvi utisak imati kao posledicu izbegavanje te osobe, dok ćemo sa ljudima koji su nam se svideli na prvi pogled nastaviti kontakt. Naš utisak o nekoj osobi često se bazira na kratkim susretima u kojima ne saznajemo puno informacija o njoj, no, uprkos tome, bez problema možemo stvoriti sud o toj osobi. Razlog tome jeste da prvi utisak ne temeljimo isključivo na fizičkim karakteristikama osobe i njenom ponašanju, odnosno informacijama koje su nam tada dostupne, već zaključujemo i o njenim osobinama koje nisu opažene. *Brown* (1965) je rekao: „Ljudski mozak nije disponiran da se zaustavlja na datim činjenicama, on transformše činjenice i ide dalje od njih.“ Upravo činjenica da se na temelju ponašanja osobe zaključuje i o njenim sposobnostima i osobinama jeste jedan od najvažnijih aspekata procesa formiranja impresije.

Jedno od područja proučavanja socijalne percepcije predstavlja formiranje prve impresije. *Brunner* navodi da proces percepcije uopšte teži postizanju dva cilja. Prvi je oblikovanje različitih podataka s kojima se susrećemo u jednostavnije forme koje možemo obraditi. Drugi cilj je stvaranje širih zaključaka na temelju dobijenih informacija kako bismo, eventualno, predvideli buduće događaje.

Prema Aronsonu i drugima, utiske stvaramo relativno brzo, bez zapisivanja misli i analiziranja prednosti i nedostataka. To se događa jer koristimo automatsku analizu, temeljenu na prošlim iskustvima i poznavanju sveta. Takvo automatsko mišljenje definišu kao razmišljanje koje nije svesno, namerno, niti voljno, te se u njega ne ulaže napor. Ljudi u svom svakodnevnom životu razvijaju razne mentalne strategije koje im pomažu u tumačenju stvarnosti. Jedna od takvih strategija je korišćenje šema, odnosno saznajnih strukturiranih celina koje ljudi stvaraju kako bi organizovali svoje znanje i koje utiču na informacije koje ljudi uočavaju, o kojima misle i koje pamte. Šeme sadrže naša temeljna znanja i utiske i vrlo su važne za organizovanje i uvođenje smisla u svet koji nas okružuje.

Brown navodi da utisak o osobi veoma zavisi od prošlog iskustva. Naučili smo da se određeni načini ponašanja javljaju zajedno, odnosno da jedna

osobina ličnosti opisuje različita ponašanja. Lakše je zapamtiti jednu osobinu koja opisuje različita ponašanja, nego listu pojedinačnih radnji. Na taj način možemo predvideti ponašanja te osobe koja još nije napravila, a koja su povezana s tom osobinom ličnosti.

Prema *Jones i Gerard* ljudi primenjuju svoje implicitne teorije ličnosti kako bi popunili praznine stvorene ograničenim informacijama o osobi. Takve implicitne teorije ličnosti su, u stvari, vrste šema kojima se ljudi koriste kako bi grupisali različite osobine ličnosti koje se javljaju zajedno. Njima se služimo kako bismo iz male količine informacija izvukli što je više moguće.

Brz pogled na osobu, nekoliko izgovorenih reči o nekoj osobi, često su dovoljni da o tom veoma složenom i, po pravilu, veoma značajnom iskusvenom objektu formiramo prvu impresiju. Iako u mnogo čemu nepotpuna, nesavršena i verovatno netačna, prva impresija je stabilna i većina ljudi se na nju oslanja s poverenjem. *Asch* (1952) kaže da je sposobnost da razumemo nešto od karaktera druge osobe, da formiramo sliku o njoj kao ljudskom biću, „kao centru života i težnji, sa posebnim svojstvima koja formiraju distinktivnu individualnost“, preduslov društvenog života.

Moguće je izdvojiti tri osnovna tipa percepcije - selekciju, organizaciju i zaključivanje. Postoji puno faktora koji utiču na percepciju. Pored toga, postoje izvesne razlike u percepciji ljudi i objekata. Te razlike se ogledaju u nekoliko suprotnosti u prirodi objekata i ljudi. Ljudi se ponašaju, u interakciji su sa drugim ljudima, ponašanjem utiču jedni na druge. Ljudi percipiraju i doživljavaju. Objekti, sa druge strane, nemaju ove osobine. Socijalna percepcija proučava kako stvaramo utiske i donosimo zaključke o drugim ljudima.

U procesu percepcije koristimo nekoliko vrsta informacija koje se odnose na različite segmente osobe i situacije. Neki od opštih principa na osnovu kojih percipiramo su postojanje minimalnih informacija, istaknutost delova, kategorizacija. Često vrlo brzo stvaramo opštu impresiju o drugima. Impresija je temeljena na minimalnim informacijama. Vrlo važno je i vreme koje je na raspolaganju, zatim uloge (skloni smo o drugima da mislimo prvo u kontekstu uloge, a tek onda u kontekstu crta ličnosti), ali i fizički znakovi (izgled i ponašanje su ključne odrednice naših prvih impresija). Ljudi prvo usmeravaju pažnju na figuru, a tek onda na pozadinu. Najistaknutiji znakovi, kao što je pokret, od velike su važnosti jer privlače pažnju i veoma utiču na percepciju. Brzo prelazimo sa opažavajućih informacija (izgled i ponašanje) na zaključivanje o osobinama (crtama) ličnosti, jer su crte ekonomičnije za pamćenje, a zaključivanje o njima se javlja automatski. Kada zaključujemo o nekoj crti na temelju druge crte, koristimo implicitne teorije ličnosti. Kategorizacija ima nekoliko posledica. Dovodi do

formiranja socijalnih sudova temeljenih na kategorijama (npr. stereotipi), ubrzava vreme procesa informacija i može dovesti osobu do grešaka.

U procesu percepcije se, dakle, mogu javiti određene greške. Najčešće se javljaju greška prve impresije, halo efekat i greška pozitivnosti. Greška prve impresije predstavlja tendenciju da procene o osobi koje donosimo kasnije, budu pod uticajem impresija oblikovanih onda kada smo je prvi put videli. Halo efekat nastaje kada celokupna pozitivna ili negativna impresija o osobi dominira nad drugim procenama. Greška pozitivnosti je tendencija davanja pozitivnih procena i izbegavanja negativnih, pogotovo kada je potrebno javno izložiti svoju procenu.

Kao što je već rečeno, fizički izgled je važna odrednica za formiranje utiska. Moda predstavlja bitnu stavku u razlikovanju ljudi po pitanju fizičkog izgleda, zbog postojanja širokog spektra stilova odevanja u moderno doba. Kada je reč o prihvatanju mode, procesi ponašanja jedinki u određenim sredinama, načini imitacije i drugi činoci ukazuju na to kako dolazi do izražaja ličnost ili bolje reći tip ličnosti u vezi sa prihvatanjem mode. Poznato je da je ličnost sveukupnost društvenih odnosa. A društveni odnosi uslovljavaju i određene uloge pojedinaca u društvu. Način na koje pojedinac realizuje svoje uloge u društvu odražava i njegovu ličnost. Moda takođe utiče na ličnost. Pojedinci pomoću mode (načina odevanja i ponašanja) teže da realizuju svoju ličnost.

Moderno post-industrijsko društvo stvorilo je tip „tržišne potrošačke ličnosti“. Težnja za dopadanjem kroz praćenje mode karakteriše nove tipove ličnosti. U stvari, težnja za dopadanjem kroz modu ne znači negativne crte novog tipa ličnost. Ali izvesne preteranosti mogu da se ispolje i na ovom području, i da nose izvesene oblike dehumanizacije.

Kako se ličnost izražava kroz modu? Kako ličnost koja sledi modu misli da se izražava kroz modu? Pitanja koja istraživači postavljaju svode se na sledeću činjenicu. Modifikovan lični izraz izgleda je samo iluzija. Izučavanja su pokazala da ličnost kroz odeću nije dobila na značaju. Razne vrste odeće (sportska, mladalačka, vesela, tužna, klasična odela, intelektualna, umetnička, odela stranaca, radnika) pokazuju nijanse društvenih klasa.

Naša odeća i modni stil predstavljaju činjenice koje suštinski izražavaju društvene klase, sreću, zanat, religiju, političku orijentaciju, starost, pol, umetnost, sport i sl.

Descamps razlikuje četiri kategorije ličnosti, odnosno grupa u vezi sa modom, tj. prihvatanjem aktuelnih modnih trendova. Prvu kategoriju predstavljaju LANSERI (oni koji uvode modu). To su ekscentrični ljudi koji uvek hoće da budu na vrhu. Oni teže ka liderstvu, žele da budu ispred drugih i da budu zapaženi. Ljudi koji pripadaju drugoj kategoriji su LJUDI

U MODI ILI SLEDBENICI MODE . Oni vole modu i žele da se razlikuju od mase. Takvi sledbenici mode ne teže da budu sledeni i da postanu ekscentrični. Treću kategoriji čine KLASIČARI. Reč je o masi koja menja odela samo pod prinudom i prisilom. Ona to čini da ne bi bila zapažena. Poslednjoj kategoriji pripadaju osobe VAN MODE. To su one osobe koje odbijaju da slede modu, zadržavaju svoje odelo više od pet godina, i čije je odevanje tradicionalno i klasično.

Jedna od savremenih funkcija mode je stvaranje posebnog mehanizma pomoću kojeg se ličnost brani. Ukoliko ima osećaj manje vrednosti u određenom području aktivnosti, ličnost kroz modu pokušava da „otkloni” nedostatke koji negativno utiču na nju. Moda predstavlja snažan činilac u vezi sa procesima socijalne interakcije. M. Zvonarević objašnjava ulogu mode na sledeći način: „Bizarno i upadljivo oblačenje najčešće je samo manifestacija odbrambenog ponašanja, jer sa takvim oblačenjem želi se privući pažnja na sebe i tako ublažiti osećaj 'ja sam niko i nista' od kojeg pate mnogi ljudi.”

Ta funkcija mode ogleda se kroz značenja koje odelo daje pojednicu. Duhovna kultura se izražava kroz materijalne forme. Moda, na izvestan način, izražava duhovne elemente kroz odeću i druge predmete.

Ljudska bića koriste jezik i druge znakove za sporazumevanje sa drugim ljudima. Odelo takođe može da predstavlja znak koji ukazuje na određena značenja. Odelo je znak koji ukazuje na ličnost koja ga nosi tj. na njegov društveni status, klasu, etničku, gradsku, seosku ili neku drugu pripadnost.

Odelo je znak koji nam otkriva određena značenja. Naravno, treba razlikovati takve znakove koji su uslovljeni klasnim, etičkim, profesionalnim i drugim determinantama od znakova odeće pomoću kojih ličnost želi da kompenzira izvesne nedostatke. U ovakvim slučajevima moda služi kompenzaciji da bi se ličnost psihološki potvrdila. Pošto ličnost ne može da afirmiše sebe kroz određene vrednosti u nekoj sredini, onda se traži izraz afirmacije kroz modu. Način odevanja treba da služi sticanju određenog priznanja. Pomoću mode se kompenzuju nedostaci i postiže izvesna psihološka ravnoteža.

Čovek teži da se izrazi u datoj sociokulturnoj sredini. Teži za afirmacijom kroz određene vrednosne orijentacije i njihovu realizaciju. Izražavanje kroz stil se vrši kako kroz razne aktivnosti, tako i kroz izgled i druga svojstva ličnosti. Da bi se čovek izrazio kroz lepu spoljašnjost, koristi razna sredstva kako bi njegova spoljašnjost odgovarala ukusu vremena i sredine. Moda predstavlja, nesumnjivo, snažan činilac u izražavanju lepe spoljašnjosti ličnosti. Kroz odeću se ličnost potvrđuje.

Neki autori pišu da je priroda odeće veoma složena. Odevni predmeti predstavljaju mnogo stvari odjednom, npr. društveni oklop. Oni čine sistem signala kojima mi emitujemo svoje namere.

Kroz odeću se delimično izražava ličnost. Može da služi kako za „napad” tako i za „odbranu”, da nas potvrđuje u datoj sredini. Međutim, kada se radi o afirmaciji ličnosti, treba voditi računa o raznim modelima odeće. Afirmacija može da se izražava na pozitivan i negativan, ili na bogat i siromašan način. Negativnu afirmaciju ličnosti kroz modu karakterišu procesi depersonalizacije, prurušavanja, imitacije i dr.

METOD ISTRAŽIVANJA

PROBLEM

Osnovna pretpostavka od koje se pošlo je da na formiranje prve impresije utiče stil odevanja, na osnovu čega je i definisan problem. Problem ovog istraživanja je ispitivanje uticaja stila odevanja na formiranje prve impresije.

CILJ

Cilj ovog istraživanja usmeren je na utvrđivanje uticajnosti stila oblačenja prema formiranju prve impresije. Uzeto je viđenje studenata različitih usmerenja, tj. studenata Poslovne psihologije i Prava o tome:

- da li postoji uticaj stila odevanja na formiranje prve impresije;
- postoje li razlike u ispitivanju formiranja prve impresije s obzirom na pol ispitanika;
- postoje li razlike u ispitivanju formiranja prve impresije s obzirom na studijsku grupu kojoj pripada.

Gde postoji pretpostavka da bi mogle biti uočene vidne razlike ispoljavanju stavova ispitanika.

HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Opsta hipoteza:

Stil odevanja utiče na formiranje prve impresije

H1:

Pol utiče na formiranje prve impresije

H2:

Profesionalno usmerenje utiče na formiranje prve impresije

VARIJABLE

Za nezavisne varijable uzeti su pol ispitanika i studijska grupa. Zavisna varijabla bila je procena odgovarajuće odevne kombinacije procenjivane osobe (osobe na fotografiji).

MERNI INSTRUMENT

Za potrebe istraživanja formulisan je upitnik mešovitog tipa, koji obuhvata pitanja dihotomnog tipa, pitanja sa višestrukim izborom i jednim pitanjem otvorenog tipa. Pored toga, primenjena je modifikovana verzija skale procene po *Osgoodu*, tzv.semantički diferencijal. U toj tabeli bilo je ponudjeno 20 bipolarnih prideva, koji su bili postavljeni na skali procene sa ponuđenih pet ocena. Ispitanicima je bilo naglašeno da objekat ispitivanja, u ovom slučaju osobu ženskog pola za koju smo istakli da je po profesiji menadžer, procene po principu prve asocijacije na datoj skali.

POSTUPAK

Ispitanicima su date pojedinačne liste za odgovore i po sedam slika sa različitim odevnim kombinacijama na istoj osobi ženskog pola. Ispitivanje je trajalo 20 minuta. Takođe, istaknuto je da je ispitivanje anonimno, a pored toga, trebalo je da ispitanici navedu kog su pola, studentske grupe, mesta stanovanja i uzrasta.

UZORAK ISPITANIKA

Prigodan uzorak istraživanja obuhvata 163 ispitanika, studentske populacije različitog uzrasta. Uzorak je bio relativno polno ujednačen, a studenti su različitih studentskih usmerenja, većinom Poslovne psihologije i Prava.

Tabela.1. učesnici po polu, pp- poslovna psihologija, p- pravnici

Pol	Stud. grupa		Total
	pp	p	
muski	23	42	65
zenski	60	38	98
Total	83	80	163

Kada govorimo o uzrastu ispitanika, može se uočiti da on relativno oscilira. Kod ispitanika sa studentske grupe Poslovna psihologija starosna dob je u rasponu od 19 do 43, a dominantan uzrast je $M(20)$, kao i kod pravnika, gde uzorak čine ispitanici starosti od 19 do 45.

DISKUSIJA I REZULTATI

Detaljnou statističkom analizom dobijenih rezultata potvrđene su sve tri postavljene hipoteze. Opšta hipoteza glasi da stil oblačenja utiče na formiranje prve impresije, a potvrđuju je odgovori ispitanika dati na prvo

pitanje iz upitnika, kao i obrazloženje u nastavku. Smisao prvog pitanja bio je utvrđivanje veze između stilova odevanja i impresije koju oni izazivaju. Ispitanici su u procentualno većem broju potvrdno odgovarali (oko 70% u obe studijske grupe), što pokazuje da su skloni da na osnovu nečijeg stila, same odevne kombinacije, a vrlo moguće i na osnovu kolorističke uklopljenosti, formiraju prvi utisak. U nastavku pitanja, ispitanici su zamoljeni da kratko obrazlože svoj odgovor. Preovladavali su odgovori forme da odelo ne čini čoveka (41,5%), ali i da se na osnovu odeće može puno saznati o nekoj osobi (48%). Ostali odgovori su bili uglavnom saglasni u stavu da odeća nije primarna, ali da ipak može otkriti navike, interesovanja, muzičke preferencije ili jednostavno ukus neke osobe. Smatramo da se na osnovu sve tri grupe odgovora može formirati jedinstvena tvrdnja da odelo ne čini čoveka, ali da ga opisuje.

Druga hipoteza glasi da pol utiče na formiranje prve impresije. Nakon analize rezultata bili smo u prilici da uvidimo izvesne razlike između odgovora studentkinja psihologije i njihovih muških kolega. Osobe ženskog pola su se u većem broju opredeljivale za odevne kombinacije klasičnog tipa. Pored toga, kasnijom analizom podataka iz skale semantičkog diferencijala, utvrdili smo da su se „kritičnije“ postavljale prema izvesnim odevnim kombinacijama koje bi se mogle grubo okarakterisati kao slobodnije. Pripadnici muškog pola su, sa druge strane, bili donekle otvoreniji za pojedine modne „inovacije“ i slobodnije trendove. U ovom slučaju ne bismo zalazili u objektivnu tačnost ovih stavova, njihovu praktičnost i primenljivost na radnom mestu, pogotovo iz ugla *dress coda* koji postoji u većini poslovnih organizacija. Uloga kodeksa oblačenja u poslovnim institucijama je da naglasi profesionalnost, ozbiljnost i pouzadnost zaposlenih, ali i same organizacije. Kodeks oblačenja doprinosi zaokruživanju imidža organizacije, kao i stvaranju osećanja pripadnosti kod zaposlenih.

Treća hipoteza - profesionalno usmerenje utiče na formiranje prve impresije - može se potvrditi sa ostalim pitanjima iz upitnika. Drugo pitanje iz upitnika - da li biste lakše prihvatili osobu čije je odevanje po vašem ukusu - pokazuje izvesne razlike između dve ispitane studijske grupe. Ispitanici iz grupe Poslovna psihologija su u velikom procentu (70%) potvrdno odgovorili na postavljeno pitanje. Ispitanici sa smera Pravo su u znatno manjem broju (oko 35%), odgovorili potvrdno na isto pitanje. Naredna pitanja takođe daju interesantne rezultate, čak u nekom smislu, blage kontradiktornosti u odgovorima. Treće pitanje - da li poslovna žena treba da se oblači: a) sportski; b) elegantno; c) ležerno ili d) provokativno - pokazuje razlike između ispitanika iz dve studijske grupe. Niko od ispitanika se nije opredelio za opciju sportski. U grupi Poslovna psihologija se najveći broj ispitanika opredelio za opciju elegantno i u manjem broju za ležerno

odevanje. Ispitanici iz grupe Pravo su se takođe u najvećem broju opredelili za elegantno odevanje, međutim, taj broj je nešto niži nego kod prvih, samim tim broj ispitanika koji su favorizovali ležerno odevanje je veći, čak se pojavio jedan odgovor – provokativno. Kod ispitanika iz grupe Poslovna psihologija se može videti nešto veća modna „konzervativnost“, iako su ovakvi rezultati očekivani u grupi Pravo. Ipak, četvrto pitanje – koja je od ovih sedam odevnih kombinacija prikladna za jednu menadžerku – donosi izvesne kontradiktornosti u odgovorima. Studenti poslovne psihologije su se u najvećem broju opredelili za sedmu kombinaciju, koja je najkласičnija i najelegantnija od ponuđenih. Tako su odgovorili i studenti prava, iako su se u prethodnom pitanju u velikom broju opredelili i za ležerno odevanje. Moguće je da su ispitanici uzeli u obzir i druge profesije u prethodnom pitanju. Ipak, najveće preferencije ka elegantnoj odevnoj kombinaciji ukazuju na to da studenti poznaju opšte odrednice kodeksa poslovnog odevanja, kao i njihovu spremnost da na taj način pokažu profesionalnost i kompetencije, što je veoma važno za stvaranje osećanja pripadnosti i grupne kohezije u radnim organizacijama. Ovakvi rezultati istraživanja ukazuju na važnost uvođenja i poštovanja organizacionog *dress coda*, pogotovo u hijerarhijski organizovanim, formalnim institucijama. Implicitna poruka koju zaposleni šalju svojim usklađenim, profesionalnim odevanjem, je upravo ona koju jedna organizacija teži da pokaže klijentima ili poslovnim partnerima – da je profesionalna, kompetentna, vredna poštovanja i poverenja.

ZAKLJUČAK

Još ranih osamdesetih godina američka *poslovna psihologija* pozabavila se istraživanjem fenomena koji je nazvan „efekat naslovne stranice“. Radi se o još ranije zapaženoj pojavi da se lepim osobama, osim privlačnosti, pripisuju i mnoge druge pozitivne osobine: *komunikativnost*, *otvorenost*, *iskrenost*, *dobronamernost*, *inteligencija* i veća mogućnost životne afirmacije. Po klišeu apriorizma istog psihološkog obrasca, knjigama i novinama estetski bolje opremljenih naslovnih stranica (korica), osigurani su lakši plasman i bolja prodaja na tržištu.

Da ilustrujemo prethodnu tvrdnju, uzećemo dva dobro poznata i neizbežna detalja ratnika spremnog za odlazak u rat: *maskirano lice* (ratničke boje), *i telo* (maskirna uniforma). U ravni poslovnih odnosa tome korespondiraju: *šminka* (za lep izgled), *i besprekorna odevnost* menadžera. I dok u slučaju ratnika, mimikrijski obojeno lice i maskirna uniforma funkcionišu u službi *skrivanja* od neprijatelja (otežano opažanje usled stapanja s prirodnom okolinom), dotle doterana šminka i odmerena ode-

venost, treba, upravo obrnuto, da *privuku* punu pažnju poslovnog partnera. Predznak je, dakle, promenjen, ali je funkcija – *postignuće uspeha* – u oba slučaja ostala ista.

I dok ratničke boje treba da zastraše ili nateraju u *beg* protivnika, lep izgled poslovnog čoveka treba svojom ozbiljnošću i utiskom pune poslovne sigurnosti da izazove pažnju i pozitivnu poslovnu *naklonost* partnerske strane. Na taj način, izgled, odevanje i siguran, odmeren nastup poslovnog čoveka, imaju ne samo estetski nego i racionalno-funkcionalni, poslovni smisao.

U situaciji kad su većina uslova široke tržišne ponude primamljivi, neretko će prevagnuti momenat *prvog utiska*. Poslovice „odelo ne čini čoveka”, iako etički duboko tačna, poslovno-psihološki odavno je prevaziđena i ima još samo svoj egzotično-muzejski smisao. U svetu posla i dominantno vizuelne kulture, ona je potpuno nerazumljiva. Mudro i racionalno izabrano ruho je karakteristika modernih, samosvenih poslovnih ljudi.

LITERATURA

- Asch, S. E. (1952). *Social Psychology*, Prentice-Hall, Englewoods Cliffs, N. J.
Brown, R. (1965). *Social Psychology*, The Macmillan Company, New York
Todorović, A. (1980). *Sociologija mode*. Niš: Gradina.
Havelka, N.(2001). *Socijalna percepcija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

THE EFFECT OF DRESSING STYLE ON THE FORMATION OF FIRST IMPRESSION

Abstract: In everyday life, people are being constantly exposed to a large amount of information from their social environment. Forming impressions of other people and social situations is seen as a common, daily activity in which every individual is engaged. Although we cannot always trust our first impressions, since an already formed opinion of a person can vary and change, it is a well-known fact that first impressions play an important role in human interaction.

The aim of this research is to establish whether there is any influence of dressing style on the formation of first impression, as well as whether there exist any differences in opinion among research population. Subjects were presented with seven photographs of one person in different clothing combinations and were asked to rate them. The rating was conducted on a five-point bipolar scale, which is a modified semantic differential scale constructed for the purposes of this research. The dependent variable was the subjects' rating of the appropriate clothing combination of the target (the person on the photograph). Research population was composed of 163 subjects, all students of different ages. The subjects were relatively well-balanced in terms of gender, but they were of different academic orientation, mostly students of Business Psychology and Law. Data analysis also examined the relationship between demographic data and the formation of first impression.

The results show that clothes have a significant effect on the subjects' first impression formation, and that differences in gender and academic orientation also play an important role in perception of others. Data obtained in this research indicate that subjects tend to form first impressions on the basis of a person's style, clothing combination, even on the basis of clothing colour matching.

Key words: *dressing style/ first impression formation/ semantic differential*

Filip Đorđević
Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad

MOTIV POSTIGNUĆA I TENDENCIJA KA KONFORMIZMU MLADIH KAO PSIHOLOŠKA OSNOVA RAZVOJA DRUŠTVA U TRANZICIJI

Rezime: U ovom istraživanju tražena je moguća povezanost tendencije ka konformizmu i motiva postignuća, kao i statistički značajna razlika između muškaraca i žena na toj povezanosti. Autor je očekivao visoku negativnu korelaciju koja bi između ostalog potvrdila nalaze istraživanja Rota 80-ih godina između ove dve psihološke osobine. Korišćena je Šiberova skala konformizma i skala motiva postignuća MOP 2002 (Franceško i sar., 2002). Rađena je metoda Pirson korelacije i razlike između grupa u T- testu. Korelacija nije nađena ($r=0,093$) i jedina statistički značajna razlika u T- testu je nađena na jednom faktoru MOP-a, (takmičenje sa drugima) u kojem su prednjačili muški ispitanici.

Ključne reči: *motiv postignuća, konformizam, povezanost.*

PREDMET ISTRAŽIVANJA

Problem istraživanja

- Da li je i na koji način tendencija ka konformizmu povezana sa motivom postignuća?

Cilj istraživanja

- utvrditi stepen i prirodu povezanosti između tendencije ka konformizmu i motiva postignuća

Zadaci istraživanja

1. utvrditi stepen i strukturu motiva postignuća na uzorku populacije kod mladih

2. utvrditi trend ka konformizmu na uzorku populacije kod mladih
3. utvrditi da li postoje statistički značajne razlike u pogledu tendencije ka konformizmu i motivu postignuća između muškog i ženskog pola omladine u Srbiji
4. utvrditi prediktivnu vrednost motiva postignuća i tendencije ka konformizmu kod omladine

UVOD

Motivacija je psihološki proces i kao takva predstavlja jednu od ključnih tema kojom se bave psiholozi. **Motiv postignuća**, kao jedan od socijalnih motiva, usmerenih na obezbeđenje lične egzistencije i afirmacije i kao tendencija ka postizanju uspeha je značajan energetska potencijal i poželjna osobina; kako osobe tako i društva u celini (Franceško 2010). Veliki broj psihologa se bavio faktorima koji doprinose razvijanju visokog motiva postignuća u jednom društvu tj. kulturi.

Pitamo se, zašto se motiv postignuća razlikuje od kulture do kulture, od zemlje do zemlje, od pojedinca do pojedinca... Kao budući poslovni psiholozi, koji se „ spremaju“ za rad u Srbiji, autori su slobodnom procenom pretpostavili da motiv postignuća kod današnje omladine nije dovoljno razvijen, te su razmišljali šta je to što bi moglo promeniti trenutno stanje. Autorima je proučavajući, što urođene, što stečene (agensi socijalizacije) faktore, skrenula pažnju pozitivna korelacija između **razvijenosti motiva postignuća i otpornosti prema pritisku ka konformizmu** (Rot, 2003). Povezujući navedenu korelaciju sa istraživanjima izraženosti opšteg motiva postignuća kod mladih na ovim prostorima koje su sproveli Havelka i Lazarević osamdesetih godina prošlog veka (Đurić, Franceško, Kostić, 2009), a rezultati su pokazali, da opšti motiv postignuća kod tadašnje omladine nije dovoljno razvijen. Imajući u vidu da je u to vreme na ovim prostorima vladala politička klima koja je zagovarala vrednosti: jednakost, uniformnost, utapanja u masu, gde je svaki vid iskakanja iz tog klišeja suzbijan na razne načine, te je **poželjno bilo ponašati se konformistički**.

S obzirom da su promene u društvu spore, autori misle da takav **trend konformiranja** nije dovoljno napušten na ovim prostorima, te sumnjaju da je možda to jedan od bitnijih činilaca koji doprinose **niskom motivu postignuća**.

Zahtevi za promenama, ili za uvođenjem novina koje postavljaju pojedinci ili manjine, izazivaju kod većine strah i nesigurnost u društvu. U pomenutom društvu dominantan efekat socijalizacije se ispoljava kao proces prilagođavanja pojedinca zajednici i vladajućem sistemu. Ali u svakom sistemu postoje više ili manje izraženi zahtevi pojedinaca i društva

za promenom (Đurić, Franceško, Kostić, 2009). Prema Moskovićiju, osoba koja ima izražen motiv postignuća, a samim tim i želju za napretkom poseduje sledeće osobine: doslednost, samouverenost, samostalnost, tolerantnost, zainteresovanost, angažovanost, spremnost na promene, prihvatanje novih uloga, odsustvo rigidnosti i dogmatske usmerenosti (Đurić, Franceško, Kostić, 2009). Takođe naglašava da takva osoba nije konformista (Mosković i saradnici, 1972) u (Đurić, Franceško, Kostić, 2009).

Po ugledu na razvijeno zapadno društvo, autori smatraju da i naša zemlja treba da se bori protiv nametanja i trenda konformističkog ponašanja, jer su **osobe sa razvijenim motivom postignuća otporne prema pritisku ka konformizmu** (Rot, 2003) u (Franceško, M. 2010).

Autori očekuju da će ispitivanjem motiva postignuća naći pozitivnu promenu kod naše omladine, nasuprot istraživanjima sprovedenih osamdesetih godina od strane Havelke i Lazarevića, i utvrditi da je ta promena u **pozitivnoj korelaciji sa smanjenjem konformizma** uzrokovanoj drugačijom političkom scenom i promenom opštih društvenih vrednosti.

HIPOTEZA:

- Osnovna hipoteza ovog istraživanja glasi:
Postoji koleracija između motiva postignuća i tendencije ka konformizmu na uzorku omladine u Srbiji.

VARIJABLE

NEZAVISNA:

Motiv postignuća

U određenju motiva postignuća smo pošli od definicije Mirjane Franceško i sar. (2002) kao težnje pojedinca da se takmiči sa nekim od standarda izuzetne uspešnosti i da se istakne pred drugim ljudima. Ova varijabla merena je MOP 2002 (Franceško i sar., 2002).

Faktorska analiza ove skale izdvaja sledeće faktore:

- • takmičenje sa drugima
- • istrajnost u ostvarivanju ciljeva
- • ostvarivanje ciljeva kao izvor zadovoljstva
- • orijentacija ka planiranju

ZAVISNA:***sklonost ka konformizmu***

Konformizam je meren skalom konformizma (Šiber,1998), koja označava izrazito i nekritično prihvatanje grupnih normi bez ličnog osmišljavanja činjenica i ličnog stava, a time uranjanje u bezličnost grupe.

Faktorska struktura skale konformizma izdvaja sledeće faktore:

- nerazlikovanje od drugih ljudi
- ne iznošenje vlastitog mišljenja ako se razlikuje od mišljenja drugih ljudi
- antipatija prema ljudima koji se ponašaju i misle drugačije od ostalih
- cenjenje poslušnih ljudi
- ponašanje u skladu sa očekivanjima okoline

UZORAK:

- Uzorak predstavlja slučajno odabranu omladinu iz Srbije starosti između 18 i 32 godina.
- Pri uzimanju uzorka vodiće se računa da uzorak bude popunjen delimično podjednako po kategoriji pola.
- Uzorak broji 134 ispitanika.

METODE PRIKUPLJANJA PODATAKA**INSTRUMENTI**

■ Korišćena je skala konformizma (Šiber, 1998). Od ispitanika se traži da izraze stepen slaganja ili neslaganja s određenom tvrdnjom na petostepenoj skali Likertovog tipa u rasponu od potpunog neslaganja (1 – uopšte se ne slažem) do potpunog slaganja (5 – u potpunosti se slažem).

Konformizam***Stavke***

1. Nastojim se uvek što manje razlikovati od drugih ljudi .
2. Ne volim iznositi vlastito mišljenje ako znam da će se ono razlikovati od onog drugih ljudi .
3. Ne volim ljude koji se ponašaju i misle drugačije od ostalih ljudi .
4. Izrazito cenim poslušne ljude .
5. Uvek se ponašam onako kako to okolina od mene očekuje.

Motiv postignuća

■ Korišćena je skala MOP 2002 (Franceško i sar, 2002), koja sadrži 55 ajtema. Skala je u formi petostepene skale Likertovog tipa. Ispitanici na tvrdnje daju odgovore od uopšte se ne slažem (1), do potpuno se slažem (5).

TEHNIKE OBRADJE PODATAKA

Statistička obrada podataka imala je za cilj proveru ranije iznete hipoteze, koje zajedno doprinose ostvarivanju pojedinačnih zadataka i osnovnog cilja istraživačkog rada.

Podaci su obrađivani u okviru statističkog paketa programa SPSS, verzija 15.0. Statistički postupci korišćeni za prikaz uzorka i izraženost zavisne i nezavisne varijable predstavljaju tehnike deskriptivne statistike. Za proveru povezanosti zavisne i nezavisne varijable korišćena je tehnika linearne korelacije, sa Pirsonovim koeficijentom korelacije.

Takođe je izabrana tehnika iz oblasti statistike zaključivanja, kao što je T test, korišćena za utvrđivanje razlika u pogledu konformizma i motiva postignuća po polu.

REZULTATI I ANALIZA

Analiza podataka ima za cilj da proveru da li postoji statistički značajna korelacija između tendencije ka konformizmu i motiva postignuća, kao i da utvrdi da li postoje statistički značajne razlike između polova.

Uzorak broji 134 ispitanika, od kojih je u analizu ušlo 115, a 19 je označeno kao nevalidno i izbačeno iz analize.

Deskriptivna statistika:

Obrađeno je 52 muška i 63 ženska ispitanika.

		pol			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	muski	52	45,2	45,2	45,2
	zenski	63	54,8	54,8	100,0
Total		115	100,0	100,0	

Raspon godišta je bio od 1987. do 1992.

godiste

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1977	1	,9	,9	,9
1978	4	3,5	3,5	4,3
1979	6	5,2	5,2	9,6
1980	1	,9	,9	10,4
1981	4	3,5	3,5	13,9
1982	2	1,7	1,7	15,7
1983	8	7,0	7,0	22,6
1984	4	3,5	3,5	26,1
1985	15	13,0	13,0	39,1
1986	8	7,0	7,0	46,1
1987	15	13,0	13,0	59,1
1988	7	6,1	6,1	65,2
1989	20	17,4	17,4	82,6
1990	13	11,3	11,3	93,9
1991	6	5,2	5,2	99,1
1992	1	,9	,9	100,0
Total	115	100,0	100,0	

Za MOTIV POSTIGNUĆA ukupni rezultati deskriptivne statistike su prikazani u tabeli.

Group Statistics

	pol	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
takmicenje	muski	52	3,3563	,83645	,11599
	zenski	63	3,0184	,61670	,07770
istrajnost	muski	52	3,9077	,43409	,06020
	zenski	63	3,9661	,57609	,07258
cilj	muski	52	4,1598	,47853	,06636
	zenski	63	4,2784	,46982	,05919
planiranje	muski	52	3,1226	,84905	,11774
	zenski	63	3,3532	,86647	,10917

A deskriptivna statistika ukupnog skora motiva postignuća u narednoj tabeli prikazana je u narednoj tabeli.

Descriptive Statistics

	N	Range	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
mop	115	9,50	9,22	18,72	14,5845	1,89230
Valid N (listwise)	115					

T-test je od četiri faktora motiva postignuća (takmičenje, istrajnost, cilj, planiranje), pokazao jedino kod faktora **takmičenje** statistički značajnu razliku između muškog i ženskog pola gde je sig – 0,014

Na ostalim faktorima nema statistički značajne razlike.

Independent Samples Test

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means							
	F	Sig. Upper	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference		95% Confidence Interval of the Difference		
						Lower	Upper	Lower	Upper	Lower
takmičenje	2,493	,117	2,490	113	,014	,33790	,13568	,06908	,60671	
			2,420	91,826	,017	,33790	,13961	,06061	,61519	
istrajnost	,851	,358	-6,04	113	,547	-,05845	,09684	-,25030	,13341	
			-6,20	112,132	,537	-,05845	,09430	-,24528	,12839	
cilj	,001	,979	-1,336	113	,184	-,11862	,08877	-,29449	,05724	
			-1,334	108,132	,185	-,11862	,08892	-,29488	,05763	
planiranje	,001	,974	-1,433	113	,155	-,23058	,16088	-,54931	,08815	
			-1,436	109,692	,154	-,23058	,16056	-,54879	,08763	

Deskriptivna statistika na skali konformizma.

Descriptive Statistics

	N	Range	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
komformizam	115	19,00	5,00	24,00	11,1130	3,77844
Valid N (listwise)	115					

Statistička razlika na skali komformizma između polova nije statistički značajna.

Sig- 0, 253

Pirson korelacija:

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
mop	14,5845	1,89230	115
komformizam	11,1130	3,77844	115

Korelacije između motiva postignuća i komformizma praktično nema. **r= 0,093; sig=0,323**

Correlations

		mop	komformizam
mop	Pearson Correlation	1	,093
	Sig. (2-tailed)		,323
	N	115	115
komformizam	Pearson Correlation	,093	1
	Sig. (2-tailed)	,323	
	N	115	115

DISKUSIJA I ZAKLJUČCI:

Rezultati ovog istraživanja su pokazali da nema korelacije, odnosno povezanosti između tendencije ka konformizmu i motiva postignuća. Takođe u T-testu je samo faktor „ **takmičenje sa drugima**“ pokazalo statistički značajne razlike između muških i ženskih ispitanika.

Autor ovog istraživanja je postavio hipotezu motivisan istraživanjem Rota 80- ih godina i nađene visoke korelacije između otpornosti ka konformizmu i motiva postignuća. Takođe se autor pomalo oslonio i na zdrav razum i teorijski okvir, posebno na izlaganje Moskovičija. Kako je u Rotovom istraživanju nađena visoka pozitivna korelacija, autor je sa pravom

očekivao visoku negativnu korelaciju između tendencije ka konformizmu i motiva postignuća. Međutim korelacija nije pronađena. Autor osvrnuvši se na rezultate probaće da istakne neke moguće razloge. Prvi razlog je da veza između konformizma i motiva postignuća zaista ne postoji. Sve ostale razloge možemo svrstati u takozvane greške istraživanja. Uzorak broji 115 ispitanika, pored samog broja koji može biti problematičan, autor ističe i strukturu ispitanika koju je mahom činila studentska populacija. Ipak autor bi se osvrnuo posebno na jedan detalj, a to je Šiberova skala konformizma. Autor se opredelio za skraćenu verziju te skale koja u tom obliku sadrži samo 5 ajtema, kako bi ispitanicima bilo lakše da ih popune. Pored dobijenih rezultata u statističkom paketu spss, golim okom se takođe može videti da su ispitanici mahom zaokruživali **socijalno poželjne odgovore** i pokazivali nedostatak konformizma. Autor bi posebno istakao pitanje broj 3– *Ne volim ljude koji se ponašaju i misle drugačije od ostalih*. Iako je ispitivanje bilo anonimno, postavlja se pitanje da li takva pitanja trebaju da budu u takvom direktnom obliku, jer možda postoji sumnja da ispitanici ni sami nisu svesni da su konformisti ili im je pak teško da pred sobom na takvo pitanje odgovore sa 4 ili 5 jer podsvesno znaju da je to negativan, socijalno nepoželjan odgovor, pa autor smatra da je možda izabrao pogrešan instrument. To je svakako za razmatranje, ali autor čvrsto veruje da postoje bolji instrumenti za ispitivanje konformizma. Iskreno poštujući „oružje“ psihologije, **statistiku**, autor ipak ima ambicije da jednog dana ponovi ovo istraživanje, naravno sa većim iskustvom i marljivošću.

Razlike u T– testu sveukupno gledajući nisu velike i statistički značajne, osim na faktoru **takmičenje sa drugima**. To je po autoru značajno, jer se još jednom dokazao teorijski okvir koji ističe da muškarci od puberteta pa do kraja života pokazuju veću tendenciju ka takmičenju od žena.

Na kraju autor ima potrebu da se zahvali svim ljudima koji su mu pomogli u ovom istraživanju, jer je to njegovo prvo istraživanje sprovedeno na prvoj godini studija. Posebno bi se zahvalio mentoru ovog rada profesorki Mirjani Franceško, profesoru Vasiću i saradniku u nastavi Mariji Manasijević. Takođe i udzbenik iz metodologije profesora Stanislava Fajgelja je bio od izuzetne važnosti i pomoći

LITERATURA

- Fajgelj, S. (2010), *Metode istraživanja ponašanja*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd
- Franceško, M. (2010), *Socijalni motivi: Motiv postignuća*, Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad

- Đurić, Đ., Franceško, M., Kostić, A., (2009), *Pojedinac u društvenom okruženju*, Fakultet za pravne i poslovne studije, Odsek za poslovnu psihologiju, Novi Sad
- McClelland D. C., Atkinson J. W., Clark R.A. and E.L. Lewell (1953). *The Achievement Motive*. Appleton-Century-Crofts. New York
- McClelland D. C. (1987), *Human Motivation*, First published by Scott Foresman & Co. (1985), First published by Cambridge University Press (1987), Printed in the USA
- Rot, N. (2006), *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Sorrentino, R., Higgins, T. (1990), *Handbook of Motivation and Cognition: Foundations of Social Behavior Volume 2*, Heckhausen H. (1967), *The Anatomy of Achievement Motivation*, New York, Academic Press. Higgins, ET (1987)
- Šram, Z. (2008), *Etnocentrizam, autoritarne tendencije i religioznost*, Migracijske i etničke teme 24 (2008), 1 – 2: 49 – 66
- Turjačanin, V., Čekrlija, Đ. (2006), *Osnovne statističke metode i tehnike u SPSS – u*, Centar za kulturni i socijalni popravak, Banja Luka

ACHIEVEMENT MOTIVATION AND CONFORMITY
TENDENCIES IN YOUTH AS PSYCHOLOGICAL GROUNDS FOR
THE DEVELOPMENT OF SOCIETY

Abstract: The aim of this research was to establish a possible correlation between conformism and achievement motivation, as well as to determine the existence of statistically significant difference between men and women within this correlation. The author expected a high negative correlation, which would, among other possible interpretations, confirm Rot's findings from the 80's concerning these two psychological characteristics. Siber's conformity scale and achievement motivation scale MOP 2002 (Francesko at al., 2002) were used. Pearson correlation method and t-test were used to obtain statistical data. Correlation was not identified and the only statistically significant difference (t-test) was identified within one MOP factor (competition with others), where male subjects have demonstrated greater scores.

Key words: *achievement motivation, conformity, correlation.*

Dobrića Vujić¹, Jelena Dostanić²
Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad

OKRUGLI STO „PSIHOLOG U POSLOVNOM AMBIJENTU – UPOREDNA ISKUSTVA NA UNAPREĐENJU PROFESIONALNOG IDENTITETA“

Rezime – okvir za diskusiju: Psiholog u poslovnom ambijentu, ranije industrijski psiholog, psiholog rada, kao profesija javlja se u našim preduzećima još od polovine prošlog veka. Reklo bi se da je to relativno dovoljan period za uspostavljanje osnove identiteta jedne profesije. Međutim, ova profesija je osetljiva na karakteristike društveno-ekonomskog i kulturnog okruženja (posebno na vrednosni sistem i matricu ponašanja) i, čini se, više nego ijedna druga, izložena potrebi za stalnim prilagođavanjem i uvažavanjem karakteristika tog okruženja.

Uz to, ima i značajnu proaktivnu ulogu u kreiranju promena poslovnog ambijenta, posebno u zemljama u tranziciji, kakva je i naša.

Dakle, pitanje unapređenja identiteta ove profesije je još uvek aktuelno. Sada, možda i više, s obzirom na nastale i nastajuće promene u poslovnom okruženju.

Kao okvir za analizu i diskusiju o tome dokle smo stigli i gde su prostori za unapređenje profesionalnog identiteta psihologa u poslovnom ambijentu, mogu nam poslužiti nalazi sociologa rada o tome koje uslove treba da ima jedno zanimanje da bi preraslo u profesiju.

1. Profesionalna znanja treba da se baziraju na odgovarajućem naučnoteorijskom znanju, na postojanju relativno uobličene teorije... za dati segment stvarnosti.

Ovaj zahtev je ispunjen, bar kada je reč o studijskom programu Poslovne psihologije na Fakultetu za pravne i poslovne studije. Studenti dobijaju interdisciplinarna, naučna, teorijska znanja neophodna za svoj budući rad u praksi. Naravno, potreba za unapređenjima je kontinuirana.

2. Profesionalno delovanje u praksi treba da ima karakter *ekspertnog delovanja koje počiva na pouzdanom primenjivanju teorijskog znanja na dati praktični problem.*

1 Vujicd@Eunet.rs

2 Jelenasharac@gmail.com

Ovo je centralno otvoreno polje za unapređenje identiteta svake profesije, a posebno profesije psihologa u poslovnom ambijentu.

U okviru studijskih programa važno mesto je razvijanje pristupa i instrumenata praktične primene naučenih teorijskih znanja. To podrazumeva stalni *otvoreni dijalog* sa praksom, dobro poznavanje tog ambijenta, aktuelnih problema, očekivanja od profesije, prepreka, uslova za primenu stručnih predloga i rezultata istraživanja...

Ovaj uslov profesionalnog delovanja danas nije moguće obezbediti bez posedovanja osnovnih interdisciplinarnih znanja, jer su nauka, naučna metodologija i praksa odavno došle do saznanja da se skoro nijedan problem ne može rešiti samo pomoću znanja iz jedne naučne i stručne oblasti.

3. Profesionalna aktivnost je jasno izdvojena kao osobena delatnost koja je strukturisana i zaštićena odgovarajućim profesionalnim i društvenim pravilima.

Za ovaj uslov na našim prostorima, izgleda, tek treba da se borimo. Bilo bi zanimljivo saznati šta poslovna i društvena javnost misle o sadržaju delatnosti psihologa u poslovnom ambijentu. Neke aktivnosti se mogu smatrati „osvojenim“ kao, na primer, profesionalna selekcija i profesionalna orijentacija, ali i tu nam druga zanimanja zauzimaju značajan deo prostora. U drugim oblastima skoro da nema jasnih odrednica: motivacijom, učenjem u organizaciji, klimom, organizacionom kulturom, organizacionim ponašanjem, itd., bave se skoro sva zanimanja. Moglo bi se reći očekivano, ako su na delu interdisciplinarnost i tržište znanja i usuga. Neophodno je, međutim, razvijanje svesti i osetljivosti za prepoznavanje potrebe za specijalističkim znanjima koje poseduju psiholozi: o percepciji, stavovima, mišljenju, prirodi motivacije, prirodi osobina ličnosti, emocijama, sposobnosti i sl., kao i o metodama istraživanja u ovim oblastima. O sadržaju ovih pojmova kod nas se veoma malo zna, a poluznanja i predrasuda je i previše. Interdisciplinarnost podrazumeva posedovanje opštih referentnih znanja iz srodnih disciplina, ali, pre svega, sinergiju relevantnih specijalističkih znanja, a ne laicizam i svaštarenje, tipa – svi znamo sve.

No, na potezu su psiholozi – moramo mnogo više raditi na marketingu svoje profesije.

4. Profesionalno delovanje vrši se prema odgovarajućem etičkom kodeksu, čime se osigurava samokontrola profesionalne delatnosti.

Psiholozi u Srbiji odavno imaju svoj etički kodeks. Problem je što se odstupa od primene njegovih normi i što nema doslednog sankcionisanja tih odstupanja. Tako sami podrivamo identitet svoje profesije.

5. Profesionalni život pripadnika profesije stiče obeležja osobene supkulture, sa osobenim stilom ponašanja u radu i izvan rada.

Ovaj uslov se odnosi na formiranje profesionalnih vrednosti na kome treba raditi još u toku studija, a zatim kontinuirano. Važno je, između ostalog, što svake godine organizujemo naučnostručni skup *Sabor psihologa Srbije*. On dobija na značaju, ipak, samo uz ispunjenje ostalih, gore navedenih uslova.

Ključne reč: *Psiholog, poslovni ambijent, profesionalni identitet*

Voditelj Okruglog stola: Jelena Šarac.

Učesnici: Dušica Zdravković, (pravnik, regionalni menadžer za upravljanje ljudskim resursima u multinacionalnoj kompaniji), psiholozi Jasmina Kovačević, Ivana Koprivica, Dobrića Vujić i ostali zainteresovani.

(FOOTNOTES)

- 1 U izvornom instrumentu, ova vrednost je imenovana „Konformizam“ (*Conformity*), međutim, sadržaj izdvojenih stavki se više odnosi na poštovanje društvenih i moralnih pravila, nego na prihvatanje ponašanja očekivanog (nametnutog) od strane referentne grupe ili većine. Stoga smo smatrali da je naziv „Moralnost“ u ovom slučaju adekvatniji.

ROUND TABLE
“BUSINESS PSYCHOLOGIST – COMPARING EXPERIENCES
OF PROFESSIONAL IDENTITY ENHANCEMENT”

Summary – discussion framework: Business psychologist as a profession, previously known as industrial psychologist, or professional psychologist, was firstly introduced into Serbian organizations during the mid-20th century. One might assume that this period would grant establishing of the basics of professional identity. This profession, however, is sensitive to certain socio-economic and cultural characteristic (especially the system of values and behavioral matrix). Moreover, it seems to be more susceptible than other professions to constant adjustment and reflecting the characteristics of the environment.

Also, business psychologists have a significant pro-active role in the change management within business environment, especially in the countries in transition, as is the case with Serbia.

The issue of enhancing the professional identity is still a very live one, possibly even more so nowadays, due to changes that have happened, or will happen in the business environment.

The findings of labor sociologists concerning the necessary requirements for a job to develop into profession can serve as framework for analysis and discussion on how much has been achieved, and where there is room for further enhancement of the professional identity of business psychologists.

Key words: *psychologist, business environment, professional identity*

Tatjana Đurović¹
Ekonomski fakultet, Beograd

Nadežda Silaški²
Ekonomski fakultet, Beograd

TRASIRANJE PUTA SRBIJE U EVROPSKU UNIJU – KOGNITIVNI OKVIRI EVROPSKIH INTEGRACIJA

Rezime: Brojne ekonomske, društvene i druge promene koje poslednjih decenija definišu politički pejzaž Evrope, doprinele su ne samo drugačijem poimanju novog prostora, već i isticanju potrebe za približavanjem novom prostoru u kognitivnom i jezičkom smislu. Mnoge studije koje istražuju institucionalni diskurs Evropske unije (Musolff, 2000, 2004; Drulák, 2004; Šarić, 2005; Rasulić, 2008; Đurović, 2009; Silaški i sar. 2009; Đurović, Silaški, 2009 i dr.) ukazuju da se procesi pridruživanja i integracije Srbije u Evropsku uniju ostvaruju kroz spone između jezika, kognicije i realnosti koje počivaju na pojmovnoj metafori (Lakoff, Johnson, 1980), tj. kao razumevanje jednog, iskustveno i pojmovno daljeg pojma, pomoću drugog, poznatijeg i konkretnijeg pojma. Sjedinjujući dva teorijska okvira – teoriju pojmovnih metafora (Lakoff, Johnson, 1980) i kritičku analizu diskursa (Charteris-Black, 2004) – u radu prikazujemo nekoliko kognitivnih i lingvističkih načina konceptualizacije pridruživanja Srbije Evropskoj uniji. Korpus primera ekscerpiranih iz dnevne i nedeljne štampe na srpskom jeziku objavljene u periodu između 2005. i 2010, kao i iz komentara političkih analitičara, novinara i samih čitalaca u istom periodu, pokazuje da su pojmovne metafore kretanja i sadržatelja sa podmetaforama putovanja i građevine i njihovim brojnim jezičkim realizacijama, preovlađujući kognitivni okviri za konceptualizaciju pridruživanja Srbije Evropskoj uniji. Pored klasifikovanja metaforičkih izraza kojima se površinski realizuju glavne pojmovne metafore, cilj rada jeste i da istakne ulogu figurativnog mišljenja u razumevanju, ali i kreiranju društvene stvarnosti. Budući da jezik, čiji je glavni retorički cilj ubeđivanje, igra ključnu ulogu u institucionalnom diskursu Evropske unije, mišljenja smo da upotrebljene metafore

1 tdjurovic@sbb.rs

2 silaskin@sbb.rs

postaju najjezgrovitije sredstvo za prenošenje određenih značenja, vrednosti i ideologija.

Ključne reči: *pojmovna metafora, kritička analiza diskursa, metafore KRETANJA i SADRŽATELJA*

Uvod

Brojne ekonomske, društvene i druge promene u Evropi poslednjih decenija, koje doprinose sve većem institucionalizovanju Evropske unije, dovele su do tvorbe potpuno novog političkog pejzaža, ne samo za one koji u njemu žive, već i za one izvan njega. Stoga ne čudi činjenica da se Evropska unija još uvek smatra, prema rečima Žak Delora *un objet politique non-identifié* („neidentifikovani politički objekat”) (Chaban et al. 2009: 89). Ipak, još uvek nedefinisani entitet pod nazivom Evropska unija, koji trenutno okuplja dvadeset sedam zemalja i blizu 500 miliona stanovnika, nastavlja da se proširuje i raste. Poimanje kompleksnog evropskog prostora, kao i težnja približavanja novom prostoru, ostvaruju se, u kognitivnom i jezičkom smislu, kroz diskurs koji prenosi pojmove razumljive najširoj javnosti. Naime, mnoge studije koje istražuju institucionalni diskurs Evropske unije (Mussolff, 2000, 2004; Drulák, 2004; Šarić, 2005; Rasulić, 2008; Đurović, 2009; Silaški, Đurović, Radić-Bojanić, 2009; Đurović, Silaški, 2009, i dr.) ukazuju na to da se procesi pridruživanja i integracije, u našem slučaju Srbije, u Evropsku uniju ostvaruju kroz spone između jezika, kognicije i realnosti koje počivaju na pojmovnoj metafori (Lakoff, Johnson, 1980), tj. kao razumevanje jednog, iskustveno i pojmovno daljeg pojma, pomoću drugog, poznatijeg i konkretnijeg pojma. Stoga se u ovom radu bavimo konceptualizacijom Evropske unije u javnom diskursu Srbije – analizom kognitivnih i jezičkih sredstava kojima se Evropska unija i proces pridruživanja Srbije Evropskoj uniji predstavljaju u srpskim političkim medijima.

Analiza korpusa primera, uz primenu dva teorijska okvira – teorije pojmovnih metafora (Lakoff, Johnson, 1980) i kritičke analize diskursa (Charteris-Black, 2004), pokazuje da u javnom diskursu Srbije koji tretira proces pridruživanja Srbije Evropskoj uniji, dominiraju dva kognitivna modela – KRETANJA i SADRŽATELJA, sa podmetaforama PUTOVANJA i GRAĐEVINE i njihovim brojnim jezičkim realizacijama. Cilj našeg istraživanja je dvostruk. S jedne strane, klasifikujemo metaforičke izraze kojima se jezički realizuju glavne pojmovne metafore KRETANJA i SADRŽATELJA. S druge strane, ana-

liziramo ulogu i retoričko dejstvo tih metafora u političkom, a šire posmatrano, i javnom diskursu savremene Srbije, u pokušaju da osvetlimo one aspekte društvene stvarnosti koje metafore KRETANJA i SADRŽATELJA ističu ili prikrivaju. Ovde metafore KRETANJA i SADRŽATELJA smatramo „retoričkim metaforama” (Chilton, Schäffner, 2002: 29), koje čine oni inovativni, prošireni metaforički izrazi koji se u usmenoj ili pisanoj komunikaciji koriste namerno i svesno u cilju postizanja određenih efekata. Takve metafore po pravilu zauzmu najpre istaknutu poziciju u političkom diskursu, a kasnije ih različiti ljudi na različite načine koriste u najrazličitijim kontekstima radi postizanja različitih retoričkih ciljeva (Semino, 2008: 110). U nastavku rada ukratko ćemo prikazati teorijski okvir koji smo primenili u analizi kognitivnih modela KRETANJA i SADRŽATELJA, a potom sledi i opis korpusa primera.

Teorijski okvir i korpus primera

Pojmovna metafora, koju su uveli i razradili Lejkof i Džonson (Lakoff, Johnson, 1980), predstavlja skup preslikavanja između različitih pojmovnih domena. Drugim rečima, *izvorni domen*, koji je obično konkretan, iskustveno bliži, delimično se preslikava na kompleksniji, apstraktniji *ciljni domen*, te tako apstraktne ideje razumemo preko pojmova iz konkretnog iskustva i osećanja. Tako definisana, metafora je pre svega stvar mišljenja, a ne jezika. Stoga termin *pojmovna metafora* odražava pripadnost metafore mišljenju, a termin *jezička metafora* ili još poznatiji, *metaforički izraz*, označava površinsku, jezičku realizaciju date pojmovne metafore i jedan je od načina njene rekonstrukcije. Metafora shvaćena u značenju koje joj pripisuje Lejkof, kao osnovna kognitivna sposobnost, ima vrlo izraženu ubeđivačku ulogu, pošto je putem metafora moguće iznositi vrednosne sudove. Lejkof i Džonson uvode pojam *metaforičke sistematičnosti*, razumevanja jedne pojave na osnovu neke druge pojave, što nužno vodi ka umanjanju značaja ili prikrivanju pojedinih (negativnih i neželjenih) aspekata te pojave, te istovremenom isticanju nekih drugih njenih (pozitivnih i poželjnih) aspekata. Prema ovim autorima, „time što nam omogućava da se usredsredimo na jedan aspekt neke pojave [...] metaforička ideja nas može sprečiti da se usredsredimo na druge aspekte pojave koji nisu u skladu sa tom metaforom” (Lakoff, Johnson, 1980: 10). Metafore imaju veliku ubeđivačku moć zato što mogu služiti pristrasnom i subjektivnom tumačenju situacija i događaja. To proističe iz osnovne karakteristike pojmovnih metafora – znak jednakosti stavlja se između entiteta u izvornom domenu i entiteta u ciljnom domenu, iako ti entiteti nikada nisu identični. Time što putem

metafora biraju koje će aspekte nekog pojma istaći, tvorci teksta manje-više svesno otkrivaju svoje vrednosne sudove i ideološke stavove.

S druge strane, glavno polje istraživanja kritičke analize diskursa (KAD) jeste diskurs u kome se putem upotrebe jezika prenose misli i uverenja ljudi unutar nekog društvenog konteksta. U ovom radu, međutim, više smo zainteresovani za ono područje KAD koje objašnjava kognitivne realnosti kroz upotrebu jezika, tj. diskursa (npr. Chilton, Ilyin, 1993; Chilton, Lakoff, 1995). Tako je jedan od glavnih predmeta istraživanja KAD *izbor* koji se donosi pri stvaranju teksta, što ima za rezultat da su „svi iskazi *potencijalno* ograničeni – i, zapravo, određeni – društvenim odnosima koji postoje među učesnicima” (Charteris-Black, 2004: 30). Kao jedno od diskurzivnih sredstava, metafore takođe postaju jedan od svesnih jezičkih izbora. Opredeljujući se za određenu metaforu, tvorci diskursa mogu da otkriju ili sakriju svesnu nameru koja iziskuje tumačenje pomoću metafora. Lejkofljeva i Džonsonova ideja po kojoj metafore „igraju ključnu ulogu u konstruisanju društvene i političke stvarnosti” (Lakoff, Johnson, 1980: 159) može se povezati sa osnovnim poljem istraživanja KAD, a to su društveni problemi i način na koji se kroz jezik ispoljava „moć upravljanja diskursom” (Koller, 2003: 57). Iz toga sledi da se naše društveno iskustvo organizuje preko metafora, te se one u ovom radu tretiraju kao diskurzivna sredstva koja pomažu u razumevanju određenih društvenih procesa i pojava – u ovom slučaju, shvatanje političkog projekta *Evropska unija* kroz proces pridruživanja i integracije Srbije u EU.

Korpus primera analiziranih u ovom radu ekscerpiran je iz štampe na srpskom jeziku u periodu između 2000. i 2009. Materijal čine tekstovi objavljeni na internet stranicama mesečnika za evropske integracije *Evropski forum* (dodatak nedeljnika *Vreme*), u dnevnim novinama *Politika*, *Blic*, *Glas javnosti* i *Danas*, nedeljnoj novini NIN, veb-časopisu *Balkan magazin*, kao i na internet stranicama Radio-televizije B92 i portala Ekonomist Media Group, *Emportal*. Određeni broj primera ekscerpiran je iz govora i intervjua javnih ličnosti srpske političke scene, komentara političkih analitičara i novinara, kao i samih čitalaca. Korpus primera pripada političkom diskursu, premda se on u ovom slučaju dosta široko određuje, te obuhvata govor ne samo učesnika u *primarnom diskursu* (samih političara), koji putem metafora nastoje da kreiraju društvenu stvarnost, već i onih koji u *sekundarnom diskursu* prihvataju takav pojmovni aparat (politički analitičari, novinari i čitaoci), pa kroz jezik medija utiču na najširu javnost.

U narednim odeljcima prikazaćemo najvažnije podmetafore pojmovnih metafora KRETANJA i SADRŽATELJA (izvorni domeni) pomoću kojih se konceptualizuje *Evropska unija* (ciljni domen) u medijima na srpskom jeziku.

Metafora KRETANJA u javnom diskursu Srbije

KRETANJE i PUTANJA su jedna od slikovnih shema gde se pojmovni elementi slikovnih shema (a ne pojmovni elementi znanja, kao u slučaju strukturnih metafora) preslikavaju sa izvornog na ciljni domen. Slikovna shema KRETANJA i PUTANJE, ili prema Lejkofu trodelna slikovna shema POČETAK-PUTANJA-CILJ, jedna je od osnovnih slikovnih shema (v. Johnson 1987, Lakoff 1987) pomoću koje je organizovan naš pojmovni sistem. Slikovne sheme su prepojmovne i nastaju usled interakcije našeg tela sa stvarnošću, kretanja u prostoru, rukovanja predmetima, i sl. Tako, na primer, svaki put kada se krećemo u prostoru, postoji mesto iz kojeg započinjemo kretanje, mesto u kojem se naše kretanje završava, i smer u kojem se kretanje obavlja. Slikovne sheme su strukture zasnovane na telesnim iskustvima na osnovu kojih organizujemo svoj pojmovni sistem na apstraktnom nivou. Prema Kevečešu (2002: 37) jedno od svojstava slikovnih shema jeste da predstavljaju osnov drugih pojmova. Tako, na primer, slikovna shema KRETANJA i PUTANJE leži u osnovi pojma PUTOVANJA i predstavlja shemu savladavanja promena u prostoru. U shemi KRETANJA najranije telesno iskustvo pretpostavlja postojanje početne tačke (polazak iz jednog mesta), kretanje po putanji u određenom smeru (prolazak kroz niz međutačaka) i postojanje završne tačke (dolazak na odredište). Slikovna shema KRETANJA i PUTANJE tako omogućuje određivanje položaja nekog predmeta u datom trenutku, smera njegovog kretanja i krajnje odredište.

Proces integracije Srbije u Evropsku uniju predstavlja kompleksnu društvenu aktivnost koja se na apstraktnom nivou konceptualizuje kroz, između ostalih, metaforu PUTOVANJA. Metafore PUTOVANJA sistematične su u političkom diskursu, „posebno kad se govori o planovima, politikama i istorijama nacionalnih država” (Semino, 2008: 117), te se konkretni ciljevi konvencionalno konceptualizuju kao destinacije do kojih je potrebno stići, a „kretanje unapred najčešće korespondira sa pozitivnom promenom, razvojem ili uspehom” (ibid: 81). Analiza korpusa pokazuje da se, slično drugim studijama koje su istraživale procese integracije zemalja u EU (npr. Zbierska-Sawala, 2004; Drulák, 2004; Šarić, 2005), može govoriti o postojanju metaforičkog scenarija PUTOVANJA. Na višem stepenu preslikavanja metaforički scenario PUTOVANJA služi za razumevanje metafore STRUKTURA DOGAĐAJA, u kojoj se različite vrste događaja i njihovi aspekti konceptualizuju kao MESTO, SILA i KRETANJE (Kövecses, 2002: 139). Prema Lejkofu (1993) u metafori STRUKTURA DOGAĐAJA odredište je izvorni domen pojma svrhe, a svaka svrsishodna aktivnost je samoinicirano kretanje ka odredištu, što se predstavlja metaforom SVRSISHODNA AKTIVNOST JE PUTOVANJE PO PUTANJI KA ODREDIŠTU. Čarteris-Blek (Charteris-Black, 2004:

74) smatra da povezivanje KRETANJA i ODREDIŠTA, koje implicira ostvarenje cilja, u političkom diskursu korespondira sa društvenom aktivnošću usmerenoj ka postizanju cilja, te povezuje dva domena u pojmovnu metaforu SVRSISHODNA DRUŠTVENA AKTIVNOST JE PUTOVANJE PO PUTANJI KA ODREDIŠTU.

Uvidom u korpus izdvojili smo kao glavnu metaforu ULAZAK SRBIJE U EVROPSKU UNIJU JE PUTOVANJE, koja odražava osnovnu shemu metaforičkog scenarija PUTOVANJA: početak-putanja-cilj. U osnovi metafore ULAZAK SRBIJE U EVROPSKU UNIJU JE PUTOVANJE nalazi se metafora DRŽAVA JE OSOBA. Putem ove metafore Srbija se personifikuje i konceptualizuje kao putnik koji se nalazi u određenoj tački pred putanjom „određene dužine i karakteristika, koja se nekako mora savladati da bi se dostigao cilj” (Šarić, 2005: 151). Ilustrujmo ovu metaforu sledećim primerima:

- (1) Trasiran *put*³ Srbije u Evropsku uniju.
- (2) Srbija kao da se koleba *da li da krene i ako krene kuda da krene*. (...) *Oba puta* postala su vidljivija, oba opredeljenja imaju predvidljive posledice... Treći smatraju da je taj *put trnovit*, da zahteva žrtve i nepopularne mere, *da ne treba žuriti, jer je odlaganje bezbolnije*.
- (3) *Brzina kretanja na putu ka Evropskoj uniji* najviše zavisi od brzine i samog intenziteta reformi koje se sprovode. Što se Srbija bude ubedljivije borila protiv korupcije i organizovanog kriminala, imaće veće šanse *da napravi ozbiljan napredak na putu ka EU*, smatra Oli Ren. Kako je naveo, dok se ne ispune svi neophodni uslovi, države EU hoće da učine vize besplatnima, kao znak *da je Srbija na dobrom putu*.
- (4) *Put* do članstva u Evropskoj uniji je dug, složen i skup, ali na *svakom koraku tog puta* prati nas EU obezbeđujući finansijsku, tehničku, stručnu i savetodavnu pomoć.

Svi navedeni primeri u kojima se koriste konvencionalni metaforički izrazi kao površinske realizacije metafore PUTOVANJA (*put, kretanje, brzina kretanja, trasiranje*), doprinose pozitivnom vrednovanju procesa putovanja, a preslikano na ciljni domen, i pozitivnom vrednovanju ulaska Srbije u Evropsku uniju. Putovanje se percipira kao misija koju je osobi (Srbiji) naložilo neko autoritativno telo i poslalo je na put. Ciljevi koje treba dostići pozitivno su vrednovani. Shodno tome metafora PUTOVANJA doprinosi pozitivnom vrednovanju mera koje političari primenjuju u cilju njihovog ostvarenja. Stoga ova metafora ima snažnu retoričku funkciju u pogledu opravdanosti upotrebe i dejstava koje proizvodi na najširu javnost. Svaki napor Vlade usmeren ka uvođenju zemlje u Uniju ocenjuje se kao pozitivan, svrsishodan i bezuslovno opravdan. Nadalje, prema Čarteris-Bleku,

3 Metaforički izrazi u primerima istaknuti su *kurzivom*.

upotrebljeni metaforički izrazi ističu i strpljenje, budući da su za ostvarenje željenog cilja potrebni vreme i trud (2004: 93). Otuda je put do Evropske unije „dugačak”, „trnovit”, „složen”, „zahteva žrtve i nepopularne mere”, „ne treba žuriti”, što ilustruju primeri (2) i (4).

Mukotrpnost puta ka ostvarenju društvenog cilja ističe ne samo primer (2) u kome se izražava kolebanje Srbije u pogledu smera kretanja, već i metaforički izraz *raskrsnica*, koji ilustrujemo sledećim primerima:

(5) Srbija je ponovo *na raskrsnici*. Srbija je uvek *na raskrsnici*, nikako da krene.

(6) *Zeleni semafor* na evropskom putu – *Žuto svetlo*, odnosno privremeno čekanje do *zelenog*, za Srbiju je šansa da se otkloni poslednja prepreka za potpisivanje SAA. (...) *Žuto svetlo na semaforu za Beograd* zato će, sasvim izvesno, trajati prilično kratko *pre nego što se upali zeleno*.

Raskrsnica je moćno retoričko sredstvo koje, utisak je, ima dvostruku ravan rezonovanja: s jedne strane, ono ukazuje da je Srbija prešla deo puta, čime se implicira aktivan odnos prema ostvarenju zadatog cilja; s druge strane pak dolazak na raskrsnicu podrazumeva da se mora doneti odluka u pogledu daljeg smera kretanja – napred ili nazad, levo ili desno. Iz primera (6) uviđa se da smer kretanja napred nije proizvoljna aktivnost putnika (tj. zemlje), već izrazito kontrolisan plan, konceptualizovan putem metafore SEMAFORA, gde se zeleno svetlo konvencionalno koristi kao „slobodan prolaz”, dok žuto implicira period između zabrane (crvenog svetla) i dozvole kretanja (zelenog svetla). U slučaju Srbije, neproizvoljnost puta definisana je „mapom puta” koja bi trebalo da spreči da zemlja ide zaobilaznim putem, da zaluta ili da se na putu do cilja „izgubi”.

Mape puta pružaju informacije koje olakšavaju putovanje do određene destinacije i „posebno su korisne ukoliko neko još nije putovao na određeno mesto” (Semino, 2008: 109).⁴ One putniku omogućavaju da se ne izgubi na putu, kao i da na najlakši i najkraći način dođe do željene destinacije. Ako se priključenje Srbije Evropskoj uniji konceptualizuje kao PUTOVANJE, tada je logično da se dokument koji takvo putovanje precizno definiše nazove *mapom puta*, koju je dala nadležna institucija (Evropska komisija) da se putnik ne bi zagubio, krenuo pogrešnim pravcem, ili bez potrebe, svojom voljom, neznanjem ili neiskustvom, usporio putovanje. Ilustrujmo to nekoliko primerima iz korpusa:

(7) *Korak dalje na Mapi puta*.

(8) Ta vaša mapa puta je izgleda *mapa kružnog puta sa pokvarenim Crvenim svetlom*. Prestanite da lažete narod. Ako vas već plaćamo za posao

4 Semino (2008) analizira metaforu PUTOVANJA na primeru Mape puta kojom je 2002. trebalo da se regulišu odnosi između Izraela i Palestine, te smatra da naslov dokumenta, *Mapa puta*, „ističe ulogu metafora PUTOVANJA u sveukupnoj intratekstualnoj koherentnosti dokumenta” (2008: 110).

koji ne ume-te da završite, zašto nas više ne ostavite na miru, uzmete tu svoju *Mapu puta* i lepo odete da se objasnite sa *Saobraćajnom Policijom* u Brisel?!

(9) *Put je, istini za volju, zaista određen.* (...) Samo treba pratiti *putokaze* i nikako ne ostati *na pola puta*.

Mapu puta poseduje isključivo Evropska unija (tj. njeni zvaničnici i tela), koja kao jedini vodič zna put do krajnjeg odredišta. Na to jasno ukazuje primer (8), gde se pogrešne odluke ili nedovoljno zalaganje Vlade na putu do integracije zemlje u EU, kao i eventualna uzaludnost čitavog procesa, konceptualizuju kao „mapa kružnog puta sa pokvarenim crvenim svetlom”, a jedino ko može da pokaže Srbiji pravi put jeste „saobraćajna policija u Briselu”. U tom pogledu, saglasni smo sa Čarteris-Blekom (Charteris-Black 2004: 95) koji, iako analizira inauguralne govore američkih predsednika, smatra da pošto znamo da će putovanje biti na ona mesta koja pre toga nismo posetili, izbor metaforičkog izraza *mapa puta* zadovoljava retorički cilj kojim se javnost u Srbiji poziva na učestvovanje u društvenim promenama i ubeđuje u ispravnost odluke i same akcije. No, istovremeno time se odriče svako drugačije rešenje, sve je unapred određeno, a Srbija samo treba da „prati putokaze i tako neće ostati na pola puta”, kako to sugerše primer (9).

Metaforički izraz *korak* takođe je jedan od konvencionalnih izraza u metaforičkom scenariju PUTOVANJA, koji počiva na metafori AKCIJA JE SAMOINICIRANO KRETANJE. Osobine koraka kojima se korača ka odredištu korespondiraju sa preslikavanjem NAČIN NA KOJI SE AKCIJA VRŠI JESTE NAČIN KRETANJA. Analizirani primeri u korpusu ukazuju na dva načina konceptualizacije pomenutog izraza. U prvom slučaju *korak* je uobičajen, konvencionalan i evaluativno neutralan izraz metafore PUTOVANJA, kojim se izražava fizička promena mesta, kretanje i napredovanje na putu, kao u sledećim primerima:

(10) Mislim da mi *krupnim koracima idemo* ka EU, ali kriza u EU može da utiče na naš možda kasniji ulazak.

(11) Plasnik: *Veliki korak* Srbije u pravcu EU.

Daleko više, međutim, *korak* se u primerima iz korpusa percipira kao deo preslikavanja koje smo ustanovili u metafori STRUKTURE DOGAĐAJA – NAČIN NA KOJI SE AKCIJA VRŠI ILI SREDSTVO ZA NJU JESTE PUTANJA KA ODREDIŠTU. Otuda svaka pozitivna aktivnost Vlade, npr. potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, Privremenog sporazuma, sporazuma CEFTA, i sl., jeste mera ili način da se i u realnom i apstraktnom smislu Srbija približi krajnjem cilju, ulasku u Evropsku uniju.

(12) Potpisujući Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju 29. aprila 2008, Srbija je načinila jedan od najvažnijih *koraka na putu* ka članstvu u Evropskoj uniji. Još mnogo *koraka* predstoji.

(13) Srbija *korak* bliže Evropskoj uniji.

Navedeni primeri iz korpusa jasno ukazuju da je metaforički izraz *korak* snažno diskurzivno sredstvo koje funkcioniše kao poziv na aktivno delovanje. Svaki uslov koji Srbija mora ispuniti na putu do Evropske unije jedan je „korak bliže”. Ono što ovaj izraz skriva jeste broj potrebnih koraka, dužinu puta, kao što to deo „još mnogo koraka predstoji” iz primera (12) pokazuje. Pozitivna evaluacija dosad ostvarenog napretka Srbije (do sada pređenog puta) zaklanja neke druge aspekte tog pojma poput broja, dužine i brzine koraka, odnosno uslova koje je još potrebno ispuniti.

Broj ispunjenih uslova ili učinjenih *koraka* određuje *napredak* zemlje u dolasku na krajnje odredište, što na apstraktnom nivou određuje raspored putovanja – brzinu dolaska putnika (Srbije) do unapred određenog cilja u predviđenom vremenu. Otud učinjeni *koraci* konotiraju postojan i uspešan napredak ka ostvarenju svrsishodne društvene delatnosti – ulasku Srbije u Evropsku uniju, kao u sledećim primerima iz korpusa:

(14) Šefovi diplomatija EU jednoglasno su u Briselu zaključili da je nužno poslati jasan i povoljan signal za *napredak* Srbije *na putu* u Evropu.

(15) Uvek postoje usponi i padovi sa Srbijom. U nekim momentima, Srbija veoma brzo *napreduje*, a ponekad veoma sporo.

Brzina napredovanja Srbije u priključenju Evropskoj uniji zavisi od toga kako savladava prepreke koje stoje na putu ka ostvarenju cilja. U ovom delu scenarija PUTOVANJA, svi postavljeni uslovi i rizici koji prate proces integracije pretvaraju se u *prepreke* koje putnik mora ukloniti (Šarić, 2005: 153). Preslikavanje TEŠKOĆE U AKCIJI JESU PREPREKE NA PUTU, iako u osnovi osvetljava negativne aspekte metafore PUTOVANJA, čini se da na pragmatiskom planu teži suprotnom efektu. Naime, kao što smo već istakli, metafora PUTOVANJA konotira strpljenje, istrajnost, oprez pred brzopletim rešenjima i kratkotrajnim uspehom, „jer postoji teret i podnošenje drugih vidova patnje” (Charteris-Black, 2004: 76). Šta predstavlja *teret* i *prepreke* u slučaju Srbije sugerišu sledeći primeri:

(16) *Dve su prepreke između Srbije i EU. Jedna je dovršenje saradnje s Tribunalom hapšenjem i izručenjem dvojice optuženih. Druga je sporazum EU i Srbije o evropskoj ulozi na Kosovu. Ako bismo do kraja ove godine ili do polovine sledeće godine uklonili obe prepreke, Srbija bi po prvi put od 2000. do danas došla u situaciju da ima čist i otvoren put u Evropu.*

(17) Čitava konstrukcija Unije satkana je od bezbroj dugih i strpljivih pregovora, malih pomaka, ogromne upornosti i vere da se uprkos

svim razlikama može živeti zajedno. Na tom *zavojitom putu* nalaze se bezbrojne *prepreke, pogrešna skretanja* i naizgled *nesavladivi usponi*.

(18) Hoće li biti *rampe na putu ka EU*?

Prepreke, rampe, pogrešna skretanja, nesavladivi usponi, različiti su metaforički izrazi koji kvalifikuju teškoće pri postizanju krajnjeg cilja, ulaska u Evropsku uniju. *Prepreke* u političkom diskursu Srbije aktiviraju negativnu evaluaciju i koriste se „da opišu ona svojstva politike koja se smatraju uglavnom *nepopularnim*”⁵ (Charteris-Black, 2004: 206). *Prepreke* se mogu koristiti „da istaknu potencijalnu opasnost ili nerešene probleme u samoj zemlji, ali i nespремnost zemalja članica da olakšaju promenu” (Šarić, 2005: 153). Ipak, postojanje barijera u osnovi nosi snažno pozitivno određenje i akciju usmerenu ka njihovom uklanjanju. Ispravnost odluka i preduzetih aktivnosti teško se može dovoditi u sumnju zbog svrsishodnosti i vrednosti društvenog cilja koji se mora ostvariti, te i ovaj metaforički izraz ispoljava izrazita retorička svojstva. Ako je cilj opravdan i vredan, onda je i uklanjanje svih prepreka na putu do cilja podjednako opravdano. Na taj način, po mišljenju Charteris-Bleka, kognitivne predstave sa iskustvenom bazom osnova su i za evaluaciju apstraktnih društvenih ciljeva na pragmatском nivou, te sinergija jezičkih, kognitivnih i pragmatских faktora kreira značenje metafore u političkom diskursu (2004: 94).

Put se može skratiti *prečicama* kojima se teškoće na putu premošćuju ili izbegavaju, što će stizanje na odredište učiniti bržim i jednostavnijim. Da li na putu Srbije ka Evropskoj uniji takve prečice zaista postoje i kakve su vrste, čini se da zavisi samo od volje Brisela i procene brzine napredovanja Srbije kao putnika. Tako se javljaju sledeći primeri:

(19) „Morate biti svesni da je *put* ka Evropi mukotrpan i zahteva odlučnost, političku volju i snagu da biste uspeli”, rekao je Ren. Naglasio je da za približavanje Uniji „ne postoje lake *prečice*”, kojima bi se taj dugi proces skratio i olakšao.

(20) Jednostrana primena SSP – Renova *prečica* u EU

(21) „Proevropska vlada – *prečica za EU*”

Kao oblici *prečica* nude se jednostrana primena Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, formiranje proevropske vlade u Beogradu, i drugo. Prisustvo ili odsustvo prečice i brže ili kraće putovanje do krajnjeg odredišta zavise u velikoj meri od date političke situacije, odnosno poteza koji se u Briselu (ali i u Beogradu) ocenjuju kao dobri ili loši. Tako se iznova potvrđuje da metafore, između ostalog, predstavljaju moćno diskurzivno oružje, a da je njihova veza sa društvom dvosmerna – metafore se oblikuju pod uticajem društva, ali i same oblikuju društvenu stvarnost isticanjem određenih aspekata nekog pojma (i pojedinih vrsta diskursa).

5 Originalan kurziv.

Najzad, metaforički izrazi koji zaokružuju scenario PUTOVANJA, *cilj, krajnja destinacija, kraj puta*, u primerima (22), (23) i (24), deo su konačnog preslikavanja u metafori STRUKTURE DOGAĐAJA – DUGOROČNE, SVR-SISHODNE AKTIVNOSTI SU PUTOVANJA.

(22) Ulazak u Evropsku uniju je centralni strateški *cilj* Srbije.

(23) Svi, i u Srbiji i u Crnoj Gori, treba da imaju na umu da je naša *krajnja destinacija* ista – članstvo u EU.

(24) Naravno, ne postoji lak način da se ispune Kopenhaški kriterijumi. Nema *prečica*. Međutim, za one koji istraju, nagrada koja ih čeka na kraju *puta* su jake demokratske i sudske institucije, kao i konkurentnija ekonomija i pristup jednom većem tržištu robe.

Iako još nije realnost, priključenje Srbije Evropskoj uniji na kognitivnom nivou upotpunilo bi model *pridruživanja*, koji po autorki Šarić uključuje metaforički prikaz Evropske unije kao *kuće* – zemlje kandidati su *putnici* a proces integracije je *kretanje putnika u prostoru do kuće*, Evropske unije (2005: 150), o čemu će više reći biti u nastavku rada. Mukotrpan i dugačak put na kraju će se isplatiti, kako to sugeriše primer (24), jer nas na kraju čeka nagrada u vidu jakih demokratskih i sudskih institucija, kao i konkurentnije ekonomije i pristupa većem tržištu robe. Putovanje je, dakle, započeto iz društveno vrednih razloga. U tome i leži razlog velike eksploatisanosti metaforičkog scenarija PUTOVANJA za konceptualizaciju političkih procesa, kakav je proces integracije Srbije u Evropsku uniju, jer se političke odluke, mere i ustupci lakše racionalizuju kada su potpomognuti moćnim kognitivnim sredstvom – metaforičkim PUTOVANJEM zarad ostvarenja pozitivno ocenjenog cilja.

Metafora SADRŽATELJA u javnom diskursu Srbije

Slikovna shema SADRŽAVANJA, kao i prethodna, KRETANJA i PUTANJE, jedna je od osnovnih slikovnih shema (Johnson, 1987; Lakoff, 1987) pomoću koje je organizovan naš pojmovni sistem. Utemeljena je u čovekovom telesnom iskustvu, u doživljavanju naših tela kao sadržateljâ koja poseduju unutrašnjost, spoljašnjost i granice (delovi sheme SADRŽATELJA). Slikovne sheme su „dinamičkog karaktera i predstavljaju ne samo obrasce iskustva, već i obrasce za nova iskustva, kako u domenu fizičkog, tako i u domenu netelesnog, apstraktnog” (Rasulić, 2002: 22). Drugim rečima, kada se shema SADRŽAVANJA prenosi na entitete koji nisu više fizički ili prostorni, onda SADRŽATELJI mogu biti različiti apstraktni, mentalni entiteti. Jedan od takvih entiteta je država, ograničeni dvodimenzionalni prostor, površina ograničena administrativnim granicama (Klikovac, 2000: 79). Iako još postoje oprečna mišljenja u pogledu toga da li je Evropska unija u političkom i

pravnom smislu država ili ne⁶, u pojmovnom smislu ona se doživljava kao omeđen prostor, kao SADRŽATELJ koji može da primi različite SADRŽANE OBJEKTE, od kojih je najvažniji svakako čovek. Otud i proizlazi različita konceptualizacija pomenutog SADRŽATELJA iz vizure čoveka u zavisnosti od njegovog mesta – da li se on nalazi unutar granica SADRŽATELJA ili pak izvan njih. U tom pogledu, posebno smo zainteresovani za jednu od implikacija sheme SADRŽATELJA koju navodi Džonson po kojoj „relativna utvrđenost mesta SADRŽANOG OBJEKTA unutar SADRŽATELJA znači da on postaje ili dostupan ili nedostupan pogledu posmatrača – ili se drži tako da se može videti, ili SADRŽATELJ skriva SADRŽANI OBJEKAT od pogleda” (Johnson, 1987: 22, prema Klikovac, 2000: 26). Navedeni deo sheme SADRŽATELJA poprma dublje konotacije u konceptualizaciji EU kao SADRŽATELJA i Srbije kao objekta izvan granica, na putanji koja vodi do pomenutog SADRŽATELJA.

Konceptualizacija Evropske unije kao SADRŽATELJA ostvaruje se preko pojmovnog domena GRAĐENJA/GRADNJE. Metafore i metaforički izrazi koji pripadaju ovom izvornom domenu imaju izrazito pozitivne konotacije, budući da ističu težnju za ostvarenjem željenog društvenog cilja (Charteris-Black, 2004: 70). Pojam SADRŽAVANJA i metafora iz domena GRAĐENJA deo su konvencionalnog kognitivnog modela koji je zajednički u nacionalnim diskursima i percepciji Evropske unije u pojedinim njenim članicama.⁷ Ako se, kao što smo već prikazali, proces priključenja Evropskoj uniji konceptualizuje kao PUTOVANJE, tj. KRETANJE PO PUTANJI U PROSTORU, na kome su zemlje kandidati *putnici*, onda je pojam SADRŽAVANJA preko konceptualizacije Evropske unije kao GRAĐEVINE ili ZGRADE, tj. krajnjeg odredišta u koje treba ući kao u ograničeni prostor, deo jednog strukturisanog metaforičkog modela.

Slikovna shema SADRŽAVANJA, tj. Evropske unije kao SADRŽATELJA projektuje se preko podmetafore EVROPSKA UNIJA JE NEZAVRŠENA GRAĐEVINA, što ćemo ilustrovati sledećim primerima:

(25) U prošlosti, napori na *izgradnji* Evropske unije bili su bazirani na dominaciji jedne grupe nad drugom. Današnje ambicije su potpuno drugačije: *izgradnja* Evrope⁸ koja poštuje slobodu i identitet svih ljudi i zemalja u njoj, jer jedino ujedinjenjem Evropa može da kontroliše sopstvenu sudbinu i da razvija pozitivnu ulogu u svetu.

(26) „*Gradimo* Evropu zajedno”, naziv je konferencije koju je 17. i 18. aprila u Briselu organizovala Evropska komisija.

6 V. Böröcz/Sarkar (2005).

7 Preko domena GRAĐENJA kao najfrekventnijeg konceptualizuje se jezik i višejezičnost u Evropskoj uniji. Opširnije o tome v. u Đurović (2009).

8 U radu nećemo praviti razliku između ciljnog domena EVROPSKA UNIJA i njegove česte metonimijske zamene EVROPA. O konceptualizaciji prostora Evropske unije v. u Rasulić (2008: 323-324).

Podmetafora EVROPSKA UNIJA JE NEZAVRŠENA GRAĐEVINA potencijalno ima dvostruku ravan rezonovanja. Naime, metaforički izrazi poput *izgradnja* Evropske unije, *gradimo* Evropu, nose izuzetno pozitivne konotacije – iako se Evropska unija percipira preko postojećih granica SADRŽATELJA, ovi metaforički izrazi ukazuju na nezavršenu konstrukciju čiji se okviri još mogu pomerati. Drugim rečima, podmetafora NEZAVRŠENE GRAĐEVINE implicira proces integracije i pristupanja zemalja kandidata Evropskoj uniji. Prostor unutar SADRŽATELJA nije do kraja ispunjen, te se granice mogu otvoriti za zemlje koje još nisu ušle u taj prostor. Nadalje, podmetafora NEZAVRŠENA GRAĐEVINA konotira izgradnju konstrukcije Evropske unije u kojoj se slike graditelja ili arhitekta preslikavaju na različite nacije koje nastanjuju unutrašnjost prostora EU, što ukazuje na njihovo aktivno učesće u samom procesu gradnje, a time i na preuzimanje odgovornosti. Podmetafora EU kao GRAĐEVINE, uz to još NEZAVRŠENE, implicira pozitivnost, svrshodnost i isplativost procesa izgradnje.

Konceptualizacija Evropske unije kao KUĆE predstavlja najčešću podmetaforu iz domena SADRŽAVANJA. Navedimo najpre nekoliko primera podmetafore EVROPSKA UNIJA JE KUĆA:

- (27) Evropska unija treba da služi svojim građanima, tako što će oni zadržati svoje specifičnosti, običaje i jezik i što će se osećati „kao kod *kuće*”, odnosno, „u svojoj *evropskoj kući*”.
- (28) Sačekajte, kažu, da mi prvo dovedemo svoju *kuću* u red, da nam privrede počnu bolje da rade i da institucije Unije prilagodimo daljem širenju, a onda ćemo vam otvoriti vrata.
- (29) U stvarnosti, Srbija je samo jedan mali, siromašni, devastirani zemljčićak sa margine Evropskog kontinenta, i Srbiji je EU potrebna kao što je *topla kuća* potrebna nekom jadniku koji se smrzava na ulici, u epicentru januarske košave. *Kući* je manje-više svejedno: ona je topla pa je topla, sa tim jadničkom ili bez njega. Ako će ovaj *unutra*, lako će ga ogrejati. Ako neće, neka se mrzne *napolju*, ali onda neka, molićemo fino, ne stružucka više tom britvom po fasadi! Zvaćemo, bre, miliciju!

Podmetafora EVROPSKA UNIJA JE KUĆA daleko je složenija u odnosu na podmetaforu NEZAVRŠENE GRAĐEVINE, budući da se EU konceptualizuje preko različitih strukturnih elemenata – *predsoblja*, *vrata*, *prozora*, *ključa*, *praga*, *sobe*, *dvorišta*. Izdvajanje iz koncepta KUĆE njenih pojedinačnih elemenata u konceptualizaciji EU u srpskim medijima, služi za racionalizaciju kriterijuma koje Srbija mora ispuniti kako bi postala deo jedinstvenog prostora SADRŽATELJA EU. Zanimljivo je primetiti na koji način se pojedini strukturni delovi percipiraju sa stanovišta učesnika i u primarnom i u sekundarnom diskursu. Jedan od njih je *predsoblje*, koji ćemo ilustrovati sledećim primerima:

- (30) Savet Evrope jeste samo *predsoblje* ili, možda, devojačka soba Evropske unije, ali ulazak u te krugove podrazumeva da vlast više nema prava na retorička takmičenja u disciplini pod radnim naslovom – ko će lepše pričati o demokratiji i ljudskim pravima.
- (31) U *predsoblju* Evropske unije. Sudeći po reakcijama, izvesno je da naši građani nisu svesni da je odluka za naše „in” doneta istovremeno kad i odluka za „out”, koja se odnosi na Rusiju, Ukrajinu i sve druge bivše sovjetske republike, osim baltičkih. Ove zemlje su, slikovito govoreći, ostale i dalje na ulici, a mi smo, rastajući se od njih, sa ulice ušli u *predsoblje zgrade Evropske unije*. Ko ne razume da dosad nismo bili ni u *predsoblju* – neće shvatiti značaj ovog *otvaranja i zatvaranja vrata* za nama.
- (32) Imali smo šansu da budemo hit decenije i da se priključimo toj regati koja je već ušla u Evropsku uniju ili je na njenom *pragu*. Sada, mi smo država koja je poslednja po ispunjenim uslovima za pristupanje Evropskoj uniji. Tada, 2003. bili smo u *predsoblju EU* a sada smo dve ulice daleko od *kuće* u kojoj stanuje Evropska unija. To je naš najveći gubitak.

Metaforički izraz *predsoblje* odnosi se na vremenski period vladavine bivšeg premijera Zorana Đinđića i prijema Srbije u članstvo Saveta Evrope, na period od 2001. do 2003. U tom periodu Srbija se konceptualizuje kao da je prošla kroz ulazna vrata i već zakoračila u *kuću* Evropske unije, te se nalazi nadomak glavnog prostora SADRŽATELJA. Motivisanost upotrebe izraza *predsoblje* sastoji se u prenošenju pozitivnih konotacija do tada već pređenog puta u integraciji zemlje u EU, ali i poruke da smo u pojmovnom smislu veoma blizu ulaska u jedinstveni evropski prostor, te da na tome treba istrajati. Međutim, deo primera (32) koji kaže: „Tada, 2003. *bili smo u predsoblju EU* a sada smo dve ulice daleko od *kuće* u kojoj stanuje Evropska unija”, pokazuje da se Srbija danas pojmovno nalazi van granica SADRŽATELJA EU.

Pored *predsoblja*, koje se odnosi na različite forme građevine, kuće za stanovanje ili institucije, metaforički izrazi *predvorje* i *čekaonica* jasno pretpostavljaju službenu, institucionalnu namenu SADRŽATELJA.

- (33) Oli Ren (...) izjavio je nedavno da „posle ulaska Rumunije i Bugarske u EU, neće biti prijema drugih država sve do kraja ove decenije”. Ova izjava komesara EU za proširenje ne samo da je potresla sve zemlje koje se pripremaju za pridruživanje Uniji, nego je poništila njegovo sopstveno obećanje, iz ne tako davnog vremena kad je stupio na ovu funkciju, „da očekuje da do kraja njegovog mandata (dakle do 2009) sve zemlje Zapadnog Balkana već budu u *predvorju Evropske unije*”.

(34) Državna zajednica Srbija i Crna Gora se, dakle, nalazi *u velikoj čekaonici* u kojoj može da ode do blagajne i kupi kartu u jednom pravcu ka normalnim zemljama ili da, poput nervoznih prosjaka ili višestruko izlečenih alkoholičara, spava po klupama dok ih šef železničke stanice ne izbaci napolje.

Dakle, Srbija se kroz metaforički izraz *predsoblje* (*predvorje, čekaonica*) konceptualizuje kao osoba (ili putnik) koja samo što nije ušla u glavnu oduju *kuće* (*zgrade*) EU. Međutim, u godinama koje su usledile nakon 2003. i pored pretpostavljanja istog metaforičkog scenarija, PUTOVANJA ZARAD OSTVARENJA SVRSISHODNOG CILJA, pojmovno udaljavanje Srbije konceptualizuje se dolaskom, ili bolje rečeno, povratkom, pred *vrata kuće* Evropske unije, odnosno, pred *prag* evropske *kuće*. *Prag* predstavlja graničnu liniju između onog što se poima kao evropsko i ne-evropsko. Iako njegovo značenje implicira tranzitivnost, utisak je da je *prag* u primerima tekstova na srpskom jeziku stanje koje poprima karakter učestalosti i trajanja, te je i sâm zapravo SADRŽATELJ iz kojeg će Srbija teško izaći da bi dospela nadomak glavnog prostora, *kuće* EU.

(35) Najveći deo stanovništva Srbije danas živi gore nego 1990, kada smo prvi put bili na *pragu EU*, jer je Srbija odustala od integracije u EU.

(36) Imali smo šansu da budemo hit decenije i da se priključimo toj regati koja je već ušla u Evropsku uniju ili je *na njenom pragu*. Sada, mi smo država koja je poslednja po ispunjenim uslovima za pristupanje Evropskoj uniji.

Vrata i prozori u realnom svetu neophodni su delovi svake građevine ili konstrukcije. Oni su, pored zidova, naša veza sa onim što se nalazi izvan kuće. Preko *vrata i prozora EU* preslikavaju se politička i ekonomska pomoć, nova radna mesta i mnoštvo drugih pogodnosti koje članstvo u Uniji donosi. Oni simbolizuju pristup sadržaju prostora koji je sada izvan domašaja Srbije. Na koji način se kvalifikuje odnos prema potencijalno novom „ukućaninu”, pokazuju pridevi koji opisuju pomenute metaforičke izraze.

(37) EU otvorila *i vrata i prozore* za Srbiju .

(38) Kako je Savet ministara EU mogao da dopusti da, posle svih „žrtava i poniženja”, za našu zemlju *briselska vrata ostanu i dalje zatvorena* (mada i dalje nisu ubeđeni da bi ikada trebalo *da zakoračimo iza njih*)?

(39) Sve se, dakle, svodi na to da evropski put mora da bude naš sopstveni izbor i rezultat našeg sopstvenog rada. Pomoć sa strane je dobrodošla, ali je *ključ koji otvara teška briselska vrata* – u našim rukama. *Okrenimo ključ, otvorimo vrata!*

(40) Ta kombinacija *zatvorenih (zabavljenih!) vrata i otvorenog prozora* ... ne može da izazove ništa drugo nego frustraciju i želju da pobegnete na „slobodnu teritoriju”.

Vrata EU za Srbiju su *zatvorena, zabavljena*, što doprinosi percipiranju EU kao samosvojnog prostora koji ne dočekuje posetioce raširenih ruku. Spoj *zatvorenih vrata i otvorenog prozora* tek je nagoveštaj svekolikih mogućnosti koje se Srbiji nude kad jednom kroči u za sada pojmovno veoma udaljeni okvir. No, simbolično otvaranje *i vrata i prozora*, Srbiju čeka tek nakon ispunjenja mnoštva preduslova koje evropske institucije postavljaju pred nju u tu svrhu. Čak i tada, deo primera (38) u kome autor u zagradi dodaje da „... i dalje nisu ubeđeni [Savet ministara EU] da bi ikada trebalo *da zakoračimo iza njih [briselskih vrata]*” implicira da će prijem novog „stanara” biti više kroz „poluotvorena vrata”. Tako slika Evropske unije kao jedinstvene, zatvorene površine koja ne prima bezrezervno goste u svoju kuću, već tek posle ispunjenja mnogobrojnih zadataka koji se pred budućeg člana postavljaju, posredno aktivira metaforu PUTOVANJA. Priključenje Srbije Evropskoj uniji metaforički priziva slike bajkovitog scenarija putovanja glavnog junaka pred kojim se mnogo puta isprečila prepreka koja mu je putovanje i ostvarenje željenog cilja otežavala ili onemogućavala. Prepreke implicira metaforički izraz *teška briselska vrata* (gde Brisel metonimijski stoji za EU) (primer [39]), koja su za nas *zatvorena*, a da li će se i kada otvoriti, predstavlja se kao isključivo odgovornost Srbije.

ZAKLJUČAK

U ovom radu pokušali smo da ukažemo na postojanje i ulogu metaforičkih modela KRETANJA i SADRŽATELJA u političkom i javnom diskursu Srbije, koji iznova pružaju potvrdu fundamentalne kognitivne funkcije metafora u društvenom životu, na način na koji su to prvi put formulisali Lejkof i Džonson (Lakoff, Johnson, 1980). Prema Muzolfu (2003), složeni politički problemi shvataju se kroz određene metafore koje prožimaju podjednako politički i medijski diskurs, te dolazi do preplitanja i ulančavanja ove dve vrste diskursa, zbog čega se briše granica između onoga što govore političari, s jedne, i onoga što iznose interpretatori njihovih reči, novinari i analitičari, s druge strane. Integrisanje Srbije u Evropsku uniju gotovo da nije moguće kognitivno izraziti bez pribegavanja metaforičkim modelima KRETANJA i SADRŽATELJA i metaforičkim izrazima poput *put, kretanje, korak, prečica, cilj, prag, kuća, vrata, predsooblje*, itd. Navedeni kognitivni okviri predstavljaju posebnu vrstu „privremene diskurzivne sistematičnosti, povezane sa konkretnom političkom inicijativom ili događajem” (Semino, 2008: 117).

Kada takva inicijativa ili događaj više nisu u centru pažnje javnosti i kada društvo okupiraju nove teme od ključne važnosti za budućnost države, metaforička sistematičnost ima tendenciju slabljenja. Kontekst budućih događaja, ali i nova jezička istraživanja, pokazaće da li će društvena realnost doneti drugačija kognitivna rešenja kroz drugačije pojmovne metafore. Utisak je, međutim, da će dosadašnja upotreba dva analizirana kognitivna modela, KRETANJA i SADRŽATELJA, još uvek oblikovati društvenu stvarnost i uticati na njihovo dalje javljanje u političkom diskursu Srbije, makar do eventualnog ostvarenja konačnog cilja – ulaska zemlje u Evropsku uniju.

LITERATURA

- Böröcz, J., M. Sarkar (2005). What Is the EU? *International Sociology*, 20: 2, 153-173.
- Chaban, N., C.E. Schneider, R. Malthus (2009), Visibility, Framing and Importance: Images of the EU in Japan and South Korea. *The Copenhagen Journal of Asian Studies* 27: 1, 88-125.
- Charteris-Black, J. (2004). *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*, Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Chilton, P., M. Ilyin (1993). Metaphor in Political Discourse: The Case of the 'Common European House'. *Discourse and Society* 4: 1, 7-31.
- Chilton, P., G. Lakoff (1995). Foreign policy by metaphor. In: Schäffner, C. & A. I. Wenden (eds.) *Language and Peace*, Ashgate, Aldershot: 37-60.
- Chilton, P., C. Schäffner (2002). Introduction: themes and principles in the analysis of political discourse. In: *Politics as talk and text: analytic approaches to political discourse* (Paul Chilton & Christina Schäffner, eds), Amsterdam: John Benjamins, 1-41.
- Drulák, P. (2004). "Metaphors Europe Lives By: Language and Institutional Change of the European Union". *EUI Working Paper SPS No. 2004/15*, Florence: European University Institute.
- Đurović, T. (2009). Unity in diversity – the conceptualisation of language in the European Union. *Facta Universitatis – series: Linguistics and Literature*, 7: 1, 47-61.
- Đurović, T., N. Silaški (2009). Metafore KRETANJA i PUTOVANJA u savremenom srpskom govornom jeziku („bela šengenska viza“). Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku LII/2, 153-169.
- Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. University of Chicago Press, Chicago.
- Klikovac, D. (2000). *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet.

- Koller, V. (2003). *Metaphor clusters in business media discourse: a social cognition approach*. Ph.D. thesis submitted at the Department of English at the University of Vienna.
- http://www.wu.ac.at/inst/english/koller_diss.pdf. Preuzeto sa sajta 15. maja 2008.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire and dangerous things: What Categories Reveal About the Mind*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1993). "The contemporary theory of metaphor", in Ortony, A. (ed.) *Metaphor and Thought*, Cambridge: CUP, 202-251.
- Lakoff, G., M. Johnson (1980). *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Musolff, A. (2000). Political imagery of Europe: a house without exit doors?. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 21: 3, 216-229.
- Musolff, A. (2003). Cross-language metaphors: obstacles or pathways of international communication?, preuzeto sa sajta <http://www.dur.ac.uk/resources/mlac/german/resources/crosslang.pdf>
- Musolff, A. (2004). *Metaphor and political discourse: analogical reasoning in debates about Europe*. London: Palgrave Macmillan.
- Rasulić, K. (2002). *Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Neobjavljena doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet.
- Rasulić, K. (2008). On the Conceptualization of the European Union across EU Boundaries, in Rasulić, K., I. Trbojević-Milošević (eds.) *English Language and Literature Studies: Structures across Cultures (ELLSSAC) Proceedings*, Vol. I, 315-327.
- Semino, E. (2008). *Metaphor in Discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Silaški, N., T. Đurović, B. Radić-Bojanić (2009). *Javni diskurs Srbije: kognitivističko-kritička studija*. Beograd: CID Ekonomskog fakulteta.
- Šarić, Lj. (2005). Metaphorical models in EU discourse in the Croatian media, *Jezikoslovlje* 6 (2), 145-170.
- Zbierska-Sawala, A. (2004). The Conceptualisation of the European Union in Polish Public Discourse, 2002-2003, *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 25, 5&6, 408-423.

PAVING THE EUROPEAN ROAD OF SERBIA –
COGNITIVE FRAMEWORKS OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract: Numerous economic, social and other changes which have in recent decades defined the European political landscape have contributed not only to a different conceptualisation of a new European space but also to stressing a need for adjusting to this new space both cognitively and linguistically. Many studies dealing with the EU institutional discourse (e.g. Musolf 2000, 2004; Drulák 2004; Šarić 2005; Rasulić 2008; Đurović 2009; Silaški et al. 2009; Đurović/Silaški 2009; etc.) point out that the processes of integration and the EU accession of Serbia are jointly realised by means of language, cognition and reality, all relying on conceptual metaphor (Lakoff/Johnson 1980), i.e. understanding of one, experientially and cognitively less clear domain in terms of another, more structured and more concrete domain. Combining the framework of Conceptual Metaphor Theory (Lakoff/Johnson 1980) and Critical Metaphor Analysis (Charteris-Black 2004) in this paper we deal with several cognitive and linguistic ways of conceptualising the EU accession of Serbia. The corpus of examples, excerpted from daily and weekly newspapers published in Serbian in the period 2005-2010 as well as from comments of political analysts, journalists and readers themselves, shows that the prevailing cognitive frameworks used for the conceptualisation of Serbian EU-accession are the MOVEMENT and CONTAINER conceptual metaphors together with the BUILDING and JOURNEY sub-metaphors and their various linguistic realisations. In addition to providing the classification of the main metaphorical expressions linguistically realising the conceptual metaphors in question, the paper also aims to point out the role of figurative thinking in not only understanding but also creating social reality. Since persuasive language has a crucial role in EU institutional discourse, we argue that these metaphors are the most suitable means of conveying certain meanings, values and ideologies.

Key words: *conceptual metaphor / Critical Metaphor Analysis / MOVEMENT and CONTAINER metaphors*

Слободан Д. Јовановић¹
Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад

ИСТИНСКО ЗНАЊЕ КАО САВЕЗНИК НА ПУТУ ИНТЕГРАЦИЈЕ У МЕЂУНАРОДНУ ЗАЈЕДНИЦУ

Резиме: Историјски гледано, социјални мотиви и циљеви учења страних језика врло су различити. У одређеним епохама превагу су носили освајачки, то јест војнополитички и економски циљеви, затим потребе за сарадњом на различитим пољима привреде, науке, уметности, спорта, тежње за познавањем начина живота и достигнућа страних народа, било услед захтева професије или из личног задовољства појединаца. Ови и многи други циљеви присутни су, свакако, и данас, када је неопходно остварити сарадњу и тесне контакте с другима. Специфичност данашњег тренутка је, међутим, у томе што се енглески језик издвојио и снажно наметнуо као општи језик међународног споразумевања, и што је практично постао императив и за припаднике већих нација и традиционално утицајних европских и светских култура. У случају Србије, настојања да се равноправно закорачи у међународно дефинисане оквире, пре свега да се избори за чланство у Европској унији, доносе и неизоставну потребу да се влада енглеским језиком, али више не као традиционално страним већ практично обавезним. На међународну сцену може да се изађе једино истинским квалитетом, а не формалним испуњавањем услова, што је задатак који потцртава улогу образовног система уопште, а пре свега протагониста наставног процеса.

Кључне речи: *интеграција, комуникација, конкурентност, суштинско знање, улога наставника*

1 jovanovic072@sbb.rs

До не тако давно...

Пред погледом се поново нашао већ пожутели лист издвојен из дневног листа „Политика“ на дан 13. јуна 1994. На четвртој страни – текст тадашњег дописника из Француске, под насловом *Енглески језик – кључ успеха*. Најзначајније реченице садржене су у почетном делу:

Париз, 12. јуна

Идуће недеље Национална скупштина Француске прихватиће коначну редакцију „језичког закона“ којим се уводе оштре новчане казне до 20.000 франака (3.500 долара) против компанија и појединаца који у јавним пословима непотребно користе енглески уместо француског језика.

Бранећи законом језик од англосаксонских туђица, влада је штампала чак и посебан речник како би органима контроле примене овог новог прописа помогла да разликују дозвољену од забрањене стране речи.

...

Управо у предвечерје доношења закона којим се „брани француска култура“ од „америчке инвазије у виду филмова, реклама, музике и хране“, званична француска телеграфска агенција Франспрес (АФП) одлучила је да своју будућност углавном веже за језик којим је писао Виљем Шекспир. Лионел Фиери, директор агенције, одлучан је: „Мој је главни циљ да повећам учешће на светској ‘пијаци’ вести, а да бих то постигао морам да повећам ‘производњу’ на језику којим највише људи у свету говори, дакле на енглеском.“

...

Тада је група озлојеђених писаца и уметника одговорила заједничком петицијом „Капитулирати или живети“ критикујући Фиерија због „дефетизма“. Недопустиво је због снаге противника прећи на његову страну...

Велике културе, велики народи, па према томе и велики језици, можда се оправдано овако жестоко и гласно бране од продора англосаксонских туђица и позајмљеница у сопствену употребу. После прве деценије двадесетпрвог века извесно је, међутим, да и њихови отпори попуштају и повлаче се пред неумитном праксом (Субашић, 2010). Потпуно је разумљиво онда схватање да за српски језик и српску културу избора, у суштини, и нема. Довољно је обратити се области привреде у најширем смислу, а посебно технологије свих врста – у сфери електронике и електронских средстава савремених

масовних комуникација, о свемирској технологији да и не говоримо – да би се схватило да адекватне „одбране“ и не може бити. Истина је да само под „инвазијом“ у виду филмова, реклама, музике и хране, практично свега, али је још већа истина да нам је животни неопходно да повећамо учешће не светској „пијаци“ свега, у свакој делатности и у сваком смислу. Да бисмо то постигли, морамо да повећамо „производњу“ на језику који је практично постао глобални предуслов битисања и уклапања у међународне оквире.

Та *производња* је овде кључни појам. Никакве производње нема и не може бити без *знања*. Морамо да знамо и ко смо и шта смо, али и шта нам је потребно да бисмо се уклопили и држали корак са светским збивањима и новинама. Морамо много да знамо да бисмо схватили да никакав „противник“ ту и не постоји, и да увећавање знања не значи прелажење на страну противника само због тога што је он толико снажан. Не може бити речи ни о каквој „капитулацији“ кад кроз увећано и унапређено знање, у ствари, стајемо на страну сопствене снаге.

Време промена

И највећи скептици и песимисти морају да се сложе да је и у Србији данас већ увелико схваћено да без прихватања конкуренције и улагања напора на постизању конкурентности, у свим сферама привредних и интелектуалних делатности, не може бити говора о логичном и релативно безболном укључивању у савремене европске и светске токове. Промене и реформе се траже и спроводе у области власништва и власничких односа, у производњи, у припреми наступа на међународном тржишту и, свакако, у образовању. Актуелне генерације младих одрастају и формирају се у клими конкуренције и надметања. Сакупљају се поени и, отворено или не, организовано или спонтано и прећутно, спроводе се такмичења међу ученицима, одељењима, екипама, школама, универзитетима. Атмосфера надметања неминовно води и некако приметном, и све приметнијем, нестрпљењу.

Кад је реч о учењу енглеског језика, у нашој школској и универзитетској пракси видљиво је да су без стрпљења ученици, студенти, и, нарочито, њихови родитељи. Забринути за будућност своје деце, за сутрашњицу која је неизвесна, мада на одређене начине и из бројних извора наговештена с много обећавајућег, с инсистирањем су нестрпљиви. Многи одрасли једноставно не могу да дочекају да њихова деца „проговоре енглески“ како би постали смиренији у својим надама да ће она бити у стању да успешно комуницирају „кад оду тамо“. Природно је што под утицајем услова у којима се живи и потреба које

се намећу, код људи настају и одговарајуће нове потребе и очекивања. Основне поставке опште психологије и педагошке психологије говоре да се биолошки мотиви код човека социјализују, али да се непрестано стварају и нове потребе, као и тежња да се оне задовоље. „Тако сваки човјек има потребу да живи у друштву других људи, да од тог друштва буде прихваћен и да у њему има одређен положај. Одатле произлазе снажне емоције човјека, његова социјална чувства. Код човјека је, надаље, важан мотив његова потреба за активношћу и за постизавањем одређеног успјеха у изабраној активности. Посебно значење има људска потреба за сигурношћу и сталношћу.“ (Furlan, 1967: 160).

Све активности човека условљене су, дакле, његовом социјалном природом, па људском потребом за сигурношћу и сталношћу можда може да се тумачи и фрапантна истина да је готово 20.000 високообразованих људи напустило Србију у последње две деценије (Blic magazin, 23. мај 2010, стр. 5). Због тога је по одливу мозга на 132. месту од укупно 133 земље на негативној листи Европске банке за обнову и развој! Не треба онда ни нудити закључак да се оваквим расипањем досегнутог и акумулираног знања, у ствари, угрожава будућност, пошто је Србија већ сада једина земља у којој је просечна старост научника виша од просечне старости становништва. Као разлог за одлазак, млади стручњаци најчешће наводе веће зараде, али и далеко боље услове за научноистраживачки рад. Јасно је онда колико притисака и негативног утицаја оваква атмосфера доноси сваком наставнику и укупном просветном раду, али, истине ради, треба казати да тај утицај често води пуком сакупљању поена и осигуравању позиција за успешан завршетак формалног школовања.

И у случају одраслих, уз генералну потребу образовања и стручног усавршавања, учење страног језика, превасходно енглеског, намеће се као потреба за све оне који су спремни да уче и да се интегришу у новонастале привредне токове, европске па и светске (Ђорђевић, 2009). У таквој општој атмосфери, у владавини нестрпљења и журбе, постаје некако и природно и неминовно да се јављају различите „агенције“, „школе“, „институти“ и „академије“, који потенцијалне купце својих услуга засипају рекламним листићима с просто бесмисленим порукама: „Енглески за 20 дана – по специјалној ... методи... / ... једини начин да енглески језик савладате темељно, логички и веома брзо, јер ако је нешто апсолутно јасно – не требају вам векови да то научите!“ Или: „Победите кризу за 20 дана!“ / Истраживања показују да у време економске кризе они који говоре енглески језик пре добијају посао и стичу пословне партнере. Позовите нас одмах и стекните ту предност! / Ако се деси чудо да не проговорите енглески за 20 дана, *идете gratis!*“

Време да се стреми прâвом знању

Евидентно је да у атмосфери прикупљања бодова, надметања и тежњи конкурентности страда оно истинско, суштинско знање. Србија ту није изуетак, већ је у позицији да се угледа на оне који су лидери по питању реформисања и школства и знања, и производње и односа према раду, и егзистенцији у савременом свету. Добро би било да се, у жељи и потреби стварања услова за међународне интеграције, Србија угледа на све оно што је квалитетно, али и да извуче поуку из тешкоћа и промашаја који су евидентни у образовном систему великих – Велике Британије, на пример.

На насловној страни дневног листа „Дејли мејл“ од 25. новембра 2009. (The Daily Mail, Wednesday, November 25, 2009, front page), а потом и на више унутрашњих страница, износи се поразне чињенице до којих су дошли инспектори државног Министарства да „више од два милиона деце учи у школама које су на медиокритетском нивоу и не успевају да обаве свој задатак“. Упркос опсежним и издашним државним иницијативама, „једна трећина школа опет није у стању да пружи добро образовање“, тако да извештаји оправдано упозоравају да „многа деца бивају одбијена наставом која је досадна и збркана, што води отвореном отпору и одсуствовању с наставе“. У проблему је преко два милиона ученика! Да ситуација буде још тежа, испада да је Влада без икаквог резултата уложила пет милијарди фунти у организацију и спровођење наставе за одрасле у фабрикама и на другим радним местима! Што се тиче наставе енглеског језика, откривено је да одређен број извођача не успева да се избори за ширење фонда речи код ученика и да их не подстиче на развијање вештине правилног писања. Нађено је да неки почетници у извођењу наставе долазе с колеца на којима нису оформили схватање значаја традиционалних техника читања. Можда је још упечатљивије упозорење да су ефекти милиона фунти стерлинга, утрошених на уношење компјутера у учионице, знатно умањени чињеницом да се примерци високе технологије често користе на примитиван и неук начин!

Показује се сада да конкуренција и журба да се по сваку цену постигне конкурентност, у пракси могу да имају разорно дејство. Кретање ка посткапиталистичком друштву, започето брзо после Другог светског рата, у ствари је неумитан прелазак на друштво знања. „То ново друштво – а оно је већ ту – јесте посткапиталистичко друштво. ... / Основни привредни ресурс – ’средства за производњу’, да се послужимо речником економиста – не огледа се више у капиталу, то више нису

природни ресурси (економским речником: 'земља', 'земљиште'), нити 'радна снага'. Сада то јесте, а и биће, знање." (Drucker, 1995: 13)

Позиција Србије

Већ доста дуго свест о потреби функционалног и сврсисходног уклапања у европске и светске оквире намеће питање унапређивања образовања, па у том смислу и предавања и учења енглеског језика, с циљем да се он претвори у савезника на путу међународних интеграција. „ ... Унапређење образовања, као и управљање образовањем, захтева примену истих принципа који морају да се користе за унапређивање ма ког процеса, производног или услужног.“ (Deming, 1996: 7). Припрема за будућност, односно за успешан наступ на међународној сцени, подразумева да запослени никад не престану да уче, да се у циљу трајне оспособљености правилно осети потреба за иновацијом, за новим производом или услугом, за иновирањем метода. Објективна чињеница да се непрестано иновирају и увећавају знања у вези с кретањима савременог енглеског језика, методиком и методологијом наставе, оправдава зато и постојање нових уџбеника, на пример, и настајање све новијих (Новаков, 2003).

Непоречива истина јесте да на нашем тлу праћење иновација у овом смислу траје већ најмање три деценије, од времена када су сазнања о комуникативном приступу у учењу језика почела да се претварају у потребу за легализовањем нове концепције учења језика и у нашој средини. „... од тих година, на прелазу између седамдесетих и осамдесетих, до садашњих времена, поникли су многи додатни материјали у којима је комуникативни приступ и као теорија и као методологија добио своје контуре и реализовао се, мање или више успешно, у досада невиђеном броју уџбеника који налазе своје кориснике на тржишту интелектуалних услуга. Та бројевима немерљива продукција савремене уџбеничке литературе говори свакако о жељи и потребама савременог света за знањем страних језика, што можемо оценити као позитивну тенденцију у зближавању различитих култура, ...“ (Точанац, 2003: 14-15). Као врло важно, овде се ипак поставља питање: да ли је оваква ситуација, колико год она била производ и слика преовлађујућих светских кретања, морала да доведе до занемаривања захтева планова и програма које и даље доносе и прописују службене просветне власти? Да ли су наставници у пракси заиста морали да се удаље од размишљања о потребама домаће ученичке популације, између осталог и по питању присуства узорака књижевног стваралаштва на енглеском језику у уџбеницима? Да ли смо заиста морали да се постепено све одлучније одричемо

употребе домаћих уџбеника и узорака квалитетне поезије и прозе на енглеском језику, потпуно се одричући и могућности избора, односно избегавања оног што је неадекватно језичком нивоу ученика, њиховим интересовањима и захтевима тренутка? Диктат све новијих уџбеника је преовладао и сада је евидентно да је у случају енглеског језика та појава досегла размере великог обиља који се претвара у притисак, док без правог одговора остаје кључно питање: шта учинити да се успешно, квалитетно, трајно ученицима пренесе и код њих задржи делић онога што ти извори нуде, а да се при том не одступи од комуникативног аудио-лингвалног метода? Ово, наравно, имајући на уму да је много труда, и наставничког и ђачког, и много времена потребно да се до иоле задовољавајућег нивоа уздигне способност за разумевање говора, о течном говору и добром изговору (Rivers, 1986) да и не говоримо.

Велика већина оних који уче страни језик, међутим, у будућности неће обавезно бити изложена непосредној говорној комуникацији. Врло је вероватно да ће таквима бити потребно да читају, односно да ће они бити упућени писаном облику страног језика, превасходно енглеског. „Штива узета из књижевности веома успешно могу да послуже остваривању овог циља.“ (Милутиновић, 1983: 142). У данашњем тренутку потпуне опредељености за комуникацију и комуникативно, увелико доминирају новинарски текстови и новински стил, који свакако доносе животност свакодневице, али намећу и већу концизност, концентрисанији распоред сигнала за повезивање без њиховог дозирања и градирања. Иначе корисни и потребни као дисциплина реалног живота, текстови искључиво преузимани из новина и популарних часописа отежавају рад и понекад прекомерним коришћењем колоквијализама, скраћеница и жаргона. Отуда оправдано настојање да се укључи такав лексички и свеукупан језички материјал, који ће подстицати све оне који уче да и сâми трагају за новим сазнањима и различитим видовима изражавања, како би задовољили своју интелектуалну радозналост и осигурали утврђивање и примену стечених знања.

Све одговорнија улога наставника

Живимо у времену у ком је могуће остварити тренутну комуникацију с било којим делом света. Брзина која се при том јавља као основна опсесија, никоме, ипак, не помаже да се оспособи за суштинско задовољавање сопствених обавеза и да себи изгради прâву будућност. На делу је, у суштини, заваривање претпоставком да нам је потребно непрестано иновирање и ажурирање да бисмо се успешно носили с

будућношћу која се брзо мења. У току је непрестано надметање да се дође до што је могуће већег квантитета информација, али се при том често заборавља да пуке информације, свеједно колико бројне, потпуне и брзе, нису знање. „Знање се шири у времену. Знање потиче из теорије. Без теорије нема начина да се употребе информације које нам стижу у тренутку.“ (Deming, 1996: 95).

У време владавине информација, и сваки наставник мора да поседује неоспорна знања у својој области, али и што богатије опште знање, како би могао да удовољи потребама оних који с нестрпљењем теже променама. А да би то било могуће, заиста је у срцу ствари квалитетно образовање, али не образовање које се достиже формалним стицањем дипломе, већ оно трајно учење и непрестано усавршавање и грађење сопствених моћи пре свега на терену лингвистике (Corder, 1978). Поред квалитетног лингвистичког знања, ту је и обавеза владања језиком на високом нивоу, односно поседовања завидне комуникативне способности на предаваном језику (Corder, 1979). Непобитна истина је и да лингвистичко знање и одлично владање језиком представљају само темељ на коме треба изградити много других тражених квалитета (Wilkins, 1978). Многи наставници, међутим, никад не успеју да ојачају сопствену вредност и продубе своје домете управо зато што се слепо придржавају лингвистичког задатка и сматрају да је једина сврха њиховог постојања у томе да подучавају своје ученике темељним структурама другог језика, уместо да развијају сопствене компетенције (Ђурић, 2009), у циљу ширења и развијања компетенција оних чијем оспособљавању за будућност треба да су посвећени.

Да би се промишљено избегла опасност од западања у монотонију и одбојност изазване граматичко-преводним начином обраде текста, нарочито у раду на књижевном тексту, наставник мора да буде у стању да интерактивним приступом пробуди интересовање и подстакне све који уче да дају свој допринос. То није нимало једноставан задатак (Rivers, 1986), јер је осим високе стручности у смислу образовања, лингвистичког и општег, неопходна, данас више него икад, искрена жеља да се допринесе градњи самопоуздања код ученика и да се код њих створи жеља за још текстова. Она би водила враћању толико запостављене навике читања – и на матерњем, а камоли на страном језику. У ненападном стремљењу таквом великом циљу, заиста много значе личност и способности извођача наставе.

Огроман је број чинаца којима наставник мора да посвети пажњу, али је тачно да је, у суштини, предуго трајала скоро искључива посвећеност најновијим теоријама учења, готово слепа приврженост комуникацији и комуникативном приступу на уштрб стварне посвећености

интересовањима ученика и њиховим правим будућим потребама, нарочито академским. Још у време разбуктавања комуникативног приступа и инсистирања на разговорном коришћењу страног језика, поједини аутори су се залагали за уважавање стварних интересовања ученика, њихових срединских услова, односа према страном језику али и култури, различитости у мотивисаности за учење. Потребу за враћањем тексту и нарастајућу свест о значају правилног схватања и тумачења текста, у крајњој линији увек добродошлог и у комуникативне сврхе, не могу да победе и сузбију ни најсавременија електронска средства која служе да чињенично обраде податке у вези с говорном, звучном комуникацијом (Widdowson, 2003). Аутентичан је језик који се огледа у понуди правилно одабраних савремених књижевних текстова који, између осталог, испуњавају и сврху утврђивања и обогаћивања лексике у учењу енглеског језика као страног (Cook, 2003), а то је опет задатак посредовања у ком наставник мора да одигра кључну улогу – одговарајућим избором, за сâм почетак.

Притисци и понуда новог, из многих извора и скоро у сваком тренутку, отежавају промишљен аналитички одабир. Домаће уџбенике истовремено прати веровање да су превазиђени, да из њих доста текстова треба повући а уместо њих изнаћи животу верније, савременије, усклађене с данашњим потребама и циљевима учења. Ту је и неминован осећај да и уџбеник који је испрва деловао занимљиво и привлачно, временом постаје неинспиративан и неубудљив (Kärtnper, 2003). На наставнику је зато да врши избор, да се определи за материјал који ће мотивисати ученика, да га подстакне на размишљање и разне врсте поређења, да га припрема за самосталан рад и трагање за сличним текстовима изван уџбеника; да га некако доведе до стазе којом треба ићи да би се створила толико жељена навика читања. На наставнику је да учини све да се измени поразна чињеница коју је Димитријевић (1974, 66) исказао речима чија истинитост тек данас долази до пуног изражаја: „Врло ретко се говори о доброј књизи – која никако нема претензију да буде велика литература, која неће никад ући у уџбенике књижевности – књизи која може послужити младом човеку и као разонода, или као добар текст (на страном језику) за учење језика.“ Важно је ученике истински заинтересовати, да би се искористиле предности потенцијала сваког појединца у његовим настојањима да оствари пре свега инструментално мотивисане потребе, данас преовлађујуће (Lightbown, Spada, 1997)

У српској култури посебну стручност и вештину, али и пажњу и вољу, наставник свакако мора да искаже и на пољу превођења, односно развијања вештине превођења код својих ученика – данас још више

него икада пре. На дословно свим нивоима рада, прегршт је и примера за интерференцију матерњег језика до којих се лако долази праћењем реаговања на, примера ради, такозване лажне пријатеље, поред осталих доказа присуства ове велике тешкоће. Отуда став да елементе и манифестације билингвалног приступа настави не треба занемарити, а нипошто искључити. У том смислу је и улога наставника крајње осетљива, појачана захтевом да се врши поређење обележја матерњег и страног језика нарочито у домену лексике, па је сасвим прихватљив и став у вези с наставниковим приступом и припремом по ком би „... редовна припрема за 'билингвалну' наставу била понајбољи вид његовог 'перманентног образовања.'“ (Риђановић, 1983: 159).

Перманентно образовање

Усавршавање већ стечених знања, припрема за билингвалну наставу поред способности за монолингвално наступање у комуникативном приступу, широко и свестрано образовање – елементи су за закључак о суштини која ће и код наставника који за собом нема много школских година пресуђивати у свему што он чини.

Надграђивање сопствених широких знања огледа се већ и у опредељењу за појачан рад на усвајању лексике уз познавање и уважавање објективних потреба времена, али и гласних захтева ученика (осим оних претераних и нереалних, често изражених у нестрпљењу). Прихватање става по ком је учење вокабулара данас сржна потреба (Carter, McCarthy, 1989) близу је и опредељењу да извор лексике треба да буду квалитетни књижевни текстови, у огромном могућем избору подједнако саткани од прозе и поезије, уз тек накнадно сужавање избора према конкретним условима. Искуство из читања уметничке литературе уопште, потврђује чињеницу да се и у стиховима и у прози користе иста изражајна средства за осветљавање појава о којима је реч на семантичком плану (Стојнић, 1980).

Трајном ширењу сопствених знања и моћи доприноси и непрестан рад на што правилнијем избору текстова, с циљем да се код ученика изазове осећај пријатности. Он је, у ствари, подстицај за осамостаљивање у раду, за постепено све чешћи и убедљивији контакт с књигом и повратак навици читања, за коришћење аутентичног језика. Лако ће се онда испоштовати и захтеви комуникативног приступа и развијања способности свих који су укључени у процес за разговор на страном језику (Radovanović, 2003).

Сагласан са свим критеријумима и аспектима избора, вољно удубљен у све тешкоће које намећу услови савременог рада, посвећен

осамостаљивању оних којима даје сопствено суштинско знање уместо да им нешто „предаје“, данашњи квалитетан наставник једноставно мора да је професионално стручан, добро образован, спреман да обави своју службу (Alatis, 2004). Више него икад, данашњим потребама приступања међународним интеграцијама морају да послуже пра̀во образовање и продубљено суштинско знање. Они ће обухватати рафинирано владање језиком, педагошку спремину и способност да се препознају, објасне и уваже разлике на културолошком плану.

ЛИТЕРАТУРА

- Alatis, J. E. *The Psychic Rewards of Teaching* – An interview done by William P. Ancker at the Intercultural Center at Georgetown University on October 9, 2003, *English Teaching FORUM* 42/2, 2-8, 2004.
- BLIC magazin, nedelja 23. maj 2010.
- Carter, Ronald and Michael McCarthy. *Vocabulary and Language Teaching*. New York: Longman, 1989.
- Cook, G. *Applied Linguistics*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2003.
- Corder, S. Pit. 'Linguistics and the Language Teaching Syllabus', in: *The Edinburgh Course in Applied Linguistics*, Volume 1, editors J. P. B. Allen and S. Pit Corder, 275-284, Oxford: Oxford University Press, 1978.
- Corder, S. P. *Introducing Applied Linguistics*. Harmondsworth: Penguin Books, 1979
- Daily Mail, Wednesday, November 25, 2009.
- Deming, W. Edwards. *Nova ekonomska nauka* (s engleskog preveo Slobodan Jovanović), Beograd: Poslovni sistem „Grmeč“ – „Privredni pregled“, 1996.
- Dimitrijević, Naum R. *Istraživanja u nastavi jezika*. Beograd: Naučna knjiga, 1974.
- Dimitrijević, Naum 'Kritički pregled nekoliko glavnih vidova udžbenika stranih jezika', u: *Udžbenik u nastavi stranih jezika*, priredila: J. Vučo, 21-36, Nikšić: Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, 2003.
- Drucker, Peter F. *Postkapitalističko društvo* (s engleskog preveo Slobodan Jovanović), Beograd: Poslovni sistem „Grmeč“ – „Privredni pregled“, 1995.
- Đorđević, Jasmina. „Znanje engleskog jezika u integraciji s elementima višejezičnosti i višekulturnosti i njegov uticaj na jezičku politiku Srbije“, *Речу* 2/2009, 149-166, Београд: Факултет за стране језике Универзитета БК, 2009.
- Đorđević, Jasmina i Ivana Marić, „Engleski jezik i njegov značaj u uslovima svetske krize“, u: *Pojedinac, porodica i preduzeće u uslovima društveno-ekonomske krize – stanje i mogućnosti prevazilaženja*, Zbornik radova, 287-297, Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije, 2009.

- Ђурић, Ђорђе. 'Образовање у условима економске кризе', у: *Pojedinac, porodica i preduzeće u uslovima društveno-ekonomske krize – stanje i mogućnosti prevazilaženja*, Zbornik radova, 28-37, Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije, 2009.
- Furlan, I. *Učenje kao komunikacija*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1967.
- Kärtner, P. Review of *Humanising Your Textbook* by M. Rinvolucry, *ELT Journal* 57/4, 405-407, 2003.
- Lightbown, P.M. and Nina Spada in collaboration with Leila Ranta and Jude Rand. *How Languages are Learned*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Miletić, Marijela. „Образовање као пут за превазилажење последица кризе“, у: *Pojedinac, porodica i preduzeće u uslovima društveno-ekonomske krize – stanje i mogućnosti prevazilaženja*, Zbornik radova, 124-132, Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije, 2009.
- Милутиновић, Десанка. „О књижевним текстовима у уџбеницима страних језика“, у: *ЗБОРНИК поводом 30 година рада Института за стране језике 1953-1983*, 141-144, Београд: Институт за стране језике, 1983.
- Novakov, Predrag. „Nastava i udžbenici engleskog jezika u savremenom okruženju“, у: *Udžbenik u nastavi stranih jezika*, priredila: J. Vučo, 135-142, Nikšić: Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, 2003.
- Radovanović, Karen. "A few words of introduction" – Uvod za: *Poetry with Pleasure*, priredio Naum Dimitrijević, 19-21, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2003.
- Риђановић, Мидхат. „Колокација у настави страног језика“, *ЗБОРНИК поводом 30 година рада Института за стране језике 1953-1983*, 155-159, Београд: Институт за стране језике, 1983.
- Rivers, Wilga M. 'Comprehension and Production in Interactive Language Teaching', *The Modern Language Journal* 70/1, 1-7, 1986.
- Stojnić, Mila. *O prevođenju književnog teksta*. Sarajevo: IGKRO "Svjetlost", OOUR Zavod za udžbenike, 1980.
- Субашић, Слободанка. „(Не)оправданост употребе англицизама у српском језику“, *Речи* 3/2010, 137-152, Београд: Факултет за стране језике Универзитета БК, 2010.
- Тоџанас, Душанка. „Применљивост теорија у уџбеницима страног језика“, у: *Udžbenik u nastavi stranih jezika*, priredila J. Vučo, 11-20, Nikšić: Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, 2003.
- Widdowson, H.G. "Discourse analysis: a critical view", in: *Controversies in Applied Linguistics*, editor Barbara Seidlhofer, 132-145, Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Wilkins, D. A. *Linguistics in Language Teaching*. London: Edward Arnold, 1978.

DEEP KNOWLEDGE AS THE COUNTRY'S ALLY
ON THE WAY OF GETTING INTEGRATED
INTO THE INTERNATIONAL COMMUNITY

Abstract: Historically speaking, social motives and goals of studying foreign languages have always been numerous and different. Dominating at times there used to be military, political and economic goals, then needs for cooperation in various areas of economy, science, art, sport, wishes to get acquainted with ways of life and achievements of other peoples – invoked by either professional requirements or individual personal preferences. These and many other motives have certainly also been present today, when cooperation and close contacts are a general necessity. Specifically characterizing the current situation, however, is the fact that the English language holds a position of pre-eminence in the world which few languages can claim to have achieved in human history. In nearly all walks of life, it is used as the common language of communication. In case of Serbia, this global diffusion of English has come to mean a *conditio sine qua non* in the country's striving to satisfy the internationally defined standards, in the first place to win its European Union member status. As the international stage can only be accessed by virtue of true quality rather than by meeting any conditions and requirements formally, mastering of deep knowledge is the task underlining the role of the educational system on the whole, primarily that of competent teachers.

Key Words: *integration, communication, competitiveness, deep knowledge, role of the teacher*

Ana Sentov, Tatjana Glušac
Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad

EVROPSKE INTEGRACIJE I JEZIK

Rezime: Proces evropskih integracija prožima sve oblasti života - od obrazovanja i ekonomije, preko politike, međunarodnih odnosa i trgovine, do jezika. Budući da je engleski jezik radni jezik, tj. jezik sporazumevanja, svih tela i institucija Evropske unije, ne iznenađuje činjenica da on obiluje rečima i izrazima kojima se izražavaju pojmovi potrebni za poslovanje u najrazličitijim oblastima.

Cilj ovog rada jeste da pokaže kako se brojne reči i izrazi iz engleskog jezika koriste u sredstvima javnog informisanja u Srbiji. Istraživanje na kome se zasniva ovaj rad je obuhvatilo analizu četiri dnevna lista i tri informativne emisije na televiziji iz oblasti ekonomije, politike, kulture i obrazovanja. Na osnovu sačinjenog upitnika trebalo je da se dođe do saznanja koliko građani Srbije razumeju informacije koje im prenose sredstva javnog informisanja, kao i koliko su na taj način u mogućnosti da se aktivno uključe u diskusije na aktuelne teme i formiraju sopstveno mišljenje.

Ključne reči: *evropske integracije, mediji, anglicizmi, razumevanje*

Uvod

Engleski kao strani jezik je danas u Srbiji u širokoj upotrebi u raznim aspektima života. Leksičke pozajmljenice iz engleskog jezika nisu prilagođene srpskom jeziku u istom stepenu niti na isti način. Najčešće se pozajmljivanje iz engleskog jezika i prilagođavanje srpskom jeziku odvija nesistematično. Osim toga leksičke pozajmljenice iz engleskog jezika često se koriste u neodgovarajućem kontekstu i/ili sa manje ili više izmenjenim značenjem. Ovo prouzrokuje situacije u kojima pošiljalac poruke može donekle ili potpuno da izmeni njeno značenje, dok primaocu poruke nedostaje znanje engleskog jezika kako bi značenje razumeo. U ovom radu oni koji šalju poruke su štampani i elektronski mediji u Srbiji. Cilj rada je bio pokazati

koliko oni kojima je poruka namenjena razumeju brojne reči i izraze iz engleskog jezika koje se koriste kao način prenošenja poruka i komuniciranja sa širom javnošću. Postavlja se pitanje koliko građani Srbije razumeju informacije koje im prenose sredstva javnog informisanja, kao i koliko su na taj način u mogućnosti da se aktivno uključe u diskusije na aktuelne teme i formiraju sopstveno mišljenje.

Pozajmljenice iz engleskog jezika u srpskom

Mnogi srpski lingvisti već su se bavili leksičkim pozajmljenicama koje su iz engleskog jezika počele neumitno da prodiru u različite oblasti: medije (Prčić, 2005, Panić-Kavgić, 2006), sport (Milić, 2007) i medicinu (Mičić). Jedan od ciljeva bio im je da analiziraju pozajmljenice i da pomognu u procesu njihovog prilagođavanja fonološkim, morfološkim, pravopisnim i sintaksičkim pravilima srpskog jezika. Međutim, ako je suditi po sredstvima javnog informisanja u Srbiji, čini se da ove studije, nažalost, nisu uticale na to da se broj pozajmljenica smanji, niti da se one prilagode normama srpskog jezika. Budući da Srbija teži da se uključi u proces evropskih integracija koji prožima sve oblasti života - od obrazovanja i ekonomije, preko politike, međunarodnih odnosa i trgovine, kao i da je engleski jezik jezik sporazumevanja svih tela i institucija Evropske unije, možda ne iznenađuje činjenica da poruke u sredstvima javnog informisanja obiluju rečima i izrazima pozajmljenim iz engleskog jezika kojima se izražavaju pojmovi potrebni za poslovanje u najrazličitijim oblastima.

Iako je engleskom jeziku pripao status odomaćenog stranog jezika (Prčić, 2005), to ne znači da je reči iz engleskog jezika moguće preuzimati i koristiti u srpskom jeziku po sopstvenom nahođenju. Neretka je pojava da se anglicizmi neosnovano koriste umesto domaćih ili odomaćenih reči koje odranije postoje u srpskom, npr. *secesija*, *implementirati*, *konfrontacija*, *limitirati*, *inkluzija*, *edukacija*, *šoping molovi* i slično. Iako se navedeni anglicizmi neopravdano koriste u srpskom jeziku s obzirom na to što postoje njihovi adekvatni prevodni ekvivalenti (*otcepljenje*, *sprovести*, *sukobljavanje*, *ograničavati*, *uključivanje*, *obrazovanje*, *tržni centri*), oni se već duže vreme koriste u srpskom jeziku, te je njihovo značenje poznato velikom broju ljudi (svih 15 ispitanika daju direktan prevod ili kratke prevodne ekvivalente ovih anglicizama). Sa druge strane, postoje i primeri drugih, novijih, anglicizama koji se od skora koriste u srpskom jeziku iako imaju svoje adekvatne prevodne ekvivalente, te je uočeno u ovom istraživanju da su nepoznati čak i onim ispitanicima koji su visokoobrazovani i koji poznaju engleski jezik, npr. *eksproprisano*, *depresijacija (kursu dinara)*, *grinfilđ investicija*, itd. Ovde valja napomenuti da se pod anglicizmima podrazumevaju ne samo

reči i izrazi pozajmljeni iz engleskog jezika, već i pozajmljenice iz drugih jezika koje se, pod uticajem engleskog jezika, koriste češće ili im je značenje promenjeno u skladu sa semantičkom adaptacijom u engleskom jeziku. Pored toga, pod anglicizmima se podrazumevaju i prevedeni anglicizmi koji nisu u skladu sa normom engleskog jezika (kontakt grupa) (up. Prčić, 2005: 145). Otuda neki novinari samostalno, nasumično i proizvoljno prevode pojedine reči i izraze, pa se tako u tekstu mogu naći sledeći primeri prevodnih ekvivalenata koji su pod snažnim uticajem engleskog jezika: *erozija detinjstva*, *antidiskriminaciona agenda*, *i-te naprave* i slično. Često se nepoznavanje kontaktnog aspekta engleskog i srpskog ogleđa i u tome što se u tekstu na srpskom jeziku iz nekog razloga koriste, najčešće, očigledni anglicizmi, delimično adaptirane reči i izrazi iz engleskog jezika, napisani pod navodnicima, npr. „*dil*”, „*gedžeti*”, „*internet predatori*”, „*kros border*” *krediti* i drugo. Takođe, postoje i slični primeri koji pokazuju još veći uticaj engleskog jezika na prevodni ekvivalent budući da su i znaci interpunkcije upotrebljeni u skladu sa normama engleskog jezika – “*šou kejs*” *opera*, “*Dubrovnik film mitings*” i drugo.

Neretka je i pojava da se u jednoj istoj rečenici upotrebi nekoliko anglicizama, što može dodatno otežati slanje i razumevanje poruke: „Na ovu regiju utiče *multietnička kohabitacija*, jedinstvena u Evropi, ali je često bila i poprište *konflikta* između različitih naroda, *ekspanzije* rasizma i genocida. Stoga *antidiskriminaciona agenda* igra važnu ulogu u razvoju civilnih društava u Dunavskom regionu.“ (Dnevnik, jul 2010.)

Kada se uzme u obzir da se navedeni anglicizmi koriste u sredstvima javnog informisanja, čiji primarni cilj jeste prenošenje poruka i obaveštenja građanstvu, postavljaju se sledeća logička pitanja: Da li su vesti koje mediji prenose namenjene svim građanima ili samo onima koji govore engleski jezik budući da sadrže veliki broj anglicizama? Da li novinari samoinicijativno preuzimaju na sebe odgovornost da kreiraju stvarnost koju onda nameću građanima? Da li je rezultat upotrebe anglicizama u medijima način kreiranja savremenog imidža medijske kuće ili propust u formiranju sopstvene politike poslovanja usklađene sa standardima maternjeg jezika? Da li je moguće da zbog nečijeg nemara ili hira građani Srbije ne dobiju poruku koja im se šalje, te, stoga, ne mogu aktivno da učestvuju u odlučivanju o pitanjima koja ih se tiču?

Sprovedeno istraživanje

Cilj ovog istraživanja bio je da pokaže kako se brojne reči i izrazi iz engleskog jezika koriste u sredstvima javnog informisanja u Srbiji. Istraživanje je obuhvatilo analizu četiri dnevna lista („Blic”, „Politika”, „Dnevnik” i

„Press”) i tri informativne emisije na televizijama RTS1, B92 i FOX iz oblasti ekonomije, politike, kulture i obrazovanja. Na osnovu sačinjenog upitnika trebalo je da se dođe do saznanja koliko građani Srbije razumeju informacije koje im prenose sredstva javnog informisanja, da li zaista i dobijaju poruke koje im se šalju i koliko su na taj način u mogućnosti da se aktivno uključe u diskusije na aktuelne teme i formiraju sopstveno mišljenje.

Prućenjem navedenih oblasti u dnevnim novinama i dnevnim informativnim emisijama prikupljen je korpus koji obuhvata: a) 22 reči iz oblasti politike; b) sedam reči i izraza iz oblasti obrazovanja; c) pet reči i izraza iz oblasti kulture i d) 21 reč iz oblasti ekonomije. Korpus je upotrebljen za sastavljanje upitnika koji se sastoji iz dve vrste zadataka. Prvi zadatak je zahtevao od ispitanika da objasne značenje pozajmljenica iz engleskog jezika. Pozajmljenice su date u kontekstu citata uzetih iz dnevnih novina i informativnih emisija, npr. *vajerles internet*, *erozija detinjstva*, *grinfield investicije*, *spekulacije o podeli Kosova i Metohije*, *limitirati iznose*. Za oblasti politike i ekonomije, gde je dat najveći broj pozajmljenica, dodat je još jedan zadatak. Reči i fraze su takođe bile date u kontekstu, a ispitanicima su ponuđena tri rešenja. Njihov zadatak je bio da zaokruže slovo ispred odgovarajućeg prevodnog ekvivalenta ili definicije značenja.

U istraživanju je učestvovalo 15 ispitanika, različite starosne dobi (od 20 do 70 godina), različitog stepena obrazovanja (od srednjeg do visokog), kao i različitih nivoa znanja engleskog jezika (od osnovnog do naprednog).

Rezultati istraživanja

Kako bismo sprovele detaljnu analizu dobijenih odgovora, bilo je potrebno najpre razmotriti sve dobijene odgovore. Ovde navodimo sve odgovore ispitanika:

- (1) Reči u kontekstu; navesti prevodni ekvivalent ili definiciju značenja

OBLAST: Politika

Ingerencija: nadležnost (10), ujedinjenje (1), pravo (1), ovlašćenje (1), zaduženje (1), ne znam (1);

Implementirati: usvojiti, ugraditi (1), inovacija, uvođenje nečeg novog (1), primeniti (8), uvesti (4), sprovođenje (1);

Retrogradni: nazadni (12), zastareli, zaostali (1), vraćaju u prošlost (1), ne znam (1);

„**Šampion**“: prvak (4), prijatelj (1), dobročinitelj (1), vođa (1), pobjednik (2), prvi, glavni (4), ne znam (2);

Limitirati: ograničiti (15);

Sukcesivno: postepeno (7), srazmerno (1), deo po deo (1), delimično (1), postupno, u fazama (1), u više perioda (1), uzastopno (1), u nizu (1), ne znam (1);

Ratifikacija: primena (1), ozvaničenje (2), potpis, potpisivanje (1), odobrenje (8), ostvarivanje (1), overa (1), ne znam (1);

Emisar: izaslanik (9), ovlašćeni predstavnik (2), supervizor (1), ne znam (3);

„**Dil**“: dogovor (10), pogodba (3), usluga uz materijalnu naknadu (2);

Spekulacija: prikrivena kalkulacija (1), priča, glasina (3), posmatranje (1), domišljanje (1), nagađanje (5), pretpostavka (2), razmatranje mogućnosti (1), manipulacija mišljenjem (1);

Tajming: kratak vremenski period (1), vreme, rok (9), trenutak (4), ne znam (1);

Ambivalentno: suprotno (2), neodlučno (1), neutralno (2), neodređeno (1), i pozitivno i negativno (1), dvojako, dvostruko (3), udvojeno (1), dvosmisleno (2), ne znam (2);

Apel: poziv (11), zahtev (1), molba (3), preporuka (1);

Multietnička kohabitacija: zajednica više naroda (1), međunarodna saradnja (3), višenacionalni suživot (3), višenacionalna saradnja (1), višenacionalno zajedništvo (2), zajednički suživot više etničkih grupa (1), zajedničko življenje (1), ne znam (3);

Antidiskriminaciona agenda: plan protiv zapostavljanja (1), plan protiv omalovažavanja (1), ravnopravnost (1), plan protiv obespravljenosti (2), program protiv diskriminacije (1), propisi protiv diskriminacije (2), ne znam (7).

OBLAST: Obrazovanje

Inkluzija: uključivanje (9), obuhvatanje (2), uvođenje (1), spajanje (1), ne znam (2);

I-te naprava: informaciono-tehnološke naprave (9), tehničke naprave (1), moderne tehnološke naprave (1), mobilni kompjuter s Internetom (1), ne znam (5);

Vajerles Internet: bežični Internet (10), bežična mreža (1), ne znam (4);

Knjige onlajn: knjige u elektronskom formatu (3), knjige s Interneta (7), literatura preko Interneta (1), ne znam (4);

Erozija: umanjivanje važnosti (1), srozavanje (1), narušavanje (1), raspad (1), razjedaње, nagrizanje (1), krah (1), uništavanje (2), oštećenje (2), ne znam (5);

„**Gedžeti**“: nove elektronske naprave (1), aparati (1), razni aparati – MP3/4, i-pod, i-phone (1), naprave (1), džepne naprave (1), spravice (1), džepne stvari (1), telefoni s internetom (1), moderne tehnološke naprave (1), ne znam (6);

Hepening: događaj, dešavanje (10), umetnička improvizacija na javnom mestu (2), skup (1), ne znam (2).

OBLAST: Kultura

„**Šou kejs**“ **opera:** koja pokazuje šta znamo, koliko smo uspešni (1), originalna predstava (2), autentična predstava (1), ključ (1), predstavljanje (1) zabavna (1), ne znam (8);

„**Dubrovnik film mitings**“: filmski festival (3), filmski susreti (2), filmski sastanak (1), filmska okupljanja (1), filmski skup (2), ne znam (6);

Internet predator: neko ko se pravi da je nešto što nije (1), Internet lovac na lak plen (1), napasnik na mreži (1), Internet lopov (1), napadač preko Interneta (1), korisnik Interneta sa niskim pobudama (1), Internet napasnik (1), zavisnik, lovac na Internet inovacije (1), grabljivac (1), uništitelj (1), ne znam (5);

Sajber avanture: Internet avanture (2), virtuelne avanture (4), računarske/kompjuterske avanture (1), fantastične, nestvarne avanture (3), ne znam (5);

Inaugurirati: svečano uvesti na neku poziciju (1), stvoriti (1), ustoličiti (4), uspostaviti (3), krunisati (1), otvoriti (1), zvanično postaviti (1), zvanično uvesti (1), proklamovati, promovisati (1), ne znam (1).

OBLAST: Ekonomija

Input: troškovna cena (1), troškovi (2), sirovine (5), ulazne sirovine (1), ulazne cene (1), ulazni proizvodi (1), ulaz (2), sirovine, usluge koje se koriste u stvaranju gotovog proizvoda ili usluge (1), ne znam (1);

Devastiran: smanjen (1), uništen (7), zaostao (1), uništen, upropašten, unazađen (2), opustošen (2), ne znam (2);

Grinfield investicija: nešto naše u šta investiraju stranci (1), izgradnja preduzeća od nule (1), investicija za pokretanje novog posla ili izgradnju novih postrojenja (1), kompletna investicija (1), investicije koje podrazumevaju izgradnju potpuno novih objekata i unos nove opreme i tehnologije, početak „sa livade“ (1), nova ulaganja od početka (2), ne znam (8);

„**Kros border**“ **kredit**: kredit uzet od strane zemlje (1), neograničen kredit (1), inostrani kredit (2), kredit od strane banke (1), prekogranični kredit (4), ne znam (6);

Skenirati: snimati (3), proučavati, posmatrati (1), posmatrati (3), pregledati (3), detaljno pregledati (3), ne znam (2);

Agregatna tražnja: sigurna (1), ukupna (6), sumarna (1), ne znam (7);

Sumirati: sabrati, zbrojiti (3), rezimirati, zaključiti (6), ponoviti skraćeno (1), zaokružiti (1), ne znam (4);

Disperzija: razlaganje (2), smanjenje (2), širenje (2), raspršivanje (2), razbijanje (2), raspodela (1), razvitak (1), ne znam (3);

Disparitet: nesklad, različitost (8), zaliha (1), smanjenje (1), nesrazmera (1), neujednačenost (1), neusaglašenost (1), ne znam (2);

Solucija: rešenje (12), odluka (1), varijanta (1), mogućnost (1), ne znam (1);

Korporativizacija: poboljšavanje rada (1), ukрупnjavanje preduzeća (2),

ne znam (12);

Šoping mol: šoping lanac (1), tržišni centar (2), centar kupovine (2), veliki trgovinski centar (3), veliki tržišni centar izvan grada (1), ogromni prodajni centar (1), ne znam (5);

Menadžment: rukovodstvo (7), rukovodioci (1), lideri (1), uprava (2), upravljačko telo (1), ne znam (3);

Korigovana: izmenjena, promenjena (9), ispravljena (3), usklađena (1), ne znam (2);

Profit: dobit (10), zarada (5);

Brend: marka (5), robna marka (6), poseban proizvod (2), prepoznatljiv proizvod (2).

(2) Reči u kontekstu; zaokružite jedan od ponuđenih odgovora (prevodni ekvivalent ili definiciju značenja)

OBLAST: Politika

Sankcionisati: zabraniti (13), zvanično odobriti (1), ne znam (1);

Konsenzus: zajednički stav (15);

Secesija: otcepljenje (13), nezavisnost (2);

Nekredibilno: nepouzđano (15);

Konfrontacija: sukob (15);

Monitoring: nadzor (9), praćenje (6).

OBLAST: Ekonomija

Ekspropisano: oduzeto (10), izuzeto (1), zauzeto (1), ne znam (3);

Depresijacija: opadanje vrednosti (14), ne znam (1);

Kolizija: sukob (4), neslaganje (9), ne znam (2);

Kreditori: poverioci (12), bankari (1), ne znam (2);

Fokus: centar pažnje (13), ne znam (2).

Na osnovu dobijenih rezultata, odgovori ispitanika pokazuju da se anglicizmi koji se koriste u medijima mogu grupisati u nekoliko kategorija:

- (1) prevodni ekvivalent je pod uticajem fonoloških, morfoloških ili ortografskih pravila engleskog jezika (npr. *devastiran* = *devastated*, *skenirati* = *scan*, *sumirati* = *sum up*);
- (2) direktni prevod (npr. „*kros border*” *kredit* = *prekogranični kredit*);
- (3) u prevodnom ekvivalentu nedostaje važna informacija iako postoji u pozajmljenoj reči (prema Panić-Kavgić (2006: 38) osiromašeni prevod ili hiposemantizacija): npr. *ratifikacija* = *potvrđivanje, odobrenje*;
- (4) prevodnom ekvivalentu je dodata informacija koja ne postoji u pozajmljenoj reči (prema Panić-Kavgić (2006: 38) obogaćeni prevod ili hipersemantizacija): npr. *i-te naprave* = *moderne tehnološke naprave*; *gedžeti* = *džepne naprave*; *šoping mol* = *ogromni prodajni centar*);
- (5) prevodni ekvivalent pripada nekom drugom registru: npr. *skenirati* = *snimati* (kao u računarstvu), = *pregledati* (kao u medicini);
- (6) prevodnom ekvivalentu je pridodat vrednosni sud, (npr. *skenirati* = *detaljno ispitati*, *brižljivo ispitivati*, „*šou kejs*” *opera* = *originalna predstava*);
- (7) prevodni ekvivalent sadrži drugi anglicizam (npr. *sajber avanture* = *virtuelne avanture*);
- (8) umesto prevodnog ekvivalenta daje se asocijacija/deskriptivno objašnjenje (npr. *grinfild investicija* = *investicije koje podrazumevaju izgradnju potpuno novih objekata i unos nove opreme i tehnologije, početak „sa livade“*, *nova ulaganja od početka*);
- (9) prevodni ekvivalent ne odgovara gramatičkim pravilima srpskog jezika (npr. *internet predatori* = *internet napasnici*, *internet grabljivci*);
- (10) nerazumevanje anglicizma, (npr. *korporativizacija* = *poboljšavanje rada*, *kreditori* = *bankari*).

Osim toga, odgovore ispitanika koji su pokazali da razumeju anglicizme date u upitniku moguće je klasifikovati na sledeći način:

- (1) direktni prevod: *apel* = *poziv*, *film mitings* = *filmski susreti*, *inkluzija* = *uključivanje*;
- (2) precizni i kratki deskriptivni prevodni ekvivalenti (funkcionalna aproksimacija (Prčić, 2005: 179-180): *input* = *ulazne sirovine*,

emisar = ovlašćeni predstavnik, korporativizacija = ukрупnjavanje preduzeća;

- (3) dugački deskriptivni prevodi: *šoping mol = veliki tržišni centar izvan grada, antidiskriminaciona agenda = plan protiv obespravljenosti, program protiv diskriminacije, propisi protiv diskriminacije, grinfild investicija = investicija za pokretanje novog posla ili izgradnju novih postrojenja.*

Prema Prčiću (2005), postojeća AngloCOOLtura (stavovi, verovanja i navike onih koji su izloženi engleskom jeziku i koji svesno ili nesvesno usvajaju reči tog jezika, zbog čega u sopstvenim očima postaju moderniji, prefinjeniji i društveno nadmoćniji) prisutna je i veoma lako uočljiva u skoro svim oblastima života i ispoljava se u čestoj ili stalnoj, neretko pogrešnoj, upotrebi anglicizama. Njih je moguće grupisati na sledeći način:

- (1) sirovi anglicizmi: *agenda, input;*
- (2) očigledni anglicizmi: *tajming, šoping molovi, i-te naprave;*
- (3) skriveni anglicizmi: *internet grabljivci, šampioni za Albance, knjige onlajn.*

Svakako da postoje i situacije kada je zbog ekonomičnosti i tačnosti u izražavanju poželjnije upotrebiti anglicizam, te, stoga, postoje i situacije kada se pozajmljenice iz engleskog jezika sasvim opravdano koriste – *sajber* (prema Vasić i dr. (2001) koji se tiče kompjutera i informacionih sistema), *hepening* (Ibid. improvizovana dramska, muzička i sl. predstava u koju se mogu uključiti i gledaoci), *brend* (trgovačka marka po kojoj neko ili nešto postaje prepoznatljiv), itd.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada nije bio ukazati na neophodnost uvođenja puritanizma u srpski jezik, jer su u nekim situacijama anglicizmi i pozajmljenice iz drugih jezika zaista korisni (ekonomičnost, preciznost u izražavanju, na primer) i oni „u principu obogaćuju i modernizuju ne samo domaći jezik nego i kulturu koja se njime izražava” (Bugarski 1996: 23). Cilj rada bio je pokazati koliko se neki anglicizmi neopravdano koriste i koliko je poruka u kojima se oni koriste (ne)razumljiva.

Na osnovu prikupljenih podataka jasno je da i oni koji dobro poznaju engleski jezik ne razumeju u potpunosti sve anglicizme koji se koriste u medijima u Srbiji. Posledica takvog stanja jeste svakako nerazumevanje poruke koja se šalje onima kojima je potrebna i namenjena kako bi formirali sopstveno mišljenje, učestvovali u diskusijama, raspravama i donošenju odluka o stvarima koje se tiču njih samih. Mnogi mediji, usled nepostojanja

odgovarajuće poslovne politike i neusaglašenosti sa važećim normama srpskog jezika, ne isunjavaju svoju osnovnu funkciju – ne uspeavaju da prenesu vest svakom pripadniku društva, nego samo izabranom krugu ljudi (onima koji dobro govore engleski jezik). Ovo nikako ne znači da poruku treba preneti osiromašenim i nimalo negovanim jezikom. Ovo samo znači da novinar mora pažljivije koristiti raspoloživa jezička sredstva i konsultovati jezičke stručnjake i priručnike kako bi bio siguran da pravilno i dosledno koristi određene reči i izraze.

Kako bi se unapredilo postojeće stanje i kako bi se poštovala prava na informisanje svakog građanina, neophodno je da vest koja se saopštava bude napisana jezikom koji je razumljiv svakom građaninu, bez obzira na stepen njegovog obrazovanja, pol i uzrast. Ukoliko je novinar u situaciji da koristi anglicizam, jer ne postoji adekvatni prevodni ekvivalent, neophodno je da pronade način da objasni upotrebljeni anglicizam i tako vest učini potpuno razumljivom. Ukoliko se radi o pisanom tekstu, novinar bi trebalo da u fusnosti teksta da kratko objašnjenje za anglicizam koji je upotrebio. Ako je reč o elektronskim medijima, nakon upotrebljenog anglicizma, novinar bi trebalo da da kraće usmeno objašnjenje anglicizma koji je upotrebio. Na taj način, predupredila bi se situacija da i sami novinari pogrešno razumeju upotrebene anglicizme, a putem sredstava javnog informisanja neophodni anglicizmi postali bi razumljiviji većem broju ljudi. To bi doprinelo boljoj informisanosti, a samim tim i većoj mogućnosti da ljudi aktivno učestvuju u formiranju sopstvenog mišljenja i kreiranju sopstvene stvarnosti.

LITERATURA

- Bugarski, R. (1996). „Strane reči danas: pojam, upotreba, stavovi”. U: J. Plankoš, i dr. (ur.). *O leksičkim pozajmljenicama*. Gradska biblioteka, Subotica; Institut za srpski jezik SANU, Beograd: 17-25.
- Mićić, S. (2007). *Medicinski rečnik*. Zavod za udžbenike, Beograd.
- Milić, M. (2007). *Standardizing of Sporting Terminology in Serbian*. In K. Rasulić and I. Trbojević (eds.), *ELLSII75 Proceedings of the International Conference to Mark the 75th Anniversary of the English Department, English Language and Literature Studies: Interfaces and Integrations*, **Vol. 2**, 355-363. Belgrade, September 10-12th 2004. Belgrade: Faculty of Philology.
- Panić-Kavgić, O. (2006). *Koliko razumemo nove anglicizme*. Zmaj, Novi Sad.
- Prčić, T. (2005). *Engleski u srpskom*. Zmaj, Novi Sad.
- Vasić, V., Prčić, T., Nejgebauer, G. (2001). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Zmaj, Novi Sad.

Abstract: The European integration process permeates all aspects of life – from education and economics, over politics, international relations and trade to language. Owing to the fact that English is the official language, i.e. medium of communication, in all EU bodies and institutions, it is not surprising that it abounds in words and phrases denoting those concepts that are necessary for executing work in many different fields.

The aim of this paper is to explore the way in which a number of English words and phrases are used in mass media in Serbia. The research this paper is based on presupposed the analysis of the language used in the fields of economics, politics, culture and education in four daily newspapers and three TV news programs. The questionnaire given out to respondents was aimed at examining the extent to which Serbian citizens understand the news presented in mass media, as well as exploring how that affects their active participation in discussing burning issues and forming their own opinions.

Key words: *European integrations, media, anglicisms, understanding.*

EVROPSKI TRENDОВI OCENJIVANJA U NASTAVI

Apstrakt: Ovaj rad ima za cilj da pokaže neke metode vrednovanja koji se na evropskom prostoru koriste u nastavi, kako stranih jezika, tako i ostalih akademskih predmeta. Veliki deo ovih metoda je na našim prostorima slabo poznat. Metode koje se koriste u Evropi veoma su raznovrsne, a njihov odabir zavisi od mnogih faktora. Odabir adekvatne metode ima pozitivan efekat ne samo na dobijanje pouzdane informacije o znanju učenika (studenta), nego i na njihovu motivaciju. Takođe, adekvatni instrument ocenjivanja ima i dijagnostičku komponentu, kako iz aspekta učenika, tako i za procenu ishoda nastave. Ovaj efekat je od posebnog značaja za dalje unapređenje nastave. Imajući u vidu neophodnost dobrog znanja jezika u integrativnim procesima Evrope, kao i opšti napredak u znanju i veštinama, zahtevanih na evropskom tržištu, smatra se da je unapređenje nastave jedan od nezaobilaznih ciljeva svake obrazovne ustanove čija je misija dostizanje evropskog obrazovnog kvaliteta.

1. Uvod

Put ka Evropskoj uniji nije kratkoročan cilj i ne postiže se jednokratnim i jednoobraznim promenama. Naprotiv, one moraju biti korenite, i takve da rezultiraju promenama u opštem društvenom stanju. Jedan od koraka na tom putu jeste i promena u obrazovnom sistemu, u njegovoj modernizaciji na svim nivoima školovanja. U vezi sa visokim obrazovanjem, u poslednjih nekoliko godina, pojedini evropskih obrasci počeli su da se sprovedu. Takva je primena Bolonjskih principa. Međutim, dalji fokus bi mogli biti svi segmenti nastave koji kao krajnji ishod imaju poboljšanje izlaznih znanja studenata: od preformulacije nastavnih planova i programa, preko silabusa pojedinačnih predmeta i uvođenja adekvatnih praktičnih predmeta i same prakse, sve do poboljšanja nastavnih metoda i metoda vrednovanja.

1 iwattles@useens.net,

2 imaric@useens.net

U literaturi se nedvojbeno navode pozitivni efekti adekvatnih načina vrednovanja znanja. Ono se karakteriše povećanom motivacijom đaka, studenata ili drugih polaznika, dijagnostičkim efektom i povratnom informacijom o najvažnijim faktorima nastave, i drugim korisnim aspektima, što će biti pokazano dalje u radu.

S druge strane, široko su poznate negativne posledice vrednovanja i ocenjivanja znanja koja se sprovode neadekvatnim metodama, a čiji cilj nije onaj koji odgovara nastavnom procesu, dok se rezultati takvog ocenjivanja mogu koristiti isključivo u institucijalne svrhe. Njih takođe karakteriše i visok stepen „neuhvatljivosti“ kriterijuma, kako za studente, tako i za nastavnike, ali i demotivišući efekat koji takvo ocenjivanje ima na studente i đake³. Jedan od primera bilo bi davanje negativne ocene studentu ili đaku koji je prozvan da usmeno odgovara gradivo na jedno postavljeno pitanje na stranom jeziku, prvog časa nakon obrade date materije. Ili isključivo davanje testova istog tipa tokom cele školske godine – veoma je česta pojava da se daju testovi višestrukog izbora kao jedinog izvora informacije o stečenom znanju.

Nažalost, u Srbiji je velik broj prosvetnih radnika koji u praksi upražnjavaju neku od neadekvatnih vrsta vrednovanja, što iz neznanja, što zbog inertnosti sredine, što zbog realnog nedostatka stručne literature, prilika i načina obuke. Zbog toga se može smatrati da su radovi iz ove oblasti metodike nastave veoma važni, budući da mogu u velikoj meri doprineti poboljšanju kvaliteta nastave, koja kao konačni ishod ima kvalitetnije izlazne profile.

Ovaj rad će, dakle, definisati i opisati nekoliko adekvatnih načina ocenjivanja i vrednovanja znanja koja se koriste u Evropi, za koja se može smatrati da bi predstavljali doprinos kvalitetu nastave uvođenjem i u učionice na teritoriji Srbije. Iako se neki od primera odnose na vrednovanje znanja engleskog jezika, kojim se obe autorke bave, prikazane metode mogu se adaptirati za primenu u svim akademskim predmetima. Takođe, bitno je istaći da se ovaj rad ne bavi problematikom davanja ocena. Naprotiv, cilj autorki je da pokažu one metode koje pružaju uvid u stečeno znanje – da li je ciljano znanje stečeno i u kojoj meri. Čak i tačna informacija da je znanje nedovoljno, informacija je od velike vrednosti, jer upućuje na redefinisane nastavnih ciljeva ili metoda.

3 Primeri i objašnjenja neadekvatnih načina ocenjivanja i vrednovanja nisu prikazani u ovom radu zbog njegovog predviđenog obima .

2. Određivanje svrhe vrednovanja

Kada se nastavnik odlučuje o metodi ocenjivanja, neophodno je da prvenstveno odgovori na pitanje svrhe ocenjivanja, te da odabere normativno ili vrednovanje po kriterijumima.

Normativno vrednovanje (eng. *norm-referencing*) koristi se za dobijanje informacija o stanju određenih individua ili grupa u poređenju sa drugim individuama ili grupama u jednom lokalitetu, regionu ili šire. Za date grupe u okviru relevantnih područja određuje se norma, na osnovu koje se određuje da li ispitanici i u kojoj meri ispunjavaju zadatu normu (Cohen, 1994).

Normativno vrednovanje za cilj ima utvrđivanje pokazatelja relevantnih za određenu instituciju, pri čemu je najčešći rezultat rangiranje kandidata. Vrlo često ovakvo vrednovanje upotrebljava se u različite administrativne svrhe, kao što su prijemni ispiti, proveravanje kvaliteta nastave, efikasnost programa, utvrđivanje različitosti u regionima, i sl. (ZEO, 2001).

Vrednovanje po kriterijumima (eng. *criterion-referencing*), nasuprot normativnom vrednovanju, pruža informacije koje su deskriptivnog tipa i govore o odlukama koje polaznici donose na osnovu primljenih instrukcija – nastave (Davidson, Hudson, Lynch, 1985). U ovom pristupu, određuju se kriterijumske veštine ili ponašanja, dakle, definiše se željeni cilj, te se na osnovu toga definišu specifikacije testova. Ovaj pristup vrednovanja koristi se kada je potrebno utvrditi da li su ispitanici dostigli određene ciljeve nastave: u određenoj oblasti, definišu se ponašanja koje je potrebno savladati na određen način, u određenoj meri, u zadatom vremenu, sa određenom preciznošću. Polaznici čije je znanje vrednovano primenom ove metode upoznati su sa kriterijumima, tj. znanjima i veštinama koje je potrebno demonstrirati. Rivers (1983: 143) smatra ovu vrstu vrednovanja revolucionarnom budući da, s jedne strane, omogućava polaznicima da prihvate odgovornost za proces učenja, a sa druge strane korisna je pri evaluaciji nastave, redefinisajući nastavnih ciljeva i metoda instrukcije (eng. *backwash effects*) na osnovu dobijenih rezultata ovog pristupa vrednovanju. Kriterijumsko vrednovanje koristi se, dakle, u onim kontekstima gde je potrebno utvrditi u kolikoj meri je pojedinac savladao određeni nastavni cilj definisanjem minimalnog nivoa znanja pojedinca (Popham, 1973). Kriterijumsko vrednovanje pruža kako polaznicima, tako i nastavnicima povratnu informaciju o postignutom vladanju datom veštinom ili znanjem. Skale koje imenuju, s jedne strane, definiciju relevantnih domena, a sa druge, identifikuju znanja zahtevana u okviru domena, koriste se kao deskriptivne sheme i u *Zajedničkom evropskom okviru za žive jezike* (2001).

Uzimajući u obzir iznete argumente, može se zaključiti da je kriterijumsko vrednovanje onakav pristup vrednovanju znanja za koji smatramo da je opravdan i adekvatan pri utvrđivanju stečenog znanja u okviru nekog predmeta.

3. Tipovi vrednovanja

Vrednovanje znanja može se podeliti na četiri tipa na osnovu načina kojim se do konačnog vrednosnog suda (ocene) dolazi: holističko (eng. *holistic scoring*, *global scoring*), analitičko (eng. *analytic scoring*), vrednovanje primarnog kriterijuma (eng. *primary trait assessment*) i višekriterijumsko vrednovanje (eng. *multitrait assessment*).

3.1. Holističko i analitičko vrednovanje

Holističko vrednovanje se koristi veoma često u nastavnoj praksi. Ocena koja se daje izražena je u vidu jednog broja ili slova, u zavisnosti od konvencija koje se koriste, a ona je odraz kvaliteta rečenog ili napisanog kao celine. Pozitivni aspekt ovakvog tipa ocenjivanja je to što polaznik ne biva oštećen u velikoj meri ukoliko je jedan aspekt rada slabiji od drugih. White (1985) navodi da je naglasak ovakvog ocenjivanja na onome što je u reprodukovanom znanju dobro. Mana ovakvog pristupa je očigledno to što jedna ocena ne može poslužiti kao dijagnostički instrument, te studentu ne mora biti dovoljno jasno koji aspekt rada treba poboljšati. Takođe, ukoliko se pri ocenjivanju odgovora na isto pitanje daje različita težina različitim aspektima odgovora, ocene neće biti dosledne, a kao najveća mana ovakvog pristupa je to što svođenje kompleksnog zadatka na jednu brojčanu vrednost nije dovoljno pouzdano.

Nasuprot tome, analitičko ocenjivanje predviđa upotrebu skala za pojedine aspekte produkovanog znanja koje je potrebno kao posebne sagledati. Tako se mogu razdvojiti skale za sadržaj, organizaciju, koheziju, gramatiku i slično, i na svakoj skali odrediti broj poena (Weir, 1990). Ovakav način ocenjivanja osigurava da se bitni aspekti odgovora ne zanemare. Osim toga, ono može da pruži povratnu informaciju o razvijenosti pojedinih znanja ili veština koje se žele postići. Ovo je formativno vrednovanje s obzirom na to što rezultira napretkom i savladavanjem znanja i veština (Scott, 2005). Rubrike u analitičkim skalama pružaju studentima uvid kako u nedostatke, tako i u pozitivne aspekte svog znanja, i upućuju na one aspekte koje je potrebno revidirati. Problematično u analitičkom ocenjivanju je to što je moguće da skor na jednoj skali utiče na skor u okviru druge (eng. *the halo effect*) (Hamp-Lyons, 1989). Takođe se navodi da kvalitet znanja ni u kom

slučaju nije samo zbir ocena za niz pojedinih delova koje ga čine (White, 1985).

Preporuka koja se u literaturi nalazi je da se kombinuju ova dva metoda radi veće pouzdanosti dobijenih rezultata, jer je u brojim istraživanjima, koja su uključivala iskusne ocenjivače, utvrđena niska korelacija ocena ukoliko je korišćen samo holistički ili samo analitički metod, dok je veća korelacija među ocenjivačima dobijena kada su ova dva metoda korišćena u kombinaciji (ZEO, 2001; Hamp-Lyons, Prochnow, 1989; Cumming, 1990).

3.1.1. Primeri holističkog, analitičkog i kombinovanog ocenjivanja

Ukoliko bi se jedan odgovor studenta iz predmeta Uvod u opštu lingvistiku vrednovao, on bi mogao da dobije negativnu ocenu 5, ukoliko ne zadovoljava, ili ocene od 6 do 10, ukoliko zadovoljava u manjoj ili većoj meri. Studenti koji su dobili ocenu 6, dali su minimalno zadovoljavajući odgovor bar po nekom od kriterijuma (neimenovanih). Međutim, dva ili tri studenta koja su dobila 6, mogla su biti ocenjena po različitim kriterijumima

S1 – minimalno je zadovoljio sadržaj teorijskih znanja;

S2 – minimalno je zadovoljio sadržaj praktičnih znanja / primera;

S3 – minimalno je zadovoljio način izlaganja.

S ovim u vezi, može se videti da, iako su sva tri studenta imala koristi od ovakvog vrednovanja, koje se fokusira na ono što su dobro uradili i na opšti utisak ostavljen na ocenjivača, ono je nepouzđano, budući da daje istu ocenu za različita ispoljena znanja i veštine.

Analitičko vrednovanje imenovalo bi tri različita znanja i odredilo skale u okviru svakog:

Teorijski sadržaj	5	6	7	8	9	10
Praktična znanja i primeri	5	6	7	8	9	10
Način izlaganja	5	6	7	8	9	10

Iako se tipično ne imenuju kriterijumi (opisi ili deskriptori) potrebni za ostvarivanje pojedinačnih bodova u okviru imenovanih znanja, ova skala objektivizira davanje ocene, tj. čini ovu vrstu vrednovanja pouzdanijom. Ona takođe pruža povratnu informaciju studentu o tome koje oblasti je nužno popraviti, što je čini veoma pogodnim alatom za vrednovanje.

Najveća pouzdanost postiže se ukoliko je moguće da vrednovanje vrše dva ocenjivača, pri čemu jedan ocenjivač vrši analitičko, a drugi holističko ocenjivanje.

3.2. Vrednovanje primarnog kriterijuma

Jedan od načina osiguravanja pouzdanosti ocenjivanja je definisanje najvažnijeg kriterijuma za pojednačne zadatke, što čini vrednovanje primarnog kriterijuma (eng. *primary trait assessment*), koji je razvijen tokom sedamdesetih godina dvadesetog veka u SAD-u (Lloyd-Jones, 1977). Primarni kriterijum definiše se za dati zadatak, kao najvažniji cilj, implicirajući da je primarni kriterijum za svaki zadatak drugačiji. Ovim se kriterijum ocenjivanja, a samim tim i njegova pouzdanost, izoštravaju (White, 1985). Fokus ocenjivanja je produkt nastavnog procesa poznat polaznicima. Konstruktor zadatka je i konstruktor kriterijuma i ocenjivač, te se smanjuje mogućnost da primarni kriterijum bude protumačen u neskladu sa svrhom ocenjivanja. Međutim, potencijalni problem je to što je veoma teško isključiti uticaj drugih aspekata teksta tokom ocenjivanja, i da s tim u vezi nije dovoljno različit od holističkog ocenjivanja (Hamp-Lyons, 1991). Kao dodatni problem navodi se i to što ne postoji način utvrđivanja da li određeni kriterijum zaista zavređuje da bude ocenjivan kao primarni. Jedan zadatak bi tako mogao da dobije lošiju ocenu po primarnom kriterijumu, dok je celokupan zadatak zapravo bolji od drugih eseja, koji su dobili bolje ocene za primarni kriterijum, i obrnuto (Freedman, 1991).

Strategija za umanjivanje uticaja drugih faktora na vrednovanje primarnog kriterijuma je određivanje pristupnih kriterijuma (eng. *gateway criteria*). U ovom slučaju, da bi se uopšte pristupilo vrednovanju primarnog kriterijuma, rad mora da zadovoljava određene standarde pravopisa, interpunkcije (ukoliko se radi o pismenom zadatku), gramatičke ispravnosti, itd. Studenti mogu radne verzije zadataka predati na pregled pre krajnjeg roka kako bi se eventualne greške ispravile. Ova strategija omogućava nastavniku da se posveti ocenjivanju onoga što je u fokusu predmeta, a da pri tom u vrednovanje uključi i još neke aspekte koje smatra važnim.

3.2.1 Primer vrednovanja primarnog kriterijuma

U zavisnosti od prirode predmeta i fokusa nastave, broj primarnih kriterijuma može da varira od jednog do više od deset. Nivo uspešnost savladavanja svakog kriterijuma se obično vrednuje na skali od minimalno dva (da/ne skala) do pet poena gde je svaki poen definisan određenim deskriptorima. Na primer, iz predmeta Biologija, za zadatak „Originalan naučni eksperiment“ koji se odnosi na utvrđivanje koji je od dve različite vrste istog proizvoda bolji i pisanje izveštaja o tome, konstruktor imenuje kao jedan od primarnih kriterijuma „Interpretaciju podataka“ i određuje deskriptore za svaki od pet poena kao što je prikazano ispod:

Kriterijum: Interpretacija podataka

- (5) Student sumira svrhu i nalaze istraživanja; izvodi zaključke koji su dosledni podacima i naučnom rasuđivanju i dovodi ih u vezu sa interesnom čitalačkom grupom; student objašnjava očekivane rezultate i nudi objašnjenja i sugestije za dalje istraživanje ka neočekivanim rezultatima; student iznosi podatke iskreno, praveći razliku između činjenica i implikacija, i izbegava generalizacije; student organizuje informacije koje nisu deo eksperimenta tako da podržavaju zaključak; student prihvata ili odbacuje hipotezu.
- (4) Kao u 5 osim što student propušta da prihvati ili odbije hipotezu.
- (3) Kao u 4 osim što student pravi generalizacije i propušta da organizuje informacije koje nisu deo eksperimenta tako da podržavaju zaključak.
- (2) Student sumira svrhu i nalaze istraživanja; student objašnjava očekivane rezultate, ali zanemaruje neočekivane rezultate.
- (1) Student možda sumira rezultate, ali propušta da interpretira njihov značaj interesnoj čitalačkoj grupi (Walvord, Anderson, 1998).

Osim metodom dodavanja i oduzimanja deskriptora, skala takođe može biti organizovana tako da poeni predstavljaju određene veštine koje se rangiraju po značaju za zadatak. Za primarni kriterijum „Pristup problemu opisanom u članku“ poeni se mogu dodeljivati prema ispoljenosti sledećih veština: (5) sinteza problema, (4) analiza problema, (3) objašnjenje problema, (2) opis problema i (1) identifikovanje problema bez pristupanja istom (Walvord, Anderson: 1998).

Važno je još napomenuti da skale za pojedine kriterijume u okviru jednog zadatka ne moraju imati jednake vrednosti, tj. skale će se razlikovati u zavisnosti od fokusa ocenjivanja.

3.3. Višekriterijumsko vrednovanje

Nasuprot vrednovanju primarnog kriterijuma, razvijen je obrazac višekriterijumskog vrednovanja (eng. *multitrait assessment*) (Hamp-Lyons, 1991; Cohen, 1994). Ovakav sistem zahteva identifikaciju više kriterijuma koji za određeni kontekst predstavljaju fokus ocenjivanja. Najčešće se imenuju tri do četiri kriterijuma koji čine jednu osu, za koje se definišu potrebne performanse na drugoj osi, čime se dobija šema ocenjivanja ili kriterijumska mreža. Višekriterijumsko ocenjivanje ima veliki broj prednosti. Na prvom mestu, ono dopušta da u datom zadatku i u određenom situacionom kontekstu budu imenovani oni kriterijumi koji su bitna posledica nastavnog fokusa. Ukoliko se, na primer, govori o esejima, ovi kriter-

ijumi mogu uključivati komunikativne, retoričke, ali i druge važne aspekte pisanja na stranom jeziku, kao što su pojedina gramatička svojstva, širina vokabulara i drugo. Osobina ovog sistema da u potpunosti zavisi od konteksta, kako situacionog, tako i nastavnog, daje višekriterijumskom ocenjivanju visok stepen validnosti (Hamp-Lyons, 1991). S druge strane, ista ta osobina čini višekriterijumsko vrednovanje problematičnim sa aspekta pouzdanosti, jer promena bilo kojeg činioca (esej ne pišu studenti prve nego druge godine, na primer) zahteva promenu u definisanim opisima kriterijuma (deskriptorima) i praktično je nemoguće tvrditi pouzdanost – dobijanje istih rezultata primenom na drugi uzorak ispitanika.

Šeme za ocenjivanje date u *Zajedničkim evropskim okvirima (ZEO)* predstavljaju kompleksni sistem koji je baziran na kriterijumima određenim za određene jezičke veštine i komunikativne ciljeve, za određene nivoe jezičke kompetencije. U preseku horizontalne i vertikalne ose dati su deskriptori koji odgovaraju traženim ili očekivanim znanjima. Kao takav, po svojoj suštini ovaj sistem je analitički. Međutim, kako je preporučeno u literaturi, ove skale, date kao opšte preporuke, neophodno je prilagoditi kontekstu u kom se koriste. Ukoliko se iz osnovnog sistema izvede šema za ocenjivanje koja uključuje znanja definisana kao ključna u nastavnom procesu i komunikacijski ciljevi, a pri tom vodi računa o društvenom i situacionom kontekstu, dobija se višekriterijumski sistem, visoko zavisano od konteksta, a samim tim i visoko pouzdan (Hamp-Lyons, 1991; Hamp-Lyons, Henning, 1991; ZEO, 2003)

Primer višekriterijumskog ocenjivanja eseja

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Utisak na čitaoca		naslov postoji razvoj teme može se pratiti u nekim delovima eseja čitalac ima osećaj zbuđenosti				naslov u skladu sa temom čitalac lako prati razvoj teme fokus i poruka dovoljno jasni osećaj razumevanja teksta				naslov zanimljiv i efekatan koherencija i kohezija celog rada diskusija je jasna i relevantna osećaj zadovoljstva po čitanju
Registar		registar je povremeno usklađen sa potrebama zadatka				registar je usklađen sa potrebama zadatka, iako povremena poreda registra može biti prisutna				registar konsistentno usklađen sa zadatkom
Žanrovske norme		u nekim delovima eseja vizuelno zadovoljava norme žanrovske norme u nekim delovima odgovaraju zahtevu zadatka (početak i završetak pisma, naslovi, podnaslovi, postojanje paragrafa, i sl)				poštuju se standardne žanrovske norme vizuelno odgovara zahtevima žanra: paragrafi, naslov, pozdravi u pismu i dr.				norme konsistentno ispunjene vizuelni aspekti potpuniju opšti efekat rada
Organizacija i sadržaj		neki delovi su dobro organizovani i koherentni uvod i zaključak neubedljivi i irelevantni osnovna poruka nedovoljno jasna irelevantni argumenti sa dosta ponavljanja osnovne veznice fraze i reči se ponavljaju				organizacija logična glavni argumenti u velikoj meri jasno izneseni i relevantni uvod i zaključak doprinose temi širok spektar vezničkih fraza i reči tematske rečenice razvijeni paragrafi				glavni argumenti jasno i dosledno izneseni tematske rečenice efektne paragrafi u potpunosti razvijeni široka upotreba vezničkih struktura i kohezivnih sredstava uvod i zaključak efektni
Gramatika		frazna gramatika povremeno tačna kompleksne strukture izostaju				frazna gramatika uglavnom tačna kompleksne strukture prisutne raznolike strukture upotrebene dovoljno fleksibilno				gramatičke strukture tačne, osim povremenih grešaka pri kompleksnim strukturama široka upotreba gramatičkih sredstava sa velikom fleksibilnošću
Vokabular		jednostavan i uopšten ponavljanja prisutna netačan				uglavnom tačan određena širina povremeno specijalizovan vokabular upotreba kolokacija				širok i tačan vokabular velika frekvencija specijalizovanog vokabulara kolokacije i idiomatski jezik upotrebljen efektno i tačno
Pisanje i interpunkcija		dosledno netačno čak i sa visokofrekventnim i gramatičkim rečima greške u interpunkciji uglavnom ne ometaju razumevanje poruke				dovoljno tačno, povremeno leksičke reči nisu tačno napisane interpunkcija dovoljno tačna i pored povremene interferencije maternjeg jezika				pisanje i interpunkcija tačni osim povremenih nesistemskih omaški

Prikazana kriterijumska mreža rezultat je prilagođenih ZEO skala za nastavu na predmetu Savremeni engleski jezik 1, a za ocenjivanje eseja. Deskriptori su definisani za poene 2, 6 i 10, a međuvrednosti se određuju ukrštanjem pojedinih delova deskriptora, na osnovu neispunjenosti uslova ili nepostojanja određenih aspekata, pri čemu se određuje u kojoj meri se bodovi smanjuju u zavisnosti od težine nedostatka, a u poređenju sa sledećim definisanim kriterijumom. Dati bodovi odgovaraju nivoima B1, B2, i C1, a odabrani traženi kvaliteti preuzeti su iz različitih skala, koje se odnose na relevantna jezička ili vanjezička znanja. Ocenjivanje ovim putem dozvoljava i izvestan nivo fleksibilnosti, jer dozvoljava da neke diskrepance budu prevaziđene kompromisom između pojedinih definisanih kriterijuma (Hamp-Lyons, 1991: 250), što je posebno bitno kada ocenjivači imaju različitu reakciju na određeni pisani rad. Mana ovako kompleksnog sistema je činjenica da njegovo kreiranje zahteva iskustvo ocenjivača i konstruktora mreže. Osim toga, sam proces ocenjivanja veoma je dug. Prednost ovog ocenjivanja, njegova pouzdanost, trebalo bi da uveliko prevagne nad njegovim manama, posebno ukoliko se višekriterijumska mreža koristi i kao instrument samovrednovanja.

4. Odabir metode ocenjivanja

U konačnoj odluci o vrstama ocenjivanja i odabiru kriterijuma najvažniji odgovor je u poznavanju svrhe ocenjivanja, kao i krajnjeg cilja (Ur, 1996). U jezičkoj učionici neophodno je voditi računa da li se neka veština (pisanje, čitanje, govor, slušanje) koristi kao (1) sredstvo za učenje drugih jezičkih aspekata, (2) krajnji cilj samoj sebi, ili (3) oba: kao sredstvo i cilj. Tako i evaluacija mora biti odgovarajuća, tj. primerena svrsi usvajanja date veštine. Na primer, ukoliko pisanje koristimo kao sredstvo, pogodna vrsta evaluacije odnosiće se najviše na „mikro“ aspekt, i to onaj koji je fokus vežbe (ortografija, glagolsko vreme, odabrani vokabular, i sl.) Međutim, ako je vežba pisanja postavljena kao sopstveni cilj, kao što je slučaj i u ovom istraživanju, pogodan metod evaluacije jeste kombinacija „mikro“ i „makro“ aspekata, dakle kako mehanike jezika, tako i aspekata koji se tiču sadržaja i organizacije.

Samo po sebi ovo predstavlja problem, budući da je potrebno postići određeni balans između ova dva aspekta, koja čine svako znanje, i svaku reprodukciju znanja (Ur, 1996: 162; Elbow, 1998). U praksi pomenuti balans je poremećen u korist „mikro“ aspekata, a razloga za ovo ima više. Ukoliko posmatramo pisanje, kako se navodi u literaturi, greške u ortografiji i gramatici lakše se uočavaju i ispravljaju, a teško ih je ignorisati; polaznici očekuju i vole da im greške ovog tipa budu ispravljene; i na kraju, ove

je greške mnogo lakše dijagnosticirati i ispraviti nego greške koje se tiču sadržaja i organizacije. Balans između ova dva aspekta evaluacije bi trebalo da bude na strani „makro“ elementa, tj. sadržaja, a greške jezičke mehanike, tj. forme, potrebno je ispravljati u tolikoj meri da ne poručuju učeniku da su one prevashodne (Ur, 1996: 170).

ZAKLJUČAK

Vrednovanje i ocenjivanje su integralni deo procesa učenja. Jasni zahtevi i povratne informacije od nastavnika razvijaju autonomiju učenika i motivaciju da nastave sa aktivnim učenjem tokom života. U svrhu sticanja funkcionalnog znanja, neophodno je da metode vrednovanja budu raznovrsne, primerene nastavnom cilju i da doprinose razvoju kritičkog mišljenja. Verujemo da bi uvođenje nekih od metoda navedenih u radu u učionice u Srbiji bilo značajan korak ka poboljšanju izlaznih znanja studenata, a samim tim i većom konkurentnošću naših studenata na evropskom tržištu rada.

LITERATURA

- Angelo, T. and Cross, K. (1993). *Classroom Assessment Techniques: A Handbook for College Teachers*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Cohen, A.D. (1994). *Assessing Language Ability in the Classroom* (2nd edn). Boston: Heinle & Heinle publishers.
- Council of Europe (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cumming, A. (1990). Metalinguistic and Ideational thinking in second language composing. *Written Communication*, 7, 482-522.
- Davidson, F., Hudson, T., Lyunch, J. L. (1985). Language testing: Operationalization in classroom measurement and second language research. In Celce-Muricia (ed) *Beyond Basics* (137-152). Rowley, MA: Newbury.
- Elbow, P. (1998). Changing Grading while Working with Grades. In Frances, Z. (ed) *The Theory and Practice of Grading Writing: Problems and Possibilities*. State University of New York Press, New York.
- Freedman, S.W. (1991). *Evaluating writing: linking large-scale testing and classroom assessment*. Center for the Study of Writing, Occasional Paper No. 27. University of California, Berkeley, CA
- Hamp-Lyons, L. (1989). *Raters respond to rhetoric in Writing*. In Dechert, H.W., Raupach, M. (eds) *Interlingual processes*. Tübingen: Gunter Narr. (pp. 229-244)

- Hamp-Lyons, L., Prochnow, S. (1989). *Person dimensionality, person ability, and item difficulty in writing*. Presented at the Language Testing Research Colloquium, San Antonio.
- Lloyd-Jones, R. (1977). Primary Trait Scoring. In C.R. Cooper & L. O'Dell (ur) *Evaluating writing: Describing, measuring, judging* (pp. 36 – 66) Urbana, Illinois: National Council on teacher Education.
- Popham, W.J. (1973). *Criterion-referenced instruction*. Belmont, CA: Fearon.
- Rivers, W. M. (1983). *Speaking in Many Tongues* (3rd edn). Cambridge: CUP
- Savjet Evrope (2003). *Zajednički evropski okvir za žive jezike: učenje, nastava, ocjenjivanje*. Podgorica: Vlada Republike Crne gore, Ministarstvo prosvjete i nauke.
- Ur, P. (1996). *A Course in Language Teaching: Practice and Theory*. CUP: Cambridge, New York, Melbourne, Madrid
- Weir, C.J. (1990). *Communicative Language Testing*. New York: Prantice Hall International.
- White, E.M., (1985). *Teaching and Assessing Writing*. San Francisco: Jossey-Bass
- Walvoord, B and Anderson, V. (1998). *Effective Grading: A Tool for Learning and Assessment*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Abstract: Adequate assessment and grading can promote the overall process of teaching. The results would, in turn, produce young professionals with more solid knowledge and higher motivation, which are prerequisites of the highly competitive European job market. The aim of this paper was to explain the theoretical benefits and drawbacks of some contemporary European methods of grading and assessment. The authors attempted to show how these instruments can be applied to gain better insight into the acquired knowledge, and how to use the information as a diagnostic instrument while also promoting students' motivation.

Key words: *teaching, European integrations, methods of assessment and grading, students' motivation*

Aleksandra Erić-Bukarica¹
Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad

UPOTREBA ENGLSKIH REČI U TURISTIČKIM BROŠURAMA NA SRPSKOM

Rezime: Prilikom obilaženja turističkih agencija i čitanja turističkih ponuda u vidu brošura i postera, često zastanemo pred velikim brojem novih i uglavnom nejasnih reči i skraćenica. Ove reči predstavljaju posledicu dugotrajnog i rastućeg uticaja engleskog jezika na srpski i poznatije su pod terminom «anglicizmi».

Međutim, uvođenje anglicizama u srpski jezik se u nekim slučajevima smatra i prirodnim pojavom, naročito ako uzmemo u obzir činjenicu da je Srbija, u potrebi da i sama postane deo integrativnih procesa u Evropi, izložena velikom broju društvenih, tehnoloških i kulturoloških pojava za koje je morala da «uveze» i odgovarajuće nazive. Negativna strana ove pojave ogleda se u neadekvatnoj adaptaciji velikog broja reči iz engleskog jezika, kao jezika davaoca, u sistem jezika primaoca koji je, u ovom slučaju, srpski.

Cilj ovog rada je da kroz turističke brošure na srpskom istraži upotrebu i učestalost reči iz engleskog jezika (kako anglicizama tako i engleskih reči koje su nedovoljno pravopisno, gramatički i izgovorno adaptirane u srpskom jeziku). Rad će predstaviti primere u kojima je upotreba anglicizama donekle opravdana, kao i one reči koje nisu prilagođene sistemu srpskog jezika ni na ortografskom ni na morfosintaksičkom nivou.

Ključne reči: *anglicizam, srpski jezik, adaptacija, opravdanost*

Uvodne napomene

U trenutku kada se Srbiji otvaraju vrata Evropske zajednice, naročito od donošenja odluke Evropskog parlamenta da «nagradi» građane Srbije ukidanjem viza za zemlje Evropske unije, sveopšta pažnja srpskog društva

¹ alekeric@useens.net

usmerena je ka različitim političkim, pravnim i ekonomskim aspektima približavanja Srbije krajnjem cilju, ujedinjenju sa svojom evropskom porodicom. Povezivanjem Srbije sa ostalim evropskim državama nastavlja se rastući trend integrativnih procesa u Evropi, koji pored brojnih obećanih povlastica nosi i niz društvenih promena. Ove promene su među glavnim uzrocima otpora i skepticizma građana Srbije prema dugoočekivanim integrativnim procesima u Evropi.

Iako se proces evropskih integracija prvenstveno posmatra kao politički, on svakako otvara i pitanja iz brojnih drugih oblasti ljudskog delovanja. Cilj procesa pridruživanja je i zadovoljenje ekonomskih, pravnih, naučnih i tehnoloških standarda Evropske unije, a svi oni zahtevaju angažovanje kompletnog društva. Jedino uključivanjem svih segmenata jednog društva i dobrom pripremom možemo očekivati da jednog dana postanemo ravnopravna i ugledna članica Evropske unije, a ne da nam cilj bude samo formalni status države članice kojim samo nastavljamo dosadašnji život na margini (Jovanović, 2008).

Stavljanjem Srbije na tzv. belu šengensku listu, kao jednom od znakova volje Evropske unije da podrži napore Srbije za pridruživanjem Evropskoj zajednici, građani naše zemlje dobili su mogućnost slobodnijeg kretanja i komunikacije sa drugim evropskim državama. Ovo je, čini se, najviše uticalo na turističku granu privrede, obradovavši pri tom mnoge turističke agencije u Srbiji koje su vest o uvođenju bezviznog režima godinama željno iščekivale.

U cilju privlačenja što većeg broja klijenata i u želji da približe navodno moderniji, otmeniji i ugledniji evropski duh našoj sredini, turističke agencije u svojim reklamama posežu za neopravdanom i prenatlašenom upotrebom reči iz engleskog jezika. Međutim, ovakva, tzv. statusna upotreba engleskih reči u turizmu nije i jedina uočena tendencija. Česti su i primeri engleskih reči u turističkim brošurama na srpskom, čija se primena može okarakterisati kao strukovna, a koji su: «najčešće motivisani nedovoljno utemeljenim, ali zato sve uvreženijim verovanjem stručnjaka iz gotovo svih oblasti da su u današnje vreme jedino termini iz engleskog jezika oni koji na pravi, autentičan i ubedljiv način izražavaju određeno stručno značenje, dok se postojeće domaće reči ili ignorišu ili se, što je češće (ali i poraznije), za njih uopšte i ne zna» (Prčić, 2005:156).

U nastavku će se analizirati engleske reči i anglicizmi na odabranim primerima u turističkim brošurama na srpskom, kao i opravdanost njihove upotrebe i stepen prilagođavanja jeziku primaocu. Odabir primera ograničen je na terminologiju turizma kao jedne od grana privrede koja je među prvima osetila blagodeti ubrzavanja integrativnih procesa u Evropi.

O anglicizmima

Sa 27 zemalja članica, 23 zvanična jezika i preko 150 dijalekata, Evropska unija je u cilju lakšeg, ekonomičnijeg i efikasnijeg funkcionisanja i komunikacije engleskom jeziku dala status «lingua franca» novog doba. U proteklih dvadesetak godina, engleski je zbog svoje globalne rasprostranjenosti našao put do mnogih evropskih jezika i ostvario snažan uticaj na svaki od njih pojedinačno. Kao posledica prodiranja i ogromne zastupljenosti engleskog u opštoj komunikaciji, javljaju se brojne varijacije evropskih jezika kao što su Spanglish (mešavina španskog i engleskog), Franglais (francuski sa velikim brojem engleskih reči), Hunglish (hibridizacija mađarskog i engleskog), ali i mnoge druge mešavine jezika sa kojima engleski dolazi u dodir i koji mu dozvoljavaju da se u njima odomaći.

Anglicizmima se smatraju one reči u srpskom jeziku koje su pozajmljene iz engleskog, «preciznije, to su one leksičke jedinice iz engleskog jezika koje su bile podvrgnute formalnoj i sadržinskoj adaptaciji i na taj način postale u većoj ili manjoj meri integrisane u sistem srpskog jezika» (Prčić, 2005:207).

Međutim, da bismo reč smatrali anglicizmom nije dovoljno samo da je pozajmimo iz engleskog jezika. Engleske reči i fraze koje nisu fonološki, grafološki i gramatički adaptirane jeziku primaocu, u ovom slučaju srpskom, npr. *by the way, sorry, anyway...*, ne mogu se smatrati anglicizmima. U ovom slučaju govorimo o individualnoj i povremenoj upotrebi engleskih reči i izraza u srpskom jeziku.

Nasuprot tome, engleske reči poput *vaučer, branč i bordingpas* integrisale su se u srpski i dobile status anglicizama upravo zahvaljujući propisnoj adaptaciji u sistem srpskog jezika.

Proces adaptacije leksičkih jedinica iz jezika davaoca u sistem jezika primaoca obuhvata, pre svega, utvrđivanje njihove fonološke, odnosno izgovorne, i grafološke, odnosno pravopisne forme, ali i morfološkog oblika koji se postiže upotrebom odgovarajućih sufiksa i prefiksa za označavanje različitih gramatičkih kategorija. Adaptacija pozajmljenica se ne završava na nivou forme, već podrazumeva i zadovoljenje zahteva sadržine, odnosno značenja. Drugim rečima, pre nego što dopustimo da se strana reč odomaći u sistemu srpskog jezika, moramo utvrditi i da li za dati koncept postoji ustaljeni srpski ekvivalent ili makar srpski ekvivalent sa približnim značenjem, odnosno da li za uvođenje i korišćenje pozajmljenice postoji realna potreba usled nedostatka odgovarajućeg termina u leksikonu srpskog jezika, kao u slučaju reči *bluz* ili *bebisiter*. Šipka (2007) naglašava da je neophodno upozoriti na pogrešnu i neopravdanu upotrebu stranih reči: «Zašto moramo reći *destinacija*, ako imamo *odredište*. Imate riječi i termine koji

dolaze zajedno sa samim civilizacijskim produktima. Na primjer, svi znaju šta je *lifting* i ona se ne može drukčije reći. Međutim, postoje riječi koje već imamo, a dođe engleska riječ i hoće da je istisne, i ne samo jednu, nego sve...Danas imamo najezdu anglicizama koju ne selekcioniramo. Problem je u nama, a ne u riječima koje ulaze.» (N.N, 2007).

Kako bismo barem delimično ublažili posledice najezde anglicizama u srpski jezik, moramo ovom problemu pristupiti sistematično. Prvo, neophodno je prilagoditi izgovor pozajmljene engleske reči fonološkom sistemu srpskog jezika. Ovo znači da nije dozvoljeno koristiti engleske foneme poput /w/ pri izgovaranju anglicizama, jer one nisu deo srpskog fonemskog sistema.

Nakon što smo utvrdili izgovornu formu anglicizma, prelazimo na određivanje pravopisnog, odnosno ortografskog oblika pozajmljenice. Nažalost, vrlo je česta i primetna tendencija nepoštovanja pravila transkripcije pri pisanju engleskih reči. Najčešće nailazimo na primere engleskih reči koje su preuzete u svom izvornom ortografskom obliku poput *snowboard* ili *shopping*.

Na nivou gramatike, uobičajeni su slučajevi proizvoljno transkribovanih engleskih reči kojima se samo dodaju srpski gramatički sufixi poput *web cite-u*, *touroperatera* ili *boarding pas-u*. Nažalost, u svakodnevnoj upotrebi srpskog jezika nailazimo i na primere poput *biznis deo* ili *city tura* preuzetih iz norme jezika davaoca (u ovom slučaju, engleskog) koji, za razliku od srpskog, dozvoljava upotrebu imenice kao determinativa druge imenice.

U nastavku, biće ponuđen pregled najčešćih anglicizama u srpskim turističkim brošurama, kako onih čija je upotreba u datom kontekstu delimično opravdana, tako i onih koji nisu adaptirani normi srpskog jezika ni na ortografskom ni na morfološkom nivou, a koji prete da se svojom pseudonormom odomaće u srpskom.

Analiza korpusa i prikaz rezultata

U želji da se prikaže što celovitija slika o prirodi anglicizama i prodirućem uticaju norme engleskog na jezička pravila srpskog, ponudićemo u okviru ovog poglavlja, a kroz analizu sakupljenih primera iz korpusa, najčešće slučajeve negativnih obrazaca ove novonastale pseudonorme, kao i objašnjenja za njih. Prikupljeni korpus sastoji se iz trideset i četiri autentična primera različitih anglicizama i engleskih reči i fraza dobijenih analizom turističkih brošura na srpskom kao i pretraživanjem velikog broja internet sajtova domaćih turističkih agencija. Na osnovu ovakvog korpusa, biće izvođeni zaključci o zastupljenosti promena u propisanoj normi srpskog jezika i to na najistaknutijim jezičkim nivoima.

Budući da proces adaptacije izvorne engleske reči u anglicizam počinje na ortografskom nivou, analizu korpusa počecemo nabranjanjem primera u kojima engleske pozajmljenice nisu ni pravopisno ni grafološki adekvatno prilagođene pravilima srpskog jezika.

Grafološki oblik anglicizma bi trebalo formirati na osnovu izgovora engleske izvorne reči, što podrazumeva da se engleske foneme izvorne reči zamene ekvivalentnim ili približno ekvivalentnim grafemama jezika primaoca (u ovom slučaju, srpskog jezika). Analizirajući primere anglicizama u turističkim brošurama, povremeno smo nailazili na engleske pozajmljenice kojima je dodeljen adekvatan pisani oblik koji odgovara srpskom izgovoru date reči. Međutim, česti su i primeri poput (1) u kojem anglicizam *skipas* ne podleže pravilima standardizovanog pisanja reči koje su pozajmljene iz engleskog jezika. Ova pravila nalažu da se anglicizmi poput *skipas* pišu kao jedna neprekinuta reč jer predstavljaju jednu semantičku, odnosno sadržinsku celinu (Prčić, 2005). S druge strane, anglicizam *snek-bar* u primeru (2) bi trebalo pisati sa crticom, jer elementi ove reči stoje u značenjskom, tj. hiponimijskom odnosu:

(1) **Ski pas** /skîpâs/ se plaća na licu mesta.

(2) Hotel poseduje sopstvenu plažu, dva otvorena bazena, **snek bar** /snèk bâr/ na plaži...

Javljaju se i primeri kao što su (3) i (4) u kojima anglicizmi *transfer* i *ski-lift* preslikavaju pisani oblik izvorne engleske reči bez ikakvih promena, što znači da se engleske grafeme prenose odgovarajućim srpskim grafemama, osim u slučajevima kada u grafološkom sistemu srpskog jezika ne postoji odgovarajući ekvivalent za neka engleska slova. U tom slučaju, pisani oblik anglicizma nastaje po uzoru na izvorni izgovor engleske reči.

(3) U to spada prevoz do izabrane destinacije, avionom ili autobusom kao i **transfer** do hotela.

(4) Pored hotela nalazi se **ski-lift** dužine 100 m.

Međutim, veliki broj engleskih pozajmljenica otkrivenih u srpskim turističkim brošurama često zadržavaju odlike engleske izvorne reči, naročito fonološke i grafološke. Zapravo, ovakvi primeri ne mogu nositi status pozajmljenica, budući da prave pozajmljenice podrazumevaju barem neku vrstu adaptacije i integracije u sistem jezika primaoca. Nekoliko autentičnih primera iz turističkih brošura posvedočiće opštoj tendenciji preuzimanja anglicizama u izvornom ortografskom obliku, odnosno nultoj grafološkoj adaptaciji:

(5) 0-2 godine **FREE**

(6) Za boravak u Republici Austriji potrebna je **Schengen** viza.

(7) Hotel je otvoren 24 sata dnevno, ima **lift**, **luggage room** i **breakfast room** sa SAT TV-om.

(8) *Putnici koji predaju prtljag idu na izdvojeni **BAG DROP** šalter.*

Ponekad je ortografska adaptacija anglicizama u srpskim turističkim brošurama samo delimična, što pokazuju i sledeći sintagmatski odnosi. U većini slučajeva prvi element je preuzet u izvornom obliku, bez ikakvog oblika ortografske adaptacije:

(9) ***City tura** sa vodičem na srpskom jeziku.*

(10) *Gostima su na raspolaganju **room servis** i lift.*

(11) *Hotel ima ukupno 126 soba; 118 standardnih soba (2+1), 6 **suit soba** i dve **junior suit** sobe.*

(12) *Hotel Bistrica svojim **fitness klubom** i **ski rental servisom** predstavlja savršeno mesto...*

(13) *Brod ima džoging stazu, **laundry servis**, **duty free butik**.*

Vrlo često se javljaju nedoslednosti u pisanju anglicizama koje nastaju pri mehaničkom prepisivanju engleske izvorne reči. Kao posledica ove pojave nastaju alternativni grafološki oblici. U primeru (14) reč je o impulsivnom i nepromišljenom uprošćavanju engleskog originala *shopping* koje tako postaje *shoping*, iako nije sasvim jasno da li je ovde reč o tehničkom propustu ili autorskoj grešci. Isto tako, primeri (15) i (16) sadrže vrlo «kreativne» i humoristične alternativne oblike pisanja engleskih originala *beach volley* i *web site*. Nažalost, dosadašnja praksa je pokazala da nakon više susreta sa ovako napisanim anglicizmima, počinjemo na njih da gledamo kao da se radi o nečem sasvim uobičajenom i normalnom:

(14) *Ovo je jedno od najatraktivnijih skijaških centara Evrope kao i najaatraktivnija destinacija za **shoping**. [umesto *shopping*]*

(15) *Hotel raspolaže bazenom, terenima za tenis, košarku, fudbal, **beach valley**. [umesto *beach volley*]*

(16) *Turističke ponude na **web cite-u** su informativnog karaktera. [umesto *web site*]*

Analiza korpusa je pokazala da mnoge turističke brošure na srpskom ne poštuju pravila pravopisa kada je reč o korišćenju znakova interpunkcije, kao i velikih i malih slova na početku reči. Zapravo, čini se da je praksa da i srpski pravopis podlegne uticaju engleskog jezika. Korišćenje dvotačke između sati i minuta u primeru (17) oslikava normu engleskog pravopisa. U srpskom jeziku se za istu pojavu koristi tačka. U primeru (18), mesec u godini je napisan velikim početnim slovom iako u srpskom jeziku nema status vlastitog imena, pa se ovako prikazan datum opravdano smatra neopravdanim anglicizmom:

(17) *U najvećem broju hotela ulazak u sobe je posle **14:00h**. [umesto 14.00]*

(18) *Polazak 25. **April** 2008. [umesto 25. april 2008.]*

Iako su slova q, w, x, y sastavni deo engleskog alfabeta, ona ne pripadaju srpskom sistemu grafema. U pokušaju da ostvare utisak sofisticiranosti i prestiža, autori srpskih turističkih brošura često posežu za upotrebom tipično engleskih grafema, pa tako i u sledećim primerima:

(19) *Fakultativni odlazak grupe u enterijerni i **exterijerni** razgled najlepših znamenitosti Istanbula.*

(20) ***Maximalni** kapacitet donje palube je 160 mesta.*

Rasulić (u Bojković, 2010) tvrdi da je «uticaj engleske sintakse uočljiv u širokoj upotrebi spojeva imenica u kojima prva određuje drugu, glavnu, naročito ako je jedna od njih anglicizam.» Kada je reč o morfosintaksičkoj adaptaciji anglicizama u domaćim turističkim brošurama, najpre se primećuje prenaplašena upotreba imenica i imeničkih fraza u funkciji determinativa drugih imenica, npr. imenica *biznis* modifikuje imenicu *deo* u primeru (23), baš kao što i preoblikovani anglicizam *masaž* određuje imenicu *centar* u primeru (25). Najnoviji morfosintaksički trend i uticaj engleskog jezika na srpski najbolje se vidi u primeru (26) gde čak i glagolska fraza, i to nulte ortografske adaptacije, može stajati u pridevskoj funkciji ispred imenice, što je veoma netipično za srpski jezik. Tako agencije nespretno obaveštavaju zbunjene klijente o ponudi *atraktivnih* «*naučite da skijate*» i «*naučite da vozite dasku za skijanje*» paketa:

(21) *...dok je večera izbor jednog od četiri moguća jela servirana od strane kelnera (supa i **salat-bar samoposluživanje**)*

(22) *Svaki apartman poseduje TWC, radio, **color** TV i telefon.* [TV u boji]

(23) *Ukoliko manji apartman u **biznis delu** koristi jedna osoba...* [poslovnom delu]

(24) *Ispred hotela nalazi se **bejbi ski-lift**.* [manja žičara]

(25) *U hotelu gosti mogu besplatno koristiti **masaž centar**...* [salon za masažu]

(26) *Atraktivni **Learn to Ski** i **Learn to Snowboard** paketi.*

Takođe, sve češće se javlja tendencija da se na ortografski neadaptirane engleske pozajmljenice, na tzv. sirove anglicizme, dodaju srpski nastavci na padeže i odgovarajući imenički, glagolski i pridevski sufixi. Kao posledica ovog običaja javljaju se monstruozni grafološki hibridi, kao u sledećim primerima:

(27) *U ski centru postoji i škola **snowboarda**.*

(28) *U sklopu vile su restoran-**pizzerija** i snack bar.*

(29) *Na **boarding pass-u** piše broj gejta gde se nalazi putnikov avion.*

(30) *Travel house sarađuje sa domaćim i inostranim **touroperaterima**.*

(31) *Ukoliko gost iz bilo kog razloga prekine boravak, za neiskorišćeni deo boravka neće se vršiti **refundacija**.*

Kada govorimo o sintaksičkim pozajmljenicama pronađenim u turističkom vokabularu, moramo napomenuti da one podrazumevaju preslikavanje engleskih struktura i fraza u srpske strukture i fraze, uprkos već postojećim rečima u srpskom jeziku koje izražavaju isti koncept ili ideju. U mnogim od ovih primera nije lako prepoznati uticaj engleskog jezika, jer upotreba ovakvih anglicizama ne onemogućava komunikaciju, već je samo usporava ili otežava:

(32) *Putnici za London treba da popune **elektronsku aplikaciju**.* [od *electronic application*, umesto «elektronska prijava»]

(33) *Stari deo je **lavirint aleja** koji vode ka skveru.* [od *labyrinth of alleys*, umesto «splet krivudavih ulica»]

(34) *Ako putnik želi da ga agencija **servisira** i po ovom pitanju neophodno je da popuni posebnu **autorizaciju za agenta**.* [od *service* i *agent authorization*, umesto «uslužiti» i «ovlašćenje za predstavnika»]

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Prema rečima Brborića (u Bojković, 2010) «nije sporno da srpski ne može bez stranih reči ili bez onih koje su to po svom poreklu, ali je teško objasniti zbog čega sve više upotrebljavamo anglicizme i tamo gde oni nisu nužni, gde nisu potrebni, već jednostavno 'ruže' srpski jezik i njegov leksički fond.»

Ključna pitanja koja bi trebalo da postavimo sebi pre nego što odlučimo da upotrebimo neku pozajmljenicu je da li u srpskom jeziku već postoji reč sa istim značenjem i da li strana reč ostvaruje komunikativni doprinos jeziku primaocu. Ukoliko je odgovor potvrđan, onda bi pozajmljenica mogla funkcionisati kao sinonim za pomenutu domaću reč. Međutim, prethodno pozajmljena reč mora proći kroz proces integracije da bi postala deo srpskog leksikona. Ovaj proces obuhvata adaptaciju na svakom pojedinačnom jezičkom nivou, i to na ortografskom, fonološkom, gramatičkom i pragmatičkom.

Ono što ostavlja najveći utisak nakon analize primera iz turističkih brošura nije samo količina ortografski i morfosintaksički neadaptiranih reči, već efekat koji ovi anglicizmi proizvode kod čitalaca, pa samim tim i kod autora ovog rada. Posle sretanja sa nekoliko primera neadekvatno adaptiranih engleskih reči, počinjemo da radikalno spuštamo kriterijum i da od dva zla biramo manje, što i dovodi do najezde sirovih anglicizama u gotovo sve oblasti ljudskog delovanja. Stoga bi autori i prevodioci ovih turističkih brošura trebalo da nastoje da smanje uvoz objektivno nepotrebni i neopravdanih reči u srpski jezik ili da ulože napor da pomenute pozajmljenice propisno adaptiraju u sistem jezika primaoca.

LITERATURA

- Bojković, T. *Pod lupom: Kako se spasiti od «englezitisa». Sori, po difoltu ne nosim kežual za svaki ivent*, 2010. <http://www.politika.rs/rubrike/Magazin/Sori-podifoltu-ne-nosim-kežual-za-svaki-ivent.lt.html> (08.08.2010)
- Jovanović, N. *Izazovi evropskih integracija*, 2008. http://www.danas.rs/dodaci/vikend/knjiga_danas/izazovi_evropskih_integracija.54html?news_id=139787 (08.08.2010)
- Klajn, I. *Rečnik jezičkih nedoumica*. 4. izdanje. Čigoja štampa, Beograd, 1997.
- N.N. *Milan Šipka: Danas je sve postalo brend*, 2007. <http://www.nezavisne.com/kultura/vijesti/6885/Milan-Sipka-Danas-je-sve-postalo-brend.html> (10.08.2010.)
- Prčić, T. *Engleski u srpskom*. Zmaj, Novi Sad, 2005.
- Vasić, V., Prčić, T., Nejgebauer, G. *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Zmaj, Novi Sad, 2001.

THE USE OF WORDS FROM ENGLISH IN TOURIST BROCHURES IN SERBIAN

Abstract: When visiting travel agencies or reading their brochures and posters, we often find ourselves tangled with a growing number of new, often incomprehensible words, abbreviations and codes. These words are the result of a long lasting and growing influence of the English language on Serbian, and are known as anglicisms.

However, the use of anglicisms in Serbian is in certain cases seen as natural, especially if we take into consideration the fact that Serbia, in its growing necessity to take part in Europe's integration processes, is getting more exposed to a number of social, cultural and technological developments for which it lacks adequate terminology and is thus forced to «import» it.

The problem with this lies in the fact that the majority of words from English, as a giving language, are inadequately adapted to the system of a receiving language, which is in this case, Serbian.

The goal of this paper is to examine the usage and frequency of words from English (both anglicisms and englishisms) in Serbian tourist brochures. It was decided to present both examples in which the usage of anglicisms is justified to a certain extent, and those words that are not adapted to neither orthographic nor morphosyntactic level of the Serbian language.

Key words: *anglicism/ Serbian/ adaptation/ justification*

Biljana Radić-Bojanić¹, Vesna Lazović², Jagoda Topalov³
Filozofski fakultet, Novi Sad

USMENE PREZENTACIJE NA ENGLESKOM JEZIKU NA NIVOU B2 ZAJEDNIČKOG EVROPSKOG OKVIRA

Rezime: Zajednički evropski okvir za žive jezike (ZEO) postavlja nivo B2 kao prag samostalnosti u upotrebi stranog jezika, pri čemu učenika na tom nivou opisuje kao osobu sposobnu da se spontatno i fluentno izražava i na konkretne i na apstraktne teme, kao i da je njegova svakodnevna komunikacija sa izvornim govornikom moguća bez većih napora. Same usmene prezentacije na ovom nivou opisane su kao jasne i sistematski organizovane, sa uočljivo istaknutim celinama i pažljivo odabranim detaljima koji dopunjavaju materiju. Pored toga, učenik bi trebalo da bude sposoban da povremeno spontano odluta od unapred pripremljenog teksta prezentacije i da u interakciji sa publikom razvije neke interesantne delove svog izlaganja.

U ovom radu istražuju se usmene prezentacije univerzitetskih studenata čije je znanje ocenjeno kao nivo B2. Istraživani uzorak su studenti Anglistike na prvoj godini (jedna grupa) i studenti drugih smerova koji slušaju engleski kao strani jezik (jedna grupa). Glavni metod istraživanja je opservacija koju vrši predmetni nastavnik dok student izlaže svoju prezentaciju na unapred određenu i pripremljenu temu, a cilj istraživanja da se utvrdi da li studenti iz uzorka, reprezentativnog za njihovu populaciju, odgovaraju pomenutom nivou B2.

Ključne reči: *usmene prezentacije, nivo B2, Zajednički evropski okvir, kvalitativno istraživanje, opservacija.*

1 radic.bojanic@gmail.com

2 lazovicvesna@gmail.com

3 jagoda.topalov@gmail.com

1. UVODNI DEO

1.1. *Zajednički evropski okvir*

Zajednički evropski okvir je zajednička baza koja služi u izradi programa i udžbenika, kao i u proveru znanja u nastavi stranih jezika u Evropi, gde se kao osnova postavljaju komunikativne potrebe koje se oslanjaju na određena znanja i veštine. Suština definisanja nivoa kompetencija u *Zajedničkom evropskom okviru* leži u postavljanju objektivnih kriterijuma koji bi trebalo da ujednače različite sisteme ocenjivanja i olakšaju kretanje ljudi u Evropi, i u obrazovnom i u poslovnom smislu. Drugim rečima, slobodno kretanje ljudi podrazumeva efikasniju međunarodnu komunikaciju koja poštuje različite kulture i identitete, poboljšan pristup informacijama, podsticanje većeg stepena saradnje, unapređenje uslova za rad i pospešivanje uzajamnog poverenja (ZEO 2003: 13).

Iz ugla učenika, *Zajednički evropski okvir* znači razvijanje i podsticanje veće autonomije u učenju tako što učenici razvijaju svest o proceni sopstvenih znanja i umeća, tako što se navikavaju da sebi zadaju realne, ostvarive ciljeve, tako što sami odabiraju nastavna sredstva i tako što sami ocenjuju svoj rad. Prilikom organizacije nastave uzima se u obzir razvoj potreba učenika i okruženje u kome živi, uči i radi, kao i kontekst u kome koristi i u kome će koristiti strane jezike. „Govornik i učenik nekog jezika su aktivni učesnici u društvenom životu zajednice i okruženja kojima pripadaju. Stoga, analiza njihovog jezičkog izraza pretpostavlja niz aktivnosti koje nisu isključivo jezičke prirode. Iako se govorni čin ostvaruje jezičkim aktivnostima, pravi smisao i značenje se dobija u zavisnosti od situacije i okruženja u kojima se realizuje“ (ZEO 2003: 17).

Kao prag samostalnosti u upotrebi stranog jezika *Zajednički evropski okvir* postavlja nivo B2, koji na mnogo načina znači odvajanje od dimenzije pukog preživljavanja i ulazak u apstraktni domen sadržaja na stranom jeziku. Učeniku se otvaraju novi vidici i on postaje svestan da je došao do nove faze učenja, gde stvari vidi drugim očima i gde sam počinje da upravlja svojim procesom učenja – uočava sopstvene greške, pamti ih i ispravlja u nekoj budućoj komunikaciji. Osim toga, učenikovo znanje, ne samo jezika nego i vanjezičkih sadržaja, pomaže mu da predvidi strukture koje će se koristiti shodno temi razgovora, čime mu je olakšana upotreba jezika i učešće u procesu komunikacije.

Globalni opis ovog nivoa upućuje na to da je učenik „u stanju da razume suštinu konkretnih ili apstraktnih sadržaja u nekom složenom tekstu, kao i stručnu raspravu iz svoje oblasti. U stanju je da se izražava sa određenim stepenom spontanosti i lakoće, tako da razgovor sa izvornim govornikom ne predstavlja napor ni jednom ni drugom. Izražava se jasno i potpuno o

velikom broju tema, ume da iskaže svoje mišljenje o aktuelnim dešavanjima i izloži prednosti i mane u odnosu na budući razvoj situacije“ (ZEO 2003: 33). Iz ovog kratkog opisa vidi se da učenik na nivou B2 počinje da u pravom smislu razvija autonomiju, te da na svom jezičkom i vanjezičkom znanju stranog jezika može da radi i van nastavnog procesa. Pošto je postao svestan postojanja kulturnih razlika između maternjeg i stranog jezika, moći će sve uspješnije da izbegava zamke koje te razlike postavljaju, ali će moći i da radi na sopstvenom kulturnom bogaćenju i osveščivanju.

U pogledu usmenog izražavanja, koje se u *Zajedničkom evropskom okviru* posmatra i kroz dijalošku i kroz monološku sferu, učenik na B2 nivou trebalo bi da ima sledeće kompetencije (ZEO 2003: 34-35):

- može da se sporazumeva sa takvom lakoćom i spontanošću da je moguća potpuno normalna interakcija sa izvornim govornikom;
- može aktivno da učestvuje u običnom razgovoru i da zastupa i brani sopstvena mišljenja i stavove;
- može da govori dugo i pregledno o velikom broju tema koje zadiru u njegov domen interesovanja;
- može da govori o nekom aktuelnom dešavanju i da objasni prednosti i mane različitih mogućnosti razvoja situacije.

Konkretniji kriterijumi, čija interakcija daje detaljniji uvid u kompetencije učenika na nivou B2, odnose se na sledeće kvalitativne aspekte upotrebe jezika: opseg, kontrolu, lakoću, interakciju, i koherenciju (ZEO 2003: 36):

Opseg	Kontrola	Lakoća	Interakcija	Koherencija
Učenik raspolaze prilično širokim spektrom jezičkih znanja za izražavanje sopstvenog gledišta, razložno predočavanje situacije i argumentovani sled razmišljanja, iznošenja ideja, bez očiglednog napora u traženju pravih izraza.	Učenik raspolaze prilično visokim stepenom gramatičkih znanja jezika. U govoru ne pravi greške koje bi mogle da izazovu nespozume i obično je u stanju da ih sam „u hodu“ ispravi.	Učenik je u stanju da prilično dobro povede razgovor i govori relativno dugo uz određeno oklevanje u traženju pravih reči ili izraza i uz povremene, ne tako česte, zastoje.	U stanju je da pravovremeno inicira ili „upadne“ u razgovor i poentira kako treba, iako ponekad to ne ispadne najspretnije. U stanju je da podstiče razgovor o njemu/njoj bliskim sadržajima potvrđujući razumevanje i obraćajući se drugima.	Učenik je u stanju da vodi jasan i povezan razgovor uz ograničenu upotrebu artikulatora pri formulisanju izraza s mogućim povremenim zastojima tokom dužeg izlaganja.

1.2. Usmene prezentacije

Treba imati na umu da se gore navedeni aspekti mogu identifikovati u nekoliko različitim kontekstima upotrebe jezika, od kojih su neke institu-

cionalne, tj. pripadaju obrazovnom procesu ili sferi radnog mesta, dok druge pripadaju privatnom području aktivnosti. Ono na šta se usredsređuje ovaj rad su usmene prezentacije, poseban oblik monološkog izražavanja, koji se inicijalno sa učenicima vežba i razvija tokom nastavnog procesa, a koji će im kasnije tokom profesionalnog ili akademskog života biti od velike koristi.

Ova veština zahteva od učenika da prođu kroz nekoliko pripremnih faza i da završni segment, u kome zaista i usmeno prezentuju pripremljeni sadržaj, bude kumulativni rezultat više koraka koji su prethodili. Naime, bez obzira da li temu biraju ili je sami smišljaju, učenici moraju prvo da razmisle šta žele da postignu usmenom prezentacijom i koju će publiku imati. U skladu sa tim, odabiraće jezička sredstva i informacije koje će uključiti u prezentaciju.

Sama pripreмна faza sastoji se od sakupljanja ideja i pravljenja plana rada, koji se potom popunjava informacijama koje učenici dobiju kroz istraživanje odabrane teme. U ovom koraku bitno je naglasiti učenicima da uvek imaju na umu dužinu prezentacije, te da u skladu sa time ograniče i količinu informacija koje će uključiti. Nakon što završe istraživanje, dobijene informacije učenici treba da uvrste u plan izlaganja i uklope podatke tako da se mogu izložiti za zadato vreme. Ukoliko je potrebno, informacije iz plana izlaganja mogu da se pripreme i kao vizuelni materijal u obliku prezentacije ili hendauta koje će moći da vidi publika.

Tokom samog izlaganja učenici treba da privuku i održe pažnju publike, a da pri tom izlaganje sledi plan koji je ranije napravljen. Prelasci sa jedne celine na drugu treba da budu jasno istaknuti, a zaključak treba da ponudi sažetak celokupnog izlaganja. Učenicima se uvek savetuje da prezentacije ne čitaju, jer na taj način neće ostvariti interaktivan odnos sa publikom. Naprotiv, treba da se dobro pripreme i koriste hendaut ili prezentaciju koja će olakšati praćenje i njima samima i publici koja sluša. Samo usmeno izražavanje treba da bude jasno i dovoljno glasno da svi u publici čuju, a učenik treba da govori ni prebrzo ni presporo. Na ove faktore umnogome utiču nervoza i trema, koje se vremenom i iskustvom smanjuju, ali i kod prvog izlaganja učenik treba da zna da će se, ako se dobro pripremi, osećati sigurnije i time smanjiti nervozu.

Što se jezičkog aspekta izlaganja tiče, učenici treba da koriste gramatički i leksički repertoar koji imaju, mada im se savetuje da to ne budu jednostavnije strukture, pošto na taj način neće pokazati šta sve znaju. Sam vokabular će odraziti koliko su se pripremili i istraživali temu, pošto će svakako znati više reči iz date oblasti ako su dovoljno istraživali. Ukoliko pogreše i to uoče, grešku treba da isprave i da nastave sa prezentacijom.

Prilikom ocenjivanja, nastavnik uzima u obzir nekoliko kriterijuma: gramatičku tačnost prezentacije, opseg i širinu vokabulara, njegovu priklad-

nost odabranoj temi, strukturu i organizaciju same prezentacije, koherentnost i izgovor u izražavanju, a konačna ocena zavisi od svih navedenih kriterijuma, ali i od opšteg utiska nastavnika o pripremljenosti studenta za izlaganje i celokupnom istraživanju na zadatu temu.

2. CILJ RADA

Cilj ovog rada jeste da na uzorku od dve grupe studenata Filozofskog fakulteta u Novom Sadu koji su se klasifikovali na nivo B2 ZEO istraži da li njihove usmene prezentacije, izvedene kao deo ispitnih obaveza, odslikavaju opisnu skalu ZEO za usmeno izražavanje na nivou B2. Osim toga, cilj je da se istraže i sličnosti i razlike između studenata iz te dve grupe, pošto se jedna grupa sastoji od studenata koji studiraju Engleski jezik i književnost, a druga se sastoji od studenata koji pohađaju časove engleskog jezika kao stranog, a studiraju na drugim studijskim grupama (Istorija, Pedagogija, itd.).

3. ANALIZA KVALITATIVNIH REZULTATA I DISKUSIJA

Kvalitativno istraživanje teži manjem broju ispitanika, budući da mu je cilj obezbeđivanje bogatstva podataka i njihova dubina, dok se pojava redundantnosti u podacima tumači kao znak da je odabrani uzorak dovoljan (Patton 2002). S obzirom na to što odabir uzorka ispitanika u kvalitativnom istraživanju nije nasumičan već ciljan (Patton 2002), uzorak u ovom istraživanju čini, s jedne strane ukupno šest odabranih studenata Anglistike, koji su na prezentaciji ocenjeni ocenom šest, osam, odnosno deset (po dva studenta za svaku ocenu), a s druge strane šest studenata drugih smerova odabranih na isti način. Ukupan uzorak u ovom istraživanju, dakle, čini dvanaest (N=12) studenata.

Prvu grupu studenata, čiji rezultati se za potrebe ovog istraživanja analiziraju, čine studenti koji su pohađali prvu godinu studijskog programa Engleski jezik i književnost na Odseku za anglistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu školske 2009/2010. Tokom prvog semestra kao obavezan kurs imali su *Objedinjene jezičke veštine 1*, jezički kurs čija se svrha zasniva na potrebi da se studentima omogući i pomogne u savladavanju kompleksnog jezičkog materijala i sticanju i usavršavanju jezičke kompetencije u sve četiri jezičke veštine. U ovom slučaju, pažnja se posvećuje isključivo segmentu kursa koji je vezan za usmeno izražavanje, odnosno za usmenu prezentaciju, pri čemu studenti u dogovoru sa nastavnikom najpre biraju temu, potom je samostalno pripremaju kod kuće, i na kraju svoje istraživanje na datu temu usmeno prezentuju pred svojim kolegama. Budući da izlaganje

ne treba da bude duže od 10 minuta, nije dozvoljeno čitanje pripremljenog materijala.

Drugu grupu studenata koji su uključeni u istraživanje čine studenti Filozofskog fakulteta koji ne studiraju na Odseku za anglistiku, a koji su odabrali i pohađali kurs engleskog jezika kao stranog jezika po izboru. Tokom prvog semestra oni su pohađali vežbe iz predmeta *Strani jezik 1 – Engleski jezik B2.1*, čiji je obrazovni cilj ovladavanje jezičkim veštinama na nivou B2, što podrazumeva „tačno čitanje, dobro razumevanje svakodnevnog govornog jezika, ovladavanje veštinom pisanja kraćih tekstova na opšte teme, usmeno izražavanje mišljenja, stavova, planova i želja“ (Filozofski fakultet 2008: 41).

Prilikom vrednovanja učinka studenata na usmenom delu ispita, nastavnik uzima u obzir sve aspekte bitne za veštinu usmenog izražavanja: izbor reči, tačnost u izražavanju, izgovor, fluentnost, ali ne i sposobnost interakcije, jer je prezentacija zamišljena kao monološka forma u kojoj studenti prenose publici svoja znanja i otkrića na zadatu temu. Tek nakon završetka izlaganja postavljaju se pitanja, ali se interakcija izlagača i publike ne uzima u obzir kada se formira konačna ocena.

U okviru kvalitativne analize usmenih prezentacija polazi se od konačnih ocena studenata i beležaka nastavnika tokom izlaganja na taj način što se analizira njihov učinak prema kriterijumima koji su navedeni na početku rada, i to: opseg, kontrola, lakoća i koherencija, dok se kriterijum *interakcija* ne uključuje zbog činjenice da je prezentacija jednosmerna, upućena ka publici i ne podrazumeva aktivno učestvovanje drugih već samo studenta – izlagača.

Da bi se prikazala i obuhvatila celovitija slika, analiziraju se usmene prezentacije po dva studenta sa različitim ocenama, i to sledećim redosledom: prvo sledi kratak opis izlaganja studenata koji su dobili najnižu ocenu, odnosno šesticu, potom onih koji su svojim izlaganjem zaslužili osmicu, i na kraju, studenata koji su osvojili maksimalan broj bodova i dobili desetku. Kroz opis njihovih izlaganja na osnovu gore navedenih kriterijuma, pokušava se uočiti razlika između jezičke kompetencije studenata Anglistike i ustanoviti da li svi oni zadovoljavaju nivo B2 Zajedničkog evropskog okvira, tj. da li skala za nivo B2 zaista odslikava njihovo znanje engleskog jezika.

Opšta ZEO skala za veštinu povezanog govorenja ističe kao karakteristiku B2 nivoa sledeće: “Mogu da govorim dugo i pregledno o velikom broju tema koje zadiru u moj domen interesovanja. Mogu da govorim o nekom aktuelnom dešavanju i da objasnim prednosti i mane različitih mogućnosti razvoja situacije” (ZEO 2003: 35).

Čak i kad se uzme u obzir ova opšta konstatacija, postaje jasno da studenti Anglistike sa najnižom ocenom teško da zadovoljavaju ovako formulisani kriterijum. Naime, iako su imali dosta vremena da prezentacije

pripreme (u proseku po mesec dana), zapaža se odsustvo preglednosti i koherentnosti. Ono što je zajedničko njihovom izlaganju jesu, pre svega, očita nepripremljenost i nedostatak istraživanja na datu temu, koji se ogledaju u povremenom čitanju čitavih rečenica iz beležaka. Pored toga, očigledan je suženi opseg jezičkih znanja i jedinica koji se u pojedinim momentima ogleda u nedostatku pravih i odgovarajućih reči i izraza. Nadalje, u toku prezentacije studenti ne poštuju najosnovnija gramatička pravila i prave veliki broj kardinalnih gramatičkih grešaka, poput neslaganja subjekta i predikata, poređenja prideva i priloga, nepoznavanja nepravilne množine imenica i dr. Tokom izlaganja dosta se okleva i tada se pribegava čitanju sa pripremljenog papira.

Obrađivani uzorak iz kategorije studenata neanglista koji su na usmenoj prezentaciji dobili najnižu ocenu čine dva studenta, od kojih jedan studira Istoriju, a drugi Pedagogiju. Za ove ispitanike karakteristična je uglavnom pravilna, ali ograničena upotreba jezika, kako u pogledu forme, tako i u pogledu funkcije, što se ogleda u sve četiri posmatrane dimenzije (u opsegu, kontroli, lakoći i koherenciji jezika). Posmatrajući usmene prezentacije ovih studenata kroz prizmu kriterijuma ZEO za nivo B2, jasno je da se ovaj poduzorak nalazi na donjoj granici. Konkretno, opseg korišćenja jezika je prikladan izabranoj temi, ali su ujedno prisutna značajna ograničenja u upotrebi složenijih oblika vokabulara. Primetna su i ograničenja po pitanju organizacije strukture usmene prezentacije – grubi prelazi sa uvoda na razradu, sa razrade na zaključak, nagli, formalno nepovezani skokovi sa jednog argumenta na drugi. Nadalje, gramatičke greške koje prave ne utiču na razumevanje usmene prezentacije, a studenti, ukoliko ih opaze, umeju da ih isprave. Međutim, one se uglavnom tiču slaganja subjekta i predikata, bilo po broju ili po licu, pogrešne množine imenica, pogrešnog oblika reči i sl. dakle, tiču se primene najosnovnijih gramatičkih pravila i samim tim su ozbiljne.

Što se tiče dva studenta Anglistike koja su dobila osam za svoja izlaganja, uočava se veća podudarnost sa deskriptorima na skali za nivo B2. Naime, studenti koriste bogatiji i širi fond reči, argumentovano i koherentno predstavljaju svoje ideje i nemaju teškoće pri odabiru reči. Doduše, ono što karakteriše njihova izlaganja jesu česta ponavljanja pojedinih konstrukcija i jezičkih izraza, ali uz manje gramatičke greške, kojih su najčešće i sami svesni (poput nepravilno upotrebljenih predloga ili duple negacije). Tokom prezentacije povremeno oklevaju i nesigurni su, a to se može posmatrati kao posledica treme i trenutne zbunjenosti. Takođe, dok prezentuju svoju temu nemaju dovoljno samopouzdanja, što je donekle i razumljivo, jer su na prvoj godini studija i ovo im je jedna od prvih prilika da sami pred svojim kolegama govore na engleskom jeziku. Interakcija sa publikom je zadovoljavajuća, s tim da se javljaju gramatičke greške usled brzine govora

i kratkog vremena za reakciju, a indikativno je i to da su konstrukcije u toku izlaganja znatno složenije, ali da se ne primenjuju u svakodnevnoj i unapred nepripremljenoj komunikaciji.

U kategoriju srednje ocenjenih studenata neanglista kao reprezentativni primeri uključeni su studentkinja Hungarologije i student Sociologije. Za njih je karakteristična u velikoj meri pravilna upotreba jezika sa izvesnim ograničenjima u pogledu forme i funkcije, što ih, na osnovu kriterijuma ZEO, smešta na nivo B2. Posmatranjem prezentacije dolazi se do zaključka da je opseg upotrebe jezika kod ovih ispitanika prikladan i odgovara zahtevima teme. Studenti koriste dovoljno širok obim vokabulara da na adekvatan način argumentuju svoje stavove. S druge strane, u određenim slučajevima studenti iz ove grupe, i pored upotrebe pravilnog termina, ne umeju da ga kolociraju s pravim glagolom, ili s pravim predlogom (npr. *depends of* umesto *depends on*), što je vrlo često posledica transfera, odnosno uticaja maternjeg jezika. Struktura usmenih prezentacija ovih studenata je dobro organizovana, argumenti prate logičan tok i potkrepljeni su primerima. Analiza gramatičnosti usmenih prezentacija ukazuje na to da studenti iz ove grupe ne prave propuste prilikom korišćenja jednostavnijih gramatičkih struktura, kao što je npr. slaganje subjekta i predikata. Do grešaka dolazi prilikom kombinovanja klauza u složene rečenice, uglavnom zbog pogrešnog redosleda reči. Ovaj poduzorak studenata takođe ne koristi složene sintaksičke strukture koje su mu na raspolaganju, kao što su složena glagolska vremena, dekomponovani predikati i sl. Konačno, studenti iz ove grupe s lakoćom ostvaruju interakciju s ispitivačem nakon održane prezentacije, iako uz izvesna ograničenja. Drugim rečima, studenti iz ove grupe poseduju širok repertoar jezičkih znanja koji pokazuju prilikom unapred pripremljene usmene prezentacije, ali koji u ovoj fazi učenja i usvajanja stranog jezika ostaje pasivan prilikom direktne, nepripremljene interakcije.

Studenti Anglistike sa najvišom ocenom za usmenu prezentaciju izlaze iz okvira B2 nivoa, pre svega, zato što vladaju širokim opsegom govornih struktura, upotrebljavaju adekvatne izraze bez napora i jezičkih ograničenja i tečno i spontano se izražavaju, što ujedno predstavlja opis za sledeći nivo, C1. Gramatičke greške koje se potkradaju gotovo su neprimetne, poput korišćenja neodgovarajućih zamenica u dugim rečenicama (npr. *he* umesto *they*). Ističu se izuzetna pripremljenost i vladanje materijalom koji se prezentuje uz jasnu strukturu i logične prelaze sa jedne tematske celine na drugu. Tokom izlaganja nema oklevanja i zastoja, reči i rečenice naviru prirodno, skladno i tečno. Vrlo važno je napomenuti da studenti adaptiraju pročitane informacije i ne reprodukuju ih od reči do reči, već vešto i lako, na njima svojstven način, pročitani materijal prilagođavaju svom jezičkom opusu i time stavljaju do znanja da mogu svesno da manipulišu jezičkim

sadržajima, sa neznatnim brojem grešaka. Navedena veština takođe se primećuje i kada su studenti suočeni sa pitanjima publike, jer oni i tada ponovo sa lakoćom demonstriraju svoju jezičku snalažljivost i umeće.

Grupu studenata neanglista sa najvišom ocenom predstavljaju dve studentkinje Žurnalistike. Za ovaj poduzorak karakteristična je samostalnost prilikom upotrebe jezika kako u pogledu forme, tako i u pogledu funkcije koja se ogleda u sledećim ispoljenim karakteristikama: opseg jezika je takav da studenti bez problema iskazuju svoje stavove i mišljenje. Vokabular je u potpunosti primeren temi, a primetna je i prilagođenost zahtevima koje ovaj vid usmenog izlaganja nameće govornicima – studenti izlažu u angažovanom stilu, obraćaju se slušaocima i uspevaju da održe njihovu pažnju. Obe studentkinje s lakoćom koriste terminologiju iz svakodnevnog života, a svoje prezentacije dopunjavaju i odabranim specijalizovanim terminima uže vezanim za temu na koju izlažu. Do grešaka retko dolazi i većinom su posledica treme ili brzine, budući da ih studenti gotovo uvek primete i isprave. Kod ove grupe studenata izražena je potpuna kontrola gramatike iskaza. Konačno, prilikom interakcije s ispitivačem nakon završene prezentacije, studentkinje daju složene, argumentovane i koherentne odgovore bez oklevanja i nesigurnosti. Na osnovu prethodne analize, nameće se jasan zaključak da studenti iz ove podgrupe zadovoljavaju više kriterijume od onih koje ZEO postavlja za nivo B2.

ZAKLJUČAK

Zajednički evropski okvir za žive jezike postavlja nivo B2 kao prag samostalnosti u upotrebi stranog jezika, pri čemu učenika na tom nivou opisuje kao osobu sposobnu da se spontatno i fluentno izražava i na konkretne i na apstraktne teme, kao i da je njegova svakodnevna komunikacija sa izvornim govornikom moguća bez većih napora. Same usmene prezentacije na ovom nivou opisane su kao jasne i sistematski organizovane, sa uočljivo istaknutim celinama i pažljivo odabranim detaljima koji dopunjavaju materiju. Pored toga, govornik bi trebalo da bude sposoban da povremeno spontano odluta od unapred pripremljenog teksta prezentacije i da u interakciji sa publikom razvije neke interesantne delove svog izlaganja.

Usmene prezentacije univerzitetskih studenata čije je znanje ocenjeno kao nivo B2, istražene i analizirane u ovom radu, ukazuju na to da studenti zaista pokazuju čitav raspon kompetencija koje se kreću od granično niskih za nivo B2 do veoma visokih, koje izlaze iz okvira nivoa B2. Ovakvi rezultati ukazuju na to da studenti koji slušaju i pohađaju kurs engleskog jezika na nivou B2 nisu ujednačeni u pogledu veštine usmenog izražavanja,

niti istinski mogu da budu s obzirom na različita lična i životna iskustva i mogućnosti korišćenja stranog jezika. Osim toga, na ovaj se način uočava velika diskrepancija između aktivnog i pasivnog znanja engleskog jezika. Pasivno znanje je studente klasifikovalo na nivo B2 prilikom izrade dijagnostičkog testa ili prijemnog ispita, što navodi na zaključak da bi studenti na tom nivou trebalo da imaju relativno ujednačene kompetencije. S druge strane, aktivno znanje koje zavisi od mnogih faktora (npr. svakodnevni kontakt sa jezikom i kroz čitanje i kroz pisanje i kroz komunikaciju na tom stranom jeziku, bilo sa izvornim govornicima ili drugim strancima) veoma je različito kod različitih studenata, što se donekle odražava i prilikom usmenih prezentacija, gde su neki studenti veoma uspešni, dok drugi jedva da zadovoljavaju granične kriterijume.

Konačan zaključak, ili čak preporuka u pogledu upotrebe stranog jezika, jeste da se strani jezik mora koristiti u što više situacija, bilo da su planirane kao ovde analizirane prezentacije, ili spontane kao razgovor, jer to je jedini način da studenti, i govornici uopšte, aktiviraju svoje pasivno znanje i povećaju sposobnost usmenog izražavanja.

LITERATURA

- (2003). *Zajednički evropski okvir za žive jezike. Učenje, nastava, ocenjivanje*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.
- (2008). *Dokumentacija za akreditaciju studijskog programa Filozofija – Osnovne studije*. Novi Sad: Filozofski fakultet Novi Sad. 24. septembar 2010. http://www.ff.uns.ac.rs/studijski_programi/FL0-osnovne.pdf
- Creswell, J. W. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches (2nd ed.)*. London: Sage Publications.
- Larsen-Freeman, D. i M. H. Long. (1991) *An Introduction to Second Language Acquisition Research*. Harlow: Longman.
- Luoma, S. (2004). *Assessing Speaking*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McKay, S. (2006). *Researching Second Language Classrooms*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Mackey, A. i S. M. Gass. (2005). *Second Language Research*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. 3rd edition. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Underhill, N. (1987). *Testing Spoken Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

ORAL PRESENTATIONS IN ENGLISH AT THE B2 LEVEL OF CEFR

Abstract: The Common European Framework of Reference (CEFR) describes the B2 level as having limited operational proficiency, where speakers have an adequate response to situations normally encountered. In the spoken domain a B2 user is said to interact with a degree of fluency and spontaneity, to produce clear, detailed text on a wide range of subjects and to explain a viewpoint on a topical issue giving the advantages and disadvantages of various options. Besides that, a B2 user should be able to spontaneously depart from the previously prepared presentation material and to interact with an audience to develop interesting parts of his/her presentation. This paper, accordingly, focuses on oral presentations of university students who were put at the B2 level of CEFR. The sample comprises students who study English as their major and students of other departments who take classes of English as a foreign language. The primary method of research is observation done by the teacher while students present previously chosen and prepared topics. The aim of the research is to determine whether the students from the sample, representative of their population, fit into the description and criteria of the B2 level.

Vladislava Gordić Petković
Filozofski fakultet, Novi Sad

KNJIŽEVNOST U KONTEKSTU NOVIH TEHNOLOGIJA: DODIR TRADICIJE I INOVACIJE U UNIVERZITETSKOJ NASTAVI

Rezime: Rad će se pozabaviti promenama koje donose digitalne tehnologije u čitanju kao socijalnoj praksi i univerzitetskoj nastavi kao procesu posredovanja književne tradicije. Novo tehnološko i medijsko okruženje reflektuje se na knjizi kao na štampanom tekstu, kao segmentu literarnog kanona i kao nastavnom sredstvu. Kao što nije svako čitanje isto, tako ni odnos prema novim informatičkim tehnologijama nije usaglašen. I dalje se govori, podseća nas Suzan Griffin u knjizi *Ljudi sutrašnjice* (*Tomorrow's People*, 2003), o tri odnosa prema digitalnoj sferi: to su veboforija, vebofilija i vebofobija. Prevažilaženje nekritičkog straha od tehnologije i idealizovanja njenih mogućnosti omogućuje da se upotrebi informatičke tehnologije u čitanju, pisanju i tumačenju književnosti, pristupi kreativnije nego do sada.

Jedna od čestih tema književnog dela jeste paradoks realnog života: u jednoj od najpoznatijih pesama američke književnice Emili Dickinson taj se paradoks formuliše vrlo jednostavno:

Ne mogu da živim s tobom –
jer to bi bio život –

Ovakav paradoks u jeziku legitimnim čini samo poezija: kako bi inače bilo moguće izreći da je ostvarenje želje zapravo suprotnost sreći i osećanju ispunjenosti? Emili Dickinson paradoksalnim iskazom posreduje ono što je, zapravo, paradoks realnosti: ono što je ideal za ljude predstavlja suštu suprotnost božanskim idealima, pa pesma postaje himna ljubavi i odricanju od ljubavi u isti mah. Pesnikinja objašnjava da ljubav ne vredi ostvarivati u životu, jer život je „porcelanska šoljica zaturena u ormanu“ zato što je napukla ili rasparena; nakon života sledi smrt, a „privilegija smrti“ ne može da se deli na dvoje, iako večni život nadilazi ovozemaljski, a smrt vaskrsenje, ista pravila

ne važe za ljubav. Pesnikinja kaže da bi vaskrslo lice voljenog „ugasilo“ Hristov lik, a raj pretvorilo u „odurnu divotu“. Onog koga voli pesnikinja može samo „sresti u rastanku“, jer ih deli „okean odškrinutih vrata“.

U nizu paradoksa na kome je sazdana pesma Emili Dickinson (*odurna divota, susret u rastanku, okean* (u prostoru između) *otvorenih vrata*), posreduju nam se, na neslućen način, i paradoksi položaja književnosti i nauke o književnosti u novom informatičkom dobu. Ta problematična otvorenost i dostupnost, ta varljivost dimenzija koju simbolizuje okean smešten u ono malo prostora koji ostavljaju odškrinuta vrata, može da bude više od pesničke slike – može postati tehnološka metafora.

U vremenu kad se kompjuterski ekran i štampana knjiga bore za isti prostor, za iste ciljeve i istu publiku, zaboravlja se da su realno i virtuelno dva sveta između kojih postoje provizorne i propustljive granice. Ekran i knjiga razdvojeni su upravo tim malim prostorom u kome se sabiraju njihove sličnosti – međutim, prividno beznačajan i zanemarljiv razmak između njih upućuje na razlike koje se ne smeju ignorisati.

Iako te razlike, ipak, nisu nepomirljive, digitalne tehnologije se i dalje doživljavaju kao neprijatelji knjige. Učitelji, pedagozi i naučnici i dalje zastupaju tezu da je Internet neprijatelj čitanja, tvrdeći da ovaj okean nehierarhizovanih predstavlja suštu suprotnost sistematičnom znanju. Sve je češća takozvana ekranska strategija percepcije sadržaja, koja se svodi na slučajan izbor hiperlinkova koji se multiplikuju. Sledeći bezbrojne staze koje se računaju, korisnik Interneta na kraju će dobijene podatke „montirati“ u jednu frankenštajnovsku celinu. Ovakva strategija sužava opseg pažnje, smanjuje koncentraciju, ukida želju za „pravim“ čitanjem, žalosno siromaši okvire opšte kulture i navodi na zaključak da su novi mediji, zapravo, uništitelji klasične pismenosti.

Glagol „čitati“ ne podnosi imperativ – tom antologijskom rečenicom Danijel Penak počinje knjigu *Kao u romanu*, jednu od retkih ubedljivih pedagoških oda knjizi i čitanju. Nastala pre dvadesetak godina, a kod nas objavljena krajem devedesetih, ova knjiga-esej predstavlja plemenit pokušaj razračunavanja sa iluzijama i manipulacijama vezanim za kult knjige. Čitanje ne može biti prinuda; čitanje se mora osloboditi ideoloških naslaga predrasuda o svom privilegovanom statusu, o tome kako je ono bit i suština, činjenje svih činjenja i odgovor na sva pitanja. Čitanje je, ukazuje Penak, prvenstveno potraga za pričom, uživljanje u priču. U to ime će razobličiti sve one ušecerene sentence čiji je zadatak bio da mistifikuju ovu uzvišenu rasonodu, poput Floberove molbe Lujzi Kole. U Floberovom imperativu „čitajte, da biste mogli da živite!“, Penak prepoznaje skriveno značenje. Rečenica je „sumnjiva“ već i stoga što u imperativ stavlja glagol

koji ne podnosi imperativ, te se poruka zapravo svodi na sledeće – „čitajte da biste MENE pustili da živim“.

Kao što se knjiga sistematski pogrešno predstavlja kao superiorna zamena za „život“ ili „iskustvo“, i ritualu čitanja se pridaju neopravdano stroga pravila. Čitalac, međutim, ima puno pravo da preskače stranice, da ne završi knjigu, čak i da čita bilo šta – ne sme se od čitanja praviti moralna obaveza, jer se tako ukidaju radoznalost i užitak. Knjiga, ukazuje Penak, ne može biti suprotstavljena gledanju televizijskog programa kao obaveza zabavi ili kao kazna nagradi.

U vreme kad je pisao esej *Kao u romanu*, Penak nije u obzir mogao uzeti odnos knjige prema medijima koji ritual samoće zamenjuju ritualima socijalizacije, a najmanje Internet, koji je kao prostor nove socijalizacije do sada nadmašio sve druge medije. Interaktivni sajtovi, blogovi, socijalna mreža Fejsbuk, oblikovanje likova i identiteta u veb-igricama koje ima dodirnih tačaka sa kreativnim pisanjem – sve ove *online* aktivnosti otvaraju nove mogućnosti izražavanja i doprinose stvaranju nove kulture pismenosti, postulirane na izmenjenim prerogativima i prioritetima. Mogućnost invencije i komunikacije koja se tako pruža odvojila je već neke nove generacije od televizijskog ekrana efektnije nego što su to činile razne vrste sankcionisanja vizuelne zabave. No, odvojiti od TV programa i dalje nije isto što i vratiti knjizi, pa se, logično, stvorila i bojazan kako bi klasično čitanje moglo potonuti u zaborav. Sedmoknjižje o dečaku čarobnjaku Hariju Poteru dugo je, recimo, smatrano čudotvornim oružjem povratka knjizi, međutim, „poteromanija“ je od samog početka imala crte konzumerizma, a ne elitističke, reklamne „pedagoške poeme“ u slavu povratka knjizi. Uoči objavljivanja poslednjeg nastavka, novinar Robert Mekram je u „Obzerveru“ formulisao većinsko mišljenje na sledeći način: „Hari Poter nije knjiga – to je brend, franšiza, događaj.“ Halapljivo gutanje novih avantura dečaka čarobnjaka svodilo se na brzo čitanje bez obaziranja na finese i detalje, vođeno samo željom da se što pre sazna rasplet, da se otkrije *šta* se dogodilo, a ne *kako* je zaplet odveo po pravilu grandioznom i šokantnom finalu. Da li ćemo Potera pamtili kao marketinšku legendu ili kao bagatelisanje literarne tradicije, hoće li ovaj junak ući u istoriju dečje književnosti ili studije medijske histerije? Sudeći po višegodišnjem planetarnom uspehu, dečak sa ožiljkom je, sasvim neknjiževnoj pomami uprkos, možda poslednji heroj Gutenbergove galaksije – ali galaksije nepovratno izmenjene uticajem medija. Statistika koja je pred objavljivanje poslednjeg nastavka sedmoknjižja tvrdila da osamdeset posto Amerikanaca priželjkuje Harijevu smrt, da će jedna petina čitalaca prvo pročitati kraj romana, a trideset posto anketiranih celu noć provesti nad knjigom u linearnom čitanju da bi došli do iščekivanog finala, demantovala je jedan od najžilavijih mitova o Poteru. Pokazala je da

ovaj junak nije decu i omladinu odbio od kompjutera – njihove čitalačke navike ostale su identične kao u pretpoterovoj eri. Dakle, Hari nije osnovce i tinejdžere privoleo čitanju knjiga, nego je kod njih stvorio medijsku glad za literarnim junakom kao novom vrstom robe.

Strah od sumraka kulture izražen u brizi za knjigu često zamagljuje činjenicu da nisu sva čitanja ista, i da se o knjizi ne može govoriti kao o univerzalnom, uniformnom fenomenu. Na imperativ selekcije u čitanju upozoravao je engleski filozof Frensis Bejkon kad je u jednom eseju iz knjige *Eseji, ili saveti duhovni i moralni* razvio tezu o različitim pristupima knjizi: idejom da neke knjige treba samo okusiti, neke progutati a tek retke sažvakati i provariti, autor uvodi nužni kriterijum pragmatičnosti u pristupu čitanju. Nova digitalna pismenost podrazumeva još i višu stopu selektivnosti od one koju je Bejkon tražio u dobu zrele renesanse i u svetu bez informatičkih viškova: kada smo uronjeni u okean podataka, sa malim izgledima da se dočepamo čvrstog tla (odnosno sistematičnog utemeljenja podataka), nemoguće je plivati u svim pravcima.

Tekst na papiru ima jasan redosled, hijerarhizacija podataka tesno je povezana sa strukturom štiva, te on uvek poseduje kontinuitet kakav je u elektronskom prostoru nefiksiran. Nikolas Kar, autor ozbiljnog članka sa svesno senzacionalističkim naslovom *Da li nas Gugl zaglupljuje?* uveren je da nam elektronski prostor umanjuje sposobnost za kontemplaciju i koncentraciju. U odnosu stranične i ekranske kulture moramo, opet, pretpostaviti finese koje ukazuju da, kao što nije svako čitanje isto, tako ni odnos prema novim informatičkim tehnologijama nije usaglašen. I dalje se govori, podseća nas profesorka farmakologije Suzan Grinfield u knjizi *Ljudi sutrašnjice* (Tomorrow's People, 2003), o tri odnosa prema digitalnoj sferi: to su veboforija, vebofilija i vebofobija. Bojazan da ćemo svi postati deo velike mreže, da će svako od nas biti tek običan čvor u razgranatom sistemu svesti i mišljenja, nije samo osnovni motiv jednog paranoičnog scenarija u kome vebofobi uživaju koliko god ga se i plašili, nego počiva i na duboko ukorenjenom ljudskom strahu da bi iluzije jednom mogle potpuno da zamene istinu. Nekritičko, euforično oduševljenje Mrežom i njena idealizacija, s druge strane, posledica su previda tipičnog za veboforiju: Internet je od demokratske poliloške institucije, ipak, za manje od deceniju postao komercijalizovana monološka marketinška Meka.

Vebofili, logično njihovoj poziciji između nekritičkog oduševljavanja i nekritičke podozrivosti, zastupaju stav da je čitanje na ekranu efikasnije i da za vreme koje se utroši na čitanje jedne knjige, Internet otvara pristup mnogo većem broju sadržaja. Tu se, dakako, postavlja pitanje svrhe: vrativši se Bejkonovim uvidima, moramo se setiti da se ne čita samo beletristika, već i uputstvo za upotrebu mobilnog telefona, ugovor, trač rubrika u novinama,

enciklopedija. Različiti nivoi udubljivanja u tekst traže svaki put drugačiju vrstu pažnje, tako da „čitanje knjige“ biva preširok teren da bi se svelo samo na čitanje lepe književnosti.

Online i *offline* čitanje – još jedan način podele kulture stranice i kulture ekrana – traže različite sposobnosti, zahtevaju različite tehnike pristupa tekstu, ciljevi i ishodi im se razilaze. Štampano štivo traži od čitaoca usredsređenje i nudi mu monovalentnu informaciju, ali zato garantuje jasnu, artikulisanu impresiju o pročitanoj. Mogućnost obmane čitaoca je mala: štampani izvor uvek je sam po sebi verifikacija teksta koji se u njemu čita – knjiga na kojoj piše „triler“, novine na kojima piše „natprirodne pojave“, priručnik na kome stoji „uradi sam“, sve to jasno ukazuje na prirodu referentnosti, nivo autentičnosti i stepen primenljivosti. Elektronsko štivo zahteva od konzumenta da raslojava svoju pažnju, nudi mu polivalentnu informaciju i pluralitet referenci, motiviše ga da impresiju o pročitanoj sklada na osnovu različitih izvora, ali u njega nije ugrađena nikakva garancija pouzdanosti.

U prilog toj zadatoj nepouzdanosti govori i istraživanje u kome je grupa srednjoškolaca upućena na veb sajt zapatopi.net na kom je plasirana izmišljena priča o oktopodu koji živi na drvetu (*Octopus paxarbolis*) i čiji je najveći neprijatelj Saskvač, jednako fiktivno čovekoliko čudovište iz oblasti severozapadnog Pacifika, gde navodno obitava i oktopod. Od dvadeset pet testiranih srednjoškolaca godine 2007, čak dvadeset četvoro su sajt na kom je prezentovana izmišljena priča preporučili kao verodostojan izvor! S druge strane, Internet je, osim jednog sajta koji uverljivo plasira obmanu, ponudio i izvore informacija koji obmanu razobličavaju. Jedan od izvora koji demistifikuju prevaru je i više puta kritikovana i osporavana Vikipedija. Iskonstruisana priča o oktopodu sa drveta poslužila je kao primer karakteristične obmane u Internet opismenjavanju, mada to uopšte nije bio cilj šaljivdžija koji su celu famu i započeli.

Da li smo mi, kao što tvrdi psihološkinja Marijana Volf, sa dolaskom informatičkih tehnologija u apsorpciju pročitanoj umesto udubljivanja (karakterističnog za kulturu štampe) kao glavni kriterijum uveli – efikasnost? Čitanje, dakako, nije instinkt, niti je akt prirodan ljudskom rodu – to je veština kojoj se naš mozak uči. Evidentno je da će čitanje u vremenu sadašnjem i budućem biti isto ime za različite, ako ne i sukobljene aktivnosti, za različite medije i izvore – za ekran i tekst. U svakom od nas moraće da raste literarac i digitalac, naporedo, s tako malo zajedničkog, a sa tako puno motiva za dugo i iscrpljujuće rivalstvo.

LITERATURE IN THE CONTEXT OF NEW TECHNOLOGIES:
TRADITION AND INNOVATION IN UNIVERSITY TEACHING

Abstract: This paper will address the changes initiated by digital technologies in both reading as a social practice and in university teaching as a means of transmitting literary tradition. The new technology and media environment is being reflected in the book as a printed text, as a segment of the literary canon and as a teaching material. Just like every reading is different, there are also inconsistent attitudes towards new information technologies. In her book "Tomorrow's People", Susan Greenfield reminds us that there are three attitudes towards the digital sphere: webphoria, webphilia and webphobia. Overcoming both the uncritical fear of technology and the idealization of technology provides opportunity for a more creative use of information technology in reading, writing and interpreting literature.

Милан Даничић
Факултет за безбједност и заштиту, Бањалука

Жарко Ђулибрк
Факултет за безбједност и заштиту, Бањалука

ПРОЦЕС ИЗГРАДЊЕ КОЛЕКТИВНЕ БЕЗБЈЕДНОСТИ У ЗАПАДНОЈ ЕВРОПИ

Резиме: За основну тему рада узета је Западноевропска унија, а током израде рада кориштене су углавном методе анализе садржаја, компаративна анализа и преглед литературе. Дат је кратак историјат од оснивања Западноевропске уније, до њеног утапања у Европску унију, описане су њене активности и организација. Циљ овог научног рада је да се покаже поступак интеграција са Европском унијом, као и процес преношења надлежности на Европску унију.

Кључне ријечи: *Западноевропска унија, Европска унија, Заједничка спољна и безбједносна политика* Milan Daničić i Žarko Ćulibrk

УВОД

Западноевропска унија (ЗЕУ) је међународна организација која је 1954. произашла из Бриселског уговора, који је основан 1948. са једним главним циљем – одбранити се од Њемачке.

Првенствени задатак Западноевропске уније јесте потпуна међусобна подршка земаља чланица у случају напада на Европу, а као други значајан задатак истиче се очување мира и безбједности у Европи. Дуго времена је Западноевропска унија важила за помоћни орган НАТО-а, без обзира што је својим уговорним везивањем превазилазила оквире НАТО-а. Једно вријеме Западноевропска унија није била активна, а поново је активирана деведесетих година XX вијека, када су се водиле расправе о стварању европског стуба одбрамбене политике.

Одлуке у вези са Европском безбједносном и одбрамбеном политиком, које су усвојене 1999. у Келну и Хелсинкију, имале су за циљ да задатке Западноевропске уније постепено пренесу на Европску унију. Сходно томе су у Уговору из Нице¹ (члан 17), 2000, укинута модалитети који предвиђају употребу Западноевропске уније од стране ЕУ (Weidenfeld, Wessels, 2003: 408-409). На основу Лисабонског споразума, из 2009, Европска унија је преузела надлежности Западноевропске уније. У заједничкој изјави коју је 31. марта 2010. дало предсједништво Сталног савјета Западноевропске уније, ЗЕУ ће прекинути са радом у јуну 2011 (www.weu.int).

Први дио овог рада посвећен је оснивању Западноевропске уније. У овом дијелу објашњен је процес настајања Западноевропске уније, наведени су најважнији акти који су регулисали настанак ЗЕУ, а наведене су и најзначајније активности којима се одлучивало о поступку стварања Западноевропске уније.

Други дио односи се на дјеловање ЗЕУ. Описан је рад Западноевропске уније у периоду до 1984, а потом је дат и опис реактивирања ЗЕУ и њеног дјеловања након 1984.

У трећем дијелу рада објашњена је организација Западноевропске уније и описана су њена најзначајнија тијела.

У четвртм дијелу објашњено је преношење надлежности на ЕУ и процес укидања ЗЕУ. Наведени су најважнији састанци и уговори који су довели до овог процеса, као и поступак предаје тијела и функција ЗЕУ институцијама Европске уније.

Овај научни рад требало би да опише процес стварања Западноевропске уније, њен развој и функционисање, као и поступак укидања појединих функција ЗЕУ и њихово преношење на ЕУ.

1. ОСНИВАЊЕ ЗАПАДНОЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Западноевропска унија (ЗЕУ; енглески: *Western European Union – WEU*; француски: *Union de l'Europe occidentale – UEO*) је западноевропска одбрамбена организација чији су коријени у потписивању Бриселског уговора из 1948.

1 **Уговор из Нице** о измјени и допуни Уговора о Европској унији и Уговора о оснивању Европских заједница за главне циљеве је имао: измјене институционалних и процесно-правних основа ЕЗ и ЕУ у погледу проширења ЕУ – састав и начин рада Европске комисије, одмјеравање гласова у Савјету Европске уније, области примјене гласања квалификованом већином у Савјету ЕУ, остала институционална прилагођавања са Европском унијом до 27 чланица (тзв. реформа појачане сарадње).

Након Другог свјетског рата земље које су побиједиле у рату одлучиле су се на организовање којим би биле спријечене трагедије попут тада управо завршеног свјетског сукоба. На свјетском нивоу је 26. јуна 1945. основана Организација уједињених нација (ОУН), док су се у Европи на повезивање у одбрамбеном смислу одлучиле Велика Британија и Француска, које су 4. марта 1947. потписале Уговор из Данкерка. Овај уговор је ступио на снагу 8. септембра 1947, а циљ уговора је била заштита од њемачке агресије (www.ena.lu). Примјер Велике Британије и Француске ускоро су слиједиле и Белгија, Холандија и Луксембург. Дана 3. марта 1948. земље Бенелукса, заједно са земљама потписницама Уговора из Данкерка одржале су конференцију у Бриселу, која је резултовала склапањем новог уговора двије седмице касније (17. марта 1948) – Уговора о привредној, друштвеној и културној сарадњи и заједничкој самоодбрани (www.ena.lu). Бриселски уговор (Бриселски пакт, Западна унија) склопљен је на временски период од 50 година.

Привредна, друштвена и културна сарадња нису биле примарни циљ Сједињених Америчких Држава, које су имале своје безбједносне интересе у Европи и стога су хтјеле пакт који би земље чланице чвршће обавезивао у погледу одбране. Дана 14. априла 1949. између земаља чланица Бриселског уговора, САД и Канаде, у Вашингтону је потписан Сјеверноатлантски уговор, којим је основан Сјеверноатлантски савез – НАТО. Овим је успостављена међународна сарадња која ће бити језгро Европске безбједносне и одбрамбене политике у годинама које су долазиле. Након оснивања НАТО-а, Бриселски уговор је изгубио свој значај, као средиште дјелатности којима се регулише безбједносна политика.

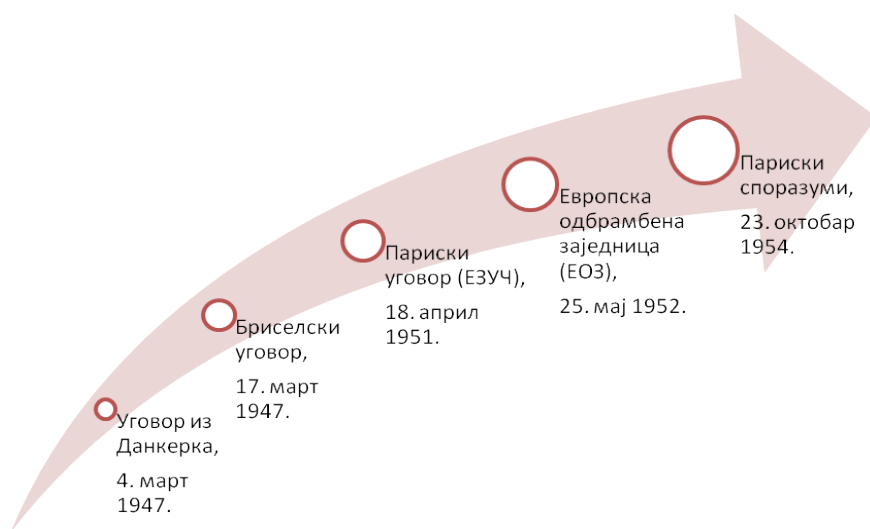
У истом периоду, појачана европска сарадња била је на првом мјесту у државној политици многих западноевропских држава. Тако је 1948. основана Европска организација за привредну сарадњу (база за каснију Организацију за привредну сарадњу и развој – ОЕЦД), у мају 1949. је потписан статут Савјета Европе, 18. априла 1951, потписивањем Париског уговора, формирана је Европска заједница за угљ и челик (ЕЗУЧ), од које је касније настала Европска унија, 1952. године земље чланице ЕЗУЧ-а (земље Бенелукса, Француска, Њемачка и Италија) потписале су уговор о оснивању Европске одбрамбене заједнице (ЕОЗ) (Bloed, Wessel, 1994: 14).

Суштина Европске одбрамбене заједнице била је у Плевеновом плану за стварање европске војске, који је 1950. био пред Народном скупштином Француске. Плевеновим планом је умјесто постојећих војски европских држава било предвиђено стварање јединствене

европске војске. Тако су владе земаља Бенелукса, Француске, Њемачке и Италије 25. маја 1952. потписале уговор о стварању Европске одбрамбене заједнице. Ипак, француска скупштина је 30. августа 1954. Уговор о ЕОЗ скинула са дневног реда, тако да је њено формирање пропало (Weidenfeld, Wessels, 2003: 372).

Након пропасти Европске одбрамбене заједнице, од 28. септембра до 3. октобра 1954. одржана је Лондонска конференција (тзв. Конференција девет сила), којој су присуствовали представници САД, Канаде, Уједињеног Краљевства, Француске, Белгије, Холандије, Луксембурга, Њемачке и Италије (download.diplo.de). На овој конференцији је одлучено да Њемачка и Италија буду позване да се прикључе Бриселском уговору. Закључци са Лондонске конференције спроведени су у дјело 23. октобра 1954. у Паризу, гдје је у оквиру Париских споразума² потписан Протокол о измјенама и допунама Бриселског уговора (Hill, Smith, 2000: 40), чиме је Бриселски уговор преименован у Западноевропску унију, којој су пришле двије нове чланице – СР Њемачка и Италија, а процес стварања ЗЕУ је окончан (Шема 1).

Шема 1 Процес стварања Западноевропске уније

Извор: Обрада аутора.

2 **Париски споразуми** или **Уговори из Париза**, који су ступили на снагу 6. маја 1955, регулисали су сарадњу између Савезне Републике Њемачке и западних сила. Њиховим потписивањем окончан је окупациони режим, а СР Њемачкој је враћен дио њеног суверенитета. Осим тога Париским споразумима је допуњен Уговор о Њемачкој, регулисан је њен улазак у НАТО, а ријешено је и преставање Бриселског уговора у Западноевропску унију.

2. ДЈЕЛОВАЊЕ ЗАПАДНОЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Од 1954. до 1973. ЗЕУ је играла значајну улогу у промовисању сарадње у Западној Европи након Другог свјетског рата. Помогла је у интегрисању СР Њемачке у НАТО, повећала повјерење између западноевропских држава успоставом контроле наоружања, посредовала у рјешавању проблема Сарске области и у преговорима између Европске економске заједнице и Велике Британије (www.weu.int).

Допуњени Бриселски уговор, којим је основана ЗЕУ, поред безбједносне, наглашавао је и привредну, друштвену и културну сарадњу, али исто тако предвиђао избегавање могућности да се дуплирају поједине дјелатности које обавља ЗЕУ са дјелатностима других европских организација. Три године након оснивања Западне европске уније (1957) формирана је Европска економска заједница (ЕЕЗ). Када је 1970. ЕЕЗ почела преговоре о приступању са Великом Британијом, ЗЕУ је обуставила своје економске активности и препустила их Европској економској заједници. Такође, активности у области друштвене и културне сарадње почеле су се почеле са Савјетом Европе, па је Савјет ЗЕУ 1962. ове активности препустио Савјету Европе, док је 1972. обуставио политичке активности, које је препустио Европској економској заједници у оквиру Европске политичке сарадње. Тако је члан 5 допуњеног Бриселског уговора (заједничка самоодбрана) постао основа ЗЕУ (Bloed, Wessel, 1994: 15). С друге стране, већину одбрамбених функција имао је НАТО, па су активности ЗЕУ у периоду од 1973. до 1984. пале на низак ниво.

Осамдесетих година XX вијека оживљава дебата о европској безбједности. Европска политичка сарадња³ није могла покрити безбједносне проблеме ван привредне сарадње. Пропаст тзв. Геншер-Коломбове иницијативе 1981. показала је да је потребна француска подршка да би се обновили активности ЗЕУ. Иницијативу је предузео француски предсједник Митеран и слиједила су три састанка Савјета министара ЗЕУ (у Паризу – 12. јуна 1984; Риму – 26. и 27. октобра 1984; и Бону – 22. и 23. априла 1985) и рад Западне европске уније је обновљен. Састанак у Риму се узима као иницијални због 30– годишњице од оснивања ЗЕУ (Bloed, Wessel, 1994: 18). Реактивирање ЗЕУ 1984. имало

3 **Европска политичка сарадња** (ЕПС) од 1970. представља механизам усаглашавања ставова чланица Европске заједнице у области спољне политике. Дефинисана је 1987. у оквиру Јединственог европског акта (ЈЕА), а Уговором из Мастрихта (1992) постала је дио Заједничке спољне и безбједносне политике (ЗСБП).

је за циљ развијање заједничког европског одбрамбеног идентитета кроз сарадњу земаља чланица ЗЕУ и кроз јачање европског стуба НАТО-а.⁴

Преговори САД и СССР-а о смањењу нуклеарног наоружања нађерали су чланице ЗЕУ да се још више зближе у области безбједности одбране. С намјером да покажу да су озбиљне, земље чланице Западноевропске уније настојале су усвојити Западноевропску повељу безбједносних начела. Та иницијатива је 26. октобра 1987, на министарском састанку у Хагу, резултовала усвајањем Платформе европских безбједносних интереса (Bloed, Wessel, 1994: 19). На истом састанку одлучено је да отпочну преговори о приступању Шпаније и Португалије ЕУ, које су пуноправне чланице постале 27. марта 1990. Већ 1988. жељу да приступе ЗЕУ изразиле су Турска и Грчка (www.weu.int) (протокол о приступању Грчке ЗЕУ потписан је 20. новембра 1992. (Bloed, Wessel, 1994: 19),⁵ а исте године Турска, Норвешка и Исланд постали су придружени чланови, а Ирска и Данска посматрачи у ЗЕУ).⁶ Наредни корак предузет је 1989. када је одлучено да се формира Институт за безбједносне студије са сједиштем у Паризу, са задатком да помаже у изградњи Европског одбрамбеног идентитета и спровођењу Хашке платформе.⁷

3. ОРГАНИЗАЦИЈА ЗАПАДНОЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Западноевропска унија је организација чије је сједиште у Бриселу, а има своје уреде и у Паризу. Број стално запослених је 65, а годишњи буџет ЗЕУ је око 13.4 милиона евра. У времену од 1999. до 2009. рад ЗЕУ се налази у надлежности европског комесара за спољну политику и безбједност, који је био и генерални секретар ове организације (Rettman, 2009). Руководеће тијело Западноевропске уније је Савјет министара, коме помаже Стални представнички савјет на амбасадорском нивоу. Савјет има и своја тијела.

Западноевропска војна група је основана 1976. са циљем да се унаприједи војна сарадња између западноевропских земаља. Имала је 19 чланица (www.weu.int/weag). Затворена је 23. маја 2005. (www.weu.int).

4 *NATO handbook*, NATO Office of Information and Press, Brussels 2001, стр.360.

5 Грчка је постала пуноправни члан 1995, чиме је процес проширења ЗЕУ закључен.

6 Године 1994. Естонија, Летонија, Литванија, Пољска, Чешка, Словачка, Мађарска, Румунија и Бугарска постале су придружени партнери ЗЕУ; 1995. посматрачи су постали Шведска, Финска и Аустрија; 1996. придружени партнер постала је Словенија. Од 1999. Пољска, Чешка и Мађарска мијењају свој статус и постају придружени чланови Западноевропске уније.

7 *NATO handbook*, NATO Office of Information and Press, Brussels 2001, стр.361.

int/weag). Западноевропска војна организација створена је са циљем да постане агенција, али се задржала на истраживачким пословима. Основана је у новембру 1996. (www.iss.europa.eu/about-us/), а престала је са радом 31. августа (www.weao.weu.int). Послови ове двије службе прешле су у надлежност Европске одбрамбене агенције.

Институт за безбједносне студије установљен је одлуком Савјета 13. новембра 1989, а са радом је почео 1. јуна 1990. Рат у Заливу, те стање у Средњој и Источној Европи и у Средоземљу допринијели су да Савјет 27. јуна 1991. донесе одлуку о оснивању Сателитског центра. Између осталих, задаци центра су верификација споразума о контроли наоружања, надгледање кризних ситуација које угрожавају европску безбједност и животну средину. Центар је смјештен у Торехону у Шпанији. Најмлађа два тијела су Јединица за планирање и Војни комитет.

Рад Савјета надгледа Европска безбједносна и одбрамбена скупштина или Скупштина Западне европске уније, која има 400 посланика из 39 земаља чланица (27 земаља ЕУ и 12 придружених чланова и посматрача) (www.assembly-weu.org). У саставу скупштине дјелују и различити скупштински одбори. Администрација ЗЕУ налази се у надлежности Секретаријата, на чијем је челу генерални секретар ЗЕУ.

4. ПРЕНОШЕЊЕ НАДЛЕЖНОСТИ НА ЕУ

Крај Хладног рата и распад Совјетског Савеза смањили су европску зависност од америчке заштите. Тако је на министарској конференцији чланица ЕУ у Мастрихту (7. фебруара 1992) одлучено да се уведе Заједничка спољна и безбједносна политика (ЗСБП) као други стуб Европске уније. Будући да Европска унија није посједовала властите одбрамбене снаге, Западне европске уније је проглашена дијелом ЕУ. На упоредном састанку Савјета ЗЕУ, донесена је иста одлука. Уговор из Мастрихта ступио је на снагу 1. новембра 1993. (Hill, Smith, 2000: 153).

Уговором из Амстердама (2. октобар 1997) потврђено је да је ЗЕУ интегрални дио развоја ЕУ.⁸ На основу шведско-финског приједлога у Уговор из Амстердама су укључени Петербершки задаци, а то су „хуманитарни задаци и акције спашавања, задаци очувања мира, као и оружане акције приликом савладавања криза, укључујући мјере наметања мира“ (Weidenfeld, Wessels, 2003: 93). Искуства зависности Европе од америчких одлука током агресије на СР Југославију

8 *NATO handbook*, NATO Office of Information and Press, Brussels 2001, стр.362.

„најјерали“ су Европљане да развијају аутономни систем војног дјеловања независан од НАТО-а.

У новембру 2000. Савјет министара ЗЕУ састао се у Марсеју и поздравио напредак у успостављању европске одбрамбене политике, као и подршку НАТО-а тој политици. Уговором из Нице (26. фебруар 2001) (Weidenfeld, Wessels, 2003: 42) ЕУ преузима оперативне функције ЗЕУ, успоставља се Политички и безбједносполитички комитет (ПБПК), који у кризним ситуацијама има функцију сличну Савјету НАТО-а. Војни комитет, који се састоји од начелника генералштабова држава чланица, савјетује наведени Политички комитет, док је Војни штаб задужен за планирање вјежби и реаговање у кризним ситуацијама. За цивилне аспекте ванредних ситуација задужен је Грађански (цивилни) комитет. На овај начин Европска унија се гради као организација која располаже потпуним могућностима цивилне и војне интервенције у случају кризних ситуација.

Дана 1. јануара 2002. дотадашњи Институт за безбједносне студије постао је Институт за безбједносне студије Европске уније, док је Сателитски центар постао Сателитски центар Европске уније (www.iss.europa.eu) (www.eusc.europa.eu). Дана 30. марта 2010. британски министар за Европу Крис Брајант најавио је да ће се Уједињено Краљевство у наредних 12 мјесеци повући из ЗЕУ (www.publications.parliament.uk). Исто то је најавила и Њемачка (www.chinapost.com.tw). У заједничкој изјави предсједништва Сталног савјета ЗЕУ најављено је 31. марта 2010. да ће Западноевропска унија завршити свој рад у јуну 2011. године (www.weu.int).

ЗАКЉУЧАК

Сам процес стварања ЗЕУ био је руковођен страхом од поновног јачања Њемачке и могућношћу да поново нападне своје сусједе. Иницијативи Британаца и Француза придружиле су се земље Бенелукса и створена је Западноевропска унија. Оснивање Европске заједнице за угаљ и челик, а потом Европске одбрамбене заједнице, у чије чланство су примљене Италија и Њемачка, довело је 1954. до стварања Западноевропске уније.

Западноевропска унија је била активна до 1973. помажући улазак Њемачке у НАТО, посредујући у рјешавању статуса Сарске области итд. Преношењем привредних, друштвених, политичких и културних дјелатности на Европску економску заједницу, Савјет Европе, као и препуштањем колективне одбране Европе НАТО-у, ЗЕУ је готово остала

„празнаљуштура“ Ангажовањем Француза ЗЕУ је поново обновила своје активности 1984. и била активна све до преношења својих надлежности на Европску унију. Очување најважнијих спољнополитичких и безбједносних интереса, а нарочито безбједности, самосталности и неповредивости Европске уније, као и заједничко одређење европске одбрамбене политике, главни су разлози интегрисања Западноевропске уније у ЕУ. Заједничка спољна и безбједносна политика, до 1993. Европска политичка сарадња, постала је Други стуб Европске уније, у који је уграђена Западноевропска унија.

Препуштањем својих тијела (нпр. Институт за безбједносне студије и Сателитски центар) и својих функција Европској унији, ЗЕУ је ушла у процес гашења, који ће се окончати у јуну 2011.

ЛИТЕРАТУРА

- About the Assembly: National parliamentarians working together for Europe's security*, European Security and Defence Assembly/Assembly of WEU – Press and Information office, http://www.assembly-weu.org/en/presentation/Assemblee_en_bref_EN.pdf (Приступ страници: 5. јул 2010)
- About us*, European Union Institute for Security Studies, <http://www.iss.europa.eu/about-us/> (Приступ страници: 5. јул 2010)
- About us > Overview*, Western European Armaments Organisation, 19. март 2003, <http://www.weao.weu.int/site/frameset.htm> (Приступ страници: 5. јул 2010)
- Bloed, A. and Wessel, R. A. *The Changing functions of the Western European Union (WEU): introduction and basic documents*, Martinus Nijhoff Publishers 1994.
- Germany to pull out of WEU defense group*, The China Post, 1. април 2010, <http://www.chinapost.com.tw/international/europe/2010/04/01/250688/Germany-to.htm> (Приступ страници: 5. јул 2010)
- Hill, C. and Smith, K. E. *European Foreign Policy: Key Documents*, Routledge, London – New York 2000
- History: from the IEPG to the WEAG*, Western European Armaments Group, 30. март 2005, <http://www.weu.int/weag/> (Приступ страници: 5. јул 2010)
- History of the Centre, European Union Satellite Centre, http://www.eusc.europa.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=41&Itemid=61 (Приступ страници: 5. јул 2010)
- History of WEU, Western European Union, <http://www.weu.int/> (Приступ страници: 5. јул 2010)
- Information on the spring 2004 meeting of the WEAG national armaments directors (Dublin, 26 February 2004)*, Western European Armaments Group, 30. март 2005, <http://www.weu.int/weag/> (Приступ страници: 5. јул 2010)

- Кесеровић, Д. *Систем безбједности Европске уније*, Бањалука: Факултет за безбједност и заштиту, 2008.
- Latest News*, Western European Armaments Organisation, <http://www.weao.weu.int/site/index.php> (Приступ страници: 5. јул 2010)
- NATO handbook*, NATO Office of Information and Press, Brussels 2001
- Rettman, A. *European defence league poised for debate on dormant pact*, EUobserver, 3. септембар 2009, <http://euobserver.com/9/28615> (Приступ страници: 5. јул 2010)
- Schimmelfennig, F. *The EU, NATO and the Integration of Europe: Rules and Rhetoric*, Cambridge University Press 2004
- Statement of the Presidency of the Permanent Council of the WEU on behalf of the High Contracting Parties to the Modified Brussels Treaty – Belgium, France, Germany, Greece, Italy, Luxembourg, The Netherlands, Portugal, Spain and the United Kingdom, Western European Union*, Brussels, 31 March 2010, http://www.weu.int/Declaration_E.pdf (Приступ страници: 5. јул 2010)
- The final act of the Nine-power conference held in London between the twenty-eight of september and the third of october, nineteen hundred and fifty-four*, Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, <http://download.diplo.de/diplo/1954-10-03%20MULT%20-%20277%20Neun-M%3fchte-Konferenz.pdf> (Приступ страници: 5. јул 2010)
- Treaty between Belgium, France, Luxembourg, the Netherlands and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland signed at Brussels, on march 17th 1948.*, http://www.ena.lu/brussels_treaty_17_march_1948-2-14136-1.pdf (Приступ страници: 5. јул 2010)
- Treaty of Alliance and Mutual Assistance between His Majesty in respect of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the President of the French Republic. Signed at Dunkirk, on 4 March 1947*, http://www.ena.lu/treaty_alliance_mutual_assistance_united_kingdom_france_dunkirk_march_1947-2-3147-1.pdf (Приступ страници: 5. јул 2010)
- Вајденфелд, В. и Веселс, В. *Европа од А до Ш*, Београд: Савезна централа за политичко образовање – Фондација Конрад Аденауер, 2003.
- Western European Union (British Membership)*, UK Parliament Website, 30. март 2010, <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200910/cmhansrd/cm100330/wmstext/100330m0003.htm> (Приступ страници: 5. јул 2010)

Abstract: The paper deals with Western European Union. The methods used for the purpose of writing the paper are: content analysis, comparative analysis and literature overview. Short history overviews of the foundation of Western European Union and its unification with the European Union are given. Moreover, the activities and organization of the Western European Union are described. This paper aims at indicating to the process of integration into the European Union, as well as to transferring authority to the European Union.

Key words: *Western European Union, European Union, Common Foreign and Security Policy.*

Љубо Пејановић, Миодраг Комарчевић, Миле Ракић
Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад

РАЗВОЈ БЕЗБЕДНОСНЕ И ОДБРАМБЕНЕ ПОЛИТИКЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ¹

Резиме: Промена безбедносне ситуације у свету после Хладног рата, а нарочито услед настанка глобализације, допринела је већем значају, утицају и могућностима Европске уније. У циљу адекватног одговора и организовања држава, нарочито држава Европе, према новонасталим условима за њихово даље функционисање, довело је до јачања међудржавног интегрисања, посебно по питању политике, економије и безбедности. То интегрисање, уствари, значи остварење једног од низа услова које Европа чини до данас, у циљу осигуравања свог досадашњег положаја и улоге, а, свакако, и да добије већи значај него што је до сада имала.

Ова интеграција не би била потпуно остварива ако се, пре свега, не одвија и у области безбедности, па тако и у области одбране. Да би уопште била могућа безбедносна интеграција, неопходно је било остварити (и даље усавршавати) први услов те интеграције који се огледа у одређењу и прихватању јединствене безбедносне политике.

У раду се анализира развој интеграционих процеса на безбедносном, али и војном плану, од почетних идеја до практичне имплементације и операционализације безбедносне политике, чије прихватање представља услов за чланство нових држава, па тако и Републике Србије, у безбедносу заједницу, односно Европску унију.

Кључне речи: *Европска заједница, Европска унија, европски безбедносни идентитет, безбедносна политика*

¹ Рад је настао у оквиру научног пројекта „Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији (149057Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошког развоја Републике Србије.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Идеја о формирању Европске уније потиче од средине XVII века када се међу утопистима јављају различите идеје и концепције о успостављању међународних односа са новим основама организовања. Обједињавањем три заједнице настала је Европска економска заједница, а потписивањем уговора у Мастрихту у Немачкој 1992. усвојен је данашњи назив Европска унија. Основни мотив за стварање наведених интеграција, пре свега, је била економска сарадња кроз интеграције у области економије и у циљу стварања заједничког тржишта.

Настанак и развој ЕУ

Европске чланице Савеза преузеле су већу одговорност за заједничку одбрану и безбедност развијањем „европског безбедносног идентитета“. Током 1997. Европска унија је одржала међувладину конференцију на којој је анализиран успех остварења Уговора из Мастрихта, након чега је дошло до његове ревизије и доношења новог Уговора из Амстердама потписаног од стране европских лидера јуна 1977. Овим уговором је предвиђена израда и примена одлука и акција Европске уније у вези са одбраном.

Након тог периода дошло је, међутим, до приметног утицаја глобализације на даљи развој Европе. Тај утицај се осећа, мање или више, у различитим областима од значаја за егзистирање ЕУ, а нарочито је значајан за области безбедности. Очигледне су намере, пре свега САД, да дођу што ближе резервама нафте и уопште енергената на Кавказу и да заузму што ближи положај Русији. У том смислу и ЕУ, а неке од њених чланица су и у саставу НАТО-а, такође имају тенденцију ширења нарочито на источном делу. На тај начин ЕУ се приближава у политичком, војном и уопште у безбедносном смислу веома нестабилном подручју. Ова чињеница императивно намеће и преузимање веће улоге у изградњи стабилне безбедности овога (граничног) региона. Дакле, ЕУ, иако бременита многобројним унутрашњим проблемима у области привреде, које веома инертно решава и мимо својих усвојених правила (пример Грчке), сада мора да решава и актуелну безбедносну проблематику која се веома брзо мења (усложњава). Брзе промене и могућност решавања одређених проблема од стране ЕУ најбоље се уочава кроз чињеницу да је у случају распада Југославије, веома мало могла да учествује у решавању актуелне проблематике, односно, ЕУ није била способна да реши нити било које друге кризне ситуације у свом „дворишту“.

Чињеница је да је ЕУ сасвим сигурно од самих идејних зачетака па све до наших дана представљала и представља специфичну и сложenu интересну заједницу. Ово тим пре јер су се и најснажније европске државе осећале slabим у односу на досадашњу моћ и утицај САД управо у самој Европи. Незамисливо је због тога, у даљем развоју Европе, да само удружена Европа може бити равноправна са САД по питању економије, бар сада, у условима када су САД у дубокој економској кризи. Међутим, по питању безбедности и барем приближне равноправности односа са САД, Европа мора бити још чвршће интегрисана, пре свега, у политичком и институционалном смислу, што мора резултирати у крајњој тачки стварањем сопствених оружаних снага односно снага безбедности.

Данас је већ сасвим очигледно да Европа у том смислу чини одређене кораке јер је већ приступила обликовању безбедносне политике и формулисању европске стратегије безбедности. Чини се, ипак, да она то не ради довољно брзо и да, реално посматрано, има одређених потешкоћа у остварењу тог циља. Колико ће у томе успети, односно којом брзином ће Европа остваривати своје (многобројне) постављене циљеве, зависиће од више околности и фактора.

БЕЗБЕДНОСНИ И ОДБРАМБЕНИ ИДЕНТИТЕТ ЕВРОПЕ

Безбедност државе и друштва датира из најранијег периода настанка човека и друштва, а међународна, односно међудржавна безбедност своје корене налази у периоду настанка држава. Ове идеје о међународној безбедности су постепено прерастале у систем институционалног остварења и испољавања међународне безбедности. То је подразумевало обликовање система безбедности, одређивање начела на основу којих су државе кроз међусобну сарадњу успостављале и одржавале стање међународне безбедности.

Први зачеци институционализованог успостављања међународне безбедности у Европи јављају се већ на Вестфалском (1648) и Утрехтском мировном конгресу (1712) на основу којих су државе своје интересе почеле остваривати на начелима равнотеже снага. Ово, међутим, није био први покушај удруживања европских држава који је за циљ имао разрешавање конфликта на простору Европе. Познато је да је гроф Де Сули објавио почетком XVI века визионарски нацрт по коме би петнаест водећих држава Европе управљале њеном територијом преко Европског већа, као највишег тела у коме би европске државе имале своје делегате (велике државе по четири, а мале по два). Уговорима из Утрехта и Вестфала се у суштини желео

прекинути дуготрајни период ратовања и успоставити стабилан, безбедан међународни поредак. Овај систем је спречавао сукобе међу државама на глобалном нивоу, али није имао потпуну моћ да заустави ратове, па је после Првог светског рата изгубио свој значај.

Силе победнице су предузеле додатне (нове) мере у циљу даље изградње стабилне безбедности, а у ту сврху је дошло до оснивања Лиге народа. Ни ова организација, ипак, није испунила свој основни циљ, што је за последицу имало избијање великих криза, а све се завршило Другим светским ратом.

Након завршетка рата у коме су победиле савезничке снаге, знатно су се промениле околности у међународним односима, као и геополитички положај и улога Европе. Дошло је и до настанка нових међународних организација у оквиру система колективне одбране (војно-политичких и одбрамбених савеза). Национална политика безбедности се у тим условима темељила на национално безбедносној дилеми² коју су државе решавале војним савезништвима, несврстаношћу или неутралношћу.

Европске државе су добиле значајну улогу нарочито кроз покушаје успостављања и обликовања сопствене безбедности и одбране. У периоду од 1948 до 1985. европске државе су предузеле већи број различитих иницијатива у циљу изградње безбедносне и одбрамбене политике Европе, које нису никада реализоване, бар не у целини. У том периоду потписан је 17. марта 1948. Бриселски уговор, први значајнији документ из области безбедности и одбране. Овим уговором су Белгија, Француска, Велика Британија, Луксембург и Холандија успоставиле одбрамбено савезништво чиме је Европи додата још једна безбедносна димензија. Намера је била да се овом уговору прикључе и САД. То је касније и остварено потписивањем Северноатлантског уговора 4. априла 1949, којим је основан војни савез познатији као НАТО, који је кроз ово савезништво Европу више деценија ставио у други план. Од самог почетка су обе организације НАТО и Западноевропска унија (касније ЕУ) свака за себе придоносиле општој безбедности али од 2000. међу њима није постојао никакав институционални однос. НАТО и Западноевропска унија су као посебне организације свака на свој начин доприносиле стварању европског безбедносног миљеа, међутим, упркос заједничким циљевима и интересима однос међу овим организацијама је обележила јасна подела улога и одговорности.

2 Концепт безбедносне дилеме је педесетих година формулисао Џон Херц који је пошао од претпоставке да је безбедност вредност због које се државе међу собом такмиче и остварују је једна на рачун друге. Такмичење за безбедност међу државама доводи до стања у коме тежња једне државе за апсолутно безбедношћу код других држава изазива осећај апсолутне угрожености. Антон Гризолд: Перспективе содобне варности, Љубљана, 1998. стр. 5.

ЕВРОПСКА ОДБРАМБЕНА ЗАЈЕДНИЦА

И поред настојања и удруживања европских држава по питању безбедности, чињеница је да је Европа затечена догађајима који су се дешавали 1950. (Корејски рат). Тачније речено, Европа се нашла на маргинама актуелних светских (безбедносних) дешавања, немоћна да учествује у решавању насталих војних конфликта и велике кризе између Истока и Запада. Нарочито је у том смислу индикативна чињеница да Француска није била спремна да по питању њене националне безбедности неко други води главну реч, што је указивало на постојање извесног анимозитета међу државама чланицама ЕУ. Чињеница је, такође, да је тада и Немачка „профитирала“ по питању сопственог наоружавања и јачања и имала све услове (подршку неколико држава) да се укључи у заједнички систем одбране и безбедности. Односно, Немачка је својим наступом у то време могла додатно допринети успостављању равнотеже у односу на „претње са истока“. Чињеница је и да је Немачка била свесна своје снаге (економске, војне и др.) и није била заинтересована да се њене војне снаге подчине тзв. контроли споља, односно других чланица заједнице. У суштини, први покушаји европских држава да одговоре на многе изазове пред којима су се тада нашле, су повезивање у заједнички одбрамбени савез 1947, проширење и јачање разних облика партнерства, а резултат тог настојања је проширење НАТО-а, али и ЕУ.

Преговори о обликовању европске одбрамбене заједнице у којој би активно учествовале немачке оружане снаге почели су у фебруару 1951. Предвиђено је да европске оружане снаге чине војне јединице из неких од држава чланица које би биле под националном командом. Главни штаб европских оружаних снага требало је да буде мешовит. У надлежности тог штаба било је дизајнирање заједничке доктрине, мобилизација оружаних снага и њихово територијално распоређивање, али наведене активности Главног штаба требало је остваривати у оквиру организације НАТО-а. Осим тога, у његовој надлежности је била и контрола промета наоружања и војне опреме у државама чланицама, при чему је Немачкој била забрањена производња одређене врсте оружја. Један од одбрамбених задатака оружаних снага била је и одбрана држава које нису чланице ЕУ али су чланице НАТО-а.

У Паризу су 27. маја 1952. Немачка, Француска, Италија и државе Бенелукса потписале Уговор о европској одбрамбеној заједници у којој Велика Британија није желела да учествује. Чињеница је да овај Уговор француски парламент није ратификовао што је имало за последицу

да је идеја одбрамбеног уједињења доживела неуспех, а самим тим пропала је и идеја о оснивању Европске политичке заједнице.

НАСТАНАК ЗАПАДНОЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

На заседању у Лондону 1954. поново је покренута иницијатива за стварањем уједињене европске политичке и одбрамбене заједнице. На основу закључака са овог заседања у Паризу је у октобру 1954. усвојен проширени и допуњени Бриселски уговор из 1948, чиме су настали услови за стварање нове међународне организације – Западноевропске уније. Овај уговор је потписала и Западна Немачка.

Упркос почетном елану и пројектованом успеху ове организације, НАТО јој је доделио споредне послове и задатке. Ово је нарочито било индикативно када се схватило да у одбрани од СССР-а главну улогу има управо НАТО у Европи, чиме се успоставила ситуација која је, с једне стране, била благослов за Европу, а с друге стране, створена је велика неравнотежа у процесу европског укључивања и одлучивања о сопственој судбини. Због тога је француски председник Де Гол 1961. предложио нацрт новог уговора којим би се основала самостална европска политичка организација, одвојена од НАТО-а и САД. У самој сржи развоја безбедносних снага Европе налазило се питање праведнијег распореда европске безбедности с обе стране океана. Највећи број таквих иницијатива био је усмерен уверењима САД како су европске чланице верне идеји безбедности. Међутим, чињеница је да ван структура НАТО савеза нису постојали мултилатерални или институционални договори за развој независних структура ван оквира Савеза. Тек почетком XX века постало је јасно да ће европске државе морати да преузму већу одговорност за заједничку (сопствену) безбедност и одбрану.

Циљ Европе је у суштини и био да се створи сопствена европска одбрамбена политика и јединствене европске оружане снаге. Овај предлог Де Гола није наишао на одобрење западних европских држава у којима су америчке дипломате биле изузетно активне у лобирању заједничких „америчко-европских интереса“. Такође, ни успостављањем Европске заједнице 1967. није се ништа битно променило на политичкој, војној и безбедносној сцени Европе.

Тек 1970. јавила се идеја о европској политичкој сарадњи која је била претходница успостављању заједничке спољне и безбедносне политике, институционализоване тзв. Давигноновим споразумом. Овај споразум је предвиђао консултативне састанке министара иностраних послова Заједнице сваких шест месеци. Циљ је био

усклађивање спољне политике држава чланица Европске политичке заједнице кроз размену информација и других значајних података. Без обзира на низ донетих декларација и одлука, седамдесетих година XX века, чланице Европске заједнице ипак нису успеле у потпуној интеграцији око европске политичке сарадње на целокупном простору.

Након тог неуспеха у Лондону је 1981. усвојена тзв. Лондонска изјава којом су се државе обавезале да ће се међусобно контактирати, сарађивати, консултовати се и заједнички учествовати у формулисању заједничких ставова у погледу питања безбедности, одбране и политике, која се тичу свих земаља заједнице. На састанку у Риму октобра 1984. усвојена је декларација којој је био циљ да се утврди европски одбрамбени идентитет и хармонизује одбрамбена политика држава чланица. У Декларацији се потврђује да се наставља са одлучним јачањем западне безбедности при чему се посебна улога даје Западноевропској унији. Она своје активности треба да усмерава ка развоју сарадње међу државама чланицама на подручју безбедносне политике и успостављања консензуса међу њима по безбедносним питањима. Међутим, Унија у односу на НАТО није могла преузети оперативне задатке јер није располагала предвиђеном (адекватном) одбрамбеном структуром и логистиком.

Потписивањем јединствене Европске повеље 1986. државе чланице су повезале Европски парламент са европском политичком сарадњом, са циљем побољшања институционалног и политичког учешћа свих држава по питању безбедности и одбране. Одлуке су се у оквиру европске политичке сарадње доносиле на нивоу међувладиних сарадњи, а за одлучивање о важним питањима требало је обезбедити већину гласова. Највеће овлашћење је имало Европско веће и Веће министара иностраних послова. Основан је и Стални секретаријат политичке сарадње са седиштем у Бриселу.

Циљ европске политичке сарадње је био да се осигура сарадња и повезивање на привредном плану што је требало да доведе до сарадње и имплементације заједничке безбедносне политике. Међутим, за сарадњу по питању безбедносне политике нису успостављени неопходни инструменти, па је европска политичка сарадња и даље остала систем међувладиног усаглашавања по питањима безбедности.

Рушењем Берлинског зида створили су се услови за већу сарадњу и кооперативност по питању безбедности. У том циљу је на заседању у Риму 1990. и на конференцији о политичкој унији јануара 1991. расправљано о заједничкој политици безбедности. Расправљало се о

улози Западноевропске уније унутар нове безбедносне архитектуре где су препозната три комплементарна нивоа на којима лежи будућа европска безбедност: европски ниво тада темељен на Западноевропском савезу и дванаесторици Европске заједнице; атлантски ниво заснован на Атлантском савезништву – једној организацији с трансатлантским садржајним везама и трансевропски ниво утемељен на Конференцији о европској безбедности и сарадњи која је укључивала све европске државе, САД и Канаду.

Данас, Европска унија представља једну од три економске силе света, а водећа је трговинска сила. Приступ у њено чланство је тежак и ограничен за мале државе и иде од економије, преко политике до одрицања од дела државног суверенитета.

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА ПОЛИТИКЕ БЕЗБЕДНОСТИ ЕУ

Потписивањем Уговора о Европској унији у Мастрихту 1991. створена је заједничка спољна и безбедносна политика што је представљало новину с обзиром на доминацију САД, односно НАТО-а по питању безбедности.

Нова улога Западноевропске уније омогућила је проширење Уније па су у њено чланство приступиле Шведска, Аустрија и Финска. Међутим, овај уговор из Мастрихта је створио, у извесној мери, и проблем у односу према НАТО-у. Да би се избегли настали проблеми на састанку Већа министара Западноевропске уније у Петерсбургу 1992. усвојена је Декларација која је активности Западноевропске уније усмерила на „хуманитарне и спасилачке операције и акције очувања мира и оперативно деловање у решавању криза“³

На тај начин је Декларација омогућила да се организују институције Западноевропске уније које су могле самостално да делују у одређеним ситуацијама без учешћа САД. Међутим, упркос настојањима, у даљем развоју институција осетило се да сарадња са НАТО-ом није била на завидном нивоу, а и могућност деловања је, такође, била занемарљива. То се показало нарочито у каснијим сукобима на Балкану. Због тога је у Амстердаму 1997. закључен Уговор који уводи нове инструменте за даље функционисање безбедносних институција. Уговором се Већу дају овлашћења да дефинише принципе и основне правце заједничке спољне и безбедносне политике и да одлучује о заједничкој стратегији коју ће Европска унија применити у оним подручјима где чланице

3 Westwrn European Union Petersberg Declaration, 19.06.1992.godine izvor <http://weu.int/en/record/mt>

имају заједничке интересе. Овај Уговор је значајан и по томе што је предвиђена функција Високог представника који је имао задатак да води политички дијалог са трећим државама.

Такође, на самиту одржаном у Келну јуна 1999. чланице Уније су се договориле о „наставку јачања исте по питању безбедности и аутономности акција подржаних значајним војним снагама које су способне да делују у међународним кризним жариштима без прејудуцирања акција које води НАТО“⁴.

Даља разрада одредби у вези са спољном и безбедносном политиком се наставила Уговором из Нице 2000. Одређено је да спољна и безбедносна политика укључује сва питања од значаја за безбедност Уније, као и стварање заједничке одбрамбене политике из које се може развити заједничка одбрана. Спровођењем постављених циљева који су до тада били усаглашени и донети коначно, Европска унија је била у могућности да дефинише и усвоји Европску стратегију безбедности. То је учињено на састанку Европског већа безбедности у Бриселу 2003. што је, у суштини, значило да Европска унија од свог оснивања први пут има на једном месту јасно дефинисану Стратегију безбедности у којој су одређене најважније претње по њену безбедност, сарадња са партнерима по питању функционисања и остваривања циљева везаних за безбедност итд. Прецизније речено, Европска стратегија безбедности представља свеобухватан стратегијски оквир ЕУ у области безбедности.

БЕЗБЕДНОСНО-ОДБРАМБЕНА ПОЛИТИКА ЕУ И ЊЕНА ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА

Несумњиво је да је Европска унија својом Стратегијом безбедности направила велики искорак у операционализацији сопствене безбедносне политике. Наведена стратегија је дала знатно јаснију визију о улози Европске уније у свету као и анализу постојеће безбедности и стања безбедносних претњи. Осим тога, овом стратегијом је дала и визију стратегијских циљева којима се тежи, као и питања која је неопходно да прихвате државе чланице у циљу боље и ефикасније реализације европске безбедносне политике.⁵

4 Presidency Conclusions: The Cologne European Council, 04.06.1999. izvor http://www.europa.eu.int/eurlx/treaties/dat/cologne_treaty_en.pdf.

5 Као главне одредбе могу се навести: глобална одговорност; ефективни мултилатерализам; превентивно деловање; остваривање и одржање стабилне безбедности окружења; одржавање трансатлантских веза и неопходност утврђивања кључних безбедносних претњи.

Операционализација безбедносне политике је све више добијала на развоју (примени) од 2004, а њеном учвршћењу, односно јачању потребе за овом безбедношћу, допринели су и терористички напади у Мадриду 11.3.2004. због чега су успостављене (договорене) противмере за борбу против тероризма. Исте године усвојен је и Концепт стварања борбених група у ЕУ и нови Главни циљеви. Главни циљеви између осталог стављају акценат на: међусобну усклађеност оружаних снага држава ЕУ; могућност бржег ангажовања оружаних снага у случају већих криза као и самоодрживост.⁶

Осим тога, исте године основана је и Европска одбрамбена агенција са главним задацима: развој одбрамбених капацитета Европске уније, унапређење сарадње међу чланицама по питању наоружања; јачање технолошко-индустријске сарадње и базе европске одбране; унапређење истраживања и технологија у области одбране. На челу Агенције се налази Високи предствник за ЕСДП који руководи Управним одбором Агенције. Овај Одбор чине представници свих држава чланица ЕУ, осим Данске, а одлуке се доносе једногласно. У перспективи Агенција би требало да у свој састав укључи све друге европске организације, групе и активности које доприносе унапређивању и развоју војних капацитета Уније.

ОРУЖАНЕ СНАГЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Током читавог периода Хладног рата водеће западноевропске државе покушавале су да оснују сопствене оружане снаге. До реактивирања улоге европских држава, у одбрамбеном смислу, дошло је током деведесетих година прошлог века. Тада је Европска унија одлучила да преузме део капацитета које је Западна Европска унија развијала у области управљања кризама и превенције сукоба, док су се остали војни капацитети ове организације користили као допуна НАТО снагама у случају конвенционалног рата. За развој оружаних снага ЕУ нарочито је важна изградња војних формација које би деловале изван националних снага земаља чланица у оквиру система руковођења и заповедања Уније. Ове снаге су изграђене под окриљем Западне Европске уније, а у том смислу први значајни корак представља француско-немачка иницијатива, која је допринела формирању Еврокорпуса 1992.

6 Franco-British Summit, London 24.11.2003.godina, Institute for Security Studies EU, Paris 2004. str. 280-282.

Стварање Еурокорпуса се, у суштини, може сматрати последицом Јелисејског споразума (1963) којим су се Немачка и Француска обавезале на сарадњу у области одбране и развоју војне индустрије.

Значај Еурокорпуса је у томе што је требало да обезбеди подршку у људству и материјалнотехничким средствима снагама за брзе интервенције Европске уније. Ова формација је била потчињена Заједничком комитету кога су сачињавала по два представника земаља чланица, а одлуке су се доносиле једногласно. Тако се Еурокорпус могао ангажовати и за потребе операција НАТО поред осталих, а било га је могуће користити за случајеве припрема и извођење мисија хуманитарне помоћи и подршке становништву; успостављање и одржавање мира под окриљем УН; учешће у борбеним операцијама у циљу заједничке одбране савезника. Прецизнији односи Еурокорпуса и НАТО-а дефинисани су почетком 1993. споразумом са Врховним савезничким командантом НАТО-а за Европу. Структуру Еурокорпуса чинили су Главни штаб јединице за подршку Главног штаба и потчињене јединице. Расположивих војника у јединицама које су додељене Главном штабу је укупно 60.000 којима се касније може придодати још војника по потреби.

Најзначајнији резултат Хелсиншког самита одржаног децембра 1999. је утврђивање „главног циља“ Европске уније којим се подстиче развој војних снага способних за брзе интервенције које су чинили добровољци, а које су биле под командом координираног командовања чланица Европске уније. Ове снаге броје 50-60.000 војника. „Главни циљ“ из Хелсинкија употпуњен је формирањем три стална војно-политичка органа у оквиру Већа: 1. Комитет за политичко-безбедносна питања; 2. Војни комитет и 3. Штаб војске. Оно што је нарочито вредно истаћи овом приликом представља чињеница да, како би се покренула акција, неопходно је да и држава у којој треба да се изврши, мора да да пристанак (сагласност) за њено извођење на својој територији.

БЕЗБЕДНОСНЕ ОПЕРАЦИЈЕ ЕУ

Еурокорпус је био ангажован у неколико значајних операција чиме је достигнута пуна операционалност и спремност спровођења „Петербуршких задатака“.

Прва операција Еурокорпуса започета је почетком 2003. (полицијска мисија ЕУ у БиХ). Ова мисија је била у Босни и Херцеговини са задатком да се преузме улога од Међународних полицијских снага УН које су већ биле распоређене у БиХ са УНПРОФОР-ом, а после Дејтонског споразума 1995. и са СФОР-ом. Мисију је у почетку

чинио 500 полицајаца, а мандат мисије је трајао две године. Након обнављања договора продужен је на још две године, тј. до 2007.

Операција Конкордија која је почела 31.марта 2003, позната као прва војна операција ЕУ, извршена је на позив македонске владе у циљу замене претходне операције НАТО снага. Циљ операције је био да се настави дотадашња стабилизација безбедности и војне ситуације у Македонији и спровођење Охридског споразума из 2001. У операцији је учествовало 350 војника из 27 држава.

ЕУПОЛ Проксима

Полицијска мисија ЕУ у Македонији, која је наследила претходно завршену војну операцију „Конкордија“ 15. децембра 2003, имала је за циљ да учврсти право и поредак у земљи, спроведе реформе Министарства унутрашњих послова и полиције, створи пограничну полицију и повећање полицијске сарадње са суседним државама. Након двогодишњег мандата Проксиму је заменила мисија Полицијског саветодавног тима ЕУ, који је био састављен од тридесет полицијских саветника ради даљих реформи МУП-а Македоније.

Операција Артемис

Представља прву војну операцију ЕУ изван Европе у којој је, на позив Већа безбедности УН, на североистоку Конга учествовало 1800 војника. Од јуна до септембра 2003. требало је да стабилизују безбедност и поправе хуманитарну ситуацију до доласка снага УН.

Операција Алтеа

Повећањем броја чланова, усвајањем Европске стратегије безбедности и усвајањем нацрта Устава ЕУ повећале су се и амбиције ЕУ да се огледа у решавању већих безбедносних проблема. За то јој се указала прилика након одлуке НАТОЛ-а да повуче своје снаге из БиХ. Смена СФОР-а снагама ЕУФОР-а почела је 2. децембра 2004. Операција „Алтеа“ је до сада највећа и најобимнија војна операција ЕУ у којој је ангажовано око 7000 војника из 33 земље. Операција се спроводила на основу Берлин плус уговора.⁷

Наведене мисије нису једине. Европска унија је своје снаге ангажовала и изван Европе преузимајући значајан део одговорности

7 Gnesotto Nicole (ed) EU Security and Defence Policy – The first five years (1999-2004) Institute for Security studies EU, Paris, 2004. pp-111-129
Grevi Giovanni, Lynch Dov. Missiroli Antonio, ESDP Operations. Internet. www-iss.eu.org/esdp/09-dvl.am.pdf.

за стање безбедности, као и за јачање сопственог кредибилитета у решавању одређених, најчешће безбедносних проблема у разним државама. У том смислу ће се и даље одвијати мисије у циљу јачања безбедности земаља које су данас све сложеније како у државама Европе тако и у оним ван ње.

ЗАЈЕДНИЧКА СПОЉНА И БЕЗБЕДНОСНА ПОЛИТИКА ЕУ И РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Једна од најуспешнијих политика Европске уније из области заједничке спољне и безбедносне политике управо је процес њеног проширења. Огледа се у значајном доприносу ширења зоне демократије, стабилности и владавине права, европској и међународној безбедности. У светлу приближавања Европској унији, Србија помно прати догађања на подручју заједничке спољне политике Европске уније и спољних односа Европске уније. Размењује и мишљења о појединим значајним питањима из области Заједничке спољне безбедносне политике и спољних односа, и систематски се придружује изјавама Европске уније и другим инструментима заједничке спољне безбедносне политике. Спољна политика Србије је и до сада показала висок степен усклађености са спољном политиком Европске уније. Након што јој буде приступила, Србија ће у потпуности бити спремна да спроводи обавезе које ће имати се као држава чланица приликом суделовања у заједничкој спољној и безбедносној политици Европске уније.

Формални политички дијалог између Србије и Европске уније успостављен је потписивањем Споразума о стабилизацији и придруживању. У Солуну је јуна 2003. заједничким усвајањем декларације на састанку политичког врха Европске уније и пет држава из Процеса стабилизације и придруживања, односно тадашње ДЗ Србије и Црне Горе, Босне и Херцеговине, Хрватске, Македоније и Албаније прихваћен документ „Солунски програм за Западни Балкан: Кретање према Европској интеграцији“.

Овим је програмом уведен низ нових инструмената и облика сарадње између Европске уније и држава Процеса стабилизације и придруживања, на придруживање изјавама, заједничким стајалиштима и другим одлукама у оквиру заједничке спољне безбедносне политике Европске уније. Редовним придруживањем Европске уније, како у Бриселу тако и у седишту међународних организација (УН, ОЕСС и др.), континуирано се потврђује усклађеност политичких ставова двеју страна. У њима се Европска унија осврће на разна актуелна

питања светске политике, и то до становишта којима се уводе конкретне рестриктивне мере против држава или организација које крше људска права или међународне конвенције.

У контексту приближавања Србије Европској унији политички се дијалог између Србије и Европске уније интензивирао путем других оквира сарадње. Србија тако има прилику да представи своја гледишта и да придонесе расправи о спољној политици Европске уније. То постиже учествовањем у различитим типовима састанака на нивоу Европске уније: на неформалним састанцима министара спољних послова Европске уније, састанцима главних директора за европске послове, Тројке Европске уније и политичких директора држава обухваћених Процесом стабилизације и придруживања на маргинама заседања Опште скупштине УН, те састанцима придруживања на маргинама Тројке Европске уније и држава кандидата на тему људских права и консултацијама о темама дневног реда Уједињених нација.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Европска унија је данас једна од три економске силе света и водећа трговинска сила. Приступ у њено чланство је тежак и ограничен за мале државе и иде од економије, преко политике, до одрицања од дела државног суверенитета. Европска унија је један од центара моћи у свету.

Интереси у стварању европских интеграција, данашње Европске уније, били су, пре свега, економске природе, а данас су знатно проширени на безбедносне, политичке, правне и друге области. Европски интеграциони процеси на безбедносном плану одвијали су се спорије и мање успешно у односу на подручје економије и политике. Целокупна европска одбрамбена стратегија се у читавом послератном периоду заснивала на војној зависности од САД и њене нуклеарне моћи. Нестанком блоковске поделе знатно је смањена опасност од сукоба на глобалном нивоу што је допринело интензивирању европских процеса интеграције. Ова интеграција обухвата и подручје интеграција у области безбедности.

Недостатак амбиција САД да војно одговара на сваки безбедносни изазов у региону, уз доминантно присуство америчког војног фактора израженог кроз НАТО и Партнерство за мир и жеља становништва Европе да преузме бригу о сопственој безбедности, представља основне разлоге дефинисања циљева и инструмената европске безбедносне политике. Они су садржани у одредбама заједничке спољне и безбедносне политике Европске уније. Формулисање и прихватање Европске безбедносне стратегије и формирање Снага за брзу интервенцију Европске уније представља значајан корак ка

изградњи и уобличавању европског безбедносног идентитета и етапу у развоју јединствених оружаних снага Европске уније. Њен стални састав ни данас још није могуће формирати и одржавати из разлога што део држава Европске уније има још увек обавезе које произлазе из чланства у Европској унији и НАТО-у. Због тога је и даље отворено питање могу ли Снаге за брзе интервенције, попуњене добровољцима, остварити све предвиђене циљеве због којих су формиране, као и побољшати безбедност у Европи уколико буду и даље у својим активностима уско везане и координисане од стране НАТО-а.

Отежавајућа улога за употребу Снага за брзе интервенције Европске уније је и проблем постизања споразума о сагласности око начина и места њихове употребе, јер је за то потребна и одлука државе у којој би се оне потенцијално употребиле. Опасност постоји и због могућности да се војни приступ решавања одређеног проблема замени цивилним механизмом Европске уније у исте сврхе.

Европски безбедносни идентитет који би прихватиле и друге државе Европе зависиће од будућег развоја заједничке спољне и политике безбедности, а нарочито од њеног дела задуженог за развој европске безбедности и одбране. Он је познатији под називом Европска безбедносна и одбрамбена политика. У новије време све већи значај добијају питања везана за сферу привреде.

Суштина и врста данашњих интереса држава се могу препознати у основним циљевима Европске уније дефинисаним још у Мастрихту, а то су:

- уравнотеженост привредног и друштвеног развоја на основама јединственог тржишта, економске и монетарне уније;
- заједничка спољна и безбедносна политика, односно усмереност ка заједничкој одбрамбеној политици;
- јачање и заштита права човека;
- потпуна контрола над процесима и збивањима у земљи и између земаља Европе до предузимања војних акција.

Поред тежње за сузбијањем утицаја САД у Европи, циљеви Европске уније у наредном периоду су:

- контрола и учешће у ширењу САД ка Евроазији;
- одржање технолошког корака са САД;
- посебно поступање према Русији у циљу смањења могућности да се пробуди и превише утиче на збивања у Европској унији;
- очување монетарне стабилности без које нема опстанка Европске уније.

Европска унија мора учинити све како би и даље задржала своје централно место и своју главну улогу у безбедносном смислу ради

себе саме као и ради безбедности држава широм света јер представља својеврстан баланс између Истока и Запада. У том случају, односно под таквим неутралним условима, и Србија би могла да одлучније поради на што бржем и ефикаснијем приближавању чланству у Европску унију.

ЛИТЕРАТУРА

- Bailes A. *The European Security Strategy: An Evolutionary History*, SIPRI Policy Paper 10, 2000.
- Dinnan D. *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*, Lynne Rienner Publishers, 2005.
- European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World, извор: http://www.iue.eu.int/cms3_fo/showpage.asp?id=391&lang=en
- Toje A. *The 2003 EU Security Strategy: A Critical Appraisal*, European Foreign Affairs Review 10, 2008.
- Вукадиновић Р. *Право Европске уније*, Крагујевац: Правни факултет у Крагујевцу, 2006.
- Вукчевић Д. *Безбедносна политика и стратешка еволуција ЕУ*, Београд: ИПС, Политичка ревија бр. 3, 2009.
- Јанев И. *Међународни односи и спољна политика*, Београд: ИПС, 2002.
- Јанев И. *Теорија међународне политике и дипломатије и нова дефиниција политике*, Београд: ИПС, 2006.
- Јањевић М. *Реформски уговор Европске уније из Лисабона*, Београд 2008.
- Јединствени европски акт, 1987.
- Кисинџер Х. *Дипломатија*, Београд: Верзалпрес, 1999.
- Кнежевић М. *Србија у закаснелој евроинтеграцији*, Зборник „Србија – политички и институционални изазови, Београд: ИПС, 2008.
- Леонард Д. *Водич кроз Европску унију*, Београд: Народна књига, 2004.
- Лопандић Д. *Регионалне иницијативе у југоисточној Европи*, Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2001.
- Лопандић Д. *Реформа Европске уније, западни Балкан и Србија*, Београд: Институт економских наука, 2007.
- Мисита Н. *Основи права Европске уније*, Сарајево, 2007.
- Турчиновић Ф. *Право Европске уније*, Београд, 2006.
- Уговор из Амстердама 1999.
- Уговор о Уставу за Европу, чл 1-20.
- Шпенглер Освалд: *Пропаст запада*, Београд: Кристали, 1990, књига 2.

Abstract: The change in the world referring to safety that took place after the Cold War, as well as after the commencement of globalization, has added to the European Union's importance and power and provided it with new possibilities. Many countries' attempts (especially European countries) to arrive at adequate answers and to introduce successful organization have resulted in inter-country integration, especially in the domains of politics, economy and safety. Such integration presupposes achieving a goal, among a series of goals, on the part of Europe in order to ensure its status and role, as well as to enable it to gain more importance than it has had so far.

The integration would not be complete if it were not realized in the domains of safety and defence too. In order to enable safety integration, it was necessary to meet the first integration criterion – to create and accept a unique safety policy.

The paper provides an analysis of the development of integration processes at the safety and army levels, from founding ideas to practical implementation and operationalization of the safety policy whose acceptance is a prerequisite for new country-members to join the European Union (the Republic of Serbia is one of them).

Key words: *European Union, European safety identity, safety policy.*

Ljubo Pejanović
Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad

SISTEMSKI KOORDINIRANA INTERGRACIJA SLUŽBI BEZBEDNOSTI U REGIONU

Rezime: Evropski kontinent kao region u savremeno doba postao je ugrožen, više nego ikad od svog postanka, od svih mogućih pretnji i opasnosti. Pojavljivanjem opasnosti i rizika manjih i većih razmera, nastale su posledice po bezbednost zdravlja i života ljudi, njihovih vrednosti, državnih vrednosti i životne okoline. Neke od pretnji i opasnosti ispoljavaju se delimično, neke više, a pojedine drastično sa tendencijom porasta. Opasnosti kao oblici ugrožavanja izražene su preko društvenih aktivnosti sa ratnim pretnjama, pritiscima, pa i intervencijama i agresijom, putem terorističkih aktivnosti, organizovanog kriminala, kao i pretnji životnoj okolini.

Pored društvenih pretnji takođe predstavljaju opasnost tehničko-tehnološki akcidenti i udesi, učestale prirodne elementarne pojave i nepogode.

Sve navedeno uslovljava i iziskuje adekvatnu saradnju, koordinaciju i sistemsko opredeljenje za integraciju u zajedničkim akcijama službi bezbednosti. Takva saradnja se ostvaruje pomaganjem i direktnim uključenjem, jedinstvenim sistemskim metodama i rešenjima u sprečavanju i suzbijanju svih oblika pretnji i opasnosti po ljude, imovinu i nacionalne sisteme bezbednosti.

Ključne reči: *Sistem, saradnja, koordinacija, integracija, pretnje, rizici.*

SISTEMSKI KOORDINIRANA INTEGRACIJA BEZBEDNOSNIH POSLOVA

U V O D

Novo doba i savremeni svet doneli su nove tehnologije i tehnička dostignuća u razvoju tehničkih sredstava i opreme, u cilju olakšanja i

unapređenja rada u savremenim uslovima razvoja. Time su donesene i nove metode tehnološkog i tehničkog ugrožavanja, pretnji bezbednosti društvenog uređenja, sistema bezbednosti i bezbednosti života uopšte.

Savremena tehnologija razvojem sredstava za masovno uništavanje, u vremenu poremećenih društvenih odnosa u svetu, čestih pojava ratova, unutrašnjih pobuna, terorističkih aktivnosti i kriminalnih delovanja, prouzrokovala je mnogobrojne načine ugrožavanja. Neki od njih su poznati iz ranijih vremena, pojedini su prošireni, a usavršeni su i novi oblici i pretnje po celokupnu bezbednost. U navedenim sukobima dolazi do upotrebe svih oblika ugrožavanja i raspoloživih sredstava i materija koje prete celokupnoj međunarodnoj zajednici.

Sve navedeno je uslovalo i nagovestilo udruživanje službi bezbednosti po pitanju sprečavanja i suzbijanja svih oblika pretnji, opasnosti i rizika koji sa sobom nose ogromne posledice, a nesagledivih razmera mogu biti one koje nastaju ugrožavanjem životne okoline. Upotrebom hemijskog, biološkog i nuklearnog oružja za masovno uništavanje¹¹ vrši se direktna pretnja bezbednosti, a posredno se izazivaju prirodni poremećaji i nepogode koje dodatno ugrožavaju celokupnu međunarodnu zajednicu, što je vidljivo na primeru poplava u svim regionima tokom 2010.

Najnovije regionalne inicijative, saradnja, dogovori i koordinacija dali su ogromni pomak i unapređenje efikasnosti službi bezbednosti u sprečavanju i suzbijanju terorističkih aktivnosti, kriminalnih dela i korupcije kako na prostoru Balkana, tako i Evropske unije.

Ovakvi vidovi saradnje i integracije poslova službi bezbednosti u regionu imaju za cilj stvaranje uslova za poboljšanje i unapređenje poslova bezbednosti u efikasnijem sistemskom rešenju zajedničkog delovanja po pitanju sprečavanja i suzbijanja svih ugrožavajućih faktora i oblika pretnji bezbednosti.

Konvencijama, ugovorima, sporazumima i aktivnostima regulišu se zajednička pitanja pojmovnih rešenja kojim se usmeravaju subjekti bezbednosti na jedinstvene, srodne i slične metode delovanja na suzbijanju svih negativnih pojava koje ugrožavaju sveukupnu bezbednost, kako na nacionalnom, tako i širem planu. Dodatnim inteziviranjem i integracijama poslova i aktivnosti na širem planu i integraciji službi bezbednosti na nacionalnom planu, doprinosi se efikasnijim merama i aktivnostima suzbijanja negativnih pojava i eliminisanja ili, bar, smanjenja posledica tih delovanja.

Saradnja, koordinacija i zajednička delovanja doprinose jednom korporativnom načinu zajedničkih poslova i aktivnosti dve ili više službi na jednom planu, kojim se sistemski uređuju nacionalne službe u okviru granica date države, kao i korporativne aktivnosti istih sa drugim ili inostranim službama bezbednosti. Korporativne aktivnosti omogućavaju efikasnija delovanja na

suzbijanju negativnih pojava. Kao jedinstvene celine predstavljaju efikasniji sistem kojim se obezbeđuju zajedničke mere, radnje i aktivnosti na jedinstvenom planu i zajedničkom cilju delovanja.

Dogovaranjem i usaglašavanjem zajedničkih akcija i primenom iskustvenih metoda delovanja, stvaraju se uslovi efikasnije integracije službi i poslova usmereni ka jedinstvenom cilju eliminacije, ili svodenja na najmanji mogući broj negativnih pojava koje ugrožavaju, prete i nameću rizike sa nesagledivim posledicama za pojedine države, region pa i celokupnu međunarodnu zajednicu.

Pojam i definicija sistemskih i bezbednosnih rešenja integracija

Pojam sistemskih rešenja zasniva se na planskim, dogovorenim i ugovorenim pravilima i metodama zajedničkog delovanja dve ili više službi iz sastava jednog sistema, ili na kombinovanim organizovanjem aktivnosti dva srodna ili različita sistema. U tom smislu sistem podrazumeva: „1. uvjetovan planskim, pravilnim raspoređivanjem delova u određenoj vezi, strog sistem rada; 2. skup principa koji služe kao temelj neke nauke; 3. oblik društvene organizovanosti društvenih sistema; 4. oblik naučnog ustrojstva organizacije nečega; 5. skup privrednih jedinica, ustanova organizaciono ujedinjenih u jednu celinu“ (Klaić, 1951: 307).

U ovom smislu, usvojena planska raspoređivanja delova sistema službi bezbednosti, po strogim principima rada i delovanja, oraganizuju ove službe u jedinstveni sistem bezbednosti Republike Srbije. Svaka od njih kao podsistem sadržana je u sistemu kao jedinstvenoj celini koja ih udružuje i objedinjuje. Svaki deo bezbednosnog sistema deluje po svojim zakonskim uređenim pravilima, metodama i rešenjima. Međutim, sve grupacije su uslovljene na povezivanje, udruživanje i zajedničko delovanje bar po nekim značajnim akcijama koje su od interesa za celoviti ili jedinstveni sistem bezbednosti.

Sistem bezbednosti kao deo nauke sadržane u posebnoj naučnosociološkoj disciplini, temelji se na naučnim osnovama i zakonskim rešenjima koja se moraju ispoštovati u potpunosti. Sistemska rešenja proističu iz skupa različitih, srodnih i sličnih metoda kojima pribegavaju svi subjekti bezbednosti u svojim aktivnostima, čiji je krajnji cilj ostvarenje planiranog i dobijenog zadatka. Svaki pojedinačni podsistem podrazumeva poseban oblik društvenog organizovanja u jedinstvenom sistemu čiji je cilj eliminisanje svih mogućih ili postojećih oblika pretnji i rizika po bezbednost građana i po sve vrste vrednosti. On predstavlja sistem bezbednosti i društveno uređenje svakog demokratskog društva pa i Republike Srbije, kao dela međunarodne zajednice.

Naučno i teorijsko ustrojstvo službi bezbednosti podrazumeva odnos ravnopravnih naučnih disciplina kojima pripada i bezbednost. Proučava sve aspekte nacionalnog nivoa bezbednosti među kojima su vojna, policijska, civilna i privatna.

U tom smislu nacionalne bezbednosne službe, organi ili subjekti, čine skup ravnopravnih ustanova objedinjenih u jednu celinu, u ovim slučajju u sistem bezbednosti.

Prema tome, jedinstveni sistem bezbednosti podrazumeva, *skup više samostalnih i ravnopravnih subjekata, organizovanih na sprečavanju, suzbijanju i eliminisanju svih negativnih pojava koje predstavljaju pretnju po bezbednost ljudi, materijalnih vrednosti i sistema bezbednosti i koje uslovljavaju određene rizike, a time i posledice.*

Sistemska organizovanje svih subjekata bezbednosti po pitanju sprečavanja, suzbijanja i eliminisanja negativnih pojava koje ugrožavaju bezbednost, uslov je za ispunjenje krajnjeg cilja, a to je sigurnost građana ostvarena zajedničkim snagama u jednom sistemu. Pored jedinstvenog delovanja snaga bezbednosti u jedinstvenom nacionalnom sistemu, postoje i potrebe udruživanja nacionalnih službi bezbednosti sa službama bezbednosti drugih država u jednom regionu. Zajedničke aktivnosti su moguće uz dogovore i sklopljene sporazume između država. Ogleđaju se u njihovom zajedničkom delovanju u cilju efikasnijeg sprečavanja i suzbijanja terorističkih, kriminalnih aktivnosti i korupcije. Navedeni negativni oblici pretnji i opasnosti po bezbednost su pojava i fenomen koji prete celokupnoj međunarodnoj zajednici, a naročito zemljama u razvoju i tranziciji.¹²¹ Stoga, sistemsko integrisanje službi, poslova i delovanja, podrazumeva korporativno upravljanje i delovanje odgovorom na sve moguće pretnje i rizike na nacionalnom i međunarodnom planu.

Pojmovno određenje korporativnih bezbednosnih integracija

Poznato je da se u ranijim periodima na jugoslovenskim prostorima, kako Ustavom tako i zakonskim dokumentima i praksi, nije prepoznavalo korporativno upravljanje i delovanje odbrambeno-bezbednosnih službi na nacionalnom i međunarodnom planu, kako se to odvija u novijem vremenu i demokratskim reformama. U bivšoj SFRJ su postojale zajedničke službe Ministarstva inostranih poslova, oružane snage Ministarstva odbrane i policijske snage u Saveznom ministarstvu unutrašnjih poslova. Navedene službe i snage su imale, u suštini, osnovu korporativnog delovanja unutar zajedničke države, ali nisu imale nadležnost nad istim službama i snagama republika. Zajednička delovanja i učešća odbrambeno-bezbednosnih snaga u sastavu međunarodnih snaga nisu bila pravno dozvoljena utemeljen-

jem nezavisnosti i neutralnosti te države. Istina, ugrožavanje bezbednosti uređenja, sistema odbrane i bezbednosti, uvek je bilo u prvom planu, stoga su doktrina i strategija odbrane i bezbednosti bile zasnovane na odbrani svih spoljnih i unutrašnjih pretnji i opasnosti, kako na saveznom, tako i na republičkom planu. Pretnje, opasnosti i rizike koji su se pojavljivali sprečavale su i suzbijale savezne i republičke snage, negde samostalno, a u nekim slučajevima i zajedničkim akcijama.

Upadom terorističke ustaške organizacije i njenim lociranjem na planini Raduši sedamdesetih godina, uslovljena je zajednička akcija saveznih oružanih snaga i republičkih snaga teritorijalne odbrane u cilju njenog razbijanja i likvidacije. U tim akcijama učestvovala su i bezbednosne snage Republike Bosne i Hercegovine na čijoj teritoriji su se nalazili pripadnici ove organizacije. Pobune, demonstracije i terorističke aktivnosti na Kosovu i Metohiji su suzbijale i razbijale savezne i republičke bezbednosne snage. U tom slučaju bio je formiran u jednom periodu zajednički policijski bataljon od snaga saveznih i republičkih snaga. Tim bataljonom, koji je kasnije rasformiran, upravljala je komanda Saveznog MUP-a.

Prema tome, organizovanje, aktivnosti, delovanje vojnih i bezbednosnih snaga toga vremena bilo je isključivo na prostoru SFRJ i SRJ, dok međunarodna saradnja u ovom smislu nije postojala. Stoga se i podrazumeva razlika udruživanja, integracija i zajedničkih delovanja tadašnjeg i novijeg doba.

Demokratske promene i reforme društvenog uređenja i sistema bezbednosti u Republici Srbiji donele su velike promene u odnosu na unutrašnju i spoljnu politiku bezbednosti koja se u potpunosti razlikuje od ranijih vremena. Poslednjih godina dolazi se sve više do iskustva i spoznaje, ali i prihvatanja i korišćenja modela drugih razvijenih država u svetu, da su integracije pojedinih subjekata i poslova neophodne, potrebne pa i neizbežne u prevazilaženju opasnosti od mogućih pretnji. Udruživanjem, sporazumevanjem i delovanjem na zajedničkom planu sa susedima smanjuju se rizici i pretnje, u prvom planu od tih suseda, a i od međunarodne zajednice.

U teoriji i praksi bezbednosti, prisutne su suštinske različitosti u pojmovnom određenju korporativne bezbednosti u okviru nacionalne države i njenog okruženja, a samim tim i u pogledu njenih sadržaja. U tom smislu razlike se odnose na ostvarenje bezbednosti unutar granica nacionalne države i na bezbednost izvan njenih granica. Ako posmatramo moguće oblike pretnji bezbednosti države, oni ne mogu biti isti i istog inteziteta unutar i izvan njenih granica. Unutar granica bezbednost može ugrožavati deo nezadovoljnog stanovništva pobunama, buntovima pa i revolucijama, kao i manjim sukobima prilikom kojih se pribegava terorizmu, organizovanom kriminalu i drugom nasilju. Moguće je učestvovanje pojedinaca ili

manjeg broja pristalica obaveštajnih službi u pružanju određenih podataka, pomaganju destruktivnog delovanja ili pristupanja oružanim snagama u eventualnoj agresiji izvan granica date države. U odnosu na unutrašnje, spoljni oblici pretnji i rizika su višestruki i brojniji i posmatraju se:

a) u nevojne pretnje podrazumevaju se: terorizam, organizovani kriminalitet uz podršku izvan granica države, vojne pretnje i pritisci, sankcije, obaveštajne aktivnosti scenarijima putem javnih sredstva informisanja, podrške pobuna, podstrehivanje unutrašnjih pobuna i slično-(Skakavac, Simić, 2008: 135);

b) u vojne pretnje smatraju se; oružana agresija, vojne intervencije iz vazduha i kopna, vojna podrška unutrašnjim snagama pružanjem materijalne pomoći i oružjem, obučavanje građana vojnim obukama za borbu, organizovanje terorističkih aktivnosti i drugo.

Prema tome, pojam integracije snaga i poslova podrazumeva, *integrisano organizovanje, udruživanje i zajedničko delovanje svih subjekata bezbednosti, unutar državnih granica, na sprečavanju i suzbijanju pretnji i rizika, sa korporativnim rukovođenjem snagama i poslovima. Kao i saradnja, koordinacija i pružanje bezbednosne pomoći izvan granica države, a po svakom zvaničnom pozivu.*

Ponuđeni i slični pojmovi ukazuju na mogućnost integracije službi i poslova bezbednosti, u cilju kvalitetnijeg i oraganizovanijeg obezbeđenja bezbednosti svakog uređenog demokratskog društva, pa i Republike Srbije.

U tom smislu, integrisana bezbednost podrazumeva korporativnu bezbednost koju sačinjavaju dve ili više sličnih ili srodnih službi ili snaga u jednom sistemu, kao mogućnost saradnje i pružanja pomoći izvan granica određenog nacionalnog sistema ako se njihove usluge zvanično zatraže. Pružanje pomoći i učesće u zajedničkim mirovnim snagama ili suzbijanju elementarnih nepogoda^[3], uslovljeni su dogovorima i potpisanim sporazumima između država. Korporativna ili integrisana bezbednost sačinjava zakonom zasnovanu samostalnu ili zajedničku delatnost i funkciju organizacije usmerene na sprečavanje i suzbijanje svih negativnih pretnji u cilju sopstvene, tuđe i druge zaštite.

Pod sopstvenom zaštitom smatraju se preduzete odgovarajuće preventivne mere, radnje i aktivnosti kojima se čovek, služba ili subjekt sopstveno štite od svih pretnji i opasnosti. Tuđom zaštitom se smatraju preventivno i represivno preduzete odgovarajuće mere, metode i aktivnosti bezbednosti i zaštite drugih lica, njihove imovine i celovite vrednosti od svih mogućih pretnji i opasnosti. Druga zaštita se ostvaruje na osnovu dogovora, sporazuma i zahteva, odazivanjem i pružanjem svih mogućih pomoći koje se odnose na bezbednost i zaštitu građana i imovine u drugim državama putem humanitarne pomoći Crveni krst, medicine, civilne zaštite i sl.,

učešćem u mirovnim snagama, pružanjem pomoći policijskim snagama u potrazi za zločincima, teroristima i drugim kriminalcima.

Korporativna ili integralna bezbednost i zaštita na međunarodnom planu podrazumevaju i obuhvataju sve aspekte bezbednosti i zaštite, uključujući poslove obaveštajnih aktivnosti, potragu za zločincima, teroristima i kriminalcima, učešće u mirovnim misijama, pružanje humanitarne pomoći, suzbijanje terorizma, suzbijanje posledica od elementarnih nepogoda, omogućavanje odgovarajućih podataka u cilju pronalaska traženih lica (primer Simović i Kalinić i dr.) i slično. Na unutrašnjem planu smatraju se sve preduzete metode, mere i aktivnosti eliminisanja negativnih pretnji, sankcionisanje posledica i pružanja pomoći ugroženim i unesrećenim ljudima i imovini.

Što se tiče korporativne bezbednosti na nacionalnom planu, a koja je u vezi sa zaštitom korporacija, poslovanja, bezbednosti ljudi i imovine, podrazumeva se niz poslova i zadataka kojima se obezbeđuje sigurnost na određenom prostoru. „Korporativna bezbednost po definiciji je integralna bezbednost koja obuhvata sve aktivnosti bezbednosti i zaštite, uključujući i poslove prikupljanja informacija i procene rizika, zaštite od požara, eksplozija i havarija i zaštita bezbednosti zdravlja na radu i sl.“(Milošević, 2010: 61).

Integracija subjekata i poslova

Strategijski pristupi savremenim reformama u sistemu bezbednosti su realne procene i pretpostavke da se objedinjavanjem službi i poslova unapređuje kvalitet u bezbednosnom sektoru. Objedinjavanje službi i poslova na nacionalnom planu, omogućuje i olakšava koordinaciju, saradnju i objedinjavanje subjekata i aktivnosti i na međunarodnom planu. Savremeni izazovi, rizici i pretnje bezbednosti, nameću potrebu za redefinisanjem misija i zadataka u sistemu odbrane i bezbednosti svake države, a time i Republike Srbije. Krajem dvadesetog i početkom dvadesetprvog veka Republika Srbija suočila se sa svim mogućim oblicima pretnji i opasnosti (pobune, demonstracije, terorizam, organizovani kriminalitet, agresija, elementarne nepogode i dr.) koji su uslovlili mnogobrojne reforme, kako u društvenom demokratskom uređenju, tako i na planu bezbednosti.

Svaki izazov, pretnja i rizik sa sobom donose određene posledice zbog čega su neophodni odgovarajući odgovori, a odgovori su najefikasniji preko reformi i usavršavanja postojećeg stanja koje nije dalo očekivane rezultate. Svako blagovremeno procenjivanje izazova, rizika i pretnji bezbednosti društva ima osnovnu svrhu da omogući adekvatno preventivno delovanje u preduzimanju odgovarajućih mera, radnji i aktivnosti, koje omogućavaju

odbrambeno-bezbednosnom sistemu dostizanje nivoa osposobljenosti za adekvatan odgovor svim pretnjama.

Republika Srbija je stoga pristupila sveukupnim demokratskim reformama kako društvenog uređenja, tako i odbrambeno-bezbednosnog sistema, kao i adekvatnije saradnje u regionu i celokupnoj međunarodnoj zajednici. Saradnja i koordinacija snaga odbrane i bezbednosti Republike Srbije sa snagama drugih država i međunarodnom zajednicom krunisana je mnogobrojnim potpisanim ugovorima i sporazumima u zajedničkim aktivnostima i delovanju u cilju suzbijanja organizovanog kriminaliteta, terorizma i dr.

Strategijska saradnja i koordinacija iz strateških razloga podrazumeva vojne i nevojne razloge. Pod nevojnom saradnjom i zajedničkim akcijama organa bezbednosti Republike Srbije sa bezbednosnim subjektima drugih država, podrazumeva se sprečavanje i suzbijanje terorizma, kao savremenog fenomena koji pretil celokupnoj međunarodnoj zajednici, i organizovanog kriminaliteta. Međutim, u novijem vremenskom periodu učvršćene su saradnja i koordinacija u zajedničkim akcijama na sprečavanju i suzbijanju organizovanog kriminaliteta koji razara sisteme skoro svih država u svetu.

Pitanje objedinjavanja poslova i aktivnosti i učešća pripadnika oružanih snaga Republike Srbije u međunarodnim mirovnim snagama, regulisano je dogovorima i sporazumima tako da pripadnici oružanih snaga Republike Srbije učestvuju isključivo u mirovnim snagama na ugroženim prostorima kao mirotvorci. Stoga je Republika Srbija pristupila zajedničkim akcijama pružanja pomoći u zaštiti i spasavanju ljudi i materijalnih sredstava od prirodnih nepogoda i nesreća, slanjem pomoći u obučenom ljudstvu i materijalnim sredstvima i drugim državama u Svetu. Jedan od novijih primera je pružena pomoć zemljotresom pogođenom Haitiju. U planu je slanje mirovnjaka i u druge države i to u: Kongo, Obalu Slonovače, Liban i Kipar.

Integrisanja poslova i aktivnosti dveju ili više službi ili subjekata bezbednosti moguće je na nacionalnom, inostranom i međunarodnom planu. Ako integracija podrazumeva spajanje nekih delova u jednu grupaciju, u tom slučaju spajanje različitih i srodnih službi u jednu celinu ili subjekt čini nacionalni sistem bezbednosti. Ustavom Republike Srbije službe bezbednosti sačinjavaju jednu celinu preko sistema bezbednosti Republike Srbije u čijem sastavu su organizovane sve službe odbrane, bezbednosti i zaštite, kao što su: Oružane snage, Bezbednosno informativne agencije, Bezbednosno obaveštajne agencije, Javna bezbednost, Civilna bezbednost, Privatna bezbednost, Civilna zaštita i drugi subjekti koji ostvaruju bezbednost i zaštitu. Svi navedeni subjekti su ravnopravni i nezavisni u ostvarenju svojih planskih zadataka. Istovremeno su i uslovljeni na koordinaciju i saradnju radi efikasnijih rešenja u ostvarenju bezbednosti sistema. Svi navedeni subjekti

su u jednom sistemu i time sačinjavaju *integraciju u jednu celinu*, putem koje se ostvaruju njihove uloge, obaveze, ciljevi i zadaci.

Međutim, pored integrisanosti službi i njihovih zadataka putem jedinstvenog nacionalnog sistema jedne države, moguća je integracija službi, subjekata i poslova izvan granica nacionalnog sistema. Integrisanje pojedinih subjekata nacionalnih oružanih snaga dve i više država podrazumeva integraciju u međunarodne snage, kao što je „legija stranaca“ u Francuskoj, međunarodne snage u Bosni i Hercegovini, Kosovu i Metohiji, Avganistanu, Iraku i drugim područjima ratom zahvaćenim. Integrisane snage nacionalnih oružanih snaga u jednu organizaciju ili sistem podrazumeva i NATO u čijem sastavu su integrisani delovi nacionalnih oružanih snaga devetnaest država iz sastava međunarodne zajednice.

Pored integracije oružanih snaga moguće je i da postoji organizovano-integrirani sistem u čijem sastavu se nalaze pojedini delovi policijskih snaga i pripadnika organizovanih u Interpol, Europol i druge snage u međunarodnoj zajednici. Pored integriranih snaga sa pripadnicima oružanih jedinica i policijskih službi, moguća su rešenja integriranosti zajedničkih akcija u sprečavanju i suzbijanju terorizma, zločina i organizovanog kriminaliteta. Integriranost aktivnosti podrazumeva isporuku zločinaca jedne države drugoj državi čiji su građani ili su učinili zločin u toj državi. Sa ovim problemom susrele su se bivše republike SFRJ nakon okončanja građanskog rata. Na zahtev međunarodne zajednice i Haškog tribunala, isporučivani su i isporučuju se građani Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore koji su optuženi za genocid i zločine u građanskom ratu. Osumnjičeni se isporučuju u Hag radi suđenja.

Integrirani poslovi bezbednosti, sudstva i sličnih poslova ostvaruju se na prostoru Republike Srbije tj. na njenom delu Kosova i Metohije. Na ovom prostoru su raspoređeni pripadnici međunarodnih oružanih snaga, policije, kao i sudski organi čiji su zadaci zajedničko ostvarenje bezbednosti ovog prostora usled nemogućnosti prisustva bezbednosnih subjekata Republike Srbije po osnovu Rezolucije 1343 koju je doneo Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija. Da je moguće organizovati zajedničke subjekte i poslove više država, pokazuje ideja predsednika Rusije Medvedeva da se formira zajednički regionalni centar bezbednosti u Nišu, čija bi namena bila sprečavanje i suzbijanje elementarnih nepogoda na Balkanu. Organizovanjem ovakvog centra integrisale bi se pojedine službe, jedinice, subjekti i poslovi iz sastava balkanskih i drugih država koji bi efikasnije sprečavali i suzbijali nastanak elementarnih nepogoda u ovom regionu. Pored integracije pripadnika, poslova i aktivnosti integrisala bi se odgovarajuća sredstva i oprema, čijom primenom bi se efikasnije vršilo suzbijanje prirodnih i veštačkih pojava, koje su pretnja po bezbednost ljudi, materijalne vrednosti i ekologiju.

Integracija poslova i aktivnosti

Pod *poslovima* u ovom smislu smatraju se profesionalni poslovi koje obavljaju bezbednosno-zaštitni subjekti u svim državama međunarodne zajednice. Poslovi se obavljaju u svakoj zemlji radi ostvarenja bezbednosti i zaštite državnih granica, društvenog uređenja, bezbednosti sistema i druge bezbednosti u celosti. Poslovi su srodni, slični i ređe sa razlikama i usklađeni su prema ustavu, zakonima i podzakonskim dokumentima svake države. Poslovi uslovljavaju primenu odgovarajućih mera i metoda na osnovu kojih se eliminišu sve negativne aktivnosti koje ugrožavaju bezbednost ljudi i sistema.

Obavljanjem profesionalnih poslova bezbednosti i zaštite putem različitih aktivnosti i delovanja odbrambeno-bezbednosnih subjekata, teži se ostvarenju krajnjeg cilja, koji podrazumeva bezbednost i zaštitu od svih oblika ugrožavanja i pretnji. *Aktivnostima* svakog pojedinca i celine koju sačinjavaju pojedinci sprovode se adekvatne mere radnje i postupci kojima se sprečava i suzbija svaki nedozvoljeni i protivzakoniti akt koji ugrožava bezbednost ljudskih života, zdravlja, imovine i svih drugih vrednosti kojima raspolaže jedno društvo.

Da su poslovi i aktivnosti na integracionom planu mogući, potrebni i korisni, ukazuju dosadašnja koordinaciona iskustva pružanja humanitarne i druge pomoći u sprečavanju i smanjenju posledica od prirodnih nepogoda i nesreća. Za vreme čestih letnjih požara i požarnih stihija u Republici Grčkoj, pomoć u sredstvima i opremi za gašenje požara iz vazduha, pružala je, između ostalih, i Republika Srbija vatrogasnom vazduhoplovnom eskadrilom. Nastankom požara u šumama na prostoru jugoistočne Srbije 2009. pomoć je pružila Rusija lokalizacijom požara specijalizovanim avionima iz vazduha.

Izlivanje ogromnih količina nafte ispod mora u Meksičkom zalivu predstavlja veliku opasnost i pretnju po ekološku bezbednost na ovom prostoru. Curenje nafte trajalo je od aprila do kraja juna 2010, a izliv u morske vode traje još uvek jer SAD nisu u mogućnosti da zatvore taj otvor. Rusija je ponudila pomoć SAD, ali ona za sada nije prihvaćena. Sve to ukazuje da je u svim oblastima potrebno i neophodno udruživanje i zajedničko delovanje na bezbednosnom i drugom planu.

Sadržaji integrisanih bezbednosnih subjekata i aktivnosti

Sadržaj integrisanih ili korporativnih subjekata i aktivnosti je moguć i na nacionalnom i međunarodnom planu. Pod nacionalnim integrisanim

subjektima i poslovima smatraju se objedinjavanje više manjih celina u jedan subjekt - celinu, podsistem ili manji sistem, sa ciljem kvalitetnijeg i efikasnijeg sprečavanja i eliminisanja negativnih aktivnosti i posledica usmerenih na bezbednost ljudi, imovine i sistema bezbednosti. Pod međunarodnim integracijama smatraju se određene integracije subjekata i poslova iz dve ili više država udruženih u jednom ili više subjekata (Interpol, Europol, NATO i sl.) i primenom sličnih, srodnih i različitih metoda delovanja na planu obezbeđenja mira, razdvajanja sukobljenih strana, sprečavanja i suzbijanja nasilja, terorističkih aktivnosti, kriminaliteta, povrede ljudskih prava i sloboda i drugih bezbednosnih pojava koje ugrožavaju živote i druge vrednosti u društvu.

Integrativne aktivnosti u okviru države

1. Jedan od oblika korporativnih udruživanja, stručnih službi i poslova na nacionalnom i međunarodnom planu je i korporativno odvijanje civilnog vazdušnog saobraćaja u vazdušnom prostoru jedne ili više država, kao i njegovo upravljanje, u cilju ostvarenja bezbednosti i sigurnosti. Vazdušni saobraćaj ili transport ljudi i robe razvijen je u okviru jedne države uz korišćenje samo njenog vazdušnog prostora i korišćenje vazdušnog prostora i objekata drugih zemalja. Korišćenje vazdušnog prostora i objekata, kao i upravljanje saobraćajem u okviru samo jedne države, podrazumeva domaći vazdušni saobraćaj. Ako se njemu priključi i korišćenje objekata u jednoj ili više drugih država, govorimo o međunarodnom saobraćaju. I domaći i međunarodni saobraćaj izloženi su višestrukim pretnjama i opasnostima kao što su: organizovani kriminalitet, terorizam, udesi, prirodne nepogode, sudari vazduhoplova i drugi incidenti.

„Određenje upravljanja vazdušnim prostorom kao stanje integrisanog kompleksa, zahteva potpunije definisanje integrisanog kompleksa bezbednosti, upravljanja i organizovanja vazdušnog prostora i delatnosti koje se u njemu izvršavaju, kao i analiziranje dosadašnjih praktičnih saznanja o ovom problemu“ (Rakić, 2003: 18).

U tom slučaju integrisanost službi i poslova u vazdušnom saobraćaju podrazumeva, *odvijanje vazdušnog saobraćaja u jednom ili više vazdušnih prostora u nadležnosti jedne ili više država, kao i upravljanje istim iz jednog ili više kontrolnih centara. Stoga, integrativne ili korporativne aktivnosti ostvaruju dva ili više subjekta koji korporativno upravljaju vazdušnim saobraćajem u cilju ostvarenja bezbednosti istog, od svih oblika pretnji i rizika.*

2. Integrativno organizovanje službi ili subjekata i poslova u preduzećima i korporacijama na planu ostvarenja adekvatne bezbednosti u okviru državnih granica ostvaruje se u sledećem:

- pojedine korporativne sisteme ili preduzeća obezbeđuju i štite državni subjekti u saradnji sa drugim službama, kao što su *aerodromi* koji predstavljaju prostor od posebnog državnog interesa i sl.;
- **vojska** kao državni organ ima ulogu zaštite nacionalnog vazdušnog prostora od neplaniranih uljeza - vazduhoplova, kao što su oti vazduhoplovi i njihovo privođenje na plansko odredište;
- **policija** kao državni subjekt preduzima preventivne i represivne mere i aktivnosti u zaštiti vazdušnog saobraćaja od svih oblika ugrožavanja;
- **carinski** organi i ispostave na aerordomima takođe preduzimaju adekvatne mere, radnje i aktivnosti u sprečavanju krijumčarenja opasnih materija u cilju zaštite ljudi i sredstava od ugrožavanja;
- **kontrola letenja** kao državni subjekt vrši kontrolu i upravljanje vazdušnim saobraćajem u nacionalnom, vazdušnom i aerodromskom prostoru, kako ne bi došlo do ugrožavanja bezbednosti ljudi, letilica i objekata u okviru državnih granica;
- **vazduhoplovne tehničke službe** kompanija i aerodroma preduzimaju mere tehničke zaštite na aerodromskim objektima i vazduhoplovima da ne bi došlo do ugrožavanja usled tehničko-tehnoloških nedostataka;
- **kompanijske i privatne službe obezbeđenja i zaštite** preduzimaju preventivne mere i aktivnosti u sprečavanju svih oblika pretnji aerodromskim objektima i vazduhoplovima u unutrašnjosti objekata;
- **poštanske ustanove** kontrolom pošiljki preduzimaju preventivne mere zaštite u cilju otkrivanja eventualno upućenih opasnih sredstava putem poštanskih pošiljki. Napred navedeni subjekti u koordinaciji, saradnji i planskim aktivnostima čine skup više subjekata koji integrativno deluju u preduzimanju adekvatnih mera bezbednosti i zaštite vazdušnog saobraćaja, kao i u njegovom upravljanju. Te sinhronizovane, planske i organizovane aktivnosti čine jedan korporativni bezbednosni sistem koji funkcioniše istovremeno u jednoj i više država.

3. Pod istim ili sličnim principima, planovima, procedurama i aktivnostima, ostvaruje se bezbednost i zaštita korporacija na prostoru jedne države, bez obzira da li je vlasnik kapitala domaći ili strani državljanin. U tom slučaju korporativnu bezbednost i zaštitu ostvaruju organi i angažovane službe bezbednosti koji štite određenu korporaciju ili sistem na jednom ili više prostora u datoj državi. Skup dve ili više službi ili subjekata, kao i centralnog rukovođenja i upravljanja bezbednosnim rizicima i aktivnostima,

ostvaruje integrativno ili korporativno upravljanje i uspostavljanje bezbednosti sistema koji se štiti.

4. **Interpol** je bezbednosni subjekt koji funkcioniše istovremeno i na nacionalnom i na međunarodnom planu. Ovaj međunarodni subjekt organizaciono funkcioniše u svim zemljama međunarodne zajednice, u organizaciji i pod kontrolom jednog centra. Uloga ovog subjekta je sprečavanje i suzbijanje protivzakonitih akata na celom prostoru međunarodne zajednice, čije informacije se prikupljaju u više manjih centara koji su organizaciono povezani u jedinstveni sistem, čime se odlikuje kao uspešna organizacija u korporativnom sistemu. Sličnu organizacionu strukturu u okviru Evropske unije čini i Europol. Njegova uloga je, u najvećoj meri, sprečavanje i suzbijanje terorističkih dela na prostoru Evropske unije.

Sistemske rešenje integrativne spoljne politike bezbednosti na međunarodnom planu

Problem i funkcija spoljne bezbednosne politike kod većine nacionalnih država oduvek je bio prisutan, nedorečen i neusaglašen. Integracija država po pitanju politike, ekonomije i diplomatske saradnje je prisutna od davnina sa tendencijom i daljeg širenja i razvoja. Političko-ekonomsko udruživanje više država u jedinstveni savez je poznato odnosima većine država na američkom kontinentu tj. u savezu SAD, kao i primera bivšeg SSSR-a i SFRJ.

Što se tiče spoljne i unutrašnje politike odbrane i bezbednosti uvek su postojale prepreke, neslaganja i narezumevanje što je dovelo do raspada bivšeg SSSR-a na više država i njihovog povraćaja na prvobitno ili slično stanje. Ovom obliku integracija pristupila je bivša SFRJ koja se raspala na više novih i samostalnih država i takođe se suočavala sa problemom politike odbrane i bezbednosti, kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu.

„Nakon dugotrajnih pregovora potpisan je sporazum u Maastrichtu i time učinjen krupan korak u procesu evropskih integracija. Ugovorom o Evropskoj uniji (treaty on European Union, TEU) stvorena je Evropska unija (Lučić, 2004: 184).

Međutim, novi odnosi u međunarodnoj zajednici iz različitih potreba uslovljavaju nove oblike udruživanja i integracije država po pitanju i unutrašnje i spoljne odbrambeno-bezbednosne politike. Ovom obliku integracija pristupila je Evropska unija, čiji su ciljevi i interesi u zajedničkoj odbrambeno-bezbednosnoj politici pri čemu je došla do izražaja politika eliminacije svih oblika pretnji međusobnog ugrožavanja i suprostavljanja spoljnoj pretnji.

Ovim oblikom ugovorenog organizovanja, udruživanja i saradnje ostvarena je integracija jedinstvenog nastupanja i zauzimanja odbrambeno-bezbednosne politike u okviru Unije i izvan njenih granica.

1. Da su integracije poslova i aktivnosti moguće, izvodljive i da funkcionišu na balkanskom prostoru, ukazuju dogovor i sporazum Saveta za regionalnu saradnju Bosne i Hercegovine sa susedima i Evropskom unijom, po pitanju saradnje i evroatlanskih integracija u jugoistočnoj Evropi. Integracije i saradnja odnose se između ostalog i na:

a) pravosuđe i unutrašnje poslove:

- borba protiv organizovanog kriminaliteta i korupcije, reforme policije, sprovođenje zakona i sistema pravosuđa, suzbijanje ilegalnih migracija, vizne olakšice i otklanjanje viznog režima, jačanje i upravljanje granicama, sprovođenje konvencija, obuke pripadnika bezbednosti i sl., saradnja u oblasti bezbednosti;
- borba protiv organizovanog kriminaliteta i korupcije;
- aktivnosti koje se odnose na migraciju, azil raseljenja lica, MARRI i drugo.^[4]

Ministar unutrašnjih poslova RS izjavio je 4.9.2009. da do kraja te godine sledi potpis sporazuma između Republike Srbije i Republike Bosne i Hercegovine po policijskoj saradnji ove dve države. Ovim sporazumom započeta je uspešna saradnja između policija ove dve države.

2. Izveštajem DT 72 broj 00-002/2003-86 Koraćeve komisije o dogovorima i sporazumima službi bezbednosti u Republici Srbiji i službama bezbednosti drugih država, potvrđena je uspešna saradnja sa zemljama u regionu i Evropskoj uniji, kako u pronalasku, hapšenju i isporučivanju pripadnika kriminalnih grupa, tako i drugim poslovima između kojih su: obezbeđenje javnih ličnosti na prostoru Republike Srbije i drugim zemljama, izručenje bivšeg predsednika Slobodana Miloševića, razbijanje zemunskog klana, uređivanje Jedinice za specijalne operacije (JSO), formiranje Uprave za borbu protiv organizovanog kriminaliteta (UBPOK), rasvetljavanje pokušaja atentata na Zorana Đinđića, usaglašavanje zakonskih propisa, i drugi poslovi.

Navedenim izveštajem je potvrđena bliža i efikasnija saradnja službi bezbednosti u Republici Srbiji i njihova saradnja sa drugim službama izvan granica RS.

3. Zajedničku saradnju i koordinaciju službi bezbednosti Republike Srbije i službi bezbednosti Nemačke, potvrdio je ministar unutrašnjih poslova i potpredsednik nemačke savezne kriminalističke službe zajedničkim saopštenjem, (izveštaj Interent).

4. Konvencijom o policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi, propisana su pravila i metode saradnje službi bezbednosti u jugoistočnoj Evropi.

Pored navedenih dokumenata, ugovora, sporazuma i dogovora, postoje i druga dokumenta i pokazatelji o uspešnoj saradnji, koordinaciji službi bezbednosti koje su se integrisale preko poslova, akcija i aktivnosti na zajedničkom planu, između ostalog i na pronalasku, hapšenju i obostranom isporučivanju pripadnika kriminalnih, terorističkih i zločinačkih grupa.

Sistemska rešenja integracija subjekata bezbednosti

Sadržaj korpoativnih bezbednosnih subjekata i aktivnosti na međunarodnom planu podrazumeva u nekim zapadnoevropskim zemljama udruživanje na osnovu imovinsko-pravnog i titularnog vlasništva i menadžersko-pravnih funkcija. U ovom slučaju naročito dolazi do izražaja udruživanje akcionarskog kapitala, ortakluka, zadrugarstva sa dva ili više udruženih vlasnika u jednom korporativnom sistemu. U takvim i sličnim slučajevima, koji su u praksi sve češći, bitna je razlika u raspolaganju vlasništvom, kao i u upravljanju preduzećem, a samim tim i bezbednosnim rizicima. U evropskim zemljama i kapitalističkim sistemima u najvećim slučajevima titulari i upravljači preduzećem ili vlasnici korporacija su porodice ili više porodica.

U tim i takvim vlasničkim odnosima i poremećajem sociološko-ekonomskog razvoja uz povećani broj bogatih u odnosu na veliki broj siromašnih, dolazi sve više do socijalnih razlika, siromaštva, a time povećanja i nezadovoljstva. To uzrokuje porast kriminaliteta, organizovanog kriminala i drugih pretnji po bezbednost ljudi, imovine i sistema bezbednosti uopšte. Iz takvih uslova proističu sve veće potrebe za zaštitu ljudi, kapitala, svojinskih odnosa i materijalnih dobara, a time su uslovljeni efikasni i visokoprofesionalni poslovi bezbednosti u preduzećima i korporacijama. Korporacije su sačinjene od dva ili više preduzeća na jednom ili više lokacija, u jednoj ili više država, čime se pojavljuje sve veći problem bezbednosti i zaštite takvih i sličnih sistema, a time i potrebe za zaštitu.

Organizacijom korporacija na više prostora, pojavljuje se potreba za osnivanjem samostalnih službi privatne bezbednosti ili angažovanjem u drugim agencija za bezbednost, čime se stvaraju uslovi i osnova korporativnog bezbednosnog sistema zaštite. Organizovanjem dve ili više agencija za bezbednost i zaštitu korporacija i stvorenim uslovima korporativne bezbednosti uslovljeno je korporativno upravljanje i rukovođenje tim sistemom bezbednosti i zaštite. Korporativni sistem upravljanja svim aktivnostima ima za cilj eliminisanje svih negativnih opasnosti i pretnji korporaciji u istom ili različitom političkom sistemu. Pristup korporativnim metodama,

mererama i radnjama na zaštiti ljudi i materijalnih vrednosti mogle bi biti sledeće opasnosti:

- pretnje i opasnosti ljudima u korporaciji ili preduzećima pojedinačno;
- pretnje ugrožavanja korporativnog sistema bezbednosti u korporacijama;
- pretnje oštećenjem, uništenjem i prisvajanjem materijalnih sredstava i drugih vrednosti;
- pretnja odavanja poslovne, tehnološke i druge tajne u korporaciji;
- pretnja upadom u računarski ili konpjuterski sistem korporacije i slični rizici, kao i proistekle posledice.

„Shodno teoriji, strategiji i praksi u evropskim zemljama sa visokorazvijenom tehnologijom i tržišnom ekonomijom stabilnim demokratskim sistemima, funkcija korporativne bezbednosti obuhvata: administrativnu bezbednost (administrative Security) - procedure i politiku; fizičku i tehničku bezbednost (Out-Source/Proprietary) - mašine, postrojenja i objekte; bezbednost svojine i spoljnog partnerstva (Personnel Security); ličnu bezbednost (Protective Security) - zaštitu lica i zaštitu na radu; zaštitu od požara (Fire Security); delovanje u vanrednim situacijama (Conttingency Planing); informacionu bezbednost (Informattion Security); bezbednost menadžera (Executive Security); bezbednost na različitim poslovima i događajima (Event Security); bezbednost poslova ugovorenih s državnim strukturama; istrage (Investigations) - program zaštite od kriminalista i program edukacije i razvoja bezbednosne kulture zaposlenih (Security Education Awareness and Traning Program)“ (Milošević, 2010: 63).-U tom slučaju došlo je do određenih integracija pojedinih subjekata, poslova i akcija na odbrambeno- bezbednosnom planu.

1. Integrativno organizovanje odbrane formiranjem vojnog saveza

Evropa je vekovima bila ugrožavana najezdom oružanih snaga izvan i unutar ovog regiona. U srednjem i novom veku razarale su je mnoge vojske, među kojima rimska, vizantijska, austrougarska, turska, nemačka sa saveznicima i druge.

Završetkom Prvog i Drugog svetskog rata, kada su milioni ljudi izgubili živote i kada je veliki broj imao određeni stepen invalidnosti, nastale su ogromne materijalne štete na evropskom kontinentu i znatan broj država bio je razoren sa nesagledivim posledicama. Sve je to uslovalo da se neke zemlje udruže i formiraju vojne saveze kako bi se zajednički štitile od navedenih pretnji. Takvi su NATO i Varšavski savez istočnih zemalja (VU).

NATO je organizovan početkom pedesetih godina sa ciljem odbrane i zaštite članica od spoljnog ugrožavanja među kojima se podrazmeva Varšavski savez na čelu sa SSSR-om, dok je Varšavski savez formiran sa istim

ciljem odbrane od NATO-a na čelu sa SAD. Jedna od priorititetnih funkcija NATO-a jeste kontrola kriza uz korišćenje mehanizama međunarodnih organizacija. Regulisanje kriza je u neposrednoj vezi sa proširenjem zone odgovornosti Saveza. Politika Saveza je znatno izmenjena u odnosu na vreme njegovog formiranja u smislu razvoja mehanizama za uspostavljanje vojnih i političkih veza sa zemljama Istočne i Srednje Evrope. U tim odnosima zapadnoevropske zemlje su pristupile strategiji izgradnje kolektivnog sistema bezbednosti na prostoru od Atlante do Urala. Saradnja je učvršćena i nastavljena preko Programa Partnerstva za mir, usvojenom na sastanku šefova i država u Vašingtonu 1999, čiji program je kasnije prihvatila i Republika Srbija. Ovom programu je pristupilo 27 zemalja uključujući i 19 država u NATO-u. Strategija NATO-a se neprekidno usavršava i proširuje na druge prostore, dok je Varšavski savez nestao sa političke i bezbednosne scene.

ZAKLJUČAK

Formiranjem i organizovanjem više država u jednu zajednicu kao što je to slučaj Sjedinjenih Američkih Država (SAD), bivše zajednice Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) i Evropske unije (EU), bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) i drugih, pokazalo se mogućim društveno-političkim integracijama različitih i sličnih sistema u jedinstveni i funkcionalni sistem. Ovaj oblik organizovanja i jedinstvenog funkcionisanja, poslužio je i za organizovanje i formiranje zajedničkih odbrambeno-bezbednosnih funkcija u jedinstvenom sistemu i osnivanje vojnih saveza, NATO-a i bivšeg Varšavskog saveza. U tom smislu organizovane su Interpol i Europol, zajedničke službe bezbednosti u integrativni i jedinstveni sistem bezbednosti i zaštite.

Budući da je NATO formiran u cilju kolektivne odbrane kao jedinstveni sistem, u praksi se pokazalo da ključ njegove funkcije drže SAD, dok je EU u podređenoj ulozi. Stoga je EU formirala svoje odbrambeno-bezbednosne snage ESDP-a, na čiji razvoj znatno utiču SAD. Međutim, navedeni primeri organizovanja, integrisanja i funkcionisanja odbrambeno-bezbednosnih snaga iz sastava više zemalja ukazuju na efikasnost, moć i udarnu snagu tih saveza prema žrtvama čije pretnje i napadi ostavljaju dugotrajne i nesagledive posledice. Takvi su slučajevi agresija NATO-a na Republiku Srpsku, Republiku Srbiju, Avganistan, Irak i njima slični primeri. U tom smislu pojedini savezi pored odbrambeno-bezbednosne politike stvaraju i pretnju malim, nejakim i nečlanicama ovih saveza, čime su one izgubile samostalnost.

Stoga se može izvući pouka koju uslovljava i potreba za formiranjem uvećanih i ojačanih snaga u više celine i na unutrašnjem nacionalnom

planu. Integracijom više manjih službi u više nivoe, omogućava se državama efikasnija odbrambeno-bezbednosna moć u odnosu na manje snage koje nemaju kapacitet za ostvarivanje bezbednosti od svih oblika ugrožavanja. U tom smislu u Republici Srbiji stvaraju se uslovi i mogućnosti objedinjavanja i integrisanja službi bezbednosti u jedinstveni sistem kako bi se izbeglo rivalstvo i različiti pogledi na jedne službe u odnosu na druge. Organizovanje više manjih službi istih profila, s ciljem usmeravanja ka istim zadacima, predstavlja rivalstvo i različito pristupanje obučavanju, opremanju, edukovanju i posebnom delovanju.

U Republici Srbiji su usitnjene službe bezbednosti i nijedna od njih ne može pružiti bezbednosnu moć u meri koja se od nje očekuje. Nijedna služba nema dovoljno pripadnika, opreme i sredstava da bi se predstavila kao efikasna snaga koja bi se mogla suprotstaviti svim učestalim pretnjama novijeg doba. Ministarstvo unutrašnjih poslova je organizovano sa snagama policije i žandarmerije i svako od njih ima svoje specijalne jedinice koje deluju nezavisno jedna od druge. Isto tako su i oružane snage u svojim sastavima organizovale specijalizovane jedinice istih ili sličnih namena.

Više država organizuju zajedničke snage u cilju svoje odbrambeno-bezbednosne moći, koja se posmatra kroz brojnost, obučenost, opremljenost i efikasnosti, odvracanje od pretnji i koja ima za cilj preventivnu zaštitu od opasnosti i nenapadanje. Takva strategija predstavlja najefikasniju zaštitu bez posebnih ulaganja, rizika i posledica. U tom slučaju u Republici Srbiji moglo bi doći do reorganizacije bezbednosnih snaga i stvaranja jedinstvene, efikasnije specijalizovane jedinice, koja bi mogla dati veće rezultate kao jača i udarna snaga u odnosu na manje i slabije snage.

Međutim, neka iskustva i pokazatelji daju doprinos u smislu reorganizovanja i privatnih službi bezbednosti i zaštite u jedan korporativni podsistem u jedinstvenom sistemu bezbednosti. Takvim oblikom organizovanja bi se stvorili uslovi jače i efikasnije državne kontrole nad ovim subjektima. Organizovanjem korporativnog bezbednosnog sistema obezbedili bi se uslovi efikasnijeg i ojačanog sistema zaštite korporacije i time bi se smanjio prevелиki broj malih i sitnih agencija u privatnom sektoru. Takvom organizacijom bi se izbegle mogućnosti prodaje malih preduzeća inostranim vlasnicima čija delatnost nije prilagođena promeni vlasništva u ovim strukturama. Prema Ustavu i zakonima u RS, vlasnici preduzeća u ovom smislu moraju, između ostalog, biti državljani RS kao što je to slučaj i u drugim zemljama EU.

Sve navedeno ukazuje na mogućnost sistemskog integrativnog rešenja objedinjavanja službi, subjekata i poslova u jedinstveni efikasniji sistem sa jednom komandom upravljanja i rukovođenja snagama u svim mogućim pretnjama i opasnostima sa kojima se suočava i može suočiti društvo Republike Srbije.

LITERATURA

- Đukanović, Dragan. *Saradnja država jugoistočne Evrope u oblasti unutrašnjih poslova i pravosuđa*, Beograd: Nauka Bezbednost policija br.1/96, Policijska akademija, 1996.
- Klaić, Bratoljub. *Riječnik stranih riječi izraza i kratica*, Zagreb: Državno izdavačko poduzeće Hrvatske, 1951.
- Lučić, Sonja. *Razvoj zajedničke spoljne i bezbednosne politike u Evropskoj uniji*, Bezbednost 2/04.
- Marinković, Nemanja. *Stvaranje odbranbeno-vojne strukture u Evropskoj uniji-prepreke i mogućnosti*, Beograd: Nauka bezbednost i policija 1/96, Policijska akademija, 1996.
- Marković, Slobodan. *Osnovi korporativne i industrijske bezbednosti*, Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije, 2007.
- Milošević, Milan. *Pojam i sadržaj korporativne bezbednosti, (zbornik radova), Dani bezbjednosti*, Banjaluka: Fakultet za bezbjednost i zaštitu, 2010.
- Milošević, Milan. *Saradnja graničnih policija zemalja Evropske unije-primer SR Nemačke i Poljske*, Beograd: Strani pravni život, Institut za uporedno pravo 2/09, 2009.
- Pavlica, Branko. *Saradnja Državne zajednice Srbija i Crna Gora i Republike Makedonije u borbi protiv albanskog ekstremizma*, Beograd: Bezbednost 1/06. MUP RS, 2006.
- Rakić, Mile. – Ostojić, Momir. *Upravljanje vazдушnim prostorom kao faktor bezbednosti*, Šabac: Beli Anđeo, 2003.
- Savić, Andreja. – Stajić, Ljubomir. *Osnovi civilne bezbednosti*, Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije, 2006.
- Skakavac, Zdravko.- Simić, Tatijana. *Uticao sredstava masovne komunikacije na kriminalitet maloletnika, Zbornik radova*, Banjaluka: Visoka škola unutrašnjih poslova, 2008.
- INTERNET.

[ENDNOTE]

- ^[1] NATO bombarovanje iz vazduha Republike Srpske i Srbije 1993. i 1999.
- ^[2] Najnoviji planski dogovor je potpisivanje sporazuma između Srbije i Hrvatske po pitanju isporučenja njihovih pojedinih građana koji su činili ili čine zločine, zbog kojih se skrivaju preko granice ovih država. Ovaj sporazum će podrazumevati zajedničke akcije sprečavanja i suzbijanja organizovanog kriminala na prostorima ove dve države.
- ^[3] Republika Srbija je uputila pripadnike oružanih i policijskih snaga u mirovne misije u Južni Timor i Liberiju, a u civilnu zaštitu na Haiti.
- ^[4] INTERNET. Savet za regionaslnu saradnju.

Abstract: Nowadays Europe as a region is facing more threats and dangers than ever before. All those risks and dangers, both minor and serious ones, affect people's security, health, lives, their values (individual and national) and their environment in general. Some threats and hazards are partially realized, whereas others are more prominent and some even show an increasing tendency. Dangers, due to representing endangering of a sort, are realized through social activities accompanied by war threats, pressures, intervention and even aggression, organized crime and environmental threats. Besides being social threats, they also pose technical-technological accidents and frequent natural disasters.

All the aforementioned conditions require adequate cooperation, coordination and mutual integration into common activities aimed at ensuring safety. Such cooperation is achieved through providing help, direct participation, unique systematic methods and solutions that prevent everything that could pose a threat and danger to people, property and national safety systems.

Key words: *system, cooperation, coordination, integration, threats, risks.*

BEZBEDNOST EVROINTEGRACIJA IZMEĐU KONCEPCIJA I TAKTIKA

Rezime: Osmišljavanje i izgrađivanje sistema bezbednosti u integrisanoj Evropi opterećuju različite geopolitičke specifičnosti. Njih obeležavaju zajedničke i posebne inicijative, koncepcije i taktike. Iako se njihova kreacija stvara na širem geopolitičkom miljeu sa različitim uporištima i osloncima na prostoru Starog kontinenta i njegovih perifernih delova, ipak, njegov najširi krug pripada Organizaciji za bezbednost i saradnju u Evropi (OEBS).

Između različitih koncepcija bezbednosti u Evropi nastalih u XX veku, svakako, najznačajnije mesto pripada onim koje posebno vode računa o specifičnostima situacije na Balkanu. Od polovine '80-ih godina, od kada velike sile ulaze u završnicu globalnog sučeljavanja za novu rekonstrukciju sveta, Evropa se kreće na dva koloseka. Na jednom se ubrzava proces priključenja i ujedinjenja, a na drugom jača proces razdvajanja i zaostajanja u razvoju malih naroda i država. Pri tome, ostvarenje projekta evropskih integracija prati bremenito stanje sa neslavnim bezbednosnim bilansom na Balkanu kao najosetljivijem delu evropskog kontinenta.

U rekonstrukciji geopolitičke slike blokovski podeljenog sveta, na međunarodnu scenu stupaju neki stari, ali i novi strateški igrači. I dok se u geopolitičkoj i strateškoj igri na jednoj strani zagovarala i razrađivala *koncepcija svetskog monizma* i novog regionalizma, partneri na drugoj strani odustaju od izvoza revolucije i rasipanja energije širom sveta, pa kao protivtežu razrađuju „amebe“ taktiku. U rekonstrukciji te slike sveta i usponu projekta evropskih integracija, hladnoratovske blokovske čelne sile u spoljnoj politici postavile su sebi sličan krajnji cilj. SAD da, na osnovu stečene ekonomske i političke premoći, do kraja XX veka ostanu kao jedina supersila sveta, a njihov glavni hladnoratovski rival da, iz globalnog svetskog rekonstruisanja i svetske tektonike, taktikom fleksibilnog i energetski moćnog suparnika, dođe do dominantne svetske pozicije.

Između koncepcija pomenutih strana i sasvim nove filozofije moći Kine, bezbednost evropskih integracija opterećuju dinamične aktivnosti širokog dijapazona u razapetom luku između vlastitih potreba, interesa i krajnjeg

1 slomark@gmail.com

cilja, pa sve do uticaja i posledica iz odnosa među ranijim (blokovskim) i sadašnjim svetskim silama. U tom dijapazonu, bezbednost evropskih integracija testira čitava lepeza različitih izazova od značaja za ostvarenje vlastitog projekta. Oni su prepoznatljivi u traženju odgovora na preokupacije u lancu različitih kriza, zatim u angažovanju potencijala na konceptualnom, instistucionalnom i normativnom planu, zaključno sa operativnim merama i mehanizmima u sistemu bezbednosti koji u projektu integracija treba da doprinese ostvarivanju svog cilja iskazanog u sintezi *politike vladavine prava*.

*To što se u ovom svetu dešava uvek poseduje
neka svojstva palog anđela: on je lep, ali mu nedostaje mir,
veliki je po svojim zamislama i delima, ali neuspešan, gord i usamljen.*

Bizmark

BEZBEDNOST EVROINTGRACIJA IZMEĐU KONCEPCIJA I TAKTIKA

Gođe i velike po ideji, prisutne u delima pojedinih pisaca, filozofa i političara još od XIV veka, evropske integracije su dugo podsećale na osamljenu utopističku ili na neuspešnu zamisao koja je na kraju drugog milenijuma bitno demantovana. Ovako naslovnjen rad, možda i neopravdano, ima za cilj, međutim, da zaobiđe osnovnu diplomatsku ideju arhitekture nove Evrope², a da umesto toga pokuša da ukaže na njenu stabilnost kroz analizu jednog ugaoanog kamena u njenom temelju koji se zove bezbednost. Uostalom, poznato je da celokupna gradnja na njenom prostoru, kao proces integracija, bitno zavisi od čvrstine ugrađenih odnosa pojedinih karika u lancu integracija, ali i od uticaja različitih koncepcija i taktika velikih sila sveta o čemu se u ovoj gradnji manje govori. U tom smislu, njihov odnos je ovde predmet posebne pažnje i posmatran u vremenskom razmaku od '80-ih godina prošlog pa završno sa krajem prve decenije XXI veka.

Rad nije deskriptivne, već analitičke prirode i podrazumeva opštu upoznatost i slaganje kada se radi o činjenicama u razvoju procesa integracija i njihovih pratećih pojava. Poštujući slobodu sudova o procesu evropskih integracija i o njihovom razvoju na dva koloseka – integracija i dezintegracija, bezbednost kao problem u njima ima nezaobilazni karakter. Iako se radi o sklopu složenih pitanja, neretko ispunjenih različitim akademskim

2 Aristid Brian, ministar inostranih poslova Francuske, u govoru pred Generalnom skupštinom Društva naroda, u Ženevi, 5. septembra 1929, izložio je osnovu za stvaranje savremene evropske integracije konfederalnih veza između evropskih država. Prvi značajniji diplomatski korak na ovom planu predstavlja Memorandum francuske vlade u kome je elaborirana ideja i 1. maja 1930. dostavljena vladama evropskih zemalja (Janjević, 2003: 9).

tumačenjima i analitičkim sporenjima, činjenica je da ona nisu samo predmet akademskih krugova, njihovih analiza i tumačenja pojavnih oblika, nego su i problem građana koji treba da ih razumeju i državnika koji u njihovoj složenosti moraju da iznalaze rešenja i donose odluke.

Danas je nesporno da razlike između analitičkih sudova leže na srcu velikog dela naučnih i stručnih krugova, kao što je nesporno da je umesno pitanje kvaliteta sudova zbog postojeće zbrke u tekućoj debati o osnovama shvatanja bezbednosti i njene strukture³ (Collins, 2010) u novoj geopolitičkoj slici Evrope i sveta. Te razlike ne bi trebalo da budu prepreka za analizu činjenica koje su već poznate, kao i ciljeva koji su u procesima rekonstrukcije te slike u poodmakloj fazi razvoja ili pretnji koje su na pomolu.

Evropa od subjekta do objekta bezbednosti u procesu globalizacije

U kontinuumu društvenih promena, poslednje decenije dvadesetoga veka ostaće zabeležene po tektonskim poremećajima u svetskoj i evropskoj politici. One su rezultirale stanjem u kome je prvi put u istoriji jedna neevropska sila postala najmoćnija u svetu, a Evropa prostor na kome se ostvaruju nekad osporavane ideje o ujedinjenju njenih država.

Kratka istorijska retrospektiva razvoja ekonomskih i međunarodnih odnosa mogla bi biti korisna ilustracija karaktera promena od početka XIX veka kada je geopolitička moć država zavisila od brzine industrijalizacije njihove privrede. Primera radi, pred početak Prvog svetskog rata *američka rastuća ekonomska moć već je dostigla 33 procenta svetskog bruto nacionalnog dohotka i tako prevazišla moć Velike Britanije kao vodeće svetske industrijske sile* (Bžežinski, 2001: 9). Kasniji spoj američkog idealizma i američke moći na svetskoj sceni bio je sve izraženiji, a sam Prvi svetski rat prilika za pokazivanje američke vojne sile u Evropi. Iako je Prvi svetski rat bio pretežno evropski, a ne globalni rat, on je ipak obeležio početak kraja evropske političke, ekonomske i kulturne prevage nad ostalim svetom. Tokom rata nijedna od evropskih sila nije uspela da stekne odlučujuću prednost, pa je na ishod u velikoj meri uticao ulazak Amerike kao jedne neevropske sile u nastajanju⁴. Pored uticaja na ishod rata, ulazak je veoma značajan i zbog činjenice da je *time stvoren veliki prostor za novu poziciju i za prvi američki diplomatski uticaj na primenu američkih principa za traženje rešenja po pitanju evropskih međunarodnih bezbednosnih problema*. Time su se stekli

3 Vojna, politička, ekonomska, socijalna i ekološka bezbednost.

4 Prvi svetski rat je predstavljao prvu pravu priliku za pokazivanje globalne vojne moći Amerike. „Do tada relativno izolovana sila brzo je transportovala nekoliko hiljada svojih vojnika preko Atlantika – dotada nevidena transokeanska vojna ekspedicija po obimu i veličini, ukazivala je na pojavu novog velikog igrača na svetskoj areni.“ (Collins, 2010: 10)

uslovi da Evropa sve više postaje objekt politike globalne sile, a da konačni kraj evropske ere u svetskoj politici doživi na kraju Drugog svetskog rata. Kao što je poznato, sudbinu tog rata zapečatila su dva vanevropska pobednika, Sjedinjene Američke Države i Sovjetski Savez. Time su postali naslednici zahteva za svetsku supremaciju, onog zahteva koji Evropa nikad nije ispunila.

Sledeću polovinu veka obeležilo je besomučno nadmetanje pobednika oko globalne supermacije u tzv. Hladnom ratu. U njemu su oba suparnika projektovala svoju ideologiju globalno je hraneći istorijskim optimizmom, kojim se opravdavao svaki naredni korak i jačalo uverenje u neizbežnost pobeđe, dok je Evropa nastojala da otvori prostor za integracije kao trasu svoga puta.

Kraj XX veka obeležen je definitivnim krajem Hladnog rata i otvaranjem sasvim novog lista političke geografije. Tim činom su, međutim, probuđene stare dezintegracione ideje malih evropskih naroda, a kod nekadašnjih imperija nove strategije ispunili su novi modaliteti – ovoga puta ne vojne nego ekonomske moći. Njih je pratila moć medija i manipulacija znanjem, zanosne ambicije nerasanjenih političara, usponi i padovi u implementaciji ili samo u nekritičkom opredeljenju za neoliberalne i ine doktrine. U tom vrtlogu uticaja poseban značaj zaslužuje činjenica da su nacionalne države i pored svega održale karakter osnovne jedinice svetskog sistema (Sesen, 2004: 23-49). Pred scenarijima i sudovima za nove geopolitičke igre ljudskim i privrednim potencijalima, od kojih zavisi i sudbina evropskih integracija, danas bi sigurno bio zapanjen i sam Harold Makinder⁵, jedan od najistaknutijih geopolitičara svih vremena. Evropske integracije i drugi procesi u posthladnoratovskom svetu stvorili su prostor za nove geostrateške igrače i geopolitičke stožere⁶. U njima je Evropa postala važan subjekt geopolitičke moći, sa vizijom ujedinjenja koja motiviše njene geostrateške igrače Francusku i Nemačku. Između ovih igrača postoji razlika u pogledu ocena, pre svega u kakvoj bi vezi ujedinjena Evropa trebalo da bude sa Amerikom i sa Rusijom. U novoj konfiguraciji evropske stvarnosti, Nemačkoj se pripisuje odgovornost ili zasluga za mnoge novonastale zemlje u Evropi, što poprilično podseća na njene ranije planove o *Mittleeuropi*. Kada su u pitanju odnosi evropskih geostrateških igrača sa Rusijom, i jedan i drugi smatraju da su zbog svog geografskog položaja predodređeni da predstavljaju evropske interese sa Rusijom.

5 Britanski geopolitičar Sir Halford Mackinder,

6 Geostrateški igrači su one države koje imaju sposobnosti i nacionalne snage da svoju moć i uticaj sprovedu i van svojih granica kako bi u svom interesu promenile postojeće geopolitičko stanje stvari. Geopolitički stožeri su one države čiji značaj se ne izvodi iz njihove moći i motivacije, već pre iz njihovog osetljivog položaja i zbog toga što njihovo potencijalno ranjivo stanje može izazvati posledicu na ponašanje geostrateških igrača (Bžežinski, 2001: 42).

Evropski projekt i koncepcije strateških igrača

Ostvarivanje projekta ujedinjene Evrope ne zavisi samo od njenih sadašnjih i budućih članica, nego i od država koje predstavljaju svetske geostrateške igrače (Bžežinski, 2001). Međutim, ni među njima uloge nisu ravnomerno podeljene, niti su zastupljene mogućnosti uticaja na njegovo stanje i perspektivu. To se može ilustrovati primerom Velike Britanije, koja za razliku od geostrateških igrača kao što su Amerika, Rusija, Japan, Indija i Kina, nije geostrateški igrač, ali zaslužuje posebnu pažnju kada se radi o budućnosti sveta i ostvarivanja projekta ujedinjene Evrope. Može se zapaziti da pojedini geopolitički eksperti gube iz vida moć Velike Britanije smatrajući da *nema ambicioznih vizija u pogledu evropske budućnosti*, ili pak moć Turske kao značajnog evroazijskog igrača. Za razliku od njih profesor Bžežinski, u poznatom delu *Velika šahovska tabla*, navodi da on upravo u Velikoj Britaniji vidi ulogu velikog *evropskog balansera*, a „u Turskoj velikog američkog saveznika, pouzdano južno uporište NATO-a, energičnog evroazijskog političkog aktera...“ (Bžežinski, 2004: 51). Uloga Velike Britanije se ogleda u ambivalentnoj formi u odnosu na ujedinjenje Evrope, kao i u pogledu očuvanja posebnih odnosa sa Amerikom, ali i u odnosu pitanja različitih trvenja vezanih za evropsku budućnost. Naime, kada se radi o odnosu Londona prema Evropi i njenom ujedinjenju, vredno je podesetiti se izvesnih opservacija tog, u međunarodnim odnosima, respektivnog centra još iz vremena početnih koraka ka sada već razvijenom projektu. Na njih najbolje upućuje izjava *ser Roj Denmana* izrečena na konferenciji u Mesini 1955. prilikom rasprave o formiranju Evropske unije. Pred skupštinom arhitekata buduće Evrope, kako je zapisao u svojim memoarima, zvanični predstavnik Velike Britanije tada je izjavio: „Budući ugovor o kojem diskutujete nema nikakve šanse da bude usvojen; a ako bude usvojen, nema šanse da bude primenjen. A ako i bude primenjen, onda bi bio potpuno neprihvatljiv za Britaniju... *au revoir et chance*“ (Denman, 1996). Za razliku od Velike Britanije, Turska se ističe kao poluvekovni potvrđeni saveznik „koji se pokazao i kod raspada Sovjetskog Saveza i učvršćivanja novostečene nezavisnosti Gruzije i Azerbejdžana, a i kao model za politički razvoj i društvenu modernizaciju onim državama srednje Azije čiji narodi potpadaju pod radijus turske kulturološke i jezičke tradicije“ (Bžežinski, 2004: 51).

Posle više od pola veka rezervisani stav prema projektu EU potvrđuje se kroz britansko opiranje da učestvuje u ekonomskoj i monetarnoj uniji, koja je bila određena za 1999, što svakako zaslužuje analitičku pažnju zajedno sa pitanjima prema kojim Velika Britanija:

- odbija cilj političkog ujedinjenja;

- zalaže se za model ekonomske integracije zasnovane na slobodnoj trgovini;
- zagovara da se spoljna politika, bezbednost i odbrana obavljaju van okvira Evropske zajednice;
- retko upotrebljava svoj maksimalni uticaj unutar Evropske zajednice (Skidelsky, prema Bžežinski :44).

Mada se pozudano može pretpostavljati da nema ambicije velike sile, njena uloga u Evropi i svetu se ne bi smela marginalizovati, pre svega zbog velikog uticaja preko Komonvelta⁷ i pozicija koje ima u njemu, preko SAD čiji je lojalni saveznik, značajna vojna baza i bliski partner u važnim obaveštajnim aktivnostima.

Koncepcija američkog monizma

Zbog takve uloge u međunarodnim odnosima, za sve važne poteze njenog velikog saveznika SAD prema Evropi, njenom projektu i prema drugim delovima sveta, poželjno je pažljivo pratiti reakcije Londona. Ipak, bez obzira na poznate i nepoznate stavove i uticaje moćnih država u međunarodnim odnosima, drugu polovinu prošloga veka obeležili su veliki projekti novog uređenja sveta. Od polovine '80-ih godina prošlog veka njihovi ciljevi su postajali sve transparentniji i izvesniji, iako putevi do njih nisu ni jednostavni ni uvek dovoljno jasni.

Polovinom '80-ih godina prošlog veka tim putevima ulazi se u završnicu sučeljavanja velikih sila, i praktično u novu rekonstrukciju sveta sa različitim koncepcijama, strateškim projektima i taktikama. Sjedinjene Američke Države forsiraju koncepciju svetskog monizma, u kome će na kraju XX veka prestati Hladni rat, a SAD ostati kao jedina velika svetska sila. To je strateški politički cilj kome je težilo osam američkih administracija iz obe partije, a do koga je došlo upravo onako kako je to još 1947. predvideo Džordž Kenan, tvorac prve posleratne američke spoljnopolitičke, tzv. Trumanove doktrine (Kisindžer, 1999: 711), odnosno krajem Hladnog rata. Analitičari, poput Zbignjeva Bžežinskog (2004) i Henria Kisindžera

7 Izraz *Commonwealth* često se upotrebljava za zajednicu naroda. Prvi put je upotrebljen u vreme Cromwella kao oznaka za britansku republiku (1649). Kasnije je proširen na zajednicu Britanije sa Škotskom i Irskom. Dvadesetih godina prošlog veka izraz se upotrebljava da bi označio zajednicu britanskih dominiona i teritorija (British Commonwealth of Nations). Tradicionalne i nove veze, koje je Velika Britanija ostvarila sa članicama Commonwealtha često se smatraju preprekom za veće uklapanje u evropske integracione procese. Članice Commonwealtha, pored brojnih zemalja u razvoju i Velike Britanije su: Kanada, Australija, Indija, Novi Zeland. Sedište Comonwealtha je u Londonu kao i Stalni sekretariat dok se Skupština šefova država i vlada održava po utvrđenom rasporedu (Mileta, 2003: 43-44).

(1999), smatraju da se prelomni momenat za njegov kraj dogodio „... na XXVII partijskom kongresu kada zbog udruženog pritiska od strane Zapada, koji je u Reganovo vreme bio na vrhuncu, kao zvanična doktrina usvojena je *međuzavisnost* umesto *miroljubive koegzistencije*, čime je nestala moralna osnova za represivnu unutrašnju politiku. Tada je postalo jasno, kao što je Kenan predvideo, da će se Sovjetski Savez, preko noći od jedne od najmoćnijih pretvoriti u *jednu od najslabijih i najžalosnijih država*“ („X“ Kennan, 1947).

Kenanova predviđanja o sudbini i moći Sovjetskog Saveza i njegove koalicije pokazala su se izvesnim na kraju Hladnog rata, a posthladnoratovske prognoze Zbignjeva Bžežinskog, o američkoj dominaciji u svetu i garantu stabilnosti, bazirane na privrednoj vitalnosti i inovativnim učincima američkog tehnološkog dinamizma, smelo su ukazivale da se ne vidi neko ko bi mogao da dovede u pitanje tu američku poziciju u svetu. On je ukazivao da „Evropa može biti konkurent na privrednom polju, ali da će proteći mnogo vremena pre nego što ona dostigne stepen jedinstva koji bi joj omogućio da postane i politički konkurent Sjedinjenim Američkim Državama, da će Kina i pored ekonomskog rasta zapasti u političke probleme i da Rusija više ne predstavlja pravu konkurenciju...“⁸

Sudbina Sovjetskog Saveza na kraju XX veka za spoljnu politiku SAD stvorila je sasvim novu dilemu manifestovanu jačanjem evra na račun dolara, napredovanjem procesa evropskih integracija kao činjenicom da u njima Evropska unija postaje politički monolitnija i ekonomski snažnija. U tom procesu, sve do kraja 2009, za razliku od američkih, evropski analitičari veoma argumentovano su ukazivali na specifičnosti nekih drugih geopolitičkih i geoekonomskih mogućnosti. U tom smislu, posebno se ističe naslonjenost Evrope na Rusiju, moć ekonomskih veza na relaciji između njih iz kojih se nazire nova buduća geopolitička snaga sa posebnim izgledima posle „potresa koje je izvala ekonomsko-finansijska kriza“⁹ Za SAD time se javlja pitanje potencijala novog partnera u liku ujedinjene Evrope i pretnja da bi mogao, stvaranjem novog ekonomskog saveza sa Rusijom, da ugrozi američku posthladnoratovsku dominaciju. Polazeći od velike prisutnosti Japana u Evropi i praktičnog obnavljanja osovine Berlin–

8 U ovoj prognozi zanimljivo je i to što on predviđa slabljenje moći Japana na koga se donedavno gledalo kao na buduću supersilu, zatim da će Kina uprkos relativnom ekonomskom napretku ostati siromašna zemlja bar još dve generacije i da u međuvremenu može zapasti u ozbiljne političke poteškoće, dok Rusija više neće predstavljati nikakvu konkurenciju, zaključio je Bžežinski (2004:7).

9 Videti: *EURUSSIA IL NOSTRO FUTURO?*, „Limes“, *Rivista italiana di geopolitica*“ No 3/2009, Detaljnije videti članke: Orietta Moscatelli, *PUTIN-MEDVEDEV LA STRANA COPIA ALLA PROVADELLA CRISI*, str.125-148; Andrea Affaticati, *IL CROCEVIA AUSTRIACO*, str. 161-172; i Giovanni F.Bignami, *EURUSSIA PUO CONQUISTARE MARTE*, str.173-197.

Tokio, to je ocenjeno kao dovoljno da se dovede u pitanje *monistička koncepcija SAD i Bžežinskog*¹⁰.

Turska koncepcija novog regionalizma

Godinama Turska ima ključnu ulogu na evroazijskom prostoru. Ova muslimanska država je i verni saveznik Izraela i Sjedinjenih Američkih Država, članica NATO-a i njegova značajna logistička i vazduhoplovna baza. Vazduhoplovna baza Incirlik je 1991. potvrdila svoj značaj u napadu na Irak, a Turska ozbiljno najavila ambicije za ulogu velike regionalne sile i američkog igrača od strategijskog značaja. Naravno, takvu ulogu Turske u evroazijskom regionu nisu mimoišle ni ambicije za jačanje pozicija na Balkanu opredeljenjem za jačanje kulturoloških sprega u odnosu između islama i politike po modelu, koji je primenjen unutar ove države. Iako se radi o veoma moćnom regionalnom faktoru, on je manje transparentan u odnosu na koncepciju spoljnopolitičkog ponašanja u vezi sa regionalnim i evropskim pitanjima, koja se u velikoj meri oblikuju putem ekonomije, bezbednosti i drugih interesa koji zahtevaju interakciju sa neislamskim zemljama. U ocenama koncepcije i novih pravaca razvoja i vaganja moći ove zemlje na širem planu i izvan njenih granica, posebno treba uvažavati činjenice o njenom vernom regionlanom savezništvu sa Izraleom, pouzdanom prijatelju SAD i savezniku u NATO-u. Polazeći od tih činjenica, i želje Turske da se nađe u zajednici evropskih država, prepreke na putu ka evrointegracijama treba veoma pažljivo vagati zbog mogućih odgovora na kulturološki prepletenom geografskom miljeu danas (Desiderio, 2003: 52-56).

Odnos između islama i politike, u Turskoj i islamskim društvima uopšte, toliko je jak da se veruje da stroga podela između njih ne samo da nije principijelno poželjna, već da nije ni praktično ostvariva. U osvrtu na ulogu intelektualne elite u tim društvima, npr., Piter L. Berger, profesor i direktor Instituta za studije ekonomske kulture na Bostonskom univerzitetu, kaže: „Mnogi muslimanski intelektualci danas zagovaraju evropsku koncepciju stroge odvojenosti islama i političkih vlasti, sprovođenja zakona i zakonske administracije“ (2008: 137). Međutim, sve je manje onih koji veruju da se Turska može transformisati u sekularnu evropsku državu, pa je to jedan od ozbiljnih razloga zbog čega će još dugo ostati u čekaonici ispred vrata Evropske unije, i to bez izgleda da joj se ona u dogledno vreme otvore. U evropskim parlamentarnim krugovima, Turskoj se ne daje velika pažnja, a

10 „Sjedinjene Države je kolaps njenog suparnika stavio u jedinstven položaj. One su iznenada postale prva i jedina istinski globalna sila...izvor američke 'imperijalne moći' nalazi se u velikoj meri u superiornoj organizaciji, u sposobnosti da brzo mobilise ogromne ekonomske i tehnološke resurse za vojne potrebe...“ (Bžežinski, 2001: 14-15).

i sami „Evropljani“ nerado podržavaju uključivanje Turske u EU, pre svega da bi izbegli ozbiljnu regresiju u političkom razvoju zemlje. Evropske vođe upozoravaju da bi se transformacija Turske iz države vođene Ataturkovom vizijom društva evropskog tipa u teokratsku islamsku državu moglo veoma negativno odraziti na evropsku bezbednost¹¹. Zbog toga verujem da će Evropska unija koliko god može odugovlačiti sa otvaranjem svojih vrata Turskoj, bez obzira da li se o njoj, u zvaničnim evropskim prilikama, govorilo sa više ili manje pažnje. Naravno, ovde postoji i druga vrsta mišljenja koja upozorava na moguće posledice za slučaj takvog odnosa prema prijemu Turske u zajednicu evropskih država. To su mišljenja analitičara koji „...procenjuju da bi takav odnos Evrope prema Turskoj, sa svoje strane, mogao uticati na jačanje turskih frustracija, čime bi se povećao rizik od turskog povlačenja natrag u okrilje radikalnijeg islama sa *potencijalno dalekosežnijim posledicama za prostor jugoistočne Evrope*“ (Birch, prema Bžežinski, 2004: 52). Koliko bi daleko Turska mogla da ide u tome, ne samo za prostor jugoistočne Evrope nego i Srednje Azije, jasno ukazuje govor generala Tuncera Kilinca, generalnog sekretara Saveta nacionalne bezbednosti, koji je još 7. marta 2002. na Vojnoj akademiji izjavio da Turska nije osetila ni najmanju pomoć od EU u nastojanju da postane deo Evrope, pa bi bilo dobro ako bi *započela novu potragu koja bi priključivala Iran i Rusku Federaciju* (ibid). Da li se taj rizik već povećava, pitanje je koje se u poslednje vreme sve više aktuelizuje na prostoru jugoistočne Evrope, posebno potezima turske diplomatije u balkanskom miljeu stanja i društvenih odnosa. Povod za tu sumnju dao je šef turske diplomatije Ahmeta Davutouglua na sarajevskoj konferenciji „Otomansko nasleđe i muslimanske zajednice Balkana danas“¹², kada je kao prioritete turske spoljne politike naveo Kavkaz, Srednji istok i Balkan, a zatim naglasio: „Sarajevo je naše“ i dodao: „Ono što se dešava u BiH naša je odgovornost“ (Pečat, 90/20, 2009: 41), iako je to, faktički, prestalo 1878, a stvarno još od 1918. Posle konferencije u Sarajevu otvorena je jedna od nespornih analitičkih dilema – da li je Turska svojim istupom na toj konferenciji poslala poruku Rusiji i Evropi, a Balkanu upozorenje, dajući im na znanje da otvara novu kartu spoljne politike, po kojoj bi pretendovala na poziciju treće evropske i nove svetske sile, i projekat po kome bi Turska i Balkan predstavljali novi region sa izgledima da bude više politički nego vojni. Na kraju, u vremenu odmaklog procesa evropskih integracija i velikih napora za „peglanje“ balkanskih bezbednosnih čvorova, pitanje takve

11 Prema konzervativnim procenama Islam je druga najrasprostranjenija verska populacija u Evropi. Po tim procenama u Evropi je šest miliona muslimana, odnosno oko 3% zapadnoevropskog stanovništva. (Clarke, prema Berger, 2008: 86)

12 Oktobar, 2009.

diplomatske inicijative otvara još jednu, dodatnu dilemu – koliko je taj njen projekat evropsko-integracioni, a koliko antievropski.

Postoje i druga tumačenja prema kojima je Turska, još od završetka Hladnog rata, svoje intenzivnije prisustvo na Balkanu počela da obrazlaže doprinosom politici stabilizacije na tom prostoru. Za to se koriste jednostavni razlozi, kao npr. oni koje je nedavno upotrebio turski profesor međunarodnih odnosa Soli Ozel, rekavši da problemi na Balkanu blokiraju Tursku i odvajaju je od Evrope. Stoga se Turska trudi da održi dobre odnose sa svima na Balkanu. Između ostalih i sa Srbijom, upravo zbog toga što je u ratovima devedesetih bila na suprotnoj strani“ (prema Ozel, www.politika.rs). Iz njegovog daljeg obrazlaganja teze o ulozi Turske na Balkanu moglo bi se zaključiti da je ta njihova uloga, zapravo deo zajedničke politike SAD i Evrope na prostoru Balkana, a pre svega Srbije i BiH. U tom obrazloženju on kaže: „Mislim da Balkan ne bi trebalo da bude *zid* već *put* ka Evropi. Jer kad pogledate tursku spoljnu politiku prema Balkanu mnogo se radi na harmonizaciji sa Amerikancima i Evropljanima. Ne postoji ništa što Turska radi ovde, a da je u suprotnosti sa interesima ili SAD ili EU. Postoje možda razlike u pristupu pojedinim problemima, ali sveukupna politika je usklađena sa SAD i evropskim zemljama“ (ibid).

Naravno, ako ovo dovedemo u vezu sa izjavom šefa turske diplomatije na sarajevskoj konferenciji, onda se može zaključiti da se u izjavama i odnosima u vezi s njima zaobilaze brojne činjenice koje se u diplomatskoj praksi tumače kao mešanje u unutrašnje stvari država, što projektu ujedinjene Evrope ne bi moglo ići u prilog.

Taktika odgovora Rusije na projekte Evrope i monopolarnog sveta

Kao što su američki geostratezi užurbano radili na konturama geostrateške slike budućeg sveta u poslednjim decenijama prošloga veka, saznanja upućuju da ni njihove kolege iz Rusije nisu sedele skrštenih ruku. Za razliku od kovanja novih planova i velikodržavnih razmišljanja kreatora politike u SAD, u razdoblju od polovine osamdesetih godina, raspoloživi izvori (ON, 47, 1991: 74) govore da su i ruske kolege ubrzale radove, ali na svojim starim planovima. Na njihovu suštinu je, šesnaest godina kasnije na međunarodnoj konferenciji u Minhenu, možda i najbolje ukazao Vladimir Putin govoreći o američkoj viziji „jednopolarnog sveta“ (Endgahl, 2008: 21).

Naime, ostalo je zabeleženo da su još Andropovljevi analitičari predano radili na skidanju magle sa vizije budućnosti i da su polovinom osamdesetih godina shvatili ambicije SAD, kao i tokove odnosa u svojoj koaliciji na izmaku XX veka. Kao odgovor na nove izazove razradili su „*amebe*“ taktiku koja bi trebalo da bude protivtež budućoj monopolarnoj, svetskoj velesili na kraju veka.

U toj taktici krajnji strateški cilj ruskih analitičara postavljen je tako *da i oni iz globalnog svetskog prestrukturiranja i svetske tektonike takođe postanu dominantna svetska sila*. U njihovoj taktici sadržan je dobro oprobano metod ruskog velikodržavlja, od vremena Petra Velikog, po kome *velika riba guta malu ribu*. U toj vrlo smišljenoj taktici, ne reaguje se kruto na spoljašnje podražaje, nego se fleksibilnim stavom suparnik uvlači u „dubinu ruskih prostranstava“, a kada se nađe u čudu i vidi koliko je daleko odmakao, onda mu postaje jasno da se više ne može vratiti. Ruski mamac je operativno dobio naziv „Perestrojka“¹³ ili ono što su američke kolege na XXVII partijskom kongresu protumačile kao *međuzavisnost* koja u sebi sadrži: uvođenje višestranačkog sistema, ukiđanje Komunističke partije, ljudska prava, tržišnu privredu, otvaranje granica, razoružanje, napuštanje blokovske pozicije po svetu, itd.

Suštinski, proizlazi da je „perestrojka“ predstavljala koncepciju prema kojoj bi veliki kolos (uz sve probleme vlastitog „raspadanja“) samom svojom veličinom, prirodnim energetskim resursima i pozicijom, u odnosu na izvorište najvećih svetskih rezervi strateških sirovina¹⁴, mogao da guta rubne zemlje. Istorijsku političku retrospektivu Rusije analitičari su ocenili rekavši da se ona, zajedno sa svojim saveznicima, instrumentalizovala na pogrešan način – kroz ideologiju i kroz koncepciju svetske revolucije što je vodilo beskorisnom izvozu ideologije i ekonomskom iscrpljivanju države. Radi toga su preporučili da se već na početku poslednje decenije prošloga veka, spremno prihvati inicijativa o stvaranju jedinstvene Evrope – tzv. Evropa 92, odnosno Evrope „od Atlantika do Urala“.

U kontekstu razmišljanja o savremenim energetskim privrednim projektima¹⁵, vredni podsetiti na ono što su analitičari zaključili i što je tadašnji SSSR spremno prihvatio, kao npr.: razoružanje svog strateškog naoružanja (jer mu u ovoj koncepciji nije potrebno i predstavlja mu samo trošak), ujedinjenje Nemačke i raspadanje Varšavskog ugovora, zatim raspadanje SEV-a, a pri tom imao u vidu ostvarivanje nekoliko ciljeva. Preuzimanje patronata nad istočnoevropskim zemljama Zapadu ne može koristiti jer je vezivanje za zapadne ekonomije dugotrajan proces, od barem 10 do 20 godina. Neophodni su skupi projekti i nužnost postepenog prelaska, a Zapad neće imati

13 **Perestrojka** je pojam koji se koristio u sovjetskoj ekonomskoj i socijalnoj politici od 1987. godine. Sama reč perestrojka znači prestrajavanje, prestrajka.

Perestrojku je uveo Mihail Gorbačov i ona je predstavljala reformu koja je trebalo da podigne sovjetsku privredu. Plan je bio da se promeni neefikasna komandovana ekonomija i da se uvede decentralizovana, tržišno orijentisana ekonomija. Osnovne teze perestrojke predstavio je Mihail Gorbačov u junu 1987. godine na plenarnoj sednici centralnog komiteta Komunističke partije Sovjetskog Saveza. Navedeno prema: Wikipedia <http://sr.wikipedia.org/sr- posećen 05/09/2010., 21:22 h>.

14 Za koje su analitičari Zapada već poodavno procenili: „Ko ovlada ovim tržištem može sebi da osigura budućnost, a svi drugi mogu biti u funkcionalizaciji tih bogatstava“ (Bžežinski, 2001).

15 Detaljnije videti: *EURUSSIA IL NOSTRO FUTURO, se Evropa e Russia si sposano un'idea che divide il continente – che pensano Cina e America*, „Limes“ Rivista di geopolitica, Roma, nr.3/2009.

toliko novaca da finansira tako široki front jer bi ga to moglo uvući u tešku finansijsku krizu. U tom periodu privrede istočnoevropskih zemalja ostale bi i dalje vezane za komplementarne tehnologije i infrastrukturu ranijeg saveznika, pri čemu bi dalji ekonomski tokovi išli na bazi svetskih tržišnih cena (nafta, gas), a ne po logici „bratskih naroda“ nego po logici kapital odnosa. Time bi se u zemlje vezane za Rusiju upumpavala značajna finansijska sredstva sa Zapada.

Na drugoj strani, SSSR duboko u Zapadnom tkivu ostavlja svoje „satelite“ preko kojih može kontrolisati procese, izazivati i podsticati socijalne potrebe, a time uticati i na procese „integracije Evrope“, pa bi se po tom osnovu ovaj konkurent mogao vezivati za sebe na štetu njegovog odnosa sa SAD kao „pravim partnerom“.

Iz zaključka analize Andropovljevih analitičara proizlazi da bi takvim svojim pozicioniranjem u trouglu sa Evropom i SAD, oni ostvarili prednost jer bi svojom pozicijom prema Evropi mogli da ucenjuju SAD, a SAD bi mogle da ucenjuju Evropu u njenom projektu integracija. Time bi došlo do zatvaranja kruga u kome bi ovaj evroazijski „kolos“ postao osovina oko koje bi se okretala savremena svetska istorija.

Za dalju analizu ostaju otvorena pitanja da li je panslavizam zamišljen kao okosnica procesa koji bi zamenio ideološko-boljševički internacionalizam, i pitanje da li su te hipoteze osmišljane da bi se držale u analitičkim laboratorijama ili se projekat negde morao isprobati.

Evropske integracije ili rat četvrte generacije

Posle dosadašnjih razmišljanja o bezbednosti evrointegracija, uz sav oprez u oceni očekivanih benefita od njih, za Srbiju na Balkanu i dalje je otvoreno pitanje njene bezbednosti ili mogućnosti da se koplja u odnosima između strateških igrača ponovo slome između obruča ovog „bureta baruta“. Posle svih proba i geopolitičkih laboratorijskih mikseva, novog shvatanja bezbednosti¹⁶, politika strateških i inih igrača, posebna je uloga, ali i odgovornost, pripala SAD kao prvoj sili sveta i vodilji vojnopolitičke alijanse NATO u početku XXI veka. Nacionalna bezbednost u tom vremenu ostaje i dalje osetljivo pitanje i pored pozitivnih obeležja evrointegracijskih procesa koji mogućnosti sukoba između država smanjuju na zanezmarivu verovatnoću¹⁷. S tim u vezi, Kristofer Doneli, specijalni savetnik

16 Detaljnije videti: Christopher Donnelly (specijalni savetnik bivšeg generalnog sekretara NATO-a Lorda Robertsona), *Sigurnost u 21. stoljeću: novi izazovi i novi odgovori*.

17 Nacionalna bezbednost i geostrategijski položaj Republike Srbije kao i ostalih država u okruženju u procesu evropskih integracija, a posebno posle pada Berlinskog zida, dobili su neka pozitivna, ali i neka nepovoljna obeležja. Među pozitivna obeležja posebno treba izdvojiti: *rasterećenje odnosa među državama u regionu i opredeljenje svih zemalja regiona ka Evropskoj uniji*.

bivšeg generalnog sekretara NATO-a, ističe da će se u XXI veku u većini evropskih i evro-atlantskih zemalja, bezbednost najpre meriti *nevojnim pojmovima*, pa su i pretnje bezbednosti, već danas, po svojoj prirodi uglavnom nevojne. Te pretnje obuhvataju: *nekompetentnu vladu; korupciju, organizovani kriminal; nesigurne granice; krijumčarenje oružja, droge, razne robe, ljudi; ilegalnu migraciju; etnički i verski sukob; proliferaciju oružja za masovno uništenje; nedostatak prirodnih izvora (npr. vode) i terorizam*. O istom problemu Vilijem S. Linda¹⁸, jedan od vodećih geopolitričara u SAD, upozorava prvo na dalje slabljenje države i drugo da su na Balkanu mogući novi sukobi pa i obnavljanje američkog napada na Srbiju. Da bi se bolje razumelo na šta, zapravo, ovaj analitičar upućuje, trebalo bi pogledati izvan okvira i sadržaja integracionih projekata, tradicionalne diplomatije. Važno je zapaziti da se ovim procenama smanjuje nada za stabilniju budućnost evrointegracija, a povećava značaj budućih akcija u XXI veku i novih faktora koji se detaljnije razmatraju u scenarijima „Rata četvrte generacije“.

I ova analiza polazi od tradicionalne uloge države u odnosu na problem bezbednosti. Ona polazi od toga da su države od Vestfalskog mira 1648, prvo u Evropi, a zatim i u celom svetu, zasnivale svoju bezbednost na pretpostavci da su države po tom pitanju jedini pravni činioci. Sistem država bio je jedini priznat i sva spoljna politika i vojne aktivnosti koje su iz nje sledile, odvijale su se u okviru tog jedinstvenog sistema. Procene američkih analitičara upućuju da ta pretpostavka više nije održiva, jer je u poslednjih nekoliko decenija sistem država počeo da se urušava. Smatra se da je i rat

Dugoročno posmatrano, nije bilo primera da sve zemlje regiona imaju istu spoljnopolitičku orijentaciju. Ukoliko sve zemlje regiona postanu članice EU i ukoliko ona bude stabilna, može se očekivati da će se postojeći problemi, pre svega u J/i Evropi, rešavati prvenstveno političkim sredstvima sa manje učešća elemenata geostrategije, odnosno sile. Ali, ako sve zemlje regiona ne postanu članice EU u dužem periodu, u kojem može da eskalira neko od kriznih žarišta, i sama orijentacija ka EU neće biti od veće pomoći, posebno ako se paralelno sa integracijom nastavi i sa procesom dezintegracije evropskih država.

Pored *pozitivnih* obeležja koja mogu da doprinesu povoljnoj nacionalnoj bezbednosti i geostrategijskom položaju Srbije, istovremeno se uočavaju i neki *negativni* momenti. To se pre svega odnosi na svetsku ekonomsku krizu, na nove pretnje bezbednosti, na nove oružane snage na teritoriji Republike Srbije i u njenom okruženju, i na moguću eskalaciju kriznih žarišta. Novoformirane oružane formacije na teritoriji Srbije, što se naravno odnosi na bezbednosne snage Kosova, same po sebi, ne bi mogle da dovedu u pitanje bezbednost i geostrategijski položaj Srbije. Međutim, eskalacija tog kriznog žarišta, neke najave o objedinjavanju albanskih nacionalnih interesa, nelegalne državne oružane grupe koje se povremeno pojavljuju u regionu, pa i nedavna izjava šefa turske diplomatije (Ahmeta Davutouglua) na konferenciji Otomansko nasleđe i muslimanske zajednice Balkana danas da je „ono što se dešava u BiH je naša odgovornost“ (iako Sarajevo nije tursko još od 1878) mogu da budu realni izazovi za nove probleme bezbednosti i da imaju nepovoljni uticaj na nacionalnu bezbednost i na geopolitičku poziciju Srbije. Napomena: S.I.M.

- 18 William S. Lind *bio je na čelu grupe analitičara koji su uspostavili termin Rat četvrte generacije*. Termin se odnosi na vrstu rata koji ne vodi država nego razne neformalne grupe, često nasilne, koje imaju različite interese za koje se bore, bez obzira na granice (teroristi, narko dileri, itd), i svojim delovanjem doprinose slabljenju države kao institucije. Vilijam Lind je direktor Center for Cultural Conservatism at the Free Congress Foundation. Navedeno prema: <http://dailynewsmn.wordpress.com/2010/06/17/9-1391> Posećen 09/09/2010 u 21:15 h

time izbegao povlasticu koju je imao zajednički sistem država uspostavljen Vestfalskim mirom. Ono što neki vojni teoretičari nazivaju „Ratom četvrte generacije“, četvrtom dijalektički kvalifikativnom promenom načina kako se vodi rat u moderno vreme (tj, od 1648), *sve više suočava države sa protivnicima koji se zalažu za ne-države*. Štaviše, za razliku od kolonijalnih konflikata u XIX veku, *ishod nije predodređen u korist države*. Naprotiv, u većini takvih sukoba u svetu danas, uključujući one u Iraku i Avganistanu, država je ta koja gubi. *U suočavanju sa Ratom četvrte generacije (4GW) (globalguerrillas.typepad.com), najvažniji interes svih država – uključujući SAD – jeste da sačuvaju sistem države*. Akcije, kao što su američka invazija i okupacija Iraka, koje razaraju državu i zamenjuju je jednim područjem haosa u kojem nema države, u osnovi su štetne za sve države.

Svaka moguća akcija, pa i ona koja bi prema tim procenama značila obnavljanje američkog rata protiv Srba, mora, pre svega, biti sagledana iz te perspektive. Centralno pitanje mora biti da li će ta akcija ojačati ili oslabiti države koje su u to uključene i, sa njima, sam sistem države. Početna tačka za takvu analizu je pitanje legitimiteta. Poreklo „Rata četvrte generacije“ jeste *opšta kriza legitimiteta države*.

Izvor krize u ovoj vrsti sukoba vidi se u tome što većina vlada više ne predstavlja interese naroda u državi. Umesto toga one predstavljaju interes *Nove klase*, globalističke elite koja ima više zajedničkog sa svojim istomišljenicima u drugim državama, nego sa narodom u svojoj vlastitoj državi. Opšte uzevši, *Nova klasa* ima tri karakteristike: ona ne može pokrenuti stvari (npr.: sadašnja svetska ekonomska kriza); ona upotrebljava svoj položaj i privilegije da sebe izuzme od posledica toga što stvari ne funkcionišu (*Vol strit* dobija jemstvo da se izvuče, ali više ne kao *Mejn strit*)¹⁹, i brine se samo o jednom – da se sačuva *Nova klasa*.

Suočeni sa korupcijom u državi, ljudi širom sveta sve više usmeravaju svoju lojalnost od države. Umesto državi, svoju lojalnost oni pokazuju prema najrazličitijim stvarima: rasi i etničkoj grupi u okviru rase, religiji, ideologiji, „opštem dobru“ kao što su pravo životinja ili životna okolina (što je samo po sebi, najblaže rečeno, jedna protoideologija), poslovnim poduhvatima (legalnim ili ilegalnim), klanovima – različiti oblici su gotovo neograničeni. Prema istim procenama, *mnogi ljudi ne bi se borili za svoju*

19 U opštem smislu, u Američkoj kulturi termin „Main Street“ se odnosi na mesto tradicionalnih vrednosti.

U Severnoj Americi mediji kada govore o *Main Street-u* to se odnosi na *interese radničke klase* – svakodnevnih ljudi i *vlasnika malih preduzeća*, što je ponekad u suprotnosti sa *Wall Street* (u SAD) ili *Bay Street* (u Kanadi) koji simbolizuje interes *korporativnog kapitalizma*. Na primer, sredinom XX veka Republikanska stranka bila je podeljena između *Wall Street* (socialno liberalne) i *Main Street* (socijalno konzervativne) frakcije koja je prevladala u SAD krajem XX veka.

DETaljnije videti: http://en.wikipedia.org/wiki/Main_Street

Posećen 07/09/2010., 21:45 h.

državu nego bi bili spremni čak da se bore za svoju novu lojalnost koju stavljaju na prvo mesto. Interesantno je da su mnoge od tih novih lojalnosti zapravo stare. To su one lojalnosti koje su ljudi pokazivali i pre postanka države. Međutim, najveći interes, od životne važnosti za sve države, uključujući i SAD, jeste da se zaustavi ta pokretačka sila. Svako delovanje koje potkopava legitimitet drugih država mora se izbeći. Moguća posledica takvog delovanja jeste širenje „Rata četvrte generacije“ i sve veća kriza sistema države. Posmatrano iz te perspektive, procene o mogućem obnavljanju napada na Srbiju treba posmatrati kroz prizmu medijske instrumentalizacije problema u vezi sa Kosovom, odnosno, pritiska na Srbiju da se odrekne Kosova, što će oslabiti Srbiju bez obzira kako ona na to odgovorila. Ako se saglasi, Vlada će izgubiti legitimitet i ljudi će izgubiti veru u državu i početi da deluju u skladu s tim. Ako odbije zahtev, sledbenici politike Klintonove administracije, na čelu sa sadašnjim šefom diplomatije gospođom Klinton, prete da zatraže akciju koja bi onemogućila srpsku Vladu da dobije ono što joj je obećano u zamenu za kooperativnost sa međunarodnom zajednicom, tj. poboljšanje ekonomskih uslova i sve čvršće veze sa Evropom. U ovoj poruci možda je i suviše podsećati se sastanka u Rambujeu '90-ih godina i zahteva tadašnjeg šefa diplomatije, gospođe Olbrajt. Sada, i u jednom i u drugom slučaju, Vladi, a verovatno i samoj državi, u ovom scenariju nameće se pretnja da se suoči sa ozbiljnim gubitkom legitimiteta, a to znači da je posledica, što se tiče i američkih interesa, nepovoljna. Dovedi nečiju zemlju u situaciju „gubitak ili gubitak“, generalno posmatrano, ne može se smatrati vrhuncem diplomatskog uspeha niti doprinosa većoj evropskoj stabilnosti“ (Lind, dailynewsmn.wordpress.com).

ZAKLJUČAK

Ovaj sam rad započeo Bizmarkovom konstatacijom da sve što se u ovom svetu dešava uvek poseduje neka svojstva palog anđela: on je lep, ali mu nedostaje mir, veliki je po svojim zamislima i delima, ali neuspešan, gord i usamljen, želeći time da ukažem na vrednosni značaj evrointegracijske ideje, ali i na karakter različitih (velikih) međunarodnih aktera u revolucionarnoj promeni prirode društveno-ekonomskih procesa, odnosa i stanja s kojim se trenutno suočavamo. Poput svih velikih promena, i ove su prostorno nejednolike, u njima ima i starog i novog. Međutim, osloncem na koncepcije i taktike različitih geostrateških pa i regionalnih igrača, u analizi perspektive, bilo bi mnogo lakše ceniti i vrednovati kada sve prođe, nego što je sada kada želimo videti kuda sve ove promene vode. Zato je naša neposredna potreba da ulažemo više napora u razmišljanje o budućem toku integracija i pratećih

procesa, radi traženja razumnih odgovara na zahteve, kako bi na osnovu takvog razmišljanja uskladili shvatanja na svim nivoima.

LITERATURA

- Berger, L. Piter. *Desekularizacija sveta – preporod religije i svetska politika*, Novi Sad: Prometej, 2008.
- Bžežinski, Zbignjev. *Velika šahovska tabla*, Podgorica i Banjaluka: CID & ROMANOV, 2001.
- Bžežinski Zbignjev, *Američki izbor – globalna dominacija ili globalno vodstvo*, Zagreb: Politička kultura, 2004.
- Collins, A. *Contemporary Security Studies*, Oxford University Press., New York. Prevod, Zagreb: Politička Kultura, 2010.
- Denman, Roy. *Missed Chances*, Cassell, London, 1996.
- Desiderio, Alfonso. *Atlante Geopolitico – il giro del mondo in crisi internazionali*, Roma: Editori Riuniti, 2003.
- Engdahl F., William. *Stoljeće rata 2*, Putin, Vladimir, „Rede des russischen Präsidenten Wladimir Putin auf der 43. Münchner „Sicherheitskonferenz“, München, 10. Februar 2007. Zagreb: Detecta, 2008.
- EURUSSIA IL NOSTRO FUTURO, se Evropa e Russia si sposano un'idea che divide il continente – che pensano Cina e America*, „Limes“ Rivista di geopolitica, Roma, No. 3/2009.
- Janjević, Milutin. *III stub evropske unije*, Beograd: Službeni list SCG, 2003.
- Kisindžer, Henri. *Diplomatija I i II*, Beograd: VERZALpress, 1999.
- Magazin „ON“, Beograd, No. 47/ 8. novembar 1991, Dodatak.
- Magazin „Pečat“, br. 90/20 novembar 2009, str. 41 .
- Sasen, Saskia. *Losing Control? – Sovereignty in an Age of Globalization*, Columbia University Press, New York, 1996, Prevod, Beograd: Beogradski krug, 2004. (*Gubitak kontrole? Suverenitet u doba globalizacije*).
- Soli Ozel. *Turska na Balkanu želi stabilnost, a ne dominaciju*, Politika on-line, 1. setembar 2010. <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/Turska-na-Balkanu-zeli-stabilnost-a-ne-dominaciju.lt.html> posećen, 7.septembra 2010, u 23.20.
- Skidelsky, Robert. *Great Britain and the New Europe*, u zborniku David P. Calleo i Philip H. Gordon, iz. *From the Atlantic to the Urals*, Arlington, Virdžinija, 1992.
- Vlatko, Mileta. *Leksikon Evropske unije*, Zagreb: Politička kultura, 2003.
- X“ (George F. Kennan), „*The Sorces of Soviet Conduct*“, Foreign Affairs, 25/4 (jul 1947).
- William S. Lind: *Rat četvrte generacije na Balkanu*, June 17, 2010 by Daily News Montenegro, <https://dailynewsmn.wordpress.com/2010/06/17/9-139/>
- http://globalguerrillas.typepad.com/globalguerrillas/2004/05/4gw_fourth_gene.html Posećen: 09/09/2010 u 22:10

SECURITY OF EUROPEAN INTEGRATION BETWEEN THE CONCEPT AND TACTICS

Abstract: The designing and building of a security system in an integrated Europe, carries different geopolitical characteristics. They are marked by mutual and individual initiatives, concepts and tactics. Although they are being created on a wider geopolitical landscape with various strongholds and supports in the area of the old Continent and its peripheral parts, still, its biggest part belongs to the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE).

Among different conceptions of security in Europe that occurred in the twentieth century, the most important place, surely, belongs to those who take special care about the specifics of the situation in the Balkans. Since the mid' 80's, since when greatest powers were entering the final phase of the global confrontation in a new reconstruction of the world, Europe is moving on two tracks. On one, processes of joining the union are being sped up, and on the other, processes of separation and lagging of small nations and countries are being strengthened. In the meanwhile, the realization of the project of European integration follows the fraught state of the infamous security balance in the Balkans as the most sensitive part of the European continent.

In the reconstruction of geopolitical image of once block-divided world, one party chooses the conception of the world monism, while the other, instead of exporting the revolution and wasting its energy throughout the world, develops as a counterweight through the so-called "amoeba" tactics. In the reconstruction of that worlds' image, the other party made the same ultimate goal. The goal of the United States as the first party was that, by the end of the twentieth century, there remained only one major world power, embodied, of course, in the power of the United States. On the other hand, their main cold-war rival, USSR, developed a plan according to which, through the global reconstruction of the world and global tectonics, using flexible politics, as a powerful adversary in terms of energetic resources, comes to the world's dominant position.

Among these foreign concepts, the security of European integrations is burdened with dynamic activities of a wide range, concerning their own needs, interests and goals, and finally, with the impact and consequences of the relationship between former (block) and the current world powers. In that range, the security of European integrations is being tested by a huge variety of different challenges that are important for the realization of their own project. The challenges can be found in seeking answers to the

concerns in various crises, then, in the involvement of potentials on the conceptual, institutional and normative level, and, last but not least, in the operational measures and mechanisms in the security system, that, in the project of integrations, should contribute to the achievement of its stated goal, expressed in the synthesis of the policy of the *rule of law*.

Зоран Тодоровић
Министарство унутрашњих послова Републике Србије¹

СПОЉНА ПОЛИТИКА САД ПРЕМА БАЛКАНУ – БЕЗБЕДНОСНИ И ИНТЕГРАЦИОНИ АСПЕКТ

Резиме: Рад се бави представљањем историјских и савремених политичких извора који доприносе да се спољна политика Сједињених Америчких Држава према Балкану схвати на начин који не осликава реалност њених корена и услова у којима је настала. Савремена спољна политика САД на Балкану размотрена је кроз промоцију и грађење демократије, либерализма и глобализованог света. Ови захвати истовремено представљају и окосницу безбедносних и интеграционих процеса које треба да спроведу балканске државе на путу ка чланству у Европској унији. Рад доноси и поглед на утицај који је имала спољна политика САД током 20. века на стварање новог концепта спољне политике Европе, оличеног кроз њену савремену политичко-економску интеграцију која је захватила и Србију. Представљени су и закључци у погледу исхода интеграционих процеса у Србији, уколико буде усвојила принципе модерне политике Европске уније и САД.

Кључне речи: спољна политика, безбедност, интеграција, грађење државе, глобализам.

Увод

Када је крајем 20. века спољна политика Сједињених Америчких Држава почела отворено да се испољава на европском Балкану², односно када је постала очигледна и за обичног грађанина, почело је и њено преиспитивање на ширем друштвеном плану. То је допринело појави бројних тумачења и интерпретација америчке спољне политике,

1 E-mail: peracelsi@sezampro.rs

2 У новијој литератури која се бави међународним односима, термин „Балкан“ се употребљава ради означавања подручја која су жаришта великих етничких, верских и других сукоба. Овде се управо мисли на евроконтинентални Балкан, тј. Балканско полуострво, због његове историје сукоба. Сада се друга подручја света такође означавају овим термином, рецимо „евроазијски Балкан“ у чијем обухвату су Азербејџан, Авганистан, Грузија, Јерменија, Туркменистан, Узбекистан, Таџикистан итд. Више, Збигњев Бжежински (2001), *Велика шаховска табла*, ЦИД Подгорица – Романов, Бањалука.

којима су делимично објашњени њен суштински извор и природа. Те интерпретације имају вредност: указују да шири друштвени миље (али и елита) најчешће не познаје политичко-филозофски извор америчке спољне политике и да због тога настају бројни проблеми за мале државе и њихове народе; да савремена америчка спољна политика инсистира на „уклапању“ других спољнополитичких актера у спољнополитичке обрасце САД; да САД разуме „неразумевање“ и анимозитет других према себи, али и поред тога, инсистира на својим спољнополитичким принципима, пре свега унилатерализму. Ипак, одговор на питање шта Сједињене Америчке Државе хоће на далеком Балкану, тражи познавање изворишта и начела њене спољне политике, бар од времена утемељења Монроове доктрине изолационизма, па до концепта глобализоване моћи у свим доменима: политичком, економском, војном и културном.

Сједињене Америчке Државе су одавно изградиле и етички став своје спољне политике - добро за државу је оно што је добро за појединца па држава нема право да за себе захтева какав засебан морал. Он представља основ америчке подршке покретима, снагама, државама и групама који теже самоопредељењу. Аутономан је и кохерентан америчкој нацији створеној у посебним историјским условима, на особеним филозофско-политичким темељима и налази се у основи америчке доктрине о праву на самоопредељење и доктрине о промоцији слободе и демократије.

Сигурно је да извори неразумевања америчке спољне политике у Европи и на Балкану нису само на страни САД. Треба размотрити и разлоге и услове који томе доприносе и на европској страни. Њих треба тражити у стварању и еволуирању међународне политике Европе, пре свега у настанку и трајању европског система равнотеже снага, који је створио узроке оба светска рата у које су увучене и Сједињене Америчке Државе. Из вида никако не би требало губити ни допринос Европе настанку опасних идеологија - комунизма и фашизма, које су проузроковале снажне друштвене потресе у читавом свету и утицале на стварање савремене спољне политике САД према Европи, Балкану и другим деловима света.

Након периода хладноратовских односа САД и Европе, оглашавањем начела глобализма крајем 20. века, створен је привид о „револуционарном заокрету“ америчке спољне политике, што је само допринело њеном и даљем неразумевању. Америчка спољна политика, напротив, није направила никакав „револуционарни заокрет“. Она је дуго стварала услове за преузимање примата у свим светским пословима, па се може рећи да је то политика континуитета

од доктрине изолационизма до данас. Надмоћ коју Америка осећа у односу на остатак света (без обзира на рецесију на коју ће сигурно наћи одговор, као што је то успела и у кризама тридесетих и седамдесетих година 20. века, из којих је изашла још јача), ставила ју је у позицију да отворено инсистира на стварању демократских друштава и поштовању слобода и права на начин како их она схвата. Тај дух америчке спољне политике присутан је и на Балкану и балкански народи га осећају јаче након распада совјетске идеолошке грађевине. Немају сви балкански народи подједнаког слуха за америчке послове на Балкану. Код једних наилази на отворено прихватање, код других на револт и став да су Сједињене Државе омражени промотер демократије и слободе.

Сада ћемо покушати да на малом простору осветлимо оне елементе које сматрамо кључним за неразумевање спољне политике Сједињених Америчких Држава, пре свега на Балкану.

1. САД, Европа и Балкан– историја односа

До почетка 20. века, спољна политика САД се управљала доктрином изолационизма, пре свега у односу на Европу и Источну Азију. То је подразумевало да Сједињене Америчке Државе не треба да улазе у сталне и чврсте савезе са другим државама, какви су карактеристични за европски систем равнотеже снага; да је велика територијална удаљеност и изолованост Америке фактор који утемељује политику изолационизма, али да Америка истовремено мора гајити експанзионистичке амбиције за ширење на оба америчка континента и да Европа треба да се држи даље од америчких интереса у овом делу света. Ова начела су промовисали велики амерички државници све до почетка 20. века, када су Теодор Рузвелт и Вудро Вилсон увели САД у светску политику. Прекретницом се сматра 1917. када је Америка ступила у Први светски рат. До тада она себе сматра светионом и узором слободе за остали свет као етичким начелом који треба и даље следити и унапређивати јер, поштујући га, Америка себе изграђује у велику силу. Након рата Америка је с правом сматрала да је дошло време да инсистира на новом концепту међународне политике у Европи и изградњи система колективне безбедности. Вудро Вилсон је на Париској конференцији својом посланицом европским лидерима (позната као „14 тачака“), отворено критиковао европске принципе спољне политике, тражећи да европске државе спољну политику воде кроз „јавне уговоре, без тајних споразума“; да се међународни систем мора заснивати на **принципу самоопредељења народа**, као и да се систем безбедности мора градити као систем колективне безбедности,

а не као систем војних савеза³. Садашњи политички тренутак који одише нетрпељивошћу Србије према САД због става према Косову, замаглио је и предао заборавава важну чињеницу да су Сједињене Америчке Државе на Конференцији у Паризу кроз Вилсонове говоре, отворено заговарале независност и слободу малих европских народа у саставу Отоманског и Аустроугарског царства; да је део Вилсоновог плана за европски мир **била и Србија за коју је тражио ослобођење и сигуран излаз на море** (тачка 11).

Спољнополитички принципи које је утемељио Вудро Вилсон између 1913. и 1919, а Хенри Кисинџер образложио у својој контроверзној *Дипломатији*, могу се исказати кроз формулације које чине основу модерне америчке спољне политике: „Америка има изузетну мисију која превазилази свакодневну дипломатију и која је обавезује да послужи као светионик остатку света; спољна политика демократских земаља морално је супериорнија, будући да је народ по природи мирољубив; спољна политика мора да одражава исте моралне стандарде који се примењују на појединце; држава нема право да за себе захтева посебан морал.“ (Kissinger, 1999: 29).

Насупрот Вилсону, визионару америчке спољне политике, Теодор Рузвелт је био реалполитичар попут европских државника. Он није америчку спољнополитичку улогу проматрао само кроз њено мисионарство за доношење начела слободе и демократије, већ кроз

3 У говору од 8. јануара 1918. године, Вудро Вилсон је изнео свој програм за мир овим редом: 1) Јавни уговори о миру, јавно претресани, после којих неће бити никаквих тајних међународних споразума ма које врсте, а дипломатија ће радити јавно на очиглед свију; 2) Апсолутна слобода трговачке поморске пловидбе за време мира као и за време рата; 3) Отклањање препрека за међународну трговину; 4) Праведне гаранције да ће национална наоружања бити сведена на најмању меру, која је у складу с државном безбедношћу; 5) Слободно, искрено и апсолутно непристрасно решење свих колонијалних спорова, засновано на строгом поштовању начела да приликом решења свих питања која се тичу суверенитета, интереси становништва морају бити од исте важности као и оправдани захтеви оне владе чија права треба да се утврде; 6) Немачка мора да ослободи целокупну руску територију. Регулисање „руског питања“ које Русији гарантује најпотпунију и најслободнију сарадњу од стране других нација у добијању потпуне и неометане могућности да донесе независну одлуку о свом сопственом политичком развоју и о својој националној политици, као и обезбеђење срдечног пријема Русије у друштво слободних нација са онаквим начином владавине какав она сама за себе изабере; 7) Ослобођење и васпостављање Белгије; 8) Враћање Француској Алзас-Лорена, евакуација и обнова окупираних француских области; 9) Границе Италије се морају исправити на основу јасно одређених националних граница; 10) Аутономија народа који улазе у састав Аустро-Угарске; 11) Евакуација немачких трупа из Румуније, Србије и Црне Горе; обезбеђење слободног и сигурног излаза на море за Србију; 12) Аутономија народа који насељавају Турску; отварање Дарданела за бродове свих земаља; 13) Стварање независне Пољске са излазом на море и присаједињење Пољској територија насељених Пољацима; 14) Треба да се образује опште удружење нација на бази посебних статута, у циљу стварања узајамне гаранције политичке независности и територијалног интегритета како великих, тако и малих држава; Наведено према Хвостов, В.М; Минц, И.И, *Историја дипломатије – дипломатија новог доба (1872– 1919)*, приредио В.П. Потемкин, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1949, стр. 315, 316.

изградњу њене моћи да та начела отворено наметне у међународним односима. И један и други, оставили су најдубљи траг у стварању начела на којима почива модерна спољна политика Сједињених Америчких Држава. Они су неповратно увели САД у глобалну међународну политику.

Период хладноратовских односа био је посебно плодан за политички експанзионизам САД које су се у њему наметнуле као предводник демократских влада Европе и света с једне стране, и главни војни супарник комунистичком блоку, с друге стране. Та двострука улога коју су задобиле након Другог светског рата, без сумње их је ставила на позицију суперсиле око које су били сконцентрисани сви светски послови.

Но, да бисмо схватили зашто је америчка спољна политика неразумљива за Балкан, треба размотрити и шта томе доприноси у самој Европи и на Балкану. Основна чињеница око које треба тражити узроке за анимозитет балканских народа према америчкој политици на Балкану (и не само на Балкану), јесте то да је Балкан као део Европе, био обухваћен европским **системом равнотеже снага** чије је стварање и одржавање спровођено уз велике жртве. Принципи система равнотеже снага су дубоко уткани у спољнополитичке концепте балканских држава које их ни данас не напуштају без друштвених потреса. Иако Европа већ деценијама покушава да интегрише Балкан у своје окриље, то не успева са оним деловима чије се политичке елите тврдокорно држе обрасца националне, а не грађанске државе који је око два века у основи европског концепта међународне политике. Поглед на историју европске политике од 16. до 20. века, даје делимичан одговор зашто Балкан не разуме савремено америчко спољнополитичко ангажовање на Балкану. Он показује колико је специфичан настанак европске спољне политике и колико је она утицала и на политику балканских држава. Балкан је простор на ком је европски концепт спољне политике добијао своје најочигледније изразе, стога је он дубоко у њиховом политичком бићу од којих неки, за сада, нису склони прихватању и разумевању политике ван европских оквира, у мери која би била делотворна за њих саме, па ни политике Сједињених Америчких Држава.

Политика поларизма из периода Хладног рата допринела је да Европа, након консолидације и економске обнове педесетих и шездесетих година 20. века, управо захваљујући САД, почне да ствара услове за политичку и економску интеграцију. Њено присуство на тлу Европе није дозволило да се обнови европски систем међународне политике којем приписујемо стварање услова више за рат него за мир. Уосталом, савремена Европа, са изузетком Балкана, остварује мир више

од пола века са изгледима да он још потраје. И заступници Европске уније знају да заслуге за прекид сукоба на Балкану и остварени мир у Европи, припадају пре свега САД и НАТО-у, а да Унија није била довољно јака да предузме одлучне кораке за прекид конфликта. О томе Ентони Гиденс (Entony Giddens) каже: „Могло би се рећи да је мир у Европи пре одржавао НАТО него ЕЕЗ/ЕУ. Осим тога, у рату који се догодио у Европи после 1989, грађанском рату у бившој Југославији, ЕУ се није сјајно показала. Сукоби у Босни и на Косову су у првом случају престали тек захваљујући интервенцији Америке, а у другом НАТО-а. Само у случају смиривања сукоба у Македонији ЕУ може да тврди да је успела да спречи војно насиље(2009: 251).

Садашњи концепт Европе (Европске уније) производ је одустајања од принципа националне суверености који је доприносио стварању погубних конфликта током 20. века. Он представља вишеслојну грађевину испреплетаних суверенитета оличених у нормама, правилима, условима, усмереним ка обуздавању појединачних суверенитета и смањењу ризика од њиховог експанзионизма. Овде лежи и кључни политички проблем Уније – да ли је могуће до краја обликовати функционални политички ентитет са централном влашћу из ког су истиснути појединачна сувереност и државност чинилаца који, де факто, постоје и творе Унију. Или још теже питање ко ће предводити Унију, Француска или Немачка, будући да Француска жели да поврати стару славу европског предводника, а Немачка да Европу увери у своју моћ коју је стекла новом политиком, отворено дистанцираном од старе.

Неразумевање америчке спољне политике на Балкану узроковано је и различитим политичким, етичким, верским и другим особеностима овог подручја. Поједини делови Балкана позитивно су одређени према политици САД, док су други скептични, чак ригидни и искључиви, као што су и према политици Европске уније. Таква поларизација у највишем степену је утврђена цивилизацијским размеђама ових области, како их је одредио и Самјуел П. Хантингтон (Samuel P. Huntington). Он их сматра не само културном границом Европе⁴ и у постхладноратовском свету „...то је такође, политичка и економска граница Европе и Запада“ (2000:176).

4 Самјуел П. Хантингтон одређује источну границу Западне цивилизације од Балтичког мора, преко Балкана до Средоземља, раздвајајући је по некадашњим границама додира Аустроугарског и Отоманског царства. Заправо, утемељење овог разграничења налази се код Арнолда Тојнбија (Arnold Toynbee, 2002). које је дао четрдесетих година 20. века у *Проучавању историје*. Више, Самјуел, П. Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, РОМАНОВ, Бањалука, 2000; Арнолд Тојнби, *Проучавање историје*, извод из књига I– VI, Службени лист СРЈ Београд и ЦИД Подгорица, 2002.

Ми данас можемо кривити спољну политику САД што је потпомогла отцепљење Косова и Метохије, али је не можемо кривити што су створени унутрашњи услови да се она и оствари. Национална искључивост, незрелост политичких елита, ослањање на Русију – непоузданог спољнополитичког актера, која и сама има проблема да дефинише свој територијални интегритет, јер се не одриче империјалног наслеђа итд., недовољно јасна артикулација става да се хоће бити део европске заједнице народа, довели су Србију у позицију да зазире од сваке пружене руке. Истовремено, Европа консолидује нови поредак заснован на наднационалном суверенитету, проширујући га дубље ка истоку и југоистоку и у њега „усисава“ друштва којима као услов поставља демократизацију и изградњу институција. У том подухвату Европа (Европска унија) има подршку САД, шта више, САД на том пројекту инсистирају код Немачке и Француске, главних предводника Уније.

2. Амерички стил промоције слободе и демократије

Значајан извор неразумевања спољне политике САД не само на Балкану, јесте амерички начин промоције људских права и подршка изградњи демократских институција. Америка је осамдесетих година 20. века редефинисала своју спољну политику у том погледу, сматрајући од тада, да је неопходно да Сједињене Америчке Државе буду предводник демократизације и унапређења људских права у свим деловима света. Након Никсонове администрације која је била преокупирана ратом у Вијетнаму, ова питања су постављена на листу приоритета америчке спољне политике. Картерова и Реганова администрација донеле су низ закона којима се пружала подршка оним политичким снагама широм света, које су тежиле изградњи демократског поретка и поштовању људских права⁵. У почетку Реганова политика промоције демократије и људских права је била усредсређена на рушење комунистичких режима, али је средином осамдесетих година овај став проширен и на некомунистичке режиме (једнопартијске системе, војне режиме и личне диктатуре) и у ту сврху је основана Државна фондација за демократију (National Endowment for Democracy).

5 *Закон о помоћи иностранству, Закон о узајамној помоћи, Закон о међународним финансијским институцијама*, су акти којима се уређује помоћ оним државама које настоје изградити демократски поредак и унапредити поштовање људских права. Истовремено, овим законима се изричито забрањује пружање помоћи оним државама у којима се газе људска права. Више, Самјуел П. Хантингтон (2004). *Трећи талас – демократизација на крају двадесетог века*, Стубови културе, Београд.

Оно што збуњује државе и грађане широм света су отвореност и агресивност америчке спољне политике у овом пољу и њено настојање да по сваку цену истраје у грађењу демократије, демократских институција и јачању нејаких држава у било ком делу света⁶. Из овога настају питања која се најчешће постављају у вези са савременом спољном политиком САД: шта Америка хоће тако далеко од своје куће? шта Америка хоће на Балкану? шта је Америка желела у ратовима далеко од своје куће? Управо из наведеног спољнополитичког разлога - ширења демократских институција и поштовања људских права на начин како их САД схватају, САД се и појављују у свим подручјима света. Овај разлог правда се давно формираним етичким ставом америчке спољне политике - добро за државу је оно што је добро за појединца, па због тога треба помагати оне политичке групе, покрете, народе, чија борба иде ка добробити суверене јединке као носиоца суверенитета и даваоца легитимитета политичкој власти. Он је базиран и на ставу да америчка Декларација о независности и амерички Устав представљају, садрже и чувају универзалне вредности човечанства, а не само вредности америчког друштва, па због тога треба подржати политичке ентитете које теже њиховом усвајању.

Практично деловање САД у пословима изградње демократије и утемељења људских права често не прихватају директни учесници тог процеса, па ни спољни посматрачи. Ипак, Америка себе сматра одвећ моћном у односу на остале спољнополитичке актере у политичком, економском, војно-технолошком и културолошком погледу, како то истиче Бжежински, и треба да буде предводник света, јер то ради на потпуно легитиман начин, (2001: 27).

За грађење демократије и промоцију људских права, САД користе различита средства и методе, често несхватљиве за јединке које су погођене „грађењем“. Према Хантингтону, снага и ниво метода су најчешће постављени овим редоследом:

- а) амерички званичници путем америчких и светских медија, упућују вербалну подршку продемократским снагама одређене земље;
- б) испољавање економских притисака и санкција, обустављање трговинских послова, блокада средстава код светских финансијских институција, обустава зајмова итд;

6 Термин „грађење државе“, користи Френсис Фукујама (Francis Fukuyama) у свом запаженом делу *Грађење државе* (State Building), у којем истражује начин и поступак стварања и замене држава кроз својеврстан политичко-административни инжењеринг којим управљају високи политички и управни стручњаци- менаџери: *трансмисиони точкови* процеса изградње демократије, институција и утемељења људских права, како их он назива. Видети, Фукујама, Ф., (2007). *Грађење државе*, Филип Вишњић, Београд.

- ц) појачана активност америчке дипломатије на плану промоције циљева продемократских снага;
- д) материјална подршка пласирана продемократским снагама отворено преко фондова за подршку изградњи демократских институција и поштовање људских права или тајно - посредством ЦИА.
- е) тамо где америчка администрација процени да је потребно, подршку демократским променама треба пружити и војним средствима: манифестацијом војне силе на граници, надлетањем војним авионима у знак подршке продемократским снагама или на други начин;
- ф) дипломатским притиском на светске политичке форуме: УН, КЕБС, ЕУ и друге, да својим полугама изврше притисак на аутократске режиме (2004: 96-101).

Оваква методологија америчке подршке изградњи демократије, препознатљива је у свим оним регионима света који су оптерећени сукобима и конфликтима. Распадом СФРЈ и СССР-а створено је погодно тло за америчке активности на плану промоције демократије и људских права. Заправо, САД су у периоду Хладног рата радиле на рушењу комунистичких недемократских режима, посебно након осамдесетих година 20. века, када су редефинисале своју спољну политику у погледу подршке изградњи демократије у свету. Период након распада ових држава представља завршну фазу америчке спољне политике у подршци и изградњи демократије. Но, ми се можемо запитати и да ли је америчко поимање демократије заиста демократија⁷, али не можемо порећи да је Америка израсла у суперсилу управо захваљујући свом демократском поретку и либералној економији која јој је иманентна. Тумачећи однос достигнутог степена друштвеног развоја и врсте политичког уређења, Самјуел П. Хантингтон доказује да данашње најразвијеније земље имају управо демократске политичке поретке, а не аутократске и тоталитарне режиме. Наравно, није сметнуо с ума да су те државе биле освајачи који су унапредили своју економију црпљењем богатства других поднебља и да су друштвено богатство

7 Неки писци критикујући амерички политички поредак, пре свега америчко поимање демократије и либералне (неолибералне) економије, оштро указују да америчке елите вешто манипулишу свест америчких грађана, пре свега путем медија, обликујући је тако да „управо тежи“ демократији и либералној економији као пожељном политичко-економском облику, који је по Ноаму Чомском, средство за очување интереса елита. Видети: Чомски, Н., *Нужне илузије - контрола ума у демократским друштвима*, Нови Сад, 2000; Чомски, Н., *Профит изнад људи*, Нови Сад, 1999; Чомски, Н., *Година 501 - конквиста се наставља*, Нови Сад, 1998. Видети и Алан Блум, *Сумрак америчког ума*, Београд, 1990.

и његова равномерна дистрибуција фактори који погодују развоју демократског поретка⁸.

У блиској вези са стилем промоције демократије је и **модерно америчко схватање изградње и преобликовања државе и грађење нације**. Оно проистиче из специфичног америчког историјског наслеђа у ком је садржано памћење на начин изградње сопствене нације и државе. Сједињене Државе основане су између 1776. и 1789. и представљају обједињени пројекат филозофско-политичких (теоријских) начела и практичних (институционалних) искустава - сопствених и европских. На њиховом темељу је базиран модерни политички став америчке спољне политике да је могуће, посебно данас, пројектовати и градити државе у нестабилним регионима света, те да је преносиво знање о институцијама⁹. За поткрепљење овог става, САД свету показују слику Немачке и Јапана чије су управљање преузеле након Другог светског рата и од њих, својих поражених противника, створиле политичке и економске силе.¹⁰ САД су учествовале у политичкој, институционалној и економској реконструкцији ових држава кроз период Хладног рата, а данас су оне стожери америчке спољне политике у Европи и Азији.

Савремени разлог за наставак америчке доктрине „грађења држава“ представља 11. септембар 2001. Већ у јуну 2002. у Бушовом говору на Вест Поинту, објављена је доктрина „преемптивног рата“ и те године је унета у Стратегију националне безбедности САД. Основу доктрине представља процена да САД као најмоћнија светска сила, мора да преузме одговорност за стање слабих држава из којих потичу ризици за безбедност САД и остатка света. Из тог разлога САД морају преузети одговорност за политичку и институционалну изградњу држава којима се слабо влада. Јасно је да су се САД и раније управљале овом доктрином, (у случају Босне и Херцеговине, Косова, Сомалије, Камбоџе и других), али су за њено спровођење добијале легитимитет Савета безбедности УН, Европске уније, ОЕБС-а. Међутим, САД су скептичне у томе да је могуће „градити нацију“ у

8 Поменуо сам само неколико Хантингтонових варијабли које доприносе демократији и демократизацији. Наравно, ради се о већем броју чинилаца (27), које Хантингтон набраја.

9 О трансферу знања о институцијама и грађењу државе, проблемима са којима се суочавају државе са нестабилним политичким порецима и нејаким институцијама (институцијама без капацитета) и другим видовима недостатка државности, детаљније видети, Фукујама, Ф., *Грађење државе – управљање и светски поредак у двадесетпрвом веку*, Београд, 2007.

10 У традиционално надменом тону, али са великом тачношћу, Хари Труман је 1961. на следећи начин описао америчку улогу у светским пословима након Другог светског рата: „Ми смо потпуно поразили своје непријатеље и натерали их да се предају, а онда смо им помогли да се опораве, да се демократизују и да се поново укључе у заједницу народа. То је могла да учини само Америка.“ (Кисинџер, 1999: 353)

оном смислу у каквом га тумачи европска политичка теорија по којој је нација заједница повезана заједничком историјом и културом, али је „грађење државе“ реалан захват америчке спољне политике. Овај став усложњава питање ерозије суверенитета, посебно у европским оквирима, где Америка понекад налаже мере спољне политике. Процес изградње држава према концепту САД, примењив је пре свега у регионима нејаких држава чије институције нису довољно јаке да обуздају ризике за међународну безбедност, али и за нестабилност сопствене демократије. Процес се може спроводити кроз различите нивое:

- ниво постконфликтне реконструкције у оним земљама које су изашле из насилних конфликта и где је неопходно, уз међународну помоћ, обновити државни ауторитет;
- ниво стварања самосталних државних институција које ће моћи функционисати након престанка и повлачења међународне помоћи, дакле изградња капацитета државних институција и њихове моћи да владају;
- ниво ојачавања слабих држава које имају изграђене државне институције али које немају моћ да владају (Фукујама, 2007: 114).

Ово поднебље има свеже сећање на америчко грађења нација – Босна и Херцеговина и Косово представљају болна искуства на америчке „вежбе грађења нација које су играле кључну улогу у стабилизацији ситуације на терену и прокрчиле пут споразумима постигнутим у процесима преговарања“.(Фукујама, 2007:117) Реалност говори да ни САД ни међународна заједница у настојању да изграде нове и ојачају постојеће институције у региону Балкана, нису постигле задивљујуће резултате: „Босна је случај који нам може пуно тога открити. Седам година након потписивања Дејтонског споразума који је привео рат у Босни крају, земљом је и даље владао Високи представник УН за БиХ (ОХР). Није било праве демократије у Босни, упркос одржаним изборима, ОХР је користио своју моћ да смењује председнике, премијере, судије, градоначелнике и друге изабране званичнике. Могао је да доноси законе и ствара нове институције без узимања у обзир мишљења босанског народа. Део административног капацитета босанске владе је лежао у рукама међународних експерата уместо у рукама самих државних службеника, до те мере да су је неки посматрачи упоређивали са британском владавином у Индији. Упркос великим инвестицијама међународне заједнице на Косову – или можда због њих – нешто слично се и тамо одиграло. Ништа од овога не би требало да вас наведе да помислите да ове спољашње интервенције

нису вредне, пошто су се јавиле као одговор на хуманитарне кризе или озбиљне пост-конфликтне ситуације.“ (Фукујама, Ф., 2007:117)

Сложен концепт америчке спољне политике на плану изградње држава у регионима нестабилне демократије и државних институција без капацитета (или без државних институција), превасходно је несхватљив политичким и етничким заједницама и изазива опресију према америчком спољнополитичком ангажовању. То увиђају и геополитички стратеги САД, па се назире редефинисање спољнополитичког, посебно војног ангажовања САД кроз акције НАТО-а у регионима нестабилних држава. Порука коју је крајем 2009. упутио Збигњев Бжежински са трибине у вашингтонском Савету за спољнополитичке односе, недвосмислено указује да Запад и НАТО и даље треба да буду чиниоци који потпомажу и јачају нејаке државе и њихове институције у нестабилним регионима света, али да приступ тим пословима мора бити другачији. Америка и НАТО, каже Бжежински, морају по сваку цену избећи да буду виђени као окупатори, а активности на јачању нејаких држава и успостављање демократских поредака, морају препустити локалним снагама, које треба добро опремити и платити¹¹.

3. САД- предводник глобализације коју Балкан не разуме?

Пропаст совјетске империје, ставио је САД у положај какав су прижељкивале кроз период Хладног рата - положај једине суперсиле. Но, тек је након тога требало обликовати нов систем међународних односа у чему Сједињене Државе нису губиле време. Изглед будућег света оглашен је у говорима Џорџа Буша и Била Клинтона у Генералној скупштини УН у октобру 1990. и септембру 1993.¹². Оставши сама и

11 Коментар Милана Мишића, новинара Политике, поводом излагања Збигњева Бжежинског у Савету за спољнополитичке односе у Вашингтону где су образложени његови ставови изнети у најновијем чланку објављеном у *Foreign Affairs*, Политика, од 28.октобра 2009.

12 „Ми имамо визију нових, партнерских односа међу земљама које су превазишле Хладни рат. То је партнерство засновано на консултацијама, сарадњи и заједничком деловању, посебно у оквиру међународних и регионалних организација. Партнерство на основу принципа и владавине закона, у којем ће сви равноправно делити трошкове и обавезе. Партнерство у циљу ширења демократије, просперитета и мира, као и смањења наоружања.“ (Џорџ Буш); „У новој ери опасности и могућности, наш најважнији циљ мора да буде ширење и јачање светске заједнице демократских, тржишно оријентисаних земаља. Током Хладног рата ми смо се трудили да сузбијемо опасност која је претила опстанку слободних институција. Сада се трудимо да повећамо број земаља којима управљају такве институције, будући да сањамо о дану када ће у заједници просперитетних демократских земаља што међусобно сарађују и живе у миру, мишљење и енергија сваког човека на свету моћи у пуној мери да се испоји.“ (Бил Клинтон).

Оба цитата преузета из, Кисинџер, Х.,(1999:715-716). *Дипломатија*, Верзал пресс, Београд.

супериорна, Америка више није морала да се обазире на СССР, старог такмаца, јер га више није било. Заједницу Независних Држава, (а посебно Русију у њој), није прихватила као равноправног партнера због бројних проблема који су евидентни и данас, па ова хетерогена заједница то истински није могла ни да буде.

Подручје Балкана које су испуњавале националне државе са ауторитарним комунистичким режимима, уместо у процес преобликовања политичког поретка и институција, кренуло је у кобни национални и верски ривализам. Крахом СССР-а комунистички идеолошки супстрат којим је био испуњен политички поредак ових земаља, почео је нагло да нестаје, па се појавила „идеолошка празнина“ коју је требало надоместити у порецима нових балканских држава. Будући да је Европска унија почетком деведесетих још увек уобличавала свој политички циљ у погледу изгледа и будућности Европе (и још увек га уобличава), улогу главног промотера демократије и градитеља институција преузеле су Сједињене Америчке Државе. Оне су давно одредиле своје спољнополитичке принципе и преузеле улогу промотера слободе, демократије, слободних институција и (нео) либералне економије. Дакле, схватити улогу САД у овим пословима на далеком Балкану деведесетих година 20. века, може се само ако се познају „стари“ принципи америчке спољне политике, „светионика слободе и демократије“, кроз унилатералне политичке акције.

Америчка политика према Западном Балкану од деведесетих до данас одређена је њеним напором да конституише нове или ојача постојеће институције нових и старих држава које су чиниле тело некадашње СФРЈ. Тај процес је био болан за већину националних ентитета и он још увек траје. Улогу транзиционе силе у овом делу Европе, Америка данас постепено уступа Европској унији која је ојачала и конституисала своје политичке, економске и безбедносне циљеве. То не значи да је амерички политички глобализам напустио подручје Балкана. Напротив, он је учвршћен кроз политику Европске уније коју Америка данас сматра партнером, за чије је конституисање и јачање у крајњем, и она заслужна. Познавање овог односа америчке и европске спољне политике према новонасталим националним државама на Балкану и његово антиципирање у „локалну“ политичку стварност, може у значајној мери олакшати њихов транзициони процес. Садашњи амерички спољнополитички ангажман неоспорно је хегемонистички. Настао је у периоду Хладног рата и до данас рефлектује америчке политичке механизме које су, пре свега, прихватила демократска друштва Европе. Као такви помогли су европским демократским друштвима да поврате стабилност, ревитализују се и, на крају,

пронађу нов концепт међународног организовања. Супротно томе, многи су скептични у погледу демократизације и изградње јаких политичких институција у балканским државама, па и у Србији. Скептичност долази од предубеђења да је балканским друштвима иманентна ауторитарна владавина из бројних разлога: ауторитарне прошлости, експонентног национализма, верске традиције, ниског степена друштвеног поверења које не може да активира друштвене врлине које би помогле изградњи просперитета, уврежене радне етике и других, те да су либерализација, демократизација, грађење институција - узалудан посао. Али није само то проблем балканских друштава на путу изградње стабилних политичко-економских поредака у ери глобализованог света: они морају проћи кроз значајну фазу модернизације и позападњачења, са неизвесним резултатом тог процеса. Нејака друштва са нејаким институцијама, прва су на удару политичког глобализма који „представља распростирање истоветних форми политичког живота - демократије и људских права - на све шире просторе света.“ (Печујлић, 2002: 84)

Политичке елите које успеју најпре да схвате овај глобални процес, а потом да га позитивно интерпретирају и уграде у стварни политички живот, имају изгледа да унапреде своју политичку заједницу. Јер, како каже Кенет Волц, „државе мењају свој облик владавине и циљеве којима теже, долази до технолошког напретка, наоружање се радикално мења, склапају се и раскидају савези. То су промене које се одигравају унутар система и оне помажу томе да варијације у међународним политичким исходима буду објашњене“ (2008: 77). Но, и јаки и слаби могу имати потешкоће да схвате једни друге: јаки да уваже специфичности и буду осетљиви на проблеме свог окружења, а слаби, да прихвате позитивне импугне јаких: „Слабе државе ходају по танкој жици. Неприкладни поступци, погрешне политике и неблаговремено повучени кораци, могу имати фаталне резултате. Супротно томе, јаке државе могу бити непажљиве. Оне себи могу дозволити да не уче и да стално понављају исте грешке“ (Waltz, 2008: 214). У овој реченици има истине и за моћне САД и нејаку Србију. Ипак, у новије време, видљиви су напори да се ревитализују ранији, традиционално добри политички односи САД и Србије, који су се читавали не само у постратовским периодима након оба светска рата, већ и у периодима стабилног мира. Обновљени су и интензивирани дипломатски односи, а војна сарадња тече у правцу приближавања стандардима НАТО-а. Највиши званичници Вашингтона инсистирају код Београда да подржи „грађење институција“ Косова и партиципирање неалбанског становништва у локалним пословима. Београд то за сада стидљиво ради, избегавајући да отворено предочи

ентитету на који има утицаја да је сарадња неопходна и да може да води ка стабилном миру у овом делу Балкана. То је производ традиционалне политике Србије која се често показала погубном за њене грађане током 20. века. Њена затвореност, локалност, партикуларности, не уклапају се у шире принципе међународне политике, посебно оне коју предводе САД, па и Европска унија.

Регион Балкана несумњиво је под политичким утицајем САД, што и није лоше, ако се узме у обзир релативна немоћ Европске уније да реши неке политичке, економске и безбедносне проблеме у региону. Кога би Европска унија иначе и имала за искренијег политичког партнера од САД, Русија то сигурно није, Кина такође, нити су то муслиманске земље са милитантним и фанатизованим верским владама. Треба ли онда схватити спољнополитичко ангажовање САД и ЕУ на Балкану као пожељно у односу на друге, лошије изборе, када се већ мора бити део међународног система заснованог на глобалистичким принципима? Одговор није једноставан, а могао је бити, да политичка оријентација Србије након 1989. није остала уточиште поражене идеологије Источне Европе. Тада су већ били сазрели услови за политичко преобликовање света и мудре нације су их постепено и безболно прихватиле. Србији се то није десило, па је одговор на претходно питање тежак. Ипак, ова чињеница има и позитивну страну, па бисмо могли рећи да ове две деценије нису узалуд прошле за Србију. Сада би било лакше дефинисати политички избор Србије, избећи замке и лоше потезе, ако се то заиста жели. Глобализам може бити трауматичан за мале државе (и за велике, наравно), али исто тако, може им донети стабилност, политичку и економску предвидивост за време које је пред њима. Стога глобализам не морамо да схватимо само као процес унификације политичких, економских, социјално-културолошких начела и образаца на светски простор који доноси нелагодност и невоље, а предводе га Сједињене Америчке Државе. Он може да добије и позитивне предзнаке, ако ми то желимо.

ЗАКЉУЧАК

Савремени политички живот држава Балкана као и Србије, још увек је оптерећен сенкама трагичне политичке прошлости европске политике. Може се рећи да неразумевању спољнополитичког ангажовања САД на Балкану, доприноси и то што су спољне политике ових држава историјски у потпуности зависиле од спољне политике европских сила. То политичке елите балканских државица најчешће

нису схватале и тврдокорно су се држале сопствених политичких процена, које нису биле комплементарне са политиком великих сила.

Политичка вођства балканских држава ни данас не познају принципе вођења спољне политике. Ако их нека и познају, онда је њихова улога у томе да их представе унутрашњим политичким групама како би изградиле реалне ставове на широј друштвеној основи. Са становишта Србије као лидера на западном Балкану, овакав приступ дуго изостаје и показује незрелост српског друштва да дефинише прагматичну спољну политику. Стога, одговорност за садашње неразумевање спољне политике САД према Балкану, у великој мери лежи на самом српском друштву. Америчка спољна политика према Србији је јасна - Србија сада није у центру америчких интереса, с обзиром на ојачану позицију Европске уније у овом делу Европе, посебно након дефинисања статуса Косова. Ипак, америчка политика би за Србију могла бити корисна када би била тачно интерпретирана у самом српском друштву, посебно у домену подршке изградњи демократских институција и либерализма.

Садашња америчка спољна политика се не разликује од политике коју води Европска унија према Србији и другим балканским државама, само што Америка има више моћи да отворено инсистира на њеном спровођењу, него што то ЕУ тражи од Србије. Пример за то је поштовање међународних судских институција. То потиче од моћи коју САД осећају и над Европском унијом, иако је сматрају равноправним партнером, али и Европска унија је током деведесетихтих препознала проблем Косова, који је оличавао Србију као државу са нејаким институцијама. Из тога се генерисао шири проблем који је оптерећивао Европу и свет, само што ЕУ није имала снаге да се на отворен начин упусти у његово решавање. Сада је јасно да америчке акције на Балкану (Косову), бивају уступљене институцијама Европске уније, која је у међувремену ојачала и скупила снагу да се отворено бави питањима Балкана.

Србији, као окосници Балкана, неопходна је озбиљна и јасна интерпретација спољне политике САД и ЕУ, јер се једино тако може обликовати шира политичка свест која ће, бар донекле, напустити митологију и ирационалне представе о спољној политици и месту Србије у међународним односима. За то су неопходне политичке снаге које познају систем међународних односа.

ЛИТЕРАТУРА

- Бжежински, З.(2001). *Велика шаховска табла*, ЦИД Подгорица и РОМАНОВ, Бањалука.
- Блум, А.(1990). *Сумрак америчког ума*, Просвета, Београд.
- Фукујама, Ф.(2007). *Грађење државе– управљање и светски поредак у двадесетрвом веку*, Филип Вишњић, Београд.
- Гиденс, Е.(2009). *Европа у глобалном добу*, КЛИО, Београд.
- Хантингтон, П. С.(2000). *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД Подгорица и РОМАНОВ, Бањалука.
- Хантингтон. П. С.(2004). *Трећи талас– демократизација на крају двадесетог века*, Стубови културе, Београд.
- Кисинџер, Х. (1999). *Дипломатија*, Верзал пресс, Београд.
- Печујлић, М.(2002). *Глобализација– два лика света*, Гутембергова галаксија, Београд.
- Политика*, 28.октобар 2009.
- Потемкин, В.П.(1949). *Историја дипломатије– дипломатија новог доба (1872– 1919)*, Архив за правне и друштвене науке, Београд.
- Тојнби, А.(2002). *Проучавање историје*, Службени лист СРЈ, Београд и ЦИД Подгорица.
- Чомски, Н.(2000). *Нужне илузије– контрола ума у демократским друштвима*, Светови, Нови Сад.
- Чомски, Н.(1998). *Година 501– конквиста се наставља*, Светови, Нови Сад.
- Волц, Н. К.(2009). *Теорија међународне политике*, Центар за цивилно-војне односе, Београд.

Abstract: This paper deals with the presentation of the historic and contemporary sources which contribute to understanding the external policy of the United States of America towards the Balkans, in the way that does not reveal its real roots and the conditions in which it was created. The modern external policy of the USA towards the Balkans has been considered through promotion and building of democracy, liberalism and the globalized world. These undertakings, at the same time, present a core of the security and integrational processes which should be executed by the countries on the territory of the Balkans, on their way to becoming the members of the European Union. The paper also gives the view of the influence that the external policy of the USA had during the twentieth century on the creation of the new concept of the European external policy. This European policy, that gained its ground in Serbia as well, was reflected through its modern political-economic integration. This paper also presents the conclusions concerning the results of the integrational processes in Serbia, if Serbia adopts the principles of modern policy of the European Union and the USA.

Key words: *external policy, security, integration, building of a country, globalism.*

Stojan Slaveski
Evropski univerzitet, Republika Makedonija

Atanas Kozarev
Evropski univerzitet, Republika Makedonija

REPUBLIKA MAKEDONIJA U SUSRET SAMITU NATO-A U LISABONU: AKTIVAN PARTNER ILI PUNOPRAVAN ČLAN

Apstrakt: Na Samitu NATO-a u Bukureštu, i pored jake američke podrške, kakvu je bilo teško zamisliti da će imati Republika Makedonija u bližoj budućnosti, konstatovalo se da će ona postati punopravna članica NATO-a kada se reši nerešeni „sukob oko imena“. Očekivalo se da ovo pitanje bude brzo rešeno od strane NATO-a. Zato je ovlašćen Severnoatlantski savet, kao najveće odlučujuće telo NATO-a koje se sastaje svakog meseca po nekoliko puta, da donese odluku o našem prijemu. Ideja ja bila da se ne čeka održavanje novog samita, do kojeg bi proteklo nekoliko godina. Međutim, otad je prošlo više od dve godine, a nije se našlo rešenje u sporu sa Grčkom. Odatle se sa pravom postavlja pitanje da li će se u skorije vreme naći rešenje za ovaj spor i da li će naša država postati punopravna članica, sa svim pravima i obavezama. Ili će pak, što je sasvim legitimna politika, ostati samo aktivan partner poput Švedske, Finske, Austrije i Švajcarske.

Ključne reči: *bezbednosna politika, članstvo u NATO, evropska bezbednost.*

Uvod

Kraj XX veka se manifestovao ogromnim tektonskim promenama u Evropi, pri čemu je došlo do napuštanja jedne ideologije i dezintegracije velikog broja država koje su stvorene iz nje, u tzv. Istočni ili Komunistički blok. Nasuprot ovome, na drugoj strani, desilo se proširenje EU i promocija njezine Zajedničke spoljne i bezbednosne politike, a NATO se transformiše u saglasnosti sa novom realnošću i novim izazovima, i otvara vrata za prijem novih država.

Rezultat globalnih kretanja u Evropi u ovom periodu je Balkan zahvaćen burom nemira i konflikata. Umesto sa procesima demokratizacije, modernizacije i evroatlantskih integracija, Balkan se suočava sa jačanjem nacionalističkih pokreta i dramatičnim aktualiziranjem pitanja o manjinskim pravima.

Republika Makedonija je izbegla krize i rat koji se vodio na teritoriji bivše Jugoslavije u prvoj polovini prethodne decenije. U tom periodu je ona bila imenovana kao država sa civilizacijskim pristupom u rešavanju problema, miroljubiva i proevropska zemlja. Godine 2001. suočava se sa krizom koja oduzima ljudske živote i narušava mir u državi. Ovo je situacija koja će negativno uticati na razvoj države i na procese približavanja evropskim i evroatlantskim integracijama.

Posle krize 2001, Republika Makedonija je mnogo drugačija od one države koja je bila pre Ramkovnog dogovora, a to je izraženo u promociji nove filozofije međuetničkog života. Zato može da se kaže da je došlo do promena u ključnim segmentima društva, koji i dalje mogu generirati stabilnost i prosperitet države i njezino približavanje NATO-u i EU.

Makedonske opcije za vođenje bezbednosne politike

Republika Makedonija, posle sticanja nezavisnosti mirnim putem, počinje izgradnju svog bezbednosnog sistema koji bi trebalo da pokriva sve aspekte kompleksnog prilaza bezbednosti. Ona je svoju bezbednosnu politiku gradila bez istorijskog nasleđa iz članstva u istočnoevropskim integracijama – SEV i Varšavskom ugovoru. Sa druge strane, odvijanje ovog procesa pratili su ozbiljni problemi, izazvani nestabilnošću u neposrednom okruženju.

Posle osamostaljenja Republika Makedonija je imala sledeće alternative, svaku sa svojim pozitivnim i negativnim efektima, u izgradnji bezbednosnog i odbrambenog sistema:

- izgradnja sopstvenih oružanih snaga i oslanjanje na sistem za kolektivnu bezbednost Ujedinjenih nacija;
- proglašavanje politike „neutralnosti” i zahtev upućen velikim silama i susedima da poštuju njezinu neutralnost;
- zaključivanje odbrambenih dogovora sa drugim zemljama;
- ulazak u evropski integracioni proces;
- kombinovanje prethodnih alternativa.

Političko rukovodstvo Republike Makedonije je odlučilo da napravi kombinacije prethodno navedenih mogućnosti, nastojeći da iskoristi pozitivne efekte svake od njih. Odlučeno je da se formiraju vlastite oružane sile i da se koriste preventivni mehanizmi Svetske organizacije. U odnosu na rat

koji se vodio na teritoriji bivše Jugoslavije proglašena je „vojna neutralnost“. Istovremeno je u vođenju bezbednosne politike države najavljena jednaka spremnost za saradnju sa svim susedima i ulazak u evropski integracioni proces, sa naglašenim i jasnim koracima za članstvo u NATO-u.

Razlozi za ova opredeljenja su bili sledeći: da se izbegne prelivanje konflikta sa teritorije bivše Jugoslavije na teritoriju naše zemlje; vojna inferiornost Republike Makedonije; uključivanje u novu evropsku bezbednosnu arhitekturu i mogućnost da se neposredno ima uticaj u odlučivanjima, a ne samo ekonomska integracija; saznanje da samo NATO može uspešno da obezbedi odbranu države od spoljašnjih pretnji.

Republika Makedonija – od statistike do glumca

Za Republiku Makedoniju je interesantno to što je ona u prvim godinama samostalnosti bila mesto gde su globalni glumci međunarodne scene testirali svoje kapacitete o preventivnoj diplomatiji i kriznom menadžmentu, da bi posle prerasla u lidera regionalne saradnje i kontributora u održavanju mira.

Za bezbednosno stanje u Republici Makedoniji postoji naglašeno interesovanje na globalnom nivou, od strane svih glumaca međunarodne scene (OUN, NATO, EU, OBSE i SAD) u periodu od njezinog osamostaljenja pa sve do danas. Ova zainteresovanost se manifestovala putem preventivnih misija OUN i angažovanjem NATO-a, EU i SAD-a u rešavanju konflikta 2001. U postkonfliktnom periodu u implementiranju Ramkovnog dogovora posebnu ulogu ima EU putem Sporazuma o stabilizaciji i asocijaciji. Prisutnost i zainteresovanost NATO-a za reforme u bezbednosnom sektoru izražene su preko Savetodavnog tima NATO-a i veza sa KFOR-om o pitanjima oko granične bezbednosti. Sa druge strane, SAD su aktivno involvirane preko savetodavnog tima „Buz-Alen-Hamilton“ i aktivnostima svoje ambasade.

Na regionalnom nivou je Republika Makedonija, posle početne skepse nakon osamostaljenja, sagledala važnost saradnje sa državama iz regiona u podizanju bezbednosti i ostvarenju cilja za evroatlantsku integraciju. Tako je intenzivirala regionalnu saradnju i od politike „jednaka spremnost za saradnju sa svim susedima“ postala „lider regionalne saradnje“. To je jedan od tri stuba spoljne politike koja ja komplementarna sa njezinim strategijskim ciljem o integraciji u Evropsku uniju i u NATO. Aktivnosti koje se preduzimaju kako na nacionalnom, tako na regionalnom i međunarodnom nivou, prave Republiku Makedoniju promotorom za poboljšanje regionalnog mira i stabilnosti. Na nacionalnom nivou Republika Makedonija preduzima potrebne reforme za ispunjavanje političkih, ekonomskih i pravnih kriterijuma EU i za ispunjenje standarda NATO-a, a sve sa ciljem evroatlantske integracije same države.

Aktivnosti Republike Makedonije na putu ka NATO-u

Više od petnaest godina u Republici Makedoniji se odvijaju dva procesa, koji fasciniraju po svom razmeru, raširenosti i tempu, a i time što angažuju skoro celokupno stanovništvo države, intelektualno, materijalno i emocionalno. Prvi je evroatlantsko integrisanje, a drugi je postsocijalistička tranzicija. Oba procesa su uzajamno isprepletena i utiču jedan na drugi, stvarajući pri tom niz zajedničkih delovanja. Sa jedne strane, evroatlantska perspektiva je važan katalizator postsocijalističke tranzicije, a sa druge strane pak NATO i EU ne bi bili kompletni ukoliko u tom procesu ne učestvuju države koje su proizašle iz bivših socijalističkih država.

Pristup u evroatlantske institucije, uglavnom putem pristupanja u NATO i u EU, mora ostati glavni cilj država iz regiona, a biće realizovan kao postepen i kontinuiran proces. Naravno, ovo traži stalnu i kontinuiranu pažnju da bi se odstranile sve prepreke na tom putu. Za narode iz ovog regiona evropska i transatlantska perspektiva ostaju neke od najbitnijih garancija za bezbednost.

U uslovima gde su sile EU još uvek na najvišem nivou multinacionalnosti i mogućnost kontinuirane upotrebe vojnih instrumenata za odbranu nacionalnih ili evropskih interesa, Republika Makedonija kao prioritet u svojoj politici ima opredeljenje – članstvo u NATO-u. Republika Makedonija je svesna da se ovaj proces treba shvatiti kao dugotrajan, mukotrpan, složen i skup, ali izvodljiv, prihvatljiv i najbolji od svih alternativa koje joj stoje na raspolaganju.

Članstvo u NATO-u će za Republiku Makedoniju značiti podsticaj psihološkog efekta koji će omogućiti Makedoniji suvereno da formira svoj nacionalni i bezbednosni sistem. Mišlju da predstavlja deo šireg evropskog sistema, stvoriće mogućnost za brže uključivanje u tehnološke tokove razvijenih država, a isto tako će obezbediti jeftiniji pristup savremenoj vojnoj tehnologiji.

Put ka NATO integraciji je započeo početkom devedesetih, kada je Skupština Republike Makedonije, na sednici održanoj 23. decembra 1993. donela Odluku o pristupanju zemlje u NATO. Republika Makedonija je 15. novembra 1995. postala dvadeset sedma zemlja članica programa Partnerstvo za mir. SOFA dogovor i Dopunski protokol dogovora Republika Makedonija – NATO, kojim se reguliše status sila između država članica Alijanse i PzM-a, potpisala je 1996. Od jula 1996. ima svoje oficire za vezu u sedištu NATO-a u Briselu i u Koordinativnim celijama PzM-a u Monsu. Članica EAPS-a, koji predstavlja širok okvir za saradnju između partnera, postala je u junu 1997. a od aprila 1999. je zemlja kandidat za članstvo u NATO-u. Preko godišnjih nacionalnih programa za članstvo u NATO-u (GNPČ) i u okviru ciklusa Akcio-

nog plana za članstvo (APČ), Republika Makedonija kontinuirano sledi put koji bi trebalo konačno da je dovede do punopravnog članstva.

Pored ovog, RM koristi i druge mehanizme Alijanse kao što su Individualni partnerski program (IPP), Proces planiranja i analiza (PARP), „Kliringhaus“ proces, Partnerski akcioni plan za borbu protiv terorizma i dr. Isto tako uzima aktivno učešće i u drugim mehanizmima PzM-a koji su otvoreni za partnere. Bila je deo Vilnus-grupe aspiranata za članstvo i inicijator za formiranje Jadranske grupe. Republika Makedonija je dokazala da je dosledan saveznik NATO-a i aktivno učestvuje u zaštiti zajedničkih vrednosti koje dele članice Alijanse. Učešćem u misijama koje predvodi NATO, predstavlja kontributor ka uspostavljanju i očuvanju međunarodnog mira i bezbednosti. Aktivno učestvuje u borbama Alijanse protiv globalnih pretnji za bezbednost, globalnog terorizma i širenja oružja za masovno uništenje.

Učešće Republike Makedonije u operacijama – podrška miru

Kreatori bezbednosne i odbrambene politike u RM su uzeli u obzir globalne trendove u evoluciji mirovnih operacija i njihovoj regionalizaciji, i sve su to iskazali u stratejskim dokumentima. Tako se u političkom okviru Strateškog odbrambenog pregleda (SOP) navodi da će misije odbrane, između ostalog biti i učešće u operacijama za podršku miru, humanitarnoj pomoći i davanju doprinosa silama u rešavanju regionalnih konflikata i kriza. Republika Makedonija se polako, ali sigurno transformiše od „konzumenta“ u „proizvođača“ bezbednosti.

Stratejskim odbrambenim pregledom se predviđa značajno povećanje sila koje će biti na raspolaganju SEEBRIG-u (South East Europe Brigade – SEEBRIG) i onih za operacije koje predvode međunarodne organizacije (OUN, OBSE, NATO i EU). Za SEEBRIG su deklarisanе: četa za mirovne operacije, inženjerski vod i nacionalni elemenat za podršku četi. Za NATO, OUN, OBSE i EU, planirano je da se deklariraju: četa za specijalne namene, tim za planinsko-alpinističke operacije, tim za antidiverzantska delovanja, vod za deminiranje (pionirski vod sa dva tima), vod vojne policije, dva helikoptera, medicinsko odeljenje, tim za veze, tim za humano deminiranje i nacionalni element za podršku četi, određeni broj vojnih nadgledavača i štabni oficir za rad u komandi udruženih namenskih sila.

Pored aktivnog doprinosa koji daje operacijama za podržavanje mira, Republika Makedonija nastavlja i dalje da podržava operacije koje predvodi NATO na Balkanu putem Koordinativnog centra za podršku kao zemlja domaćin (Host Nation Support-HNS).

Jedan od problema sa kojim se suočava RM prilikom slanja kontigenata u mirovne operacije je to što nema odgovarajuće kapacitete za prevoz i logističku

podršku svojih deklarsanih snaga za učešće u tim operacijama. Ovaj problem se može rešiti potpisivanjem dogovora sa domaćim kompanijama ili drugim državama koje imaju odgovarajuće kapacitete. Dosad se ovaj problem rešavao na *ad hoc* osnovi, tj. zaključivanjem vremenskih dogovora sa „državama sponzorima“, međutim, on treba da se reši na dugoročnoj osnovi.

Iskustvo koje stiže ARM učešćem u misijama za podršku miru treba da se iskoristi u procesu reformi u odbrani, odnosno u pripremanju narednih misija. Čini se da je ono šta nedostaje ustvari prenošenje „naučenog gradiva“ na jedan transparentniji način široj naučnoj i stručnoj javnosti, koja isto tako treba da bude uključena u sam proces priprema oko slanja mirovnih snaga. Kao rezultat iščekivanja da se poveća učešće RM u mirovnim operacijama u narednom periodu, kako kvantitativno tako i kvalitativno, nameće se potreba za jednim sveobuhvatnijim pristupom ovom problemu.

Učešće Republike Makedonije u regionalnoj saradnji

Intenziviranje i jačanje regionalne saradnje ostaje ključni prioritet u spoljnopolitičkoj strategiji Republike Makedonije. Država i dalje održava pozitivan trend u razvoju odnosa sa susedima. Ona je član Procesu za saradnju u jugoistočnoj Evropi, Pakta za stabilnost jugoistočne Evrope, Centralnoevropske inicijative i SECI Centra u Bukureštu. Pored ovih inicijativa za regionalnu saradnju, Republika Makedonija aktivno učestvuje i u dve inicijative koje su neposredno povezane sa njenim aspiracijama za članstvo u NATO-u. To su: Inicijativa NATO-a za jugoistočnu Evropu, SEDM-proces i Jadranska grupa.

Saradnja u okvirima Jadranske povelje se odvija na više nivoa i polja saradnje. U ceo ovaj proces uključen je veliki broj institucija, održavaju se sastanci na nivou predsednika država, ministara za odbranu i spoljne poslove, zamenika ministara za odbranu, zamenika načelnika generalštaba, parlamentaraca, direktora službi za bezbednost klasifikovanih informacija i na ekspertskom nivou. Pored državnih institucija, uključen je i nevladin sektor koji treba da pomogne u podršci javnog mišljenja o integraciji regiona u evroatlantske strukture. U odnosu na polja saradnje, vrše se konsultacije i razmena iskustava o bezbednosti i odbrambenim pitanjima, sprečavanje polifracije oružja za masovno uništenje, kontrola naoružanja, mere za gradnju poverenja, pravna pitanja, razmena strategijskih dokumenata i dr. Preduzimaju se i aktivnosti za održavanje zajedničkih vežbi, zajedničke obuke i obrazovanje, zajednički sastanci za vreme održavanja multilateralnih foruma (SEDAM, EAPS, itd.), razmena oficira za vezu, potpisivanje dogovora o razmeni i zaštiti klasifikovanih informacija, razmena informacija špijunskih službi, sastanci kancelarija za odnose sa javnošću Ministarstva za odbranu i Ministarstva

spoljnih poslova, itd. Posle Samita u Rigi preduzete su određene aktivnosti za proširenje saradnje sa zemljama iz regiona koje su se priključile Programu PzM (Srbija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina), a isto tako i aktivnosti za veću saradnju sa zemljama iz regiona koje što su i članice NATO-a (Bugarska, Rumunija, Italija, Grčka i Turska). Crna Gora i Bosna i Hercegovina su već članice grupe koja se sada popularno naziva A5.

Republika Makedonija i transatlantski odnosi

Za osamnaest godina svoje samostalnosti Republika Makedonija je nekoliko puta bila stavljena u neprijatnu poziciju da bira između ostvarenja strateškog partnerstva sa SAD-om i ostvarenja evropskih aspiracija koje su povezane sa članstvom u EU.

Prvi test je bio kada je Makedonija bila dovedena u situaciju da odluči da li hoće da se produži „Saveznička harmonija”, misija NATO-a u RM, ili da se opredeli za misiju koju predvodi EU, ili pak za koaliciju od nekoliko evropskih država, bez prethodnog dogovora između NATO-a i EU. Ovaj test je uspešno položila insistirajući prvo na dogovoru između EU i NATO-a, pa tek posle na sprovođenju same misije.

Sledeći izazov je pozicija koju će imati RM u odnosu na rat u Iraku. U stvari, odlukom SAD-a da u Iraku interveniše unilateralno, saglasila se da bude deo „koalicionih sila“, stavljajući se pri tom u opasnost da bude izložena kritikama Unije zbog svog proameričkog stava, odnosno suprotno pozicijama EU u odnosu na rat u Iraku. Iako se suočila sa određenim kritikama koje joj je uputila EU, čini se da je ova politička odluka bila ispravna s tim što je, između ostalog, dovela do toga da SAD priznaju njeno ustavno ime.

Treći ispit je bila pozicija Makedonije u odnosu na Međunarodni krivični sud (MKS). U stvari, Republika Makedonija je ratifikovala Rimski statut 2002, ali se isto tako beleži da je u junu 2003. potpisala bilateralan dogovor sa SAD-om, u vezi sa nepredavanjem određenih lica MKS, što nije u saglasnosti sa stavom EU.

Makedonska strana objašnjava da ona u potpunosti podržava rad MKS-a i da su pri zaključivanju dogovora sa SAD-om uzeti u obzir „Vodeći principi EU o zaključivanju aranžmana između države članice Rimskog statuta MKS-a i SAD-a o uslovima za predavanje lica Sudu“. Iako ovo pitanje nije hitne prirode koje će sprečiti aspiracije zemlje za članstvo u EU, ipak, RM se obavezuje da se do kraja 2010. potpuno usaglasi sa Vodećim principima EU.

Prema nekim analitičarima, u narednom periodu će Republika Makedonija „biti prinuđena da bira između strateških partnera“. Postavlja se pitanje da li su opredeljenje RM o gradnji strateškog partnerstva sa SAD-om i aspiracija o članstvu u NATO-u komplementarni sa našim ambici-

jama za članstvo u EU? Dosadašnje iskustvo je pokazalo da kada je RM bila stavljena pred iskušenje donošenja odluka gde postoje različiti stavovi između SAD-a i EU, podržavala je stavove koji su se mogli okarakterisati kao „proamerički“. Verovatno će produžiti sa ovakvom pozicijom sve do dobijanja poziva za članstvo u NATO-u, zbog presudnog uticaja koji imaju Amerikanci u odnosu na upućivanje poziva za članstvo u ovu instituciju. Posle toga ide period u kojem treba doći do redefinisanja određenih pozicija koje se tiču spoljne politike Republike Makedonije.

Samit NATO-a u Bukureštu i posle

Pitanje imena opterećuje odnose sa Grčkom (samim tim i sa EU i NATO-om) od početka '90-ih. Makedonija jasno daje do znanja da se saglašava sa priključivanjem NATO-u pod privremenim imenom „Bivša Jugoslovenska Republika“, kao što je i bilo predviđeno Vremenskim sporazumom. Još više, u susret Bukureštu, pod jakim pritiskom SAD-a da se dođe do rešenja, Makedonija prvi put pristaje na drugo ime za međunarodnu upotrebu. Ona prihvata „finalni predlog“ medijatora UN Metjua Nimica: „Republika Makedonija (Skoplje)“ kao svoju referencu za međunarodnu upotrebu. Međutim, Grčka to hladnokrvno odbija i sa tim krši Vremenski sporazum. Na taj način NATO nenamerno jača grčku poziciju u Bukureštu.¹⁰

Podržavajući grčki nacionalizam i govoreći Makedoniji da je ona ta koja treba da nađe rešenje po pitanju imena, između ostalog se nalazi i poruka Skoplju da prihvati promenu svog imena i identiteta. Odatle postoji opasnost da se javno mišljenje okrene protiv EU i NATO-a. Isto tako postoji i realna opasnost od porasta nacionalizma i etnocentrizma. U ovakvoj situaciji Makedonci i etnički Albanci imaju dijametralno različite poglede o krucijalnom pitanju o budućnosti zemlje, koje je povezano sa promenom imena Makedonije da bi se dobio poziv za članstvo u NATO.

Razumljivo, odluke koje su donesene na Bukureškom samitu donele su veliko razočarenje među makedonskim građanima svih etničkih grupa. Neuspeh da se uđe u NATO je bio posebno razočaranje za Albance, za koje, Alijansa predvođena Amerikom, ima, kako bezbednosnu, tako i emocionalnu privlačnost. Sada, mnogi ne žele da plate cenu za zaštitu imena države koje za „njih ne znači ništa, ali znači mnogo većini u državi“. Razočaranje u pristup NATO-u je odmah imalo uticaja na kredibilitet perspektive u EU, kao i za „dezintegraciju evroatlantskog integracionog mita“ koji je održavao labavi Ohridski mir.

Problem je što se usled podrške koju pruža grčkim preprekama oko imena „Makedonija“, uticaj EU na makedonsku politiku smanjuje, a samim tim i mogućnosti za dalju medijaciju u makedonsko-albanskim nesporazumima

će nestati. Postoji rizik od porasta makedonskog i albanskog nacionalizma. Radikali među Albancima su u svakom slučaju ohrabreni priznavanjem kosovske nezavisnosti. Podržavanjem grčke pozicije se daje signal nacionalistima na Balkanu da Makedonija još uvek nije „normalna“ država, odnosno država koja ima bezbednu i prosperitetnu budućnost (perspektivnu) u EU. Zbog nekoliko opasnih bezbednosnih situacija poslednjih godina, potrebne su dodatne mere kojima će se relaksirati polarizacija u makedonskom društvu. Ove mere se moraju usmeriti ka izgradnji strategije u jačanju fundamentalnih atributa koji vode državnosti. Međunarodni donacijski naponi treba da se usmere prema razvoju saradnje (pre ka razvoju industrijskih kapaciteta zemlje, nego prema humanitarnoj pomoći) i stvarnom angažovanju političkih elita zemlje iz obe etničke grupe ka velikom evropskom integracionom procesu.

Jačanje nacionalnog ponosa, nova vladina politika

Kada je etnonacionalizam u porastu, kao odgovor percipiranoj spoljnoj pretnji u određenoj državi, etnički identitet grupa u državi će isto tako rasti da bi se suprostavio „gubitku“ na identitetskom prostoru. Koliko je veći intenzitet spoljne pretnje, veći je i intenzitet etnonacionalizma, a samim tim jača će biti i mobilizacija etničkih grupa. Ramkovnom dogovoru nedostaju alatke za „socijalnu izgradnju mira“ posebno za zadovoljavanje socijalnih bezbednosnih potreba etničkih Makedonaca. Argument više za ovo je činjenica što je i na međunarodnoj sceni identitet etničkih Makedonaca isto tako izazivan.

Dosad su se i Makedonija i Grčka ponašale neodgovorno. Ponašanje Atine, jedna grčka naučnica Ana Triandafilidou (Anna Triandafyllidou), naziva „strategijskom manipulacijom nacionalnim osećanjima od strane grčkih političara“. Imajući tesnu većinu i pažljivo je čuvajući, konzervativna vlada predvođena premijerom Kostasom Karamanlisom je bila jako glasna po pitanju imena. Međutim, iskustvo pokazuje da bez obzira koja je vlada na vlasti u Atini, njezina pozicija ostaje stalno ista. U Makedoniji desna vlada Nikole Grujevskog otvoreno eksploatiše nacionalno osećanje, preduzimajući provokativne korake preimenovanjem aerodroma i autoputa u Aleksandar Veliki.

Postoji i fundamentalna razlika u prilazu ovih dveju zemalja - Grčka se suprotstavlja makedonskim stavovima o nasleđu Aleksandra Makedonskog, dok se Makedonija ne suprotstavlja ovakvim grčkim stavovima. Grčka traži i promenu imena zemlje čak i za unutrašnju upotrebu i izaziva postojanje makedonskog naroda i socijalnih bezbednosnih potreba (kao što su makedonski jezik, makedonska kultura itd.). Za etničke Makedonce je ovo neprihvatljivo. Ime zemlje je za mnoge etničke Makedonce ono što je suštinsko za zaštitu njihovog nacionalnog identiteta. Ukratko, pitanje ime-

na je većim delom asimetrično sa Grčkom koja se ekskluzivno poziva na makedonski identitet. Zloupotreba pitanja je još jedna asimetrija: Grčka je članica NATO-a i EU i mnogo je bogatija i moćnija od Makedonije.

U teoriji etničkih odnosa, ako je jedan identitet pod pretnjom, logičan odgovor je da se ojača njegov socijalni kapacitet koristeći kulturna sredstva da bi se ojačale socijalna kohezija i posebnost grupe, a i da bi se osiguralo to da će grupa efektivno reprodukovati samu sebe. U tom smislu kultura postaje bezbednosna politika. Tačno to je polazna tačka nove makedonske strategije za zaštitu ugroženog nacionalnog identiteta etničkih Makedonaca. Ova politika može biti sublimirana u govoru premijera Nikole Grujevskog koji je održao u Rimu: „Mi se nećemo odreći našeg identiteta, kulture i pismenosti zato što su oni suštinski preduslovi prosperitetne i dugoročne budućnosti svake nacije...nema administrativnih mehanizama za brisanje sećanja o tome ko smo mi ...ne postoji zamena identiteta.. zbog toga ćemo se mi priključiti Evropi ne drugačije nego kao Makedonci...iako jedna zemlja članica EU i NATO-a pravi razne pokušaje da prevenira našu evroatlantsku integraciju, odričući naš identitet i posebnost, mi imamo čvrsto opredeljenje da se priključimo ovim institucijama na dostojanstven način, kao nacija čija su kultura i jezik neki od stubova evropske kulture.“

U ovakvoj situaciji, „makedonski nacionalizam raste ne toliko zbog ponosa, koliko iz očaja da se preživi“. Albanski bunt 2001. nije doneo ništa drugo osim jačanja osećaja među Makedoncima da je njihovo postojanje pod pretnjom. Ovaj osećaj je postao još jači sa grčkom blokadom za integraciju zemlje u NATO. Uz to, regionalni kontekst u vezi sa albanskim pitanjem (nezavisnost Kosova i poziv Albaniji da se priključi NATO-u) pravi Albance još nestrpljivijim, a samim tim utiče da traže još više.

Ramkovni dogovor zadovoljava najveći broj pitanja povezanih sa identitetom albanske manjine, ali je mala kompenzacija ponuđena makedonskoj većini, osim (obećanog) mira za koji oni osećaju da možda i neće trajati. U dominantnoj makedonskoj percepciji, Albanci uživaju ekstenzivna prava u devedesetim i najveći deo prosečnih građana neće prihvatiti da je manjina bila izložena diskriminaciji ili segregaciji. Mali broj njih ima uzeto učešće u otvorenoj debati o makedonskom identitetu i makedonskom nacionalizmu. U ovakvim uslovima, neki vid reprekusije se može očekivati, kao što je sada obnovljena potraga za samopoverenjem i ponosom. Međutim, prava pitanja su: Koliko dugo Makedonci mogu opstati na ovoj poziciji? I kakve posledice može doneti ova politika - integraciju ili izolaciju zemlje? Makedonija se suočava sa stratejskim izborom i promenama u stratejskoj kulturi. Da li će to biti „blago pomeranje“, kompromis i integracija u evroatlantske strukture ili „fundamentalna promena“ u ciljevima bezbednosne politike, još uvek je neizvesno. Svestan ovog fakta, 3 novembra 2008. makedonski parlament usvaja rezoluciju

kojom se poziva Vlada da definiše strategiju o pitanju imena, a istovremeno je i upozorava da ona ne sme „ugroziti makedonski narod i njegov jezik, istoriju, kulturu i identitet“. Ovaj dokument još uvek nije donesen.

UMESTO ZAKLJUČKA

Postoje tri moguće opcije za rešavanje ovog problema i to su: produžena blokada, makedonska kapitulacija ili spremnost Grčke za kompromis. Produžena blokada je najverovatnija zato što se Grčka ne suočava sa spoljnim troškom za održavanje svoje pozicije. Prilaz Atine nagoveštava da ona ne vidi u tome nekompatibilnost sa svojim privatnim investicijama u Makedoniji i produženim limbo statusom zemlje. Makedonska kapitulacija grčkih pozicija će, u stvari, značiti negiranje makedonskog identiteta. Kao što smo već prethodno opisali, ovo će izazvati ozbiljne komplikacije u ostvarivanju mirovnog dogovora sa Albancima. To će, isto tako, ohrabriti napade na makedonski identitet od strane susednih zemalja što će dalje uništavati koheziju zemlje. Samo fer kompromis, onaj koji će zaštititi makedonski identitet i zadovoljiti grčki zahtev o imenu za međunarodnu upotrebu, može biti rešenje u interesu evropske stabilnosti. Ako se uzme u obzir neravnopravnost u moći između Makedonije i Grčke, samostalno medijatorstvo UN verovatno neće dovesti do rešenja. Ako se uzme u obzir nepostojanje želje u evropskim prestonicama da ponesu tovar konfrontacije sa Atinom, američko vođstvo je još jednom od esencijalnog značenja. Drugim rečima, rešenje problema imena treba da uzme u obzir ozbiljnost problema i njegove korene, i urgentno izgradi transatlantsku strategiju koja će za njega naći rešenje.

Urgentan zadatak za Evropu i Sjedinjene Američke Države je da razviju strategiju kojom će se nositi sa problemom. Odatle, mnogi eksperti se zalažu za „bliže involviranje EU, uključujući i medijaciju među stranama“. Neki čak tvrde da je „makedonska budućnost suština evropske bezbednosne arhitekture“. „Makedonija može predstavljati najveći izazov, kao i poslednju dobru nadu za Balkan.“ Odgovor na pitanje da li će se budućnost Evrope okarakterisati kao stalna bezbednosna dilema ili mesto za integrisanje bezbednosnih identitetskih veza, može se povezati sa sudbinom Makedonije.

Postoji hitna potreba da se makedonski identitet poveže sa drugim evropskim identitetima i organizacijama. Na članstvo u NATO-u sad se, na primer, gleda kao na kulturni marker inkluzija i ekonomsku atraktivnost isto toliko kao na bezbednosni garant. Makedonija ne može samostalno uspeti u ostvarivanju ovog cilja. Ako i najveći igrači, oni koji mogu uticati na rezultate na balkanskom regionu (EU, NATO i SAD) ne mogu da nađu uzajaman interes i ne mogu da se dogovore o strategiji da joj pomognu, onda je budućnost Makedonije neizvesna.

THE REPUBLIC OF MACEDONIA IN THE RUN-UP TO THE NATO
SUMMIT IN LISBON: ACTIVE PARTNER OR FULLY-FLEDGED
MEMBER

Abstract: In spite of strong US support for Macedonian efforts to become an Alliance member, which was until recently very hard to imagine, the NATO summit in Bucharest concluded that the Republic of Macedonia will become a fully-fledged NATO member once the solution to the „name“ dispute is found. It was expected that this issue be quickly resolved by NATO. Therefore, the right to decide on Macedonian NATO membership was vested in the North Atlantic Council, as NATO's most important decision-making body, where the sessions are held monthly. The idea behind this was not to wait for another summit to be held, since that could take a couple of years. However, it has been more than two years since then and the solution to the name dispute with Greece still has not been found. Hence, the question rightfully arises: Whether the name issue be resolved in the near future and the country will become a fully-fledged NATO member with all the rights and obligations, or whether it will remain just an active partner and follow the model of Sweden, Finland, Austria and Switzerland.

Key words: *security policy/ NATO membership/ European security*

Zdravko Skakavac
Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad

UTICAJ EVROPSKE UNIJE NA POBOLJŠANJE EFIKASNOSTI DRŽAVA U SPREČAVANJU I SUZBIJANJU ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA

Rezime: Organizovani kriminalitet u savremeno doba sve više zabrinjava čovečanstvo. U poslednjih dvadesetak godina došlo je do ozbiljne eskalacije skoro svih oblika organizovanog kriminaliteta kako u svetu, tako i na prostorima bivše Jugoslavije. Rasprostranjenost i raznovrsnost fenomenoloških oblika ispoljavanja ozbiljno upozoravaju na neophodnost i ubrzavanje daljih evrointegracija. Radi poboljšanja efikasnosti u borbi protiv organizovanog kriminaliteta, u navedenom periodu evidentno je i konkretnije reagovanje međunarodne zajednice u pronalaženju adekvatnijih pravnih standarda koji bi bili suprotstavljeni ovoj izuzetno opasnoj društvenoj pojavi. Zbog toga je, između ostalog, evidentna i znatno veća efikasnost policija na tlu Evrope na presecanju i suzbijanju pojedinih oblika organizovanog kriminaliteta. U ovom radu će biti ukazano na značaj Evropske unije u sprečavanju i suzbijanju organizovanog kriminaliteta.

Ključne reči: *evropske integracije, Evropska unija, Savet Evrope, Europol, organizovani kriminalitet*

1. Uvodne napomene

U poslednjoj dekadi prošlog i prvoj deceniji ovog veka došlo je do ozbiljne eskalacije organizovanog kriminaliteta, kako u svetu, tako i na prostorima bivše Jugoslavije. Među oblicima organizovanog kriminaliteta, gde je ova eskalacija bila najvidljivija, dominiraju krijumčarenje narkotika, teroristički akti, trgovina ljudima, krijumčarenje oružja i drugi. Da bi se suprotstavila ekspanziji organizovanog kriminaliteta, međunarodna zajednica a u okviru nje i Evropska unija, preko svojih institucija i tela preduzela je konkretnije i energičnije mere. Krajnji cilj njenog angažovanja jeste iznalaženje adekvatnih međunarodnih pravnih standarda koji će, pre

svoga, dati potporu državama da u svojim zakonodavstvima iste usvoje i primene na planu sprečavanja i suzbijanja pojedinih oblika organizovanog kriminaliteta.

Krajem 20. i početkom ovog veka intenzivirana je aktivnost najznačajnijih međunarodnih tela na planu poboljšanja i usvajanja savremenih pravnih standarda u borbi protiv korupcije, međunarodnog terorizma i svih drugih oblika organizovanog kriminaliteta. Brojne međunarodne konferencije posvećene su tim pitanjima i usvojeni su značajni međunarodni dokumenti i preporuke Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope, Evropske unije, Svetske banke, MMF-a, OECD-a, Svetske trgovinske organizacije, Organizacije Američkih država i drugih koje bi države trebalo da pretoče u nacionalne pravne okvire. Takođe, u navedenom periodu održani su i brojni sastanci i konferencije visokih policijskih funkcionera najčešće na užem – regionalnom nivou.

Međunarodna zajednica je nastojala da pored regulative na nacionalnom nivou i formalno legalizuje primenu posebnih, specijalnih istražnih tehnika koje bi se primenjivale u suprotstavljanju najtežim oblicima organizovanog kriminaliteta. Do tada je bilo neuobičajeno da se međunarodni pravni akti upuštaju u rešavanje određenih konkretnih dokaznih pitanja, vezanih za posebne tehnike prikupljanja i obezbeđivanja dokaza. Međutim, razvoj i priroda najtežih oblika kriminaliteta uticali su da se ova pitanja rešavaju i na međunarodnopravnom nivou jer, na osnovu problema u praksi shvaćeno je da se na drugi način ne može voditi uspešna borba protiv najtežih oblika kriminaliteta, a posebno onih koji imaju međunarodni karakter. (Milošević, 2003: 65)

Korišćenje posebnih dokaznih radnji, specijalnih istražnih ovlašćenja ili posebnih tehnika istrage naročito je značajno kada su u pitanju složene kriminalne operacije, kao što su: "pranje" novca; koruptivni i drugi finansijski delikti; delovanje u sprezi sa određenim poslovnim subjektima, pre svega, bankama i drugim finansijskim organizacijama. Međutim, i drugi oblici organizovanog kriminaliteta, kao što su: trgovina narkoticima; trgovina ljudima; krijumčarenje vozila; šverc cigareta, oružja i slično, takođe zahtevaju primenu takvih mera. Prema tome, sasvim je prirodno da se takve mere definišu, pre svega, na međunarodnom nivou, a zatim inkorporiraju u nacionalna zakonodavstva što podrazumeva veća ovlašćenja i policije i sudova, bez obzira što se primenom pojedinih mera na određeni način narušavaju određena prava i slobode jednog broja građana. Zbog toga je u svetu opšteprihvaćeno shvatanje i stanovište da je primena ovih metoda i mera od strane država neminovna i opravdana, jer su opasnosti od organizovanog kriminaliteta sve više zastrašujuće. Ako se uzme u obzir činjenica da je kriminalitet, posebno organizovani, transnacionalni, u ek-

spanziji, da su kriminalne grupe i bande veoma organizovane, pri čemu u vršenju krivičnih dela koriste najsavremenija tehnička sredstva i opremu, onda je sasvim jasno da je primena novijih metoda otkrivanja i dokazivanja postala sušta potreba svake države, ukoliko želi da se izbori sa ovim društvenim zlom. Ovo je posebno karakteristično za kriminalne grupe i organizacije, pa i one mafijaškog tipa, koje u prioritet svog kriminalnog delovanja stavljaju krijumčarenje narkotika.

Veliki broj zemalja je pravovremeno reagovao na preporuke međunarodnih dokumenata u pogledu novih, savremenijih i efikasnijih međunarodnih standarda namenjenih borbi protiv organizovanog kriminaliteta. Ipak, na početku je potrebno (čini se neophodno) ukazati, pre svega, na neke glavne karakteristike organizovanog kriminaliteta danas. Zbog toga će biti jasnija i briga međunarodne zajednice da pomogne državama da se, svaka na svom području, ali i kroz međusobnu saradnju, na širem međunarodnom planu postigne odgovarajuća efikasnost na suprotstavljanju pojedinačnim oblicima organizovanog kriminaliteta.

2. Karakteristike savremenih oblika organizovanog kriminaliteta

Savremene kriminalitet, posebno organizovani karakterišu (Bošković, Skakavac, 2009):

1) Postojanje kriminalne organizacije – kriminalnih sindikata. Prvi uslov prema svim kriterijumima poznatih autora nacionalnih i međunarodnih dokumenata za konstitutivni element organizovanog kriminaliteta jeste postojanje određene organizacije – udruženja kriminalaca ili organizovanih kriminalnih grupa. Ali to nije svaka organizacija, već specifični oblik koji u formi karakterišu:

- organizovanje na tipu kriminalnih sindikata;
- veoma čvrsta struktura organizacije;
- uključivanje većeg broja lica u organizaciju;
- raznolika struktura članstva (starosna, obrazovna, polna, jezička i dr.)
i
- porodični tip odnosa i etnički karakter sastava.

2) Hijerarhija, odgovornost i subordinacija. Bitno obeležje organizovanog kriminaliteta jeste stroga hijerarhijska organizaciona struktura iz koje proističu mnoge njegove karakteristike. One bi se mogle okarakterisati principima:

- hijerarhija – odgovornost i subordinacija;
- rukovodstvo je najčešće odvojeno od neposredne umešanosti u kriminalne aktivnosti;

- unutrašnji odnosi formirani su na osnovama podređenosti i autoriteta;
- stroga disciplina među članovima organizacije i veoma rigorozne sankcije za neposlušnost i nepoštovanje pravila ponašanja;
- postojanje kodeksa ponašanja (pisani ili običajni).

Kriminalna organizacija predstavlja osnovnu ćeliju – subjekt organizovanog kriminaliteta. To je organizacija koja podrazumeva kontinuiranu aktivnost. Nju ne čini grupa organizovanih pojedinaca, već predstavlja organizaciju čvrsto strukturiranu, na principima hijerarhijske podređenosti i nadređenosti, grupne discipline, saradnje i planiranja. Na vrhu te organizacije je vođa ili kolektivno telo koje oličava stalni autoritet, dok su članovi izvršioc, po pravilu podređeni višim rangovima i vođi. Svaki član ima jasno određenu ulogu u planskom vršenju krivičnih dela. Vođa svake od tih organizacija može upravljati i sa nekoliko organizovanih gangova, kao delova jedinstvene organizacije ili kriminalnih poslova.¹ U kriminalnim organizacijama postoje određena pravila ponašanja koja su prvenstveno namenjena zaštiti organizacije, svakog od njih i samog „gazde-vođe”, što ovome istovremeno omogućava da efikasnije upravlja kriminalnom organizacijom.

3) Mrežna struktura. Mrežna struktura organizovanog kriminaliteta podrazumeva dve oblasti: mrežu kriminalnih poslova i kriminalnih tržišta u vezi sa krijumčarenjem narkotika i mrežu organizacione prirode (primarni delinkvent, recidivista (povratnik), spontana kriminalna grupa, organizovana kriminalna grupa, banda, kriminalna organizacija, mafija). Mreže mogu da budu velike ili male, lokalne ili globalne, domaće ili transnacionalne, centralizovane ili veoma decentralizovane, svrsishodne ili bez cilja. Specifične mreže mogu biti usko i strogo fokusirane na jedan cilj ili široko orjentisane na mnoge ciljeve. Veza na osnovu koje kriminalno preduzeće može najbolje biti shvaćeno upravo kao mreža više organizacija, jeste veza u okviru kineskog organizovanog kriminala. Često su te mreže transnacionalne po prirodi i imaju osnovu koju čine velika pouzdana društva Kineza koji žive van matične države, koji se veoma oslanjaju na pomoć prijatelja, rođaka i udružuju poslove da bi povećali kapital. Kriminalne mreže počivaju na jezgru koje čini upravljački mehanizam, preko kojeg je obezbeđeno funkcionisanje specijalizovanih uloga pojedinih delova i uređuje druge ključne komponente mreže. Jedna od najvažnijih karakteristika mrežne strukture povezana je sa „podelom rada ” u okviru kriminalne organizacije. Podela

1 Primer za to su Laki Lučano, koji je bio orjentisan na poslove sa drogom i prostitucijom, Dutch Schultz, koji je kontrolisao restorane, ali i banke u Harlemu, dok je Al Kapone karijeru počeo kontrolišući proizvodnju i prodaju alkoholnih pića da bi kasnije postao neprikosnoveni gospodar podzemlja.

rada proističe iz postavljenog cilja – ostvarivanja kriminalnog profita, a uslovljena je i specijalizacijom kriminalaca.

Tako npr. krijumčarenje heroina iz Azije, kokaina iz Kolumbije i drugih južnoameričkih zemalja, kao i sintetičkih droga iz Holandije, Belgije, Poljske i drugih zemalja, ne može biti realizovano bez široko razgranate mreže kriminalnih tržišta, grupa i organizacija.

4) Fleksibilnost u radu. Savremeni oblici kriminalnog organizovanja sve više poprimaju vid legalnih korporacija koje se u metodu rada, pa i organizacije i odnosa, prilagođavaju potrebama. One to čine po principima:

- brza promena oblika rada i kriminalne delatnosti;
- veoma lako prilagođavanje savremenim tokovima i usvajanje novih, savremenijih pojava oblika delovanja;
- korišćenje savremenih naučnih i tehničkih dostignuća u radu;
- prilagodljivost tržištu;
- širenje kriminalne delatnosti kao cilj.

Prilagođavanje društvenim uslovima ogleda se i u samom pristupu organizovanja. Tako je poslednjih godina prostor okupiran velikim kriminalnim kartelima iz osamdesetih godina, postepeno popunjen nizom manjih i manje vidljivih organizacija. Takve organizacije su teže za identifikovanje i borbu protiv njih jer su usvojile strategiju skromnih odnosa sa javnim mnjenjem i vlastima. Više naginju manipulacijama i korupciji, nego pučnjava i bombama. Strukture organizovanog kriminaliteta postaju mnogo fleksibilnije i manje hijerarhijske, kao odgovor na potrebu da se shvate i iskoriste lokalni uslovi. Viliams (P. Williams) smatra da je to dovelo do dinamičnijeg menadžmenta i veće fleksibilnosti i spremnosti da se odgovori na potrebe tržišta i da su u toj oblasti kriminalna preduzeća ispred svojih legalnih konkurenata. Nelegalnost ih je primorala da rade tajno i da se fokusiraju manje na fiksne strukture i troškove ulaganja, a više na fleksibilne i prilagodljive organizacione strukture i na oblike funkcionalne saradnje među grupama, sa dopunskim veštinama. (Williams, 1998)

Na Četvrtoj međunarodnoj konferenciji Nacionalne kriminalističke obaveštajne službe Velike Britanije – NCIS održanoj u Londonu od 13. do 15. novembra 2001, direktor Europolu J. Storbeck je, govoreći o karakteristikama organizovanog kriminaliteta, posebno naglasio da su njegove glavne odlike danas fleksibilnost i internacionalizacija mreže. Fleksibilnost pretpostavlja da se mnoge kriminalne grupe bave različitim vrstama organizovanog kriminala. Njihova fleksibilnost se ogleda u vrlo brzom prebacivanju delatnosti sa jedne vrste organizovanih krivičnih dela na drugu. Dakle, kojem obliku organizovanog kriminaliteta će vođe kriminalnih organizacija ili grupa (droga, oružje, ljudi i dr.) dati prioritet, zavisi od nji-

hove procene koji oblik kriminalnog delovanja će u dato vreme obezbediti veći profit.

5) Infiltriranje u državne i privredne strukture. U neposrednoj vezi sa principom fleksibilnosti jeste nastojanje da se legalizuju poslovi kriminalnih organizacija. U tome je i bitna razlika u metodu rada organizovanih kriminalnih grupa i kriminalnih organizacija – posebno mafije. Mnoge kriminalne organizacije se u novije vreme pojavljuju kao legalna preduzeća.

Tako G. O. V. Muler kaže se da svaki krug pranja novca završava infiltracijom u legalne poslove bilo da je to kupovina deonica i obveznica ili započinjanje poslova, bilo ulazak u profitabilne operacije vlade. Postojanje bilo kakve naklonosti (aktivne ili pasivne) državnih organa i uticajnih društvenih subjekata prema pojedinim kriminalnim organizacijama, predstavlja osnov statusne moći u datom društvu. (Petrović, 1996: 50)

Uočavajući ovu tendenciju kod organizovanog kriminaliteta, italijanski Nacionalni biro za borbu protiv mafije, uvodi pojam zavere – delo koje se po zakonu smatra krivičnim. Zavera tipa mafije organizuje se sa ciljem pridobijanja direktne ili indirektno kontrole nad ekonomskim aktivnostima, autorizacijama, ugovorima o javnim nabavkama i uslugama ili profitom i drugim nezakonitim prednostima za samu organizaciju ili druge, ili radi sprečavanja ili opstruiranja slobodnih izbora, odnosno pridobijanja glasova za sebe ili druge na izborima.

6) Veza sa organima vlasti i drugim institucijama. Ono što organizovani kriminalitet bitno razlikuje od delatnosti drugih kriminalnih grupa jeste njihova veza sa državom i njenim organima. Na osnovu tih veza, vođe i članovi kriminalnih organizacija poseduju imunitet koji im obezbeđuje nesmetano obavljanje ilegalnih aktivnosti. Evidentno je pitanje ostvarivanja veza kriminalne organizacije sa državom, njenim organima, političkim, ekonomskim i finansijskim subjektima. Većina teoretičara smatra da je jedan od bitnih uslova nastanka i postojanja organizovanog kriminaliteta ostvarivanje veza sa organima vlasti, državnim organima, legalnim poslovnim subjektima i uticajnim političkim partijama i strankama. Uspostavljanje ovakvih veza ima za cilj da obezbedi što veće ustupke i veći društveni status za šefove kriminalnih organizacija. Te veze se ostvaruju na različitim nivoima i strukturama vlasti bez obzira da li ti organi aktivno saraduju ili prećutno dozvoljavaju takvu aktivnost ovih organizacija. (Bošković, Skakavac, 2009: 225-230)

7) Nasilje kao metod. Korišćenje nasilja je povezano sa mnogim aspektima organizovanog kriminaliteta i često predstavlja bitan uslov (oružane pljačke, otmice vozila, „reket” i iznuđivanje, naručena ubistva i slično) u drugim oblicima kriminala, kao što je trgovina belim robljem i prostitucija, ono ima sekundarni značaj. Nasilje kao jedna od bitnih formi i obeležja or-

organizovanog kriminaliteta ima višestruki smisao kao metod zastrašivanja protivnika; kao način održavanja discipline unutar organizacije i kao način izvršenja kriminalnih radnji. To u suštini znači da se upotreba nasilja odnosi na tri smera aktivnosti u kojima je ona moguća. Prvo je nasilje unutar kriminalne grupe usmereno na njene članove ili organizacije s ciljem očuvanja discipline i poslušnosti. Drugo je nasilje između konkurentskih organizacija i ono je usmereno od jedne ka drugoj i obično nastaje usled poslovnih, teritorijalnih ili kulturnih rivalstava. Treći oblik je nasilje izvan organizacije usmereno na žrtve izvan kriminalnog sindikata i svojstveno kriminalnoj aktivnosti radi ostvarivanja profita.

8) Profit kao cilj. Profit je glavni motiv organizovanog kriminaliteta i svaka njegova aktivnost usmerena je ka uvećanju dobiti. Maksimiziranje profita uz minimalna ulaganja je osnovna deviza njihovog poslovanja. Vođe kriminalnih organizacija i grupa deluju na svakom području koje može doneti dobru zaradu i u tom smislu uvek iznalaze profitno atraktivnija polja delovanja. Iako u literaturi ima i drugačijih stavova, većina autora izričita je u mišljenju da je prvi i osnovni motiv za bavljenje organizovanim kriminalitetom – sticanje profita. Svaka druga aktivnost, neposredno ili posredno, usmerena je ka tom cilju. Krijumčarenje oružja, trgovina narkoticima i trgovina ljudima predstavljaju najprofitabilnije oblike organizovanog kriminaliteta danas i kriminalnim organizacijama donose enormni profit. Međutim, ni drugi oblici kao što su: krijumčarenje kulturnih dobara, trgovina retkim biljkama i životinjama, pranje novca, koruptivni delikti i drugo, ne zaostaju puno, već naprotiv, takođe obezbeđuju visok profit kriminalnim grupama i organizacijama.

9) Profesionalizam kao karakteristika. Bitno obeležje organizovanog kriminaliteta jeste visok nivo profesionalizma u izvršenju krivičnih dela. Zbog te karakteristike organizovani kriminalitet smo i definisali kao jedan od oblika profesionalnog kriminaliteta. Karakteristike pojma organizovanog kriminaliteta kada se uzme u obzir profesionalizam u radu su:

- izuzetno dobra organizovanost;
- brižljivo i pedantno planiranje kriminalnih delatnosti;
- stručno izvršenje krivičnih dela;
- konspirativnost, posebno u načinu izvršenja krivičnih dela;
- prikrivanje izvršilaca krivičnih dela (prikrivanje identiteta, promena imena, korišćenje lažnih imena i nadimaka, prerusavanje, korišćenje šifrovanih poruka u komunikaciji i dr.);
- vešto prikrivanje predmeta krivičnih dela i uništavanje tragova izvršenja;
- vešto prikrivanje kriminalne delatnosti i pojedinaca koji su otkriveni i njihovo organizovano prebacivanje van granica određene zemlje;

- materijalno-tehnička opremljenost na najvišem nivou (vozni park, kompjuterska i video tehnika, kamere, radio-veza i slično);
- najčešće korišćene metode: vrbovanje, podmićivanje, pretnje, zastrašivanje, nasilje, podmetanje i slično;
- plansko potiskivanje i eliminisanje konkurentskih organizacija, grupa i pojedinaca.

Sve navedene karakteristike su izražene i tipične kod krijumčarenja narkotika.

10) Transnacionalni karakter kriminalnih organizacija i grupa.

Ovo je danas jedna od bitnih karakteristika organizovanog kriminaliteta. Naime, delatnost pojedinih kriminalnih organizacija je evidentna skoro na svim kontinentima, a u strukturu organizacije uključeni su državljani više država. Pri tom, svako odrađuje svoj deo posla i svi u tom poslu na određeni način profitiraju.

3. Evropska unija u borbi protiv organizovanog kriminaliteta

3.1. Definisavanje organizovanog kriminaliteta i bezbednosnih pretnji

Evropska unija je 1994. utvrdila obavezujuću definiciju organizovanog kriminaliteta koju prihvata Evropski sud za ljudska prava. Ta definicija sadrži 11 zahteva od kojih namanje šest treba da bude ispunjeno da bi se neki slučaj mogao tretirati kao organizovani kriminalitet. Tri od 11 zahteva su **obavezni** i to:

- 1) da je delo rezultat organizovanog delovanja više od dva lica;
- 2) da se radi o vršenju teških krivičnih dela;
- 3) da je cilj njihovog vršenja sticanje dobiti ili moći.

Fakultativni zahtevi su:

- 1) da je svaki član kriminalne organizacije imao unapred određen zadatak ili ulogu;
- 2) da je kriminalna organizacija planirana na duže vreme ili neograničeno;
- 3) da se delatnost organizacije zasniva na primeni određenih pravila interne kontrole i discipline članova;
- 4) da se delatnost organizacije planira i vrši u međunarodnim razmerama;
- 5) da se u vršenju delatnosti primenjuje nasilje i zastrašivanje ili da postoji spremnost na njihovu primenu;
- 6) da se u vršenju delatnosti koriste privredne ili poslovne strukture;
- 7) da se koristi "pranje" novca ili nezakonito stečene dobiti;

8) da postoji uticaj organizacije ili njenog dela na političku vlast, medije, izvršnu ili sudsku vlast ili na druge društvene i ekonomske činioce.

Utvrđivanje ove obavezujuće definicije organizovanog kriminaliteta od strane Evropske unije pomoglo je ostalim evropskim zemljama, kako onim u njenom sastavu, tako i onima koji tome teže.

Prema izveštaju o procenama bezbednosnih pretnji organizovanog kriminaliteta na području Evropske unije (*Organised Crime Threat Assessment – OCTA*) iz 2008. i godišnjem izveštaju iz 2007, glavne bezbednosne pretnje jesu trgovina narkoticima (posebno sintetičkim drogama), trgovina ljudima, prevare (naročito oblast visoko oporezujućih dobara), falsifikovanje evra, krijumčarenje roba, krađa intelektualne svojine i „pranje” novca (Đorđević, 2009: 47). Bezbednosnu procenu i prioritete u pogledu bezbednosnih pretnji organizovanog kriminaliteta Evropskoj uniji utvrđuje Europol.

U sagledavanju i proceni problematike organizovanog kriminaliteta, Europol je kriminalno tržište Evropske unije, prema delovanju različitih kriminalnih mreža, podelio na četiri regiona:

- 1) Atlantska ili Severozapadna regija (*The North-West, The Atlantic region*);
- 2) regija Baltičkog mora ili Severoistočna regija (*The North-East, the Baltic Sea Region*);
- 3) Jugoistočna regija (*The South-East region*);
- 4) Jugozapadna regija (*The South-West region*);²

Države zapadnog Balkana prema ovoj klasifikaciji pripadaju Jugoistočnoj regiji i to je veoma značajna regija za Evropsku uniju jer spaja Evropu sa Azijom. Oblast zapadnog Balkana je veoma interesantna za Evropsku uniju iz sledećih razloga:

- tradicionalno tranzitno područje kojim se krijumčari droga, naročito heroin iz jugoslovenske Azije (zemlje zlatnog polumeseca, zemlje zlatnog trougla) prema zemljama zapadne Evrope i Severne Amerike, a sintetičke droge (Holandija, Belgija, Luksemburg i druge) ka istočnoevropskim i azijskim zemljama;
- područje krajnje destinacije za velike količine svih vrsta droga, kokaina iz Kolumbije i drugih južnoameričkih zemalja, heroina iz jugoslovenske Azije;
- područje gde se u velikoj meri u nekim zemljama uzgaja marihuana, pa i proizvode pojedine vrste sintetičkih droga koje se dalje distribuiraju na zapadno tržište;

2 „EU Organised Crime Threat Assessment – OCTA 2008“, Europol, The Hague, 2008, pp. 31-42. Vidi: Đorđević, S.: „Borba protiv organizovanog kriminala – Evropska unija i zapadni Balkan“, *Revija za bezbednost* br. 2/09, str. 47.

- područje tranzita za trgovinu ljudima iz istočnoevropskih zemalja (bivše sovjetske republike, zemlje Azije (Kina, Avganistan, Irak i dr.) ka zapadu;
- izvorno područje za trgovinu ljudima, posebno decomp (Rumunija, Bugarska, Albanija i dr.) ka zapadnoevropskim i severnoameričkim zemljama;
- u poslednje dve decenije poznata je po krijumčarenju oružja, municije, pa čak i nuklearnog materijala, bilo kao područje krajnje destinacije (zadnja decenija prošlog veka), izvorno područje (nakon okončavanja oružanih sukoba na pojedinim područjima), ali i kao tranzitno područje prema bezbednosno ugroženim područjima (Bliski istok, Irak, Iran i dr.);
- izvorno i tranzitno područje za krijumčarenje kulturnih dobara i retkih biljaka i životinja prema Zapadu;
- područje krajnje destinacije za krijumčarenje vozila iz zapadnoevropskih zemalja, ali i tranzitno područje prema istočnoevropskim i azijskim zemljama;
- Europol je albanske kriminalne grupe identifikovao kao glavne kriminalne grupe koje deluju ne samo u Jugoistočnoj regiji, već i u celoj Evropi, pa čak i Americi;
- na ovom području postoji otežana policijska saradnja zbog nepoverenja i različitih zakonodavstava;
- kriminalne grupe iz ostalih regija svakako saraduju sa kriminalnim grupama iz Jugoistočne regije zbog logističke podrške pri transportu ili zajedničkog kriminalnog rada i dr.

3.2. Mehanizmi delovanja Evropske unije na suzbijanju organizovanog kriminaliteta³

3.2.1. Mehanizmi delovanja do 2002. godine

Države članice Evropske unije usvojile su 1998. **Akcioni plan za borbu protiv organizovanog kriminaliteta** u kome su date preporuke za borbu protiv ove pojave. One se odnose na stvaranje **Kancelarije evropske policije** (*European police office*) kao mehanizma na nivou Unije za unapređenje borbe protiv pranja novca i praktičnih koraka za koordinaciju nacionalnih policija, carina i pravosuđa, kao i utvrđivanja prioriteta u nacionalnim zakonodavstvima koji se odnose na ovu problematiku. Sledeći korak je bio samit u Tampereu 1999. gde se konkretizuju postojeći mehanizmi čime nastaje tzv. **Tampere program**. Njime se inicira stvaranje **Evropskog naloga za hapšenje** (*European Arrest Warrant*) i specijalne jedinice koju bi činili

3 Videti šire: Đorđević, S.: *Op. cit.*, str. 47.

šefovi policije sa zadatkom pronalaženja najboljih načina za rešavanje konkretnih slučajeva, kao i planiranje konkretnih zajedničkih akcija. Naredna aktivnost Evropske unije vezana je za tzv. **Haški program** koji je usvojen 2004. Pored poboljšanja postojećih, ovaj program je izgradio i nove, aktuelnije i savremenije mehanizme borbe protiv organizovanog kriminala. Haški program je značajan i zbog uvođenja principa dostupnosti u procesu razmene informacija, jer je njime uvedeno pravilo da će policije zemalja Evropske unije međusobno imati dostupnost informacijama drugih, ukoliko nema nekih konkretnih smetnji. Haški program je značajno doprineo poboljšanju policijske efikasnosti na suzbijanju organizovanog kriminaliteta i brzu razmenu bezbednosno interesantnih informacija.

Jedan od najvažnijih mehanizama Evropske unije u borbi protiv organizovanog kriminaliteta je uvođenje redovnih zasedanja ministara unutrašnjih poslova i ministara pravde država članica u okviru Saveta EU sa ciljem potpune implementacije Haškog programa, usvajanja potrebnih procedura, legislative i načina poboljšanja policijske saradnje. Pored toga, unutar Evropske pravosudne mreže 2002. formiran je **Eurojust** (European judicial Cooperation Unit), kao telo čiji je zadatak unapređenje efektivne saradnje pravosudnih tela država članica.

Europol predstavlja evropsku policiju koju je osnovala Evropska unija. Počeo je da deluje 1999. a sedište mu je u Hagu. Posebnu pažnju, među mnogim zadacima koji spadaju u njegovu osnovnu delatnost, Europol posvećuje suzbijanju krijumčarenja droge, trgovine ljudima, falsifikovanja novca, dečje pornografije, krijumčarenja ukradenih vozila, kao i suprotstavljanju terorizmu, finansijskom i kompjuterskom kriminalitetu. (Bošković, 2007) Dakle, osnovna uloga Eurola vezana je za koordinaciju saradnje u policijskim istragama na suzbijanju organizovanog kriminaliteta i pružanje stručne pomoći državama članicama u rešavanju konkretnih slučajeva.⁴

3.2.2. *Evropska strategija bezbednosti*⁵

Nakon 11. septembra 2001. kada je u terorističkom napadu u Njujorku ubijeno oko tri hiljade ljudi, postalo je sasvim jasno da nijedna zemlja ne može sama zaustaviti terorističke pretnje na vlastitoj teritoriji. Posle toga ne samo SAD, već i gotovo sve države sveta odlučile su da preispitaju svoju dotadašnju odbrambenu strategiju i otpočinu odlučnu borbu protiv svih oblika međunarodnog terorizma.

4 Ministarstvo unutrašnjih poslova i Europol potpisali su 18. septembra 2008. Sporazum o strateškoj saradnji.

5 http://europa.eu/legislation_summari_cs/justice_freedom_security/fight_against_terrorism/r00004_en.htm.

Kao unija 27 država i 500 miliona stanovnika, stvarajući četvrtinu BNP i sa širokim spektrom sredstava na raspolaganju, Evropska unija je neminovno globalni činilac bezbednosti i borbe protiv svih oblika njenog ugrožavanja. Dokumentom Evropske strategije bezbednosti (*European Security Strategy, ESS*), koji je predložio visoki predstavnik EU za javnu spoljnu i bezbedonosnu politiku Havijer Solana, a usvojili šefovi država i vlada Evropskog saveta u Briselu 12. decembra 2003, Evropa je preuzela deo odgovornosti za globalnu bezbednost i izgradnju boljeg sveta.

Dokument pod nazivom „Bezbedna Evropa u boljem svetu”, koji je usvojen 2003. godine, predstavlja prvu zvaničnu i sveobuhvatnu Evropsku strategiju bezbednosti (ESB).⁶ Ovim dokumentom se identifikuju globalni izazovi i ključne pretnje po bezbednost evropskog kontinenta, definišu strateški ciljevi kojim bi se uspešno odgovorilo na pretnje i ocenjuju političke posledice koje Evropa može imati ukoliko se ovi ciljevi ostvare. Proučavanjem prirode i strukture samog dokumenta uočava se da sadržinu teksta čine tri glavna dela: pretnje, strateški ciljevi i političke implikacije.

Prvi deo dokumenta odnosi se na analizu bezbednosnog okruženja, odnosno na analizu izazova i ključnih pretnji. Prvo su definisane globalne pretnje. Naglašava se da je došlo do smanjenja direktnih vojnih pretnji i da u svetu preovladavaju konflikti do kojih dolazi zbog siromaštva i lošeg upravljanja. Takođe, naglašava se da je sve prisutnija nestašica energije i prirodnih resursa. Potom se u Evropskoj strategiji bezbednosti izdvajaju ključne pretnje sa kojima se Evropa suočava, a koje su sada raznovrsnije, manje uočljive i manje predvidljive:

- *Terorizam*. Terorizam dovodi živote u opasnost i predstavlja rastuću stratešku pretnju celoj Evropi. Po svom dometu novi vid terorizma je globalan, a pošto Evropa predstavlja metu, ali i bazu za pojavu takvog terorizma, neophodno je preduzimanje usklađene evropske akcije kojom će se Evropa boriti protiv takve pojave.
- *Proliferacija oružja za masovno uništenje (OMU)*. Ovo je potencijalno najveća pretnja po bezbednost evropskog kontinenta. Međunarodni ugovori i sporazumi o kontroli izvoza oružja usporili su širenje oružja za masovno uništenje, ali nova i opasna vremena povećavaju mogućnost za trku u OMU naoružanju, posebno na Bliskom istoku. Napredak do kojeg se došlo u biološkim naukama može uvećati moć biološkog oružja. Najopasniji scenario razvoja situacije bio bi onaj u kojem terorističke grupe dolaze do oružja za masovno uništenje. U tom slučaju, mala grupa bila bi sposobna da nanese štetu koju su nekada mogle naneti samo države i armije.

6 <http://europa.eu/legalation summaries/justice freedom security/fight aganis terrorism/133220 en.htm>

- *Regionalni sukobi.* Ovakvi sukobi, bez obzira na svoju geografsku udaljenost, mogu direktno ili indirektno uticati na ostvarivanje evropskih interesa. Oni predstavljaju opasnost za manjine, za osnovne slobode i za ljudska prava. Takođe, oni mogu dovesti do pojave ekstremizma i terorizma, pa i izazvati urušavanje države.
- *Neuspeh država.* Građanski sukob i loša uprava – korupcija, zloupotreba vlasti, slabe institucije i nedostatak odgovornosti – razjedaju države iznutra što može dovesti do sloma državnih institucija. Dobar primer za to je Avganistan. Urušavanje država je pojava koja uznemirava, jer podriva globalno upravljanje i doprinosi regionalnoj nestabilnosti.
- *Organizovani kriminal.* Evropa je meta organizovanog kriminala, koji se prevashodno odvija van EU. Čine ga trgovina drogom, ženama, decom i oružjem. Međutim, on se često ne zaustavlja na spoljnim granicama EU. Takve kriminalne aktivnosti često su povezane sa slabim ili urušenim državama. Organizovani kriminal, takođe, može biti povezan i sa terorizmom, a u ekstremnim slučajevima može i dominirati jednom državom.

U drugom delu dokumenta pažnja je posvećena *strateškim ciljevima i promociji vrednosti EU*. Da bi zaštitila bezbednost i promovisala svoje vrednosti, EU mora biti spremna da adekvatnim sredstvima odgovori na ključne pretnje. To od nje zahteva da razvije i sopstvene vojne kapacitete. Unija teži da promovišući suštinske vrednosti na kojima počiva unapredi sopstvenu bezbednost i doprinese izgradnji stabilnog okruženja. Takođe, dokument potvrđuje da su multilateralizam i međunarodno pravo najbolji načini rešavanja problema pred kojima se nalaze Evropa i svet.

3.2.3. *Evropska strategija unutrašnje bezbednosti*⁷

Usvajanjem Stokholmskog programa, Evropska unija je postavila sebi zadatak da usvoji strategiju unutrašnje bezbednosti sa ciljem da se „dalje poboljša bezbednost u EU i ujedine naponi na suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i drugih pretnji kako bi se zaštitio život i bezbednost evropskih građana“. Španija – predsedavajuća EU, početkom februara 2010. predstavila je nacrt unutrašnje strategije bezbednosti tj. prvi korak ka stvaranju „evropskog modela bezbednosti“. Nacrt strategije usvojen je 25. februara 2010. na sastanku Saveta za pravosuđe i unutrašnje poslove. Finalna verzija će biti odobrena na sastanku Evropskog saveta, a od Evropske komisije očekuje se usvajanje komunikacije sa konkretnim merama sprovođenja strategije.

⁷ http://europa.eu/legislation_summari_cs/justice_freedom_security/fight_against_terrorism/r00004_en.htm.

U Stokholmskom programu unutrašnja strategija nije predstavljena kao poseban strateški dokument, već kao zaokružena celina u čiji zahvat ulaze već usvojeni evropski dokumenti kao što su Evropska strategija bezbednosti iz 2003. i Strategija spoljne dimenzije prostora slobode, bezbednosti i pravde. Cilj Strategije jeste da omogući udruženo delovanje postojećih politika za suzbijanje transnacionalnih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji i da kreira „integrisani pristup“ bezbednosti. Strategijom je planirano da njena razrada i sprovođenje budu prioriteta rada Stalnog komiteta za unutrašnju bezbednost koji deluje u okviru Saveta.

3.2.4. Program za sprečavanje i borbu protiv kriminala za period 2007-2013.

Kako bi se što bolje suprotstavila problematici organizovanog kriminaliteta, Evropska unija je pristupila donošenju novih specifičnih programa za period 2007 – 2013. godine. Odlukom Saveta EU početkom 2007. donet je poseban **Program za sprečavanje i borbu protiv kriminala za period 2007-2013.** radi obezbeđivanja potrebne podrške žrtvama krivičnih dela i zaštiti žrtava i svedoka putem društvene i pravne pomoći. (Zirojević, 2009: 37-44) Ovaj program sadrži četiri glavne teme:

- prevencija kriminala i kriminologija;
- sprovođenje zakona;
- zaštita svedoka i podrška svedocima krivičnih dela;
- zaštita žrtava.

U okviru glavnih tema posebno se izdvajaju novi programi koji će:

- razviti saradnju i koordinaciju između policijskih i pravosudnih vlasti različitih država i tela Evropske unije;
- promovisati najbolje načine za zaštitu svedoka i žrtava;
- podržavati metode potrebne za strateško sprečavanje i borbu protiv kriminala i unapređivanje bezbednosti, naročito kroz rad Mreže za prevenciju kriminala Evropske unije (*European Union Crime Prevention Network*) koja je osnovana odlukom Saveta 2001, kao i kroz saradnju privatnih i državnih organizacija i privatnih bezbednosnih agencija.⁸

Program za sprečavanje i borbu protiv kriminala omogući će finansiranje sledećih projekata kroz javne ugovore ili novčanu pomoć:

- projekte koji u sebi sadrže evropsku dimenziju i koje inicira i vodi Evropska komisija;

8 Privatne bezbednosne agencije već duže vreme igraju značajnu ulogu u borbi protiv organizovanog kriminala u većini evropskih zemalja, a u Briselu imaju svoju lobističku grupu koja nastoji da se na nivou EU donesu propisi kojima bi se položaj privatne bezbednosti izjednačio sa državnim strukturama za kontrolu kriminala. Videti: Zirojević, M.: *Op. cit.*, str. 40.

- transnacionalne projekte koji uključuju najmanje dve države članice Unije ili najmanje jednu državu članicu i državu koja je u procesu pristupanja ili zemlju kandidata. Ovim je omogućeno i našoj zemlji da se uključi u pomeniti program čime bi se obezbedila sredstva, informacije i ostalo što je potrebno kako bi borba protiv organizovanog kriminaliteta bila što uspešnija;
- nacionalne projekte u okviru država članica kojima se pripremaju transnacionalni projekti i/ili akti Unije (pripreme, dopunske ili druge mere) koje razvijaju inovativne tehnike, a mogu se primeniti i u drugim državama;
- operativne novčane pomoći za nevladine, neprofitne organizacije koje razvijaju programe evropske dimenzije.

4. Regionalna saradnja na suzbijanju organizovanog kriminaliteta – aktivnosti Srbije⁹

Kao što je već rečeno, Srbija je potpisala Sporazum o saradnji sa Evropom, a uskoro se očekuje i potpisivanje Okvirnog sporazuma o saradnji. Pored toga, Srbija je na bilateralnom planu potpisala pojedinačne sporazume o različitim vidovima policijske saradnje sa 20 država članica Evropske unije, pet zemalja u regionu i sedam sa ostalim državama. Zbog trenutne aktuelnosti u vezi sa suzbijanjem krijumčarenja kokaina (slučaj Šarić), posebno su značajni sporazumi potpisani sa Urugvajem i Argentinom. Na regionalnom planu izdvaja se sporazum potpisan sa Hrvatskom nakon ubistva novinara Ive Pukanića i zajedničke aktivnosti dveju država na procesuiranju učinilaca ovog i drugih krivičnih dela. Sličan sporazum uskoro se očekuje i sa Crnom Gorom.

Borba protiv organizovanog kriminaliteta ne može se uspešno voditi ukoliko ne postoji tesna regionalna saradnja. Naprotiv, ona bi trebalo da bude osnovna pretpostavka. Sasvim je jasno da su kriminalne grupe na regionalnom nivou veoma dobro međusobno povezane, po mnogima mnogo bolje od regionalne policijske saradnje. Regionalna saradnja na suzbijanju organizovanog kriminaliteta podrazumeva sledeće osnovne pretpostavke:¹⁰

- jasno definisanje pojma organizovanog kriminaliteta;
- jedinstvene inkriminacije aktivnosti vezanih za organizovani kriminalitet;
- usaglašavanje procesnih ovlašćenja neophodnih za otkrivanje i dokazivanje krivičnih dela iz sfere organizovanog kriminaliteta;

9 Videti šire: Golubović, Z.: *Regionalna saradnja u borbi protiv organizovanog kriminala*, Revija za bezbednost br. 3/10, str.248-257.

10 Golubović, Z.: *Op. cit.*, str. 249-250.

- precizno definisanje oblika međunarodne saradnje u borbi protiv organizovanog kriminaliteta;
- pojednostavljenje postupka za pružanje međunarodne pravne pomoći;
- čvršće povezivanje nadležnih državnih organa u cilju razmene informacija, otkrivanja i dokazivanja krivičnih dela;
- definisanje zajedničkih programa za edukaciju organa zaduženih za borbu sa organizovanim kriminalitetom. U vezi sa navedenim, Savet Evropske unije usvojio je 1998. **program “Soko”** kojim je institucionalizovao razmenu, obuku i saradnju lica odgovornih za borbu protiv organizovanog kriminaliteta.

Regionalna saradnja zemalja zapadnog Balkana značajno je poboljšana nakon što je u Skupštini Srbije ratifikovan Sporazum o saradnji u cilju sprečavanja i borbe protiv prekograničnog kriminala,¹¹ koji je zaključen u Bukureštu 1999. Sastavni deo Sporazuma predstavlja ratifikovana **Povelja o organizaciji i funkcionisanju Inicijative za saradnju zemalja jugoistočne Evrope** (*Southeas European Cooperative Initiative – SECI*), kao i osnovani Regionalni centar (SECI centar) za borbu protiv prekograničnog kriminala u Bukureštu.

4.1. SECI centar – organizacija i aktivnosti u borbi protiv organizovanog kriminaliteta

SECI centar je nastao 1999. zahvaljujući Sporazumu o saradnji na prevenciji i borbi protiv prekograničnog organizovanog kriminala koji su potpisale 12 država jugoistočne Evrope (Albanija, BiH, Bugarska, Grčka, Mađarska, Makedonija, Moldavija, Rumunija, Slovenija, Srbija, Turska, Crna Gora i Hrvatska). U radu SECI centra učestvuje i 19 država posmatrača, među kojima su: Austrija, Nemačka, Francuska, Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države i dr. Ova činjenica pokazuje koliko su najznačajnije zemlje Evropske unije, kao i Sjedinjene Američke Države zainteresovane za unapređenje regionalne saradnje u Evropi. Pored toga, Interpol i Svetska carinska organizacija imaju status stalnog savetnika i učesvuju u procesu odlučivanja.

SECI centar obezbeđuje operativnu saradnju policija i carina u zemljama jugoistočne Evrope preko dva stalna oficira za vezu (po jedan predstavnik policije i carine iz svake članice). Osnovni zadatak i cilj Regionalnog centra u Bukureštu je razvijanje i unapređivanje međuresorske saradnje između zemalja članica jugoistočne Evrope na planu identifikacije, sprečavanja, vođenja

11 “Sporazum o saradnji u cilju sprečavanja i borbe protiv prekograničnog kriminala”, Službeni list SRJ, Međunarodni ugovori, br. 5/2001.

istraga i borbe protiv prekograničnog kriminala putem razmene informacija i dokumenata. Aktivnosti SECI centra podeljene su u četiri grupe:

- prvu grupu čine mere usmerene na ostvarivanje brže i koordinirane razmene informacija između organa za sprovođenje zakona država članica o delovanju kriminalnih grupa i mreža;
- drugu grupu aktivnosti predstavlja koordinacija regionalnih operacija i formiranje zajedničkih istraga;
- Regionalni centar objavljuje problemske analize i izveštaje o specifičnim oblicima kriminaliteta i organizuje obuku za predstavnike organa za sprovođenje zakona;
- U okviru SECI centra izvršena je podela rada – aktivnosti po zemljama. Tako npr. Albanija je zadužena za praćenje carina, Mađarska za problematiku krađe vozila, Srbija za radnu grupu tužilaca zemalja članica itd.

SECI centar se dalje razvija i u pogledu organizacije i finansiranja svojih aktivnosti ulazi u novu fazu razvoja. U vezi sa tim funkcionišu dve formirane radne grupe koje pripremaju inovativne aktivnosti SECI centra.¹²

4.2. FLARE

FLARE (*Freedom, Legality and Right in Europe*) je najveća mreža organizacija civilnog društva koja ima za cilj građanske borbe protiv organizovanog kriminaliteta u Evropi. Ova mreža je osnovana 2008. u Evropskom parlamentu i broji više od 40 članica iz 24 zemlje Evrope, Mediterana, Bliskog istoka i bivšeg Sovjetskog Saveza. Članice ove mreže su organizacije civilnog društva aktivne u borbi protiv korupcije, trgovine ljudima radi seksualne eksploatacije, ekološke zaštite, zaštite ljudskih prava i dr.¹³ Nakon regionalne kancelarije otvorene u Kijevu, FLARE mreža je otvorila regionalnu kancelariju za Balkan sa sedištem u Nišu. Ovaj grad je odabran zbog svog geografskog položaja i nalazi se u blizini velikog broja balkanskih glavnih gradova (Beograd, Sofija, Bukurešt, Skoplje, Tirana i dr.).

Kao prioritet za region Balkana, FLARE mreža je odabrala fenomen korupcije i socijalno korišćenje imovine oduzete od pripadnika organizovanog kriminala. Korupcija nije slučajno među prioritetima, jer je dobro poznato da zemlje Balkana imaju najveću stopu korupcije u Evropi. S druge strane, u vreme sprovođenja kriminalnih privatizacija na ovim područjima postala je neophodna potreba oduzimanja imovine stečene na kriminalan način, u vezi sa čim već postoje pozitivna iskustva i u Srbiji. Iako su Rumunija i Bugarska već članice Evropske unije, one imaju ozbiljnih problema sa

12 Videti detaljnije: www.secicenter.org

13 Golubović, Z.: *Op. cit.*, str.251-252.

korupcijom, zbog čega su u više navrata upozoravani od strane EU u pogledu iznalaženja adekvatnijih mera na sprečavanju i suzbijanju ove pojave. Zbog svega toga, regionalna kancelarija FLARE mreže u Nišu ima veliki značaj u jugoistočnoj Evropi.

FLARE mreža ima ukupno 12 članica nevladinih organizacija na Balkanu, a to su: "Protesta", "Astra" i "Generator" u Srbiji; "Suncokret" u Hrvatskoj; MANS u Crnoj Gori; "Youth of Pazardzhik" i Institute for public environment development u Bugarskoj; Kosovska mreža mladih sa Kosova; "Youth 4 I Youth Can" iz Makedonije; i "AGHDer" i "Ahi Evran" iz Turske.

ZAKLJUČAK

U poslednjih dvadesetak godina došlo je do ozbiljne eskalacije skoro svih oblika organizovanog kriminaliteta kako u svetu, tako i na prostorima bivše Jugoslavije. Među oblicima organizovanog kriminaliteta gde je ova eskalacija bila najvidljivija dominiraju: krijumčarenje narkotika, teroristički akti, trgovina ljudima, krijumčarenje oružja i drugi.

Da bi se suprotstavila ekspanziji organizovanog kriminaliteta, međunarodna zajednica a u okviru nje i Evropska unija, preko svojih institucija i tela preduzela je konkretnije i energičnije mere. Krajnji cilj njenog angažovanja jeste iznalaženje adekvatnih međunarodnih pravnih standarda koji će, pre svega, dati potporu državama da u svojim zakonodavstvima iste usvoje i primene na planu sprečavanja i suzbijanja pojedinih oblika organizovanog kriminaliteta.

Brojne međunarodne konferencije posvećene su tim pitanjima i usvojeni su značajni međunarodni dokumenti i preporuke Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope, Evropske unije, Svetske banke, MMF-a, OECD-a, Svetske trgovinske organizacije, Organizacije Američkih Država i drugih koje bi države trebalo da pretoče u nacionalne pravne okvire. Takođe, u navedenom periodu održani su i brojni sastanci i konferencije visokih policijskih funkcionera najčešće na užem – regionalnom nivou.

Međunarodna zajednica je nastojala da pored regulative na nacionalnom nivou i formalno legalizuje primenu posebnih, specijalnih istražnih tehnika koje bi se primenjivale u suprotstavljanju najtežim oblicima organizovanog kriminaliteta. Do tada je bilo neuobičajeno da se međunarodni pravni akti upuštaju u rešavanje određenih konkretnih dokaznih pitanja, vezanih za posebne tehnike prikupljanja i obezbeđivanja dokaza. Međutim, razvoj i priroda najtežih oblika kriminaliteta uticali su da se ova pitanja rešavaju i na međunarodnopravnom nivou jer, na osnovu problema u praksi shvaćeno je da se na drugi način ne može voditi uspešna borba protiv

najtežih oblika kriminaliteta, a posebno onih koji imaju međunarodni karakter. (Milošević, 2003: 65)

Korišćenje posebnih dokaznih radnji ili specijalnih istražnih ovlašćenja ili posebnih tehnika istrage, posebno je značajno kada su u pitanju složene kriminalne operacije, kao što su "pranje" novca, koruptivni i drugi finansijski delikti, kada se deluje u sprezi sa određenim poslovnim subjektima, pre svega bankama i drugim finansijskim organizacijama. Međutim, i drugi oblici organizovanog kriminaliteta, kao što su trgovina narkoticima, ljudima, krijumčarenje vozila, cigareta, oružja i slično, takođe zahtevaju primenu takvih mera.

Veliki broj zemalja je pravovremeno reagovao na preporuke međunarodnih dokumenata u pogledu novih, savremenijih i efikasnijih međunarodnih standarda namenjenih borbi protiv organizovanog kriminaliteta. Zbog toga će biti jasnija i briga međunarodne zajednice da pomogne državama da svaka na svom području, ali i kroz međusobnu saradnju na širem, međunarodnom i regionalnom planu, postigne odgovarajuću efikasnost u suprotstavljanju pojedinačnim oblicima organizovanog kriminaliteta.

LITERATURA

- Bošković, Mićo: *Osnovi kriminalistike*, Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad, 2007.
- Bošković, Milo, Skakavac, Z.: *Organizovani kriminalitet – karakteristike i pojavnici oblici*, Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad, 2009.
- Golubović, Z.: *Regionalna saradnja u borbi protiv organizovanog kriminala*, Revija za bezbednost br. 3/10, str.248-257.
- Đorđević, S.: „Borba protiv organizovanog kriminala – Evropska unija i zapadni Balkan“, *Revija za bezbednost* br. 2/09.
- Milošević, M.: *Organizovani kriminal*, Beograd, „Službeni list SCG“, 2003.
- Petrović, D.: *Organizovanje zločinačkog udruženja*, Sprsko udruženje za krivično pravo, Beograd, 1996.
- Williams, P.: „The nature of Drug Trafficking Networks“, *CurrentHistory* (April 1998).
- Zirojević, M.: Poseban program za sprečavanje i borbu protiv kriminala za period 2007-2013, *Revija za bezbednost*, br.2/09.
- http://europa.eu/legislation_summaries_cs/justice_freedom_security/fight_against_terrorism/r00004_en.htm.
- http://europa.eu/legalation_summaries/justice_freedom_security/fight_aganis_terrorism/133220_en.htm
- http://europa.eu/legislation_summari_cs/justice_freedom_security/fight_against_terrorism/r00004_en.htm.

Abstract: Organized crime, in modern times, has been a growing concern of the human kind. For the past twenty years, in the world, there has been a serious escalation of almost all forms of organized crime, both in the world, and the former Yugoslavia. The distribution and the diversity of phenomenological manifestations of its forms is a serious warning that calls for the acceleration of further euro-integrations. In order to improve efficiency in the fight against organized crime during this period, we are witnessing a concrete response on the part of the international community in finding adequate legal standards that would oppose this extremely dangerous social phenomenon. Therefore, we can see, among other things, a significant improvement in effectiveness of the police on the European territory, concerning the reduction and suppression of certain forms of organized crime. This paper will focus on stressing the importance of the European Union in preventing and suppressing of the organized crime.

Key words: *European integration, European Union, Council of Europe, Europol, organized crime.*

Драган Гаћеша
Факултет за безбједност и заштиту Бањалука

УГРОЖАВАЊЕ ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЈЕДНОСТИ НА ГЛОБАЛНОМ НИВОУ

Резиме: у овом раду се говори о облицима угрожавања еколошке безбједности на глобалном нивоу, те још увијек недовољном схватању могућих посљедица по човјечанство. Од облика угрожавања узети су они који су глобалног карактера и чије посљедице могу бити несагледиве, а ради се о угрожавању озонског омотача, штетног дјеловања повећаног ефекта стаклене баште и појачаног радиоактивног зрачења. Поред тога, указано је и на остале угроживаче еколошке безбједности. У раду су обрађени и проблеми, односно активности (неактивности) друштва који утичу на загађивање, односно угрожавање животне средине, као што су неодговоран однос према основним компонентама животне средине, болесна трка за профитом на рачун одрживости, рапидан раст броја становника на планети, неодговоран однос субјеката непосредно задужених за старање о еколошкој безбједности и њихова неадекватна организација, непоштовање препорука међународне заједнице за заштиту животне средине и др.

Кључне ријечи: *еколошка безбједност, угрожавање, пријетње, озонски омотач, штетан ефекат стаклене баште, појачано радиоактивно зрачење, посљедице за људско здравље*

Уводне напомене

У стручној литератури постоје различита схватања у вези са систематизацијом облика угрожавања еколошке безбједности. Тако нпр. проф. др Миодраг Пантелић и др. (2007: 4) са Техничког факултета у Чачку ове облике сврстали су у пет категорија и то: *зрачења велике енергије* у која спадају радиоактивно, X и УВ зрачење; *топлота* на што негативно утичу неконтролисано трошење озонског омотача и

стварање повећаног ефекта стаклене баште; *хемикалије* као штетан производ људске дјелатности; *микроорганизми* и *бука* и *вибрације*. Угрожавање еколошке безбједности може потицати и од разних геолошких и геофизичких узрока као што су земљотреси, вулканске ерупције, суше, поплаве, клизишта, град, екстремне олује, циклони, торнада, цунами, грмљавине, одрони и др., на које се углавном не може утицати, мада многе друге факторе који загађују и угрожавају еколошку безбједност човјек може благовремено спријечити.

Да би се потпуније схватио значај угрожавања еколошке безбједности, од којег могу наступити веома штетне посљедице за живи свијет на планети Земљи, неопходно је указати на његове основне феноменолошке аспекте. Без доброг познавања облика, узрока и начина угрожавања животне средине, те посљедица које могу настати, не може бити ни успјешног рада на спречавању угрожавања еколошке безбједности. Да би се то постигло, све државе дужне су да у своја законодавства уграде препоруке међународне заједнице у погледу заштите животне средине, донесене у виду конвенција, протокола и других аката и да их, преко својих надлежних органа, досљедно спроводе у пракси.

У овом раду ће се обрадити, прије свега, најзначајније глобалне пријетње еколошкој безбједности, као што су угрожавање озонског омотача, штетан ефекат стаклене баште и појачано радиоактивно зрачење, а у најкраћим цртама ће се указати и на остале угроживаче еколошке безбједности.

1. Облици угрожавања еколошке безбједности на глобалном нивоу

1.1. Угрожавање озонског омотача

Озонски омотач је саставни дио ваздуха као најважнијег објекта заштите еколошког криминалитета, који се налази у средишњем дијелу стратосфере. Он је алотропска модификација кисеоника са три атома у молекули (O_3), који настаје приликом пражњења атмосферског електрицитета. До појаве озонског омотача, на копну Земље није било живих организама. Живи организми постојали су до тада само у води (хидросфери). Озон је настао од слободног (молекуларног) кисеоника у атмосфери под дејством Сунчевог ултраљубичастог зрачења, приликом разградње слободног кисеоника. Након тога, он се спајао са доступним слободним кисеоником, тако да је његова концентрација у атмосфери постепено расла у дијелу стратосфере и формирала озон-

ски омотач. Озон се налази у средишњем дијелу стратосфере (дио атмосфере) која је удаљена од Земље у просјеку 12 км (19 км у поларном појасу Земље, око 18 у екваторијалном и 10-11 км у умјереном појасу Земље). Стратосфера је пречника око 40 км. Овај озон познат је као „добар“ озон, јер штити биосферу у којој се налазе жива бића на Земљи од јаког Сунчевог ултраљубичастог зрачења. Пробијањем или уништењем стратосферског озонског омотача живот на Земљи би изумро. Стога се с правом може рећи да је очување стратосферског озонског омотача најважнији задатак човјечанства.

Поред доброг озона, постоји и „лош“ озон, који се налази у тропосфери (дио атмосфере између површине Земље и стратосфере). Тропосферски озон настаје разлагањем примарних загађујућих материја у атмосфери, азотних оксида који се разлажу под дејством Сунчевог зрачења, ослобађајући атомски кисеоник који, потом, ступа у реакције са молекулским кисеоником из ваздуха. Он је полутант, тачније фотооксидант који започиње низ реакција са органским молекулима који се налазе у ваздуху, као продуката антропогених (човјекових) дјелатности, при чему настају веома штетна једињења, како за биљке, тако и за све друге живе организме, а посебно за човјека.

Нагли развој технике и технологије, са циљем лакшег и удобнијег живљења, створио је нове производе који данас угрожавају озонски омотач и доводе до глобалног отопљавања које постаје пријетња опстанку живих бића на планети.

Главне супстанце које угрожавају озонски омотач могу се сврстати у двије групе:

- група I, коју чине хлорфлуоругљоводоници или CFC, као што су трихлорфлуорметани (CFC-11), хлорофлуорокарбони – CFC, дихлоридифлуорометан (CFC-12), трихлоротрифлуороетан (CFC-113), дихлоротетрафлуороетан (CFC-1) и монохлоропентафлуороетан (CFC-115), који су познати као грађевински материјал стиропор;
- група II, коју чине халони (халон-1211, халон-1301, халон-2402), који су комерцијално познати као фреони.

Фреони се користе за хлађење у замрзивачима, фрижидерима, аутомобилским и стамбеним клима-уређајима, а користе се и као активатори у распршивачима као што су спрејеви за косу и други спрејеви.

Када су у питању стиропори (CFC – хлорофлуорокарбони), проблем настаје када дође до њиховог ломљења, дробљења или спаљивања, јер у таквом стању, због своје претјеране лакоће, ношени струјањем зрака, лако доспијевају у зону озонског омотача, гдје остају више година. До-

битници Нобелове награде, амерички научници – хемичари Марио Молина и Шервуд Роулан, научно су доказали да, када се из хлорфлуоркарбона ослободи један атом хлора, он постепено може да уништи око 100.000 молекула озона (Павловић, Павловић, 2007: 162, 205, 262). Стручњаци који се баве овом проблематиком процјењују да је на овај начин CFC уништио већ око 3% озонског омотача и допринио глобалном отопљавању Земље за 15 до 20%. Ово је један од разлога да се производња овог материјала у наредном периоду укине, што су већ урадиле неке земље свијета, а неке најавиле укидање, поштујући препоруке УНЕП-а. С тим у вези, већ се изналазе други топлотни изолациони материјали као што је пресована комуша и сл.

Са прекидом производње и употребе назначених материја, са циљем довођења концентрације хлора и брома у природне вриједности, озонски омотач се може опоравити, али је за то, према процјени стручњака, потребно од 50 до 100 година (Група аутора, 2003: 153).

Када се озонски омотач истроши, он пропушта веће количине Сунчевих ултраљубичастих зрака, што код људи изазива рак коже (меланом) и катаракту, док биљке производе мање сјемена, што неповољно утиче на квалитет сјемена, па тиме и приносе. Све то може утицати на смањење обима хране за прехрану све бројнијег становништва на Земљи.

1.2. Штетно дјеловање повећаног ефекта стаклене баште

Као и озонски омотач, повећан ефекат стаклене баште се односи на угрожавање ваздуха као основне компоненте животне средине. Ефекат стаклене баште подразумијева стање да угљен-диоксид и неки други гасови дјелују као стакло у стакленој башти. Сунчеви зраци, када допру до површине земље, одбијају се од ње и враћају у космос. При том дио топлотне енергије, коју ти зраци носе, остаје у атмосфери и на површини тла. На овај начин загријава се земљина површина и у природној равнотежи гасова у атмосфери та количина топлоте је уједначена и стална. Овакав ефекат, који је постојао увијек, омогућава да се на земљи задржава ниво температуре која је потребна за очување биодиверзитета. Нажалост, он је данас поремећен због превелике емисије одређених гасова, што доводи до глобалног загријавања Земље, чему у битној мјери доприноси и неконтролисана сјеча шума, посебно амазонских и тропских, које упијају штетне гасове и на тај начин смањују њихове штетне ефекте. Овакво стање, као посљедица *кривичног дјела загађивања животне средине отпадним материјама* (члан 416 КЗ РС), изазива низ штетних посљедица по стање биодиверзитета.

Поред стиропора и клима-уређаја, на трошење озонског омотача, па тиме и глобално отопљавање уопште, негативно утичу и други гасови који изазивају ефекат стаклене баште, као што су:

- *угљен-диоксид* (CO₂), који потиче од изгарања фосилних горива, производње цемента и пожара шума. Највише угљен-диоксида у атмосферу испушта САД – 5.228 милиона тона, затим Кина – 3.006, Русија 1.547, Јапан 1.151, Њемачка 884, Индија и Латинска Америка 803, Африка 692 и Велика Британија 565 милиона тона (Пантелић, Јоедовић, Нешковић, 2008: 219). Овај гас узрокује око 50% ефекта стаклене баште. У сталном је порасту, а од 1959. порастао је за скоро 3 пута;
- *хлорфлуоругљеници* (CFC), који потичу од полистиренских пјена узрокују 15-20% ефекат стаклене баште и у сталном су порасту;
- *метан* (CH₄), који потиче од изгарања фосилних горива, одлагалишта отпада, сточарства. Овај гас узрокује око 18% ефекта стаклене баште, а од 1989. не биљежи тренд раста;
- *азотни оксид* (N₂O), који потиче од производње умјетног гнојива, гнојидбе, изгарања горива. Овај гас узрокује око 10% ефекта стаклене баште и у благом је порасту. На штетност азотних оксида први је указао холандски научник, добитник Нобелове награде Паул Круцен, који је открио да азотни оксид којег производе бактерије у земљишту разара озонски омотач, тако што претвара добри озон (O₃) у лоши озон (O₂). Ово откриће иницирало је даља истраживања на ову тему (Круцен, Гредел, 1993: 68);
- *перфлуороугљоводоници* (PFC₄), који потичу од производње алуминијума;
- *сумпоров хексафлуорид* (SF₆), који потиче од производње магнезија, расклопних високонапонских склопова.

На Слици број 1. дат је приказ раста материја које изазивају повећан ефекат стаклене баште.

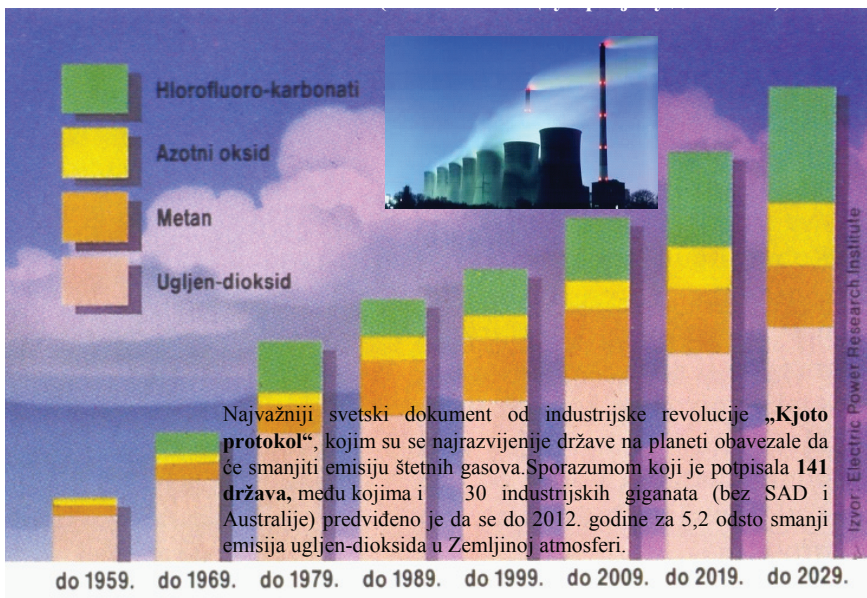
Поред наведених гасова који директно утичу на глобално загријавање, на њега индиректно утичу и душикови оксиди (NO_x), сумпор-диоксид (SO₂), не-метански испарљиви органски спојеви (NMVOC) и угљен-моноксид (CO).

Глобално отопљавање узроковано трошењем озонског омотача изазива следеће посљедице:

- *пораст температуре* (са садашњих просјечних 15,4 степени С температура би 2100. могла порастати на просјечних 20 степени С).¹ Уколико се ово деси наступиће права катастрофа, која би могла довести до катаклизме;

1 Извор: UNEP/GRID – Arendal, Maps and Graphics Library.

- *повлачење и топљење ледењака и снијега* (ледењаци су се на Арктику од 1980. истањили за 1,2 m или 22%, а тај тренд се стално наставља, на што упозорава УНЕП). Ранија очекивања су била да би се лед на Арктику, због ефекта стаклене баште, могао истопити до 2040. Нажалост, нова истраживања научника НАСА говоре да би се то могло десити чак и 2013;
- *пораст нивоа мора* (топљење ледењака и одмрзавање пермафроста од Аљаске до Сибира и од Хималаја до Алпи могло би подићи ниво мора за више од 1 m, због чега би без крова над главом у свијету могло остати преко 145 милиона људи);
- *загријавање океана*, што, будући да ова маса заузима 2/3 укупне површине планете Земље, може убрзати пораст температуре у атмосфери и тиме довести до негативних посљедица по биодиверзитет;
- *временске непогоде* (јаке суше, поплаве, цунами, елنيњо и друге елементарне непогоде као што су земљотреси и сл.);
- *промјене у екосистему и биолошкој разноврсности* (процјењује се да ће се у овом вијеку довести у питање опстанак око 5.500 животињских и 34.000 биљних врста);
- *штетан утицај на здравље људи* (пораст кардиоваскуларних, респираторних, малигних, аутоимуних и других болести);
- *штетан утицај на пољопривреду* (умањење приноса хране, прије свега, због суша, затим поплава, града и других временских непогода);
- *штетан утицај на привреду*;
- *штетан утицај на друштвене процесе и односе* (избијање ратова због питке воде, заузимања боље и пријатније животне средине и др.). Процјењује се да ће најповољнији простор за живљење за наредних тридесет година бити појас гдје се налази Канада и сјеверни дио Њемачке, а за осамдесет година простор Сибира;
- *постепен нестанак тајги* (хладних шума) на сјеверном појасу Русије и Канаде, које чине 21,3% копна Земље, односно 7,3% укупне Земље; и др.

Слика број 1: Материје које изазивају повећан ефекат стаклене баште и проијектовани тренд раста у наредном периоду

Ови показатељи треба да буду озбиљно упозорење човјечанству да се предузму хитне мјере на елиминисању узрока који доводе до штетног ефекта стаклене баште и глобалног отопљавања планете Земље. У противном ће се, брже него што се мисли, довести у питање опстанак човјека и других живих бића на копну.

1.3. Појачано радиоактивно зрачење

Радиоактивно зрачење може бити природно и вјештачко.

Највећи **природни извори** радиоактивног зрачења су космички (екстерни) зраци који допиру до нас из дубине међузвезданог простора, а неке емитује Сунце приликом својих експлозија. Космички зраци директно озрачују Земљу, што активира радиоактивне материјале на Земљи као што су уранијум 238, торијум 232, рубидијум 87 и калијум 40. Ниједно мјесто на Земљи не може избјећи дејство овог вида радијације.

Распадањем уранијума 238 и торијума 232 из Земље настаје радиоактивни гас радон (без боје и мириса, тежи од ваздуха 7,5 пута) који удишемо из ваздуха. Поред зрачења радоном, интерно зрачење

може потицати и из пепела угља, термичке енергије и фосфатних руда (руда које свјетлуцају).

Природни извори зрачења улазе у метаболизам биљака, или се налазе растворени у води, тако да их човјек уноси у организам коришћењем воде, конзумирањем озраченог поврћа и воћа, или млијека, меса и јаја животиња које су јеле озрачену храну и пиле озрачену воду.

Природни извори зрачења су знатно мање штетни по здравље људи од вјештачких извора зрачења.

У **вјештачке изворе** радиоактивног зрачења спадају нуклеарна енергија, нуклеарне експлозије које се, прије свега, могу третирати као војни извори угрожавања, те медицински и други извори зрачења.

а) **Нуклеарних реактора**, када се узму о обзир и они који су угашени (95 реактора) и они које су у градњи, данас у свијету има око 350. Највише нуклеарних реактора тренутно у употреби има САД 82, затим Јапан 53, Француска 48, Русија 28, Индија 22, Енглеска 21, Јужна Кореја 20, Украјина 13, Кина 11, Шведска 9, Шпанија 8, Словачка 7, Белгија и Чешка по 6, Швајцарска 5 итд (Група аутора, 2003: 220-221). С обзиром на то што нуклеарне електране дају око 15% укупне свјетске енергије, с правом се може поставити питање оправданости њиховог постојања, посебно ако се зна за њихове веома штетне посљедице. Имајући све то у виду, Њемачка је своје нуклеарне реакторе свела са 19 на 2, а Канада са 14 на 3 реактора. Највећи проблем код нуклеарних електрана представљају грешке у руковању. У свијету је забиљежено више случајева акцидентата на нуклеарним електранама, од којих су познатији случај у Онтарију у Канади 1952, Ајдаху у САД-у 1955. и 1961, Мичигену у САД-у 1966, Пенсилванији у САД-у 1979, итд. Највећи акцидент у нуклеарним електранама десио се у Чернобилу у Украјини 1986, када је дошло до велике експлозије на једном од укупно четири реактора, која је дизала громаде од 1000 тона (поклопац реактора) избацујући радиоактивни материјал високо у атмосферу. Избачена радиоактивна прашина ношена ваздушним струјањима захватила је велики дио Европе укључујући чак источни дио Француске, Холандију, Енглеску, Италију и Грчку. Она је била јача за 400 пута од атомске бомбе која је бачена на Хирошиму.² У чернобилском акциденту живот на лицу мјеста је изгубило 31 лице, више од 240 задобило је теже радиоактивне озљеде, док је 150.000 људи са подручја Чернобила морало бити премјештено на друга подручја у Украјини. Истраживања су показала да ће због овог акцидента од рака

2 Податак из дневних новина Победа од 9/2/2004. године, стр. 11.

умријети од 28.000 до 100.000 лица свих узраста, док ће се генетски дефекти код новорођенчади осјећати у наредних 50 година.³ Овакви подаци треба да нађу своје мјесто у процјенама које се раде у вези са сузбијањем еколошког криминалитета, првенствено због спречавања илегалног уношења радиоактивног отпада у Републику Српску.

Слика број 2: Преглед посљедица највећег нуклеарног акцидента у историји у Чернобиљу 1986. године

Када су у питању нуклеарне електране, нарочито велики проблем представља одлагање нуклеарног отпада, који, и када се најквалитетније изољује, има штетне посљедице по здравље људи и других живих организама. Ово је проблем са којим се суочавају све земље свијета које су изградиле нуклеарне електране. САД су за одлагање нуклеарног отпада одредиле по три локације на истоку и западу земље. Радиоактивни отпад се одлаже у стаклене или порцуланске посуде које се потом конзервирају у металне контејнере и закопавају у земљу на дубини од 750 метара, водећи рачуна да је земљиште у које се одлаже геолошке структуре од гранита, базалта или соли. На

3 Исто, стр. 221.

сличан и још квалитетнији начин нуклеарни отпад одлажу Французи који производе највише нуклеарне енергије у свијету (3/4 од укупне која се производи). Имајући у виду да полураспади радиоактивних материјала трају много година (радијум 226 читавих 1620 година, цезијум 137, 30 година итд.), неке земље овај отпад покушавају по сваку цијену пребацити на територију других земаља,⁴ или га истоварају у морске и океанске дубине, што има погубан утицај на живе организме који живе у води.

б) **Нуклеарне експлозије** настају у атмосфери након гађања одређених циљева ради испробавања нуклеарног оружја, као што је био случај у СРЈ 1997. и у току грађанског рата у БиХ (1992–1995). Када је у питању Република Српска, гранатама у којима се налази осиромашени уранијум гађан је простор општина Хаџићи, Хан Пијесак, Пале, Соколац, Трново, Фоча, Приједор – релеј на Козари и др. На овај начин изазвана је опасност за људе и животну средину.⁵ Готово сваки човјек је био изложен радиоактивним

4 Случај забиљежен 2003. на подручју села Орахова код Градишке у Републици Српској, када је овакав отпад закопан у земљу (податак из „Независних новина“ од 20/3/2003).

5 У извјештају експертне групе са Института у Винчи који је сачињен по захтјеву МУП-а Републике Српске у поглављу „Опасност за људе и животну средину“ се наводи: „Иако је материјал изузетно велике густине односно тврдоће, до његовог разарања ипак може доћи приликом удара у препреку на циљу. На мјестима удара утврђено је присуство радиоактивности. Такође је утврђена контаминација алуминијске чауре. Уранијум је пиророфан материјал који се пали у зони контакта са препреком када температура пређе границу топљења. Сагоријевањем се ослобађају продукти који су поред тога што су радиоактивни и веома токсични. Имајући у виду присутну радиоактивност, без обзира на друге особине, може се констатовати да је језгро израђено од нуклеарног отпада насталог у процесу добијања нуклеарног горива било у ратне или мирољубиве сврхе. Због тога се може сматрати да је дошло до употребе једне врсте радиолошког оружја. Његова употреба је нехумана и ничим не може бити оправдана. Заговореници употребе ове врсте муниције покушаће да присутну радиоактивност оправдају тврђом да се ради о радиоактивности која потиче од природних радионуклеида. Међутим, овдје није ријеч о радионуклеидима који се налазе у природним рудама већ о радионуклеидима који су добијени прерадом у концентрованом облику, па као такви представљају одређену опасност. Као што је познато уранијум је токсичан елемент, а осим тога он и његови продукти распада су радиоактивни и као такви представљају одређени радијациони ризик за становништво. Према томе, његова примјена у ратне сврхе не може бити оправдана са војног или политичког аспекта. Уранијум и његове соли спадају у групу веома токсичних материја. Он изазива дерматитис, бубрежна оштећења, акутне некротичне артеријске лезије, па чак и смрт. Опасност од радијације услјед инхалације ситних честица у плућима може да доведе до појаве канцера. (Fairhall, L.T., *Industrial Toxicology*, Hafner, New York, 2nd, ed. 1969, pp. 129-131)“. У дијелу извјештаја који се односи на јачине доза зрачења које негативно дјелују на човјечији организам се констатује: „Највећи допринос јачини дозе даје гама зрачење средње енергије од 48keV-а. Њој одговара гама константа од 0,071%. Доза озрачивања може да потиче од спољашњег озрачивања ниско енергетског гама зрачења. Процјена најгорег случаја односи се на особу која би била у непосредном контакту са узорком. Ако узмемо да ефикасно растојање од критичног органа иноси 5 cm онда јачина дозе на том растојању износи око 5 mGy/h. То значи да би се за 400 сати накупила доза од 2 mGy (што одговара еквивалентној дози од 2),

падавинама, што је узроковало нагли пораст карцинома на овим подручјима. Тако, нпр. грађани из Хаџића који су послје рата избјегли на подручје општине Братунац три пута више обољевају од карцинома него домицилни Братунчани, а дошло је и до пораста рака на општинама на чијем простору је употребљавано оружје са осиромашеним уранијумом. Исто тако, више генерала војске Републике Српске је, због удисања радиоактивне прашине на ратишту, умрло од посљедица рака (Гузина, Ждрале, 2001). Употреба оружја са осиромашеним уранијумом је, на својеврстан начин, рјешавање одлагања властитог нуклеарног отпада, будући да се муниција са осиромашеним уранијумом управо прави од нуклеарног отпада и експериментисање са најновијим типовима оружја и експлозива. Ово је, у суштини, и основни циљ употребе нуклеарног оружја на подручју Републике Српске – БиХ и СРЈ.⁶

- в) **У медицинске изворе зрачења** спадају уређаји за дијагностику (рендген и други савременији уређаји) и лијечење зрачењем коме су више изложени пацијенти који користе овај вид терапије код лијечења карцинома, те мање медицинско особље које им пружа помоћ.
- г) **У остале вјештачке изворе** мање опасног радиоактивног зрачења спадају громобран, свијетлећи ручни сатови и будилници, детектори дима, колор ТВ, те цигарете за које је утврђено да садрже токсично олово и веома опасни радиоактивни метал полонијум, тако да се кроз 30 попушених цигарета дневно унесе у организам доза радиоактивног зрачења од 160 mSv, што је највећа доза од свих производа које човјек унесе у организам (Јовановић, Пауновић, 2005).

Излагање организма радиоактивном зрачењу у прекомјерним дозама има веома штетне посљедице по људско здравље. О томе најбоље свједоче подаци о посљедицама катастрофе у Хирошими и Нагасакију у Јапану, на које је од стране САД-а бачена атомска бомба, затим Чернобила и других мјеста гдје је дошло до акцидената у нуклеарним електранама, те чињеница да је и сама Марија Кири, која је истраживала нуклеарну енергију, умрла од посљедица радиоактивног зрачења. Имајући у виду да је полувријеме распада уранијума веома дуго, радијација неће имати неких битнијих негативних ефеката за садашњу и неколико наредних генерација. Повећање броја обољелих

односно, доза коју појединац у просјеку прими од природних извора зрачења. Дозу од 5 mSv (годишња доза за становништво) примиће за 1.000 сати, а дозу од 50 mSv (годишња доза за професионалце) за 5.000 сати (око 200 дана).⁶

6 Глас јавности, Београд од 31/1/2000. године и Политика, Београд од 21/9/2001.

са примјетним радиоактивним оштећењима, евентуално се могу испољити послје седам-осам генерација (Пантелић, 2007: 104-105).

Посебан допринос на плану борбе против употребе нуклеарног оружја дао је познати амерички научник Лајнус Полинг, двоструки добитник Нобелове награде, који је организовао потписивање чувене петиције са 11.000 потписа научника широм свијета коју је предао Организацији Уједињених нација 1958. (Павловић, Павловић, 2007: 236-237). Због овакве своје активности запријеђено му је затвором и одузет пасош, што је, због немогућности одласка у иностранство, утицало на успоравање његовог научног рада.

Радиоактивне материје у организме живих бића улазе на више начина:

- загађеним ваздухом: инхалацијом, односно удисањем аеросолних честица, које се расејавају у унутрашње органе;
- загађеном водом, у коју доспјевају спирањем;
- загађеном храном;
- преко ране на тијелу;
- путем ланца исхране.

Од посљедица дјеловања радиоактивног зрачења преко дозвољених доза⁷ код људи страдају сљедећа ткива и органи:

- *црвена коштана срж* која производи крвне ћелије, усљед чега долази до слабљења крви, тј. појаве анемије, затим леукемије и других крвних болести, што неминовно утиче на слабљење имунолошког система;
- *тимус* (грудна жлијезда чија је најважнија функција обука Т-ћелија – лимфоцита који у организму убијају непожељна страна тијела – антигене);
- *лимфни чворови*,⁸ који скупа са коштаном сржи, слезином, тимусом, крајницима, аденоидима и неким другим тјелесним органима имају кључну улогу за отпорност организма (имунитет);
- *епител цријева и желуца*, чиме слаби квалитет варења хране, усљед чега се отрови из организма спорије елиминишу, што узрокује многе болести;

7 Максимална дозвољена доза (МДД) за цијело тијело човјека годишње износи 20 mSv (један сиверт је јединица за еквивалентну дозу зрачења која је равна производу од једног греја и фактора квалитета Q – 1 до 20), мјесечно 4 mSv, недељно 1 mSv, дневно 0,2 mSv и за један час 0,003 mSv. Гранична доза за крвотворне органе и очно сочиво годишње износи 150 mSv, а за остале органе 500 mSv. Лица млађа од 18 година не смију да раде са изворима јонизирајућег зрачења (Извор: *Енциклопедија – животна средина, одрживи развој*, Еколибри, Београд, 2003, стр. 234).

8 Др Роџер Когил је на Лондонској конференцији посвећеној вези између осиромашеног уранијума и канцерозних обољења у Ираку изјавио: „Само једна честица осиромашеног уранијума у лимфним судовима може да разори цијели имунолошки систем.“ (Блиц, 12/1/2001).

- *гонаде* (сјеменици – тестиси код мушкараца и јајници код жена), што узрокује импотенцију и тератогеност, тј. рађање дефектне новорођенчади.

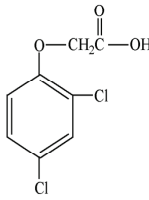
Када је у питању биохемија радионуклеида, ваља нагласити да полуживот уранијума 4,5 милијарди година, цезијума-137 у меким ткивима и гениталијама траје 27 година, стронцијума 90 у костима 28 година, угљеника 14 у цијелом тијелу 5.760 година, радијума 226 у костима 1620 година, плутонијума 239 у костима, јетри и слезини 24.400 година, јодида 129 у штитној жлијезди осам дана итд.

Имајући у виду све наведено, најбоље би било да вјештачки извори зрачења (нуклеарне електране, нуклеарне експлозије, тј. војни извори зрачења, медицински и привредни извори зрачења) уопште не постоје, и треба их се рјешавати из следећих разлога:

- изградња нуклеарних електрана је изузетно скупа (мјери се милијардама марака). Њена трајност износи од 20 до 40 година, а увијек због људске грешке постоји опасност од акцидента. И да не дође до њега, појављује се проблем одлагања нуклеарног отпада, чије се, условно речено, квалитетно одлагање такође мјери милијардама марака. Уколико овај вид енергије у свијету чини само око 15%, поставља се питање да ли је неопходан;⁹
- постоји оправдан страх од употребе створеног нуклеарног оружја, како у рату, тако и у терористичким акцијама, што зависи од савјести човјека који га има на располагању, а чије посљедице могу бити катастрофалне по одређене регионе, па и цијелу планету Земљу;
- примјена радиоактивног зрачења у медицини у лијечењу рака такође није неопходна, јер се њиме третирани дио организма спаљује, умјесто да се ова опака болест лијечи адекватном биљном исхраном из природе, путем пчелињег отрова, јачањем имунолошког система људи биљном базом и др.

Имајући у виду све штетне посљедице по жива бића на Земљи које узрокује вјештачко радиоактивно зрачење, испада да је наука на овом пољу произвела више штете него користи.

9 На мартовском самиту 2007. у Бриселу од стране организације „ПРИЈАТЕЉИ ЗЕМЉЕ“ европском комесару за енергетику Андрису Писбалгсу уручена је петиција са 630.000 потписа грађана свих земаља Европске уније којом се тражи затварање атомских централа на европском континенту (Пантелић и остали, 2007: 83)

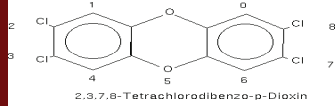

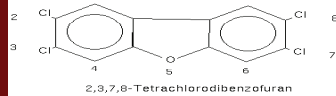
“ЕФЕКТИ”

радијације, пестицида и друге савремених “изума”

2,3,7,8-Tetrachlorodibenzo-p-Dioxin

2,3,7,8-Tetrachlorodibenzofuran

Слика број 3: “Ефекти” радијације, пестицида и друге савремене хемије

1.4. Остали опасни угроживачи еколошке безбједности

У остале опасне угроживаче еколошке безбједности могу се сврстати:

- генетски модификовани микроорганизми, чија би злоупотреба од несавјесних моћника који их имају на располагању могла бити чак већа од претходно наведених угроживача;
- пестициди, који из дана у дан деградирају земљиште и улазе у водене токове и ланац исхране доводећи до тешких посљедица по здравље живих бића;
- неконтролисано уништавање тропских и других шума чиме се смањује количина кисеоника на планети;
- бука и вибрације;
- као и многи други угроживачи еколошке безбједности, чије би навођење захтијевало много више простора.

2. Основни проблеми који негативно утичу на угрожавање еколошке безбједности

Проблеми који негативно утичу на угрожавање еколошке безбједности су бројни. Ипак, неопходно је навести да се најзначајнији односе на:

- *неодговоран однос човјечанства према бризи о основним компонентама животне средине* (ваздух, вода, земљиште, биосфера), које припадају свима нама, а како се у народу каже „што је свачије, није ничије“, или „баш ме брига за озонским омотачем, није мој“. Нажалост, овакву небригу потврдили су и представници страних држава и влада на прошлогодишњем самиту о климатским промјенама, одржаном у децембру у Копенхагену који је доживио неуспјех;
- *болесна трка свјетских моћника за профитом на рачун одрживости* (производња и пласман материјала који утичу на угрожавање животне средине – стиропор, пластика, материје које изазивају рак, неконтролисана сјеча шума без адекватне обнове и сл.);
- *рапидан раст становништва на планети Земљи*, што изискује већу потрошњу енергије која негативно утиче на глобалне климатске промјене, производња неорганске хране за прехрану бројног становништва и др;
- *непоштовање препорука међународне заједнице у погледу заштите животне средине*, што управо чине најмоћније земље свијета као што су САД и Кина када је у питању емисија гасова који изазивају повећан ефекат стаклене баште (непоштовање Протокола из Кјота и др.);
- *недоследно провођење прописа који регулишу заштиту животне средине* од стране субјеката који су дужни да поступају по њима, као и њихова неадекватна организација, и др.

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Наглим развојем савремене науке и технологије долази се до достигнућа којима се обезбјеђују повољнији услови за живот све већег броја становника на планети Земљи, који се огледају у производњи веће количине енергије, хране, стамбених и радних објеката, савремених средстава комуникација, хигијенских средстава и др. Овакве активности човјека, нажалост, често имају и негативне посљедице, које доводе до нарушавања природне равнотеже (глобалне промјене климе, смањење екосистемских потенцијала, деградација земљишта, смањење количина питке воде и др.), те као такве представљају еколошки криминалитет који, нажалост, због неодговорности човјека према животној средини као заједничком добру свих људи, постаје све масовнија појава. Неки облици овог криминалитета попримају глобални карактер (трошење озонског омотача, појачан – штетан

„ефекат стаклене баште“, прекомјерна радијација и др.) и пријете катаклизмом. Овакво стање које презентују стручњаци који се баве проблемима екологије, упозорава да је крајње вријеме да се човјек максимално посвети рјешавању ових проблема, уколико жели да продужи свој опстанак на Земљи.

Имајући све то у виду, све земље треба да предузму све потребне мјере како би се извори и облици угрожавања животне средине, која је заштитни објекат прописаних еколошких кривичних дјела, свели на најмањи могући ниво.

Да би се то остварило, било би потребно да све земље свијета формирају еколошку полицију као посебан стручни и технички опремљен безбједносни субјект који би се, у функцији заштите животне средине, бавио искључиво сузбијањем еколошког криминалитета и других еколошких деликата, чиме би се степен еколошке безбједности подигао на виши ниво.

Зар посљедице које могу настати од угрожавања еколошке безбједности, то не оправдавају?

ЛИТЕРАТУРА

Глас јавности, Београд од 31/1/2000

Група аутора: *Енциклопедија – животна средина, одрживи развој*, Београд, Еколибри, 2003.

Гузина, Т., Ждрале, С. *Експлозије муниције осиромашеног уранијума – могући узрок перманентног пораста стопе малигнитета у становништву региона Српско Сарајево*, Зборник радова 1. Еколошки аспекти рата, Бањалука: Удружење грађана Ратна медицина, 2001.

Јовановић, Т., Пауновић, К. *Основи радиолошке заштите*, Београд: Наша књига, 2005.

Круцен, П., Гредел, Т., Е. *Atmospheric Change: An Earth System Perspective, – Атмосферска промјена: Перспектива Земљиног система*, 1993.

Павловић, Б., Павловић, В. *Лексикон нобеловаца*, Београд: Просвета, 2007.

Пантелић, М. и остали. Зборник радова: *Еколошка безбједност, ризици и здравље на раду*, Чачак: Технички факултет, 2007.

Пантелић, М., Јордовић, Б., Нешковић, С. *Утицај штетних супстанци из ваздуха, воде и животних намирница на здравље становништва и човекову околину*, Зборник радова 2, Београд: Центар за стратешка истраживања националне безбедности, 2008.

Политика, Београд од 21/9/2001

Abstract: This paper deals with different ways of endangering ecological safety at the global level and their consequences on the human race due to the lack of understanding. Among many ways of endangering safety, only those that are global in character were selected as their consequences can be far-reaching. The chosen ways include the endangering of the ozone layer, harmful greenhouse effects and intensified radioactive radiation. Besides that, other ways of endangering ecological safety are also presented. The paper also deals with problems, i.e. activities (non-activities), of a society that affect pollution and endangering of the environment, such as irresponsibility towards basic environmental components, rat race with respect to profit at the expense of sustainability, increasing number of people on the planet, irresponsibility of those directly in charge of ecological safety and their inadequate organization, failure to align with the EU recommendations with respect to environmental protection, etc.

Key words: *ecological safety, endangering, threats, ozone layer, harmful greenhouse effect, intensified radioactive radiation, effects on the human health.*

Dragana Malinović
Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad

MEĐUNARODNA SARADNJA NA SUZBIJANJU KRIMINALITETA – ULOGA EUROPOLA

Rezime: Suočene sa naglim povećanjem kriminaliteta i drugim izvorima i oblicima opasnosti, zemlje Evrope su sredinom sedamdesetih godina dvadesetog veka uočile potrebu tešnje saradnje na planu unutrašnje bezbednosti. Formiranje Europol je od krucijalnog značaja za funkcionisanje policijske saradnje u većem delu Evrope. Međunarodna saradnja u borbi protiv kriminaliteta predstavlja odraz sposobnosti policijskih snaga i spremnosti rukovodstva država da u njoj učestvuju.

Ključne reči: *Europol, međunarodna saradnja, organizovani kriminalitet*

Uvod

Uspostavljanje i stalno razvijanje međunarodne policijske saradnje predstavlja odraz realne potrebe pojedinačnih država i međunarodne zajednice kao celine da organizuju međusobnu saradnju i zajedničke akcije na održavanju javnog reda i u borbi protiv kriminala kao zajedničkog problema. Kriminal, a posebno onaj sa međunarodnim obeležjima, sve češće ugrožava najvažnije civilizacijske vrednosti, ekonomske i druge osnove društva i opstanak pojedinih država ili snaga na vlasti. Neizostavni pratilac i jedan od činilaca razvoja društva jesu naučna, tehnička i tehnološka dostignuća. Nastala kao produkt razvijenog društva, sa ciljem da unaprede i osiguraju kvalitet života, rada i bezbednosti, ta dostignuća pokazala su i drugu „stranu medalje“. Uvidevši njihove mogućnosti, nosioci raznih vidova i oblika ugrožavanja društva zloupotrebili su ih za postizanje svojih ciljeva. Razvoj industrije, saobraćajnih i telekomunikacionih sredstava omogućio je čoveku da brzo i lako savlada prostor i vreme i tako postane „građanin sveta“.

Kriminal je, kao jedan od oblika ugrožavanja bezbednosti, na taj način poprimio međunarodni karakter. Savremeni kriminalci danas su u stanju da izvrše zločin u jednoj, prođu kroz drugu, ostave plen u trećoj, a nastave u četvrtoj zemlji. Isto tako, iz svoje radne sobe, posredstvom savremenih

informatičkih tehnologija u stanju su da prebace novac sa računa banke na svoj račun u banci treće zemlje i tako izbegnu sve rizike tradicionalnih i klasičnih načina izvršenja zločina. Istovremeno, kriminal dovodi u pitanje međunarodne odnose i svetski mir pa zato dolazi na dnevni red bilateralnih i multilateralnih sastanaka najviših predstavnika država. Na globalnom nivou, u teoriji i praksi, nisu formulisana odgovarajuća rešenja za sprečavanje najopasnijih delikata i tendencija.

Definisanje i utemeljenje međunarodnih policijskih odnosa ima izraženu opštedruštvu važnost, posebno sa aspekta uključivanja nacionalne policije u odgovarajuće institucije. Međunarodna policijska saradnja ostvaruje se na različitim nivoima: centralnom, regionalnom i lokalnom, pri čemu su nosioci saradnje prvenstveno države sa odgovarajućim organima i međunarodne organizacije. Za policiju svake zemlje od velike su važnosti međunarodni policijski odnosi i problematika saradnje sa međunarodnim policijskim organizacijama. Za uspeh u suprotstavljanju zločinima na globalnom nivou, ali i u okvirima same države, krucijalni značaj imaju: koordinacija radnji sa razmenom operativnih delatnosti, centralizacija podataka prvenstveno u slučajevima različitosti policijskih sistema, usklađivanje nacionalnih zakonodavstava u domenu krivičnog prava i formiranje adekvatnih državnih institucija.

Evropska policija – EUROPOL

Evropska policijska služba – Europol, započela je sa radom 1. jula 1999. godine. Osnovne funkcije Europolu u odnosu na kriminalitet su: 1) informativna i 2) analitička. *Informativna funkcija* se ostvaruje kroz stvaranje jednog centralnog punkta u koji se slivaju sve relevantne informacije, dok se *analitička funkcija* odnosi na proučavanje uslova i drugih bitnih elemenata koji se odnose na fenomenologiju i etiologiju kriminaliteta, pre svega, u odnosu na Evropsku uniju. Europol nije jedinstvena policijska služba sa izvršnim zadacima, već samo podržava nacionalne policijske službe u pogledu suprotstavljanja teškom kriminalitetu sa elementima inostranosti, koji se deli na sledeće kategorije (Aleksić, Škulić, 2009: 26):

- nelegalna trgovina drogom;
- nelegalna trgovina radioaktivnim i nuklearnim materijalima;
- krivična dela protiv ustavnog uređenja;
- trgovina ljudima;
- pranje novca;
- organizovani kriminalitet;
- terorizam;
- falsifikovanje novca;
- zloupotrebe kreditnih kartica.

U vezi sa tim delima organizuju se i potrage za učiniocima koji se nalaze u bekstvu. Paralelno sa ukidanjem čvrstih granica između država članica Evropske unije, omogućeno je da policija jedne države pod određenim uslovima može da deluje i na teritoriji druge države u okviru EU, bez nekih posebnih formalnosti. To je prvenstveno moguće ukoliko je na teritoriji svoje države započela potera za kriminalcima, koja se brzo mora nastaviti na teritoriji druge države unutar EU. Interno, ali i posebno putem informativnog sistema Europol, nadležna policija se u najkraćem roku obaveštava o preduzetoj akciji, a uvek se teži koordinaciji i saradnji u njenoj realizaciji. Ovakve mogućnosti predstavljaju početak stvaranja jedinstvene evropske policije, što od kraja devedesetih predstavlja segment ukupnih napora EU da stvori jedinstven pravni sistem, a u mnogim elementima i jedinstveno krivično procesno pravo. (ibid: 27)

Sedište Evropske policijske službe – Europol je u Hagu u Holandiji, a njegov osnovni zadatak je da skupljanjem informacija i njihovim daljim prosljeđivanjem između država članica Evropske unije omogući sprečavanje najtežih formi organizovanog međunarodnog kriminaliteta, kao i borbu protiv njega.

Zadaci Europol se odnose na:

- ubrzanje razmene informacija između nacionalnih evropskih policija;
- pripremanje preventivnih analiza kojima se podržavaju aktivnosti država članica EU, kao i strategijskih analiza;
- podržavanje delovanjem nacionalnih policija kroz pružanje ekspertnih usluga, kao i stavljanje na raspolaganje kriminalističke tehnike,
- razvijanje savetodavne funkcije i delovanje na području edukativnog usavršavanja sto se odnosi na:
 1. edukaciju policijskih službenika,
 2. organizaciono i materijalno opremanje,
 3. razvijanje metoda sprečavanja krivičnih dela,
 4. razvijanje kriminalističko-tehničkih i uopšte naučnih kriminalističkih metoda, razjašnjavanja krivičnih dela.

Europol ima svojstvo pravnog lica, sa privilegijama i imunitetima potrebnim za obavljanje delatnosti koji su propisani posebnim protokolom. U svakoj zemlji članici EU određuje se posebna služba koja se stara o saradnji u okviru Europol i koja je dužna da centrali upućuje informacije potrebne za sprovođenje zajedničkih aktivnosti. Naročita važnost je posvećena pitanjima informacionog sistema, prikupljanja i čuvanja podataka. Nastanak Europol je korak ka daljoj integraciji EU preko policijske saradnje, borbe protiv kriminala i očuvanja međunarodnog javnog poretka, pri čemu ostvaruje saradnju i sa zemljama koje nisu članice EU.

Od samog formiranja Europol naglašeno je da rad te organizacije ne sme ometati već postojeće oblike saradnje u ovom domenu. Svojim delovanjem, Europol bi trebalo da izrazi osobenosti Evrope, da odgovori potrebama osnivanja i usaglasi delovanje između pojedinih segmenata u državama članicama. Posebno je bitno angažovanje u okviru sprečavanja i suzbijanja terorizma i drugih novih oblika kriminala. Uvažavajući stav da je Interpol međunarodna organizacija koja ima dugu tradiciju i veliki ugled u svetu kada je u pitanju navedena problematika, postavlja se kao logična, problematika saradnje između dva subjekta globalnih policijskih odnosa. Opređenije zvaničnika Evropske unije jeste da Europol ne bi smeo da postane supstitut, odnosno ispostava Interpola za Evropu, već kooperativna organizacija na zajedničkom zadatku sveobuhvatne borbe protiv kriminala. (Nešković, 2005: 763)

Pojam međunarodne saradnje

Savremenu epohu obeležio je povratak osnovnim civilizacijskim vrednostima, priznavanje i zaštita širokog korpusa ljudskih prava i intenzivna međunarodna saradnja. Istovremeno, uočljiv je i retrogradni trend destrukcije, antihumanizma i ekstremnog političkog delovanja oličenog u različitim vidovima međunarodnog kriminala. Brzina dobijanja potrebnih podataka uvek je bitno uticala na ostvarivanje projektovanih ciljeva. Međutim, razvoj komunikacija ima negativne reperkusije, koje se ogledaju u devijantnim pojavama i trendovima. Tako se porast kriminala u svetu javlja kao jedna od krupnijih propratnih pojava progresa, koja ugrožava postignute civilizacijske vrednosti. „Ako je to trend progresa koji nam se nameće, mi ne samo da moramo biti zabrinuti za sebe, nego za ljudski rod u celini“. (Simeunović, 1995: 53) Definisanje i utemeljenje međunarodnih policijskih odnosa posledica je realne potrebe pojedinačnih država i međunarodne zajednice kao kolektiviteta da organizuju saradnju na globalnom planu i usklađenja aktivnosti na održavanju javnog reda i borbe protiv kriminala. (Nešković, 2005: 755)

O ciljevima Europol najbolje govore reči jednog od zamenika direktora te organizacije, Mariana Simonkasa: „Europol je organizacija Evropske unije za sprovođenje zakona, koja se bavi obaveštajnom aktivnošću sa ciljem sprečavanja teških oblika međunarodnog kriminala. Zadatak mu je da pomaže službama država članica, koje se bave sprovođenjem zakona u borbi protiv ozbiljnih formi organizovanog kriminala.“

U današnje vreme nema ograničenja za organizovane kriminalne grupe. Koristeći moderne tehnologije i svoje ogromne finansijske resurse, ove grupe proširuju nezakonite aktivnosti širom sveta. U suštini, organizovani

kriminal predstavlja pretnju strukturi i vrednostima demokratskog sistema i utiče na bezbednost i slobodu evropskih državljana. (Bodrožić, Simić: 217) Europol u saradnji sa državama članicama, trećim državama i raznim telima, aktivno učestvuje i u borbi protiv organizovanog kriminala uz puno poštovanje ljudskih prava.¹

Europol pomaže državama članicama tako što:

1. olakšava razmenu informacija, u skladu sa nacionalnim pravom države članice, između Europolovih oficira koji su zaposleni u Europolu kao predstavnici nacionalnih službi za unapređenje prava;
2. obezbeđuje operativne analize, koje predstavljaju podršku operacijama koje se sprovode u državama članicama;
3. prikuplja, sastavlja i analitički obrađuje informacije o krivičnim delima;
4. obezbeđuje ekspertizu i tehničku podršku istragama kriminalističke policije u državama članicama. (Bodrožić, Simić: 218)

Organi Europola su:

1. Upravni odbor;
2. Direktorat (direktori i zamenici direktora);
3. Zajednička kontrolna služba za zaštitu podataka.

Upravni odbor Europola čine po jedan predstavnik iz svake države članice. Ima zadatak da nadgleda celokupne aktivnosti organizacije. Donosi odluke koje nisu vezane za stručnu oblast delovanja Europola, i to najčešće dvotrećinskom većinom glasova. Direktorat čine direktor Europola, njegova tri zamenika i dva pomoćnika. Postavlja ga Savet ministara na osnovu mišljenja Upravnog odbora na period od četiri godine. Direktor Europola je Jirgen Storbeg, a njegovi zamenici su Mariano Simankas, Jens Hojbjerg i Kevin O' Konel. Zajedničku kontrolnu službu za zaštitu podataka čine po dva eksperta za zaštitu podataka iz svake države članice. Njen zadatak je da nadgleda sastav i upotrebu svih ličnih podataka koji se koriste u okviru Europola.

Europol je odgovoran Savetu ministara pravde i unutrašnjih poslova. Savet je odgovoran za upravljanje i kontrolu nad radom Europola. On postavlja direktora i zamenike direktora i odobrava budžet. Sastav ministara sastavljen je od predstavnika iz svih država članica, a zahtev za anonimnošću pri donošenju odluka osigurava demokratsku kontrolu Europola. Europol nije odgovoran samo Savetu ministara EU, nego i Evropskom parlamentu, koji dobija godišnji izveštaj o radu Europola od predstavništva EU i mora biti konsultovan ukoliko se želi izmeniti Sporazum o Europolu.

1 Internet, <http://europol.eu.int> 24.09.2010.

Organizovani kriminalitet

Organizovani kriminalitet ma koliko izgledao savremeni društveni fenomen, u suštini je univerzalna i istorijska pojava. Naime, razne forme organizovanosti u izvršenju kriminalnih radnji, kao profesionalni i profitni model aktivnosti ostvarivanja političkog uticaja i ostvarivanja drugih oblika moći u društvu poznat je još početkom XVIII veka. Svakako da se organizovani kriminalitet ne ispoljava u svim zemljama u istim oblicima i sa jednakim intenzitetom, već su oni odraz postojećih društvenih odnosa i uslova za odgovarajuće vidove kriminalne delatnosti. Bez izuzetka, nijedan kontinent ni država sveta nije pošteden ove pojave. (Bošković, Skakavac, 2009: 13)

Savremeni oblici organizovanog kriminaliteta nisu mimoišli ni teritorije bivših jugoslovenskih republika. Oni na našim područjima poprimaju nove forme i karakteristike, sa izraženim stepenom društvene opasnosti, profesionalnosti i nasilja. U stručnoj, naučnoj, stranoj i domaćoj literaturi, prisutna su različita shvatanja pojma i pojavnih oblika organizovanog kriminaliteta koje treba sagledati i analizirati kako bi se mogao odrediti njihov sadržaj i bitna suštinska obeležja. Preovladavajući broj država savremenog sveta suočen je sa ugrožavanjem sopstvene bezbednosti organizovanim kriminalom. Svaka država ima svoj specifičan sistem zaštite od ovih vrsta opasnosti. Neke države su svoj nivo odbrane uzdignle na najviši stepen. Nužno je da se štetne posledice prouzrokovane organizovanim kriminalom dovedu u vezu sa ukupnim funkcionisanjem države, a samim tim i sagleda čitav problem i na globalnom nivou, čime bi se nesumnjivo uvidelo da mogu biti pogubne kako po državu, tako i po opstanak ostatka sveta. Ono što je značajno napomenuti jeste da međunarodna policijska saradnja Europolu daje veoma velike pomake, u smislu razjašnjavanja i otkrivanja velikog broja ovih slučajeva.

Terorizam

Taktička tipologizacija je samo jedan verbalni obrazac koji nam pomaže da pojmovno odredimo stanje terorizma. U praksi, međutim, terorizam nije toliko stabilan pojam kako to izgleda prema ovom obrascu. Brajan Dženkins objašnjava zašto je to tako. Dženkins tvrdi da, tradicionalno gledano, postoji šest terorističkih taktika:

- bombardovanje,
- otmice,
- podmetanje požara,
- napadi,

- kidnapovanje i
- uzimanje talaca.

Kako je poslednjih nekoliko godina verski fanatizam rastao, tako se i arsenal terorizma menjao i sada uključuje i potencijalnu pretnju oružjem za masovno uništenje. Ipak, čak i verski teroristi koriste tradicionalnu taktiku terorizma. Potrebno je mnogo više ljudi za podršku terorističkim operacijama, nego što ih je potrebno za izvođenje operacija. Zbog toga većina ljudi koji rade u terorističkim organizacijama služi za održavanje terorista na terenu.

Hijerarhijska struktura terorističkih grupa deli se na više nivoa. Najmanji broj ljudi je na vrhu i oni komanduju grupom. Kao i u vojsci, vođe formiraju politiku i planiraju, određujući opšti pravac akcija. Neki istraživači ukazuju da komandna struktura terorističkih organizacija nije tako efikasna kao u legitimnim organizacijama, zbog toga što sve mora da se radi u tajnosti. Komandna struktura terorističke grupe ne sme javno da komunicira sa svojim članstvom, niti da vrši svakodnevnu kontrolu operacija.

Terorističke grupe imaju tendenciju da rastu i samostalno funkcionišu. Uloga religije u istoriji čovečanstva prilično je kontroverzna. Neki će reći da svaka dobra stvar koju je vera stvorila ima svoju suprotnost na strani zla. Mi ne možemo tačno definisati krajnji cilj religije i njen odnos prema društvenom nasilju, ali ono što znamo jeste da početkom 21. veka dolazi do povezivanja religije i terorizma. Odmah posle Drugog svetskog rata u terorizmu su dominirala etnička pitanja, ideologija i nacionalizam. To se izmenilo devedesetih godina prošlog veka. Danas terorizmom dominira nasilno teološko učenje.

Trgovina ljudima

Trgovina ljudima je najgori oblik kršenja ljudskih prava i sloboda. Kao društvena pojava javlja se još u davna vremena robovlasničkih država gde je cela proizvodnja zavisila od rada robova. Oni su bili samo „oruđe koje govori“, njihov vlasnik je imao neograničena prava nad njima, mogao ih je telesno kažnjavati, fizički izrabljivati i ubijati. Robovi su korišćeni za svakakve fizičke poslove, a robinje i za zadovoljenje seksualnih prohteva robovlasnika.

Potvrda o postojanju ropstva u 21. veku navodi nas da se zapitamo u kakvom društvu živimo i koliko smo u stvari „napredovali“. Lišenje ljudi osnovnih prava i sloboda, kao što su pravo na život, na slobodu kretanja ili na privatnost, odlike su vremena koje je vekovima daleko, a ne modernog, savremenog, demokratskog društva kojem težimo.

Pored trgovine ljudskim organima, u pojavne oblike trgovine ljudima spadaju i trgovina ženama, trgovina decom i krijumčarenje migranata.

Trgovina decom je opasan oblik kriminaliteta koji se izdvaja nizom specifičnosti u odnosu na ostale oblike trgovine ljudskim bićima i obuhvata: trgovinu decom radi seksualne eksploatacije, radi vršenja krivičnih dela, prosjačenja, sklapanja braka i trgovinu bebama. (Mihić, 2004: 33) Najčešće žrtve su deca starosti između 14 i 17 godina. Organizovane bande profitiraju od trgovine decom koja su neretko i starosti do devet meseci. Najveći broj žrtava su devojčice i one uglavnom stižu u zemlju avio-prevozom kako bi bile korišćene za uličnu prostituciju.

Pranje novca

Nezakonito sticanje novca evidentno ima uticaj na porast raznih oblika kriminalnih delatnosti. Pranje novca je protivpravni postupak legalizacije kapitala stečenog kriminalnom delatnošću. To su finansijske transakcije prikrivanja stvarnog porekla novca i drugih oblika kapitala stečenog na ilegalnom tržištu. Pranje novca sastoji se u falsifikovanju poslovno finansijske dokumentacije i manipulaciji sistema međubankarskih transakcija. Poreklo "prljavog novca" je raznovrsno. Ono potiče od nelegalne trgovine, iz skrivenih ili proneverenih fondova, a izražava se utajama poreza, ilegalnom trgovinom droga i oružja, kao i organizovanom kockom, prostitucijom, ... Razmere pranja novca su takve da su nesumnjivo postale međunarodni problem i to ne samo razvijenih zemalja, već svake zemlje i privrednog subjekta upućenog na međunarodno tržište.

Krivično delo pranja novca, u osnovnom obliku, vrši onaj ko, protivno propisima, na račune kod banaka ili drugih finansijskih institucija i organizacija položi novac ili druga finansijska sredstva stečena vršenjem krivičnih dela ili obavljanjem druge nezakonite delatnosti, ili novac, za koji se zna da je pribavljen krivičnim delom, na drugi način uključi u legalne finansijske tokove radi obavljanja dozvoljene privredne i finansijske delatnosti. (Bošković, 2007: 107)

Trgovina narkoticima

Uživanje narkotika predstavlja ozbiljan zdravstveni, socijalni i društveni problem u skoro svim zemljama sveta. Takve je prirode da je njihova proizvodnja, ilegalna trgovina i krijumčarenje sankcionisano skoro univerzalnim normama. Sa stanovišta društvene opasnosti, narkomanija seže u pojave univerzalnih problema kriminaliteta pa se s pravom neki oblici delovanja u

vezi s njom smatraju međunarodnom deliktnom aktivnošću. Narkomanija je uveliko poprimila status privredne grane, kao podzemna ekonomija ostvarivanja svojevrsnog kriminalnog profita.

Na međunarodni karakter trgovine drogom ukazuje činjenica da se njeno tržište može podmiriti samo uvozom iz nekih zemalja Bliskog, Srednjeg ili Dalekog istoka i prekomorskih zemalja, gde je proizvodnja droga nacionalna privredna delatnost. Nedoželjena trgovina drogom odvija se svuda po sistemu uređene organizacije i mreže koja funkcioniše po principu hijerarhije, od proizvođača droga, nakupaca i vlasnika skladišta, do transportne mreže i organizacije za preraspodelu u potrošačkim područjima. Smatra se da je podela tržišta na međunarodnom planu evidentna. Sicilijanski gangovi upravljaju međunarodnim kokainskim transakcijama. U Evropi je duže vreme turska mafija držala monopol u kontroli prometa droge, naročito heroina. Poslednjih godina, u taj posao su se ozbiljno uvukle albanska i ruska mafija i druge istočnoevropske grupacije, a naročito gruzijska i jermenska mafija. (Bošković, 2007: 383)

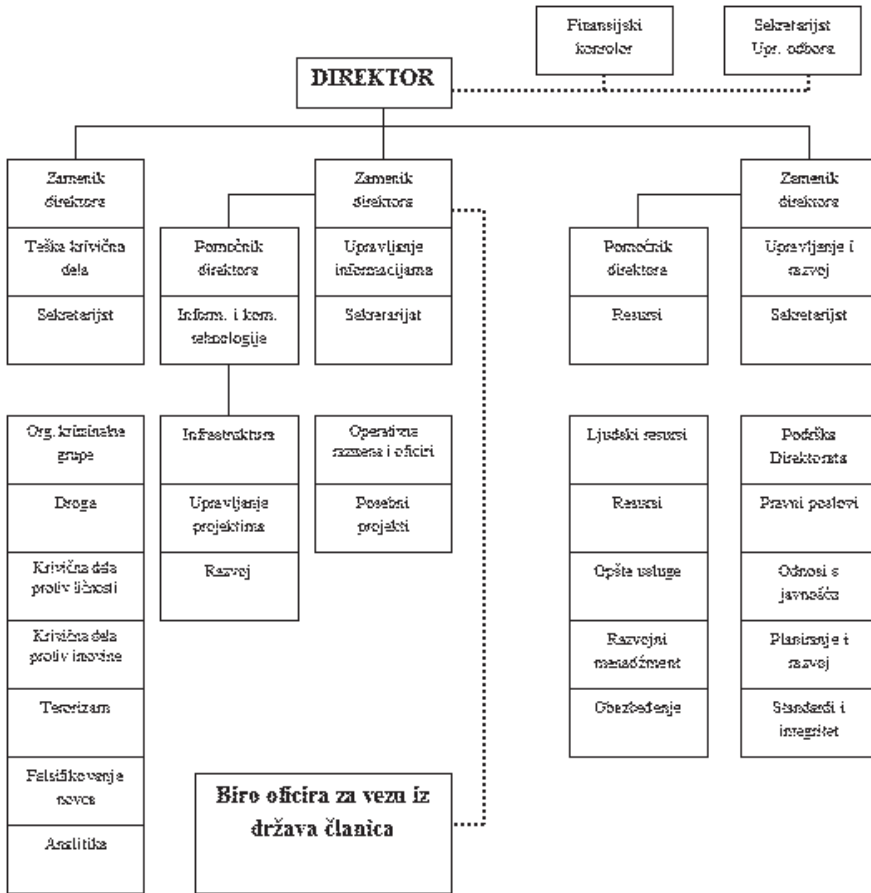
Falsifikovanje novca

Falsifikovanje novca je stara pojava, ali je tehnika falsifikovanja dostigla zavidan stepen savršenosti tek u naše vreme. Falsifikovanje se vrši u takvim razmerama da se može negativno odraziti na ekonomski sistem pojedinih zemalja, izazivajući poremećaje u monetarnoj politici. Činjenica je da se uz novac čim je počeo da funkcioniše kao sredstvo plaćanja, pojavio i problem njegovog falsifikovanja, bez obzira na mogućnost korišćenja raspoložive tehnike od koje je i zavisila uspešnost falsifikata. Od kvaliteta izrađene novčanice, odnosno od njenih zaštitnih elemenata, uglavnom i zavisi u kojoj će meri njen falsifikat biti uspešan.

Mirašević S.² ukazuje da je osnovni zadatak emisionih ustanova koje se bave proizvodnjom novca, da u što većoj meri zaštite novčanice od falsifikovanja korišćenjem najnovijih tehničkih dostignuća u grafičkoj industriji i drugim oblastima. Reč je o zaštiti novčanica u procesu proizvodnje, gde se tehnološki postupak stalno menja i usavršava analogno novim naučnim i tehničkim dostignućima koja se mogu primeniti na ovu oblast (Bošković, 2007: 181). Elementi zaštite mogu biti raznovrsni, između ostalog, to su: vodeni žig, sigurnosna nit, svileni končić, boja i kvalitet hartije, luminescentni znaci, fluorescentne materije ...

2 *Pojavni oblici falsifikata novca*, Beograd, str. 39.

Šematski prikaz organizacione strukture Europol

SARADNJA EUROPOLA SA DRUGIM MEĐUNARODNIM ORGANIZACIJAMA

Europol kao međunarodna organizacija za policijsku saradnju ne postoji izolovano od drugih sličnih organizacija koje se direktno ili indirektno bave uređenjem i razvojem međunarodnih policijskih odnosa.

Europol ima intenzivnu saradnju sa organima i organizacijama kako država članica, tako i trećih država i univerzalnih međunarodnih organizacija. Što se tiče prioriteta u toj saradnji, na nivou Saveta Ministarstva pravde i unutrašnjih poslova odlučeno je da direktor Europolu Jurgen Storbek organizuje pregovore sa državama koje nisu članice i telima iz tih zemalja, posebno dajući prednost državama kandidatima za članstvo u EU,

partnerima u saradnji na osnovu šengenskih sporazuma. Europol razvija saradnju i sa Sjedinjenim Američkim Državama zbog globalnih pretnji bezbednosti u svetu koje za sobom nose međunarodni terorizam protiv kojeg se može efikasno boriti jedino uz pomoć jake međunarodne policijske saradnje, koja podrazumeva saradnju evropskih policija sa organima za obezbeđenje zakona u SAD. Ova saradnja se, dakle, javlja kao odgovor izazovima međunarodnog terorizma koji je u porastu, jer on više ne zna za granice. Inicijativa Saveta ministara iskazuje se u potrebi promovisanja efikasnog sistema razmena obaveštajnih podataka između nacionalnih agencija država članica sa kolegama iz Sjedinjenih Američkih Država.

Europol ima razvijenu saradnju i sa državama van Evropske unije i drugim međunarodnim organizacijama. Ova saradnja odvija se na tri moguća nivoa. Prvi je tehnička saradnja ili organizovanje treninga. Drugi mogući nivo je strateška saradnja usmerena na razmenu iskustava vezanih za trendove ograničavanog kriminala i načina borbe protiv njih. Najviši ili treći nivo saradnje uključuje razmenu ličnih podataka i zahteva ispunjavanje evropskih standarda na polju obezbeđenja i zaštite podataka. Ovaj vid saradnje može da rezultira slanjem oficira za vezu iz ovih zemalja ili institucija u Europol ili obratno. Sve sporazume pre sklapanja mora da odobri Svet ministara pravde i unutrašnjih poslova.³

ZAKLJUČAK

Sama priroda međunarodnih odnosa (međunarodna policijska saradnja je samo jedan od oblika) učinila je da saradnja nacionalnih policija više država ne funkcioniše uvek onako kako je to i zamišljeno. Pravosudna saradnja trebalo bi da bude isto što i policijska jer obe institucije imaju zajedničku misiju, a to je borba protiv kriminala.

Pravosudni organi bi trebalo da saraduju na polju teorijskih i zakonodavno-regulativnih problema, a policije sa ciljem iznalaženja najadekvatnijih rešenja bezbednosno-praktičnih problema. Međutim, na putu ka realizaciji ove misije nalaze se brojni problemi koji zahtevaju adekvatna rešenja: problem državnog suvereniteta i njegovog odricanja ili ograničenja u korist međunarodne organizacije ili pojedinih država; obuhvatanje država celog kontinenta u oblike saradnje, a ne samo država određenih regiona; pravljenje jedinstvene liste krivičnih dela koja bi se gonila na teritorijama svih zemalja članica; usaglašavanje i standardizacija zakona i propisa krivičnog i krivično-procesnog prava, kao i režima ulaska u zemlje i izlaska iz njih i

3 Internet, <http://www.interpol.int> 18.09.2010.

putnih isprava i viza; realizovanje naučno-istraživačkog rada i implementacije rezultata u svakodnevni rad policije; neophodnost veće fleksibilnosti i pragmatičnosti u radu policija; stvaranje efikasnijih centralizovanih informacionih i komunikacionih sistema, razvijanje efikasnijeg sistema zaštite dokumentacije i čuvanja službenih tajni; pospešivanje koordinacije aktivnosti, i to na nacionalnom nivou između svih subjekata koji se direktno ili indirektno bave poslovima suprotstavljanja kriminalitetu.

Ono što je, takođe, veoma bitno spomenuti, na nivou svih nacionalnih jedinica zaduženih za međunarodnu saradnju važno je: poboljšati kvalitet i realnost statistika; angažovati potrebnu radnu snagu sa adekvatnim obrazovanjem i iskustvom; prevazići poteškoće oko promene i cenzurisanja zajedničkih dokumenata; stvaranje organizacione kulture i klime kroz proces obučavanja, usavršavanja i organizacione socijalizacije u subjektima bezbednosti; razvijati saradnju i sa državama koje nisu članice; implementirati policijsku saradnju u Evropi u okviru šire međunarodne policijske saradnje.

Što se tiče nepolicijskih subjekata, tu je neophodno: prevazići civilizacijske, psihološke i kulturne barijere; sprečiti i rešiti probleme siromaštva; stvoriti novu i poboljšati staru svest i bezbednosnu kulturu od lokalnog, preko regionalnog, nacionalnog pa sve do međunarodnog nivoa; stvaranje jedinstvenog evropskog tržišta i jedinstvenog sistema evropske ekonomije, obrazovanja, pravosuđa, policije, oružanih snaga, jednom rečju, neophodan je jedinstveni sistem bezbednosti Evrope.

LITERATURA

- Aleksić, Ž., Škulic M.: *Kriminalistika*, Pravni fakultet univerziteta u Beogradu, 2009.
- Babović, B.: *Policija u svjetskom poretku*, Beograd 1997.
- Bošković, M.: *Kriminologija*, Pravni fakultet, Novi Sad, 2007.
- Bošković, M.: *Privredno kazneno pravo*, Pravni fakultet, Novi Sad, 2008.
- Bošković, M., Skakavac, Z.: *Organizovani kriminalitet – karakteristike i pojavnici oblici*, USEE – Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad, 2009.
- Mihić, B.: *Trgovina ljudima*, Beograd, 2004.
- Mirašević, S.: *Pojavni oblici falsifikata novca*, Beograd, 2007.
- Simeunović, D.: *Novi svetski poredak i nacionalna država*, Beograd, 1995.
- Nešković, S.: Udruženje stručnjaka za kontraterorizam i organizovani kriminal, Beograd, 2005.
- Bodrožić, I., Simić, B.: *Europol kao vid saradnje članica Evropske Unije u oblasti unutrašnjih poslova*, Zbornik radova nastavnika VŠUP-a .
- Janjević, M.: Sporazum o EU, Beograd: Međunrodna politika br.1024, 1994.
- Internet, <http://europol.eu.int>
- Internet, <http://www.interpol.int>

Abstract: Being faced with an increasing number of crime problems and other sources of danger, it was in the 1970s that European countries felt a need for improved cooperation with respect to their internal safety. Founding Europol is of utmost importance for police cooperation in the greatest part of Europe. International cooperation regarding the fight against crime reflects police abilities and the readiness on the part of country governments to participate in it.

Key words: *Europol, international cooperation, organized crime.*

Tatjana Skakavac
Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad

INSTITUCIJE I TELA EVROPSKE UNIJE U BORBI PROTIV TERORIZMA

Rezime: Teroristički napadi na Sjedinjene Američke Države 11. septembra 2001. godine primorali su Evropsku uniju da na mnogo organizovaniji način krene u borbu protiv terorističkog delovanja i da to stavi u svoje prioritete. U tu borbu uključene su sve institucije i tela Evropske unije. S tim u vezi doneto je više značajnih odluka iz nadležnosti njenih institucija i tela. O tome će biti više reči u ovome radu.

Ključne reči: *Evropska unija, terorizam, međunarodni terorizam, organizovani kriminalitet, teroristi, Al Kaida.*

Uvod

Teroristički napad na SAD 11. septembra 2001. primorao je Evropsku uniju da donese odluku o mnogo odlučnijem i čvršćem uključanju u borbu protiv terorizma koji se proširio na ceo svet. Odmah posle ovog terorističkog akta, Evropski savet je stavio prioritet na borbu protiv terorizma u Akcionom planu, koji je prihvaćen. Njime je obuhvaćeno šezdeset ciljeva, između ostalih spoljna politika, sudska i policijska saradnja, finansije, itd. Za svaki cilj su određeni nosilac i vremenska dinamika. Prioritet je stavljen na jačanje međusobne saradnje članica EU. Međutim, ovde su se pojavile teškoće zbog odluka nacionalnih država da zadrže što veći stepen samostalnosti u oblasti bezbednosti i unutrašnjih poslova. Ovakav stav članica zasnivao se na unapređivanju onih oblika saradnje koji su već postojali pre terorističkog napada na SAD.

Stav EU se pre 11. septembra ispoljavao u umerenijem odnosu prema fenomenu globalnog terorizma. EU je zastupala stanovište da je mnogo važnije baviti se njegovim (socijalnim, ekonomskim, političkim) korenima, a ne samo uzrocima i posledicama, gde bi se više koristili policijski i obaveštajni instrumenti, umesto vojnih snaga i njihovih intervencija. Da

treba praviti jasnu razliku između ekstremnih, fundamentalističkih islamskih grupa i muslimana u celini, još jedan je od njenih stavova.

Nakon terorističkih napada koji su izvedeni u Madridu (2004) i Londonu (2005), EU radikalno menja odnos prema terorizmu i on dobija mnogo oštrij dimenziju. Razlike u politici prema terorizmu između EU i SAD su se u mnogome umanjile, ako ne i izjednačile.

1. Savremeni globalni terorizam

Početak devedesetih godina XX veka, autohtone i manje-više samostalne terorističke grupe počele su da slabe i da preispituju svoje fundamentalne postavke. Period od 1980. do 1983. označila su dva uporedna procesa. S jedne strane, regularne snage bezbednosti mnogih zemalja su povukle nekoliko značajnih poteza, kojima su pojedine terorističke organizacije razbijene ili naterane da napuste tradicionalna polja dejstva, a s druge strane, za delove terorističkih organizacija, koji su prebegli iz matične zemlje u inostranstvo, zainteresovale su se obaveštajne službe. One su preuzele kontrolu i otpočele manipulaciju sa njima. Istovremeno, došlo je do čvršćeg povezivanja raznorodnih terorističkih organizacija na osnovu zajedničkog interesa za preživljavanje. U okviru te „međunarodne” saradnje, terorističke organizacije su često u kontaktu sa terorističkim grupama, stvorenim uz pomoć i podršku pojedinih obaveštajnih službi ili sa grupama terorista koji su bili u vezi sa specijalizovanim organima pojedinih država. Tako se, dobijanjem „pokroviteljstva”, pojavio državni terorizam.

Interesantno je da su na svetu trenutno najopasnije terorističke grupe i organizacije koje je svojevremeno organizovala i pripremila CIA za dejstvo protiv sovjetskih trupa u Avganistanu. Uostalom, i sam Osama bin Laden, „svetski terorista broj 1”, protiv koga se sada vodi pravi rat, bio je „pitomac” američke tajne službe. Slična stvar je i sa iranskim terorističkim grupama i organizacijama i drugim teroristima, na primer u Čečeniji, koji su bili usmereni protiv tadašnjeg „crvenog neprijatelja”. To je bila investicija Hladnog rata koja je donosila profit, ali koja sada ispostavlja račune za naplatu.

Eksperti tvrde da se sve manje primjenjuju stari oblici terorizma. Smanjuje se broj tradicionalnih, čvrsto povezanih i organizovanih, te iz jednog centra rukovođenih terorističkih organizacija i mreža, a raste broj „domaćih”, etnički i verski inspirisanih terorista kojima je publicitet dovoljna nadoknada za rizike kojima se izlažu. To se, međutim, ne može reći za vođe, koji sve više imaju veoma visoke političke pretenzije ili se čak nalaze na visokim političkim položajima.

Istražujući neke novije terorističke akte, grupa francuskih analitičara je došla do zaključka da je većina terorističkih aktivnosti tzv. gradske gerile

izvedena u blizini sedišta velikih informativnih agencija, u vreme pripreme udarnih informativnih emisija na radiju i na televiziji ili u vreme održavanja neke medijski zanimljive aktivnosti, kao što su veliki sportski spektakli, organizovane proslave nekih značajnijih jubileja i slične manifestacije na kojima se okupljaju mase ljudi. Osnovni razlog za to bila je mogućnost za medijsko prikazivanje terorističkog dela i pominjanje izvršioca terorističkog akta (kakvi politički ili drugi efekti se mogu očekivati ako niko ne zna ko je izvršio teroristički akt?). Drugim rečima, „oduzmite teroristima mogućnost predstavljanja njihovih dela preko sredstava javnog informisanja, tzv. preuzimanje odgovornosti za izvršeno delo, i smanjili ste efekte terorističkih akata na javno mnjenje za bar pedeset posto”, zaključuje Žerar Šalian, francuski analitičar i dobar poznavalac problematike borbe protiv terorizma.

U poslednje vreme gubi se granica između terorizma i organizovanog kriminala. Niko više ne može da razgraniči dokle seže terorizam, odakle počinje kriminal najniže vrste. Razlog je prost – tamo gde se razvija terorizam, postoji odlična podloga za organizovanje sistematskog, planiranog i organizovanog kriminala jer se te dve delatnosti izvanredno dopunjuju.

Najviše zabrinjavaju napredak tehnologije i mogućnost da se lako dođe do uputstava kako da se teroristički akt pripremi i izvede, pa i na „amaterski” način i sredstvima koja su dostupna svima (koja se nalaze slobodno na tržištu i za koja nije potrebna posebna dozvola za nabavku).¹

Osim toga, mnogi industrijski proizvodi široke potrošnje imaju tzv. dvojnu namenu, i nije potrebno posebno znanje da se različite bezopasne komponente spoje u opasne eksplozivne naprave ili visokotoksične materije. Takvi proizvodi se, najčešće, mogu nabaviti na tržištu po dosta pristupačnoj ceni (na primer, dosta jak eksploziv se može napraviti od šećera, pamučne vate, sumpora i ćumura, naravno, uzetim u određenim razmerama). Takođe, napredak u istraživanjima u oblasti biomedicine omogućio je da se neke opasne bakterije i virusi izdvoje i upotrebe kao biološko oružje. Tome su doprineli i neregulisan status biološkog oružja na međunarodnom nivou i teškoće međunarodne zajednice da ostvari kontrolu nad takvom vrstom

1 Još sedamdesetih godina XX veka, pojavilo se više publikacija američkog porekla, u obliku stripa, skoro bez teksta, o tome kako se pripremaju diverzantska sredstva za izvođenje terorističkih akata. Teroristička organizacija „Hrvatsko revolucionarno bratstvo” štampala je priručnik za teroriste sredinom osamdesetih, a početkom devedesetih, internacionalna teroristička mreža Al Kaida je izradila tzv. teroristički praktikum, koji je štampan u nekoliko miliona primeraka, na više jezika, pa i na srpskom, odnosno hrvatskom. Kasnije se pojavila i internet verzija tog teksta na engleskom jeziku. U tom praktikumu, pored klasičnih sredstava i alata, objašnjava se i do detalja razrađuje izrada kompjuterskih virusa (koji se mogu naručiti elektronskom poštom), raznih komponenti sredstava za onesposobljavanje elektronskih sistema veze i slično.

eksperimenata, ili sprovođenja odluke o zabrani korišćenja te vrste oružja u svetu.²

Terorizam često služi za prikrivanje slabosti i nemoći neke organizovane sile da se društvu nametnu sopstveni stavovi, politika i interesi.³ Ta podrška postojećim terorističkim organizacijama ogleda se u finansiranju, isporukama oružja, obučavanju, pružanju utočišta, snabdevanju putnim ispravama, logističkoj podršci i drugom. Uočavaju se i direktna teroristička podrška i delatnost pojedinih zemalja na međunarodnom planu, što se ispoljava organizovanjem terorističkih grupa, koje se iz zemlje ili sa teritorije trećih zemalja ubacuju u zemlju objekat dejstva, ili se formiraju unutar zemlje čije bezbednosne interese nastoje da ugroze. Sem toga, pojedine države izvode terorističke akte preko svojih obaveštajnih službi i drugih organizacija specijalizovanih za takve delatnosti.

Namera tvoraca *novog svetskog poretka* jeste da se čvrstom organizacijom i primenom svih raspoloživih sredstava prisile uspostavi poredak koji će odgovarati njihovoj zamisli. Metodi za sprovođenje pojedinih segmenata njihovog plana tipično su teroristički: pritisci, ucene, izolacija, progoni „neposlušnih” i slično. U koncepciji nastupa prema zemljama objektima napada, primenjuju se i metodi koji su osuđeni i zabranjeni Poveljom Ujedinjenih nacija. Jedan od njih je i korišćenje secesionizma kao oružja za postizanje političkih ciljeva, budući da se secesionizam kvalifikuje kao terorističko delo.

U poslednjoj deceniji XX veka, održano je desetak međunarodnih konferencija i samita ne kojima je raspravljano kako organizovati i realizovati borbu protiv terorizma. Usvajani su razni opšti principi suprotstavljanja i planirane konkretne mere, od dogovora o zabrani izvoza naoružanja i vojne opreme onim zemljama koje podržavaju terorizam (Tokio, 1986), preko saglasnosti o nečinjenju ustupaka teroristima prilikom otmice (Grupa 7, Venecija, 1987), do oštre osude svih formi ispoljavanja terorizma (Sastanak na vrhu 26 nacija, Egipat, 1996), ali terorizam nije suzbijen. To se nije dogodilo ni posle rezolucije OUN, usvojene na zasedanju Generalne skupštine

2 Za sada, preko trideset visokootpornih virusa i bakterija, izazivača visokozaraznih i smrtonosnih bolesti, mogu da se koriste u masovnim napadima na pojedine delove sveta. Među njima su najrasprostranjeniji antraks, žutica, velike boginje, kolera, grip, ebola i drugi. Slučaj napada antraksom na SAD posle spektakularnog terorističkog napada na Njujork i Vašington 11. septembra 2001. veoma je ilustrativan u tom pogledu, pogotovo što je ustanovljeno da antraks potiče iz nekih američkih vojnih laboratorija u kojima je korišćen kao agens u eksperimentima, pa je nepažnjom iznet van restriktivnog prostora (to je zvanična verzija objašnjenja pojave antraksa iz vojnih laboratorija u slobodnom optičaju).

3 Tipičan primer su teroristički akti šiptarskih terorista na Kosovu i Metohiji i agresija NATO-a na SRJ tokom 1998. i u prvoj polovini 1999. Zavisno od trenutne međunarodne političke situacije i interesa velikih sila, pre svega SAD, teroristi sa tog prostora uživaju podršku nekih uticajnih međunarodnih činilaca.

posle 11. septembra 2001. i terorističkog napada na Njujork i Vašington. Jednostavno, „nije bilo dovoljno saglasnosti da se usvoje opšteprihvaćene mere i stavovi”. Desilo se obrnuto. Terorizam umesto da slabi, postao je mnogo opasniji: novi teroristi su bolje organizovani, bolje opremljeni, raspolažu visokom tehnologijom i modernom tehnikom, teže se otkrivaju i mnogo teže ih je uništiti. Time se, donekle, objašnjava činjenica da je broj terorističkih napada u svetu u 1995. povećan u odnosu na 1994, dok je broj otkrivenih ili onemogućenih terorista ostao nepromenjen. Sličan je odnos i kada se upoređuje broj terorističkih akata i otkrivenih ili onemogućenih terorista u 1996. i 1997, ali i u svim narednim godinama. Do kulminacije je došlo neposredno pre nego što je američki predsednik Džordž Buš objavio *antiteroristički svetski rat*, posle napada na SAD 2001.

2. Institucije Evropske unije u borbi protiv terorizma

2.1. TREVI GRUPA

Trevi grupa ili u prevodu međunarodni terorizam, radikalizam, ekstremizam i nasilje osnovana je 1975. pod upravom ministara za unutrašnje poslove Evropske unije. Osnovna delatnost Trevi grupe odnosila se na razmenu informacija o terorističkim aktivnostima, bezbedonosnim pitanjima vazdušog saobraćaja, upotrebe nuklearnog hemijskog i biološkog oružja i raznih drugih osetljivih ciljeva. Mandat Trevi grupe proširen je 1980. i na druga teška krivična dela poput organizovanog kriminala, trgovinu drogom, pranje novca i terorizam. Time je stvoren idealan mehanizam za razvijanje neformalne saradnje i razmene informacija između nacionalnih policijskih i obaveštajnih službenika.

Tokom Trevi perioda od 1975. Do 1992, države Evropske zajednice su imale tri izvora servisa protivterorističke podrške. Prvi je bio razmena dostavljenih podataka Trevi radne grupe, što je omogućilo uspostavljanje sigurnih komunikacijskih mreža za povezivanje podeljene bezbednosti i obaveštajnih agencija Evropske zajednice. Trevi, takođe, predviđa analizu terorističkih pretnji Savetu za opšte poslove Evropske zajednice. Drugi je bila mreža evropskih bezbedonosnih i obaveštajnih agencija okupljenih u Bernskom klubu. Treći je bila Policijska radna grupa za terorizam PWGT, putem koje su tadašnje države Evropske zajednice mogle da se povežu sa ostalim brojnim članovima, kao što su Poljska, Mađarska, Češka Republika, Slovačka, Slovenija, Norveška i Švajcarska. PWGT takođe ima siguran komunikacijski sistem koji povezuje tela kao što su francuski UCLAT i Evropski odsek za vezu specijalne grane britanske Metropolitene policije. Rutinske veze nadgledali su nacionalni policijski koordinacijski odredi.

Mastritskim ugovorom 1992. utvrđeno je da Evropska unija treba tu saradnju još da unapredi. Njime se predviđa novo telo za takvu saradnju, što se realizovalo osnivanjem Ureda evropske policije ili Europola, pri čemu je on preuzeo deo velikog rada koji je pre obavljao Trevi. Ugovorom iz Mastrihta Trevi je uključen u formalnu strukturu Evropske unije, u rad iz oblasti pravde i unutrašnjih poslova.

2.2. *Europol*

Europol je organizacija za sprovođenje zakona EU koja se bavi obaveštajnim radom u vezi sa kriminalnim delatnostima. Cilj Europola je unapređivanje saradnje između nadležnih vlasti članica zemalja u sprečavanju i borbi protiv teških oblika međunarodnog organizovanog kriminala i terorizma. Misija Europola je u značajnoj meri doprinela sprovođenju zakona EU protiv organizovanog kriminala i terorizma, sa naglaskom na otkrivanju kriminalnih organizacija.

Europol je osnovan 7. februara 1992. sa sedištem u Hagu, u Holandiji. Svoje ograničeno delovanje započeo je 3. januara 1994. kao Jedinica za borbu protiv droge (EDU), da bi mu u daljem radu bila dodeljena i ostala kriminalna područja. Od 1. januara 2002, mandat Europola je proširen na sve teške oblike međunarodnog kriminala. Europol podržava aktivnosti vezane za sprovođenje zakona država članica u sledećim glavnim područjima:

- nedozvoljena trgovina i stavljanje u promet opojnih droga;
- nedozvoljenje imigrantske mreže;
- terorizam;
- falsifikovanje novca i ostalih platežnih sredstava;
- ilegalna trgovina ljudima, uključujući i dečju pornografiju;
- pranje novca.

Europol poseduje izuzetno kvalitetan informacioni sistem sa velikom bazom podataka koja se u konkretnom delu odnosi na uzroke, oblike, načine, centralne registre vozila, sistem kriminalnog ponašanja, elemente finansiranja i organizacione strukture terorističkih organizacija. Najsavremeniji kompjuterski sistem je INPOL, sistem u Nemačkoj i njegovi brojni podsistemi kao što su PIOA, APOK, APIS i APR. Europol se finansira doprinosima država članica u skladu sa njihovim BNP-om. Proračun za 2007. govori da je vrednost budžeta bila 70,5 miliona eura.

Upravu Europola imenuje Savet EU, a trenutno se sastoji od direktora i pomoćnika direktora. U odeljenjima Europola radi 610 službenika od kojih 105 rade kao oficiri za vezu. Europol je odgovoran Savetu ministara pravde i unutrašnjih poslova.

2.2.1. Europolova baza podataka o teroristima

Evropska policija Europol od svojih članica, zemalja Evropske unije, prikuplja podatke u kojima su sadržane informacije o potencijalnim teroristima. To je nateralo i Nemačku da napravi centralnu bazu podataka u cilju borbe protiv terorizma. U haškoj centrali zajedničke evropske policije Europol nalaze se kompjuteri, na čijim diskovima su memorisana imena, brojevi telefona i kontakti lica osumnjičenih da su povezani sa terorizmom. U ovim bankama podataka nisu pohranjene samo informacije o teroristima već i o licima uključenim u organizovani kriminal, trgovinu drogom i belim robljem. Kompjuterski sistem pod nazivom TECS upoređuje i analizira milione podataka, koje u njega pohranjuje 25 zemalja članica Evropske unije. Svaka zemlja u Hagu ima po jednog oficira za vezu, koji se naziva ELOS. Samo oni imaju pristup nacionalnim bankama podataka. Ako jedna članica EU zatraži uvid u mrežu podataka druge zemlje, kako bi ušla u trag nekom od terorista, aktivira se Europol i daje na raspolaganje pakete informacija.⁴

Europol nema operativnu funkciju i nije u stanju da pošalje policijske službenike u akciju. Kritičari smatraju da se u kompjutere nekontrolisano unose podaci i onih lica, za koje nema dokaza da su u direktnoj vezi sa teroristima i da se prave profili osumnjičenih. Sistem memoriše podatke na najmanje tri godine. Pored banke podataka Europolu, u cilju borbe protiv terorizma, postoji i kompjuterska mreža, u koju je umreženo pet velikih evropskih zemalja: Francuska, Velika Britanija, Italija, Španija i Nemačka. Postoji i saradnja policija zemalja članica Evropske unije u hapšenju i praćenju osumnjičenih lica, ali ona nije sveobuhvatna, jer neke od članica imaju s tim principijelne probleme. Evropski komesar za pravosuđe Franko Fratini⁵ insistira na boljem umrežavanju i jačanju saradnje. Fratini planira izradu niza inicijativa za donošenje novih zakona kojima bi se evropska infrastruktura zajednički štitila od terorizma. Evropska unija namerava jače da kontroliše proizvodnju i trgovinu eksplozivom. Ona istražuje i zašto su mladi ljudi, islamske vere, koji žive u Evropi, podložni radikalizaciji. Unija želi da oživi i projekte finansijske pomoći žrtvama terorizma.

4 Direktor Europolu Max Peter Ratzel: „Po prirodi stvari na prvom mestu je terorizam, jer je to i naša najveća pretnja. Mi moramo sve učiniti da pravovremeno prepoznamo opasnost i da zemljama članicama pružimo adekvatne informacije u cilju otklanjanja opasnosti. Dovoljna je nekolicina ljudi da dobiju potrebne informacije. Praktične mere onda provodi zemlja članica.”

5 „Sada, verujem, konačno postoji konsenzus među članicama Evropske unije i svest da moraju uže saradivati. Mi moramo ostati pri tome.“

3. Tela Evropske unije koja učestvuju u donošenju odluka u borbi protiv terorizma

Evropska unija je uspostavila različite pravne institucije, koje su ovlašćene da donose pravne akte, obavezujuće ne samo za države članice, nego i akte koji imaju direktni pravni učinak unutar nacionalnih pravnih sastava država članica.⁶

Pravni sastav i struktura EU su vrlo složeni te se često EU prikazuje poput grčkog hrama koji ima tri stuba:

- prvi čini Evropska zajednica sastavljena od Evropske zajednice, Evropske zajednice za uglj i čelik i Evropske zajednice za atomsku energiju;
- drugi čine Zajedničke bezbedonosne i spoljne politike;
- treći stub koji se zove Prostor slobode, sigurnosti i pravde regulisan je glavom VI⁷ Ugovora o EU.

Sva tri stuba razlikuju se po zadacima, odnosno ciljevima koje treba postići. Zajednica tj. prvi stub ima zadatak da kroz uspostavljanje zajedničkog tržišta, državne i monetarne politike i sprovođenja ostalih zajedničkih politika podstiče uravnotežen i održiv razvoj državnih delatnosti, visok stepen zaposlenosti, poboljšanje životnog standarda, itd.⁸ S druge strane, cilj Zajedničke bezbedonosne i spoljne politike je, između ostalog, jačanje svih aspekata sigurnosti Unije, očuvanja mira i jačanja međunarodne bezbednosti. Cilj trećeg stuba je pružiti građanima visok stepen bezbednosti na tzv. području slobode, bezbednosti i pravde.⁹ Razlike između stubova utiču i na postupak donošenja odluka, načine odlučivanja jednoglasno ili kvalifikacionom većinom, ovlašćenja pojedinih tela u procesu odlučivanja, te na različite tipove pravnih akata koji se usvajaju.

Sva tri stuba čine EU, a pravne norme evropsko pravo u užem smislu. Potrebno je razlikovati primarno i sekundarno pravo. Primarno evropsko pravo čine propisi osnivačkih ugovora kojima su države članice stvorile EU.¹⁰ Sekundarno evropsko pravo čine propisi koje donose tela evropskih zajednica, odnosno EU/Savet, Komisija, Evropski parlament /na temelju ovlašćenja koja su im data primarnim propisima.¹¹

6 Show,M,N, *Intrnational law*, četvrto izdanje, Cambridge University Press, London 1997, str.170.

7 Staples,N., *Decision-making in justice and hom affaias*, The Asylumm acquis Handbook, ed. R.J. van Kruven,T.M.C. Asser Press. The Hague,2000.str 37, o istorijskom razvoju EU videti Pajčinović,M. *Kratki prikaz istorijskih evropskih integracija*, Evropski dom, Zagreb 1997, str. 1-3.

8 Član 2 Ugovor o EZ op.ct.str.43.

9 Član 29 Ugovora o EZ opcit. 22.

10 Mathijsen, op.cit. str. 40.

11 Gavella,N.O *Evropskom privatnom pravu, njegovoj stvarnosti i predvidivom daljem razvoju*, Hrvatska pravna revija, br. 10, Zagreb, 2001, str.3.

Radi razumevanja procesa donošenja odluka unutar EU posebno je važno poznavati njenu osnovnu institucionalnu strukturu, ovlašćenja, odnosno nadležnosti pojedinih tela, te njihovu ulogu u zakonodavnom procesu. Važno je napomenuti da, iako sva tri stuba imaju istu institucionalnu strukturu, ovlašćenja pojedinih tela razlikuju se od stuba do stuba. U EZ su najviše prisutni federalni elementi, dok se druga dva stuba temelje na međuvladinoj saradnji, tačnije u drugi stub u procesu donošenja odluka dominiraju elementi suverenosti država članica. Iako se radi o posebno komplikovanom sastavu i procesu donošenja odluka na području terorizma, u njega su po pravilu uključena samo neka glavna i pomoćna tela EU. To su Evropski savet, Savet EU, Evropska komisija, Evropski parlament i pomoćna tela poput COREPER-a, CATS-a i COPS-a.

3.1. Evropski savet

Evropski savet je ne samo zbog svog sastava, a čine ga šefovi država i vlada, već i po svojoj ulozi, najvažnije političko telo. Iako ES nije bilo regulisano ugovorom od 1974, šefovi država i vlada se zajedno sa ministrima inostranih poslova redovno sastaju na Samitu. Vremenom su takvi sastanci formalizovani, te su dobili pravno priznanje Jedinstvenim evropskim aktom 1986.¹²

Danas su uloga i sastav ES definisani Ugovorom iz Amsterdama prema kojem ES pruža Uniji snažan podsticaj za razvoj i definisanje opštih političkih ciljeva. ES ima ulogu Saveta EU za sva pitanja koja se ne mogu rešiti na ministarskom nivou.¹³ Tako je posle neuspeha ministara pravosuđa i unutrašnjih poslova da postignu sporazum o Evropskom nalogu za hapšenje, isti iznesen na odlučivanje pred ES, nakon čega su navedenu odluku usvojili šefovi država i vlada na ES 14-15. decembra 2001. u Leakenu. Po važnosti svojih odluka za borbu protiv terorizma, pored Samita u Leakenu, posebno su značajni redovni sastanak ES 21. septembra. i neformalni sastanak ES u Gentu 19. oktobra 2001.¹⁴

U svega nekoliko dana nakon napada na SAD, na dnevnom redu institucija EU našlo se niz predloga na temelju kojih je stvoren, a zatim i od Redovnog ES 21. septembra 2001. usvojen Plan akcije.¹⁵ Plan akcije je defi-

12 Član 2 Jedinstvenog Evropskog akta, Jedinstveni Evropski akt(SEA), potpisan 1986 u Luvemburgu Hagu, te je stupio na snagu 1987, Mathijsen. op.str.101,

13 Član 4. Ugovor o EU. op.cit.str13.

14 Mada su se 14 od 15 država članica saglasile oko teksta Okvirne odluke o Evropskom nalogu za hapšenje, Italija je svoj pristanak dala na zasedanju Evropskog saveta 14-15.12.2001. u Leakenu. Videti na web-stranici :[http:// ue.eu.int/Newsroom/real.ated.osp?max=1&bid=76&grp=4061&lang=1](http://ue.eu.int/Newsroom/real.ated.osp?max=1&bid=76&grp=4061&lang=1).

15 Tekst zaključka i Plan aktivnosti usvojen na vanrednom sastanku ES 2001, videti Bullten Quotidien Euro, Agence Europe, br.8054, str.6-8pe.

nisao politiku EU na suzbijanju terorizma i sadrži niz mera na četiri glavna područja:

1. jačanje policijske i sudske saradnje između država članica među kojima posebno značenje ima usvajanje Evropskog naloga za hapšenje, stvaranje zajedničkih antiterorističkih timova i usvajanje liste terorističkih organizacija;
2. izgradnja međunarodnopravnih instrumenata ratifikacijom postojećih antiterorističkih konvencija i usvajanjem opšte konvencije o borbi protiv terorizma na nivou UN koja bi sveobuhvatno regulisala ovu materiju;
3. borba protiv finansiranja terorizma usvajanjem odgovarajućih zakona koje će omogućiti zamrzavanje računa fizičkih i pravnih lica osumnjičenih za finansiranje terorizma;
 1. jačanje bezbednosti vazdušnog saobraćaja.

3.2. Savet EU

Jedno od najvažnijih i odlučujućih tela je Savet EU. Sastoji se od ministara država članica koji su ovlašćeni da preuzimaju obaveze u ime svoje vlade.¹⁶ Savet zaseda u različitim formacijama u zavisnosti od tematike koja se nalazi na dnevnom redu. Savet Evrope je još od 1949. posvećen unapređivanju ljudskih prava, vladavine prava i pluralističke demokratije i odlučan je da se bori protiv terorizma koji odbacuje te tri osnovne vrednosti. Savet deluje u ovoj oblasti od '70-ih godina, ali su se njegovi naponi intezivirali 2001. Nakon, do tada nezabeleženih, napada na SAD.

Kao regionalna organizacija Savet je opredeljen da omogući sprovođenje Rezolucije 1373 Saveta bezbednosti UN od 28. decembra 2001, tako što će obezbediti tribinu za raspravu o regionalnim standardima i najboljoj praksi za njihovo usvajanje. Time će pružiti pomoć državama članicama da povećaju svoje mogućnosti prilikom suprotavljanja terorizmu.

Aktivnosti Saveta Evrope na području borbe protiv terorizma počivaju na tri kamena temeljca:

- jačanju zakonskih mera protiv terorizma;
- zaštiti osnovnih vrednosti;
- bavljenju uzrocima terorizma.

3.2.1 Koordiranje zakonskih mera Saveta Evrope

Savet Evrope je formirao dva međuvladina odbora eksperata koji treba da koordiniraju njegove aktivnosti u oblasti sprovođenja zakonskih mera protiv terorizma - Multidisciplinarnu grupu za međunarodno delovanje

16 Član 203 Ugovora o EZ. op.cit.str 126, takođe vidjeti Mathisen op. cit.str. 86-100

protiv terorizma GMT formiranu 2001, kako bi se izvršila revizija Evropske konvencije o suzbijanju terorizma iz 1977. i utvrdili prioriteti za buduće delovanje Saveta Evrope i Komitet eksperata za terorizam KODEKSTER, koji je zamenio GMT 2003, kako bi koordinirao sprovođenje aktivnosti u prioriternim oblastima koje je utvrdila GMT:

- istraživanje pojmova i podsticanja terorizma;
- posebne istražne tehnike;
- zaštita svedoka i saradnika pravde;
- međunarodna saradnja u sprovođenju zakona;
- mere za sprečavanje dotoka finansijskih sredstava teroristima;
- pitanja identifikacionih dokumenata koja se postavljaju u vezi sa terorizmom.

Dvadesetčetvrta i dvadesetpeti konferencija evropskih ministara pravde održane u Moskvi 2001, odnosno Sofiji 2003, dale su novi zamah i predstavile nove zadatke:

- pružanje zaštite i podrške kao i obeštećenje žrtvama terorističkih akata;
- ocena delotvornosti nacionalnih pravosudnih sistema i njihovih odgovaora na terorizam;
- podrška unapređenju zakonodavnih i institucionalnih antiterorističkih kapaciteta država članica;
- mogućnost stvaranja evropskih registara nacionalnih i međunarodnih standarda, počevši od standarda na području borbe protiv terorizma;
- moguća dodatna vrednost sveobuhvatne Evropske konvencije protiv terorizma, koja bi znatno doprinela naporima Ujedinjenih nacija na ovom području.

Rad Saveta Evrope na ovim aktivnostima proizveo je nekoliko međunarodnih instrumenata i publikacija. To su tri međunarodna akta koji se bave suzbijanjem terorizma, sprečavanjem terorizma, pranjem novca i finansiranjem terorizma, i nekoliko preporuka Komiteta ministara država članicama u vezi sa posebnim istražnim tehnikama (Preporuka Rec2005/10, zaštitom svedoka i saradnika pravde, Preporuka Rec 2005/09, pitanjima identifikacionih dokumentima koja se postavljaju u vezi sa terorizmom, Preporuka Rec2005/07, pomoći žrtvama zločina, Preporuka Rec2006/08) i saradnjom protiv terorizma između Saveta Evrope i njegovih država članica i Međunarodne organizacije kriminalističke policije ICPO-Interpol, Preporuka Rec 2007/01.

Ti novi standardi pridruženi su Smernicama za ljudska prava i borbu protiv terorizma, koje je Komitet ministara usvojio 2002. dodatnim Smernicama za zaštitu žrtava terorističkih akata 2005, Deklaracijom o slobodi

izražavanja i informisanja u medijima u kontekstu borbe protiv terorizma 2005. i Predlozima za politiku borbe protiv rasizma u sklopu borbe protiv terorizma 2004. Naponi Saveta Evrope da ojača zakonske aktivnosti protiv terorizma zasnivaju se na osnovnom načelu da je moguće i neophodno boriti se protiv terorizma istovremeno poštujući ljudska prava, osnovne slobode i vladavinu prava.

3.2.2. *Revidirana Evropska konvencija o suzbijanju terorizma*

Dopunski protokol ETS br.190 Evropskoj konvenciji o suzbijanju terorizma iz 1977, ETS br. 90, koji je razradila GTM podnet je na potpisivanje 15 maja 2003. Njime se uvodi određeni broj značajnih promena u Konvenciji:

- znatno proširenje delikata koji se nikada ne smeju smatrati političkim ili politički motivisanim, pri čemu taj spisak sada uključuje sve delikte obuhvaćene antiterorističkim konvencijama Ujedinjenih nacija;
- uvođenje pojednostavljenog postupka za usvajanje izmena i dopuna čime se omogućuje da se spisku dodaju novi delikti ;
- otvaranje Konvencije državama posmatračima i zavisno od odluke Komiteta ministara drugim državama nečlanicama;
- mogućnost odbijanja ekstradicije počilaca kriminalnih dela zemljama gde postoji opasnost da se nad njima izvrši smrtna kazna, da budu izloženi torturi ili da budu osuđeni na kaznu doživotnog zatvora bez mogućnosti uslovnog puštanja na slobodu.

3.2.3. *Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju terorizma*

Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju terorizma, koja je podneta na potpisivanje 16 maja 2005, ima za cilj da pokrije određene praznine u međunarodnom pravu i aktivnostima usmerenim protiv terorizma, koje su ustanovili nezavisni međunarodni eksperti KODEKSTER, čija je svrha da:

- sprečava terorizam merama koje se preduzimaju na nacionalnom nivou i putem međunarodne saradnje;
- utvrdi kao krivična dela aktivnosti koje mogu da dovedu do izvršenja terorističkih akata, uključujući javne provokacije regrutovanje i obuku;
- pojača saradnju na prevenciji, kako na domaćem nivou u kontekstu nacionalnih preventivnih mera, tako i na međunarodnom nivou nadopunjujući, i tamo gdje je to neophodno modifikujući, postojeće sporazume vezane za ekstradiciju i uzajamnu pomoć;
- obezbedi pružanje zaštite i obeštećenja žrtvama terorističkih akata.

3.2.4. *Konvencija Saveta Evrope o pranju novca, traženju, plenidbi i konfiskaciji dobiti od kriminalnih aktivnosti i o finansiranju terorizma*

Od ključnog je značaja lišiti teroriste i druge kriminalne grupe njihove imovine i finansijskih sredstava. Brz pristup finansijskim informacijama i informacijama o njihovoj imovini predstavlja ključ za uspešne preventivne i represivne mere, i u krajnjoj liniji za razbijanje njihovih aktivnosti. Upravo je Savet Evrope odlučio da ažurira i proširi svoju Konvenciju iz 1990. i usvojio novu Konvenciju o efikasnijem sprečavanju i borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizma, koja je takođe podneta na potpisivanje na Varšavskom samitu.

Ta Konvencija predviđa između ostalog:

- brzo utvrđivanje porekla imovine ličnih računa u bankama i preduzimanje mera kako bi se zamrzla sredstva;
- brz pristup finansijskim informacijama ili informacijama o imovini u rukama kriminalnih organizacija;
- efikasniju saradnju finansijskih obaveštajnih jedinica koje će biti uspostavljene u svakoj državi potpisnici radi razmene informacija o slučajevima za koje se sumnja da predstavljaju pranje novca i finansiranje terorista sa krajnjim ciljem konfiskacije imovine.

Konvencijom se takođe uspostavlja sistem kontrole kako bi se obezbedilo efikasno izvršavanje njenih odredaba.

3.2.5. *Tekući prioriteti*

U pogledu jačanja zakonskih aktivnosti protiv terorizma, tekući prioriteti obuhvataju sledeće:

- pripremu profila zemalja u pogledu njihove sposobnosti suproavljanja terorizmu;
- razmene informacija i najbolje prakse u pogledu šema obeštećenja i osiguranja za žrtve terorizma;
- praćenje potpisivanja i ratifikacije gore pomenutih konvencija i podršku njihove što efikasnije primene.

Osim gore pomenutih aktivnosti KODEKSTER se bavi i utvrđivanjem praznina u međunarodnom pravu i aktivnostima usmerenim protiv terorizma i predlaganjem metoda i načina da se te praznine popune. Komitet je utvrdio sledeće oblasti kao središte buduće aktivnosti Saveta Evrope:

- mladi kao teroristički prestupnici i mete terorističke propagande;
- sajber terorizam;
- šeme osiguranja kojima se pokriva šteta povezana sa terorizmom;
- uskraćivanje dozvole boravka stranim teroristima;
- jačanje međunarodne saradnje kada je reč o organima koji sprovode zakone u oblasti terorizma;

- žrtve terorizma;
- suzbijanje terorizma i njegova prevencija kroz kulturu.

3.3. *Evropska komisija*

Evropska komisija (EK) je telo u kojem su najviše izraženi federalni elementi. EK se često označava kao telo koje štiti interese zajednice i kao pokretač daljih unutrašnjih integracija EU. Uloga EK sastoji se u davanju predloga i nadgledanju sprovođenja postojećeg zakonodavstva Zajednice. Dok u prvom stepenu EK ima isključivo pravo podnošenja predloga, te se on ne može menjati samo ukoliko su ispunjeni određeni uslovi, u drugom i trećem stepenu njena uloga je znatno ograničena pravom inicijative država članica, što konkretno znači da se njen predlog može zameniti potpuno drugačijim predlogom neke države članice. To se upravo dogodilo u dva važna predloga EK na području borbe protiv terorizma. Tačnije, predlozi Komisije - Okvirne odluke o Evropskom nalogu za hapšenje i Okvirne odluke o borbi protiv terorizma - na predlog Belgije, tada predsedavajuće EU, u potpunosti su zamenjeni novim tekstovima. Ukoliko u zadanom vremenu nijedan član EK ne stavi prigovor na predloženu odluku, predlog se kao takav usvaja.

3.4. *Evropski parlament*

Evropski parlament (EP) ima funkciju da osigura demokratsku raspravu i kontrolu odlučivanja. EP je telo EU koje se sastoji od predstavnika naroda država članica.¹⁷ Iako su njegova zakonodavna ovlašćenja proširena, on još nije parlament u opšteprihvaćenom smislu riječi. On kao takav ima pravo kontrole Komisije, ali ne i Saveta. Savet ga konsultuje pri donošenju važnih odluka, ali se mišljenje EP u svim slučajevima ne mora uvažiti. Sa jedne strane, povećanje ovlašćenja Parlamenta po automatizmu za sobom povlači smanjivanje ovlašćenja država članica. Na takav razvoj situacije nisu spremne mnoge nacionalne vlade. Sa druge strane, povećanje ovlašćenja takođe bi dovelo do smanjivanja ovlašćenja Komisije.

3.5. *COREPER*

Ministri po pravilu nisu u mogućnosti dugo vremena da borave u Briselu i zbog toga je važno da se njihovi sastanci unapred dobro pripreme. U tu svrhu osnovan je *Odbor stalnih predstavnika* za koji se po pravilu koristi francuska skraćenica *COREPER*.¹⁸ Postoje *COREPER I* i *COREPER II*.

17 Član 189 Ugovora o EZ, op. cit. str. 122.

18 Članovi 151 i 207 Ugovora o EZ, str.107 i 127, takođe videti Mileta op. str. 55.

COREPER I više se bavi tehničkim pitanjima, a čine ga zamenici stalnih predstavnika, dok sastav COREPER II čine stalni predstavnici – ambasadori i bavi se važnijim političkim pitanjima. COREPER ima posebno važnu ulogu u procesu donošenja odluka koje se odnose na borbu protiv terorizma, iz čega se smatra produženom rukom Saveta Evrope. Svaka odluka pre nego što dođe na Savet, mora prvo proći raspravu u COREPER-u i ukoliko se u njemu postigne jednoglasan sporazum, onda se takva odluka šalje Savetu na usvajanje bez rasprave, što ističe veličinu i značaj ovoga tela.

3.6. CATS

CATS ili *Odbor* je koordinaciono telo koje uspostavljeno čl.36 Ugovora o EU, satavljeno od viših službenika zbog davanja mišljenja Savetu u vezi sa pitanjima koja se tiču sudstva i organa unutrašnjih poslova.¹⁹

3.7. COPS

COPS ili *Politički bezbedonosni odbor* po čl.25 Ugovora iz Nice kontroliše međunarodnu situaciju u odnosu na pitanja obuhvaćena Zajedničkom spoljnom i bezbedonosnom politikom i doprinosi određivanju politike davanjem mišljenja Savetu, pri čemu nadzire sprovođenje dogovorene politike.²⁰

ZAKLJUČAK

Sa sigurnošću se može tvrditi da terorizam neće prestati niti se smanjivati. Povezanost mnogih terorističkih grupa sa radikalnim islamističim pokretima najavljuju nastavak svojih aktivnosti i to ne samo u islamističkim državama, nego i na prostorima Evropske unije, Amerike, širem području Azije i Bliskog istoka, kao i u mnogim drugim delovima sveta, gde procene da će njihove aktivnosti ostvariti zadate ciljeve.

Ekonomske krize koje pogađaju posebno islamske države, a manifestuju se kroz veliku nezaposlenost, pogodne su za delovanje terorističkih organizacija. Ovde se misli na stvaranje velikog broja terorističkih grupa čija će struktura i organizacija imati sličnosti sa Al Kaidom. Za postizanje svojih ciljeva koristiće savremenu tehnologiju i opremu, a do izražaja će doći i njihova fleksibilnost i pokretljivost, što navodi da neće imati svoju stalnu

19 O nastanku Odbora čl. 36 .vidjeti u Perre. S Justice and home affairs dcision-makingofter Amsterdam, European law review, Sweet &Maxwell and Contributors, 2000, str 186.

20 Ugovorom iz Nice, Politički odbor je promenio ime u Politički i bezbedonosni odbor. Mada ugovorom iz Nice potpisanim 2001, još nije stupio na snagu, u stvarnosti je Odbor već počeo delovati. Ugovor iz Nice je objavljen u službenom listu EZ br. C 80 2001.

bazu. Osim tradicionalnog oružja, danas na tržištu nije više problem doći do oružja za masovno uništenje i sigurno je da će ovakvu povoljnost iskoristiti. Ovome možemo dodati i opasnost od upotrebe biološkog, hemijskog i kibernetičkog oružja. Zajednički interesi terorističkih organizacija i kriminalnih grupa još više će ojačati njihovu saradnju, gde im kriminalne grupe obezbeđuju oružje, bezbedan i brz prevoz, potrebnu opremu i falsifikovana dokumenta.

Donošenjem mera u borbi protiv terorizma na nivou Evropske unije mora se voditi računa o neugrožavanju pravne države kao i demokratije koje su njene temeljne vrednosti. Strategija borbe protiv terorizma mora sadržati ne samo preventivne, nego i represivne mere, pri čemu se strogo vodi računa o odnosu između slobode i bezbednosti. Pravljenjem akcijskog plana regulisali bi se navedeni odnosi, a osnovno načelo bi se zasnivalo na širenju demokratije po svetu, posebno u islamskim zemljama koje u svojim društvima podržavaju demokratiju i njene procese. Sa ovakvim državama EU bi morala da ojača političku, kao i privrednu saradnju, kaja bi u mnogome popravila rast njihove privrede, a samim tim i nezaposlenost. Time bi se smanjili uslovi za delovanje terorističkih organizacija.

U efikasnijem sprečavanju terorističkih pretnji i opasnost, EU se preko svojih institucija mora što brže suprostaviti. Savet EU, Evropski parlament i Komisija bi morali već postojeće zakonodavstvo na području borbe protiv terorizma preispitati i obezbediti njegovu veću jasnost, preglednost i upotrebljivost. Potrebno je što efikasnije nadzirati spoljne granicama EU, posebno na ulaznim tačkama u EU. Ovde se misli i na donošenje okvirne odluke, gde bi se uskladili uslovi o ulasku, vremenu boravka i kretanju u unutrašnjost EU, kao i otkazivanju boravka i udaljavanju svih koji podstiču i pomažu terorizam. Za efikasnu i brzu dostupnost i razmenu podataka između članica EU, mogli bismo reći da je to jedna od najvažnijih preventivnih mera, odnosno oruđa u borbi protiv terorizma. Ovakva razmena podataka u borbi protiv terorizma bi omogućila i drugim zainteresovanim državama efikasniju borbu protiv ovog zla. Isto tako je od ključnog značaja i razmena podataka između EU i SAD, između EU i Rusije, kao i EU i islamskih država. Za što efikasniju razmenu podataka potrebno je obezbediti poverenje između nadležnih službi tih država.

Snažno zalaganje mnogih država u borbi protiv terorističkih napada dalo je veoma slabe rezultate, što nas navodi da proučavamo ispravnost metoda rada i u tom kontekstu sagledamo njihove optimalne mogućnosti u što efikasnijoj borbi. Takođe, treba proučiti odgovarajuću organizovanost Euro-pola, u kojem je trenutno jedinica za borbu protiv terorizma samo jedna od jedinica unutar dela za organizovani kriminal. Trebalo bi proučiti sadašnju

poziciju koordinatora EU za borbu protiv terorizma i prema potrebi transformisati je u položaj visokog predstavnika za borbu protiv terorizma.

Države članice, koje su potencijalno u opasnosti, morale bi dobiti sve moguće informacije i drugu potrebnu podršku. Potrebno je iskoristiti spremnost za saradnju islamskih država koje ne podržavaju terorističke aktivnosti. Na osnovu međusobnog poštovanja i odgovornosti za budućnost, zajedničkom borbom protiv ovog zla došlo bi se do zadatog cilja.

Ogroman značaj u borbi protiv terorizma ima bezbedonosna kultura stanovništva. Mnogi očekuju da ovaj svetski problem rešavaju organi bezbednosti, pa je shodno tome potrebno razviti i ojačati bezbedonosu kulturu stanovništva koja bi dala svoj doprinos.

Efikasnost zajedničke borbe protiv terorizma ne zavisi samo od spremnosti, organizovanosti i pravne regulative, nego i od međunarodne situacije posebno na Bliskom i Srednjem istoku. Vrlo važno je da EU u borbi protiv terorizma mora biti svesna svojih vrednosti i da ih bez straha i taktiziranja mora braniti.

LITERATURA

- Bošković, Milo; Skakavac, Z. *Organizovani kriminalitet – karakteristike i pojavnici oblici*, Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije, 2009.
- Bžežinski, Z. *Velika šahovska tabla*, Podgorica: CID, 1999.
- Gaćinović, R. *Terorizam*, Beograd: Drasler, 2005.
- Džonatan, R. *Terorizam*, Beograd: Aleksandrija Press, 2004.
- Mijalkovski, M. *Međunarodna baza podataka o teroristima*, Međunarodna politika, br.1107,2002.
- Pejčinović, M. *Istorijski razvoj Evropske unije*.
- Simeunović, D. *Terorizam*, Beograd: Pravni fakultet, 2009.
- Sajko, K. *Međunarodno pravo*, (opšti dio), Zagreb, 1993.
- Show, M.N., *Internacional law*, London: Comridge University press, 1997.
- Simeunović, D. *Terorizam*, Beograd: Pravni fakultet, 2009.
- Staples, N. *Decision making in justice and hom affaios*, The Hag: The Asylumacquis Handbook, Asser Press, 2000.

Abstract: The terrorist attacks on the United States of America on September 11th, 2001, have forced the European Union to engage in a more organized fight against terrorist acts and to put it on its list of priorities. Every institution of the European Union is involved in that fight. Accordingly, a number of important decisions have been made by these institutions. This will be discussed in more detail in the following chapters.

Key words: *European Union, terrorism, international terrorism, organized crime, terrorists, Al-Qaeda.*

DELOVANJE TERORISTIČKO-VEHABISTIČKIH ORGANIZACIJA NA BALKANU

Rezime: Ako se osvrnemo na brojne terorističke akte koji su se dogodili proteklih godina u svetu, njihov način izvršenja, posledice koje su prouzrokovali, možemo bez razmišljanja konstatovati da terorizam jeste globalni bezbednosni problem. Religijski terorizam nošen verskim fundamentalizmom dovodi do snažnijih akata nasilja, koji uzrokuju mnogo veći broj žrtava nego druge sekularne terorističke grupe. Objašnjenje nalazimo u tome da je za verskog teroristu nasilje božiji čin, sveta dužnost, nešto za šta vredi umreti, jer smrt znači ponovno rođenje. Balkansko poluostrvo, čijim identitetom dominira njegov geografski položaj, istorijski je poznat kao raskršće različitih kultura i religija. Kao takvo bilo je meta mnogih svetskih sila, ali i uporište unutrašnjih sukoba. Devedesetih godina rat i politička nestabilnost otvorili su mogućnost za Al Kaidu i ostale terorističke grupe da nesmetano infiltriraju na područja bivše SFRJ. Ovaj region je posebno bio ranjiv za teroriste, s obzirom na značajnu muslimansku populaciju, slabe granične kontrole i bezbednost. Pored Bosne i Hercegovine, nestabilnost u Albaniji pružila je uporište Al Kaidi devedesetih godina. Siromašna unutrašnja struktura, nezaštićenost granica, visok stepen kriminala stvorili su pogodnu okolinu za terorističke aktivnosti.

Ključne reči: *terorizam, terorističke grupe, vehabije, religijski terorizam*

Uvod

Pre početka rata u Avganistanu (1979-1989) islamske terorističke organizacije su uglavnom delovale samostalno i među njima nije bilo povezanosti, niti zajedničkih aktivnosti. Međutim, posle avganistanskog rata islamski terorizam je izašao finansijski, kadrovski, tehnički, organizacijski i

1 iva.kotur@gmail.com

u svakom pogledu jači. Tada nastupa novo poglavlje u delovanju islamskog terorizma. Na osnovu ideje sveislamskog bratstva, javila se potreba organizovanja mreže koja bi sve islamske terorističke organizacije svela na jednu. Takva organizacija bi delovala svuda po svetu, okupljala bi muslimane iz svih zemalja, samostalno bi se finansirala, širila bi i nametala islam kako bi ceo svet bio jedna velika islamska država i koristila bi sve oblike nekonvencionih delovanja, uključujući terorizam. Bila bi globalna, multinacionalna, ekonomska, verska, politička i paravojna organizacija. Na osnovu ovih ideja 1988. stvorena je organizacija Al Kaida, globalna multinacionalna mreža koja povezuje različite islamske fundamentalističko-terorističke organizacije iz mnogih zemalja u jednu organizaciju. Iza Al Kaide stoje zaklonjene obaveštajne službe zemalja sponzora terorizma.² Al Kaidi se od 1990. pridružilo još 30 islamskih terorističkih grupa. Neke od njih su: egipatska Al Džama, egipatski Al Džihad, Egipatske oružane snage, Partizanski pokret Kašmira, Pakistansko akademsko društvo, Džihadski pokret Bangladeša i Bin Ladenovo militantno krilo avganistanske Komisije za savetovanje i reformu.³

Pored Al Kaide na telu Balakna deluje još jedna islamistička konzervativna grupa - vehabizam. Vehabizam je islamistički pokret do čijeg prodora je posebno u Bosni i Hercegovini došlo tokom rata od 1992. do 1995. Delovanje vehabija prisutno je u svim zemljama Balkana. Vehabizam karakteriše bukvalno tumačenje Kurana i hadisa. To je specifičan fenomen koji se priznaje kao jedna odvojena škola ili sekta. Sebe često nazivaju „branioci ma božanskog jedinstva”. Ponekad nemuslimani okarakterišu vehabije kao nemilosrdne, ekstremne ili konzervativne sunite.

Delovanje religijskih terorističkih grupa na Balkanu je svakako problem sa kojim se suočavaju čelnici balkanskih zemalja. Pogotovo islamske teroristike grupe koje su se jos devedesetih ustoličile u Bosni i Hercegovini, pa i Kosovu i Metohiji, postaju problem današnjice, koji nažalost sve više kulminira.

1. Pojam i definicija religijskih terorističkih organizacija

Terorizam vodi poreklo od latinske reči *terror, terroris* što znači jak strah. Smatra se da je reč teror ušla u francuski jezik u 14. veku, a prva upotreba reči teror u engleskom jeziku se beleži 1528. Značenje reči moderni terorizam vezujemo za Francusku, 1800. godinu i francuske revolu-

2 Margetić, D., *Islamistički terorizam na jugu Europe, Elektronička građa / Domagoj Margetić*. – Zagreb : vlast. nakl., 2006. str. 5.

3 Milošević, M., *Teroristi: žrtve i zločinci-faktori kriminalne motivacije*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2009., str. 109.

cije. Takođe, u tom periodu terorizam kao sredstvo političke borbe javlja se i u Rusiji. Počinje stvaranjem narodnjačkih organizacija i nastavlja se nasiljem ruskog jakobinstva i anarhizma.⁴ Ruski anarhista Mihail Bakunjin se smatra idejnim ocem terorizma. Danas, terorizam je svakako najveća opasnost za savremeni svet. Cilj mu je nanošenje što većih civilnih žrtava zarad određenog političkog cilja. Bilo da je separatistički/etički, religijski ili ideološki zajedničko je jedno – cilj opravdava sredstvo. Veliki su naponi ulagani da bi se dobila jedinstvena prihvatljiva definicija terorizma. Međutim, takve definicije nema. Sam termin terorizam izaziva mnoge nesuglasice među stručnjacima. Svi se oni slažu oko toga da je terorizam problem, ali ne i šta je terorizam. Ovo je dovelo do toga da imamo pregršt definicija terorizma, koja svaka na svoj način objašnjava ovaj fenomen. Značenje reči terorizam menja se i sa društvenim i istorijskim kontekstom, jer terorizam je određen društvom, a sa društvenim promenama menja se i njegovo značenje.⁵ Ujedinjenje nacije definišu terorizam kao „akt lišavanja života ili ranjavanja ili akt uništavanja ili oštećenja imovine civila ili vlade, bez jasne dozvole određene vlade, od strane pojedinaca ili grupa ljudi koji samostalno deluju, ili vlada koje deluju iz vlastitih pobuda ili verovanja, da bi postigli neki politički cilj.“⁶

Brus Hofman u svojoj knjizi *Unutrašnji terorizam* definiše terorizam kao namerno stvaranje i eksploataciju straha putem nasilja ili pretnje nasiljem u težnji za izazivanjem političke promene.⁷ Ono što je zajedničko svim definicijama terorizma jeste da je to politički motivisana borba. Mogli bismo sintezom svih navedenih i postojećih definicija reći da je terorizam politički motivisan akt nasilja, koji ima u pozadini bilo separatističku ili religijsku osnovu i izaziva strah kod naroda primenom fizičkog i psihičkog nasilja.

Postoje razne klasifikacije terorizma, prema raznovrsnim kriterijumima. Međutim, jedna vrsta terorizma je u poslednje vreme uzela primat u svetskim sistemima informisanja, a i po svojim delovanjima i te kako došla do svesti ljudi. To je religijski terorizam. Oivičen verskim fundamentalizmom, bio hrišćanski, jevrejski ili muslimanski, nosi sa sobom veliku dozu nerazumevanja, neprihvatanja, straha i odbacivanja odgovornosti. Religija je, čini se, sama po sebi idealno opravdanje za terorizam. Ono što je karakteristično za ovu vrstu terorizma jeste da ostavlja mnogo veći broj žrtava nego sekularne terorističke organizacije. Iako imaju manji broj napada, broj žrtava nadmašuje ostale terorističke događaje. Zašto je to tako? Za verskog teroristu nasilje je sveti akt, božja dužnost. Ova poslednja rečenica najbolje osli-

4 Simeunović, D., *Terorizam: opšti deo*, Pravni fakultet Univerziteta, Beograd, 2009, str. 21.

5 Džonatan V., *Terorizam*, Aleksandrija Press, Beograd, 2004, str. 7.

6 isto, str. 13.

7 Hofman, B., *Unutrašnji terorizam*, Narodna knjiga-Alfa, Beograd, 2000, str. 38.

kava islamske terorističke grupe. Islam počinje jednostavnim pripovedanjem jednostavne vere. Završava se zahtevom potpune, apsolutne pokornosti celog sveta i svakog pojedinca Muhamedu i njegovim sledbenicima. Sve manje od toga je nevera podložna džihadu na ovom svetu i kažnjiva većitim mukama na onom.⁸ Beskompromisna, zatvorena religija, jedna od najvećih na svetu, umnogome je drugačija od ostalih. S jedne strane islam označava religiju, sistem verovanja i obožavanja, dok sa druge označava civilizaciju koja se razvila pod okriljem ove religije. „Reč islam stoga označava više od četrnaest vekova istorije, milijardu i trista miliona ljudi, kao i izuzetno raznovrsnu religijsku i kulturnu tradiciju.“⁹ Islam predstavlja ne samo religiju, već način života. Najvažniji deo vere izražava se formulom da nema boga osim Alaha, stvoritelja i nestvorena, a Muhamed je njegov prorok. Alah je jedini vladar i jedini izvor zakona. Jedan od glavnih zadataka koje je prorok zaveštao muslimanima jeste džihad. Džihad je sveta religijska obaveza, dok se u vojnom smislu tumači kao redovan rat protiv nevernika i otpadnika od vere. Svet je, po muslimanskoj tradiciji podeljen na Dar al-Islam (islamski dom u kome vlada muslimanski zakon) i Dar al-Harb (ratni dom, kojim upravljaju nevernici). Džihad će postojati sve dok se ceo svet ne prokori muslimanskoj vladavini. Borci džihada se bore radi plena u ovom životu, a raja u sledećem.

Svedoci smo da religijski teroristi predstavljaju opasnost svetskih razmera. Religija, čvrsta nepokolebljiva vera u nešto božansko i nedodirljivo, mnogo je veći podsticaj za njih da rade nama nezamislive stvari, nego sekularnim teroristima. Upravo je to ono što ih čini izuzetno opasnim i nepredvidivim. Ne znamo kada će doći do napada, ali sa sigurnošću možemo tvrditi da će ih u budućnosti sigurno biti. O posledicama je strašno i govoriti. Možemo zaključiti da je religijski terorizam ona vrsta nasilja koju pokreće verski motiv. Bilo da je u pitanju borba protiv nevernika, otpadnika od vere ili jednostavno protiv druge vere, ono religijsko, sveto, vodi ove teroriste u njima svetu borbu.

Vehabizam je konzervativan pokret među sunitskim muslimanima. Osnovao ga je u 18. veku Mohamed ibn Abdul Vahaba. Njegova namera je bila da vrati islam početnim korenima odbacujući uticaje koje je smatrao stranim, a nametnula ih je generacija muslimana još 632, posle smrti Muhameda. Ibn Abdul Vahab je posebno kritikovao idolopoklonstvo u obliku obožavanja svetaca i posećivanja oltara. Takođe je verovao da svaki musliman ima individualnu odgovornost da nauči i poštuje komande u Kuranu i govore proroka. Bio je spreman da oštro kritikuje muslimane za koje je smatrao da je razvijaju „lažna učenja“. Išao je čak i toliko daleko da bi ob-

8 Trifković,S., *Senka džihada*, Srpska književna zadruga, Beograd, 2007, str. 226.

9 Luis,B., *Kriza islama*, Čarobna knjiga, Beograd, 2004, strana 28.

javio džihad za one koji su uključeni u oblike islamskog verovanja koje on nije dozvoljavao.

2. Motivi, ciljevi i razlozi delovanja terorističkih i vehabističkih organizacija na Balkanu

Pojava pokreta koji pripovedaju hiljdegodišnje carstvo, povezanih ekstremnim osećajem pripadnosti svojoj veri, predstavljaju znatno smrtonosniju pretnju od tradicionalnih terorista; teže ih je definisati i daleko su rašireniji. Islamske terorističke organizacije koje deluju u ime Alaha i koje pribegavaju samoubilačkim akcijama daleko su opasnije od ostalih terorističkih grupa. Svaka od religijskih terorističkih grupa ima čvrstu ideologiju i striktno se drži svojih fundamentalističkih ciljeva. Neke od njih, kao što je Al Kaida, ne deluju samo na Bliskom istoku, već su svoje ćelije proširile i infiltrirale duboko u Balkanske zemlje. Al Kaida je izuzetno zainteresovana za ovu oblast (posebno Bosnu i Hercegovinu, Kosovo, Albaniju), jer su islamske porodice tamo velike, a tinejdžeri čine skoro polovinu populacije, što je rezervoar za regrutovanje mladih mudžahedina. Pakistanski metod vrbovanja i obuke terorista u džamijama preselio se u Albaniju, na Kosmet, jug centralne Srbije, u Makedoniju i Crnu Goru. Na Kosovu arapske humanitarne organizacije pružaju pomoć stanovnicima nekog sela samo pod uslovom da tu izgrade i džamiju. Kosovo je u centru interesovanja islamskih fundamentalista jer je označeno kao tranzitna ruta za ekstremiste koji iz islamskih zemalja idu u Evropu, koristeći slabo obezbeđene granice Kosova i nizak nivo reda i zakona u pokrajini. Kosmet je takođe pogodno područje za regrutovanje islamskih ekstremista, posebno mladih muslimana bez ekonomskih šansi.¹⁰ Islamski ekstremisti imaju tri glavna centra operacija: Skoplje (severni i severozapadni deo Makedonije), Tirana i Kosovo i Metohija.

Sušтина njihovog delovanja nije humanitarna pomoć, već promocija islamskih fundamentalističkih uverenja i finansiranje islamskih radikala, pri čemu kao masku koriste donacije za različite humanitarne namene.

2.1. Delovanje vehabističkih organizacija na Balkanu

Već deset godina Balkan predstavlja jedan od najvećih izazova za spoljnu politiku Evrope i Amerike. Zbog svog povoljnog geostrateškog položaja, raznovrsne kulture i religije, Balkan je interesatno područje za mnoge svetske sile, ali i žarište unutrašnjih sukoba. Upravo ta raznovrsnost u re-

10 <http://www.glas-javnosti.rs/dodaci/vehabije-haraju-srbijom/al-kaida-na-kosmetu>, Drecun, M., *Al Kaida na Kosmetu*, (preuzeto 6.10.2010)

ligiji dovela je do sukoba religijske prirode, nošena prvenstveno ekstremima svake strane. Jedan od fundamentalističkih pokreta jeste vehabizam.

Vehabizam, fundamentalni oblik islama poreklom iz Saudijske Arabije, počeo je da pokazuje svoju ružnu stranu netolerancije na Balkanu, počevši u Bosni pre deset godina. Pojavom njegovog tvrdokornog oblika na Kosovu, koje ima više od 90% muslimanske populacije, tekući uticaj vehabizma traži ozbiljnu pažnju.

Većina vehabija ima za cilj da promeni muslimansko društvo kroz religijske propovedi, ali dobar deo njih želi da to uradi kroz nasilje. Njihova nasilna dela uključuju fizičko nasilje, kao što je bio slučaj u Makedoniji i Kosovu ili na skupu homoseksualaca u Sarajevu. Čak su i same propovedi često prožete potencijalnim nasiljem.¹¹ Vehabizam je najradikalnija interpretacija islama, nastao u sklopu obnove radikalnih ideja imama Ibn Ham-bela, jednog od osnivača četiri mezbeha, po kojima se muslimani vladaju u pogledu ibadeta i šerijata. Svoju političku strategiju oni grade na strahu. Svojim istomišljenicima i budućim članovima vehabije zabranjuju upotrebu TV-a, Interneta, školovanje žena. Jedan od najvećih muslimanskih autoriteta Seid Husein veoma je zabrinut zbog ideologije i agresivnih nastupa vehabizma. Za dolazak vehabista na prostore bivše Jugoslavije zaslužna je arapska kancelarija „Taliban-internacional“, zvanično humanitarna organizacija. Od 1989. do 2002. u BiH je ušlo na desetine hiljada stranaca poreklom iz islamskih zemalja, a prema dostupnim informacijama njih oko 30.000 nije, bar zvanično, izašlo iz BiH. Pretpostavlja se da je među njima veliki broj vehabija koji su dobili državljanstvo i nastanili se u ovoj novoj balkanskoj državi. Međutim, tom broju treba dodati i mudžahedine koji su se u redovima muslimanske vojske borili i stekli državljanstvo i stalni boravak.¹² Bosna i Hercegovina je uglavnom bila meta međunarodnih terorističkih organizacija zbog sledećih ciljeva:

- most islama ka Evropi;
- logistička baza;
- baza za regrutovanje;
- mesto za odmor i reorganizovanje;
- tranzitna država.

Na tlu današnje Srbije uticaj islamskog fundamentalizma je preko vahabita najprisutniji u Sandžaku. Kao što piše profesor Simeunović, sve do početka 2007. prisustvo vehabija na prostoru Balkana i Srbije je negirano. Kada su vehabije krenule od 2006. da izazivaju incidente, vehabizam je oz-

11 <http://www.todayzaman.com/tz-web/mobile.do?load=wapDetay&link=203148>, Hajrudin So-mun,

Wahhabism in the Balkans: threat to regional stability? (II), 2010. (preuzeto 3.10.2010)

12 <http://www.politika.rs/rubrike/ostali-komentari/t11460.lt.html>, Gaćinović, R., *Radikalna interpretacija islama, Vehabije na Balkanu*, objavljeno: 08.11.2006, (preuzeto 3.10.2010)

biljno shvaćen kao ekstremizam. U selu Žabren na planini Ninaja između Novog Pazara i Sijenice, otkriven je kamp za obuku vehabita. U sukobu sa policijom poginuo je vođa vehabitske grupe, a jedan vehabit je ranjen. Ta grupa je planirala terorističke napade na lokalne muslimanske sveštenike, škole i ambasade u Beogradu. Na tlu Srbije ih ima u Novom Pazaru, Sijenici, Tutinu, Prijepolju, Brodarevu, Priboju, a u Crnoj Gori u Bijelom Polju, Rožaju, Plavu i Gusinju.¹³

U poslednje vreme aktuelno je pitanje islamskih zajednica u Sandžaku. Reis ul ulema Islamske zajednice Srbije Adem Zilkić, želi da ujedini sve muslimane u jednu islamsku zajednicu. Od oktobra 2007. u Srbiji deluju dve opcije, islamske zajednice – Islamska zajednica Srbije i Mešihat Islamske zajednice u Srbiji kojim rukovodi glavni muftija Muamer Zukorlić. Ove zajednice jedna drugu ne priznaju i međusobni sukobi su česti. Muftija Muamer Zukorlić, čija je lista pobedila na izborima za Bošnjački nacionalni savet, želi da objedini funkcije verskog i političkog lidera Bošnjaka u Srbiji. Zbog toga radikalizuje svoje zahteve i diže tenzije u Novom Pazaru. Takođe, njegov zahtev je i da Bošnjački nacionalni sabor ubrza pripreme za obnovu autonomije Sandžaka. Njegova Islamska organizacija pozvala je građane da se solidarišu u građanskoj neposlušnosti prema vlastima i prorežimskim političkim strankama. Bošnjački nacionalni sabor je usvojio i deklaraciju u kojoj se navodi da su Bošnjaci konstitutivni narod koji žive u Srbiji, kao i da će biti obnovljeno Nacionalno veće Sandžaka, koje bi po ugledu na Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Sandžaka (ZAVNOS), trebalo da obezbedi regiju Sandžak sa administrativnom, političkom, kulturnom i svakom drugom autonomijom.¹⁴

Takođe, na Kosovu i Metohiji delovanje terorističkih grupa je nažalost neizostavno. Osnivač Oslobodilačke vojske Kosova je bio Narodni pokret za oslobođenje Kosmeta, politička organizacija bivših političkih zatvorenika. Albanski nacionalisti su još početkom devedesetih godina pravili svoju vojsku za „svoju novu državu“. Zato što je činila razbojništva u ime islama i tzv. Velike Albanije, OVK se priključilo i nekliko stotina stranih plaćenika i mudžahedina, pa je 1998. imala dve hiljade ljudi. Osnovni ciljevi albanskih separatista su verski i politički. Usmereni su na razbijanje teritorijalne celokupnosti Srbije, odnosno otcepljenje Kosova i Metohije. Međutim, mnoge činjenice ukazuju na to da džihad predstavlja izvorište i suštinu njihovih pobuda. Uverljiv dokaz za to jeste prisustvo velikog bro-

13 Simeunović, D.: *Op. cit.*, str., 223.

14 ZAVNOS je formiran 20. novembra 1943. u Pljevljima, a sandžački Bošnjaci ovaj dan obeležavaju kao svoj nacionalni praznik, čuvajući, kako tvrde, uspomenu na jedan od najsvetlijih datuma u svojoj istoriji. <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/198705/Zukorlic-hoce-da-vlada-Sandzakom>, (preuzeto 6.9.2010)

ja mudžahedina u terorističkim bandama OVK.¹⁵ Samo jedan pogled na izveštaj lokalnih medija na Kosovu i u okruženju je dovoljan da ubedi bilo kog skeptika na opasnost od vehabija. Kosovska i policija UN je u južnom delu Kosovse Mitrovice 19. septembra uhapsila jednog od vođa vehabijskog pokreta u južnoj Srbiji i Kosovu, prema navodima lokalnih medija. Prema ovim izveštajima uhapšen je Bajram Aslani, navodno glavna kosovska veza sa uhapšenom vehabijskom grupom u Novom Pazaru u Južnoj Srbiji. Beogradska kancelarija za organozovani kriminal je 14. septembra optužila grupu od 15 vehabija iz Novog Pazara za teroroizam i nezakonito posedovanje oružja.¹⁶

Na seminaru u Prištini koji je organizovao američki segment NATO kosovskih snaga (KFOR) pre tri godine, a na kojem su učestvovali visoki oficiri kosovske policije, američki predstavnik je rekao da je „vahabizam na Kosovu u porastu i da će za pet godina Kosovo postati najznačajnije uporište ove islamske sekte u Evropi.“¹⁷ Kosovu je ostalo još nekoliko godina pre nego što bude preplavljeno tom sektom. Stiven Sulejman Švarc, stručnjak za radikalni islam na Balkanu, u nedavnom je intervjuu izjavio: „Mislim da je problem trenutno najgori u Makedoniji, gde Vahabije imaju pravu kontrolu nad islamskom zajednicom, dok oni koji nisu Vahabije trpe napade i omalovažavanja.“¹⁷

Ciljevi Albanskih terorista jesu da prvenstveno oteraju Srbe iz svojih sela. To su činili planski, sistematski. Na primer, u periodu od 1. marta do 1. maja 1998. albanski teroristi su, najčešće noću, automatskim oružjem i ručnim bacačima napali 19 srpskih kuća (11 u opštini Đakovica, četiri u Klini, dve u Peći i po jednu u Dečanima i Srbici).¹⁸

OVK se svakako nije mogla vojnički izgraditi bez pomoći iz inostranstva. Glavni finansijeri nalazili su se u Zapadnoj Evropi, ali je i iz Irana stvorena jaka obavestajna mreža, kuda je novac preko humanitarnih organizacija, ali i kroz ilegalne ekonomske kanale prostizao u OVK.

Iako su Sjedinjene Američke Države pružile veliku pomoć albanskim grupama na Kosovu, veliki broj njih se bori u Iraku, Čečeniji i Avganistanu na strani islamista. Iako se ovaj pokret smatra separatističkim, ne smemo zaboraviti da su oni muslimani i da je vera u islam vrlo jaka. Iako nisu svi muslimani na Balkanu fanatici, neki svakako jesu i zato opasnost od njihovog delovanja može biti veća nego od Arapa, jer se radi o belcima koji nisu sumnjivi na prvi pogled. Međutim, u islamu oni su svi jedna nacija, boja kože ne znači ništa. Sad im je meta Zapad, a Balkan im je samo baza odakle

15 Mijalkovski, M., *Zločini i zablude albanskih separatista*, Novinsko informativni centar „Vojska“, Beograd, 1999, str. 26.

16 <http://www.balkanpeace.org/index.php?index=article&artcleid=14549>, (preuzeto 6.10.2010)

17 isto

18 Mijalkovski, M.: *Op. cit.*, str. 62.

kreću u napade, iako će doći dan kada će i po Kosovu napadati sve što je zapadno. Srbiju smatraju poraženom, ali to ne znači da će je poštedeti.¹⁹

2.2. *Balkan kao region terorističkih aktivnosti*

Balkan je predmet interesovanja islamskih ekstremista jer predstavlja odlično uporište za regrutovanje mladih ekstremista kao i za izvođenje terorističkih akcija. Bosna i Hercegovina i Kosovo predstavljaju odličan prolaz za džihadiste u srce Evrope. Al Kaida je mreža svih mreža i kao takva postala je matica svih dešavanja i veza svih grupa koje deluju na Balkanskom poluostrvu. Mreža Al Kaide je sačinjena od nekoliko komiteta: finansijski, medijski, vojni, nevladin i državni. Svaki od njih može i potpuno samostalno da funkcioniše. Pod Al Kaidom se podrazumevaju sve organizacije u funkciji islamskih ekstremista. Al Kaida nema vrhovnu komandu, već ima vrhovni cilj.

Osama bin Laden se prvi put na Balkanu pojavio 1985, nadajući se da će tamo moći da kupi oružje za sveti rat u Avganistanu. Međutim, 1995. ponovo posećuje Balkan, ali ovog puta kao prodavac oružja. U septembru 1992. četiri aviona iz Sudana su se spustila na aerodrom u Mariboru, sa tovarom od 130 tona vojne opreme koja je trebalo da bude poslata u Bosnu i Hercegovinu kao podrška muslimanskim trupama. Od samoga početka rata 1992, BiH je služila kao poligon za delovanje mnogobrojnih islamskih humanitarnih organizacija. Veliki broj tih humanitarnih organizacija bile su paravan terorističkim. Širenje islamskih organizacija u Bosni i Hercegovini nije iznenađujuće, budući da se radi o zemlji sa značajnim procentom muslimanskog stanovništva, a i mreža Al Kaide je rasprostranjena širom planete. Uticaj islamizma spolja rezultirao je stvaranjem aktivnog islamizma kao fenomena u Bosni i Hercegovini.

Uz pomoć Zapada, prilikom osnivanja bosanske države 1992, probudili su se muslimanski fanatici. Islamske zemlje su i te kako odmah pristupile finansiranju muslimanskih ekstremista u Bosni. Više od polovine od 350 miliona dolara upotrebljeno je za kupovinu oružja za bosanske muslimane ili za potkupljivanje hrvatskih službenika kako bi ovi dozvolili šverc oružja kroz svoju zemlju. Finansiranje je izvodila jedna navodna humanitarna organizacija - Third World Relief Agency (TWRA), koju su sačinjavali između ostalih i Osama bin Laden i tadašnji bosanski predsednik Alija Izetbegović, koja je za Bosnu skupila sumu od 2,5 milijardi dolara.²⁰ Ni SAD nisu ostale po strani kad je reč o finansiranju i krijumčarenju oružja. Bil Klinton, tadašnji američki predsednik, dao je zeleno svetlo isporuka-

19 Simeunović, D.: *Op. cit.*, str. 233.

20 Elzaser, J., *Džihad na Balkanu; kako je džihad stigao u Evropu?: Sveti ratnici i tajne službe na Balkanu*, Jasen, Beograd, 2006, str.23.

ma iranskog oružja 1993. muslimanima preko Hrvatske. Ova isporuka je učinjena, naravno kršenjem embarga Ujedinjenih nacija na uvoz oružja. Zajedno sa oružjem u Bosnu su ušli i pripadnici Iranske revolucionarne garde. Takođe, pod maskom humanitarane pomoći finansirano je versko školovanje za najmanje 100.000 mladih bosanskih muslimana. Školovanje je bilo zasnovano na osnovama vehabističkog radikalnog tumačenja islama. Formiranje muslimanske armije u Bosni počelo je još u proleće 1991, pre početka rata. Armija se sastojala od bosanske teritorijalne odbrane i ilegalne Izedbegovićeve Patriotske lige, kao i od brojnog kadra iz Jugoslovenske narodne armije (JNA).

Takođe, bosanska teritorija je bila pogodno tla za terorističko obučavanje dece i stvaranje velikog broja grupa spremnih na nasilje. Najbrojnija od njih je bila Aktivna islamska omladina (AIO) sa sedištem u Zenici. Organizator mladih muslimana bio je Nezim Halilović Muderis. On je bio komadant mudžehedinske grupe koji je vernike slao u rat pod parolama „Molim Alaha da ovaj rat nadživi ovu generaciju, kako bi ovaj narod bio pročišćen“, „Pobeda ili smrt – odluka je na nama!“²¹ Zajedno sa Aktivnom islamskom omladinom saradivala je i grupa vehabija. Vehabije su smatrale da je najveći greh ako neko izda islam iznutra, protivili su se svakoj školi ili verziji islama koja nije bila njihova. Nametali su svoja uverenja gde god su mogli i ubijali sve koji nisu zadovoljili njihove kriterijume islamske čistote i autentičnosti.

Središte Bin Ladenove balkanske mreže činili su i veterani brigade „El mudžahid“ Armije BiH. Osnovana je 1992. i imala je dobrovoljce iz celog sveta. Komandovao im je Abu Abdul Aziz, koji se izjasnio da je u BiH došao da bosanske muslimane nauči islamu. Ova jedinica je postala poznata po ekstremnoj surovosti nad Srbima. Iz „El mudžahida“ se razvila međunarodna teroristička mreža širom Evrope i Severne Amerike.

Aktivnosti fundamentalista u Bosni, kako je rat odmicao, nisu se smanjivale. Godine 1997. bila su ukupno 172 teroristička napada, od kojih su neki bombaški atentati u hrvatskom delu Mostara i u srpskom Brčkom. Prilikom suđenja za ove zločine uhapšeno je 15 osoba, među kojima su bili i članovi Islamskog džihada iz Egipta i alžirska GIA. U Bočinji, nekada srpskom selu u kome sada žive muslimani, na tabli na ulazu u selo je pisalo „Bojte se Alaha“. Pripadnici mreže Al Kaida u svom pohodu na Balkan nisu, naravno, zaobišli ni Kosovo i Metohiju. Veza OVK i Al Kaide je bila čvrsta. Čak je i predsednik Kosova Ibrahim Rugova priznao da OVK krije međunarodne teroriste i njihove baze na Kosovu i da je OVK spremna da se uključi u međunarodnu terorističku borbu na strani Al Kaide, da bi nedugo zatim potvrdio i sve snažniju proislamističku orijentaciju OVK. Pripadnici

21 Isto, str. 15.

OVK obučavani su u terorističkim logorima u Avganistanu i Bosni i Hercegovini koje je vodio Bin Laden. Takođe su prihvatili islamske teroriste, mudžahedine, kao svoje vojnike i prošvercovali ih na Kosovo. Al Kaida je, ne samo učestvovala u borbama, već ih je i finansirala. Pored OVK napade na civile priznala je i jedna nova organizacija - Albanska nacionalna armija (ANA). Godine 2004. dolazi do pogroma preostalog srpskog naroda na Kosovu u kom je stradalo 19 ljudi. Veruje se da su u ovome učestvovali i mudžahedinske organizacije Crni orlovi i Islamski ratnici. Proislamske organizacije čije prisustvo je dokazano na Kosovu su: Abu Bekir Sadik (Kosovska Mitrovica), Alahova vojska (Prizren) i Selafisti (Prizren). Takođe je potvrđeno prisustvo Hamasa i Hezbolaha na Kosovu i konspirativni kontakt 52 lica sa tim dvema organizacijama.²²

Bin Ladenova grupa ima razvijenu mrežu i u Albaniji. Bin Laden se 1995. u Tirani susreo sa njihovim predsednikom, i na sastanku je ustanovljena baza za logističku i finansijsku podršku Al Kaide. Vođa egipatskog islamskog džihada Aiman al Zavahiri je još pre stapanja albanskih grupa sa Al Kaidom postavio u Tirani svoje ljude. Ista ta organizacija je, da bi se osvetila Americi zbog mučenja, hapšenja i moguće egzekucije trojice njihove braće koji su živeli u Albaniji, postavila bombe ispred američkih ambasada u Njrobiju i Daresalemu; ubijeno je 224 ljudi, a preko 5000 je bilo ranjeno.

Makedonija je takođe bila plodno tlo za delovanje islamista i vehabija. Radikalizacija dela makedonskih muslimana, pod uticajem vehabija, počela je da izaziva sve veću zabrinutost u Skoplju. Tokom krize u Makedoniji koja je krunisana kapitulacijom Skoplja, ANA kao lokalna filijala OVK, imala je, pored ileglanih kanala za finansiranje, i jednog istaknutog finansijera - Osamu bin Ladena. U Bugarskoj živi oko milion muslimana, a od sredine devedesetih godina izgrađeno je više od 150 džamija i islamskih centara. Postoje sumnje da su neki od tih centara povezani sa radikalnim organizacijama kao što je Muslimansko bratstvo u Egiptu.

ZAKLJUČAK

Džihad postoji na Balkanu i to je nesporno. Za vreme građanskog rata islamski terorizam nisu samo organizovali Al Kaida i Osama bin Laden, već američke obaveštajne službe u saradnji sa Irancima. Mudžahedini su bili „domaća“ vojska u Bosni. Danas je aktuelno pitanje Kosova i albanskih separatista. Nije se lako boriti zarad mira i održanja celovitosti svoje zemlje, ako ti u tome niko ne pomaže, dok ti vodeće svetske sile na sve moguće

²² Simeunović, D.: *Op. cit.*, str. 232.

načine odmažu. Muslimani u Sandžaku, kroz reči i dela svog muftije, počinju borbu za prava za koja smatraju da im pripadaju. Amerika je, pre svega, tolerisala prisustvo islamskih terorista na jugu Evrope smatrajući ga minornim, iako „terorizam koji se ne suzbija totalno, ako opstaje čak i u najmanjoj količini, munjevito umrežava i pogubno rasprostire poput kancerogene ćelije“.²³

Islamistički terorizam je, videli smo na tlu Evrope, najaktivniji bio na prostoru jugoistočne Evrope, posebno u zemljama bivše SFRJ. Nakon Sarajeva, Kosovska Mitrovica postaje glavni vahabistički centar Balkana. Islamske grupe se bore protiv nevernika, što ne smatraju nacionalnom ili patriotskom, već verskom dužnošću. Njihov rat za nacionalno oslobođenje postaje verski čin, nagrađen od strane boga. I upravo zbog tog cilja, a ne pomoći nacionalnim ciljevima lokalnih muslimana, Bosna pa i Balkan postale su magnet za stotine džihadista. Vehabije predstavljaju pretnju, jer koriste najbrutalnije metode prema neistomišljenicima, ne samo nemuslimanima, već i prema muslimanima. Trenutno, njihovo delovanje je najprisutnije u Bosni i Hercegovini gde se vrši pridobijanje novih istomišljenika. Neki naučnici smatraju da njihov broj trenutno nije zabrinjavajuć, ali ga svakako ne treba ignorisati.

LITERATURA

- Elzeser, J., *Džihad na Balkanu; kako je džiad stigao u Evropu?: Sveti ratnici i tajne službe na Balkanu*, Beograd: Jasen, 2006.
- Hofman, B., *Unutrašnji terorizam*, Beograd: Narodna knjiga-Alfa, 2000.
- Luis, B., *Kriza islama*, Beograd: Čarobna knjiga, 2004.
- Margetić, D., *Islamistički terorizam na jugu Evrope*, Zagreb: „Elektronička građa“ / Domagoj Margetić, vlast. nakl., 2006.
- Mijalkovski, M., *Zločini i zablude albanskih separatista*, Beograd: Novinsko-informativni centar „Vojska“, 1999.
- Milošević, M., *Teroristi: žrtve i zločinci-faktori kriminalne motivacije*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, 2009.
- Simeunović, D., *Terorizam: opšti deo*, Beograd: Pravni fakultet, 2009.
- Trifković, S., *Senka džihada*, Beograd: Srpska književna zadruga, 2007.
- Vajt, Dž., *Terorizam*, Beograd: Aleksandrija Press, 2004.
- <http://www.glas-javnosti.rs>
- <http://www.todayszaman.com>.
- <http://www.politika.rs>
- <http://www.blic.rs>
- <http://www.balkanpeace.org>

23 Simeunović, D.: *Op. cit.*, str. 224.

Abstract: If one considers different terrorist acts that occurred over the last few years, the way they were executed and their consequences, it is beyond doubt that terrorism is a global safety problem. Religious terrorism, spurred by religious fundamentalism, leads to serious acts of violence; it has more victims than other secular terrorist groups. An explanation to this problem may lie in the fact that religious violence is a divine act, a holy responsibility, an act worth dying for as death symbolizes rebirth. The Balkan peninsula, whose identity is strongly influenced by its geographical position, has been historically known as the crossroads of numerous cultures and religions. As such, the peninsula has not been a target for many world powers, but also a mainstay of internal conflicts. During the nineties, the war and political instability enabled Al-Qaeda and other terrorist groups to permeate the SFRY territory. This region is particularly attractive to terrorists due to a large Muslim population, poor border control and safety issues. Besides Bosnia and Herzegovina, the unstable situation in Albania has provided Al-Qaeda with a shelter during the 1990s. Poor internal structure, poorly protected borders and high level of crime have created favorable conditions for performing terrorist activities.

Key words: *terrorism, terrorist groups, Wahhabists, religious terrorism.*

Goran Ribičić, Tihomir Šujster
Polijska akademija Zagreb, MUP – RH

ETNIČKA REGRUTACIJA U POLICIJI

Sažetak: Etnicitet u policiji svake države je temeljito razrađen, a za taj zadatak je zadužen tim koji provodi etničku strategiju vlade. Etnički sastav policije, bilo da je reprezentativan ili neujednačen prema političkoj stvarnosti etniciteta u zemlji, obično je određen namjernim političkim odlukama. Analiziranje policije kroz odraz centralne državne moći, te kroz promjene u strukturi i autoritetu policije, često mijenja odnose između države i nacije. Neka istraživanja su potakla da policija nije samo odraz državnih struktura, nego na njih aktivno i utječu. U etnički podijeljenim društvima, način na koji država koristi policiju, može se utjecati na političke stavove etničkih zajednica. Policija u pravilu treba štititi unutarnji red u sređenim normalnim uvjetima, no u višetničkim društvima to je vrlo kompleksan problem.

Ključne riječi: *Etnicitet, regrutacija, policija, politička policija, etnička regrutacija*

1. UVOD

Regrutacija u policiji trebala bi biti na načelima dragovoljnosti pristupa poslu ili jednostavno na načelima osobne kompetentnosti za tako važan posao. U ovom radu pokušat će se dokazati da je etnička regrutacija policije i te kako važna, te da je, bez obzira tko drži vlast (nacionalisti, krupni kapital, određena klasa itd.), najvažnije da policija funkcionira bez unutarnjih previranja. Policija mora u svakom trenutku održavati postojeće pravno stanje, bez pritiska i uplitanja politike u njen resor posla.

U radu će biti naglaska i na obavještajnu policiju, koja može imati i drugačiji naziv npr. Politička policija. Mora se naglasiti da do podataka o etničkom sastavu današnje strukture policije u Republici Hrvatskoj, gotovo je nemoguće doći, a podaci o bivšem etničkom sastavu obavještajne i političke policije su nedostupni. Po procjenama nekih stručnjaka, etnički

sastav policije bivše SFRJ ne bi bio reprezentativan, jer se veliki broj policajaca kod prijema u službu izjašnjavao da su Jugoslaveni. Prvenstveno se to odnosilo na pripadnike obavještajne službe. Nepobitno je utvrđeno da su pripadnici srpskog entiteta više bili zastupljeni u policiji od ostalih entiteta u tadašnjoj državi. Njihov omjer ukupnog broja stanovništva prema postotku išao je u njihovu krist prilikom zapošljavanja u policiju. Tijekom ratnih godina u Republici Hrvatskoj postojala je inicijativa nekih političkih analitičara da jednostavno upisane „Jugoslavene“ u policiji svrstaju u nacionalnu pripadnost po imenu i prezimenu, što se odmah potvrdilo nemogućim i nekorektnim.

Nepobitno je da svaka politička vrhuška u bilo kojoj državi, najveću pažnju posvećuje upravo etnicitetu u policiji, te pažljivo selektira hijerarhijsku strukturu po etničkom ključu, tako da forma bude zadovoljena. Političke promjene reflektiraju se na sastav etniciteta kao i na zapovjedne strukture u policiji što nijedna vlast neće priznati.

Etnička regrutacija policije je usko vezana za opstojnost svake vlasti, što ona vrlo dobro i zna, pa pažljivo i dugoročno pokušava riješiti etničku ravnotežu u policiji. Događaji na političkoj sceni daju joj vrlo malo vremena, pa se događaju nepopravljive pogreške. Te pogreške u etničkoj regrutaciji policije su stajale vlasti i nestabilnosti mnoge države i njihove vlade.

2. CILJ I ZADAĆA RADA

Cilj ovog rada je prikazati i opisati metode kojima se provodi etnička regrutacija u policiji. Definirane metode manifestiraju zadatke rada kroz njihove zadaće. Može se pretpostaviti da iz metoda i njihovih zadaća proizlaze i osnovni ciljevi svake vlasti kada je u pitanju etničko regrutiranje u policiji.

3. ETNIČKE REGULACIJE U POLICIJI I NJIHOVO PLANIRANJE

Etnicitet u policiji svake države je temeljito razrađen, a za taj zadatak je zadužen tim koji provodi etničku strategiju vlade. Etnički sastav policije, bilo da je reprezentativan ili neujednačen prema političkoj stvarnosti etniciteta u zemlji, obično je određen namjernim političkim odlukama. Analiziranje policije kroz odraz centralne državne moći, te kroz promjene u strukturi i autoritetu policije, često mijenja odnose između države i nacije. Neka istraživanja su potakla da policija nije samo odraz državnih struktura, nego na njih aktivno i utječu. U etnički podijeljenim društvima, način na koji država koristi policiju, može se utjecati na političke stavove etničkih za-

jednica. Policija u pravilu treba štititi unutarnji red u sredeanim normalnim uvjetima, no u višetničkim društvima to je vrlo kompleksan problem.

Sve države u tranziciji na području istočne Evrope imaju mnogo problema sa šarolikim etnicitetom, pa se to odražava i na postupanje policije, kao i u policiji, s obzirom na pripadnost etnicitetu. To se pokazalo pogotovo početkom devedesetih kada su države poput bivše Jugoslavije, Bugarske, Rumunjske, otpuštale policajce koji su pripadali etničkoj zajednici koja je bila potencijalni oponent centralnoj vlasti. (npr. Rumunjska je otpuštala Mađare, Hrvatska Srbe, itd.)

Postoji uzročno-posljedična veza između međuetničkih neprijateljstava i regrutacije u policiji. Državni službenici koji su na funkciji, žele se suprotstaviti tom neredu, pa će povećati broj policije i dovesti još više moći da bi zaustavili eskalaciju nereda. Pažljivo će birati nove policajce s aspekta na lokaciji nereda (u MASPOK-u u Hrvatskoj su intervenirali policajci iz drugih republika, također je ista stvar bila i na Kosovu 1981). Vrlo je važno procijeniti da li su to regionalni neredi ili će eskalirati u opći državni nered. Ako se radi o regionalnom neredu, nepobitno je da će pokušati sa regrutacijom etničke zajednice koja se buni i izaziva političku krizu. Najčešće se to vrši uz dobru nagradu (velike plaće, povlastice). Imamo primjer bivšeg južnoafričkog režima gdje su većina policajaca bili crnci, ali vrlo malo na rukovodećim mjestima, pa primjer Londona gdje se pokušavalo regrutirati što više crnaca budući da ih je kao stanovništva u Londonu bilo 5%. Na primjeru Londona posebno je zanimljivo da je etnička (rasna) zajednica crnaca, uputila odgovor na takvu regrutaciju policajaca. Odgovor je bio da oni smatraju da se želi više crnih policajaca kako se bijelci ne bi bavili neredima u crnačkim dijelovima grada, a time bi se ujedno djelovalo i na sudstvo u smislu uvjerljivih optužnica, jer bi se na suđenjima uz crnce prijestupnike pojavljivali i crni policajci.

Policija ponekad nije sposobna ili voljna suprotstaviti se sve većim skupinama pa se upotrebljava vojska. Da se to ne bi dogodilo, što sve razvijene demokratske zemlje izbjegavaju, pažljivo se pristupa regrutiranju policije na etničkom nivou. Svako upletanje vojske da održava red i mir u zemlji, dokaz je da politička elita nema potporu ili nije dovoljno relevantna da riješi probleme na etničkom ili nekom drugom problemu.

Policija je prva linija obrane svake političke vlasti, te se i smatra najboljim sredstvom za održavanje unutarnjeg reda i mira, jer je jeftina, može djelovati suptilno i precizno i ne ometaju je vanjski poslovi. Sposobnost policije da održava red u etnički odvojenim društvima određuje djelomice etnički sastav i etničke predrasude policije. Moguće je da u policiji dominiraju pripadnici jedne zajednice, a da su pripadnici policije i njihovi pretpostavljeni politički toliko posvećeni svojoj ulozi nepristranosti, da ta

etnička neravnoteža ne izaziva otpor zajednica, čijih pripadnika ima malo u policiji.

Pretpostavlja se da gdje god su institucije moći pod utjecajem etničke ravnoteže da je i policija pod tim utjecajem. Politička elita koja vlada u svakom momentu definira sigurnost po etničkom kriteriju, i najviše razmišlja o etničkom sastavu policije koja uvećava njezinu djelotvornost. Što je policija centraliziranija, bliža jezgri države, to će se više inzistirati na etničkom obrascu koji najviše štiti državu, a s time i vladajuću elitu.

3.1. ETNICITET U POLICIJI U ODNOSU NA HIJERARHIJU

Svaka zemlja regulira policiju pažljivo, a posebno u zemljama gdje je granica između kriminala i političke pobune vrlo tanka po mišljenju političke elite.

Regrutacija policije se izvodi tako da policija bude što pouzdanija državna služba, što djelotvornija u borbi protiv svakojakih izazova političkoj strukturi. Kako vrijeme prolazi tako se mijenjaju politička struktura i gibanja u državi. Sprega kriminala i nosioca nemira može oslabiti, nestati ili pojačati. S promjenom političkih struktura dolazi i do promjene regrutacijske politike u policiji. Često se događa da na rukovodeća mjesta dolaze pojedinci koji su u tom trenutku pripadnici dominantnog etniciteta, regionalne grupe, stranke na vlasti ili nekog lobija. Najčešći etnicitet prevladava na lokalnim razinama. Da bi se smanjila etnička napetost u nekoj regiji, regrutira se što više pripadnika etniciteta koji je dominantan u toj regiji. Gledajući hijerarhijski, ipak, na čelnim funkcijama su osobe koje je postavila centralna vlada, dok su na nižim funkcijama pripadnici etniciteta koji bi mogao prouzročiti napetost i destabilizaciju vodeće političke strukture. Po ovom obrascu manje-više sve vlade pokušavaju umiriti svoje etnicitete preko policije, kako ne bi uzrokovali unutrašnje sukobe. Jedna okolnost također je važna, a utječe na regrutacijske obrasce policije. To je relativna apolitička funkcija koju bi policija morala imati u svakoj zdravoj demokratskoj državi.

U Republici Hrvatskoj početak nemira '90-ih policija je dočekala donekle profesionalno, dok je vojska odmah stala na stranu velikog ekspanzionizma s klicom iz Srbije. Stav i regrutacijska politika neke države važni su za političku analizu jer određuju odnose između policije i građana, što se vidjelo na primjeru u Republici Hrvatskoj, gdje je smatrano da policijom prevladava srpski etnicitet. Za potrebe ovog istraživanja nisu se mogle dobiti relevantne informacije ili podatak o broju Srba u ondašnjoj hrvatskoj policiji, a ni za period prije 1990. Brojke su različite tj. proizvoljne nekih političara pa i policijskih dužnosnika. Nepobitno je da je broj Hrvata prema

Srbima bio manji, ali u skupini „Jugoslavena“ kao tadašnje političke nacije, po nekim procjenama bilo je više Hrvata. Sa takvog stajališta omjer bi mogao biti nešto blaži u korist većeg broja Hrvata. Što se tiče hijerarhije na visokim funkcijama većinom su prevladavali Srbi, a Hrvati ili pripadnici neke druge etničke skupine bili su na manje važnim položajima, osim onih koji su se deklarirali kao Jugoslaveni. Sastav policije važan je i za objašnjavanje odnosa između policije i vojske. U bivšoj vojsci (JNA) u časničkom kadru bili su Srbi. Takav stav utječe i na odnose prema građanima, te na odnose u visokopolitičkim krugovima u kojima se susreću zapovjednici vojske i policije, kako bi savjetovali vladu da osigura političku stabilnost. Ako vojska i policija pripadaju posve različitim etničkim skupinama, regionalnim skupinama, klasama i slično, a pogotovo strankama, ti će odnosi biti napeti i povećati sukob koji moraju riješiti političari.

Utjecaj regrutacijske politike na odnos između političara i policije, s jedne strane, te odnos građana prema političarima i policiji s druge strane, vrlo je važan. Dok političari traže područja na kojima će proširiti pokroviteljstvo kako bi utjecali na birače i time učvrstili vlast, na policiju će se vršiti pritisak da zapošljava prema želji stranke. Osobito do izražaja takva politika vlade dolazi na red kada je nezaposlenost dovoljno velika da čak i povlastice policije djeluju privlačno.

Smatra se da regrutacijom svojih ljudi u policiju, a pogotovo u „političku policiju“ obavljeno pola posla za slijedeće izbore. Preko tih ljudi dolazi se do dragocjenih i brzih informacija važnih za reagiranje u javnosti, te se na osnovu toga zna što bi trebao biti slijedeći korak. S takvom motivacijom koja se povećava nesigurnošću političara, zbog neposredne opasnosti koju policija treba ukloniti, regrutacija i penjanje na hijerarhijskoj ljestvici u policiji, neće biti samo način nagrađivanja onih koji su vjerni stranci, grupi, etnicitetu, nego i način da se osigura moć jedne od tih grupacija. U ovakvim će slučajevima više etičnost stanovništva i etnička prepoznatljivost režima povećati značaj etniciteta za regrutaciju policije.

Danas u mnogim političkim sustavima postoje tri trenda u razvoju policije. To su etnizacija, politizacija i militarizacija, a sve zbog proširenja ili suženja etničkog sastava. Kada državnoj eliti (političarima) koja je na vlasti prijete unutarnja opasnost, tada oni na policiju prenose veću odgovornost za održavanje „statusa quo“. Sve veća ovisnost o policiji nije stvar održavanja reda u smislu suzbijanja antisocijalnog ponašanja, nego u smislu održavanja raspodjele moći. Najčešće to znači da će policija kao institucija biti izložena političkim pritiscima, pa će se i ona sama više zanimati za različite mogućnosti unutar nacionalne politike, što je posljedično vezano za etničku regrutaciju u policiji. U mnogim se državama napravila „etnička suglasnost“ policije i vlasti, što ujedno znači i njihovu etničku povezanost.

Ostale države, priznale to ili ne, željele bi napraviti istu stvar samo da vlast i država budu što stabilniji. Ovakav način razmišljanja jasno ukazuje na bitno značajnu državnu građu policije.

3.2. *POLITIČKA POLICIJA*

U daljnjem razmatranju etničke regrutacije u policiji, „politička policija“ je policija u policiji, te se, ne bez razloga, kontrolira tko će biti primljen u takvu policiju. To je po definiciji policija koja podupire sigurnosnu strategiju država na svim poljima. Pojmom političke policije dolazi se do zaključka da je to organizacija koja se angažira u borbi za ostvarenje političkih ciljeva vladajuće elite. U različitim sustavima različitih država, ta policija se i različito naziva (državna policija, tajna policija, sigurnosna policija i slično). Sam naziv ne otkriva smisao i sadržaj rada, ali djelokrug i zadaća rada takve policije je da otkriva namjere, onemogućava protivnika vladajuće elite, obavještava i osigurava vodeće političke strukture. Politička policija ima zadatak da onemogući i suzbije djelatnosti kojima se ugrožava postojeći društveni poredak, kao i ugrožavanje političara na vlasti u smislu da zadrže što duže vlast. Ona ocjenjuje kada se steknu svi potrebni uvjeti za primjenu represivnih mjera u koje spadaju prisluškivanja, medijski i javni pritisci, te ih predlažu nadležnom tijelu, koje se sastoji od političara na vlasti.

Većina teoretičara koji su se bavili problemom obavještajne službe vidi u funkciji prikupljanja podataka i upozoravanja državnih dužnosnika na vlasti njezinu osnovno ulogu i zadaću. Prilikom naglašavanja funkcija upozoravanja, ne misli se na oblik koji bi bio posljedica dolaska obavještajnog agenta do nekog važnog podatka, već na onaj čin koji proizlazi iz složenog i sustavnog rada, prožetog svestranom analizom mogućnosti i zaključaka o namjerama druge strane. Budući da državna tijela odgovorna za politička pitanja nužno zavise od činjenica kojim raspolaže obavještajna zajednica, postavlja se pitanje međusobnog odnosa državnih tijela i obavještajne zajednice.

Razgraničenja nadležnosti između obavještajnih i političkih tijela je vrlo teško, budući da uvijek postoje mogućnosti da obavještajna služba uđe i u djelokrug političkih tijela. Na osnovu dobivanja podataka o činjenicama od političke policije, politička tijela daju tumačenje na osnovi tih činjenica, te je vrlo značajno da vlast mora bezrezervno vjerovati takvoj službi.

Davanje odgovora na pojedina pitanja puno je lakše nego davanje procjena, osobito dugoročnih procjena koje se odnose na vanjsku ili unutarnju strategiju politike. Ocjenama i ukupnom sadržaju procjena, državno rukovodstvo pridaje značaj, zbog čega se prilikom zauzimanja važnih stavova određivanja političkog smjera, u velikoj mjeri oslanjaju na njih.

Spomenuta odgovornost je nametnuta obavještajnoj službi tj. policiji kao posljedica političkih zahtijeva. Politička policija ima snažan utjecaj na vanjsku i unutarnju politiku države, jer ima toliko snage da u mnogo čemu određuje tokove života u zemlji, regiji i sl. To svakako prelazi ovlaštenja koja su joj zakonom određena, ali politička elita koja je na vlasti iskorištava taj način funkcioniranja pod uslovom da ih kontrolira, a što najčešće čini regrutacijskom politikom u policiji. Često se koristi alibi da policija koja radi tajno, izvodi svoje operacije samoinicijativno i da ima neovisno djelovanje. Takvo objašnjenje djelovanja policije je potrebno radi kamufliranja stvarnog karaktera odnosa političkog vrha i policije. Bez obzira na ovakva objašnjenja, ostaje činjenica da su policija i njena orijentacija izraz politike koju vodi pojedina država, i da je ona samo instrument politike koju vodi vlast. Državne vlasti koje se osjećaju nesigurno zbog etničke raznolikosti svojih birača, često podupiru državnu sigurnost podešavanja etničkog sastava svojih tijela u policiji, tako da međuetničko nepovjerenje pretvara u udaljavanje slabijih zajednica od samog političkog sustava. Takvo ponašanje često pogoršava, umjesto da razrješava sukobe u višeetničkim društvima. Istodobno, takva politika regrutacije i unapređivanje u policiji daju pripadnicima favoriziranih etničkih skupina uvjerenje da je država njihova privatna zaštitna služba. Radi takvog razmišljanja, favorizirana etnička skupina se opire svakom zahtjevu slabijih skupina za većim udjelom u policiji ili njihovim unapređivanjem.

ZAKLJUČAK

U rješavanju međuetničkih sukoba policija bi trebala biti neutralan instrument za rješavanje problema, no samom regrutacijskom politikom ona je i potencijalan uzročnik etničkih problema. Nisu sve etničke ravnoteže u policiji rezultat namjernih političkih planova, tu postoje još ekonomski faktori slične stvari. Ipak, može se reći da većina problema etničke ravnoteže u policiji jest planirana regrutacijska politika.

Za trajno rješenje etničkih sukoba bit će nužna temeljita promjena u raspodjeli političke moći i utjecaja u društvu. Dio promjene trebalo bi biti etničko preuređenje svake policije koja želi riješiti etnički problem, kako na vrhu tako i na nižim funkcijama, da bi se smirile etničke tenzije. Takvo razmišljanje imaju politolozi, sociolozi, koji su izučavali fenomen etničke ravnoteže u policiji za neke zemlje, gdje je etnička neravnoteža vrlo velika. Takve države su dosta nesigurne i uvijek su u latentnoj napetosti zbog mogućih etničkih nemira. Policija koja služi samo državi tj. „čuva samu sebe“ nije dobra, jer rješenja međuetničkog sukoba neće biti, ako postignu-

ta sigurnost bude samo sigurnost države, a ne sigurnost svakog pojedinca i sigurnost svake zajednice u njoj.

Etnička regrutacija u policiji mora biti u skladu s političkom stvarnošću etniciteta koji su prisutni u društvu, jer to daje sigurnost manjinama i smanjuje automatski napetost. Manjine gdje su više grupirane (neka regija) moraju se pokazati kao čuvar političkog sustava, a to mogu jedino ako ih se regrutira u policiju. Ako nije tako, stalno će biti latentan prezir, te odbojnost prema policiji, a time i prema državnim tijelima kao i cjelokupnom sustavu. Sitna nezadovoljstva gomilana tijekom vremena mogu zapaliti uvijek iskru velikog nereda. Nered država mora raščistiti pomoću sredstava prisile, a kad se taj zahvat završi, država može nastaviti s lošom regrutacijskom politikom. Taj način nije dobar jer dovodi do rušenja cijelog sustava. Ako se želi što bolje ukalkulirati etnicitet u policiji, treba raditi na primjerima od razvijenih zapadnih demokracija, premda se i one nikad neće riješiti problema da njihova policija bude i ujedno i njihova nacionalna policija.

LITERATURA

- Babović B. *Policija u svjetskom poretku*, Beograd: NEA, 1997.
- Behr, R. *Modernizacija društva i policijske aktivnosti*, U: *Uloga policije u demokratskom društvu*. Zbornik sa savjetovanja: Policija u društvu u tranziciji, održanog 15-16. studenoga 1994. Zagreb: MUP RH, 1994.
- Buergenthal, *Međunarodna ljudska prava*, Zagreb: Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, Zagreb i Constitutional and Legislative Policy Institute, Budapest, 1997.
- Calesini, G. *European Police Law Handbook*, Rim: Laurus Robuffo, 2007.
- Field. A. *Discovering Statistics Using SPSS (Introducing Statistical Methods S.)* (3rd Edition), Sage Publications LTD, 2009.
- Dujmović, Z. *Policijsko obrazovanje u Republici Hrvatskoj*, Hrvatska revija, 48(3), 1998, str. 564-570.
- Gaćeša, D. *Nadležnost policije i kodeks ponašanja*, Banjaluka: Viša škola unutrašnjih poslova, 2000.
- Gomien, D. *Europska konvencija o ljudskim pravima*, Rijeka, Grad Novi Vinodolski i Zaklada Sveučilišta u Rijeci, 2007.
- Heijder, A. *Vladavina zakona i principi demokratskog održavanja reda*. U: *Uloga policije u demokratskom društvu*, Zbornik sa savjetovanja: Policija u društvu u tranziciji, održanog od 15-16. studenoga 1994. Zagreb: MUP RH, 1994.
- Hrženjak, J. *Međunarodni i evropski dokumenti o ljudskim pravima. Čovjek i njegove slobode u pravnoj državi*, Zagreb: Informator, 1992.

Husar, D. *Obrazovanje rukovoditelja izvršne policijske službe na visokim školama Savezne Republike Njemačke i njenih zemalja*, Izbor iz stranih stručnih časopisa, (1-2), 1996, str. 14-30.

Jurina M. i ostali. *Elementi organizacije policije*, Zagreb: MUP Republike Hrvatske – Policijska akademija, 1999.

Milosavljević B. *Nauka o policiji*, Beograd: Policijska akademija, 1997.

Schultz, H. *Postoji li koncepcija o izobrazbi u njemačkoj policiji*, Priručnik, (2), 1984, 202-206.

Skok, D. *Ljudska prava. Osnovni međunarodni dokumenti*, Zagreb: Školska knjiga, 1990.

Abstract: Ethnicity in the police in every country is planned thoroughly and a team of people in charge of implementing an ethnic government strategy is responsible for its realization. The ethnic composition of police, regardless of whether it is representative or uneven with respect to the ethnic reality in the country, is most often determined by intentional political decisions. The analysis of the police on the grounds of the central country power, as well as changes in the police structure and authority, often entails changes between the country and the nation itself. Research has shown that not only is the police a reflection of the country authority, but it has a strong influence on the police. In ethnically divided societies, the way the country authorities use the police can have an impact on political views of ethnic groups. The primary goal of the police should be to ensure the internal order in defined normal conditions, which in multi-ethnic societies is a rather complex issue.

Key words: *recruitment, police, political police, ethnic recruitment.*

Милан Милошевић

Факултет за образовање дипломираних правника за руководеће кадрове¹

ИЗАЗОВИ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА У СФЕРИ ПРИВАТНОГ ОБЕЗБЕЂЕЊА: СРБИЈА И УПОРЕДНА ИСКУСТВА

Резиме: Процеси политичке и економске транзиције у Србији и тежња за што бржим прикључењем европским интеграцијама, огледају се и у сфери приватног обезбеђења. Несумњив утицај на ефикасност тржишног привређивања и унапређење амбијента за стране инвестиције, наметнуо је потребу целовитог и квалитетног нормативног уређења овог сегмента друштвене безбедности. При томе је неопходна хармонизација датих прописа са правним стандардима Европске уније, али и са стандардима садржаним у Регионалном правилнику о микроразоружању за југоисточну Европу (RMDS) и другим изворима међународног права у овој области. Због тога у предстојећој изради законских и подзаконских прописа о приватном обезбеђењу треба респектовати, како решења заступљена у земљама из блиског окружења које су већ пуноправне чланице Европске уније (Словенија), тако и решења у земљама које томе циљу теже (Црна Гора, Хрватска, Македонија). Критичка анализа упоредних легислативних и практичних искустава, допринеће адекватнијем одговору Републике Србије на изазов друштвених интеграција у овој области.

Кључне речи: *европске интеграције, хармонизација прописа, приватно обезбеђење, Република Србија, Западни Балкан*

Уводна разматрања

Крај XX и почетак XXI века обележио је у свим земљама у транзицији квантитативни и квалитативни пораст приватног сектора обезбеђења. Наиме, различити чиниоци условили су потребу за

1 milan2003@nadlanu.com

софистицираним облицима заштите од противправних радњи које дате државе нису могле (или хтеле) да осигурају: крупне промене у економском и политичком систему, брз процес приватизације, висок степен криминала, корупција у јавним институцијама, лоши стандарди у вршењу дужности полиције итд. Наведене чињенице карактеристичне су и за Републику Србију, али и за остале земље из окружења које теже чланству у Европској унији.

Неспорно је да се делатност приватног обезбеђења и у земљама Западног Балкана развија у позитивном правцу, пре свега кроз успостављење различитих законских механизма и прихватање кодекса понашања и пословања, како би се из ове области елиминисали непожељни фактори. Значајан допринос у том смислу произвела је тржишна утакмица, нарочито захтеви клијената који су приликом уговарања услуга обезбеђења ангажовали фирме са највишим професионалним стандардима, а избегавали оне које су у било каквој вези са криминалом, паравојним формацијама или политичким партијама.

С друге стране, присутни су и проблеми који се, због заједничког правног, политичког и економског наслеђа јављају у свим земљама западног Балкана. Шта више, ти проблеми су у толикој мери подударни, да се критичком анализом стања у једној држави могу сагледати проблеми и у свим другима (Славески, 2009). У такве проблеме спадају, на пример, изостанак одговарајућих стандарда и професионалне етике у раду, као и проблем неадекватно обученог кадра и недовољне материјално-техничке опремљености фирми за приватно обезбеђење. Следећи проблем у свим државама аспирантима на чланство у ЕУ представљају бројне неформалне везе фирми за приватно обезбеђење са државним безбедносним структурама.

Фирме за приватно обезбеђење у појединим државама аспирантима понекад представљају проблем и у смислу да би могле бити паралелне безбедносне снаге које, ради своје нетранспарентности, могу чинити значајну силу у евентуалним унутрашњим конфликтима. Ипак, највећи проблем се јавља у повезаности ових компанија са политичким партијама. Са те стране јавља се опасност од постојања. Проблем представља и повезаност политике са фирмама за приватно обезбеђење, којима су високи политички функционери (на власти или у опозицији) били оснивачи или, фактички, руководиоци фирми. Такве фирме за приватно обезбеђење добијају финансијску подршку од државних институција када њихова партија дође на власт, а имају и протекцију приликом расписивања тендера и склапања уговора за пружање услуга обезбеђења.

Посебан проблем у свим државама аспирантима за чланство у ЕУ представља и нужност целовитог и квалитетног нормативног уређења овог сегмента друштвене безбедности. При томе је неопходна хармонизација датих прописа са правним стандардима Европске уније, али и са стандардима садржаним у другим изворима међународног права. За Републику Србију овај проблем је и најеклатантнији, пошто још увек нема одговарајућег закона о приватном обезбеђењу. С правом се истиче да је овај сектор у Србији већ петнаест година „у нормативном полумраку“ (Поповић, 2008).

Полазећи од тога, у даљем тексту следи приказ нормативног уређења организације и функционисања приватног обезбеђења у Хрватској, као држави аспиранту која има највише искуства у хармонизацији са прописима ЕУ у овој области, и Црној Гори, као земљи која је касније од свих осталих земаља западног Балкана (изузев Србије) донела закон о приватном обезбеђењу, прилагођен пропозицијама европских интеграција. Након тога биће анализирани хронични и акутни проблеми приватног обезбеђења у Републици Србији, и изведени одговарајући закључци.

Хармонизација прописа о приватном обезбеђењу у Републици Хрватској

Проблем хармонизације прописа држава аспираната са нормативом у државама чланицама ЕУ, када је у питању проблематика приватног обезбеђења, највише је дошао до изражаја у Републици Хрватској. Наиме, ступањем на снагу Закона о приватној заштити из 2003. („Народне новине“ бр. 68/2003), престао је да важи Закон о заштити особа и имовине из 1996. С тим у вези треба подсетити да је напуштање одређених дискриминаторских решења, као што је било фаворизовање „хрватских бранитеља у Домовинском рату“ из чл. 25 ст. 2 Закона о заштити особа и имовине, извршено у циљу хармонизације са законодавством Европске уније.

Поред Закона о приватној заштити, област приватног обезбеђења се регулише и бројним подзаконским актима, међу којима су најважнији: Правилник о просторним и техничким увјетима које мора испуњавати простор у којем се обавља заштитарска или детективска дјелатност, Правилник о увјетима и начинима provedбе техничке заштите, Правилник о чуварској и заштитарској исказници, Правилник о начину утврђивања опће и посебне здравствене способности чувара и заштитара у приватној заштити, Правилник о изобразби и стручном

испиту за заштитаре и чуваре, Правилник о увјетима и начину полагања те програму стручног испита за заштитара-техничара, и др.

Сагласно наведеним прописима, пунолетна лица могу обављати послове приватног обезбеђења само ако испуњавају следеће услове: да су здравствено способни, да нису осуђивани и да се кривично не гоне по службеној дужности, да нису под истрагом и да нису осуђивани за прекршаје са елементима насиља у последње три године, да имају пребивалиште у Хрватској. Очигледно је и држављанство Републике Хрватске, које је по Закону о заштити особа и имовине представљало *conditio sine qua non*, у актуелном Закону елиминисано ради приближавања законодавству Европске уније, али је зато постављен услов „да говоре хрватски и умеју да пишу латиницу“ (sic!).

Такође је неопходна безбедносна провера државне безбедносне агенције за одговорна лица у предузећу, као и безбедносна провера полиције за запослене, али и адекватна школска спрема. С друге стране, приликом регулисања овлашћења припадника обезбеђења, наведени прописи праве разлику између два типа извршиоца и то чувара - извршилаца нижег ранга, и заштитара - извршилаца вишег ранга (Кесић, 2009).

Извршиоци приватног обезбеђења морају проћи обуку и положити испит у овлашћеној установи. Садржај обуке и начин полагања испита детаљније су регулисани посебним подзаконским актом о начину и програму полагања испита за обављање приватне заштите (Народне новине, 198/2003). Кандидати који већ имају средњошколско образовање обавезно похађају курсеве у трајању од 40 сати за чуваре, односно 80 сати за заштитаре. Међутим, бивши припадници полиције, војне полиције, служби државне безбедности, бивши судски и затворски стражари и судски извршитељи изузети су од испита уколико имају три године радног искуства на пословима безбедности.

Дозволе за рад пословних организација (фирми) у области приватног обезбеђења издаје Сектор приватне заштите МУП-а, који врши и лиценцирање запослених, као и регистрацију ватреног оружја. Најзад, надзор и контролу рада таквих фирми, који су према проценама независних аналитичара строги и детаљни, обавља Инспекторат МУП-а преко Сектора приватне заштите.

Да би конкретна фирма могла да се региструје за обављање послова приватног обезбеђења, неопходно је да испуни неколико услова: да буде регистрована као правно лице у Трговинском суду; да има регистровано одговорно лице која мора бити пунолетно, здравствено способно, са пребивалиштем у Хрватској, да није кривично гоњено нити осуђивано, да испуњава безбедносне провере и има најмање

вишу стручну спрему; да има акт о систематизацији радних места са пописом одговорних лица (тј. да има формирану организациону структуру); да има општи акт о заштитном знаку фирме и општи акт о радној униформи; и да располаже пословним простором који има услове за смештај оружја, заштиту од пожара, крађе и осталих злоупотреба.

У погледу употребе средстава принуде, прописано је да се употреба физичке силе дозвољава само у случају противправног напада на објекте, лица или имовину које штите. Употреба тзв. несмртоносних средстава принуде као што су службена палица, уређаји за изазивање електрошока и лисице, није дозвољена. На отвореном простору пси се могу користити смо у случају заштите природне средине.

Сви радници обезбеђења морају имати дозволу за ношење оружја у складу са Законом о ватреном оружју, а могу бити наоружани само под условима: да штите финансијске установе; да обезбеђују штићене личности (телесна заштита); да штите објекте који садрже радиоактивни материјал и остале штетне супстанце; да штите транспорте новца и других вредности; и да штите објекте националне одбране. Оружје које поседује фирма за приватно обезбеђење мора бити смештено у оружарници у којој морају бити спроведене мере заштите од пожара, мере противпровалне заштите, и сл. Извршиоци обезбеђења се задужују и раздужују по доласку и одласку са радног места. За свако радно место са дозволом за коришћење оружја и муниције води се регистар који издаје МУП.

У случају употребе ватреног оружја, извршиоци морају упознати надлежно лице фирме за приватно обезбеђење у року од осам сати по предузетим мерама, које о примени тих мера обавештава полицију писменим путем, најкасније у року од 24 сата, при чему полиција утврђује да ли су мере принуде биле примењене у складу са законом. Дозвољена је употреба само оружја „кратке цеви“ (пиштоља и револвера), које мора бити у власништву предузећа. Није дозвољена употреба приватног оружја за време обављања дужности, као ни употреба војног оружја. Ватрено оружје се не сме користити против лица која нису пунолетна, као ни у случају да постоји могућност угрожавања живота осталих присутних лица.

Најзад, према официјелним подацима МУП-а Републике Хрватске, приватно обезбеђење се током 2006. у Хрватској обављало у 180 овлашћених регистрованих трговачких друштава, 250 унутрашњих чуварских служби које су основала трговачка друштва за своје потребе обављања заштитарских послова, 87 овлашћених агенција и осам

детективских агенција, са укупно око 17.500 запослених заштитара (Делишимуновић, 2006).

Хармонизација прописа о приватном обезбеђењу у Републици Црној Гори

У процесу хармонизације правних прописа са нормативом ЕУ, Република Црна Гора је непосредно пре издвајања из тадашње Државне заједнице Србија и Црна Гора донела Закон о заштити имовине и лица (Службени лист, 29/2005). Ажурност црногорског законодавца огледа се и у доношењу подзаконских прописа којима је заокружен дати нормативно-правни оквир за обављање приватног обезбеђења. То су: Правилник о начину оспособљавања, програму и начину полагања стручног испита за вршење послова заштите лица, имовине и добара (Службени лист, 7/2006); Правилник о начину поступања лица у вршењу физичке заштите лица, имовине и добара (Службени лист, 7/2006); Правилник о садржају и изгледу идентификационе ознаке (Службени лист, 7/2006); Правилник о обрасцима, садржају и начину вођења евиденција из области заштите лица, имовине и добара (Службени лист, 7/2006).

Сагласно поменутиим прописима, пословима физичке и техничке заштите могу се бавити само предузетници и привредна друштва („субјекти заштите“). Они морају бити регистровани у Централном привредном суду, с тим што се регистрација обнавља сваке године. У сваком случају, за регистрацију морају испуњавати следеће услове: да имају најмање петоро запослених, који морају бити држављани Црне Горе са пребивалиштем у Црној Гори, не смеју бити осуђивани, нити се сме против њих водити кривични поступак, морају бити здравствено способни, са најмање завршене две године средње школе, а одговорно лице мора имати најмање вишу стручну спрему, и да у последње три године није кажњавано за прекршаје јавног реда за које је предвиђена казна затвора.

Услуге које субјекти заштите могу да пружају према актуелним црногорским прописима су: обезбеђење имовине и објеката, заштита природних добара, обезбеђење лица и заштита њихових права и интегритета, обезбеђење транспорта новца и других вредних поштиљки, заштита јавних скупова. Поменути послови могу да се врше само на основу писаног уговора закљученог између наручиоца услуга и предузетника, а који обавља делатност заштите унутарштићеног објекта и око лица које се обезбеђује или прикупља одређене информације за клијента. С друге стране, забрањено је фирмама за

приватно обезбеђење, као и појединцима, да пружају услуге заштите за домаће или стране одбрамбене, обавештајне или контраобавештајне службе.

Закон прецизира ношење униформи и идентификационих ознака које су обавезне за све запослене током обављања послова и према њиховој врсти. Наиме, извршиоци физичке заштите послове обављају у униформи која по боји, кроју и ознакама не сме бити иста или слична униформи припадника полиције, војске или службеника других државних органа. Ради доказивања својства, припадници обезбеђења имају идентификациону ознаку, коју издаје предузеће, и која се мора носити на видном месту. Лица која обављају послове у цивилним оделима не морају носити видне ознаке, али је морају имати.

Дозволу за рад субјекту заштите издаје орган управе надлежан за полицијске послове на основу захтева, уз који се прилаже: потврда о регистрацији предузећа, акт о систематизацији радних места, акт о заштитном знаку, акт о униформи, елаборат о просторним условима, доказ о запосленим лицима (најмање пет), доказ о испуњености услова за одговорно лице. Дозвола за рад се обнавља сваке године, а може бити за вршење послова физичке заштите или за вршење послова техничке заштите. Прописано је да надзор и контролу рада субјектата заштите обавља МУП, преко овлашћеног службеног лица, које у случају откривања незаконитих радњи предузима мере у складу са прописима о инспекцијском надзору.

Дозволу за рад извршиоцима приватног обезбеђења издаје орган надлежан за полицијске послове на основу: доказа о одговарајућој стручној спреми – најмање завршена средња школа, положеног стручног испита за вршење послова физичке заштите и дозволе за држање оружја у складу са прописима о оружју. За обављање послова техничког обезбеђења траже се: доказ о завршеној (најмање) средњој школи техничког смера, положен стручни испит и доказ о испуњености услова утврђених прописима о систему веза. Лица која имају најмање три године радног искустваведеног у полицији или другим безбедносним службама имају услове за добијање дозволе за рад. Дозвола се може одузети у случају да један од услова на основу којих је издата дозвола буде промењен или да лице изгуби здравствену способност.

Фирмама за приватно обезбеђење дозвољена је набавка ватреног оружја у складу са Законом о оружју (Службени лист, 49/2004), с тим да количина набављеног оружја не сме прећи једну половину запослених који врше послове физичке заштите, јер је то релевантни међународни стандард. Наиме, Акционим програмом ОУН за спречавање, борбу

против и искорењивање илегалне трговине лаким и малокалибарским наоружањем, који проистиче из ње, утврђена је обавеза држава да кроз националне законе, прописе и процедуре утичу на спречавање, борбу против и искорењивање илегалне трговине лаким и малокалибарским оружјем у свим његовим видовима. У истом правцу иду и решења из Регионалног правилника о микроразоружању за Југоисточну Европу (RMDS) и других докумената (Милошевић, 2006).

Субјект заштите мора имати адекватан простор за смештај и чување оружја и муниције. Од наоружања могу се користити пиштољи и револвери а није дозвољено аутоматско или полуаутоматско оружје са оквиром који има више од пет метака. Извршиоцима обезбеђења је дозвољено држање (службеног) оружја само ако је МУП издао одговарајућу дозволу лицу које је здравствено способно, које је обучено да рукује оружјем и које познаје прописе из области руковања и ношења оружја. Извршиоци обезбеђења могу носити оружје и муницију само док су на дужности, без изношења ван објекта који се обезбеђује. У случајевима заштите транспорта новца, чувари могу носити оружје које им је поверено уз дозволу за држање и преношење коју им даје субјект заштите, о чему мора бити обавештена полиција. Најзад, професионални телохранитељи и чувари ловишта, рибњака и слични, под одређеним условима, могу носити оружје и кући.

Субјекти заштите могу, ради обављања своје делатности, набављати ватрено оружје највише за половину запослених, који врше послове физичке заштите, и то пиштоље и револвере калибра 7,62 мм – 9 мм и дуго оружје са олученим цевима и потребну количину муниције за то ватрено оружје. У току обављања делатности субјектима заштите је забрањено да прате треће лице, да врше присмотру на јавним местима (са или без употребе одговарајућих техничких средстава), да прикупљају податке о лицима без њиховог одобрења и да врше заштиту на начин којим се изазива узнемиравање трећих лица.

Најзад, према мишљењу независних аналитичара из Центра за контролу лаког и малокалибарског наоружања (SALW), постоји велики утицај политичких чинилаца на рад фирми за приватно обезбеђење, као и повезаност са организованим криминалом, што се пре свега односи на обезбеђење појединаца који су стекли капитал на сумњив начин. По истом извору, поверење међународних организација у целокупни сектор приватне безбедности у Црној Гори јако је мали, тако да се домаће фирме за обезбеђење лица и имовине не ангажују, што је супротно пракси која се јавља у већини земаља у свету (Димитријевић, 2006).

Проблеми нормативовања и хармонизације приватног обезбеђења у Републици Србији

У овом тренутку се с правом указује на два значајна момента у сагледавању проблематике приватног обезбеђења у Републици Србији. Први и најважнији је недостатак законске регулативе која би на свеобухватан начин регулисала ову специфичну делатност. Србија је данас једина држава у региону југоисточне Европе која није правно уредила пословање приватних безбедносних компанија које у њој послују. Специфичност ових фирми захтева посебан закон који би регулисао њихово пословање. Приватне фирме које пружају услуге безбедности уједно су и привредни субјекти који функционишу по тржишним правилима и актери у сектору безбедности који својим деловањем могу да утичу на повећање и смањење безбедности грађана. Овакво осетљиво поље деловања захтева посебно законско решење, које би овим фирмама омогућило да слободно учествују у тржишном такмичењу, а да истовремено поштују минимум стандарда и гаранција људских права (Маравић, 2008).

С тим у вези треба нагласити да је још 1993. стављен ван снаге Закон о систему друштвене самозаштите из 1986, а самим тим и Правилник о начину употребе ватреног оружја од стране лица која врше послове непосредног физичког обезбеђења у организацијама удруженог рада и другим самоуправним организацијама и заједницама из 1988. Од тада до данас су у правном систему Републике Србије остала правно неуређена кључна питања која се односе на специфичности у вези са приватним обезбеђењем, јер још увек нема закона системског карактера којим би на целовит начин било регулисано обављање делатности обезбеђивања лица, објеката и друге имовине. До сада нису донети ни закони којима би се у измењеним околностима уредио приватни сектор безбедности у целини, па самим тим ни детективска делатност.

С друге стране, поједина питања која се односе на заштитну, односно самозаштитну (и детективску) делатност уређена су одговарајућим одредбама закона и подзаконских прописа из више области. Међу тим законима су: Кривични законик; Законик о кривичном поступку; Закон о промету експлозивних материја; Закон о превозу опасних материја; Закон о експлозивним материјама, запаљивим течностима и гасовима; Закон о безбедности и здрављу на раду; Закон о планирању и градњи; Закон о прекршајима; Закон о јавном реду и миру; Закон о окупљању грађана и др. Поготово то важи за Закон о заштити од

пожара, који је недавно донет, и Закон о оружју и муницији, који се у блиској будућности мора темељно иновирати.

Поред ових и других закона и извршних прописа којима су уређена поједина питања приватног обезбеђења лица, објеката и друге имовине, морају се имати у виду и интерна правна акта пословних и других субјеката која се односе на физичко и техничко обезбеђење лица, имовине и пословања. Поменути акта (тзв. саморегулатива) деле се на општа и посебна, а јављају се у форми правилника, стратегија, планова, одлука, процедура и норматива.

У сваком случају, постојећа легислатива о приватном обезбеђењу обилује празнинама и протвечностима, не само у погледу тумачења, већ и примене. Захтев за успостављање ефикасних правних стандарда, постао је главна тема субјеката ове области, будући да настоје да пруже професионалне и врхунске услуге обезбеђења. Социјалне норме и правни акти би, прво, требало да омогуће деловање приватног обезбеђења, друго, сачувају га од негативних тенденција или од утицаја који су неспојиви са приватним обезбеђењем (Kalesnykas, 2003).

Последица правне неуређености у наведеним делатностима била су релативно честа и груба прекорачења овлашћења, која су произлазила из природе тих делатности, од којих је запажен број протеклих година добио негативан публицитет у јавности Србије. Често је ова област била жигосана као „сива зона безбедности“, имајући у виду да су и даље постојали проблеми који су били карактеристични за деведесете године прошлог века: криминализација (на пример учествовање у пљачкама запослених у фирмама за ФТО, лош одабир кадрова и, нарочито, тржишна доминација појединих фирми због политичких веза) (Кековић, Милашиновић, 2008).

У литератури се с правом указује на апсурдну ситуацију у којој наша социјална пракса приватне безбедности иде испред социјалне регулације (у смислу норми и легислативе). Многа приватна предузећа у овом сектору одавно су стекла ИСО сертификате о стандардизованости свог рада. Иако се ти стандарди не односе посебно на делатност приватне безбедности, већ на услужну делатност уопште, овај податак речито говори колико је власницима ових предузећа стало да професионално и квалитетно обављају своју делатност (Давидовић; Кешетовић, 2007).

У међувремену су ови проблеми углавном превазиђени, а значајан допринос на том плану дали су државни органи, одговарајућа струковна удружења (посебно Удружење за приватно обезбеђење Привредне коморе Србије) и уопште невладине организације (Центар за цивилно-војне односе и др.). У Министарству унутрашњих

послова воде се и врло прецизне евиденције о издатим одобрењима и регистрованом оружју за потребе правних лица – служби које се баве физичким обезбеђењем и заштитом објеката. Тако је, према официјелним подацима, у периоду 2006-2008. издало 2.527 одобрења за набавку оружја за потребе правних лица – служби које се баве физичким обезбеђењем и заштитом објеката, док је у истом периоду регистровало 3.957 комада оружја за потребе поменутих правних лица – служби.

Завод за стандардизацију Републике Србије је 2008. усвојио национални српски стандард за услуге приватног обезбеђења, које су разврстане и категорисане у стандарду SRPS A:L2.001. Коришћење овог стандарда помаже организацијама да успоставе или провере квалитет процеса у којима се пружају и користе услуге приватног обезбеђења. Стандард даје основне елементе које мора да испуни организација која је пружалац или корисник тих услуга – када се опредељује за услугу обезбеђења, или осигуравач – када закључује уговор о осигурању од процењеног ризика. Међутим, овако утврђени стандарди још увек се примењују селективно.

Закључак

Током последње две деценије, приватно обезбеђење је у Републици Србији свим другим земљама западног Балкана прерасло из споредног у један од кључних субјеката заштите личне и имовинске сигурности. То је наметнуло потребу професионализације и стандардизације услуга приватног обезбеђења, а пре свега потребу целовитог и квалитетног нормативног уређења ове области. Реализовањем датих потреба стварају се основне претпоставке за успешно организовање и функционисање предузетника, интерних служби обезбеђења и специјализованих привредних друштава (агенција) за обезбеђивање лица, имовине и пословања, али и за свеукупну заштиту друштва од крађа, хаварија и других штетних појава.

Неспорно је да се процеси политичке и економске транзиције у Србији тежња за што бржим прикључењем европским интеграцијама, огледају и у сфери приватног обезбеђења. Несумњиви утицај на ефикасност тржишног привређивања и унапређење амбијента за стране инвестиције, наметнуо је потребу целовитог и квалитетног нормативног уређења овог сегмента друштвене безбедности, што још увек није остварено. При томе је неопходна хармонизација датих прописа са правним стандардима Европске уније, али и са стандардима садржаним у Регионалном правилнику о микро разоружању за Југоисточну Европу (RMDS) и другим изворима међународног права у овој области.

Због тога у предстојећој, сасвим извесној и врло блиској изradi, најпре законских, а затим и подзаконских прописа о приватном обезбеђењу треба респектовати, како решења заступљена у земљама из блиског окружења које су већ пуноправне чланице Европске уније, тако и решења у земљама које томе циљу теже и већ имају драгоцених искустава. Критичка анализа упоредних легислативних и практичних искустава, и њихово имплементирање у предстојећу фазу перфектуирања и усвајања одговарајуће нормативе, свакако ће допринети адекватнијем одговору Републике Србије на изазов европских интеграција у овој области.

Најзад, неопходно је да у блиској будућности већу улогу имају и тржишни механизми контроле приватног обезбеђења, као што је то сада случај у развијеним државама ЕУ, где системом премија и контролом квалитета безбедносних услуга осигуравајућа друштва битно утичу на професионализам и одговорност фирми за приватно обезбеђење. С тим у вези са правом се истиче да би и у нашој земљи осигуравајућа друштва у будућности могла и морала играти значајнију улогу у контроли квалитета приватног обезбеђења (Поповић, 2008). Уосталом, потврду да тржишни актери могу доста контролисати квалитет фирми које пружају поменуте услуге, представља чињеница да су управо приватни привредни субјекти, посебно стране банке, прописивањем виших стандарда значајно подигле квалитет услуга које им пружају фирме за приватно обезбеђење.

ЛИТЕРАТУРА

- Давидовић, Д.; Кешетовић, Ж. (2007). *Професионализација и партнерство јавног и приватног сектора безбедности у Србији – претпоставке и препреке*, Београд: *Science, Security, Police (NBP)*, бр. 3, стр. 17 -32.
- Делишимуновић, Д. (2006). *Заштитарство и медијска презентација заштите*, Сарајево: *Заштита*, бр. 2, стр. 28-31.
- Димитријевић, И. и др. (2006). *Упоредни приказ законодавства индустрије приватне безбедности у Европској унији* (према: SALW and Private Security Companies in South Eastern Europe: A Cause or Effect of Insecurity?, SEESAC, 2005), Београд: Клуб студената Факултета безбедности.
- Kalesnykas R. (2003). *The Place and Role of Private Security in Policing : A State in Transition*, Belgrade: *Science, Security, Police (NBP)*, No.2, pp. 21-37.
- Кековић, З.; Милашиновић, С. (2008). *Приватна безбедност у Србији – стање и перспективе*, „Приватна безбедност – стање и перспективе“ (зборник радова), Нови Сад: Факултет за правне и пословне студије, стр. 76-89.

- Кесић, З., (2009). *Приватни сектор у контроли криминалитета*, Београд: Досије студио.
- Милошевић, М. (2006). *Физичко–техничко обезбеђење и противпожарна заштита*, Београд: Глосаријум.
- Поповић, П. (2008). *Контрола и надзор приватног сектора безбедности*, Београд: Ривија за безбедност, бр.5, стр.17-23.
- Славески, С. (2009). *Безбедносен систем*, Скопје: Прв приватен универзитет – Европски универзитет на Р. Македонија.

Abstract: The process of political and economic transition in Serbia, as well as the aspiration to become a part of European integrations are reflected in the field of private security companies. It is beyond doubt that its effects on the business efficacy and the improvement of conditions for foreign investments have created a need for complete and good quality normative regulations of this aspect of societal safety. To achieve that, it is important to align necessary regulations with the legal standards of the European Union, as well as with the standards contained in the Regional Book of Rules on Micro-Disarmament for South-eastern Europe and other sources of international law in this field. Therefore, in the process of creating legal and subordinate regulations regarding private security companies, it is important to consider the solutions that exist in those countries that strive to achieve that particular goal (Montenegro, Croatia and Macedonia). A critical comparative analysis of legislative and practical experiences will help in creating an adequate response of the Republic of Serbia to the challenges related to social intergrations in this field.

Key words: *European intergations, aligning with regulations, private security companies, Republic of Serbia, West Balkans.*

Војин Пилиповић¹
Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад

ПАРТНЕРСТВО ВОЈСКЕ И ПОЛИЦИЈЕ СРБИЈЕ У МУЛТИНАЦИОНАЛНИМ ОПЕРАЦИЈАМА ВАН ГРАНИЦА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Резиме: У раду се третирају кривично-правни, економско-безбедносни, политиколошки, хуманитарни и етички аспекти улоге Војске и полиције Србије у мултинационалним операцијама, ван граница Републике Србије. Људска безбедност је једна од виталних функција сваке државе, па су стратегија планирања и реализација успеха на безбедносном плану, веома значајне за учешће Војске и полиције Србије у мултинационалним операцијама. Исто тако, Република Србија потврђује своју приврженост и трајно опредељење, да поред јачања националне безбедности, учествује у заједничком доприносу остваривања регионалне и глобалне безбедности. Република Србија ће настојати да развија и унапређује све аспекте безбедносне заштите људи, природних и економских ресурса, као и јачање политичке, хуманитарне и здравствене безбедности сваког појединца, без обзира на изворе и облике угрожавања. Национална Стратегија безбедности и заштите људи, поред осталих мера и активности које предузимају надлежни органи, може се остваривати и на принципима партнерства полиције и војске, које се реализује учешћем у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије.

Кључне речи: *војска, полиција, права, обавезе, мултинационалне операције*

1 vpilipovic@useens.net

Уводне напомене

Политика националне безбедности Републике Србије, која је утврђена *Стратегијом Владе Републике Србије*, представља део укупне државне политике, која се ослања на кључне циљеве у области економског, политичког, социјалног, културног, безбедносног и укупног друштвеног развоја. Основна опредељења Републике Србије садржана су у привржености поштовању међународних обавеза, очувању суверенитета и територијалне целокупности, као и унапређењу односа са свим чланицама ЕУ и јачању безбедности региона. Посебну пажњу Република Србија посвећује јачању људске безбедности, владавини права, пружању доприноса заједничким демократским вредностима, као и изградњи и учвршћивању регионалне и глобалне безбедности. На унутрашњем плану, предузимају се адекватне мере и активности, како би Република, као држава са свим људским и материјално-техничким ресурсима, одговорила на ризике и претње како њеној безбедности, тако и безбедности земаља у региону и шире.

Такође, утврђена су основна начела, на којима се спроводе ови циљеви, а то су:

- **превенција** – коју спроводе надлежни државни органи, предузимањем мера за јачање националне безбедности, прикупљањем података и информација и спречавањем ризика и претњи безбедности;
- **право на одбрану** – произлази из основних начела и права на сувереност, у складу са Повељом УН;
- **јединство** (недељивост) **безбедности** – реализује се давањем активног доприноса општој безбедности, сарадњом и остваривањем партнерских односа са осталим субјектима међународног права;
- **компатибилност** – подразумева усаглашеност ставова и улогу појединих делова система у остваривању националне безбедности и спровођење међународних стандарда у области безбедности;
- **одговорност** – реализује се извршавањем обавеза у систему националне безбедности које налажу Устав, закони и преузете међународне обавезе.

1. Неки аспекти односа полиције и војске

Војска Србије је уставна категорија и као организована оружана снага има основну улогу одбране земље од оружаног угрожавања

споља, а може извршавати и друге мисије и задатке.² Војска Србије се може ангажовати и ван граница Републике Србије, само ако то одобри Народна скупштина. Начела организације и положаја војске су засновани на хијерархијском устројству, централизованом командовању, професионализму и цивилној контроли. Демократску и цивилну контролу Војске врше Народна скупштина, Заштитник грађана и други државни органи, као и грађани и јавност у Републици Србији. Такође, треба имати у виду и одговорност војске за извршавање заповести и подређеност војске цивилним властима, што је основна одредница положаја војске у демократском друштву.

Однос војске и цивилних власти Устав Републике Србије решава путем утврђивања носиоца функције врховног команданта, односно *председника Републике* који **командује војском** и обавља друге послове у складу са законом.

Стални састав војске чине професионални официри, подофицири и војници, као и војници на одслужењу војног рока. Последње демократске промене у нашем друштву утицале су на могућност да грађанин који не жели да, из верских или других разлога, испуни војну обавезу под оружјем, то може учинити и без ношења оружја.

Полиција чини заокружену област рада у Министарству, за коју се образује **Дирекција полиције**.³ Полиција обавља законом утврђене полицијске и друге послове, пружа подршку владавини права у демократском друштву и одговорна је за остваривање безбедности, у складу са законом.⁴ Полиција у обављању послова пружа свима заштиту њихових права и слобода, а поједина права и слободе могу се ограничити само под условима и на начин утврђен Уставом и законом.

Имајући у виду напред изнето, постоје одређене сличности, као и специфичности у односу војске и полиције. На првом месту, ради се о припадности државним органима, са обавезама и надлежностима које проистичу из Устава и закона, а затим о одговорности и подређености у извршавању задатака, као и о демократској и цивилној контроли од стране надлежних органа и институција. На крају, ради се и о монополу физичке и техничке силе, којом држава располаже преко војске и полиције, ради одржавања уставног поретка и територијалног интегритета, као и стабилног унутрашњег реда и мира.

2 Устав Републике Србије, чланови 139 – 141. (Војска Србије може извршавати и друге мисије и задатке у складу са Уставом, законом и принципима међународног права, који регулишу употребу силе).

3 <http://www.mup.sr.gov.yu>. (pristup 10.08.2010..)

4 Закон о полицији, „Службени гласник Републике Србије“ број 101/05. (члан 1).

Војска Србије са специјализованим службама безбедности, Војнообавештајном агенцијом – ВОА, и Војнобезбедносном агенцијом – ВБА, због природе и карактера послова које обављају, директно је упућена на помоћ и сарадњу са Министарством унутрашњих послова, односно на полицију. Безбедносна заштита војних лица, јединица, објеката и установа војске, остварује се непосредним ангажовањем и пружањем помоћи припадницима ових служби од стране припадника МУП-а, односно полиције. Такође, припадници Војне полиције су дужни да пруже помоћ полицајцу на јавном месту, када обавља законом прописане задатке.

Специфичности односа полиције и војске произлазе из **аутономије у извршавању задатака**, свако у сектору задате одговорности, али и из потребе **узајамне сарадње** и заједничког извршавања најтежих безбедносних задатака, када је угрожена безбедност Републике или дела територије, како споља тако и изнутра. Ради се најпре о мерама за спречавање или сузбијање тероризма, заштити одређених личности и објеката, обезбеђивању државне границе, затим о заштити виталних објеката привреде, индустрије, саобраћајних комуникација и другим задацима. Исто тако, полиција и војска могу се ангажовати у извршавању мирнодопских или безбедносних задатака учешћем у мултинационалним операцијама, ван граница Републике Србије, о чему ће бити више речи у наредном излагању.

За овако сложене безбедносне задатке, *Влада Републике Србије* образује полицијске и војне снаге, које их могу извршавати заједно, на начелима **партнерског односа**, уз формирање *штабова*, односно *јединствених команди*. Ради координације и усклађивања активности, при чему се могу користити специјализована опрема и техничка средства, а све у циљу успешног извршавања задатака, на заједнички предлог министра одбране и министра унутрашњих послова, може се одредити главнокомандујући стерешина Војске Србије, о чему одлучује *председник Републике*. При томе и полиција и војска извршавају своје основне функције, а одговорност за успешно извршене задатке је недељива.

Када се посматра однос полиције и војске на ширем плану, може се нагласити и специфичан однос грађана према „народној војсци.“ Војска располаже огромним убојитим оружјем, не меша се у унутрашње сукобе и немире, и гарант је безбедности и стабилности територијалног интергитета. Међутим, по природи послова које обавља полиција, она је често „дежурни кривац“, интервенише свакодневно решавајући групне или појединачне инциденте, па је

и већа могућност да погреши, тако да јој грађани теже „опраштају“ грешке и пропусте у раду.

2. Правни основ за ангажовање полиције и војске

Правни основ за ангажовање и употребу војске и других снага одбране ван граница, произлази из уставних и законских норми⁵, и опредељења Републике Србије, изражених у *Стратегији националне безбедности*. Мултинационалне операције обухватају извршавање мисије и задатака у очувању, националне, регионалне и глобалне безбедности, као и очување мира у свету. Такође, под овим треба подразумевати извршавање операција пружања помоћи у отклањању последица међународног тероризма и терористичких напада већих размера, спречавање организованог криминала, као и учешће у хуманитарним операцијама у случају природних техничко-технолошких и еколошких несрећа великих размера. Под хуманитарним операцијама подразумевају се активности на отклањању последица природних катастрофа, техничко-технолошких и еколошких несрећа, које угрожавају здравље и животе људи, а које није могуће отклонити ангажовањем снага и средстава државе на чијој су се територији догодиле.

У друге снаге одбране које могу учествовати у мултинационалним операцијама, спадају: *запослени у Министарству одбране; запослени у Министарству унутрашњих послова (полиција) и другим државним органима; особље цивилне заштите*, као и *друго особље* које се може ангажовати на пружању помоћи.

О употреби Војске Србије и других снага одбране (где се подразумева и полиција) ван граница, дакле о учешћу у мултинационалним операцијама одлучује **Народна скупштина**, на основу Годишњег плана, уз адекватне припреме и благовремено упућивање. Када се у мултинационалне операције упућују само припадници ВС, на основу одлуке Народне скупштине, у складу са законом, одлуку може донети **председник Републике**. Такође, за извршавање полицијских или других мирнодопских задатака,⁶ на захтев међународних организација или на

5 Устав Републике Србије (чланови 139. до 141.); Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије; Закон о одбрани; Закон о Војсци Србије; Закон о полицији и др.

6 Законом о полицији, члан 19. предвиђено је, да полиција Републике Србије може учествовати у извршавању полицијских и других мирнодопских задатака на захтев међународних организација или на основу међудржавних споразума, које је потписала Република Србија. На овај начин је створена законска могућност, за упућивање полицијских снага на извршавање задатака у оквиру мултинационалних операција у иностранству. Такође, овим учешћем полиција Републике Србије преузима и део одговорности за одржавање мира у свету.

основу међудржавних споразума, које је потписала Република Србија, може се употребити полиција, о чему одлучује **Влада Републике Србије**, на предлог *министра*.

3. Принципи на којима се остварује партнерство полиције и војске

Припадници војске и полиције, коју учествују у мултинационалним операцијама, дужни су да се увек и у свим ситуацијама при извршавању задатака придржавају правила међународног ратног и хуманитарног права. Те обавезе се односе и на поштовање законских норми које прописује национално законодавство Републике Србије. То подразумева обавезе хуманог и људског поступања са рањеницима, заробљеницима и заштити установништва, као и примену међународних стандарда о употреби силе. Припрема, упућивање и извршавање задатака у оквиру мултинационалних операција спроводе се према следећим принципима:

- **законитост и очување националних безбедносних и одбрамбених интереса** Републике Србије, у складу са Уставом и међународним правом;
- **добровољност** - изражава се кроз изричиту вољу припадника војске и полиције, да по личној жељи учествују у мултинационалним операцијама;
- **објективност** - огледа се у правилу да се активности припадника војске и полиције у јавности истинито и транспарентно представљају;
- **партнерство и аутономија** - подразумевају висок професионализам и одговорност у законитом извршавању задатака, свако у сектору своје надлежности и пружање помоћи у складу са правилима службе и упутствима надлежних руководица;
- **правна сигурност** - која обухвата адекватну кривично-правну и сваку другу заштиту, као и поштовање уговорних обавеза и остваривање других права у складу са националним и међународним законодавством.

Спровођење наведених принципа треба да се одвија у **тимском** (штабном) раду, као и у колегијалним односима, и међусобном поверењу и коректности. То се реализује кроз правилан избор, обучавање, адекватне припреме и упућивање правих професионалаца, који ће бити максимално мотивисани да извршавају овакве задатке на највишем нивоу.

4. Припрема и упућивање у мултинационалне операције

О употреби војске и полиције у мултинационалним операцијама, одлучује се на основу *Годишњег плана*, којим се одређују мисија и задаци. Овај план се темељи на утврђеним безбедносним и националним интересима Републике Србије, закљученим међународним уговорима и обавезама које је преузела Република Србија, као и на расположивим људским, материјалним и финансијским ресурсима. Годишњи план употребе припремају надлежни министри (одбрана и полиција), на основу чега се прави *План припрема за учешће у мултинационалној операцији*. Годишњи план употребе обухвата: назив мисије; дужину мандата; преглед мисија које се тренутно извршавају; циљ који се постиже; расположиве снаге и материјална и финансијска средства која се могу ангажовати; као и друге елементе битне за успешно учешће у мултинационалним операцијама.

У мултинационалне операције се могу упућивати само припадници војске и полиције који су завршили обуку у земљи или обуку у иностранству⁷. Они морају бити оспособљени за одговарајуће специјалности, о чему поседују **сертификат** о оспособљености за учешће у мултинационалним операцијама.

План припрема за учешће у мултинационалним операцијама за припаднике војске утврђује и спроводи министар одбране, а за припаднике полиције, министар унутрашњих послова.

Критеријуме за избор припадника војске, који се припремају и обучавају за учешће у мултинационалним операцијама, као и начин издавања сертификата о оспособљености, уређује министар одбране, а за припаднике полиције, министар унутрашњих послова. Припреме и обучавање за учешће у мултинационалним операцијама припадника војске обављају се у складу са прописима о одбрани и Војсци Србије, а за припаднике полиције по одредбама *Закона о полицији* и смерницама и стандардима полицијског поступања у земљама ЕУ.

4.1. Обука за мировне мисије

4.1.1. Обука припадника полиције

За учешће у мултинационалним операцијама, обука⁸ се спроводи у *Центру за обуку полицијских јединица за учешће у мировним стабилизационим операцијама* (ЦОЕСПУ), који се налази у

7 Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије; „Службени гласник Републике Србије“ бр. 88/09. (чланови 12. – 18.)

8 За сада се обучавају само припадници МУП-а у својству полицијских инструктора и ментора локалне полиције, али је у организационом и смислу људских ресурса МУП Р Србије у

Вићенци, у Републици Италији. Овај Центар ради под окриљем УН и Групе Г 8. Задатак Центра је обучавање полазника у превазилажењу безбедносних празнина између војних, мировних трупа и цивилних полицијских јединица у операцијама, чији је циљ одржавање мира. Кандидати за припрему и одлазак у мултинационалне операције, пролазе кроз веома детаљне лекарске прегледе и вакцинације. Задаци које обављају припадници полиције се огледају у саветовању, надгледању рада и тренингу локалне полиције. Сви кандидати који заврше обуку добијају сертификате⁹. Рок важења им је 18 месеци, а њима се потврђују да су испунили критеријуме које постављају УН. Провера је извршена кроз тестирање знања енглеског језика, вожњу возила са погоном 4x4, као и гађање из пиштоља. У овим мисијама полицајци раде у веома сложеним климатским условима, а изложени су и здравственим ризицима (маларија, тифус, разне врсте грозница и друге заразне болести). Полицајци се пријављују добровољно, што је један од принципа које прокламују УН, а искуства која стичу су значајна, пре свега када се ради о размени искустава са колегама из других земаља, стицању међународног искуства, као и могућности додатне зараде.

4.1.2. Обука припадника Војске Србије

Обука припадника Војске Србије за учешће у мултинационалним операцијама, спроводи се у оквиру *Центра за мировне операције*¹⁰ (ЦМО), који је у организационом смислу део Здружене оперативне команде Генералштаба ВС. У Центру се спроводе следеће активности: *избор, селекција, обука, припрема лица и учешће у обуци и припреми јединица* за мултинационалне операције, као и *праћење ангажованих припадника ВС* у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије.

Основни задаци Центра су:

- ▶ планирање, развој и праћење стања и анализа способности ВС и других снага одбране за учешће у мултинационалним операцијама;

стању да упути читаве јединице. (www.mup.gov.rs.cms_cir/sadrzaj.nsf.mirovna-misija.h pristup 09.08.2010.)

9 До сада је курс средњег нивоа завршило више од 50 припадника, а курс за више руководиоце преко 20 припадника полиције. Ове године је 50 жандарма из јединица у Београду и Нишу добило сертификате за учешће у мировним операцијама, који су крајем фебруара отишли на Хаити. Обука је била прва ове врсте у Србији, а спроведена је у складу са строгим међународним стандардима, уз присуство инспектора Центра за мировне операције.

10 www.vs.rs/index.php?gallery_category=ccl_fadbe– (pristup 09.08.2010.)

- избор, селекција и формирање састава за учешће у мултинационалним операцијама;
- оспособљавање и припрема појединаца и јединица за учешће у мултинационалним операцијама;
- праћење употребе ВС и других снага одбране у мултинационалним операцијама;
- међународна војна сарадња у функцији мултинационалних операција.

У војној бази „Југ“ код Бујановца обучавају се војници за учешће у мировним операцијама под патронатом УН. Поред припадника Војске Србије, ту се обучавају и војници из других земаља, са којима Република Србија учествује у мировним мисијама. Овде треба имати на уму и чињеницу да Република Србија улази у систем колективне безбедности и као чланица Партнерства за мир, и у складу са тим треба да да свој допринос учешћем својих војника у мировним мисијама.

5. Статус, права и дужности припадника војске и полиције

Припадници војске и полиције, који се налазе у мултинационалној операцији имају читав корпус права,¹¹ где су посебно значајна права на:

- *дипломатску и правну помоћ и заштиту;*
- *обавезно лично осигурање у складу са степеном ризика;*
- *мировање радног односа до повратка из мултиационационалне операције;*
- *накнаду штете у случају последица болести, повреде, инвалидитета или смрти у току обављања дужности.*

Припадници војске и полиције не могу бити непрекидно дуже од годину дана у мултинационалној операцији, осим у случају оправдане спречености. За време припрема у земљи и иностранству за учешће у мултинационалној операцији припадник полиције има право на плаћено одсуство, а припадник војске право на накнаду трошкова, у складу с прописима.

За време учешћа у мултинационалној операцији, припадници војске и полиције имају право на **накнаду плате**, односно **зараде** и друга новчана примања, по основима и мерилима која су утврђена прописом Владе и закљученим међународним уговорима или актима

¹¹ Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница РС, чланови 19. до 36.

за њихово спровођење. Поред ових права, припадници војске и полиције имају право на:

- *увећање плате;*
- *увећан стаж осигурања;*
- *накнаду трошкова за ризик у служби и додатке за географске и климатске услове;*
- *накнаду трошкова једног путовања до места становања за сваких шест месеци проведених на задатку;*
- *лично осигурање од болести, ризика рањавања, тежих повреда, инвалидитета или смрти;*
- *путне трошкове и бесплатан одмор у објектима предвиђеним за одмор и рекреацију по повратку из мултинационалне операције.*

За време обуке, школовања или вежби проведених у иностранству, за учешће у мултинационалним операцијама, припадници војске и полиције имају право на накнаду трошкова, према прописима за накнаду трошкова за путовање у иностранство.

Припадници војске и полиције који су упућени у мултинационалне операције, обавезни су да:

- *савесно и одговорно извршавају поверене дужности поштујући систем руковођења и командовања;*
- *поштују правила међународног права о употреби силе и правила хуманитарног права;*
- *дају свој допринос безбедности и миру и спречавању кризне ситуације;*
- *подлежу дисциплинској, прекршајној и кривичној одговорности, у складу са међународним уговорима;*
- *сносе трошкове у случају самовољног прекида ангажовања;*
- *штите углед и промовишу Републику Србију учешћем у мултинационалној операцији.*

Време проведено у мултинационалним операцијама припадницима војске и полиције рачуна се у стаж осигурања у увећаном трајању, тако што се сваких 12 месеци ефикасног времена у мултинационалној операцији, рачуна као 18 месеци. У случају повреде, рањавања, болести или инвалидитета, припадници војске и полиције имају право на накнаду штете и друга права у складу са законом. У случају смрти припадника војске и полиције, право на трошкове осигурања живота, као и право на погребне трошкове припада члановима породице покојника.

За време учешћа у мултинационалним операцијама, припадницима војске и полиције је забрањено:

- *обављање привредних и других услужних делатности у иностранству, осим оних које су у функцији заједничких снага;*

- свако мешање у унутрашње послове земље домаћина, ван одобреног мандата;
- самовољно напуштање или прекид мисије без сагласности надлежних органа;
- свако деловање које је изван мандата мисије.

Сва права, обавезе и одговорности припадника војске и полиције који се припремају, обучавају или учествују у мултинационалним операцијама, уређују се посебним **уговором**, који се закључује са надлежним министарством.

Ако у времену трајања мултинационалне операције дође до нарушавања мандата мисије, угрожавања безбедности припадника војске и полиције, или буду угрожени одбрамбени интереси Републике Србије, а Народна скупштина није у могућности да се састане, председник Републике Србије може, на усаглашени предлог надлежних министара, донети *Одлуку о тренутном повлачењу дела или свих припадника војске и полиције, пре окончања мисије*. О овој одлуци се одмах обавештавају председници Народне скупштине и Владе.

6. Начин финансирања трошкова у мултинационалним операцијама

У оквиру мултинационалних операција, спроводе се значајне активности, а посебно припреме, обука, одлазак, извршавање задатака у току трајања мисије, као и повратак и друге активности. За то је потребно обезбедити неопходна финансијска и материјално-техничка средства. За све ове активности, Влада Републике Србије обезбеђује средства у оквиру буџета Републике Србије, на основу Годишњег плана, односно спроведених активности у мултинационалним операцијама.

Трошкови ангажовања у мултинационалним операцијама обухватају:

- избор припадника, припреме, лекарске прегледе, тестирање, трошкове превоза и друге трошкове према стандардима;
- набавку техничких средстава и опреме;
- упућивање припадника војске и полиције у мултинационалне операције;
- плате и друге накнаде у складу са прописима;
- трошкове осигурања, путовања и повратка у земљу за сваких шест месеци боравка у мултинационалној операцији;
- трошкове лечења, санитетског обезбеђења, и транспорт повређених који не могу бити збринуте у медицинским јединицама у зони мандата;

- трошкове посмртне опреме и друге трошкове сахране припадника, који је изгубио живот у мултинационалној операцији;
- накнаду штете и друге трошкове евентуалне правне помоћи;
- поправку и одржавање технике;
- трошкове боравка у објектима предвиђеним за одмор и рекреацију, као и друге специфичне трошкове.

Средства за припаднике војске се обезбеђују преко Министарства одбране, а за припаднике полиције преко Министарства унутрашњих послова. Извештаје о утрошеним средствима, који садрже све релевантне податке о учешћу у мултинационалној операцији, припремају надлежни министри и предлажу Влади на усвајање. На крају буџетске године, Влада усваја извештај о извршавању Годишњег плана употребе Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама и подноси га Народној скупштини.

ЗАКЉУЧАК

Учешћем у мултинационалним операцијама, Војска и полиција Републике Србије, а тиме и Република Србија као држава, испуњавају међународне обавезе које су преузете потписивањем и ратификацијом међународних правних инструмената. На тај начин се шаљу порука и сигнал о политичкој зрелости државе Србије и њених оружаних ресурса, да могу равноправно са другим земљама извршавати све задатке како безбедносног, тако и хуманитарног карактера. Стиче се и политички углед и ојачава међународна позиција државе, унутар саме организације УН, поготово након периода изолације и прекида међународне сарадње (крајем прошлог века), у овим веома сложеним безбедносним задацима, односно мировним мисијама. Припадницима војске и полиције Србије се пружа јединствена прилика за размену искустава са војницима и полицајцима из других земаља, усавршавање језика, стицање нових знања и њихово преношење на друге припаднике, посебно млађе и неискусније у овим мисијама. Они у праксу рада Министарства одбране и Министарства унутрашњих послова, обogaћени новим искуствима, знањем и вештинама, посебно у области технолошких и стандардизованих поступања војске и полиције, уносе „свежу крв“ и доприносе међународној интеграцији наших оружаних формација, као и начину рада уз примену светских стандарда.

ЛИТЕРАТУРА

А. Књиге и уџбеници

Дамјановић М. (1982). *Организација и управљање*, Институт за политичке студије, Београд.

Ђуровић М. и др. (1983). *Руковођење и командовање*, Савезни секретаријат за народну одбрану, Београд.

Јовановић Б. (1984). *Увод у теорију војног руковођења*, ВИЗ, Београд.

Марковић И. Слободан. (2002). *Моћнији од ЦИА-Електронска шпијунажа у ери глобализације*, Институт за политичке студије, Београд.

Мићовић В. (2001.). *Глобализација и нови светски поредак*, Чигоја штампа Београд.

Талијан М. (2004). *Руковођење унутрашњим пословима*, Виша школа унутрашњих послова, Београд.

Б. Правни прописи

Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 83/06 и 98/06.

Закон о Влади, *Службени гласник РС*, бр. 55/05 и 71/05.

Закон о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 58/04.

Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/05.

Закон о одбрани, *Службени гласник РС*, бр. 116/07.

Закон о Војсци Србије, *Службени гласник РС*, бр. 116/07. са изменама и допунама у *Службеном гласнику РС*, бр. 88/09.

Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама. *Службени гласник РС*, бр. 88/09.

Закон о полицији, *Службени гласник РС*, бр. 101/05.

Закон о министарствима, *Службени гласник РС*, бр. 44/91, 87/92 и 67/93.

Закон о државним службеницима, *Службени гласник РС*, бр. 79/05, 81/05, 64/07, 67/07, 83/08 и 116/08.

Б. Интернет

<http://srbija.sr.gov.yu>

<http://www.vlada.rs>

<http://www.mup.sr.gov.yu>

<http://prezentacije.mup.sr.gov.yu>

<http://www.vs.rs>

<http://www.copo.edu.rs>

<http://www.useens.net>

<http://www.mps>

Abstract: This paper deals with punitive, economic, security, political, humanitarian and moral aspects of the role of Serbian Police and Army in the multinational operations, outside the borders of the Republic of Serbia. Human safety is one of the primary functions of every country, and, consequently, the planning strategy and the realization of success, in terms of safety, are extremely important, when it comes to partaking of the military and police, in the multinational operations. At the same time, the Republic of Serbia affirms its dedication and solid stand that, together with the strengthening of the national security, it plays its role in the mutual contribution of the provision of the regional and global safety. The Republic of Serbia will strive towards the development and the improvement of every aspect of human protection, natural and economic resources, as well as the strengthening of the political, humanitarian and health security of every individual, regardless of the sources and the form of a threat to their safety. The National Security Strategy and human protection, apart from other measures and activities that the authorized bodies are taking, can be executed based on the principles of partnership between army and police, which is realized by their partaking in the multinational operations outside the borders of the Republic of Serbia.

Key words: *army, police, rights, responsibilities, multinational operations*

Неђо Даниловић¹
Мегатренд универзитет, Београд

РЕСТРУКТУРИРАЊЕ ПРЕДУЗЕЋА ОДБРАМБЕНЕ ИНДУСТРИЈЕ УСЛОВ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА СРБИЈЕ

Резиме: Предмет разматрања у овом раду је анализа о актуелном стању у предузећима одбрамбене индустрије Србије, мерама које предузимају извршна и управна власти на консолидацији стања и ефектима, резултатима и последицама предузетих мера у области конверзије и реструктуирања предузећа одбрамбене индустрије.

Поред тога, на основу анализираних великог броја података и читавог богатства идеја, налаза, квалификација, трендова и прогноза, у раду су идентификоване опште и посебне покретачке снаге за оживљавање предузећа одбрамбене индустрије, које могу да послуже Влади Републике Србије, министарствима економије, инфраструктуре, финансија и одбране, Војсци Србије, предузећима одбрамбене индустрије и другим државним институцијама као подстицај за обављање читавог низа развојних, структурних, организационих, финансијских и кадровских послова у оквиру тржишно оријентисаног привредног система Србије.

Кључне речи: *Предузеће, одбрамбена индустрија, конверзија, реконструкција, реорганизација, покретачке снаге.*

Увод

Одбрамбена индустрија је саставни део привредног система и она има посебан значај за одбрамбену способност сваке земље. Развој ове значајне индустријске гране условљен је природом друштвеног, економског и политичког система, економском снагом државе, њеном спољном и унутрашњом политиком, геостратешким положајем, демографским чиноцима, моралом и националном традицијом.

¹ Е-mail адреса аутора је: nedjo.danilovic@yahoo.com или ndanilovic@megatrend.edu.rs

Под појмом одбрамбена индустрија у овом раду подразумевају се делатности предузећа која располажу специфичним технологијама намењеним за истраживачко-развојни рад, производњу наоружања и војне опреме и ремонт производних капацитета.

Предмет овог рада је анализа актуелног положаја и стања одбрамбене индустрије Србије. Анализа стања производних и развојних потенцијала предузећа одбрамбене индустрије обављена је применом компаративне методе, као и методе анализе садржаја докумената и методе испитивања применом технике благог усмереног интервјуа, превасходно с обзиром на²:

1. кључне генеричке тенденције развоја војноиндустријског комплекса у Европи и свету који представљају структурни оквир у коме треба да се креће развој предузећа одбрамбене индустрије у Србији;
2. текуће стање одбрамбене индустрије Србије и нужност њене свеобухватне и дубоке реконструкције која треба да буде највећим делом обављена до 2012. да би предузећа наменске индустрије, након тога, била у стању да се без већих стратешких разлика развијају у добром смеру;
3. адекватну алокацију ресурса предузећа одбрамбене индустрије и избор њихових коопераната ради осигурања развојно одрживог смањења диспропорција у регионалној развијености Србије;
4. коришћење постојећих и развој нових производних могућности у Србији који највише зависе од спремности предузећа одбрамбене индустрије да савладају тешке услове развоја модерне услужне војнопривредне делатности и да поштују захтеве глобализованог тржишта наоружања и војне опреме (квалитет, иновативност, дизајн, рокови, цена, правовременост испоруке, конзистентност тржишног понашања итд);
5. природу знања које је типичан кумулативан процес, заснован на дуготрајном брижљивом стварању и иновирању специфичног искуства и база тешко трансферабилних знања.

На основу објективног утврђивања стања у одбрамбеној индустрији Србије, у раду смо покушали да утврдимо покретачке снаге оживљавања предузећа наменске индустрије које треба да делују подстицајно на Владу Републике Србије, Министарство одбране, Војску Србије, предузећа одбрамбене индустрије и друге институције да предузму одговарајуће политичко-правне, организационе, финансијске и

2 Видети шире: *Стратегија привредног развоја Србије до 2010*, Влада Републике Србије, Министарство за науку, технологију и развој, Пројекат: Стратегија индустријског развоја Србије до 2010, Експертски тим за израду стратегије, Београд, 2002, стр. 19-20.

развојне мере за оживљавање наменске индустрије у оквиру тржишно оријентисаног економског система Србије.

1. Анализа постојећег стања и нужност дубоке и свеобухватне реконструкције предузећа одбрамбене индустрије Србије

На глобалном светском тржишту у току је процес економског надметања у којем велике светске силе и њихове транснационалне компаније гутају мале и неразвијене земље и на тај начин овладавају људским и производним ресурсима, тржиштем и профитом. У таквом нелојалном надметању, боље рећи економском рату, поступа се без много размишљања о хуманости, правичности и једнакости шанси. У постизању економског циља инструментализују се чак и међународне организације и институције, како оне на глобалном нивоу (ОУН, организација СТО, Светска банка, ММФ, НАТО и др.), тако и оне на регионалном нивоу (ОЕБС, Европска унија, Организација афричких држава, итд).

У процесу економског надметања посебно место и улогу има војноиндустријски комплекс развијених земаља. У савременим међународним економским односима највећи профит и најбржи обрт капитала постиже се управо у војноиндустријском комплексу, у којем око 80 одсто укупног извоза отпада на извоз наоружања и војне опреме. Овај индустријски комплекс својим развојем вуче за собом цео спектар савремених технологија и производа за цивилне потребе.

Већ дуже време трговина оружјем доноси знатно већи профит од профита који се оствари у цивилним гранама индустријске производње и трговине. У војној индустрији нема колебања цена, зато што је тражња на светском тржишту наоружања и војне опреме још увек већа од понуде. Отуда су у трци за профитом светско тржиште наоружањем све више шири, а војноиндустријски комплекси развијених земаља су све мање ограничени националним оквирима. На тај начин развијене земље се растерећују нагомиланих војних залиха и ослобађају од застарелих технологија и типова наоружања.

Према проценама водећих светских економиста, уколико би економски развијене земље смањиле своје војне расходе само за један одсто, обезбедило би се довољно финансијских средстава да се отклони глад у свету. По истим проценама, да би се елиминисала глад, решила незапосленост и победиле најопасније болести данашњице, неопходна су средства у износу од 40 милијарди америчких долара, што чини свега 10 одсто расхода за војне потребе само у САД. Поређења

ради, сва средства прикупљена у свету у последњих 10 година за борбу против великих богиња не прелазе износ потребан за набавку једног суперсоничног авиона, а дневни расходи који се утроше за војне сврхе већи су од средстава која су у последњих неколико година прикупљена за борбу против маларије, која угрожава милијарду људи у више од 60 земаља у свету³.

У оваквим глобалним међународним односима војнопривредна делатност бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (у даљем тексту СФРЈ) је до 1990. била најпродуктивнији део њене привреде. Међутим, распад СФРЈ, последице грађанског рата, економске санкције и агресија НАТО-а на Савезну Републику Југославију највише су погодиле овај део индустрије бивших федералних јединица, а сада независних држава.

Распадом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије разбијен је јединствен и заокружени технолошки и економски војнопривредни систем, у којем је кооперацијом обезбеђивана успешна производња значајних средстава наоружања и војне опреме, не само за сопствене потребе, него и за извоз. Тако је Република Србија остала без неких важних капацитета за производњу наоружања и војне опреме.

Према регистру произвођача из марта 2010, одбрамбену индустрију у Републици Србији сачињавају укупно 40 предузећа. Језгро одбрамбене индустрије чини групација од седам предузећа, три техничка ремонтна завода и војнотехнички институт, који су у стопроцентном власништву државе⁴.

Поред седам предузећа која чине језгро одбрамбене индустрије, привредни амбијент Србије употпуњавају још 33 предузећа са лиценцом за производњу материјала за одбрану. Ради се о предузећима са различитом власничком структуром и у којима Република Србија није већински власник капитала. Власници ових предузећа су делом државни инвестициони фондови, пословне банке, радници предузећа или приватна лица.

Производни програми предузећа војне индустрије су веома разноврсни и у потпуности усклађени са Законом о производњи и

3 Видети шире: Тодор Петковић, *Нова слика света – економско ратовање и пословна стратегија у процесу глобализације*, Београд, 2009.

4 Групацију предузећа одбрамбене индустрије Србије чине: „Југоинпорт – СДПР“ Београд; „Застава оружје“ а.д. Крагујевац; компанија „Слобода“ а.д. Чачак; Холдинг компанија „Крушик“ а.д. Ваљево; компанија „Прва искра – наменска“ а.д. Барич; „Милан Благојевић – наменска“ а.д. Лучани, и „Први партизан“ а.д. Ужице, затим Технички ремонтни завод Крагујевац; Технички ремонтни завод Чачак; Ваздухопловни ремонтни завод „Мома Станојловић“ Батајница и Војнотехнички институт Београд (Жарково).

промету наоружања и војне опреме.⁵ Производни програми обухватају следеће области: производња борбених средстава и резервних делова за борбена средства; производња пешадијског и артиљеријског оружја и оруђа, ручних ракетних бацача, вођених ракета и пројектила, различитих врста бомби, експлозива и заштитне балистичке опреме; производња пиштољске, револверске, пушчане, карабинске, минобацачке, разних врста артиљериске, противавионеке и авионске муниције, као и поткалибарне топовске муниције, затим, производња разних врста барутних и енергетских смеша и сагоревних елемената; производња специјалних хардверских и софтверских уређаја, и ремонт средстава наоружања и војне опреме.

У производњи борбених средстава, наоружања, муниције и специјалне опреме Република Србија се у потпуности придржава међународних конвенција и споразума које је прихватила и ратификовала.

Актуелно стање одбрамбене индустрије Србије карактеришу, пре свега, економско-технолошко заостајање значајног дела инсталираних капацитета, доминантна заступљеност стандардизованих производа на домаћем тржишту, губитак међународног тржишта⁶, лоша финансијска ситуација и недовољно и нередовно финансирање војске и полиције, застој у издавању извозних дозвола, компликована и дуга процедура издавања дозвола за промет и транспорт наоружања и специјалне опреме.

Додатни проблем представљају очигледно заостајање процеса реструктурирања и конверзије предузећа одбрамбене индустрије, посебно тромост у промени власничке структуре, као и неповезаност са адекватним институцијама привредне инфраструктуре и банкарским системом, односно са финансијским тржишно оријентисаним институцијама у Србији.

Такво стање и други разлози довели су до неупослености капацитета предузећа одбрамбене индустрије, застоја у технолошком развоју, стварања великих залиха готових производа, неизмирења обавеза по основу пореза и доприноса и неизмиривање дуговања јавним предузећима за пружене услуге.

Наслеђене структурне диспропорције резултат су дугогодишње изолације и санкција у којима се нашла Република Србија распадом бивше СФРЈ. У том осетљивом периоду развоја, деловање предузећа одбрамбене индустрије карактерисала је појава деинвестирања, односно мањка инвестиција у односу на отпис основних средстава.

5 Видети шире: „Службени лист СРЈ“, бр. 41/96 и „Службени лист СЦГ“, бр. 7/2005.

6 Према искуствима савремене пословне праксе однос између одржавања и освајања нових тржишта креће се у распону 1:3.

Дужим периодом деинвестирања значајан део опреме предузећа одбрамбене индустрије доведен је до уништења. Многи капацитети ове индустријске гране су у међувремену застарели, а капитал намењен за обнову и обртни капитал били су недовољни, што је умањило оперативну способност ових предузећа на свега 10% - 15% од оперативних способности из 1989.

2. Мере које се предузимају на консолидовању стања у одбрамбеној индустрији Републике Србије

Ради отклањања насталих структурних проблема, Влада Републике Србије је предузела одређене мере на консолидацији стања у предузећима одбрамбене индустрије. Пресвега, извршена је конверзија дуговања предузећа одбрамбене индустрије према Министарству одбране Владе Републике Србије и јавним предузећима у трајни улог државе у укупној вредности око три милијарде динара, реализоване су прва и друга фаза социјалног програма за 2.723 запослена радника и додељена су средства на име субвенција ради повећања производње и текуће ликвидности предузећа одбрамбене индустрије.

С обзиром на актуелно стање у одбрамбеној индустрији, положај и перспективе појединачних предузећа у овој осетљивој грани индустрије, као и на кретања у међународном и трговачком окружењу производње и промета наоружања и специјалне опреме, приоритетни задатак државе Србије био је усмерен је на решавање три врсте проблема⁷:

- А. решавање ниског нивоа технолошке и тржишне способности предузећа одбрамбене индустрије;
- Б. решавање неефикасности пословања, што је у корелацији са незадовољавајућим нивоом продуктивности и снижавањем трошкова производње наоружања и специјалне опреме;
- В. решавање незадовољавајућег квалитета производа и услуга по међународно прихватљивим конкурентским разредима, нарочито потребом уграђивања савремених маркетиншких елемената у предузећа одбрамбене индустрије.

Све три врсте проблема решаване су упоредо са спровођењем процеса конверзије и реструктурирања предузећа одбрамбене индустрије. Основни циљеви конверзије и реструктурирања предузећа

⁷ Видети шире: *Стратегија привредног развоја Србије до 2010*, Влада Републике Србије, Министарство за науку, технологију и развој, Пројекат: Стратегија индустријског развоја Србије до 2010, Експертски тим за израду стратегије, Београд, 2002, стр. 31.

одбрамбене индустрије и научно-истраживачких капацитета у њима били су (Бељић, 2004: 137):

- (1) обезбеђење опремања Војске Србије средствима наоружања и војне опреме, која се у садашњим условима могу производити у домаћој одбрамбеној индустрији, и истовремена продаја наоружања и војне опреме на страном тржишту;
- (2) очување континуитета истраживачко-развојног рада у области савремених технологија које имају перспективу и
- (3) осигурање финансијске стабилности процеса реорганизације.

У процесу реструктурирања спредведене су две врсте промена у предузећима одбрамбене индустрије – организационе и финансијске промене (ибид: 133-134).

Организационо реструктурирање обухватало је статусне и организационе промене у предузећима одбрамбене индустрије, чиме су створене јасне организационе целине атрактивне за улагање стратешких партнера (ибид: 133).

Организационо реструктурирање подразумевало је:

- 1) спајање зависних предузећа у оквиру повезаног предузећа, преузимањем или новим оснивањем;
- 2) поделу предузећа на више правних субјеката;
- 3) продају делова предузећа;
- 4) пренос имовине или дела имовине на други правни субјект;
- 5) промену унутрашње организације предузећа укидањем непрофитабилних пословних јединица;
- 6) престанак рада непрофитабилних делова предузећа.

Финансијско реструктурирање подразумевало је побољшање финансијске структуре применом различитих модалитета решавања дужничко-поверилачких односа (одлагање, пренос, отписивање или конверзија дуга) и других мера (повећање капитала и смањење броја запослених итд) (ибид: 133).

Полазећи од потреба одбране земље, спроведена је анализа структуре сваког предузећа, његовог правног, финансијског и техничког статуса и идентификоване су независне пословне јединице у циљу њихове поделе на „војне“ и „цивилне“. Дате су и оцене перформанси и изгледа за будућу приватизацију „цивилних“ независних пословних јединица са предлозима за осамостаљивање „цивилних“ предузећа или делова предузећа, финансијску консолидацију (поравнање са повериоцима) војних предузећа и оптимализацију броја запослених са предлогом социјалног програма (ибид: 133-134).

Поред тога, извршени су анализа и преглед свих финансијских обавеза релевантних за сваку идентификовану независну пословну

јединицу или њен део. Сачињене су и листа средстава која служи као средство обезбеђења и листа дуговања према банкама (укључујући неплаћену главницу, капиталисану и обрачунату камату, заостале дугове, итд.). Такође, сачињена је и листа обавеза и доспелих неплаћених обавеза према државним установама (РУЈП, Министарство финансија и економије Републике Србије, Агенција за санацију банака, Фонд ПИО или Фонд за развој, јавна предузећа), као и листа других обавеза (укључујући и ванбилансне позиције).

На крају су утврђени и оптималан износ потребан за финансијско реструктурирање предузећа одбрамбене индустрије (укључујући реалокацију средстава и обавеза између независно пословних јединица, регулисање начина измирења обавеза према повериоцима предузећа, отпис дуга, репрограм дуга, итд.) и понуђени предлози за продају имовине и капитала предузећа, цивилног карактера путем јавне аукције, тендера и на други начин уобичајен у локалним условима.

Све ове предузете мере Владе само су делимично помогле и за краће време финансијски релаксирале предузећа одбрамбене индустрије.

Досадашња искуства у конверзији и реструктурирању сличних предузећа у земљама у транзицији, указују да ће процес конверзије и реструктурирања предузећа одбрамбене индустрије бити веома тежак, и да ће захтевати велике напоре, како унутар појединачних предузећа, тако и унутар државе у целини, која ће тај процес моћи поступно да олакшава економским јачањем српског друштва. Истовремено, искуства конверзије у неким предузећима наменске индустрије Србије упозаравају да се конверзија не може решавати искључиво тржишним механизмима. Због тога су решења тражена и у одговарајућим државним програмима на секторском нивоу и унутар самих предузећа.

У процесу реструктурирања предузећа одбрамбене индустрије држава је одговарајућим мерама, системским актима и адекватним улагањем, у границама својих могућности, пружала помоћ овом сегменту наше привреде да добије своју препознатљиву физиономију прилагођену, пре свега, задовољењу потреба Војске Србије средствима наоружања и војне опреме, али и задовољавању потреба извоза на светско тржиште. Тиме су постигнути позитивни ефекти значајни за оживљавање целокупне индустрије земље.⁸

8 Влада РС је својим закључцима 05 Број: 023-2006/2008-1 од 22.05.2008, 05 Број: 43-1343/2007-7 од 20.11.2008, и 05 Број: 42-1840/2009-3 од 16.04.2009. донела одлуку да се покрене процедура да предузећа из групаације одбрамбене индустрије са одговарајућим окружним пореским управама и представницима јавних предузећа (републичких и локалних) усагласе све обавезе по основу јавних прихода, пореза и доприноса. По усаглашавању обавеза, предузећа

У том смислу, на основу Закључка Владе Републике Србије 05 Број: 4-427/2009 од 29.01.2009, Уредбе о изменама и допунама и Уредбе о условима за субвенционисање каматних стопа за кредите за одржавање ликвидности и финансирања трајних обртних средстава у 2009, одређена је сума од једне милијарде динара као подстицај извоза предузећа одбрамбене индустрије, која су у већинском власништву државе Србије, уз обавезу да МО контролише реализацију кредита.⁹

Према овој уредби, привредна друштва чији је већински власник Република Србија и која се баве производњом у области наменске индустрије могу да користе средства из кредита за релаксацију текућег пословања према следећим условима:

- а) могу да користе кредите који се одобравају са субвенционисаном каматном стопом са роком враћања до 24 месеца;
- б) могу да користе кредите са субвенционисаном каматном стопом само за извозне послове;
- в) не могу да користе кредите са субвенционисаном каматном стопом за репрограм постојећих кредита код исте банке и за рефинансирање кредита;
- г) нису обавезна да смање број запослених током периода коришћења кредита у односу на просечни број запослених који су имали пре одобрења кредита.

У складу са закључцима Владе Републике Србије, Сектор за материјалне ресурсе Министарства одбране је спровео анкетирање предузећа одбрамбене индустрије Србије и на основу договора и усаглашавања извршена је подела средстава према следећем разрезу:

– „Прва искра“	50.000.000,00 РСД
– „Застава оружје“	190.000.000,00 РСД
– „Милан Благојевић“	190.000.000,00 РСД
– „Први партизан“	190.000.000,00 РСД
– „Крушик“	190.000.000,00 РСД
– „Слобода“	190.000.000,00 РСД

Поред предузетих мера Владе Републике Србије у консолидовању постојећег стања, за значајније оживљавање производње и модернизацију производних капацитета у предузећима одбрамбене индустрије Србије неопходна су већа инвестициона улагања¹⁰. Према

су у обавези да потпишу одговарајући записник на бази којег је требало донети и решење о утврђеним обавезама.

9 Видети шире: Уредба о условима за субвенционисање каматних стопа за кредите за одржавање ликвидности и финансирања трајних обртних средстава у 2009. са уредбама о изменама и допунама ове Уредбе, „Сл. гласник Републике Србије“, број 49 од 3. 7. 2009.

10 Према експертским проценама за само нужна инвестициона улагања, намењена за развој нових технологија и модернизацију постојеће производње, у шест предузећа одбрамбене

објективним проценама, таква улагања у одбрамбену индустрију била би оправдана јер би обезбедила домаће потребе и стимулисала извозну оријентацију предузећа. Тиме створила потребне услове да производи одбрамбене индустрије Србије својим асортиманом, ценом и квалитетом буду конкурентни на међународном тржишту. Увођењем нових технологија и подстицањем извозне оријентације предузећа одбрамбене индустрије, иницирао би се развој и покренула производња у другим предузећима кооперантима, чиме би се убрзао укупни привредни развој Србије.

У предузећима одбрамбене индустрије постоје све неопходне компаративне предности за такву стратешку оријентацију државе, а то су¹¹: 1) вишегодишња традиција и искуство у производњи наоружања и војне опреме; 2) добар положај предузећа и значајна интересовања иностраних купаца за њихове производе; 3) висок квалитет производа; 4) ценовна конкурентност производа који су за 10-20% јефтинији од истих или сличних производа западних земаља и Русије; 5) искусни кадрови са развијеним специфичним знањима и инвентивношћу, 6) постојањем перспективних истраживачко-развојних лабораторијских капацитета и 7) могућности прилагођавања западним и руским стандардима у производњи наоружања и специјалне опреме (Бељић, 2004: 127, 137).

Зналачко искоришћавање ових и других компаративних предности и успостављање стабилних услова привређивања омогућила би самоодрживост предузећа одбрамбене индустрије и њихово даље тржишно понашање и деловање без директног утицаја државе. У условима смањене тражње од стране војске и полиције, предузећа одбрамбене индустрије би могла да се оријентишу претежно на извоз, што би држави донело значајан девизни прилив који би подстицајно деловао на целокупну српску привреду.

Таква извозно оријентисана пројекција развоја предузећа одбрамбене индустрије темељи се на: а) светски препознатљивој производњи неких врста наоружања и специјалне опреме, б) успешно реализованим пројектима и извозним аранжманима, в) високом квалитету финалних производа, г) успостављању покиданих веза са купцима на Блиском истоку, у Африци и Азији, земљама источне Европе, неким западним земљама и Сједињеним Америчким Државама (ибид: 127-128).

индустрије, у периоду од 2011. до 2017. потребна су средства у износу од око 3.456.543.000 динара.

11 Видети шире: *Стратегија привредног развоја Србије до 2010*, Влада Републике Србије, Министарство за науку, технологију и развој, Пројекат: Стратегија индустријског развоја Србије до 2010, Експертски тим за израду стратегије, Београд, 2002, стр. 72.

Извозна оријентација подразумева јачање улоге тржишних механизма, поштовање критеријума светског тржишта наоружања и војне опреме и успешан завршетак процеса реструктурирања предузећа одбрамбене индустрије.

3. Покретачке снаге предузећа одбрамбене индустрије Србије

За остваривање развојно-извозне оријентације предузећа одбрамбене индустрије Србије, неопходно је максимално користити наведене и друге компаративне предности предузећа, непрекидно јачати улогу тржишних механизма у њима, уз стриктно поштовање критеријума светског тржишта наоружања и специјалне опреме, што ће у крајњем ефекту довести до оживљавања предузећа одбрамбене индустрије.

Главне покретачке снаге за оживљавање предузећа одбрамбене индустрије, према критеријуму општости, могу се класификовати на опште и посебне.

2.1. Опште покретачке снаге за оживљавање предузећа одбрамбене индустрије

У опште покретачке снаге за оживљавање предузећа одбрамбене индустрије спадају:

1. дефинисање нове улоге и места Републике Србије у размени наоружања, војне опреме и специјализованих производа предузећа одбрамбене индустрије, уважавајући пре свега садржаје нових међународних и трговачких токова;
2. израда Стратегије дугорочног развоја одбрамбене индустрије Србије и савременог Закона о производњи и промету наоружања и специјалне опреме, усклађених са стандардима Европске уније;
3. усмеравање стратешко-развојних, техничких, трговачких, финансијских и инвестиционих токова предузећа одбрамбене индустрије ка регионалном економском груписању и дефинисању интеррегионалних веза са суседима и Европском унијом у склопу остваривања процеса придруживања;¹²

12 У том правцу, први корак могао би бити стварање мултинационалне компаније сличне некадашњој заједници индустрије наоружања и војне опреме бивше Социјалистичке Федеративне Југославије која би представљала снажну покретачку снагу предузећа одбрамбене индустрије. Таква једна компанија би лакше контролисала тржиште наоружања, специјалне опреме, разних услуга, финансијска тржишта и тржишта информација. Иза овакве мултинационалне компаније на Балкану или југоисточној Европи стајало би више националних држава које повезује конкретан економски интерес. Оваква компанија би

4. уважавање важећих критеријума који владају у војно индустријском комплексу на глобалном нивоу и успостављање циљева и индикатора за мерење ефеката компаративних предности сопствених предузећа одбрамбене индустрије на националном нивоу и то, пре свега, са аспекта економског доприноса укупном развоју привреде, подизања животног стандарда људи, унапређења запослености становништва и укључености српске привреде у светске репродуктивне процесе;
5. остваривање повољне конкурентске предности на светском тржишту јачањем маркетиншких активности и наглашавањем организационог и технолошког усавршавања предузећа на предузетничкој и менаџерској основи, истичући у први план потребу сталног иновирања процеса производње и тржишног наступа;
6. рационално улагање у људски капитал предузећа одбрамбене индустрије, посебно у научноистраживачки кадар и интензивирање обуке запослених као основног метода за повећање способности предузећа.
7. Пружање најшире технолошке и финансијске подршке подизању нивоа квалитета менаџмента предузећа одбрамбене индустрије и повећању продуктивности рада у складу са међународним стандардима ИСО.

2.2. Посебне покретачке снаге за оживљавање предузећа одбрамбене индустрије

Посебне покретачке снаге за оживљавање предузећа одбрамбене индустрије представљају конкретизацију општих покретачких снага и услов су за њихово остваривање. Њихова имплементација одвија се кроз читав низ конкретних појединачних мера које извршне и управне власти предузимају и у самим предузећима одбрамбене индустрије.

У постојећим међународним и унутрашњим околностима најважније покретачке снаге за оживљавање предузећа одбрамбене индустрије су:

представљала мотор развоја националних привреда, замајац привредног раста који би у крајњем ефекту довео до нових директних инвестиција, без којих нема привредног раста, нових технологија и напретка у оживљавању производа одбрамбене индустрије, веће конкурентности на светском тржишту, структурних промена и повећања запослености. озбиљне прогнозе, настале на бази објективних економских анализа, указују да би таква једна мултинационална компанија на Балкану могла да има већу продају робе на светском тржишту од друштвеног производа било које балканске земље.

1. да се највећи део друштвеног капитала седам предузећа одбрамбене индустрије (око 85%) пренесе у власништво државе Републике Србије, а део друштвеног капитала (око 15%) бесплатно подели садашњим и бившим радницима и садашњим и бившим припадницима Војске који су остали без акција¹³;
2. да се изврши конверзија свих дуговања предузећа одбрамбене индустрије у трајни улог Републике Србије (ради се о дуговањима по основу неизмирених обавеза за порезе и доприносе и према јавним предузећима);¹⁴
3. да се реализује социјални програм вишка запослених у предузећима одбрамбене индустрије, на начин који је дефинисан Одлуком и Програмом Владе Републике Србије за решавање вишка запослених у процесу рационализације, реструктурирања и припреме за приватизацију¹⁵, закључно са 31. 12. 2010;¹⁶
4. да се предузећима одбрамбене индустрије за извозне послове сукцесивно додељују кредити по субвенционираним каматним стопама, под условима које одреди Влада;¹⁷
5. да се формира Фонд за инвестициона улагања у одбрамбену индустрију, чијим средствима би се подстицала улагања у нове технологије, опрему и инфраструктуру;

13 Према званичним подацима Министарства одбране Владе Републике Србије, укупна вредност друштвеног капитала у шест предузећа одбрамбене индустрије („Први партизан“, „Прва искра“, „Застава оружје“, „Слобода“, „Милан Благојевић“ и „Крушик“) износи 18.445.735.778 динара.

14 Крајњи ефекат такве конверзије дуговања били би: значајно растерећење предузећа, већа заступљеност државе у власништву капитала предузећа, самоодрживост производње у свим предузећима, и обезбеђење нових извозних послова. (Видети шире: *Информација о предузећима који чине групу одбрамбене индустрије Србије, трећи део – актуелни проблеми предузећа и предлози за њихово решавање*, Министарство одбране, Сектор за материјалне ресурсе, Управа за одбрамбене технологије, Београд, октобар, 2009).

15 Видети шире: „Службени гласник Републике Србије“, бр. 64/2005, 89/2006, 85 и 90/2008. и 15/2009.

16 Према проценама Министарства одбране Владе Републике Србије, у шест предузећа одбрамбене индустрије присутан је вишак од око 1900 запослених радника, чија је просечна старост 49 година, а просечан стаж 26 година рада. У свим предузећима присутна је неповољна квалификациона структура радника, а значајан број радника има ограничену радну способност и не могу се радно ангажовати у складу са позитивним прописима (овај проблем је посебно изражен у предузећу „Застава оружје“ где 10% радничке популације представљају инвалиди рада са различитим категоријама инвалидности).

17 Одобравање субвенционираних кредита вршити по моделу примењеном у Закључку Владе Републике Србије 05 број: 4-427/2009 од 29. 1. 2009. и Уредби Владе о изменама и допунама Уредбе о условима за субвенционисање каматних стопа за кредите за одржавање ликвидности и финансирања трајних обртних средстава у 2009. (видети шире: „Службени гласник Републике Србије“, број 49 од 3. 7. 2009).

6. да се део добити предузећа „Југоинпорт СДПР“ перманентно улаже у инвестиције предузећа одбрамбене индустрије које доносе профит;
7. Да се утврде методологија и ефикасна процедура за добијање извозних дозвола за средства наоружања и специјалне опреме, посебно она која имају комерцијални карактер;
8. да се повећа уполненост капацитета предузећа одбрамбене индустрије за потребе војске и полиције са садашњих 2% на 20%.

Остваривањем општих и посебних покретачких снага, успоставили би се стабилни услови привређивања и омогућили самоодрживост и тржишно понашање предузећа одбрамбене индустрије без директног утицаја државе.

У условима смањене тражње војске и полиције предузећа одбрамбене индустрије би могла да се орјентишу на извоз, што би држави донело значајан девизни прилив који би подстицајно деловао на целокупну српску привреду.

ЗАКЉУЧАК

Резултати истраживања у овом раду су потврдили да је на глобалном светском тржишту у току процес снажног економског надметања између развојених земаља. У том процесу посебно место и улогу има војноиндустријски комплекс, у којем се остварује већи профит и обрт капитала него у цивилним гранама индустрије.

Све озбиљне прогнозе данас указују да ће водеће транснационалне војноиндустријске компаније, да би за себе обезбедиле тржишта за продају наоружања и војне опреме, и у наредним годинама изазивати сукобе ниског интензитета, водити ратове и отворати нова кризна жаришта који би могли да угрозе одрживост бројних националних држава¹⁸.

То указује да ће одбрамбена индустрија у блиској и даљој будућности бити значајна посебна индустријска грана са специфичним карактеристикама својих производа који се валоризују на домаћем и иностраном тржишту под директном контролом националних држава, транснационалних компанија и међународних организација.

18 Многи утицајни страни аутори у својим објављеним делима тврде да је иза разбијања бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије добрим делом стајао војноиндустријски комплекс САД. Суштински разлог је лежао у простој чињеници да је тадашња СФРЈ била међу неколико водећих земаља по вредности годишњег извоза наоружања и војне опреме.

На простору западног Балкана, наменска индустрија је до деведесетих година по свим економским параметрима била најквалитетнији део укупне индустрије бивше СФРЈ. Међутим, распад земље, економске санкције међународне заједнице и агресија НАТО-а на Савезну Републику Југославију највише су погодиле управо област одбрамбене индустрије и веома негативно се одразиле на укупан положај предузећа одбрамбене индустрије. За релативно кратко време разбијен је заокружени технолошки и економски систем са великим степеном кооперације и међузависности, тако да је Република Србија остала без производних капацитета за нека важна средства наоружања и специјалне опреме.

У насталим стратешким, међународно-политичким и привредно-системским околностима, предузећа одбрамбене индустрије Србије су морала да се прилагоде тржишним критеријумима и суоче са неопходним променама. Суштину промена чинили су реструктурирање власничке, управљачке, програмске и организационе структуре као и редефинисање циљева и односа са банкама и другим финансијским институцијама, са државом, добављачима, купцима и сл. Сам процес реструктурирања захтевао је спровођење конверзије и диверсификације значајног вишка капацитета уз изналажење начина продуктивног запошљавања вишка радне снаге у производњи за цивилно тржиште, користећи, колико је то могуће, постојећу опрему и технологију.

Управо предмет разматрања у овом раду били су крајњи ефекти, резултати и последице конверзије и реструктурирања предузећа одбрамбене индустрије. На основу анализираних великог броја података и читавог богатства идеја, налаза, квалификација, трендова и прогноза, у раду смо покушали да на поуздан, тачан и јасан начин опишемо постојеће стање, евидентирамо мере које су предузимале извршна и управна власти на реорганизацији и реструктурирању предузећа одбрамбене индустрије и да утврдимо основне резултате и консеквенце које су произашле из примењених мера.

Поред тога, на основу објективно утврђеног тренутног стања и предузетих мера које су спровеле извршне и управне власти, у раду су идентификоване опште и посебне покретачке снаге за оживљавање предузећа одбрамбене индустрије које могу да послуже Влади Републике Србије, министарствима економије, инфраструктуре, финансија и одбране, као и Војсци Србије, предузећима одбрамбене индустрије и другим државним институцијама као подстицај за обављање читавог низа развојних, структурних, организационих, финансијских и кадровских послова у оквиру тржишно оријентисаног привредног система.

ЛИТЕРАТУРА

- Бајец, Ј., Јоксимовић, Љ., (2001). Савремени привредни системи, Економски факултет, Београд.
- Conversacion Survey*, (2003). Global Disarmament, Demilitarization and Demobilization, Bonn International Centar for Conversation.
- Europes, Future defence strngths*, (2001). VI forum Evrope Defence industries conference, Brussels.
- Козомара, Ј., (1999). *Фактори конкурентности југословенског извоза наменске производње*, Економски факултет, Београд.
- Матовић, Ј. и Петровић-Пољак, Ж., (1994). *Међународно тржиште оружја*, Дечије новине, Београд.
- Матовић, Ј. и Петровић-Пољак, Ж., (1998). *Оружје енергија и трећи светски рат*, Дечије новине, Београд.
- Military Conversation as an element of security sector reform*, (2002). Riport of a UNDP, Beograd.
- Стратегија привредног развоја Србије до 2010*, Књига I, (2002). Влада Републике Србије, Министарство за науку, технологију и развој, Пројекат: Стратегија индустријског развоја Србије до 2010., Експертски тим за израду стратегије, Београд.
- Бељић Д. Д., (2004). *Реструктурирање наменске индустрије СРЈ*, магистарска теза, Универзитет у Београду, Економски факултет, Београд.
- Петковић, Т., (2009). *Нова слика света – економско ратовање и пословна шпијунажа у процесу глобализацијае*, Београд.
- Информација о предузећима који чине групацију одбрамбене индустрије Србије, трећи део – актуелни проблеми предузећа и предлози за њихово решавање*, (2009). Министарство одбране, Сектор за материјалне ресурсе, Управа за одбрамбене технологије, Београд.
- Henes, M. (2003). *Нови војно-индустријски комплекс у САД*, Aus Politik und Zeitgeschichte, No 46, превод Горан Николић.

RESTRUCTURING DEFENSE INDUSTRY ENTERPRISES CONDITION OF EUROPEAN INTEGRATION OF SERBIA

Abstract: The subject of this paper is to analyze the current situation in Serbia's defense industry enterprises, the measures taken by the executive and administrative authorities at state and consolidation effects, the results and consequences of the measures taken in the field of restructuring and conversion of defense enterprises industry. In addition, based on the large amounts of analyzed data and the entire wealth of ideas, discoveries, qualifications, trends and forecasts, the author has identified the general and specific driving forces for the revival of defense industry enterprises, which could serve the Serbian Government, Ministry of Economy, Infrastructure, Finance and Defense, Serbian Army, defense industry enterprises and other state institutions as an incentive to perform a range of developmental, structural, organizational, financial and personnel affairs within the framework of market-oriented economic system in Serbia.

Key words: *Company, Conversion, Reconstruction, Reorganization, Defense industry, Driving force*

Момир Остојић¹
Београд

БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА У СИСТЕМУ ВАЗДУШНЕ ПЛОВИДБЕ

Резиме: Идеја Западноевропске уније о стварању јединственог европског ваздушног простора, која датира од седамдесетих година, доживљава своју реализацију у развоју Европске уније и евроатлантским интеграцијама. Сам слоган „јединствено европско небо“ са дефиницијама и презентацијама које у први план стављају оперативне потребе и безбедност ваздушне пловидбе, остављајакутисак ефикасног решења у времену наглашене популарности и експанзије идеје уједињене Европе. Међутим, концепт интегрисања националних обласних контрола летења у наднационалне, корпоратизоване и приватизоване регионалне центре са интегрисаним цивилно-војним управљањем ваздушним саобраћајем, представља безбедносу парадигму која отвара питања утицаја, како на безбедност ваздушне пловидбе, тако и на националну безбедност. Такав концепт условљава и питање – да ли у позадини ове стратегије стоје јаки политички, војни и економски интереси НАТО-а и појединих чланица или институција Европске уније?

Кључне речи: *безбедност, европске интеграције, Европска унија, ваздушна пловидба, ваздушни саобраћај, контрола летења.*

Увод

Техничко-технолошки развој и напредак ваздухопловства, који је уследио седамдесетих година увођењем ваздухоплова на млаз-

1 Адреса аутора ostojicmimir@yahoo.com; магистарска теза „Основи безбедности ваздушне пловидбе у процесу евроатлантских интеграција, Факултет безбедности у Београду, 2008. Радио је на руководећим, оперативним и наставничким дужностима у систему контроле летења и као предавач на Високој школи струковних студија за криминалистику и безбедност. Ангажован је као контролор квалитета у Привредној комори Србије.

ни погон, одвијао се темпом који теоријске науке нису стигле адекватно да пропрате. Један од битних разлога таквог стања је релативна затвореност области безбедности ваздушне пловидбе у ускостручним круговима који, пре свега из разних интересних разлога, показују негодовање код покушаја јавног објављивања јасне и научно утемељене, а при томе тешко оспориве, слике о друштвеним аспектима система ваздушне пловидбе. Стога је овај рад усмерен, пре свега, на приближавање научној јавности проблема безбедносних аспеката система ваздушне пловидбе, у циљу подстицаја на даља теоријска истраживања и извођење научно утемељених закључака који ће, подложни научној критици, послужити као основ за решавање практичних питања и даљи научни развој.

Идејна замисао о стварању јединственог европског ваздушног простора настала је седамдесетих година када су чланице Западно-европске уније (WEU²) основале Еуроконтрол³ Од почетне идеје стварања јединствене контроле летења у горњем ваздушном простору шест држава оснивача, та идеја је реализована само у оквиру земаља Бенелукса, спајањем малих ваздушних простора Белгије, Холандије и Луксембурга у јединствен Центар обласне контроле летења са седиштем у Мастрихту, у који је додат и мањи део ваздушног простора са северозапада Немачке. Велика Британија, Француска и Немачка су развиле сопствене системе служби ваздушне пловидбе за које се може рећи да су најснажнији у Европи и респективни у свету. Међутим, идеја за стварањем јединственог европског ваздушног простора и регионалних наднационалних центара контроле летења, тек последњих година показује пуну експанзију кроз европски пројекат „Јединствено европско небо (SES)⁴“. Сада се тежиштем укрупњавања ваздушних простора југоисточне Европе, претежно бивших југословенских република и земаља у транзицији. У погледу ваздухопловне привреде, пројекат подразумева мултилатералне споразуме⁵ које су

2 WEU – Western European Union, Западноевропска унија (ЗЕУ).

3 Eurocontrol са званичним називом „Европска организација за безбедност ваздушне пловидбе“ основана је 1960, потписивањем заједничке конвенције Велике Британије, Француске, СР Немачке, Белгије, Холандије и Луксембурга, са декларисаним циљем побољшања безбедности цивилне ваздушне пловидбе услед експанзије млазних путничких ваздухоплова, и са основном идејом стварања и јединственог контролисања интегрисаног горњег ваздушног простора.

4 SES – Single European Sky, Јединствено европско небо.

5 Закон о потврђивању мултилатералног споразума између Европске заједнице и њених држава чланица, Републике Албаније, Босне и Херцеговине, Републике Бугарске, Републике Хрватске, Бивше југословенске Републике Македоније, Републике Исланд, Републике Црне Горе, Краљевине Норвешке, Румуније, Републике Србије и Мисије привремене управе Уједињених нација на Косову о успостављању заједничког европског ваздухопловног подручја, „Службени гласник РС“ 38-09.

потписале све државе европског континента и чланице ЕУ о потпуној либерализацији ваздухопловног тржишта и праву компанија да на целом континенту, без обзира на државне границе, отварају линије, оснивају предузећа и преносе опрему. Раније је то било одобрано на бази реципроцитета чиме су се штитиле националне компаније. То прати реструктуризација и реконфигурација европског ваздушног простора кроз стварање „функционалних блокова ваздушног простора (FAB)⁶“. У њима би се вршило управљање ваздушним саобраћајем у горњем ваздушном простору независно од државних граница, уз претходну потпуну корпоратизацију са могућношћу приватизације служби ваздушне пловидбе које су традиционално биле део државне управе и тесно повезане са одбрамбено-безбедносним системом. Безбедносна парадигма огледа се посебно у потенцирању цивилно-војне интеграције тако корпоратизованих и приватизованих система контроле летења који би, у односу на претходни став, требало да се интегришу у регионалне центре независно од државних граница.

Теоријско-регулативни оквир пројекта „Јединствено европско небо“

Као основни разлози за реконструкцију европског ваздушног простора у наднационалне јединствене целине, у стратегији и пратећим регулативним актима пројекта „Јединствено европско небо“, наводе се, услед прогнозираног континуираног раста цивилног ваздушног саобраћаја, оперативне потребе у циљу смањења његовог кашњења и повећања безбедности.

Стратејска и регулативна документа за пројекат „Јединствено европско небо“ у основи одређују:

- униформност ваздушног простора на подручју Европе, који се посматра као један континуум без обзира на државне границе;
- померање граница надлежности за контролу ваздушног саобраћаја са државних граница;
- потпуно оперативно одвајање система управљања ваздушним саобраћајем, односно обласних контрола летења, од државне управе и стварање наднационалних регионалних центара;
- униформно сертификавање националних система и контролора летења и њихова тржишна конкуренција у реконфигурисаном ваздушном простору;

6 FAB – Functional Blok of Airspace, Функционални блок ваздушног простора.

- униформну и централизовану наплату услуга система и њихову потпуну комерцијализацију;
- интеграцију цивилних и војних система управљања ваздушним саобраћајем у јединствене наднационалне системе;
- корпоратизацију и приватизацију.

Основни елемент реструктурилизованог јединственог европског неба представљају „функционални блокови ваздушног простора“ који се дефинишу као „блокови који су засновани на оперативним захтевима, одражавајући потребу да се осигура интегрисаније управљање ваздушним простором, без обзира на постојеће државне границе“. Данашње обласне контроле летења, које контролишу ваздушни саобраћај унутар државних граница, треба да се удруже у будуће регионалне центре контроле летења у тако дефинисаним наднационалним структурама „функционалних блокова ваздушног простора“. То значи и смањење броја обласних контрола летења, а у складу са тим обласне контроле летења неће имати све државе, већ се неке морају удружити у веће регионалне наднационалне центре. У том смислу, Европска унија форсира корпоратизацију и приватизацију националних система контроле летења и њихову тржишну конкурентност за доделу надлежности за рад у будућим „функционалним блоковима ваздушног простора“.

Већ пажљивом анализом саме дефиниције у подвученим појмовима се уочава да иза „оперативних потреба управљања протоком цивилног ваздушног саобраћаја“ стоји у ствари „управљање ваздушним простором“ које подразумева наглашену војну компоненту. Из тог разлога у европским стратегијским документима и прописима којима се уређује пројекат „Јединствено европско небо“, поред корпоратизације и приватизације потенцира се и убрзана потпуна цивилно-војна интеграција система контроле летења.

Архитектура „Јединственог европског неба“

Једна од првих европских креација функционалних блокова ваздушног простора је повезивање националних ваздушних простора и система контроле летења Чешке, Словачке, Аустрије, Мађарске, Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине и Северног дела Италије у јединствену целину, са центром у Бечу, под називом Централноевропске службе ваздушне пловидбе – CEATS⁷.

7 CEATS – Central European Air Traffic Services, Централноевропске службе ваздушне пловидбе.

Посебно питање представља улазак Италије североисточним делом ваздушног простора у пројекат SEATS. На први поглед, посматрано са оперативног становишта потреба цивилне ваздушне пловидбе, могло би се рећи да се покушава затворити компактност овог простора са југозападне стране. Међутим, убрзо затим се појавила иницијатива италијанске владе за формирање центра у Бриндизију. Сазнања о Састанку о регионалној сарадњи у југоисточној Европи у области ваздушног саобраћаја, одржаном у Фиренци 12. и 13. септембра 2002, јасно указују да декларисане и експертски образложене оперативне потребе цивилне ваздушне пловидбе имају јаку политичку и интересну позадину. На том састанку, италијански политички и војни званичници на високом нивоу, јавно су изашли с предлогом да се, поред SEATS-а, у оквиру пројекта „Јединствено европско небо“, отпочне са формирањем другог регионалног центара који би обухватио ваздушне просторе у државним границама остатка Италије, Србије, Црне Горе, Албаније, Македоније, Грчке, Малте, Кипра, Румуније и Бугарске. Центар, тако успостављеног регионалног центра контроле летења, био би у Обласној контроли летења у Бриндизију и комплементарно би се надовезао, обухватајући остатак југоисточне Европе до Црног мора. Сазнања да се италијанска влада у овом случају користила и својеврсним дипломатским притисцима, „дискретно“ предлажући српској страни финансијску, као и политичку помоћ око деблокаде ваздушног простора изнад Косова и Метохије, јер су војно присутни у покрајини, јасно указује да су у питању велики стратешки, политички и војни интереси Европске уније и НАТО-а. Могло би се закључити и да је италијанска иницијатива мотивисана, пре свега, политичким и економским интересом Италије за доминантним утицајем у интеграцијама медитеранског базена и региона југоисточне Европе, за који се Берлусконијева влада дугорочно залагала. С обзиром да је већ присутна у SEATS-у, Италија би постала доминантан партнер и на ширем европском плану јер би, за разлику од осталих земаља, паралелно учествовала у оба комплементарна система.

Док претходни пројекат и замисао, ни после десет година од потписивања првог уговора, мноштва пројеката, симулација, набавке опреме и инфраструктуре, нису постали функционални, током 2006. је почела интензивна иницијатива за стварање функционалног блока југоисточне Европе тзв. SEEFABA⁸ који би обухватио бивше југословенске републике (осим Словеније), Албанију, Румунију и Бугарску. Као подржавајуће заинтересоване стране учествују: НАТО,

8 SEEFABA – SouthEast European Functional Block of Airspace, Функционални блок ваздушног простора југоисточне Европе

УНМИК⁹, Италија, Грчка и Исланд који, противно Резолуцији 1244, држи аеродромску контролу летења у Приштини и комерцијално наплаћује услуге служби ваздушног саобраћаја у делу ваздушног простора Србије изнад КиМ. Заприсуство УНМИК-а, као равноправног партнера у закључивању међудржавног мултилатералног споразума, позива се на Резолуцију 1244 Савета безбедности УН. Међутим, у наведеној резолуцији нема одредби које тој мисији дају такав мандат. Тачком 11б Резолуције одређено је да основна одговорност цивилног међународног присуства укључује извршавање основних цивилних административних функција где је потребно и колико дуго је потребно. У тачки 10 анекса 2 Резолуције, одређено је да ће Војнотехнички споразум спецификовати додатне модалитете, укључујући улоге и функције југословенског/српског особља на Косову. Војнотехничким споразумом је надлежност над ваздушним простором привремено дата команданту војних снага Кфора¹⁰, а члан 2 тачка 3с Споразума, одређује могућност преношења надлежности у ваздушном простору за „контролу над уобичајеним ваздушним активностима одговарајућим институцијама СРЈ, како би надзирале операције, спречиле конфликте у ваздушном саобраћају међународних безбедносних снага (Кфору) и обезбедиле несметано и безбедно функционисање система контроле летења“. Пренос ове надлежности команданта Кфора, на међународне или неке друге институције, није предвиђен ниједном одредбом Резолуције или Споразума. Напротив, иста одредба Споразума сасвим јасно одређује да ће „контрола над цивилним ваздушним саобраћајем бити враћена цивилним органима што пре буде било изводљиво“, а што није испоштовано ни након десет година.

На примарну политичку и интересну конотацију ових пројеката упућује и чињеница да се Исланд, који је географски и функционално потпуно одвојен од овог простора, појављује као партиципирајућа страна. Иако је наведеним одредбама Војнотехничког споразума недвосмислено и потпуно прецизно одређено да ће контрола над цивилним ваздушним саобраћајем бити што пре враћена Србији, та надлежност је дата контроли летења Исланда.

Овакви пројекти су контрадикторни самој дефиницији функционалног блока ваздушног простора јер су споља ограничени државним границама, уместо предвиђених секторских граница које треба да одговарају „потребама ваздушног саобраћаја“, како то евроатлантски експерти истичу.

9 UNMIK – United Nation Mission in Kosovo, Цивилна мисија Уједињених нација на Косову и Метохији.

10 Кфор, KFOR – Kosovo Forces, Војне снаге Уједињених нација на Косову и Метохији.

Као основни разлог такве архитектуре „Јединственог европског неба“ наводи се прогнозирани квантитативни раст ваздушног саобраћаја од 5,7 до 6,7% у региону југоисточне Европе, а у западној Европи од 2,8 до 3,8%. На први поглед то изгледа тачно и разложно. Међутим, статистички подаци о прогнозираном расту ваздушног саобраћаја у региону, који представљају оперативни разлог у образложењима Еуроконтрола, не доказују системске потребе јер подаци о густини саобраћаја показују знатно мању оптерећеност система у односу на регион западне Европе, где и много мањи квантитативни раст саобраћаја узрокује много веће оптерећење. Највећа густина саобраћаја и оптерећење су у западној Европи.¹¹

Очигледно суочени са неспремношћу држава да и поред јаких притисака делегирају право контроле ваздушног саобраћаја у својим међународно признатим просторима надлежности, експерти Eurocontrol-а су у марту 2007. лансирани нови предлог архитектуре. Будући да пројекат SEEFABA очигледно није успео, одмах је замењен покретањем Програма подршке за имплементацију јединственог европског неба у југоисточној Европи тзв. ИСИС¹² – (Implementation of the Single European Sky In South East Europe). Осам држава југоисточне Европе, Мисија уједињених нација на Косову (УНМИК), Европска комисија, Пакт за стабилност југоисточне Европе и Савет за регионалну сарадњу договорили су се о томе 22. априла 2008. По тој пројекцији SEEFABA био би реорганизован у три центра и то:

- SEEFABA CEATS – Хрватска и Босна и Херцеговина, а паритиципирао би у оба „функционална блока ваздушног простора“;
- централни SEEFABA – Србија, Црна Гора, Македонија, Албанија и Косово;
- SEEFABA BULROM – Бугарска и Румунија.

Дакле, без обзира на неуспешност претходних скупочених пројеката који су утрошили значајна средства и ресурсе за њихово пројектовање и разне симулације, притисак на простор југоистичне Европе се не смањује.

11 Методологија сложеног мерења индикатора густине саобраћаја и радног оптерећења заснована је на мерењу „интеракција“ које се дефинишу као симултано присуство два ваздухоплова у простору 20x20 научичких миља у оквиру 3000 стопа висине, односно симултано присуство два потенцијално конфликтна ваздухоплова на три нивоа лета. Индикатори су изражени часовним трајањем интеракције (hours of interaction) по часу лета (flight hours). Европски просек (European average) је прорачунат да износи 0,11 сати интеракције по једном сату лета. У региону западне Европе достиже 0,18, док је у југоисточној Европи знатно испод просека. Извор: Performance Review Report, Eorcontrol, April, 2006.

12 ISIS – Implementation of the Single European Sky In South East Europe, Имплементација јединственог европског неба у југоисточној Европи.

Пројекат повезивања најмање оптерећених система у целину не може имати утемељење у оперативним потребама и намеће следеће питања:

- да ли Европска унија експериментише на простору југоисточне Европе функционалност стратегијских замисли о јединственом ваздушном простору;
- да ли се, кроз архитектуру ваздушног простора, оцртавају границе политичке, економске и стратегијске архитектуре будућег унутрашњег уређења уједињене Европе?

Теоријски посматрано, регионални пројекти имају основу у глобалистичким теоријским концептима безбедности. Они потврђују Кисинџерову визију о повратку на европски систем држава из XVIII и XIX века и противречним процесима дезинтеграције суверених држава и националних територија (Кисинџер, 1999: 10), док се интеграције врше на различитим интересним основама; Ширакову и Делорову визију ЕУ као заједнице „мале авангардне Европе“ (Ковач, 2002) и савеза остатка европских држава са доминацијом традиционалних чланица Западноевропске уније, а посебно Коенову теорију кооперативне безбедности (Cohen, Mihalka, 2001), док одвијање цивилно-војних интеграција асоцира на Милашиновићево (1998) расветљавање односа милитаризма и западне демократије.

Војни аспекти „Јединственог европског неба“

Стратегија ваздушног простора за ЕСАС¹³ државе која донета 2001, обухватила је и проблеме у европском ваздушном саобраћају настале за време агресије НАТО-а на нашу земљу 1999. године, када је Еуроконтрол дао ефикасну непосредну оперативну подршку у груписању и развоју наоружане борбене авијације за ратна дејства у европском ваздушном простору. Цивилно-војна борбена сарадња и могућности ефикасне (зло)употребе централизованог европског управљања протоком цивилног ваздушног саобраћаја су ту показали потпуну оперативну ефикасност. У тој стратегији се истичу могући проблеми Еуроконтрола и са сопственим особљем када се нађе у улози да води борбену авијацију у мисији бомбардовања њихових земаља, јер је предвиђена слободна тржишна флукуација контролора летења која подразумева мултинационални састав особља у систему, како у саставу самог Еуроконтрола, тако и у замишљеним будућим

13 ЕСАС – European Civil Aviation Conference, Европска конференција за цивилно ваздухопловство на министарском нивоу, која обухвата све европске државе и Турску, без обзира на чланство у ЕУ.

наднационалним регионалним центрима. Посматрано са моралног аспекта контролора летења, ситуација је збиља деликатна када се нађе у ситуацији да ради у систему који активно води борбену авијацију у мисији бомбардовања његове земље.

Од декларисаних потреба цивилне ваздушне пловидбе, као разлога оснивања стручне европске организације цивилног ваздухопловства, Еуроконтрол се у садашње време декларише као „цивилно-војна организација, која је јединствено постављена да игра прееминентну улогу на пољу цивилно-војне координације“ у Европи.

Према одредбама Меморандума о сарадњи НАТО-а и Еуроконтрола¹⁴, особље Еуроконтрола подлеже безбедносној провери органа безбедности НАТО-а. У времену стратегијског проширења НАТО-а у Европи таква цивилно-војна организација, која интегрише све државе европског континента, у потпуности подржава нову стратегију НАТО-а¹⁵ и потребе за брзим развојем ваздухопловних снага, али то отвара и питања:

- Да ли се предвиђају и планирају могућа будућа оружана дејства НАТО-а по европским државама?
- Дали је Еуроконтрол оперативни сервис подршке ваздухопловних снага НАТО-а у Европи?
- Да ли је систем намењен за међународну цивилну ваздушну пловидбу злоупотребљен приликом агресије на СРЈ 1999?
- Какав је утицај на безбедност ваздушне пловидбе када се у исти ваздушни простор, са згуснутим цивилним ваздушним саобраћајем, уводи наоружана борбена авијација у реалним борбеним дејствима?

Све већа међузависност цивилног и војног сегмента ваздушне пловидбе и интеграције цивилних и војних контрола летења чине систем ваздушне пловидбе комплементом националне безбедности. Како национални системи безбедности кроз интеграције у евроатлантске безбедносне структуре, а посебно у НАТО, постају комплементарни, у теоријским разматрању се може с правом закључити о комплементарности безбедности ваздушне пловидбе, националне и колективне безбедности. Развијене европске државе попут Велике Британије, Немачке, Швајцарске и Шведске приступиле су убрзаној потпуној цивилно-војној интеграцији и приватизацији система контроле летења, као припреми за предстојећу „тржишну утакмицу“ за добијање надлежности регионалних центара у будућим

14 Memorandum of Cooperation Between The European Organisation for The Safety of Air Navigation (Eurocontrol) and The North Atlantic Treaty Organisation (NATO) (2003), Brussels.

15 NATO Handbook, (2001) NATO Office of Information and Press, Brussels–Belgium.

наднационалним блоковима ваздушног простора. У оквиру цивилно-војне интеграције врши се интензивна обука војних контролора летења за рад са цивилним ваздушним саобраћајем и њихова инкорпорација, како на оперативне, тако и на руководеће функције по дубини интегрисаног система. У Великој Британији проблем хитног оспособљавања британских официра контролора летења за рад са цивилним саобраћајем је подигнут на највиши ниво државне комуникације Дом лордова – Краљица.¹⁶ У односу на ту чињеницу, анализа стања и развоја цивилно-војне интеграције у домаћем систему могла би да буде предмет посебне анализе.

У постхладноратовском периоду диверзитет војних база НАТО-а у западној Европи није се битно изменио, док су ваздушни простори земаља источне и југоисточне Европе растерећени дислокацијом војних снага Варшавског пакта, са значајним смањењем сопствених војних потенцијала. Јавно су објављени планови за размештање ваздухопловних снага НАТО-а по погодној инфраструктури нових чланица и земаља аспираната (Szauna, 2001). САД и НАТО подржавају и убрзавају цивилно-војне интеграције контроле летења са инсталирањем америчке опреме, пре свега, на територијама нових чланица југоисточне Европе кроз Иницијативу регионализације ваздушног простора (RAI¹⁷) и увезивање у НАТО систем за рано упозоравање противваздушне одбране, тзв. ASOCs¹⁸.

Финансијски аспекти „Јединственог европског неба“

Организација Еуроконтрол има и велику финансијску моћ, јер у свом саставу има Централну канцеларију за наплату услуга служби управљања ваздушним саобраћајем за све државе чланице (CRCO¹⁹). Средства за финансирање рада организације остварују се директном уградњом у цену услуга ових служби по сваком појединачном лету (дневно преко 30.000 летова са континуираним растом). Поред тога, подршку чине две најмоћније европске финансијске институције – Европска банка за обнову и развој и Европска инвестициона банка са кредитним програмима за скупочену модернизацију система ваздушне пловидбе. Званични статистички подаци показују импресиван финансијски ефекат од око шест милијарди (5.991.000.000) евра од

16 Извори: у попису литературе 1., 3., 5., 6., 14., 17., 20.

17 RAI – Regional Airspace Initiative, Иницијатива регионализације ваздушног простора.

18 ASOCs – Airspace Sovereignty Operation Centres, НАТО интегрисани центри контроле ваздушног простора и противваздушне одбране.

19 CRCO – Central Route Charge Office, Централна канцеларија за наплату такси за прелете

наплате таксе за услуге европских система контроле летења. Када се томе дода прогнозирано просечно увећање ваздушног саобраћаја од око 5% годишње до 2015, финансијски ефекат ће бити значајно увећан. Таква вредност капитала који се обрће у систему ваздушне пловидбе указује, поред војне, и на економску позадину регионалних иницијатива и интересе крупног капитала.

Према подацима из 2008, Еуроконтрол има 2154 стално запослених, 707 спољних сарадника. Иако декларисана као „међудржавна цивилно-војна организација“, формално није орган Европске уније. Скупштину, као највиши орган управљања организацијом, сачињавају министри транспорта и одбране, а савет организације чине директори органа цивилних ваздухопловних власти и њихови војни еквиваленти из држава чланица.

Цена таксе за услуге служби ваздушног саобраћаја, односно контроле летења, није иста за све државе. Свака се бори да за себе оствари што већу цену услуга, коју развијене земље правдају већим трошковима живота и одвајањем највећег дела средстава за плате запослених. Сам начин формирања цена које се усаглашавају са авиопревозиоцима личи на велику међународну пијациу на којој националне службе ваздушног саобраћаја настоје да очувају што већу цену услуга, а авиопревозиоци настоје да је смање.

Корпоратизација и приватизација служби ваздушне пловидбе маргинализују утицај државе на њихово пословање, а њихово пројектовано интегрисање у наднационалне регионалне центре претвориће их у приватизоване мултинационалне корпорације на које државе немају никаквог утицаја. С обзиром на пројектовану цивилно-војну интеграцију, значајанији утицај би могао имати само НАТО. Та чињеница додатно даје интересну војну и финансијску конотацију на целокупне пројекте.

Безбедност ваздушне пловидбе у „Јединственом европском небу“

Безбедност, као примарна функција система контроле летења, могла би да буде компромитована приватизацијом система. Овакав став би се могао оповргавати тврдњом да је безбедност примарни циљ и у систему сваке авиокомпаније чија корпоратизација и приватизација не умањује безбедност. Међутим, та два система не би требало поредити јер, целовито гледано, безбедност авиокомпаније је појединачан сегмент, одговоран пре свега само за себе, док је систем управљања ваздушним саобраћајем безбедносно одговоран према другима. Сама филозофија и смисао постојања приватизоване

корпорације су што већа зарада, остварење добити и увећање капитала. Већ ове основне карактеристике могу бити супротстављене примарној функцији безбедности. Мотивација контролора летења би могла да буде депримарно усмерена ка додатном напрезању за опслуживањем што већег броја ваздухоплова од којих директно зависи и његова зарада, а у тржишној конкуренцији на европском простору то напрезање би могло да буде додатно увећано спознајом саме чињенице да убрзо може бити замењен другим који може више. Интерес власника и жеља за профитом, уз што мање трошкове, тежи максималном искоришћењу људских и материјалних ресурса, уз што мања улагања. Међутим, ни државна управа у системима контроле летења није склона максималном улагању и константној модернизацији овог система који мора да прати брз технолошки прогрес. Државе такође могу да виде у финансијским аспектима овог система изузетно вредан буџетски приход, а могућност независне контроле трошења наменских средстава је смањена у односу на такву контролу када су корпоративне организације у питању.

У регеулативним актима „Јединственог европског неба“ дефинише се проактивни приступ безбедности и институционализација системског управљања безбедношћу у корпоративном окружењу. То би требало да представља уверење да ће примарна функција безбедности бити одржавана на највишем нивоу. Међутим, иако има незамењиву вредност и веома јако научно утемељење, када се повеже са политичком, војном и економском позадином архитектуре европског ваздушног простора, форсирана инкорпорација институционализованог управљања безбедношћу могла би се схватити као формална замена за државну одговорност која прелази у корпоративну. Ако би се ова претпоставка, за коју претходни елементи дају основа, у пракси потврдила, и системско управљање безбедношћу буде успостављено примарно из тих разлога, оно ће само произвести контраефекте и маргинализовати безбедност. Најзад, наведене примарне карактеристике приватизоване корпорације, у погледу профита и увећања капитала, су контрадикторне основним начелима о пружању услуга служби ваздушног саобраћаја. Према њима те службе послују непрофитабилно, док наплаћена такса мора бити покривана стварним и транспарентно исказаним трошковима система, а вишак наплаћених средстава сразмерно враћен корисницима услуга. Насупрот томе, филозофија капитала и тржишно пословање не могу опстати на непрофитабилном принципу. У односу на то, француски контролори летења су у више наврата организовали штрајкове протестујући против комерцијализације служби ваздушне пловидбе и таквих европских интеграција.

ЗАКЉУЧАК

Анализа процеса европске централизације управљања ваздушним простором, који се одвија у оквиру пројекта „Јединствено европско небо“, указује да званична експертска образложења о системским потребама услед прогнозираног раста цивилног ваздушног саобраћаја представљају својеврсну манипулацију статистичким подацима, док у позадини ове стратегије стоје јаки политички, војни и економски интереси НАТО-а, САД, развијених земаља ЕУ и појединих њених институција.

Архитектура „функционалних блокова ваздушног простора“ који се, према својој дефиницији, формирају без обзира на државне границе у односу на оперативне потребе ваздушног саобраћаја, супротни су самој дефиницији, јер спољашње границе нису оперативне већ државне, тако да би се могло закључити да представљају блокове држава којима се успоставља политичка архитектура у складу са теоријама новог светског поретка и колективне безбедности.

Статистички подаци о прогнозираном расту ваздушног саобраћаја, када се доведу у везу са подацима о густини саобраћаја, показују оптерећење испод европског просека у региону југоистичне Европе, тако да оперативно не захтевају спајања простора ових држава у засебну целину. Такође, рутна мрежа ради растерећења система се може формирати независно од државних граница кроз билатералне и мултилатералне споразуме без спајања државних ваздушних простора у блокове. Поред тога, управљањем ваздушним саобраћајем из већег центра се не смањује оптерећење система, јер се већи простор надлежности опет мора поделити на више мањих сектора.

Корпоратизација и приватизација интегрисаних цивилно-војних система управљања ваздушним саобраћајем, а потом њихово интегрисање у наднационалне регионалне центре, претвара их у комерцијалне мултинационалне корпорације над којима државе немају контролу. С обзиром на војну компоненту, реалну контролу могли имати само НАТО и Еуроконтрол.

Ниједна држава нема економски интерес да такве службе препусти другима због импресивног финансијског учинка који остварују наплатом својих услуга, а уочава се међудржавна политичка утакмица за добијање регионалног центра на својој територији.

Гурање тако комерцијализованих цивилно-војних система у тржишну утакмицу ради добијања надлежности над политички конструисаним „функционалним блоковима ваздушног простора“ реално повећава трошкове, јер сваки купује нове системе изнад

својих потреба да би био конкурентан. Тиме се демантују експертска образложења Еуроконтрола о смањењу трошкова код имплементације „Јединственог европског неба“. Напротив, очигледно је да се трошкови реално повећавају, иако се цена услуга авиокомпанијама смањује због повећаног приливановца услед раста ваздушног саобраћаја. То одговара произвођачима скупоцене опреме у развијеним западноевропским земљама и САД, који лобирају у европским институцијама. Поред тога, приватизација ће омогућити великим системима у развијеним и већим државама да купе оне мање.

Приватизација система управљања ваздушним саобраћајем могла би да компромитује безбедност ваздушне пловидбе као његову примарну функцију, а њихова потоња интеграција у мултинационалне корпорације би могла да компромитује националну безбедност због војне компоненте. Међутим, систем колективне безбедности предвођен НАТО савезом био би учвршћен, јер би у својој ваздухопловној компоненти интегрисао целокупан простор европског континента, без обзира на чланство у НАТО-у или ЕУ.

Тероијски посматрано, пројекат „Јединствено европско небо“ представља безбедносну парадигму одвајања од државе интегрисаног цивилно-војног система, као комплемента националне безбедности са примарном функцијом безбедности ваздушне пловидбе, који се се трансформише у комерцијалну корпорацију, а потом интегрише у независну мултинационалну компанију. У односу на теоријски ниво наука безбедности, може се закључити да „Јединствено европско небо“ доводи у питање одрживост теорије да државе опстају као основни субјекти националне и колективне безбедности, јер се успостављају наднационални приватизовани и недржавни субјекти безбедности са транснационалним капиталом.

Анализа дозвољава закључак да су, у складу са европским стандардима које су државе примениле као чланице европских организација, корпоратизовани национални цивилно-војни системи управљања ваздушним саобраћајем спремни за приватизацију и улазак у европску „тржишну утакмицу“ кроз стратегијски пројекат „Јединствено европско небо“. У односу на уочене политичке, војне и економске интересе у позадини интеграционих пројеката, то представља довољан услов за претпоставку да би резултат те утакмице, која се одвија на нелогичном тржишту система безбедности ваздушне пловидбе и комплементарна система националне безбедности, могао да буде намештен у корист развијених западноевропских земаља и стратешких интереса НАТО-а.

ЛИТЕРАТУРА

- Defense Budget Increases Following Invitation to Join NATO (int)*, Bugarsko ministarstvo odbrane, 10. januar 2003.
- CEATS *Strategic Plan, Objectives and Principles*, Edition 1.0, Eurocontrol, 9. October 2001.
- Civil and Military Integration*, Air Traffic Tehnology International, 2002.
- Cohen R.; Mihalka M. (2001). *Cooperative Security: New Horizons for International Order*, European Center for Security Studies – George Marshall.
- Eurocontrol Airspace Strategy for The ECAC States*, Eurocontrol, 2001.
- Herbert S., (2006). *Creative solutions for a different Europe*, Visitors Guide, DFS Deutsche Flugsicherung.
- Кисинџер, Х. (1999). *Дипломатија I*, Београд: Verzal press.
- Ковач, М. (2002), *Јединствени безбедносни систем Европске уније, Т-4, Проширење Европске уније и функционисање безбедносног система*, Ауторизовано предавање, Београд: Факултет цивилне одбране.
- Memorandum of Cooperation Between The European Organisation for The Safety of Air Navigation (EUROCONTROL) and The North Atlantic Treaty Organisation (NATO)*, Brussels, May 2003.
- Милашиновић, Р. (1988). *Терор запада над светом, Савремени механизми разарања и потчињавања суверених земаља и народа*, Ветерник: Идеј.
- Military Technical Agreement between the International Security Force (“KFOR”) and the Governments of the Federal Republic of Yugoslavia and the Republic of Serbia, 9 June 1999.
- NATO Handbook, NATO Office of Information and Press, 1110 Brussels–Belgium, 2001.
- Nordic Upper Area Control Centre Project*, NUAC Project Group, 25.11.2002.
- Остојић М. (2008). *Основи безбедности ваздушне пловидбе у процесу евроатлантских интеграција*, Београд: Факултет безбедности.
- Performance Review Report*, Eurocontrol, 2006.
- Single European Sky (SES) Regulations, Eurocontrol Final Report on European commission’s Mandate on Airspace Design, *Support for The Establishment of “Functional Airspace Blocks”*, Edition 1.0, Eurocontrol, March 31, 2004.
- Skymag, Magazine of The Swiss Air Navigation Services, Novembar, 2006.
- Status of Civil–Military Co–ordination in air traffic management, Phase I – Fact finding, Joint study PRU–Agency, Eurocontrol, October 2001. ch.10.
- Szayna, S.T., (2001), *NATO Enlargement 2000–2015: Determinants and Implications for Defense Planning and Shaping, chapter V, Shaping the Forces of Aspiring Members*, Santa Monica, CA: The Rand Corporation.
- The Washington Times, Advertising Department – Published on March 26, 1999.
- UN Resolution 1244 (1999), Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

Закон о потврђивању мултилатералног споразума између Европске заједнице и њених држава чланица, Републике Албаније, Босне и Херцеговине, Републике Бугарске, Републике Хрватске, Бивше Југословенске Републике Македоније, Републике Исланд, Републике Црне Горе, Краљевине Норвешке, Румуније, Републике Србије и Мисије привремене управе Уједињених нација на Косову о успостављању заједничког европског ваздухопловног подручја, Службени гласник РС 38-09.

Abstract: The idea of the Western European Union to create a single European airspace, which dates back to the seventies, is being realized within the development of the European Union and Euro–Atlantic integration process. The slogan “Single European Sky”, together with its definitions and presentations that put forward operational needs and air navigation safety, makes a strong impression of an efficient solution in the times in which the idea of the popularity and expansion of a united Europe is stressed. However, the concept of regional integration of national air traffic control area centers into supranational, incorporated and privatized regional centers with an integrated civil–military air traffic management is such a security paradigm that raises the question of the impact on the safety of air navigation and on the national security. This concept also entails the question of whether in the background of this strategy there are strong political, military and economic interests of NATO and certain member states or institutions of the European Union.

Key words: *safety, European integration, European Union, air navigation, air traffic, air traffic control*

Стеван Стојановић
Управа полиције, ПУ за град Београд, МУП Републике Србије

Слободан Вуколић
ПУ за град Београд, МУП Републике Србије

ИНТЕГРИСАНО ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ФЕСТИВАЛА ПИВА, БЕОГРАД 2010.

Резиме: Београдски фестивал пива, осми по реду, одржан је од 18. до 23. августа 2010. на Ушћу у Новом Београду, у организацији Београдске културне мреже, уз подршку Скупштине града, Министарства економије и регионалног развоја, Министарства животне средине и просторног планирања, Министарства трговине и услуга, Туристичке организације Србије и Туристичке организације Београда.

Благовременим планирањем, непрекорном организацијом, координираним мерама безбедности, припадници Министарства унутрашњих послова Републике Србије су на квалитетан и високо професионалан начин извршили постављене задатке и пружили пуну безбедност бројним учесницима те манифестације. Током одржавања Фестивала, професионална и пуна безбедност пружена је како самим учесницима манифестације, тако и бројним представницима највишег државног руководства Србије и политичкој, спортској и културној елити из земље и иностранства. Успешним обезбеђењем, у потпуности смо оправдали поверење које нам је указано и доказали да можемо обезбедити и организовати још веће културне манифестације. За сваку службу безбедности обезбеђење овакве масовне манифестације је, иначе, велики професионални изазов и уједно и пробни тест. Стање безбедности на манифестацији, наша служба, као земље домаћина, подигла је на виши ниво и оправдала високе критеријуме који су пред њу били постављени.

Кључне речи: *безбедност, планирање, организација, манифестација*

УВОД

Полицијска управа за град Београд била је главни носилац обезбеђења, осмог по реду, Београдског фестивала пива „Belgrade Beer Fest“, који је одржан од 18. до 23. августа 2010. на Ушћу у Новом Београду.

Беспрекорном организацијом и благовременим планирањем, припадници Министарства унутрашњих послова Републике Србије су на врло квалитетан и професионалан начин пружили потпуну безбедност свима током фестивала.

Иначе, тако масовни догађај изискује обимне припреме, које подразумевају стварање рестриктивног простора – специјалне ограда за учеснике манифестације. Та ограда је била постављена на Ушћу, од Дунава, у делу Парка мира, леве стране Булеvara Николе Тесле и улице Ушће. Фестивал је протекао у знаку пива и музике, одржани су бројни концерти и други културно-забавни програми. Такође, манифестацију су и ове године обележиле бројне друштвене кампање, као на пример, еколошка акција „Бирам да рециклирам“ и промоција „Или возиш, или пијеш“ у склопу које је могло да се обави бесплатно алкотестирање.

ОРГАНИЗАЦИЈА И КООРДИНАЦИЈА ОБЕЗБЕЂЕЊА ФЕСТИВАЛА ПИВА

Фестивал је у том периоду био најпосећенија, али и највећа манифестација у југоисточној Европи. Дневни лист „Блиц“ од 23. августа објавио је: “Овогодишњи ‘Бир фест’ посетило је око 900.000 људи, чиме је постао најмасовнији европски фестивал“. Сви електронски и писани медији извештавали су гледаоце, слушаоце или читаоце о збивањима у Београду.

Припрема манифестације почела је три месеца раније, а да би се успешно и безбедно одржала, било је потребно да се по хитном поступку предузме доста активности.

Основан је Организациони одбор Фестивала, чији чланови су били високи представници институција државних и градских власти и угледни привредници.

После оснивања Организационог одбора, установљен је и Извршни одбор, чији је задатак био да спроводи у дело све одлуке Организационог одбора. Чланови тог одбора изабрани су са уверењем да управо они могу најуспешније да руководе припремама за ту манифестацију.

Припрема и организација биле су важне колико и само одржавање манифестације, која треба да буде носилац свих вредности Београдске културне мреже. Јер, Београдска културна мрежа, уз подршку Скупштине града, министарства економије и регионалног развоја, животне средине и просторног планирања и трговине и услуга, као и Туристичке организације Србије и Туристичке организације Београда, треба да остави и нематеријални легат.

Међу првим активностима била је изградња „фестивалског плаца“ – рестриktivне зоне. То је захтевало постављање специјалне оgrade на Ушћу (од Дунава преко дела Парка мира, затим леве стране Булеварa Николе Тесле, улице Ушће и поново до Дунава).

За ову прилику направљена је највећа бина, икад постављена на нашим просторима, широка 50 метара, дубока 15 метара и висока 11 метара, са најсавременијом расветом (250 светиљки). Музички програм преносило је шест камера са три локације. Такође, први пут у историји одржавања „Бир феста“ биле су постављене и две ВИП трибине за представнике највишег државног руководства Републике Србије, страних земаља, амбасадоре, дипломатски кор, политичку, спортску и културну елиту. У најави организатора било је да ће, осми по реду, Фестивал пива имати најбољи музички програм до сада, са главним звездама са домаће музичке сцене и простора бивше Југославије.

ПРИПРЕМНЕ АКТИВНОСТИ МУП-а РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Министарство унутрашњих послова обавило је низ припремних радњи ради безбедног одржавања Фестивала пива. Припреме су почеле три месеца раније. Формирана је Радна група са задатком организације успешног обезбеђења манифестације. У циљу размене искустава организације и планирања мера безбедности, представници Радне групе и Београдске културне мреже су се срили на радном састанку.

Период од три месеца није ни био ни кратак ни дуг да би се сви планови, активности и мере спровеле. Посебан акценат је био на раду и координацији свих служби безбедности, односно сарадњи са приватним сектором безбедности и волонтерима.

Чланове Радне групе формиране за „Бир фест“ чинили су представници линијских служби Министарства унутрашњих послова који су сачинили план мера физичког, дубинског, саобраћајног, оперативног и ПДЗ обезбеђења. Тим планом су одређени и дефинисани основни задаци и приоритети, као и техничка средства

на нивоу Полицијске управе за град Београд потребна за успешно организовање, одржавање и обезбеђење манифестације. На основу тако свеобухватног плана сачињен је и план мера безбедности линијских служби Министарства са конкретним циљевима и задацима, као и са бројем полицијских службеника и ангажовањем других линијских служби у МУП-у.

Свим организационим јединицама МУП-а наложене су мере депешом која је послата из дирекције полиције. Интензивирана је сарадња са организаторима манифестације који су на састанку обавестили чланове Радне групе да ће послове редарске службе обављати предузеће „Combat security consultants“, после чега је био и презентован рад тог предузећа. Донети су закључци, размењене су информације, а потом су организаторима Фестивала дата неопходна стручна упутства у вези са применом неопходних мера безбедности које су биле у њиховој обавези. Такође, упућен им је и допис са предлогом да упознају посетиоце са мерама безбедности које ће предузимати МУП (претрес, противдиверзиони преглед на улазима, одузимање свих предмета који би на било који начин могли да угрозе безбедност посетилаца).

КОРПОРАТИВНА ПОЛИЦИЈСКА САРАДЊА

Представници Министарства унутрашњих послова интензивирали су сарадњу са Безбедносно информативном агенцијом (БИА) и Војно безбедносно агенцијом (ВБА), а после одобрења из Кабинета министра упућени су дописи Интерполу и земљама са којима имамо полицијску сарадњу да доставе информације од интереса за безбедно одржавање „Бирфеста“, између осталог информације о организованим доласцима њихових држављана и, евентуално, ако имају сазнања о појединачним доласцима на манифестацију.

Дописи су били упућени и министарствима Владе Републике Србије са предлогом да појачају мере безбедности свако у својој надлежности.

Радна група и представници Организационог и Извршног одбора обишли су рестриктивни простор после чега су организаторима манифестације дата додатна упутства и предлози у вези са отклањањем уочених недостатака. Нарочито је наглашена важност инсталирања противдиверзионе заштите и видео-надзора са могућношћу документовања интересантних догађања.

ПЛАНИРАЊЕ МЕРА

Дан пре почетка „Бир феста“ у седишту Полицијске управе за град Београд одржан је радни састанак и презентација, а уједно и припрема за спровођење планираних мера физичког, дубинског, саобраћајног, оперативног и ПДЗ обезбеђења. На састанку су били присутни највиши руководиоци Управе полиције, Управе саобраћајне полиције и организационих јединица полиције у седишту МУП-а, највиши руководиоци Полицијске управе за град Београд и многобројни новинари.

План мера презентован је присутнима: уводни део са безбедносном проценом; рестриктивни простор Ушћа; дубинско обезбеђење; оперативно обезбеђење; медицинско обезбеђење; саобраћајно обезбеђење; јединице за интервенцију и покривање територије у циљу спречавања могућих терористичких акција; резервне снаге; противпожарна заштита и обезбеђење; заједничке одредбе и руковођење и командовање.

Присутни су били упознати са планираним мерама, као и јавност, захваљујући „седмој сили“. На тај начин, посетиоци манифестације су били обавештени о томе на којим трасама ће бити делимично или потпуно обустављен саобраћај, где ће бити постављено обезбеђење, којим превозним средством и којим улицама се препоручује долазак и слично.

Конкретни задаци и послови предати су свим полицијским службеницима – члановима обезбеђења „Бир феста“, а полицијским станицама Новог Београда и Земуна (на чијој територији се одржава фестивал) наређено је да направе сопствене планове обезбеђења и начина поступања.

Закључак састанка је био да ће присутнима на „Бир фесту“ бити пружена професионална и пуна безбедност. Иначе, за сваку службу безбедности обезбеђење овакве манифестације је велики професионални изазов и уједно и пробни тест. Министарство унутрашњих послова Републике Србије је успешно обавило тај задатак и поставило модел обезбеђења препоручљив за све сличне манифестације у нашој земљи и у окружењу.

На нивоу Министарства унутрашњих послова ради руковођења и координирања мерама безбедности формиран је штаб, а на нивоу Полицијске управе за град Београд оперативни штаб, који је функционисао по принципу сталног дежурства за време трајања манифестације.

УПРАВЉАЊЕ АКТИВНОСТИМА

Задатак штаба у средишту МУП-а био је да организује, усмерава, прати и координира активности са оперативним штабовима у полицијским управама и организационим јединицама.

Задатак Оперативног штаба у Полицијској управи за град Београд био је да организује, прати и координира мере безбедности, да информише надлежно лице у Министарству и своју линијску управу. Командири полицијских испостава у Новом Београду и Земуну имали су обавезу да о свим сазнањима и догађајима интересантним за службу одмах известе Оперативни штаб у Полицијској управи за град Београд.

Саме припремне активности и састави штабова формирану су на основу безбедносне процене. Службеници у ПУ за град Београд, на основу вишегодишњег оперативног рада на терену и прикупљених информација од Интерпола, Безбедносно информативне и Војно безбедносне агенције, располагали су сазнањима да нема безбедносне угрожености присутних на „Бир фесту“, евентуалног организованог нарушавања јавног реда и мира на месту одржавања манифестације или у граду. На основу седмогодишњег искуства и процена, овакве фестивале не посећују екстремне и друге неформалне групе, већ углавном они који нису склони нарушавању јавног реда и мира.

„Политика“ је 18. августа објавила изјаву организатора да се очекује око 50.000 страних посетилаца из бивших југословенских република и целе Европе, а највише Енглеза. Штаб у седишту Министарства је током манифестације имао непрекидну сарадњу са Управом граничне полиције у циљу обавештавања на које граничне прелазе стижу посетиоци, колико их је бројчано, из које земље, као и којим превозним средством стижу.

Истовремено, упућен је допис свим министарствима у земљи како би биле појачане мере безбедности на објектима и системима који су од виталног значаја, као што су: нафтна и хемијска индустрија, електропривреда, гас, авионски, друмски и железнички саобраћај. Осим сарадње на заштити објеката, Министарство унутрашњих послова иницирало је и предузимање других неопходних мера и активности из надлежности појединих министарстава. Тако је, на пример, Министарство финансија вршило појачану контролу промета робе на граничним прелизима преко Управе царине, а постојала је и непрекидна сарадња са Министарством правде, инспекцијским органима...

На улазима у ретриktivни простор Ушћа припадници обезбеђења предузимали сумереконтрадиверзионе заштите и одузимали предмете који би на било који начин могли да угрозе безбедност присутних (метални новац, упаљаче, стаклене флаше, лименке, пиротехничка средства и слично). Јавност је, такође, била обавештена о измењеном режиму саобраћаја, деоницама које су привремено биле затворене за саобраћај, о промени траса градског саобраћајног превоза и о препорученим правцима доласка.

ПРЕТЊЕ И ОПАСНОСТИ ПОСЕТИЛАЦА ФЕСТИВАЛА

Током овогодишњег фестивала посебну пажњу смо посветили догађајима са раније одржаних манифестација, али и информацијама које смо добили од Интерпола. Тако је за време прошлогодишњег „Бир феста“ приведено укупно 16 лица у службене просторије, од којих по основу кривичне одговорности 13 особа, а остатак по основу прекршајне одговорности. Код двојице су примењена полицијска овлашћења – употреба средстава принуде, физичка снага и средства за везивање. Укупан број лица којима је због задобијених повреда указана лекарска помоћ у здравственим центрима био је 15. Од тога тешке телесне повреде задобило је четири лица, а лаке 11 особа, међу којима и један полицијски службеник. Анализирајући податке о броју учесника у саобраћају у том периоду, дошли смо до сазнања да је поднето укупно 739 захтева за покретање прекршајног поступка због саобраћајних прекршаја. Њих 562 управљало је возилом под дејством алкохола, 54 без возачке дозволе, 74 лица имало је неважећу саобраћајну дозволу. Укупно је наплаћено 256 мандатних казни.

На дан почетка овогодишњег „Бир феста“ – 18. августа, била је заказана и међународна фудбалска утакмица у склопу плеј-офа за Лигу шампиона. На стадиону Партизана са почетком у 20 сати 45 минута, „црно-бели“ су играли са екипом белгијског Андерлехта, а тај сусрет Фудбалски савез Србије прогласио је „утакмицом високог ризика“. Од Интерпола и амбасаде Краљевине Белгије добили смо допис да ће на утакмици бити присутно око 1.000 гостујућих навијача, од којих њих тридесет припадају насилној групи. Од белгијског фудбалског клуба добили смо информацију да ће утакмицу на стадиону гледати око 1.500 навијача и да ће они, будући да је укинут визни режим, долазити и појединачно из правца Аустрије и Мађарске. Организатори су пријавили 25.000 навијача, од којих 1.000 екстремних.

Након извршене анализе било је евидентно да нам је утакмица додатно усложнила процену безбедности „Бир феста“ и да ће по

њеном завршетку доста људи са стадиона, међу којима и припадници екстремних навијачких група, доћи на Ушће. Због тога смо путем Интерпола успоставили сарадњу са полицијом Краљевине Белгије и земљама са којима имамо добру сарадњу како бисмо добили информације о безбедносно „интересантним“ особама које стижу у Србију у то време.

МУП је додатно предузео мере на обезбеђењу објеката који би могли бити потенцијална мета, као што су, на пример, амбасада Краљевине Белгије и сл.

МЕРЕ КОЈЕ СУ ПРЕДУЗЕТЕ ЗА ОБЕЗБЕЂЕЊЕ РЕСТРИКТИВНОГ ПРОСТОРА НА УШЋУ

„Бир фест“ је одржан на Ушћу у Новом Београду. На месту где је организована манифестација направљен је такозвани „рестриктивни простор“, односно постављена је специјална ограда од обале Дунава, преко дела Парка мира, леве стране Булевару Николе Тесле и назад узводно акваторијом Дунава. Простор је био ограђен металном оградом и „покривен“ видео надзором уз могућност документовања видео записа из командне собе штаба МУП-а.

Фестивал је, према проценама аналитичарима, за пет дана посетило 900.000 људи из земље и иностранства. О безбедности присутних, из приватног сектора бринуло је 200 ангажованих радника предузећа „Combat security consultants“, а за физичко обезбеђење око рестриктивног плаца било је задужено око 200 полицијских службеника. Они сурадиле у патролној делатности имајући својутачно утврђену зону одговорности предвиђену планом мера безбедности за „Бир фест“.

Из Оперативног штаба Полицијске управе за град Београд, службеницима на задатку обезбеђења рестриктивног простора предочени су посебни задаци:

- 1) да превентивно делују и спрече извршење кривичних дела и прекршаја како у близини рестриктивног простора, тако и у самом комплексу;
- 2) да осматрају простор са ког би се могла угрозити безбедност присутних у рестриктивном простору;
- 3) да уз координацију и сарадњу са радницима физичко-техничког обезбеђења врше надзор над правилним поступањима према лицима која улазе у рестриктивни простор;

- 4) да су у обавези да успоставе евентуално нарушени ред и мир унутар рестриктивног простора током одржавања културних садржаја;
- 5) да су дужни да предузму законске мере у случају „талачке ситуације“ или терористичког напада;
- 6) да предузимају хитне мере заштите од пожара и елементарних непогода као што су: ветрови, кише и поплаве;
- 7) да врше саобраћајно обезбеђење у зони рестриктивног простора како би био обезбеђен бржи проток аутомобила и аутобуса, забрану паркирања возила у зони рестриктивног простора, која би могла да ометају саобраћај и да угрозе безбедност присутних, као и да предузимају законске мере према возачима који учествују у саобраћају;
- 8) да предузимају друге потребне мере и радње на заштити рестриктивног простора и посетилаца манифестације сходно важећим законским прописима Републике Србије.

Поред редовних полицијских снага ангажованих на обезбеђењу „Бир феста“, за случај нарушавања јавног реда и мира у већем обиму биле су предвиђене и инервентне снаге (тридесетак полицијских службеника са једним старешином), које су биле у приправности у непосредној близини рестриктивног простора, а за случај да ни то не буде довољно била је предвиђена жандармерија (у формацији једног вода са старешином), такође стационирана у близини рестриктивног простора.

У случају терористичког напада, поред редовног састава полиције ангажованог на обезбеђењу рестриктивног простора и интервентних снага предвиђена је и противтерористичка јединица (у формацији једно одељење са старешином).

Због саме специфичности и конфигурације, рестриктивни простор је имао 12 улазно-излазних капија са обезбеђењем, а биле су ангажоване и екипе МУП-а са водичима службених паса дресираних за напад и откривање експлозива и наркотичких средстава. Патрола коњаника је, такође, непрекидно обилазила простор.

Цивилни сектор безбедности био је задужен за преглед и претрес, али и за простор предвиђен за улазак лица само са посебним акредитацијама (рестриктивни ВИП простор).

Полицијски службеници Управе за странце оперативно су „покривали“ објекте смештаја посетилаца фестивала и навијача Андерлехта, пратили њихов долазак, вршили теренске провере, надзор над функционисањем пријаве боравишта, проверу издавања улазно-излазних виза за странце са чијим земљама је успостављен

визни режим и по потреби пружали преводилачке услуге и друге законом предвиђене мере и радње.

Управа криминалистичке полиције имала је задатак да по плану поступа на пословима сузбијања криминалитета и оперативног обезбеђења фестивала.

Управа за аналитику је активно учествовала у раду Оперативног штаба у Полицијској управи за град Београд, ангажујући своје припаднике на праћењу безбедносно „интересантних“ појава и догађаја за време манифестације.

Сектор за заштиту и спасавање одредио је екипу која ће непрекидно бити стационирана у непосредној близини рестриктивног простора и у случају потребе интервенисати. Такође, били су припремљени и тимови за контролу и предузимање мера из делокруга рада противпожарне заштите.

ЗАКЉУЧАК

„Бир фест“, у организацији Београдске културне мреже и уз подршку Скупштине града, Министарства економије и регионалног развоја, Министарства животне средине и просторног планирања, Министарства трговине и услуга и Туристичке организације Србије и Београда, успешно је одржан на Ушћу, захваљујући, између осталог, добро организованом обезбеђењу. Фестивал је у тренутку одржавања био највећа и најпосећенија манифестација у југоисточној Европи.

„Блиц“ је 23. августа објавио: „Овогодишњи ‘Бир фест’, који је одржан од 18. до 23. августа на Ушћу посетило је око 900.000 људи, чиме је постао најмасовнији европски фестивал.“

Министарство унутрашњих послова је тим поводом предузело низ припремних мера и радњи ради безбедног одржавања манифестације.

Благовремним планирањем, беспрекорном организацијом, кординираним мерама, припадници МУП-а су на квалитетан и високопрофесионалан начин извршили постављене задатке и пружили пуну безбедност бројним посетиоцима те културне манифестације, како самим учесницима, тако и бројним представницима највишег државног руководства Србије, политичкој, спортској и културној елити из земље и иностранства. Овако успешним обезбеђењем у потпуности смо оправдали поверење које нам је указано доказујући да можемо обезбедити и организовати још веће културне манифестације.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов Смиља и Крећа Миленко**, *Међународно јавно право*, Београд: Савремена администрација 1999.
- Алексић Живојин**, *Криминалистички осврт на стратегију тероризма*, Београд: Архив за правне и друштвене науке, 1980.
- Вилић Душан**, *Тероризам облик специјалног рата*, Београд: Народна Армија, 1978.
- Гађиновић Радослав**, *Савремени тероризам*, Београд: Графомарк, 1998.
- Димитријевић Војин**, *Међународни тероризам и безбедност СФРЈ*, Београд: Народна авијација, 1987.
- Ђорђевић Обрен**, *Лексикон безбедности*, Партизанова књига, 1986.
- Пајковић Драгић**, *Обезбеђење одређених личности*, МУПРС, Београд, 2003.
- Пејановић Љубо**, *Тероризам и противтерористичка дејства у ваздушном саобраћају*, Београд: ВИЗ, 2003.
- Симеуновић Драган**, *Политичко насиље*, Београд: Радничка штампа, 1989.
- Стевановић Обрад**, *Руковођење у полицији*, Полицијска академија, Београд, 2003.
- Стојановић Стеван**, *Угрожавање и физичко техничка заштита*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Субашић Дане**, *Ослобађање талаца*, Београд: Глосаријум, 2003.
- ЗБОРНИЦИ РАДОВА:**
- Стојановић Стеван**, *Угрожена права политичкој елити*, Међународно кривично право и људске слободе, Тар, 2008.
- Стојановић Стеван**, *Савремене методе безбедносне заштите иштићених личности*, Примена савремених метода и средстава у сузбијању криминалитета, Брчко, 2008.
- Стојановић Стеван**, *Улога телохранитеља у приватном полисингу*, Приватна безбедност-стање и перспектива, Нови Сад, 2008.
- Стојановић Стеван**, *Лобирање, корупција, да или не*, Корупција и прање новца (узроци, откривање, превенција), Сарајево 2009.
- Стојановић Стеван**, *Заштита политичке елите од тероризма*, Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, Косовска Митровица, 2009.
- Стојановић Стеван**, *Обезбеђење Универзијаде, Београд 2009*, Дани безбедности, Корпоративна безбедност-ризици, претње и мјере заштите, Бања Лука, 2010.

INTEGRATED SECURITY BELGRADE BEER FESTIVAL 2010

Abstract: The eighth Belgrade “Beer fest” which took place between 18th and 23rd of August 2010 at the River Mouth in New Belgrade, was organized by Belgrade Cultural Network, with the support from the City, the Ministry of Economy and Regional Development, Ministry of Environment and Spatial Planning, Ministry of Trade and Services and Tourism Organization of Serbia and Belgrade.

By the timely planning, impeccable organization and coordinated security actions, the members of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia, with their highly professional approach, provided full safety for the numerous participants of the manifestation.

During the Festival, the full safety was provided not only to the participants of the event but also to numerous representatives of the highest state leadership of Serbia, political, sports and cultural elite in the country and abroad. By reaching such a high level of security, we have fully justified the confidence given to us, and proved that we can organize and provide safety for even bigger cultural events. For every security service, such a mass event is a great professional challenge and a test. Throughout the entire manifestation, our service, as an integral part of the host country, has brought safety to the highest level, thus completely meeting the previously set standards.

Key words: *security, planning, organization and events.*

Miroslav Milutinović¹
Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad

Dragoslav Marković
Visoka strukovna škola za menadžere u saobraćaju

MOTIVACIJA ZAPOSLENIH NA POSLOVIMA BEZBEDNOSTI KAO FAKTOR MENADŽMENTA LJUDSKIH RESURSA

Rezime: Motivacija je proces u kome zaposleni imaju nezadovoljenu potrebu i pokreću i usmeravaju svoje ponašanje ka određenom cilju. Može se definisati kao proces pokretanja, usmeravanja i održavanja ljudskog ponašanja ka ostvarivanju određenog cilja. Proces motivacije bazira se na tri osnovna elementa: potreba, pokret (akcija) i nagrada. Sve teorije motivacije dele se na dve grupe i to: teorije sadržaja i teorije procesa motivacije. Teorije sadržaja daju odgovor na pitanje šta pokreće ljudsku aktivnost, dok teorije procesa daju odgovor na pitanje kako se pokreće ljudsko ponašanje i otkriva proces kojima se čovek motiviše da izvršava određenu aktivnost.

Ključne reči: *motivacija, menadžment, ljudski resursi, zaposleni u bezbednosti.*

Uvod

Većinu menadžera i istraživača, pa i u oblasti kriminalističko-bezbednosnih pojava, oduvek je zanimao odgovor na jednostavno pitanje **šta je to što pokreće ljudsku aktivnost** u izvršavanju ili u neizvršavanju svojih svakodnevnih obaveza? Odgovor na ovo pitanje je jednostavan - ljudsku aktivnost pokreću motivacija ili motivi, usmeravaju je u određenom pravcu i održavaju je sve dok se ne dođe do postavljenog cilja.

Ovo saznanje, odnosno otkrivanje ovog odgovora, veoma mnogo je značilo menadžerima koji bi sada trebalo da bolje motivišu ljude kojima upravljaju u organizacijama, i to u procesu ostvarivanja kako individu-

1 mmilutinovic@useens.net

alnih, tako i organizacionih ciljeva. Da bi se uspješno objasnio mehanizam, tj. proces motivacije, potrebno je razjasniti i razumeti teorije motivacije: teorije sadržaja motivacije i teorije procesa motivacije.

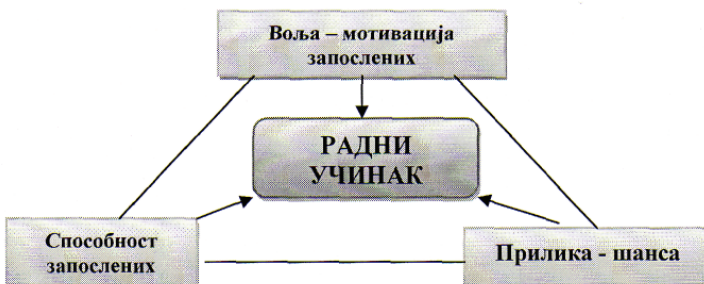
Pojam motivacije

Jedna od najzačajnijih tema u menadžmentu je motivacija. Razlog ovakve konstatacije je veoma jednostavan. Svaka organizacija svoje ciljeve, bilo strategijske, taktičke ili operativne, ostvaruje tako što zaposleni (uključujući i menadžere) ostvaruju svoje radne učinke. Ostvarivanje radnih učinaka zaposlenih je, u stvari, rezultat povezivanja i dopunjavanja tri **ključna faktora** (Slika 1):

- sposobnost zaposlenih da ostvaruju radni učinak;
- šanse ili prilike zaposlenih da ostvare radni učinak;
- volja ili motivacija zaposlenih da ostvare radni učinak.

Prvi faktor - sposobnost zaposlenih da ostvare radne učinke postiže se njihovim obrazovanjem i obukom na radnom mestu. Obrazovanje zaposlenih, kao kandidata za prijem u radni odnos, uticalo je na sam izbor i prijem na određeno radno mesto.

Drugi faktor - priliku ili šansu da zaposleni ostvare radni učinak omogućava organizacija u kojoj su ljudi zaposleni, odnosno organizaciona struktura samog preduzeća.

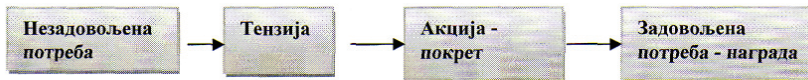
Slika 1 – Determinante učinka zaposlenih²

Treći faktor - volja ili motivacija zaposlenih da ostvare učinak, predstavlja posebno značajan faktor. Zaposleni može da bude sposoban, tj. kompetentan za ostvarivanje radnog učinka, da mu organizacija omogući ostvarivan-

2 Izvor: Ivancevich J., Konopaske R., Matteson M., Organizational Behavior and Management, Boston: McGraw Hill, 2005, стр.137.

je učinka, ali da mu to ništa ne znači, ako je nemotivisan za ostvarivanje očekivanog radnog učinka.

Motivacija se može definisati kao *proces pokretanja, usmeravanja i održavanja ljudskog ponašanja ka ostvarivanju određenog cilja*. Proces motivacije bazira se na tri osnovna elementa: *potreba, pokret* (akcija) i *nagrada* (Slika 2).

Slika 2. Proces motivacije

Potreba kao element procesa motivacije predstavlja stanje nedostatka ili fiziološkog debalansa, odnosno ono što čoveku nedostaje, a on to, u stvari, želi. Određeni nedostatak stvara tenziju koja je neprijatna i koju pojedinac želi da otkloni. Da bi otklonio tenziju, pojedinac mora nešto da učini, tj. da načini pokret ili akciju kojim će eliminisati tenziju. Kao rezultat ili poklon učinjene akcije, pojedinac dobija nagradu, a nagrada predstavlja otklanjanje tenzije i zadovoljenje potrebe.

Menadžment organizacija ukoliko želi da ostvari radni učinak, treba da poznaje profil motivacije zaposlenih i da teži da uskladi potrebe i motive, kako bi došlo do zadovoljenja potreba zaposlenih. Ovo je važno i iz razloga povećanja produktivnosti rada u organizaciji.

Za razumevanje uticaja motivacije na radni učinak zaposlenih, potrebno je poznavati ova tri elementa motivacije: *pravac, intenzitet* i *postojanost*. Da bi zaposleni bio motivisan na pravi način, njegova motivacija mora imati određeni *pravac*, odnosno pravac koji vodi ka ostvarivanju radnog učinka. Postavlja se pitanje zbog čega je važno da pravac bude usmeren ka ostvarivanju radnog učinka. I ovaj odgovor je takođe jednostavan: samo pravilno usmerenje motivacije zaposlenih dovodi do ostvarivanja uspeha, jer zaposleni mogu biti motivisani i u suprotnom smeru, a tada se ne može očekivati uspeh. Na primer, student može biti motivisan da položi ispit, ali tako što će prepisivati gradivo, a ne da gradivo nauči.

Intenzitet motivacije određuje količinu napora koju će neko uložiti u jedinici vremena radi zadovoljavanja svojih potreba. Ukoliko je intenzitet veći, utoliko će zaposleni u preduzeću ulagati više napora u ostvarivanju svojih zadataka. *Postojanost* motivacije pokazuje vreme ulaganja određenog napora u određenom pravcu. Neko može biti motivisan na izuzetno visokom nivou, ali vrlo kratko vreme, tako da je postojanost mala, dok drugi može biti mo-

tivisan na niskom nivou intenziteta, ali u dužem periodu, što predstavlja veću postojanost.

U literaturi su poznate brojne teorije motivacije i one objašnjavaju šta zaposlene motiviše na rad i kako se taj proces motivacije odvija. Sve teorije motivacije dele se na dve grupe i to: teorije sadržaja i teorije procesa motivacije.

Teorije sadržaja daju odgovor na pitanje šta pokreće ljudsku aktivnost, dok teorije procesa daju odgovor na pitanje kako se pokreće ljudsko ponašanje i otkriva proces kojima se čovek motiviše da izvršava određenu aktivnost.

Teorije sadržaja motivacije

Teorije sadržaja motivacije imaju za cilj da otkriju koje su to grupe potreba ili motiva koje zaposleni žele da ostvare u organizacijama.

Ova saznanja imaju veliki značaj, jer ako bi menadžment organizacije (bezbednosni menadžment) uspeo da otkrije potrebe koje stimulišu zaposlene u izvršavanju radnih učinaka u organizacijama, mogao bi da ih na pravi način motiviše na ulaganje dodatnih napora u procesu ostvarivanja cilja.

Do sada se u literaturi pojavljuju ključne teorije sadržaja motivacije i to:

- 1) teorija hijerarhija potreba, 2) teorija trostepene hijerarhije potreba (ERG), 3) teorija dva faktora i 4) teorija postignuća.

1. Teorija hijerarhija potreba – formulisao je Abraham Maslov³. (Slika 3).

³ Izvor: Ivancevich, J.M., Lorenzi, P., Skinner, S.J., Crosby, P.H.B., Management – Quality and Competitiveness, Irwin/McGraw-Hill Companies, Boston, 1997, str.319, adapted from Abraham Maslov, "A Theory of Human Motivation", Psychological Review 50, 1943, str.370-396.

- a) **Fiziološke potrebe** su prinudne potrebe koje poseduje svaki pojedinac kao biološko biće (npr. potreba za hranom, vodom). Ostvarenje ovih potreba zaposleni ostvaruju putem zarade za svoj rad u organizaciji.
- b) **Potrebe sigurnosti** podrazumevaju fizičku sigurnost i sigurnost radnog mesta, kao i bezbednost od različitih vrsta stresa, napada i sl.
- v) **Potrebe ljubavi i pripadanja** odnose se na želje čoveka da bude prihvaćen i voljen od strane kolektiva i da se oseća da pripada tom kolektivu.
- g) **Potrebe poštovanja**. Čovek, u suštini, ima potrebu da bude poštovan i to ne samo od ljudi iz neposrednog okruženja, već i od strane drugih ljudi.
- d) **Potrebe samorealizacije**. Kada čovek zadovolji sve prethodne vrste potreba, javlja se i potreba da realizuje sve svoje sposobnosti i potencijale kojima raspolaže, odnosno teži da postigne uspeh u onome čime se bavi i objedini sposobnost, talenat i znanje koje ima.

Hijerarhija potreba predstavlja redosled njihovog zadovoljavanja, a to, u suštini, znači da se ne mogu zadovoljiti potrebe „višeg“ ranga ukoliko se pre toga ne zadovolje potrebe „nižeg“ ranga. Drugim rečima, dok se ne zadovolje fiziološke potrebe ne može se preći na zadovoljenje potrebe sigurnosti, pripadnosti i sl. Kada se zadovolje fiziološke potrebe, tada se mogu zadovoljavati potrebe sigurnosti. Kada se zadovolje sve hijerarhijske potrebe, tada se mogu zadovoljavati potrebe samorealizacije. Pretpostavka Maslova je da u savremenim razvijenim društvima, prosečan pojedinac zadovoljava svoje fiziološke potrebe sa 85%, potrebe sigurnosti sa 79%, potrebe pripadnosti sa 50%, potrebe sigurnosti sa 40% i potrebe samorealizacije sa 10%, premda za ovakve podatke nema nikakvu empirijsku potvrdu.

2. Teorija postignuća. U literaturi se javlja i pod nazivom teorija ostvarivanja potreba za uspehom i teorija uspeh – učinak i vezuje se za Dejvida MekKlilanda. Ovaj autor je, nakon izvedenih zaključaka sprovedenog istraživanja, identifikovao tri primarne ljudske potrebe .

1. Potreba za uspehom. Različiti ljudi imaju i različite potrebe, ali svi oni imaju i zajedničku potrebu koja je ujedno i trajna, a to je njihova želja za uspehom. Svi ljudi koji imaju potrebu za uspehom, u stvari imaju želju da izbegnu neuspeh (manifestuje se kao strah od neuspeha). Ove želje su međusobno povezane, tako što, kada raste želja za uspehom, raste i želja za izbegavanjem neuspeha.

Потребе	Брига за ...	Води ка ...
Потреба за успехом	Одржавање перформанси високог квалитета	Преузимање одговорности за акције, скуп средње тешких циљева и фокусирање на задатке
Потреба за дружењем	Стварање и одржавање односа са другим људима, прихватање других	Бити срећнији и најбоље радити уз коришћење могућности стварања пријатеља и интракција са другима
Потреба за поседовањем моћи	Остваривање одговорности, уткај и репутација, контрола окружења	Бити супериоран реализатор, имати и добру посећеност, узети надзорне позиције, креирати конфликт

Tabela 1 Osnovne potrebe prema teoriji MekKlilanda⁴

Navedene teze poslužile su kao osnov da MekKliland promoviše sledeće stavove:

- a) razumevanje motivacije za ponašanjem koje (do)vodi ka uspehu predstavlja shvatanje ove pojave koja ima dve, međusobno različite performanse - predznaka: želja za uspehom i želja da se izbegne neuspeh;
- b) motivacija za određenu aktivnost, tj. određeno radno ponašanje, rezultat je međusobnog dejstva dva motiva: motiva za uspehom i motiva da se izbegne neuspeh.

2. Potreba za druženjem. Zbog toga što je svaki čovek društveno biće, prirodno je da ljudi imaju potrebu za druženjem, odnosno pripadanjem određenoj zajednici, organizaciji.

Upravo ove želje za druženjem, prema MekKlilandovoj teoriji, mogu predstavljati snažan motivacioni faktor u opredeljivanju i realizaciji određenog organizacijski predviđenog ili prihvaćenog ponašanja.

Potreba za posedovanjem moći. MekKliland ističe da je želja (potreba) za posedovanjem moći u prirodi svakog čoveka. Kada je reč o ljudima koji imaju visoko izraženu potrebu za posedovanjem moći, ona se manifestuje u više ili manje transparentno izraženoj želji za

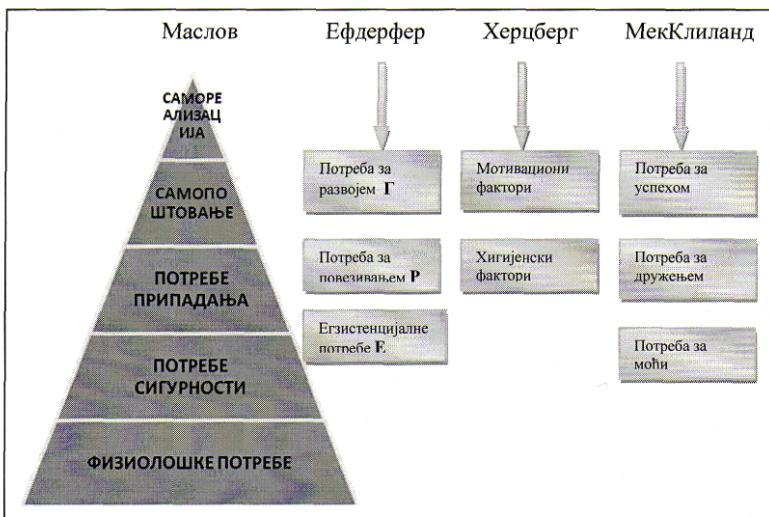
⁴ Izvor: Wright, M.P., Noe, A.R., Management of Organizations, McGraw-Hill, New York (1995) 367.

vladanjem drugima, odnosno za uticajem i kontrolom ponašanja (sa) radnika. Potreba za uspehom, prema ovom autoru, posebno je izražena kod pojedinaca i grupa koje se nalaze na hijerarhijski najvišim položajima u organizacijama.

Međutim, potreba za posedovanjem moći posebno je izražena kod određene kategorije ljudi. Dolazak takvih pojedinaca na najviše položaje, s obzirom na veliku želju (potrebu) za posedovanjem moći, često pokazuje da ne vode računa o drugima, već da koriste sva raspoloživa sredstva kako bi došli do cilja i ostvarili želje (potrebe). U pojedinim slučajevima i situacijama, kod nekih ljudi potreba za uspehom se može poistovetiti i sa liderstvom zasnovanim na korišćenju autoriteta i to, naročito, na autokratski tip (stil) liderstva.

Ova konstatacija se može potkrepiti poznavanjem karakteristika autokratskog stila liderstva, a to su one koje se odnose na ponašanje apsolutiste. Reč je o performansama ponašanja menadžera isključivo po principima nadređenosti, bez konsultacije sa grupama, sa potpunom centralizacijom komunikacije, a ponašanje pojedinaca je zasnovano na sopstvenom strahu od stvarnih ili pretpostavljenih sankcija. Pojedinaac je svestan svih vrsta moći koje poseduje menadžer.

Između opisane četiri teorije o potrebama i motivacijama koje ljude stimulišu na rad u organizacijama postoji očigledna sličnost koja se najbolje vidi na Slici 5.

Slika 5. Poređenje teorije sadržaja motivacije

Teorije procesa motivacije

Teorije procesa motivacije – tj. teorije procesa ili teorije „**kako**“, predstavljaju drugu grupu savremenih teorija motivacije. Nastale su kao rezultat pristupa motivaciji kojem je u centru pažnje istraživanje i objašnjavanje razloga koji utiču da se ljudi ponašaju na određeni način i s pravom se traži odgovor na pitanje **kako** se pokreće ljudsko ponašanje i otkrivaju se procesi kojima se čovek motiviše da izvršava određenu aktivnost. Ponekad se ove teorije nazivaju kognitivne teorije motivacije, jer je naglašena pažnja percepciji, vrednosti, očekivanjima preferencijama, nagradama i njihovoj interakciji.

Najznačajnije teorije procesa motivacije su:

- 1) **teorija postavljanja ciljeva;**
- 2) **teorija pravednosti – jednakosti;**
- 3) **teorija očekivanog.**

1. Teorija postavljanja ciljeva. Teoriju motivacije, poznatu pod nazivom postavljanje ciljeva formulisao je psiholog Edvin Lok. Ova teorija objašnjava da je u procesu pokretanja ljudske aktivnosti najvažnija uloga postavljanje ciljeva, jer postavljanje ciljeva predstavlja mehanizam motivacije. Praksa je pokazala da mnogo bolje motiviše ljude postavljen cilj nego kada im se kaže – Radite najbolje što možete – i to iz prostog razloga, što ljudi često ne mogu ili ne žele da ocene koliko je to „najbolje što umeju“. Situacija je sasvim drugačija kada zaposleni imaju jasan i realan cilj koji treba ostvariti, jer tada tačno znaju koliko treba napora uložiti da bi postavljen cilj bio i realizovan.

Teorija postavljanja ciljeva promovise stav da postoji visok stepen povezanosti između ponašanja zaposlenih i karakteristika ciljeva. Zaposleni će biti maksimalno motivisani i posvećeni onim ciljevima koji imaju za njih prihvatljive performanse. Ova teorija u centar svoje pažnje stavlja sledeće odrednice efikasne motivacije⁵:

- a) performanse ciljeva;
- b) posvećenost ciljevima;
- c) proces postavljanja ciljeva.

a) **Performanse ciljeva.** Orijentacija svih zaposlenih u organizaciji je, svakako, efikasno izvršavanje ciljeva. Motivacija zaposlenih za njihovu realizaciju je uslovljena prihvatljivošću ciljeva. Zbog toga, ciljevi moraju biti:

1. **precizni** – regulisanje preciznih pojedinačnih obaveza i odgovornost za njihovu realizaciju. Kod nepreciznih ciljeva ili kada se teško

5 Lončarević, R., i dr. Menadžment – principi, koncepti i procesi, Univerzitet Singidunum, Beograd.

naslućuje cilj, nema ni motivacije, a ne može se ni očekivati uspešna realizacija cilja;

2. **značajni** – svi organizacijski ciljevi moraju imati značaj i za zaposlene, što predstavlja povezanost sa zadovoljavanjem njihovih potreba;
3. **prihvaćeni** – da bi se postavljeni ciljevi mogli uspešno realizovati, moraju ih prihvatiti svi učesnici u njihovoj realizaciji;
4. **realni** – veliki značaj u prihvatanju ciljeva ima saznanje da su postavljeni ciljevi realni i ostvarljivi. Kada se postavlja nerealan cilj, on ne može biti niti prihvaćen, niti ostvaren, a stvara se nezadovoljstvo;
5. **vremenski ograničeni** – prilikom postavljanja ciljeva, i to kada se precizno definišu, mora se tačno odrediti i vreme za njihovu realizaciju.

b) **Posvećenost ciljevima.** Veoma značajna pretpostavka za uspešnu i efikasnu realizaciju ciljeva je i sama posvećenost zaposlenih postavljenim ciljevima, kao i njihova sposobnost koja mora biti uključena u realizaciju. Kada se govori o posvećenosti cilju, potrebno je istaći da nisu svi zaposleni podjednako posvećeni ciljevima, neki su posvećeni više, a neki manje.

v) **Proces određivanja ciljeva.** Postavljanje ciljeva je veoma složena aktivnost i može se delimično uporediti sa funkcijom menadžmenta – planiranjem. Proces postavljanja ciljeva sadrži sledeće faze:

- analiziranje mogućnosti i spremnosti za postavljanje ciljeva;
- priprema za postavljanje ciljeva;
- implementacija (primena) postavljenog cilja;
- kontrola realizacije postavljenog cilja ili uspostavljanje povratne sprege.

Uspeh procesa određivanja ciljeva zavisi od organizovanosti i aktivnosti menadžera u planiranju i realizaciji svake od navedenih faza – koraka. Pored toga, motivacija za ostvarivanje postavljenih ciljeva se povećava ukoliko se i zaposleni uključe u proces njihovog postavljanja.

2. **Teorija pravednosti – jednakosti.** Prema ovoj teoriji na motivaciju zaposlenih ne utiču samo odnos napora koje oni ulažu i nagrada koje dobijaju, već i poređenje sopstvenih napora i nagrada sa naporima i nagradama drugih u organizaciji ili van nje (Adams, 1965: 267-299). Ova teorija ističe da su ljudi motivisani kroz upoređivanje sa drugim ljudima sa kojima rade.

Na osnovu praćenja i analiziranja uloge materijalnih nagrada kao motiva ponašanja zaposlenih, psiholog i istraživač Stejsi Adam utvrdila je da osećaj pravednosti i fer tretmana u nagrađivanju ima veoma važnu ulogu u motivaciji svakog čoveka. Ovo saznanje rezultiralo je relevantnom teorijom motivacije – teorijom pravednosti.

Na osnovu ovog istraživanja, osećaj, odnosno percepciranje (ne)jednakosti zaposleni stiču:

- ▶ komparacijom onog što ulažu u radnu situaciju ili organizaciju sa onim šta od organizacije dobijaju za to ulaganje;
- ▶ poređenjem sopstvenog davanja i dobijanja sa davanjima i dobijanjima drugih zaposlenih u toj organizaciji (Gibson, Ivancevich, Donnelly, 1997: 163).

Osećaj nepravde, odnosno nejednakosti u ostvarivanju rezultata drugog nivoa, može podstaći osobu da reaguje na više načina. Ova reakcija može se odvijati sledećim oblicima reagovanja (Dafk, Marcic, 1998: 459):

- ▶ da menja svoje zalaganje na poslu (input);
- ▶ da menja rezultate, što podrazumeva preduzimanje aktivnosti za povećavanje plate ili neke druge vrste nagrada ili pogodnosti;
- ▶ da pokuša da redukuje osećaj nepravde preko racionalizacije na kognitivnom nivou:
 - a) putem provere referentne osobe i
 - b) operacionalizacijom sopstvenog mišljenja;
- da napusti posao, bilo u firmi ili prelaskom u drugu organizaciju (fluktacija).

Kada je reč o teoriji pravednosti, treba reći da je ona pobudila interesovanje istraživača ljudskog ponašanja, a naročito motivacije. Posebno treba istaći Kleja Hemnera koji je formulisao *šest pravila* za korišćenje tehnike promene ponašanja.

Pravilo 1. Ne nagrađujte sve pojedince jednako. Ukoliko bi svi zaposleni dobijali istu nagradu, to bi značilo da se podržavaju i loši rezultati, a ignorišu dobri. Ako se želi podržati ponašanje, nagrade treba da zavise od postignutih rezultata i učinka.

Pravilo 2. Morate znati da će izostanak odgovora, takođe dovesti do promene ponašanja. U svakom slučaju menadžeri na svoje sledbenike utiču i onim šta rade i onim šta ne rade. Treba da zaboravite da pohvalite zaposlenog koji je dobro uradio posao, jer u protivnom on sledeći put neće ostvariti dobre rezultate.

Pravilo 3. Službenicima morate reći šta mogu da rade kako bi dobili podršku. Potrebno je utvrditi standarde ponašanja koje će znati zaposleni, kao i šta treba da urade da bi bili nagrađeni.

Pravilo 4. Obavezno recite zaposlenima u čemu greše. Kada menadžer ne nagradi nekog zaposlenog, a pri tome mu ne kaže razloge zbog čega nije nagrađen, zaposleni neće znati koje ponašanje je neprihvatljivo.

Pravilo 5. Ne izričite kaznu pred drugima. Javna kritika za zaposlenog je ponižavajuća. Treba kritikovati za ono što nije ispravno. Javno treba pohvaliti zaposlenog, a kritikovati nasamo.

Pravilo 6. Budite fer. Zaposelnima treba dati nagradu koju zaslužuju. Stimulativno dejstvo nagrade izgubiće smisao ako se nagrađuju zaposleni koji to ne zaslužuju.

3. Teorija očekivanja. Ova teorija bazira se na pretpostavci da je najveći deo ponašanja zaposlenih u organizacijama plod – rezultat njihovog slobodnog izbora. Proces motivacije, autor ove teorije Viktor Vrum, posmatrao je kao kognitivni proces u kome pojedinac slobodno odlučuje da li će i koje ponašanje preduzeti i to u zavisnosti od efekta tih ponašanja.

Da li će pojedinac biti motivisan ili ne, zavisi od: njegovih procena u vezi sa naporom koji treba da uloži u ponašanje, zatim, od efekta tog napora i nagrade koja se očekuje za uloženi napor.

Da bi se razumeo koncept teorije očekivanja potrebno je definisati osnovne pojmove i to (Gibson, Ivancevich, Donnelly, 1997: 158-162):

Prvi i drugi nivo rezultata. Prema teoriji očekivanja, rezultati prvog nivoa (produktivnost, zabušavanje i sl.) poseledica su ponašanja u vezai sa obavljanjem samog posla za koji je zaposleni zadužen. Rezultat drugog nivoa su nagrade ili kazne ili događaji koji prate ishod prvog nivoa.

Instrumentalnost predstavlja percepciju o povezanosti rezultata prvog nivoa sa rezultatima drugog nivoa. Prema, Vrumu instrumentalnost može imati vrednosti od -1 do $+1$. Ukoliko je vrednost $+1$, tada je rezultat prvog nivoa neophodan za ostvarivanje rezultata drugog nivoa. Međutim, kada je rezultat -1 , to podrazumeva da je rezultat drugog nivoa ostvarljiv nezavisno od rezultata prvog nivoa. Instrumentalnost može imati i nultu vrednost (0) i to nam ukazuje da ne postoji povezanost između rezultata prvog i rezultata drugog nivoa. Na primer, kada radnik u fabrici radi za mašinom, on ostvaruje određeni radni učinak meren brojem proizvedenih komada i to predstavlja rezultat prvog nivoa. Ovaj rezultat vodi ka rezultatu drugog nivoa, a to je nagrada za ostvareni bonus, za prebačenu normu.

Valencija je preferencija pojedinca prema određenoj vrsti nagrada. Po pravilu, pojedinci najviše preferiraju platu, njenu visinu i eventualno povećanje kao motivacioni faktor. Međutim, postoje i zaposleni koji više vole obavljanje kreativnih zadataka, bez obzira na visinu plate. Teorija očekivanja promovise stav da valencija može biti *pozitivna* (kada se preferira određeni rezultat), *negativna* (kada određeni rezultat ima drugorazredni značaj) i *nulta* (kada osoba ima indiferentan odnos prema mogućem rezultatu).

Očekivanje je verovatnoća pojedinca da će određeno ponašanje, odnosno ulaganje napora, dovesti do rezultata prvog nivoa. Očekivanje je određena verovatnoća koja će dovesti do očekivanog rezultata. Vrednost

očekivanja se kreće od 0 do 1. Ako radnik u proizvodnji procenjuje i očekuje da, ako se potruži i uloži napor ima 80% šanse da prebaci normu i dobije nagru, tada je njegovo očekivanje 0,8.

Motivacija zaposlenih se objašnjava kao rezultat tri opisana faktora: očekivanja da će napor koji neko ulaže dovesti do rezultata prvog reda, instrumentalnosti rezultata prvog reda, odnosno da će oni voditi ka rezultatima drugog reda i valence prema rezultatima drugog nivoa.

Motivacija zaposlenih zavisi od tri vrste odnosa:

- 1) **napor** – performanse (rezultati prvog reda) – obuhvata očekivanja zaposlenih da će ako ulože dovoljno napora, ostvariti određene performanse (npr. prebačaj norme);
- 2) **performanse** – nagrade (rezultat drugog reda) – ovaj odnos je određen rezultatima zaposlenih tako što će rezultati prvog reda voditi ka rezultatima drugog reda (ako prebaci normu ostvariće bonus, a samim tim i dobiće nagradu);
- 3) **nagrada** – lični cilj zaposlenog – ovaj odnos je regulisan valencijom nagrada, tj. visinom percepcije koju zaposleni ima prema određenoj vrsti nagrade.

Osnovni elementi zaključnog razmatranja

- Motivacija je proces u kome zaposleni u svim delatnostima, pa i u oblasti kriminalističko-bezbednosnih poslova, imaju nezadovoljenu potrebu, pokreću i usmeravaju svoje ponašanje ka određenom cilju.
- Motivacija se može definisati kao *proces pokretanja, usmeravanja i održavanja ljudskog ponašanja ka ostvartanju određenog cilja*. Proces motivacije bazira se na tri osnovna elementa: *potreba, pokret (akcija) i nagrada*.
- Teorija sadržaja bavi se pitanjem šta pokreće ljude na akciju. Nezadovoljene potrebe ljudi su osnovni motivatori koji ih pokreću na akciju.
- Teoriju hijerarhije potreba formulisao je Abraham Maslov. Otkriće Maslova pokazuje da ljude u organizacijama pokreće pet grupa potreba koje su hijerarhijski uređene. Grupe potreba su: a) fiziološke, b) potrebe sigurnosti, c) potrebe pripadanja – ljubavi, č) potrebe poštovanja i ć) potrebe samorealizacije.
- Teoriju trostepene hijerarhije potreba ili ERG teoriju definisao je Klejton Elderfer. Elderfer promovise sledeće tri grupe potreba: egzistencijalne potrebe (E), potrebe za povezivanjem (K) i potrebe za razvojem (O).

LITERATURA

- Adams, S. *Inequity in Social Exchange* u L. Berkowitz (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 2 Now York: Academic Press, 1965.
- Gibson, J.L., Ivancevich, J. M., Donnelly, J.H. *Organizations – Behavior, Structure, Processes*, Irwin/McGraw-Hill Companies, Boston, 1997.
- Dafk, R.L., Marcic, D., *Understanding Management*, The Dryden Press, Forth Worth, 1998.
- Ivancevich J, Konopaske R, Matteson M. *Organizational Behavior and Management*, Boston: McGraw Hill, 2005.
- Ivancevich, J.M., Lorenzi, P., Skinner, S.J., Crosby, PH.B., *Management – Quality and Competitiveness*, Irwin/McGraw-Hill Companies, Boston, 1997, str.319, adapted from Abraham Maslow, "A Theory of Human Motivation", *Psychological Review* 50, 1943.
- ЈлоН^аpеВНh, Р, н AP– MeHa^MCHT – нрННУ,НiiН, КОНУ,еimi н нрoуесн, Vn-НBesHTeT CnHraAyHyM, Beorpa^, 2007.

EMPLOYEE MOTIVATION IN SECURITY POSITIONS AS A HUMAN RESOURCES MANAGEMENT FACTOR

Abstract: Motivation is a process in which employees, upon an unfulfilled need, direct their actions towards a goal they have set. It can be defined as a process of engaging, directing and maintaining human behavior towards achieving set goals. Process of motivation is based on three basic elements: need, action and reward. All theories of motivation can be divided into two groups: content theories and process theories. Content theories answer the question of what motivates human actions, while process theories answer the question of how human behavior is motivated and uncovers the processes by which people are motivated to do certain activities.

Key words: *motivation, management, human resources, security employees.*

Tihomir Šujster, Goran Ribičić
Polijska akademija Zagreb, MUP – RH

NOVI NAČIN KOMUNICIRANJA HRVATSKE POLICIJE S JAVNOŠĆU (POČETAK SURADNJE SA ZAJEDNICOM)

Sažetak: Suradnja policije sa zajednicom je važna komponenta koja se sastoji od dva osnovna načela. Prvo načelo je da se policijski djelatnici doista obučavaju u vještinama koje su im potrebne, dok drugo načelo podrazumijeva spremnost policijskih djelatnika na udovoljavanje svim zahtjevima društva, uključujući i promjene koje se događaju u tom društvu.

Nažalost, u posljednje vrijeme su žalbe protiv policije sve brojnije, a mnoge su povezane s nekim kulturološkim aspektima policijskog zanimanja. Najčešći primjeri su: zloraba ovlasti, prekoračenje policijskih ovlasti, a ponekad i diskriminacija manjina. Kad je policija u pitanju, javnost pravi jasnu razliku između onih neodgovarajućih i prihvatljivih elemenata njihova ponašanja, te onih policijskih djelatnika koji ne prihvaćaju i onih koji prihvaćaju vrijednosti društva na civilizacijskoj razini. Većina policajaca također poštuje iste uvriježene vrijednosti društva.

Ključne riječi: *Komunikacija, javnost, mediji, policija, društvo.*

UVOD

Suradnja policije sa zajednicom je važna komponenta koja se sastoji od dva osnovna načela. Prvo načelo je da se policijski djelatnici doista obučavaju u vještinama koje su im potrebne, dok drugo načelo podrazumijeva spremnost policijskih djelatnika na udovoljavanje svim zahtjevima društva, uključujući i promjene koje se događaju u tom društvu.

Pitanje koje se samo nametalo do sada jest: “Zašto je tako teško promijeniti policijsku praksu u komuniciranju s javnošću i širom društvenom zajednicom?” Do sada su se najčešće mogla čuti objašnjenja policije da je, s obzirom na konspiraciju posla, nemoguće bolje surađivati, što se pokazalo u posljednje vrijeme kao netočna tvrdnja.

Nažalost, u posljednje vrijeme su žalbe protiv policije sve brojnije, a mnoge su povezane s nekim kulturološkim aspektima policijskog zanimanja. Najčešći primjeri su: zloraba ovlasti, prekoračenje policijskih ovlasti, a ponekad i diskriminacija manjina. Kad je policija u pitanju, javnost pravi jasnu razliku između onih neodgovarajućih i prihvatljivih elemenata njihova ponašanja, te onih policijskih djelatnika koji ne prihvaćaju i onih koji prihvaćaju vrijednosti društva na civilizacijskoj razini. Većina policajaca također poštuje iste uvriježene vrijednosti društva.

Priroda policije je, međutim, takva da policijski službenici razvijaju specifične vrste poštovanja za različite kategorije ljudi u zajednici. Naravno da takvo shvaćanje nije opravdano, pa se i na tom problemu radi da bi ga se što brže i kvalitetnije riješilo. Stereotipiziranje u policiji ima zadatak potkrepljivanja percepcije o njihovoj uspješnosti, pa policijski službenici traže "neuobičajene" slučajeve i sami razvijaju vlastite kriterije o tome što je vrijedno njihove aktivnosti. Većina kriterija je postala dijelom kolektivnog zajedničkog mišljenja. Takav način razmišljanja je moguć u uobičajenom policijskom poslu, ali posljedica za zajednicu može biti vrlo ozbiljna, te je stoga neophodna suradnja sa zajednicom, kao i što bolja komunikacija sa medijima.

Da bi suradnja s javnošću i zajednicom mogla početi i funkcionirati, potrebno je to i zakonski regulirati. Vlada Republike Hrvatske je to i učinila u Zakonu o policiji. Zakonom o policiji se pokušalo udovoljiti Temeljnim načelima rada policije u demokratskim društvima.

Okvir 1: Temeljna načela policije u demokracijama

- *U promjeni prava i sloboda svatko će biti podložan samo onim ograničenjima koja su utvrđena zakonom.*
 - *Ograničenja u primjeni prava i sloboda bit će samo ona koja su potrebna kako bi se osiguralo priznavanje i poštivanje prava drugih, te kako bi se ispunili zahtjevi morala, javnog reda, te općeg dobra u demokratskom društvu.*
 - *Svatko ima pravo sudjelovati u upravljanju svojom zemljom, izravno ili putem slobodno izabраниh predstavnika.*
 - *Volja naroda je temelj ovlasti vlasti.*
 - *Volja naroda bit će izražena na periodičnim i poštenim izborima, pri čemu će pravo glasa biti jedinstveno i jednako za sve.*
 - *Svako tijelo za provedbu zakona bit će predstavnik zajednice u cjelini i bit će joj odgovorno.*
 - *Svatko ima pravo na slobodu mišljenja, izražavanja, okupljanja i udruživanja.*
 - *Svi policijski službenici dio su zajednice i zadaća im je služiti joj.*
-

CILJ I ZADAĆA RADA

Cilj rada je utvrditi značajnost komuniciranja policije s javnošću, putem medija (TV, interneta, dnevnog tiska i drugih glasila), koja će omogućiti značajniji položaj policije u društvenoj zajednici.

Zadaća ovog rada je opisati metode rada policije u Republici Hrvatskoj koje omogućuju bolju komunikaciju s javnošću, odnosno uspostavi bolje suradnje sa širom društvenom zajednicom.

NOVI NAČIN KOMUNICIRANJA S JAVNOŠĆU

Osnovna novina novog pristupa komuniciranja s javnošću Ministarstva unutarnjih poslova (MUP) je obnovljena web-stranica, što ujedno znači i otvaranje prema glasilima javnog informiranja. Po pokazateljima u Republici Hrvatskoj izravno se internetom služi oko 600 tisuća građana, a posredno preko njih i puno više, te se takva neposredna internet komunikacija s javnošću čini nužnom za približavanje jednog takvog Ministarstva, koje je do sada slovalo za vrlo konspirativno tijelo.

Instaliranjem svojih web-stranica, MUP, sukladno proklamiranim načelima, nastoji ostvariti što bolju komunikaciju s javnošću da bi šira društvena zajednica imala veću preglednost i kontrolu rada policije. Osim dnevnih vijesti o svim sigurnosnim događajima, ubuduće će stranice biti obogaćene statističkim pregledima koji će kvantificirati sve sigurnosne pojave iz djelokruga Ministarstva.

Na tim stranicama će se naći savjeti i upute građanima, što podrazumijeva način komuniciranja građana i policije, te rješavanje svih građanskih statusnih pitanja iz nadležnosti MUP-a. Bit će prezentirane upute o razvijanju samozaštite kulture građana, kao i upute kako građani mogu nadzirati rad policije. Unatoč težem početku nego što se očekivao (neki policijski službenici nisu na vrijeme ažurirali relevantne podatke prema službenicima koji uređuju web-stranicu), o kvaliteti informacija na web-stranici svjedoči činjenica da ih dnevne novine sve više koriste i navode kao službeni izvor MUP-a.

UTJECAJ NA JAVNOST

Javnost kao jedan od najvažnijih kritičara i revizora svake institucije koja je financirana proračunskim novcem, mora biti brzo i efikasno informirana i uključena u rad policije. Svaka prava demokratska država se oslanja na rad

sa zajednicom. Policija u Republici Hrvatskoj je pokrenula neke akcije gdje je računala na potporu zajednice.

Jedna od akcija, (opisana u nastavku), izvrstan je primjer kako utjecaj javnosti može pomoći policiji u nakani da zajednica bude izvještena na vrijeme o relevantnim događajima, a da odmah i pomaže u suzbijanju negativnih pojava koje se tiču sigurnosti šire društvene zajednice.

U elektronskim medijima, zbog izravnih kontakata Ministarstva s uredništvima, stanje sigurnosti na cestama ove godine je dobilo iznimno veliku pažnju, a često su vijesti iz sigurnosti prometa bile udarne kako u elektronskim, tako i u pisanim medijima. Veliku pozornost u medijima su dobivali i apeli MUP-a na oprez u prometu. Tako je u 92 posto slučajeva izvor podataka o problematici i događajima s područja sigurnosti cestovnog prometa bila policija, odnosno Ministarstvo unutarnjih poslova. Takvo predstavljanje problematike sigurnosti cestovnog prometa nije bilo slučajno, već je tome prethodilo planiranje u okviru "Nacionalnog programa". Time se htjelo senzibilizirati javnost na pojačano fokusiranje spram sigurnosti na cestama, a pogotovo prije i za vrijeme turističke sezone. Međutim, dogodio se zanimljiv paradoks. Javnost se aktivnije uključila u akciju nego prije u neke slične akcije, ali se možda zbog žestine prezentacije u medijima u javnosti stekao dojam da je ovo najtragičnije ljeto na našim cestama. Primjerice, u razdoblju od tri ljetna mjeseca samo u tiskanim medijima objavljeno je 1374 napisa o događajima u prometu i problemima sigurnosti na cestama. Ocijenjeno je da takav pristup ima pozitivan utjecaj na stanje sigurnosti u prometu, jer građani iz dana u dan postaju sve više svjesni kakve opasnosti vrebaju na našim cestama i to ih potiče na razmišljanje kako svojim ponašanjem mogu zaštititi sebe i druge sudionike u prometu. Uz takvu svijest građana lakše je policiji provoditi sve represivne, nadzorne i preventivne mjere za povećanje sigurnosti u prometu, što je i bio cilj cjelokupnog programa za bolju sigurnost u prometu. Računajući zaključno s 1.septembrom 2010, sveukupno u ovoj godini, u usporedbi s istim razdobljem prošle godine, bilježimo 4,5 posto manje prometnih nesreća i 2,2 posto manje poginulih.

Suočena s velikim tragedijama gdje je uzrok bilo oružje, policija je u Nacionalni program uvrstila dobrovoljnu predaju oružja, streljiva i eksplozivnih sredstava još uvijek u posjedu građana. Taj program sadrži opću amnestiju za građane koji, bez obzira na porijeklo i vrstu, predaju svoje oružje. Ujedno program sadrži i aspekt humanitarne misije u zajednici, poput razminiranja, dobrovoljnog davanja krvi ili akcije za očuvanje okoliša. Uključenjem svih ministarstava, škola, fakulteta, raznih udruga, kao i naravno medija, daje se poruka da svi zajedno mogu pomoći zajednici, čiji su i sami članovi. Kampanja se vodi pod geslom *Zbogom oružje* pojačana porukom *Učinimo svoju obitelj sigurnom*.

Od dana početka akcije Programa, policijska analitika prati dinamiku povrata oružja, ocjenjujući pri tome koje su akcije i poruke ostavile najdublji dojam i odjek u javnosti, te koji je njihov učinak na predaju oružja od strane građana.

UTJECAJ ZAJEDNICE NA POLICIJU

Cilj policije i društvene zajednice je što bliža suradnja na obostranu korist, te uz minimum političkog uplitanja osigurati građanski nadzor nad policijom i držati policijske službe u blizini zajednice. U većini demokratskih zemalja nađeno je rješenje u vidu partnerstva sa zajednicom u kojoj postoji i djeluje policijski sustav, u partnerstvu s lokalnom ili regionalnom upravom koja bi nadzirala policiju i bila odgovorna vladi. U takvom sustavu postoje razne mogućnosti utjecaja na policijski posao; na primjer poput žalbenog procesa protiv postupaka policije. Za takav proces postoje razni instrumenti i poluge koje izvršavaju proces bez obzira na koga se odnosi žalba u policijskoj hijerarhiji.

Kada je riječ o policijskim službenicima u demokratskom društvu, njihova uloga je prvenstveno očuvanje javnog reda i mira, zaštita slobode i prava građana. Policija je prva crta u borbi za održavanje i poštivanje zakona, te je jedina institucija koja je ovlaštena primjenjivati represivne mjere. U primjenjivanju svojih ovlasti policija mora voditi računa o ljudskim pravima, te pravima pojedinca prema kome se postupa. Postupanje se ne smije temeljiti na strahu, zastrašivanju, moći, nego na zakonitosti, profesionalizmu i časti. Zaštita, poštivanje i promicanje ljudskih prava su obveza svake demokratske vlasti, a na policiji je obveza da se to i upražnjava u svakodnevnom životu na dobrobit društvene zajednice.

RAD POLICIJE KOJIM SE ZASTUPA ZAJEDNICA

Značajan aspekt rada policije u demokratskim društvima, koji se uvodi i u MUP RH, je pojam “demokratski rad policije” kao jedan od načina provođenja vlasti u državama stabilne demokracije. Pošto su demokratski procesi i oblici vlasti temeljna ljudska prava, pojam demokratskog rada policije temelji se na tim pravima. Dakle, policija treba održavati društveni poredak, ali ujedno i društveni mir, kako bi se politički procesi mogli provoditi na ustavan način, te kako bi se mogla uživati politička prava potrebna za te procese. Policija bi trebala biti servis zajednice koji ujedno kontrolira i štiti tu zajednicu na način da joj omogućuje konzumiranje demokracije na najbolji način, putem ostvarivanja svojih prava i obveza.

Policijski službenici moraju u dovoljnoj mjeri osiguravati predstavljanje zajednice kojoj služe. To se posebno odnosi na etničke i političke odnose u društvenoj zajednici, kako bi se smanjile eventualne nepotrebne napetosti. Tako je MUP imao važnu ulogu u mirnoj reintegraciji Hrvatskog Podunavlja, gdje je upravo policija bila zadužena za uspostavljanje povjerenja u Republiku Hrvatsku kao pravnu državu. U kolikoj mjeri joj je to uspjelo, možemo procijeniti iz činjenice da do sada nije došlo do većih incidenata. Djelomično je to rezultiralo iz suradnje sa zajednicom putem etnički mješovite policije. Taj je vid suradnje poboljšao komunikaciju sa javnošću koja je to blagonaklono podržala.

U policijskim službama manjinske skupine trebaju biti odgovarajuće zastupljene poštenim i nediskriminirajućim primanjem u službu policajaca, te politikom koja pripadnicima tih skupina omogućuje napredovanje unutar službe, zbog odjeka u javnosti i homogenizacije šire društvene zajednice.

Razmatranje rada policije u demokratskim društvima stavlja naglasak na političke aspekte rada policije, što može biti vrlo osjetljivo područje. Okolnosti u tranzicijskim zemljama policiji stvaraju osobite teškoće, pa u takvim slučajevima policija mora biti osobito osjetljiva na potrebe za nepristranošću i nediskriminacijom. U zemljama gdje demokracija ima dugu tradiciju, postoji tendencija umanjivanja političkih aspekata rada policije s težnjom da policija ostane nestranačka, nepristrana i danas popularno nazvano "depolitizirana". S isključivo takvim mišljenjem može se upasti u zamku da policija može biti bez utjecaja na politiku i političko stanje u zajednici. U općenitom smislu, rad policije ponekad je vrlo politička djelatnost koja direktno utječe na zajednicu, a samim time i na javnost. Primjer je već navedena mirna reintegracija Podunavlja, gdje je policija obavila institucionalizaciju čitave regije, te je vratila povjerenje tamošnje zajednice u socijalizaciju s ostalim dijelom Hrvatske.

MUP je osim standardnih ljudskih prava, novog načina ponašanja prema zajednici i javnosti, u svom radu usvojio i novi način komuniciranja policijskih službenika na terenu (vidi Okvir 2).

Okvir 2: Praktični koraci primjene međunarodnih standarda

- *Uvijek se pokazuje politička neovisnost i nepristranost.*
 - *Upoznaje se s ljudima u zajednici u kojoj se radi.*
 - *Zbližavanje sa zajednicom - uvijek ići u ophodnju pješke kada je god to moguće.*
 - *Za vrijeme političkih skupova i političkih prosvjeda pokazivati toleranciju, te imati na umu da je primarni cilj služiti zajednici da se svaki pojedinac osjeća sigurno, ali da se pri osiguravanju pojedinca, ne ide na štetu osobne slobode i prava drugog pojedinca ili zajednice.*
-

KODEKS PONAŠANJA

Učinkovita provedba zakona zahtijeva ravnotežu između potrebe sigurnosti i održavanja mira, s jedne strane, i potrebe neutjecanja na prava bez zastrašivanja, s druge strane. Kodeks ponašanja policijskih službenika nalaže svim službenicima zadaću služenja zajednici. Ovo zahtijeva da službe za provedbu zakona pokušaju i moraju osigurati da svi građani imaju slobodno izražavanje svojih stavova i mišljenja ne zadirući u tuđa prava.

Kodeks ponašanja također predviđa da policijski službenici poštuju temeljna ljudska prava, da omoguće građanima da na demokratskim izborima izraze svoju slobodnu volju, s time da ih policija štiti od izbornih prijevара i korupcije. Ovo je izuzetno važno zbog tendencije da se smanji mogućnost utjecaja na autentičnost izbornih rezultata, jer je tu korijen povjerenja zajednice i javnosti u policiju.

Svi ovi nabrojani razlozi argumentiraju da je policija kao važan činilac sigurnosti u društvu vrlo veliki politički čimbenik, te se ne može u potpunosti suglasiti s mišljenjima da se policija može depolitizirati. Možda u smislu stranačkog utjecaja da, ali utjecaja na javnost i zajednicu to nije moguće. Pošto je policija zadužena za održavanje društvenog poretka, provođenje zakona i ostalih institucionaliziranih radnji, policija htjela ili ne radi po zapovijedi vladajuće strukture, a to su političke stranke, koalicije, razni lobiji i političari.

Da bi se to ipak minimaliziralo, osim zakonskih ograničenja, policija donosi svoj kodeks ponašanja koji približava policijske službenike zajednici. Tako je i MUP RH u rujnu 2001. donio svoj kodeks ponašanja pod nazivom – ETIČKI KODEKS POLICIJE. Zanimljivo je da je taj kodeks stupio na snagu potpisom dvije trećine policijskih službenika, što ukazuje na novi način priznavanja jednog dokumenta u hrvatskoj policiji. Ovakav način usvajanja kodeksa je preslika Ustavnog zakona o mijenjanju Ustava Republike Hrvatske. Inače, kodeks je u skladu s međunarodnim kodeksom, koji je na snazi u demokratskim zemljama.

ZAKLJUČAK

Zaključno možemo reći da se rad policije koji odgovara zajednici može postići na tri načina:

- **zakonski** – kao i svi pojedinci i institucije u državama gdje postoji vladavina zakona, policija odgovara zakonu;

- **politički** – policija odgovara javnosti kojoj služi putem demokratskih vladinih institucija. Na ovaj način, njezina politika i praksa provedbe zakona dolaze pod oko javnosti;
- **gospodarski** – policija odgovara za način koji koristi dodijeljena joj sredstva, te je i taj način vrlo efikasan za oblik demokratskog nadzora nad čitavom upravom policijske službe.

O budućem nadzoru MUP-a razmišlja se u smjeru razrade neformalnih metoda odgovornosti s posebnim aspektom na lokalnu razinu, kao što je grupa skupina za vezu između policije i građana. S tim oblikom odgovornosti smatra se da policija može biti kudikamo svjesnija i odgovornija na konkretne potrebe lokalne, pa i šire društvene zajednice.

Sve navedeno u radu je korišteno ili će se tek koristiti u komunikaciji s javnošću i zajednicom, te je evidentno da je MUP zauzeo drugačiji pristup komuniciranja na obostranu korist. Postoje još i ambiciozniji planovi, koji nisu za sada dostupni javnosti budući da unutarnji preustroj MUP-a još uvijek nije obavljen. Tendencija je da se u rad prezentacije MUP-a uključi što više javnost i to pomoću natječaja koji su dostupni u javnim medijima, a ne kao što je bila praksa da se sve rješava unutar same institucije, što je prečesto rezultiralo lošim rješenjima.

Ukratko, možemo zaključiti da se policija Republike Hrvatske otvorila prema javnosti i zajednici na novi način. No, da bi usvojila novi način rada, treba proteći još neko vrijeme pa da, osim komunikacije sa javnošću, i rad same policije na terenu bude komunikacija sa zajednicom koja kreira mišljenje javnosti, jer su to usko povezane varijable koje utječu jedna na drugu.

LITERATURA

Bornschiefer, Chase– Dunn. *The Future of Global Conflict*, London: Sage Publications, 1998.

Grupa autora. *Međunarodne financijske institucije*, Zagreb: IMO, 1996.

Mander, Goldsmith. *The Case Against the Global Economy And for a Turn Towards the*

Local, San Francisco: Sierra Club Books, 1996.

Danaher, Burbach. *Globalize This*, Monroe: Common Courage Press, 2000.

Altvater, Mahnkopf, *Oekonomie, Oekologie und Politik in der Weltgesellschaft*, Munster:

Westfaelisches Dampfboot, 1996.

Bisogno M. *Croatian Labor Market in Transition*, Background paper, World Bank, 2000.

- Domac I. *Macro Policy Note on Croatia: Assessment of Key Selected Issues*, World Bank, October 1999.
- La Ferrara E. *Inequality and Participation*, Bocconi University, April, 1998.
- Gomart E. *Social Assessment of Poverty in Croatia*, Background paper, World Bank, 2000.
- Madžarević-Šujster S. *Croatia: Social Expenditure 1994-1999*, World Bank, 2000.
- World Bank. *Croatia: A Policy Agenda for Reform and Growth*, 1999.
- World Bank. *Making Transition Work for Everyone* 2000.
- Sačić, Željko, *Korupcija i njezino suzbijanje u svijetu i Hrvatskoj*, Zagreb: Policija i sigurnost br. 1-2, 1998.
- Skupina autora. *Hrvatska u 21. stoljeću - nacionalna sigurnost*, Zagreb: Ured za strategiju razvitka Republike Hrvatske, 2001.
- Štulhofer, Aleksandar. *Nevidljiva ruka tranzicije*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo/Zavod zasociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2000.
- Tatalović, Siniša. *Manjinski narodi i manjine*, Zagreb: Prosvjeta, 1997.
- Tatalović, Siniša. *Upravljanje u političkim sustavima i sustavima obrane*, Zagreb: DEFIMI, 1996.
- Vitosh Research / USAID. *Međunarodno istraživanje korupcije*, 2002.
- World Bank. *Croatia: A Policy Agenda for Reform and Growth*, 1999.
- World Bank. *Anticorruption in Transition, A Contribution to the Policy Debate*, 2000.
- Visoko povjerenstvo za ljudska prava, Centar za ljudska prava, Tiskovina za stručnu obuku br.8, *Ljudska prava i policija*, Priručnik za obuku policije o ljudskim pravima,
- Ujedinjeni narodi, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, 2000.

Abstract: The cooperation between the police and the community is an important component based on two key principles. The first principle is that police employees are really trained with respect to the skills they need, whereas the second principle refers to the police employees' readiness to answer to the community needs, including the changes happening in the community itself.

Unfortunately, there has been an increasing number of complaints against police recently, many of which are related to a cultural aspect of their profession. The most common examples of complaints are: abuse of power, breach of duty and sometimes ethnic minority discrimination. As for the police, the public differentiate between inappropriate and acceptable examples of their conduct, between those police employees who do and who do not respect the values of the society. Most police officers respect the traditional values of their society.

Key words: communication, public, media, police, society.

Aco Bobić
Okružni zatvor, Novi Sad

MOGUĆNOST PRIMENE EVROPSKIH ZATVORSKIH PRAVILA U ZATVORIMA NA PODRUČJU REPUBLIKE SRBIJE

Rezime: Posledice procesa tranzicije koja je zahvatila Republiku Srbiju, kao i zemlje u regionu, zahvatile su sve pore društvenog življenja, a samim tim i sferu izvršenja krivičnih sankcija. Pre svega, došlo je do velike ekonomske, političke, kulturne, ali i moralne krize, gde se izdvojio jedan mali krug bogatih ljudi, koji su do svog bogastva došli na sumnjiv način. S druge strane, pojavio se veliki broj radnika koji su ostali bez posla, što je njih i njihove porodice dovelo na rub materijalne egzistencije. To je, između ostalog, imalo za posledicu i enormno povećanje stope kriminala.

U takvim uslovima dolazi do povećanja broja lica koja se nalaze u zatvorima, a time se javlja veliki problem adekvatnog smeštaja i rada sa licima lišenim slobode. Problem prebukiranosti zatvorskih ustanova i adekvatnog procesa resocijalizacije osuđenika, povlači za sobom i nemogućnost dosledne primene Evropskih zatvorskih pravila u penalnim uslovima na području Republike Srbije. Ovu činjenicu menadžment zatvora mora da prihvati i da preduzme odgovarajuće korake u smislu proširenja smeštajnih kapaciteta ustanova, kao i u stvaranju preduslova za uspešnu resocijalizaciju osuđenih lica. Ona bi se sprovodila kroz radno angažovanje, slobodne aktivnosti, obrazovanje osuđenih lica, kao i slobodu veroispovesti. S druge strane, neophodno je stvoriti uslove za dosledno poštovanje zagarantovanih ljudskih prava osuđenih lica koja bi se sprovela preko zaposlenih u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija Republike Srbije. To zahteva angažovanje svih raspoloživih resursa za edukaciju zaposlenih koji rade sa osuđenim licima kako bi prihvatili način rada koji preciziraju Evropska zatvorska pravila.

U procesu tranzicije našeg penalnog sistema neminovni su i otpori promenama novom načinu rada sa osuđenim licima. Ako se žele prihvatiti i implementirati pozitivni evropski stilovi rada, onda se moraju uložiti veliki naponi i timskim radom se mora istrajati na tom putu evropskih integracija.

Ključne reči: *tranzicija, Evropska zatvorska pravila, osuđenici, promene*

Sistem izvršenja krivičnih sankcija

U društvenoj samoodbrani i reakciji na kriminalitet, sistem izvršenja krivičnih sankcija ima specifičnu ulogu određenu kaznenom politikom, prihvaćenim i etabliranim civilizacijskim i kulturnim nivoom društva, etičkim i humanističkim vrednostima koje se postavljaju kao društvena norma, naučnim i ekonomskim potencijalima u kojem se društvo nalazi kao celina.¹ Ove determinante istorijski su određivale karakter društvene reakcije na kriminalna ispoljavanja kao kazneni, preventivni i prevaspitni sistem, sa željom da usmeravaju društvo u određenom pravcu, usaglašenom sa evropskim, ali i svetski postavljenim razvojnim tendencijama razvijenih društvenih zajednica.²

To što se zemlja nalazi u tranziciji i za regulisanje društvenih problema usvaja evropske standarde, odrazilo se i na donošenje potpuno novog zakonodavstva o krivičnim sankcijama i njihovo primenjivanje u nadležnim institucijama. Dolazi do velikih zaokreta. Pored neophodnih kaznenih mera, osuđeniku se pristupa sofisticiranije i humanije. Vodi se računa da on ne može i ne sme da gubi osnovna ljudska prava i da se mere resocijalizacije, u širem smislu njihovog značenja, moraju primenjivati.

Pojam sistema izvršenja krivičnih sankcija obuhvata pozitivne pravne propise jedne države u kojima je regulisan način njihovog izvršenja, druge pozitivne propise koji se odnose i na osuđena lica, kao i metode, sredstva i mere koje obuhvata sistem u cilju readaptacije ili resocijalizacije počinitelja krivičnih dela.³

Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija formirana je Uprava za izvršenje zavodskih sankcija, kao organ uprave u sastavu Ministarstva pravde Republike Srbije koji organizuje, sprovodi i nadzire izvršenje kazni zatvora, maloletničkog zatvora, mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi i obaveznog lečenja i čuvanja alkoholičara i narkomana,⁴ kao i vaspitne mere upućivanja u vaspitno-popravne domove.

1 «Ne verujem da je ikada u razvoju krivičnog zakonodavstva u nekoj zemlji donet tako savršen i pragmatičan zakon koji nije trebalo menjati i dopunjavati. Po svojoj prirodi krivično zakonodavstvo spada u dinamičnu pravnu oblast koja mora da prati ekonomske, političke, socijalne, ideološke i druge promene u društvu, a posebno stanje i kretanje kriminaliteta.» Ljubica Lazarević, *Kritički osvrt na neka rešenja u krivičnom zakoniku Srbije*, u: *Pravni život*, časopis za pravnu teoriju i praksu, tematski broj, *Pravo i humana budućnost*, broj 9, Beograd, 2006, tom I, str.20.

2 *Kazne i njihovo izvršenje*, u: Dragoljub Atanacković, *Penologija*, Beograd, 1988, str.273-280; Radivoj Stepanov, Valentina Sokolovski, *Pravo i dostojanstvo*, u: *Pravni život*, časopis za pravnu teoriju i praksu, tematski broj, *Pravo i univerzalne vrednosti*, broj 12, Beograd, 2005, tom IV, str.761-775.

3 Borislav Marić, Ivan Bulatović, navedeno delo; B.Marić, *Kazneno-popravni zavodi otvorenog tipa, reforma sistema izvršenja krivičnih sankcija*, Udruženje za penologiju Jugoslavije, Beograd, 2000; *Ustanove za izdržavanje kazne*, u: Dragoljub Atanacković, *Penologija*, Beograd, 1988, str.280-284.

4 Bez obzira što se statistički saznaje da je broj alkoholičara i narkomana prisutnih na teritoriji Republike Srbije ogroman, pravog istraživačkog poduhvata nije bilo. O brojkama se daleko više nagada i licitira. Ipak, postoji svest o ogromnoj grupi zahvaćenog bolestima zavisnosti koje ujed-

Zakon koji je na snazi odredio je, stoga, sledeću kategorizaciju:

1. Kazneno-popravni zavod i Okružni zatvor – za izvršenje kazne zatvora;
2. Kazneno-popravni zavod za žene – za izvršenje kazne zatvora i maloletničkog zatvora izrečene ženama;
3. Kazneno-popravni zavod za maloletnike – za izvršenje kazne maloletničkog zatvora;
4. Specijalna zatvorska bolnica – za lečenje osuđenih i pritvorenih lica, za izvršenje mere bezbednosti i obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, obaveznog lečenja alkoholičara i obaveznog lečenja narkomana;
5. Vaspitno-popravni dom – za izvršenje vaspitne mere upućivanja u vaspitno-popravni dom;
6. (brisana).⁵

Organizaciona struktura kazneno-popravnih domova i zavoda je poslednjih nekoliko decenija više puta menjana.⁶ Formalnu organizaciju zatvora čine organizaciona struktura i pravila kojima je uređeno njihovo funkcionisanje. Organizacionu strukturu zatvora lakše je predstaviti kao šemu organizacije u kojoj su vertikalno raspoređeni brojni subjekti i službe čija je delatnost usmerena na postizanje određenih prevaspitnih ciljeva.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbije određuje vrste službi u zatvorima i ukazuje na poslove kojima se one bave.

U ustanovama mogu postojati sledeće službe:

1. Služba za prevaspitanje;
2. Služba za obezbeđenje;
3. Služba za obuku i upošljavanje;
4. Služba za zdravstvenu zaštitu;
5. Služba za opšte poslove.⁷

no predstavljaju deo društva koje regrutuje osobe u pojedinačnom i organizovanom kriminalu. Gledajući sa današnje pozicije, nacionalne strategije društvene odbrane i samozaštite, osim verbalnih izjava vrha državnih organa, ne postoji državni sistem odbrane od ovog društvenog zla. Vidi: B. Đukanović, J. Bukelić, I. Dimitrijević, Z. Stojović, J. Knežević-Tasić, M. Bešić, *Iluzija stvarnosti-alkohol i droge*, Podgorica, 2001, poglavlje: «Rezultati istraživanja», str.153-236.

- 5 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Sl. glasnik RS, br. 85/2005 i 72/2009, Beograd, 2009, str.18., Bošković, Milo; Radoman, R.: *Penologija, Vrste kazneno – popravnih zavoda*, Novi Sad, 2002, str.207 – 220; uporedi sa: *Vrste ustanova za izdržavanje kazne zatvora i njihova kategorizacija*, u Atanacković, D.: *Penologija*, Beograd, 1988, str.280 – 285; Marić, B.; Bulatović, I.: *Sistem izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji*, Udruženje penologa Srbije, Beograd, 2004, poglavlje: «Kategorizacija kazneno popravnih zavoda», str. 39 – 167; Radovanović, D.: *Kategorizacija ustanova za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji*, Reforma sistema izvršenja krivičnih sankcija, Udruženje penologa Jugoslavije, Beograd, 2000; Nikolić, Z.: *Penologija sa sistemom izvršenja krivičnih sankcija*, J. R. Braća, Beograd, 1996; *Zakon o izvršenju krivičnih sankcija*, Beograd 2006, str.4.
- 6 Borislav Marić, Ivan Bulatović, *Sistem izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji*, poglavlje: «Kategorizacija kazneno-popravnih zavoda», Beograd, 2004, str.39-41.
- 7 «Imajući u vidu da instruktori najveći deo vremena, od svog ostalog osoblja kazneno-popravne ustanove, provode s osuđenima, oni se pojavljuju i kao vaspitači, jer su u mogućnosti da kroz rad

Svi zaposleni u navedenim službama, zajedno sa licima lišenim slobode, čine društvenu zajednicu zatvora. Osuđena lica kao takva čine zatvorsku ili osuđeničku zajednicu.

Pod osuđeničkom zajednicom podrazumevamo zatvorsku sredinu u kojoj osuđeni izdržavaju vremensku kaznu lišenja slobode.⁸ Ona je, pre svega, specifična delinkventna sredina, organizovana kao životna i radna zajednica u kojoj se odvija proces prevaspitanja i resocijalizacije. Tu se odigrava veoma složen postupak integracije osuđenika različitih karakternih osobina i sklonosti, socijalno neprilagođenih lica, ograničenih sloboda i posebnih vrednosnih stavova koji su u suprotnosti sa ograničavajućim normama života.

Tako heterogen kolektiv, različitih karakternih, starsosnih, obrazovnih, zdravstvenih i socijalnih obeležja, predstavlja dinamičku sredinu, sa čestim fluktuacijama, unutrašnjim spontano organizovanim grupama, strukturom i hijerarhijom, koje ograničavaju strogi zatvorski šabloni pojedinačnih i grupnih ambicija. U takvoj zajednici nužno se pojavljuju konflikti između osuđenika i zatvorskog osoblja, između samih osuđenika, koji se mogu manifestovati u raznim oblicima. Uz to i čežnja za statusom i nametanjem autoriteta koju pokazuju osuđenici, podstiče ionako dezintegrativne tenzije koje otežavaju prevaspitnu i rehabilitacionu funkciju.⁹

Iz napred iznetog jasno se vidi da je sistem izvršenja krivičnih sankcija veoma složen, kao i da je osuđenička zajednica jedna veoma specifična sredina, što sve zajedno daje velike predispozicije da se u jednom takvom složenom sistemu pojavi korupcija kao »način komuniciranja«.

Pojam zatvorskog menadžmenta

Da je upravljanje zatvorima odgovoran i veoma ozbiljan zadatak, vidljivo je i po tome što su o postavljanju odgovornih ljudi na ta mesta odlučivali suvereni ili vlade u određenim državama. U Republici Srbiji upravnika zavoda

utiču na stavove osuđenika.» Milo Bošković, navedeno delo, str.153-156.

8 «Pravo postoji samo u društvu, pa proizlazi da su sve njegove pojave – društvene pojave, što se ne može tvrditi i obrnuto: da su sve društvene pojave i pravne pojave. Dio društva čini pravo, pravne pojave, među njima i pojava ostvarivanja prava, koja je, kao takva, društvena pojava, sa nizom elemenata unutar sebe, svakako pravnih elemenata.» Slobodan Blagojević, *Pravo i stvarnost*, Beograd, 1995, str.97. Vidi: «Briga države za pozitivu, posebno fizičku dobrobit građana», u: Vilhelm fon Humbolt, *Ideje za pokušaj određivanja granica delotvornosti države*, Novi Sad, 1991, str.19-45.

9 Dr Radoman M.: *Penologija i sistem izvršenja krivičnih sankcija*, Pravni fakultet, Novi Sad-Beograd, 2003; *Teorijski i praktični problemi jugoslovenskog kaznenog zakonodavstva*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1996, članak: Danilo Subotić, «Kazna lišenja slobode sa posebnim osvrtom na ukidanje smrtne kazne», str.26-32; Nataša Mrvić, Đorđe Đorđević, *Mogućnosti reformisanja jugoslovenskog sistema krivičnih sankcija*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, god. XXI, br.1-2, Beograd, 1992, str.7-33; Lj. Lazarević, *Sistem krivičnih sankcija*, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, 1987, br.2, str.34. B. Čejović, *Sistem krivičnih sankcija i budući razvoj jugoslovenskog krivičnog zakonodavstva*, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, 1989, br.4, str.38.

raspoređuje ministar nadležan za pravosuđe, na obrazložen predlog direktora Uprave i na mandat od pet godina.¹⁰ Načelnika Službe na obrazložen predlog upravnika zavoda, uz saglasnost direktora Uprave, raspoređuje, takođe, ministar nadležan za pravosuđe.¹¹ Međutim, bez obzira ko postavlja rukovodstvo zatvora, odgovornost i obaveza tih ljudi neće se menjati niti smanjivati jer je zatvor, ma kog ranga bio, uvek zatvor. To u suštini znači da nijedan novi ZIKS neće moći da oslobodi upravnike zadatih okvira propisanih zakonom jer u skladu sa njim on mora da ih sprovodi. Nijedan zakon ne može da promeni karakter i suštinu zatvora kao totalne ustanove u kojoj se živi i radi 24 časa i koja funkcioniše po svojim zakonitostima (formalni i neformalni sistem između zaposlenih i osuđenih, i slično). Za postavljanje upravnika zatvora i njegovih saradnika nisu bitni samo formalni razlozi, nego i prethodno iskustvo, razumna širina ličnosti, umešnost u komunikaciji, sposobnost za timski rad i motivisanje zaposlenih.¹²

Kako onda izabrati upravnika zatvora i njegove saradnike i kako ih osposobiti da efektivno i efikasno upravljaju ustanovom? Dosadašnja iskustva u upravljanju zatvorima pokazuju da je moguće da se neko osposobi za dobrog upravnika i onda kada do postavljenja nije imao slično ili isto iskustvo, kako se to ZIKS-om i drugim podzakonskim aktima inače, s pravom, određuje.¹³ Rezultati su uvek zavisili od toga kakva je on osoba i da li ima predispozicije za rad sa ljudima, odnosno da li je razumno široka ličnost ili, kako se to u psihologiji kaže, empatična ličnost.¹⁴ Hoće li neki zatvor biti efektivan i efikasan zavisi od načina upravljanja u njemu. Menadžment zatvora može se uklopiti u definiciju menadžmenta, a to je: «...proces usmeravanja ponašanja drugih prema izvršavanju određenih zadataka. To je svojevrsna kombinacija proizvodnih faktora radi postizanja određenih ciljeva... Postoji razlika između menadžmenta i vođenja; vođenje je u tome što se menadžment bavi *savladavanjem složenosti*, a vođenje *savladavanjem promena*».¹⁵

U smislu sagledavanja mesta upravnika sa pozicije približavanja naše današnje prakse evropskom iskustvu, Uprava za izvršenje krivičnih sankcija Republike Srbije posebno je pokrenula projekat koji kao glavni zadatak ima sagledavanje mesta upravnika, načelnika, Službe za obezbeđenje i

10 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija RS, član27, stav 2.

11 Isto, član 28, stav 2.

12 Za izbor kadrova, dobra je studija: Kovačević,P.; Petrović, I.: *Ekonomika preduzeća*, Privlačenje i selekcija ljudi, Beograd, novembar – decembar, 2000; Peters, T.: *Uspesha u haosu*, Beograd, 1996.

13 Atanacković, A.: *Upravnik ustanove*, str.285 – 286; Oblici i struktura zatvorskih ustanova, Specijalizovane ustanove, u: Milutinović, M., str.168 – 171. OSCE, Uprava za izvršenje zavodskih sankcija Republike Srbije, *Upravnik, profesionalni profil* (skripte za internu upotrebu).

14 Petković, M.; Jovanović – Božinov, M.: *Organizaciono ponašanje – nova korporativna organizacija*, Beograd, 1996; Pržulj, Ž.: *Kultura i preduzetništvo*, Beograd, 2000.

15 Koković, D.: *Društveni razvoj i razvoj ljudskih resursa*, Novi Sad, Beograd, 1998, str.90.

Službe za tretman.¹⁶ Projekat je rađen u saradnji sa misijom OSCE (Organization for security and co-operation in Europe). Dobre odluke i njihovo sprovođenje obezbeđuju da određena ustanova kojom se tako rukovodi bude dugoročno efikasna i efektivna. To se postiže kada je ona integrisana po principu organizma, a ne mehanistički. Takvo integrisanje znači da svi delovi striktno rade svoje zadatke povezane sa opštim ciljem, pri čemu upravnik ima zadatak da, osim što integriše kolektiv, to učini i sa spoljnim činiocima, bitnim za funkciju zatvora, jer zatvor, sam po sebi, ne bi odgovorio svojoj društvenoj funkciji, ako ne bi imao tesnu saradnju sa policijom, tužilaštvom, sudovima, matičnim ministarstvom i lokalnim organima vlasti, odnosno lokalnom sredinom u kojoj deluje. Upravnik zatvora, kao i svaki drugi rukovodilac ili menadžer,¹⁷ mora biti svestan mogućnosti i ograničenja koje proizlaze iz njegove nadležnosti, ovlašćenja i moći koje mu zakon pruža, ali da to ne znači, po automatizmu, i njegovu realnu moć i uticaj. On tek treba da se izbori da dostigne takav nivo upravljanja. Ako upravnik, na primer, nije svestan birokratskih svojstava zaposlenih da idu linijom manjeg otpora, tj. ako ga kao birokratu zanima samo ko i kako, a ne i šta i zašto, onda upada u klasičnu birokratsku grešku. Ta greška se sastoji u tome da će on za sve neintegrisane poteze i postupke mehanistički postavljene organizacije stalno tražiti nove ljude, kako bi popunili praznine koje se u obavljanju poslova jasno vide.¹⁸ Na opisan način, umesto korišćenjem celokupnog potencijala ljudskih resursa koji stoje na raspolaganju, menadžer, u ovom slučaju upravnik, upošljava lica koja komplikuju strukturu i organizaciju institucije, čine je neekonomičnom i usporava lične karijere stručnog kadra koji ga, kao neiskorišćen i neefikasan, okružuje.

Umeće komunikacije i motivacija zaposlenih i osuđenih lica

Komunikacija je proces na osnovu koga neka osoba, grupa ili organizacija (pošiljalac) prenosi neku vrstu informacije (poruku) nekoj drugoj osobi, grupi ili organizaciji (primalac).¹⁹

16 Vidi: OSCE i uprava za izvršenje zavodskih sankcija Republike Srbije, *Upravnik – profesionalni profil*, bez datuma izdanja, OSCE i Uprava za izvršenje zavodskih sankcija Republike Srbije, *Načelnik službe za obezbeđenje – profesionalni profil*, bez datuma izdavanja, OSCE i Uprava za izvršenje zavodskih sankcija Republike Srbije, *Načelnik službe za tretman – profesionalni profil*, bez datuma izdavanja. Svih pet skripti su za internu upotrebu. (*Stražar/stariji stražar u Službi za obezbeđenje, Vaspitač – profesionalni profil* (od istog izdavača))

17 Schein, E.: *The Art of Managing Human Resources*, Oxford University Press, 1987; od istog autora, *Career Dynamics: Matching Individual and Organizational Needs*, Addison – Wesley Publishing Co. 1978.

18 Nikolić, Z.: *Penaloška andragogija sa metodikom prevaspitanja*, Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd, 2005.

19 Grinberg, Dž. ; Baron R.: *Ponašanje u organizacijama*, Beograd, 1998. Vidi: Koković, D.: *Društveni razvoj i razvoj ljudskih resursa*, Novi Sad – Beograd, 2002, poglavlje: Komunikacija i kultura, str.42

Da nije bilo komunikacije među ljudima, svet ne bi imao današnji izgled. To je jedna od najznačajniji tvorevina i tekovina ljudske civilizacije. Međuljudska komunikacija imala je od samih početaka ljudske civilizacije do danas za cilj sporazumevanje sa drugima, odnosno prenošenje informacija drugima o svemu šta nam se dešava, šta nameravamo, šta osećamo, vidimo, čujemo, predviđamo... Tako su komunikacija i umeće komuniciranja sa drugima od samog početka postali bitni i u onome što danas nazivamo upravljanje i vođstvo. Drugim rečima, onaj ko nije u stanju da komunicira sa drugima i ubedi ih u nešto što namerava, želi ili očekuje, neće moći ni da rukovodi njima, pa je učenje načina, stilova i tehnika komunikacije postalo potreba i profesija od antičkog sveta do danas.²⁰

Značaj komunikacije u menadžmentu je ogroman i sve je veći kako se menadžment razvija.²¹ Umeće komunikacije je bitan preduslov uspešnog rukovođenja na svim nivoima, od nižeg i srednjeg do najvišeg, jer je rukovođenje i jedan vid »prodaje ideja«, što je bez komunikacije nemoguće. Zbog toga je bitno da onaj ko namerava ili mora sa nekim da razgovara ili pregovara uvek sebi postavi pitanje *s kim razgovaram*, upravo zato da bi izbegao greške u komunikaciji i, samim tim, negativne posledice. U zatvorima, potčinjeni, osuđenici, sindikati raznih profila, traže razgovor sa rukovodiocem na različite teme. Tada rukovodilac mora sebi da postavi pitanje *ko razgovara sa mnom*, kako bi umeo i uspeo da se pripremi za razgovor i prilagodi sagovorniku.²² Pravi rukovodilac, ma kog ranga bio, nikada ne treba, niti sme, u razgovoru da koristi svoje ovlašćenje i moć, već samo svoj uticaj. U suprotnom, razgovor sa nivoa ovlašćenja i moći ne treba ni započinjati, a glavni menadžer pri eventualnom delegiranju svog predstavnika mora da vodi računa o »imidžu« i umeću delegiranja.

U međuljudskom komuniciranju postoje tri vida komunikacije: verbalna, neverbalna i pisana.²³ Od samih početaka civilizacije prve su bile verbalna i neverbalna komunikacija, a tek kasnije je nastala i pisana. Svaki od ovih vidova po svojim karakteristikama ima prednosti i nedostatke. Usmena ili verbalna komunikacija je najviše u opticaju. Njena dobra strana je to što je

– 49.

20 «Zadatak psihologa, sociologa i drugih specijalista je da utiču na celinu unapređenja komunikacije. Unapređenje komunikacije predstavlja unapređenje sledećih procesa: unapređenje kvaliteta odnosa, unapređenje profesionalizma, unapređenje radnog morala, povećanjem društvenog angažovanja svih učesnika u radu.» Koković, D.: navedeno delo, str.44.

21 Grubić – Nešić, L.: *Razvoj ljudskih resursa*, AB Print, Novi Sad, 2005

22 «Komunikacija sa aspekta položaja gde se odlučujući značaj pridaje hijerarhizaciji odnosa (kao što je to slučaj u Zavodu za izvršenje kaznenih sankcija... Bez obzira na hijerarhiju, mora biti uskladen.» Koković, D.: navedeno delo, str. 43.

23 «Komunikacija je, što je sociološki veoma bitno, akcija, društveni odnos, verbalno i neverbalno angažovanje da se utiče na sagovornika u želji da se zadovolje određene potrebe i interesi, ostvare određeni ciljevi.» Koković, D.: navedeno delo, str.43.

brza i uvek ima »sigurnu adresu«. Ujedno se na sagovornika može vršiti i paralelni uticaj neverbalnom komunikacijom, a mogu se na licu mesta ispravljati nerazumevanja i nesporazumi. Nedostaci usmene komunikacije su što nije standardna, pouzdana i trajna. Ljudi nisu roboti i ne vode razgovor na isti način sa istim ili sličnim osobama u različita vremena, pa zato usmena komunikacija nema klišeja. Neverbalna komunikacija je ponekada rečitija i jasnija od verbalne i njeno razumevanje je veoma značajno u svim oblastima ljudskog življenja, pa i rukovođenja. Otuda joj se u poslednje vreme pridaje sve više značaja i poznata je kao »govor tela«. ²⁴ Suština je u tome da ljudi kada govore to najčešće čine svesno, dakle, znaju šta kažu, a da pri tome ne mogu uvek da kontrolišu svoja osećanja koja mogu biti i potisnuta. ²⁵

Za realizaciju bilo koje vrste komunikacije: verbalne, neverbalne i pisanе, može se koristiti nekoliko načina ili metoda komuniciranja: direktivan, nedirektivan i informativan. Pri svakom od ovih načina se bitno menja uloga i položaj jednog i drugog sagovornika. Svi ljudi poseduju, u određenoj meri, sposobnost za komunikaciju sa drugima, jer u suprotnom ne bi mogli da se uklope u socijalnu sredinu. Zbog toga nije neophodan poseban govornički dar za uspešno poslovanje jer se, već socijalizacijom postignut, nivo komunikacije uvek može poboljšati i unaprediti kroz različite vidove obuke ili usavršavanja. Tako se u ovoj oblasti vežbanjem i treningom mogu postići zadovoljavajući rezultati. ²⁶

Osnovni cilj svakog rukovodioca bilo koje organizacije ili grupe ljudi koja mu je podređena, jeste da oni vredno i korektno izvršavaju svoje obaveze. Međutim, da bi sve te obaveze korektno izvršavali, rukovodioci moraju pronaći način da zaposlene motivišu za dodatne napore kojima teže. ²⁷

Shvativši da motivacija može da predstavlja snažno sredstvo za uređenje odnosa u organizaciji, zahtevi upravljanja nametnuli su nove pristupe čoveku i njegovoj motivaciji za rad. ²⁸ Danas se programi motivacije za rad koriste kao jedno od važnih instrumenata u sprovođenju politike orga-

24 Moris, D.: *Otkrivanje čoveka*, Beograd, 1979.

25 Nikolić, Z.: *Penaloška andragogija sa metodikom prevaspitanja*, Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd, 2005.

26 Mandić, T.: *Komunikologija – psihologija komunikacije*, Beograd, 1995.

27 «Petković, M.; Jovanović – Božinov, M.: *Organizaciono ponašanje*, Radna motivacija Beograd, 1999, str. 147 – 148; Motivacija je volja sa kojom pojedinci doprinose organizaciji, mnogo više nego što su to njihove ugovorene obaveze. Ona povezuje individualni učinak i zalaganje za radnim efektima. Učinak i zalaganje, kao vidovi organizacionog ponašanja, direktno zavise od organizacionog iskustva. U srži svakog poimanja motivacije, leži ideja o zalaganju. Ideja o motivaciji omeđena je emocionalnim, psihološkim, socijalnim, kulturnim, ekonomskim i političkim težnjama u organizaciji. » Petković, M.; Jovanović – Božinov, M.: *Organizaciono pravo*, Beograd, 1999, str.134 – 135.

28 Potrebe i motivacija – dinamički aspekti ljudskih resursa, u: Koković, D.: navedeno delo, str.29 – 34; Činioci motivacije, isto, str.34 – 36.; Socijalni motivi, isto, str. 37 – 39; Motiv postignuća, isto, str.40 – 41; Motivacija i darovitost, isto, str. 41.

nizacije. U potrazi za novim rešenjima u menadžmentu, razvijali su se i novi teorijski pristupi motivaciji za rad.²⁹

Motivacija je veoma važan i složen problem u psihologiji jer predstavlja ključ razumevanja razloga ljudskog ponašanja. Njena analiza daje odgovore na pitanja zašto preduzimamo neke aktivnosti i akcije, zašto smo istrajni u odabranim akcijama i zašto težimo što većem uspehu. Motivacija je zajednički pojam za sve unutrašnje faktore koji konsoliduju intelektualnu i fizičku energiju, iniciraju i organizuju intelektualne aktivnosti, usmeravaju ponašanje i određuju mu smer, intezitet i trajanje. Ona je ujedno i iskrena misija zasnovana na vrednostima i emocionalna sklonost koja vodi ka postizanju cilja.

Svaka organizacija koja želi da ostvari svoj cilj napredovanja i razvoja mora da ima, pored ostalog, motivisane radnike. Osnovne osobine motivisanih radnika su:

1. *Težnja za postignućem*: ovu osobinu imaju radnici koji su usmereni prema rezultatima rada, postavljaju sebi izazovne ciljeve i spremni su na rizik i neprestano uče kako bi poboljšali rad.

2. *Predanost*: ovu osobinu imaju radnici koji spremno podnose žrtve kako bi se ostvarili važni ciljevi organizacije, oni pronalaze osećaj smisla u radu i aktivno traže mogućnosti da se ostvare zadaci organizacije.

3. *Inicijativa*: radnik koji ima inicijativu spreman je da koristi prilike koje mu se pružaju, da ulaže napore i utiče na druge, a ujedno stvara više ciljeve od očekivanih.

4. *Optimizam*: optimistički usmeren radnik ne boji se neuspeha, a neuspeh opaža kao nešto što se može promeniti i prevazići dodatnim naporima.³⁰

Ukupnost procesa koji pokreću i održavaju određene aktivnosti i ponašanja u pravcu postizanja postavljenih ciljeva nazivamo motivacijom, a pojedine unutrašnje činioce koji pokreću i usmeravaju te aktivnosti, koji im određuju sadržaj, trajanje i snagu, nazivamo motivima.

Evidentno je da su u procesu motivacije bitna tri elementa:

1. *Motiv*, kao dispozicija ličnosti;
2. *Aktivnost*, koju pokreće i održava taj motiv;
3. *Cilj*, prema kome je ta aktivnost usmerena.³¹

U glavne motivatore, na osnovu mnogih istraživanja, spadaju: lična pri-manja, socijalna sigurnost, zainteresovanost za posao, međuljudski odnosi

29 Grubić – Nešić, L.: *Razvoj ljudskih resursa*, AB Print, Novi Sad, 2005.

30 Blanhord, K.; Veghorn, T.: *Misija je moguća*, Beograd, 1999.

31 Dunderović, R.: navedeno delo; Wreen, V.: *Menadžment, proces, struktura i ponašanje*, Grmeč, Privredni pregled, Beograd, 1994; Peters, T.: *Luda vremena zahtevaju lude organizacije*, Beograd, 1999; Pržulj, Ž.: *Upravljanje ljudskim resursima kao faktor uspešnosti preduzeća*, magistarski rad, FON, Beograd, 1993; od istog autora, *Menadžment ljudskih resursa*, Beograd, 2002.

na poslu, pripadnost grupi, mogućnost napredovanja, mogućnost stručnog usavršavanja, itd.

Postoje mnogobrojni kriterijumi za podelu motiva, ali u samom proučavanju motiva izdvojile su se dve grupe teorija - teorija sadržaja i teorija procesa. Kao teorije sadržaja poznate su teorije o ljudskim potrebama Maslova³² i teorija činilaca Herzberga. Herzberg je definisao teoriju činilaca. On smatra da postoje dva odvojena procesa koji su vezani za motivaciju. Činioci koji motivišu pojedinca da radi, ali i činioci koji ga demotiviraju, pri čemu su motivatori kvalitativno različiti od demotivatora.

Kada je reč o motivaciji osuđenih lica, mehanizmi i tehnike potkrepljivanja motiva istih za sve ljude, moraju da se prilagode novom socijalnom okruženju koje zatvor i zatvaranje čine. Ako je motiv zaposlenog vaspitača, instruktora ili stražara da zadovolji svoja očekivanja u pogledu socijalne promocije i samopotvrđivanja, osuđenikov isti takav motiv je samo redukovano u pogledu sadržaja.³³ On je zbog deprivacije slobode, autonomije, sigurnosti, privatne imovine i heteroseksualnih kontakata mnogo više zaokupljen i sputan demotivatorima pa je redizajniranje okruženja: smeštaj, radno mesto, vaspitna grupa i slično, mnogo češća potreba nego kod zaposlenog civila.³⁴ Principi motivacije su isti za sve ljude kao i njihovi motivi, ali su sadržaji izmenjeni, pa ono što motiviše vaspitača, može biti demotivator za osuđenog. Otuda potreba da svi oni koji rade sa osuđenima budu edukovani iz oblasti rukovođenja.³⁵

Preduslovi za primenu Evropskih zatvorskih pravila u zatvorima Republike Srbije

Analizirajući podatke dobijene terenskim istraživanjem 2008. u zatvorima na području Vojvodine za potrebe izrade doktorske disertacije,³⁶ može

32 Maslov, A.: *Motivacija i ličnost*, Nolit, Beograd, 1982.

33 Interesantno je navesti mišljenje A. Glotočkina i V. Piroškova o uslovima pravilnog funkcionisanja ovoga sistema. Prema njima, da bi progresivni sistem dobro funkcionisao, mora sadržati sledeće pretpostavke: a) davanje pogodnosti mora biti posledica značajnih nastojanja u pravcu prevaspitanja, jer se lako stečene pogodnosti ne poštuju. b) svrsishodno organizovano jedinstvo svog materijalnog i moralno-psihološkog stimulansa, koje može biti disciplinskog i nedisciplinskog karaktera. v) povezanost individualnih i kolektivnih interesa u perspektivi sa vodećom snagom kolektivnih interesa. Autori su svoju studiju objavili u: *Beiträge zur Strafvollzugspsychologie*, u izdanju: Ministerium des Innern, Berlin, 1970.

34 Radovanović, D.: *Čovek i zatvor*, Beograd, 1992, poglavlje: Teorijska objašnjenja integrisanosti - Teorija deprivacije (Objašnjenja osećanjem odbačenosti; objašnjenja deprivacijama, objašnjenja prirodom i režimom zatvorske organizacije; Neka proširenja teorije deprivacije - uticaj zatvorenih grupa, str.28 - 44.

35 Nikolić, Z.: *Penaloška andragogija sa metodikom prevaspitanja*, Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, Beograd, 2005.

36 Bobić, A.: *Socijalni i lični faktori upravljanja promenama u sferi tretmana osuđenika*, doktorska disertacija, Banja Luka, 2010.

se konstatovati da je za doslednu primenu Evropskih zatvorskih pravila neophodno sprovesti **reformu sistema izvršenja krivičnih sankcija** koja bi podrazumevala, između ostalog, i sledeće:

1. Unapređenje tretmana i resocijalizacije

U cilju unapređenja tretmana i resocijalizacije osuđenih lica bilo bi potrebno preduzeti sledeće:

- Obezbediti veće radno angažovanje osuđenih lica koje bi dopinelo sticanju određenih radnih sposobnosti i navika, a finansijski efekti bi bili usmereni ka poboljšanju uslova izdržavanja kazne. Neophodno je izvršiti koordinaciju svih privrednih jedinica unutar sistema izvršenja krivičnih sankcija i povezivanja u jednu celinu, kako bi se proces potreba proizvodnje i prodaje proizvoda zaokružio unutar sistema. Pored toga, neophodno je ostvariti dobre kontakte na lokalnom nivou sa ciljem da se veći broj osuđenika, koji omogućava klasifikaciona grupa, uposli van ustanove, a ujedno obezbedi tržište za prodaju proizvoda nastalih u ustanovama. Budući da se u današnje vreme na tržištu proizvoda i usluga privredni subjekti pojavljuju putem tendera, treba sagledati mogućnost učešća na tenderima sa nekom jačom firmom u statusu strateškog partnera za određene proizvode i usluge koje ustanove mogu da pruže. Prateći tržišne zakone ponude i tražnje, treba menjati unutar sistema vrstu proizvoda i usluga kako bi se obezbedio opstanak na tržištu, a samim tim uposlenost osuđenih lica podigla na viši nivo, što bi doprinelo njihovoj uspešnijoj resocijalizaciji. Da bi se sve ovo uspešno sprovelo, neophodno je uključiti stručnjaka iz ove oblasti na svim nivoima, a posebno dobre poznavaoce tržišnog poslovanja. Oni bi na osnovu trenutnog stanja u privredi dali prave smernice za rad i upošljavanje osuđenih lica.
- Poboljšati organizaciju slobodnog vremena kako bi osuđenici kroz razne aktivnosti, kao što su sportska takmičenja, razne sekcije, korišćenje zatvorske biblioteke, i slično, aktivno učestvovali u sopstvenoj resocijalizaciji. Pre svega treba obezbediti uslove da se osuđena lica pojavljuju na umetničkim kolonijama gde bi predstavili svoja umetnička dela (slike, literarne radove i sl.) koja bi bila potvrda njihovog samoostvarenja. Ostvariti dobar kontakt sa lokalnim kulturnim institucijama koje bi obogatile kulturni sadržaj u ustanovama kroz razne predstave, gostovanja i tribine na kojima bi bili gosti ljudi iz raznih oblasti (sportisti, pisci, novinari, slikari i sl.), značajno je kao i obezbediti dovoljan broj naslova u zatvorskoj biblioteci, a ujedno uz dobru saradnju sa gradskom bibliotekom iznajmiti određeni broj knjiga koje bi bile na određeno vreme dostupne osuđenim licima. Takođe, neophodno je formirati i inter-

ni časopis unutar zavoda gde bi se sve aktivnosti zabeležile i propratile, a u uređivački odbor časopisa uključiti i osuđena lica.

- Kvalitativno poboljšati sistem obrazovanja osuđenih lica u saradnji sa obrazovnim ustanovama. Stalnom edukacijom osuđenika i isticanja značaja obrazovanja moguće je animirati osuđenike da se uključe u program obrazovanja koje bi organizovala ustanova. Tako bi stekli određena zvanja (varilac, mehaničar, rukovalac mašinama, moler, autolimar, stolar, krojač, vozač viljuškara itd.) koja bi im pomogla da nađu posao posle izdržane kazne, a samim tim smanjila bi se i mogućnost recidiva. Akcenat bi posebno morao biti stavljen na opismenjavanje i završetak minimalno osnovne škole, jer je istraživanje pokazalo da veliki procenat osuđenika nema završenu osnovnu školu. Takođe, neophodno je organizovati i kurseve računara i stranih jezika gde bi pojedini osuđenici unapredili svoje obrazovanje.
- Stvoriti adekvatne uslove slobode veroispovesti sa ciljem smanjenja deprivacije duhovnosti. Omogućavanje pristojne prostorije za posetu sveštenih lica svih veroispovesti bi moglo da smanji napetost osuđenika, što bi zaposlenima u zavodu omogućilo bolju komunikaciju sa licima.
- Poboljšati edukaciju osuđenih lica o načinu korišćenja opštih i posebnih prava koja su predviđena Pravilnikom o izdržavanju kazne zatvora. Naročito je bitno edukovati osuđenike o načinu sticanja bolje klasifikacione grupe, koja za sobom povlači i dobijanje posebnih prava .
- Potencirati individualni rad sa osuđenim licima kroz češće individualne razgovore, pre svega između vaspitača i osuđenih lica. Sprovođenje čestih intervjua sa osuđenicima i pružanje saveta i smernica za uspešno izdržavanje kazne i rešavanje njihovih problema, moglo bi da bude veoma korisno.
- Obezbediti veće uključivanje članova porodice u proces resocijalizacije, a kroz individualne razgovore sa osuđenicima isticati značaj porodice u njihovoj resocijalizaciji.

2. Zaposleni u ustanovama i organizacija rada

Potrbno je:

- povećati broj zaposlenih u ustanovama, a posebno u Službi obezbeđenja i Službi za tretman;
- pri prijemu novih kadrova striktno poštovati propisanu proceduru. Osnovni kriterijum za prijem novih kadrova, posebno za zatvorski menadžment, treba da budu profesionalnost i predispozicije za rad u

- penalnim uslovima, a ne politička podobnost. Treba posvetiti pažnju redovnom napredovanju zaposlenih u službama i motivaciji za rad;
- vršiti stalnu edukaciju zaposlenih o načinu izvršavanja radnih zadataka, a posebno onih koji su zaduženi za bezbednost i tretman osuđenih lica; potencirati timski rad svih službi u ustanovama i koordinirati njihov rad;
 - organizovati bolju povezanost između ustanova radi međusobne razmene iskustava i periodično organizovati sastanke upravnika, kao i načelnika službi na nivou svih ustanova kako bi ta razmena bila kvalitetnija.
 - u cilju unapređenja i osavremenjivanja procesa tretmana i resocijalizacije kontinuirano uključivati stručnjake i naučnike koji se bave penologijom, kriminologijom, psihologijom, defektologijom, pedagogijom, pravom, i sl.; takođe, uvažavati mišljenje i predloge zaposlenih koji učestvuju u tretmanu u pogledu poboljšanja kvaliteta tretmana i resocijalizacije;
 - formirati stručni tim koji bi projektovao promene, napravio redosled njihovog uvođenja i pratio realizaciju u praksi.

3. Smeštajni i radni kapaciteti

Značajno je:

- izgraditi nove i znatno poboljšati postojeće smeštajne kapacitete za izdržavanje kazne zatvora kako bi se smanjila prenatrpanost, omogućilo adekvatno raspoređivanje osuđenika na osnovu klasiifikacione grupe i uspešno sprovodio program resocijalizacije uz smanjenje »kriminalne infekcije«;
- zbog velike prenatrpanosti zatvora omogućiti uslove za uvođenje i primenu alternativnih sankcija i društveno korisnog rada, posebno za lica koja su prvi put osuđena za lakša krivična dela; posebno stvoriti uslove da prekršajno kažnjena lica na osnovu Zakona o bezbednosti saobraćaja, kojih će u narednom periodu biti sve više, budu uključena u društveno korisni rad;
- poboljšati kvalitet ishrane u ustanovama i dovesti ga na nivo predviđen Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija;
- poboljšati higijenske uslove boravka u ustanovama;
- izgraditi nova moderna postrojenja za osavremenjavanje proizvodnje u ustanovama, povećati i osavremeniti vozni park za potrebe kontinuiranog rada službi.

LITERATURA

- Atanacković, D. *Penologija*, Beograd, 1988.
- Bobić, A. *Socijalni i lični faktori upravljanja promenama u sferi tretmana osuđenika*, doktorska disertacija, Banja Luka, 2010.
- Bošković, Milo. Radoman, M.: *Penologija*, Vrste kazneno-popravnih zavoda, Novi Sad, 2002.
- Grinberg, Dž. Baron R.: *Ponašanje u organizacijama*, Beograd, 1998.
- Grubić – Nešić, L. *Razvoj ljudskih resursa*, Novi Sad: AB Print, 2005.
- Jovanović, M., Božinov, M. *Organizaciono ponašanje – nova korporativna organizacija*, Beograd, 1996.
- Koković, D. *Društveni razvoj i razvoj ljudskih resursa*, Novi Sad, Beograd, 1998.
- Kovačević, P. Petrović, I. *Ekonomika preduzeća*, Privlačenje i selekcija ljudi, Beograd, novembar – decembar, 2000.
- Koković, D. *Društveni razvoj i razvoj ljudskih resursa*, Novi Sad-Beograd, 2002.
- Mandić, T.: *Komunikologija – psihologija komunikacije*, Beograd, 1995.
- Marić, B., Bulatović, I. *Sistem izvršenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji*, Beograd: Udruženje penologa Srbije, 2004.
- Maslov, A. *Motivacija i ličnost*, Beograd: Nolit, 1982.
- Moris, D. *Otkrivanje čoveka*, Beograd, 1979.
- Nikolić, Z. *Penaloška andragogija sa metodikom prevaspitanja*, Beograd: Institut za sociološka i kriminološka istraživanja, 2005.
- Nikolić, Z. *Penologija sa sistemom izvršenja krivičnih sankcija*, Beograd: J. R. Braća, 1996.
- Peters, T. *Uspešan u haosu*, Beograd, 1996.
- Pržulj, Ž. *Kultura i preduzetništvo*, Beograd, 2000.
- Radoman M. *Penologija i sistem izvršenja krivičnih sankcija*, Novi Sad-Beograd: Pravni fakultet, 2003
- Radovanović, D. *Kategorizacija ustanova za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji*, Reforma sistema izvršenja krivičnih sankcija, Beograd: Udruženje penologa Jugoslavije, 2000.
- Radovanović, D. *Čovek i zatvor*, Beograd, 1992.
- Schein, E. *The Art of Managing Human Resources*, Oxford University Press, 1987.
- Zakon o izvršenju krivičnih sankcija*, Sl. glasnik RS , br. 85/2005 i 72/2009, Beograd, 2009.

Abstract: The consequences that occurred after the transitional period that Republic of Serbia has undergone, together with the countries in the region, have affected all facets of social life and the implementation of law enforcement. First of all, we have seen a great economic, political, cultural and moral crisis, during which only a small number of people became wealthy. Their wealth came a result of questionable acts. On the other hand, a huge number of people have lost their jobs, which pushed their families on the verge of existence. That, among other things, led to the increase in crime rate.

In such conditions, there is, also, a great increase in the number of incarcerated persons, which creates the problem of adequate accomodation for the same. The problem of overcrowding penal institutions and the problem of the adequate process of resocialization of convicts, bring with themselves the

difficulties concerning the consistent implementation of European Prison Rules in penal institutions on the territory of the Republic of Serbia. The management has to accept this fact and take the adequate actions in the sense of increasing the capacity of the institutions, as well as, create the prerequisites for a successful resocialization of the convicts. The actions would be conducted through work, leisure activities, the education of the convicts and the freedom of exercising their religious rights. Apart from that, it is necessary to create the conditions in which the convicts' human rights would contantly be protected. This would be possible to achieve only with the help from the people working in law enforcement bodies. That requires the activation of all available resources for the education of people who work with the convicts, in order to make those people accept the rules specified by the European Prison Rules. During the process of the transition of our correctional system, the resistance towards the new way of work with the convicts is inevitable. In order to accept and implement the positive European working styles, a lot of effort has to be made, and it is the team work that has to pave the path towards European integrations.

Key words: *tranzition, European Prison Rules, convicts, changes*

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

341.217.02(4-672EU:497.11)(082)
339.923(4-672EU:497.11)(082)

Društveni izazovi evropskih integracija : Srbija i uporedna iskustva = Social challenges of European integrations : Serbia and comparative experiences. 2, Psihologija, filologija, bezbednost : zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa / [članovi organizacionog odbora Duška Franeta... [et al.] ; prevodioci Aleksandra Erić-Bukarica ... [et. al.]]. - Novi Sad : Fakultet za pravne i poslovne studije ; Prometej, 2010 (Novi Sad : Tampograf). - 591 str. : graf. prikazi, tabele ; 23 cm

Pojedini radovi na engl. jeziku. - Tiraž 200. - Bibliografija. Rezimei na engl. jeziku.

ISBN 978-86-515-0557-0 (Prometej)

1) Франета, Душка

а. Европска унија - Придруживање - Србија - Зборници

COBISS.SR-ID 257888263